

ISSN 2524-017X

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА імені В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

АЛЬМАНАХ ПРАВА

ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ
І ПРАВОВА ЕКСПЕРТИЗА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Випуск 10

До 70-річчя створення
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

Журнал внесено
до Переліку наукових фахових видань України
(Наказ Міністерства освіти і науки України
від 04 квітня 2018 р. № 326)

Київ – 2019

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
протокол № 7 від «27» червня 2019 р.*

Редакційна колегія:

- Шемшученко Ю. С.** – доктор юридичних наук, професор, академік НАН України, директор Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України (*головний редактор*);
- Оніщенко Н. М.** – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, заслужений юрист України (*заступник головного редактора*);
- Макаренко Л. О.** – кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України (*відповідальний секретар*);
- Андрійко О. Ф.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач відділу проблем державного управління та адміністративного права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, заслужений юрист України;
- Горбатенко В. П.** – доктор політичних наук, професор, академік Української академії політичних наук, провідний науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;
- Денисов В. Н.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач відділу міжнародного права та порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, заслужений діяч науки і техніки України;
- Зайчук О. В.** – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;
- Кваша О. О.** – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу проблем кримінального права, кримінології та судострою Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;
- Костенко О. М.** – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, завідувач відділу проблем кримінального права, кримінології та судострою Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, заслужений діяч науки і техніки України;
- Коструба А. В.** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;
- Кот О. О.** – доктор юридичних наук, старший дослідник Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака;
- Кресіна І. О.** – доктор політичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, академік Української академії політичних наук, завідувач відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, заслужений діяч науки і техніки України;

- Кузнєцова Н. С.** – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, віце-президент Національної академії правових наук України;
- Кулинич П. Ф.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, провідний науковий співробітник відділу проблем земельного, аграрного, екологічного та космічного права, завідувач Сектору аграрного та земельного права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;
- Малишева Н. Р.** – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, завідувач відділу проблем земельного, аграрного, екологічного та космічного права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, заслужений юрист України;
- Нагребельний В. П.** – кандидат юридичних наук, член-кореспондент НАПрН України, заступник директора Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;
- Ніссьоловські Я.** – доктор правничих наук, старший викладач кафедри теорії та філософії держави і права юридичного факультету Гданського університету (Республіка Польща);
- Оксамитний В. В.** – доктор юридичних наук, професор, керівник Центру порівняльного правознавства, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Інституту міжнародного права і економіки ім. О. С. Грибоєдова;
- Пархоменко Н. М.** – доктор юридичних наук, професор, вчений секретар Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, заслужений юрист України;
- Сіренко В. Ф.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПрН України, головний науковий співробітник відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;
- Скрипнюк О. В.** – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заступник директора з наукової роботи Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, заслужений юрист України;
- Сунєгін С. О.** – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;
- Усенко І. Б.** – кандидат юридичних наук, професор, завідувач відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;
- Хуторян Н. М.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач відділу проблем цивільного, трудового і підприємницького права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;
- Шумило М. М.** – доктор юридичних наук, начальник правового управління Департаменту аналітичної та правової роботи Верховного Суду

АЛЬМАНАХ ПРАВА. Правовий моніторинг і правова експертиза: питання теорії та практики. – Випуск 10. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2019. – 368 с.

У виданні досліджено проблеми правового моніторингу та правової експертизи, наведено концептуальні підходи до визначення цих категорій. Певна увага присвячена відповідним класифікаціям та типологіям зазначених явищ, що представлені у вітчизняній теорії та зарубіжній правовій думці. Окремий вектор присвячено ролі і значенню доктрини у забезпеченні ефективності правореалізаційних процедур.

Науково-практичний юридичний журнал розраховано на наукових і науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти та наукових установ, докторантів, аспірантів, студентів, практичних працівників та всіх зацікавлених осіб.

Адреса редакційної колегії:

01601, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, кім. 202. тел./факс (044) 278-80-24

Офіційний сайт: <http://www.almanahprava.org.ua/>

E-mail: teorija06@gmail.com

© Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2019
© Автори статей, 2019

ЗМІСТ

<i>Шемшученко Ю. С.</i>	Вступне слово	8
-------------------------	---------------------	---

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА ВИМІРИ

<i>Нагребельний В. П.</i>	В авангарді української академічної юридичної науки.....	9
<i>Оніщенко Н. М.</i>	Правовий моніторинг: від теорії до практики	21
<i>Андрійко О. Ф.</i>	Правовий моніторинг в системі органів виконавчої влади.....	27
<i>Андрусичин Б. І.</i>	Міжнародний контроль як «невідкладна інституція» вдосконалення управління державою.....	31
<i>Батанов О. В.</i>	Конституційно-правове забезпечення експертного супроводу законодавчої діяльності у сфері протидії дискримінації	34
<i>Вереша Р. В.</i>	Основні феноменологічні аспекти мети злочину	41
<i>Дідич Т. О.</i>	Моніторинг сучасного стану правоутворення в Україні: пізнавально-правові аспекти.....	45
<i>Кулинич П. Ф.</i>	Моніторинг земельних відносин в системі правового моніторингу в Україні: поняття, становлення, перспективи.....	50
<i>Луцький Р. П.</i>	Правовий моніторинг процесу формування та розвитку позитивного права (теоретико-історичний аспект)	57
<i>Магновський І. Й.</i>	Сучасний конституціоналізм: питання теорії та практики.....	61
<i>Муза О. В., Кубов Н. А.</i>	До питання про ефективність законодавчого регулювання діяльності військово-цивільних адміністрацій в Україні	66
<i>Мяловицька Н. А., Златіна Н. Е.</i>	Договір як джерело права	70
<i>Онищук І. І.</i>	Моніторингові індикатори ефективності законодавчих актів	73
<i>Пархоменко Н. М.</i>	Науково-правова експертиза: доктринальні та законодавчі виміри.....	77
<i>Подорожна Т. С., Білокурська О. В.</i>	Правовий моніторинг як засіб якості та ефективності чинного законодавства	82
<i>Шутак І. Д.</i>	Правовий моніторинг нормотворення, реалізації та тлумачення норм права в контексті принципу верховенства права	87
<i>Шевченко А. Є., Старостюк А. В.</i>	Відродження довіри до права як показник ефективності правового моніторингу.....	94

ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ І ПРАВОВА ЕКСПЕРТИЗА: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

<i>Акуленко Д. Ю.</i>	Окремі проблеми побудови громадянського суспільства в Україні та його взаємодії з державою.....	99
<i>Богініч О. Л.</i>	Громадянське суспільство, держава, особа: правові засади взаємодії в умовах демократичного розвитку	102
<i>Варич О. Г.</i>	Правовий моніторинг як сучасний вектор ефективного розвитку правової системи.....	108

<i>Васецький В. Ю.</i>	Магдебурзьке право як виток історично-правового розвитку місцевого самоврядування в Україні 111
<i>Вітюк Д. Л., Павлюх О. В.</i>	Вибори як інститут безпосередньої демократії: теоретико-правовий аспект 115
<i>Данич О. Ф.</i>	До питання про роль правової системи у забезпеченні соціальної функції держави: глобалізаційний вимір 121
<i>Дубов Г. О.</i>	Дослідження юридичної методології у період виникнення та становлення юридичної науки незалежної України 128
<i>Камаралі С. Є, Шевченко Д. А.</i>	Торговельна політика уряду Павла Скоропадського: історико-правовий моніторинг 132
<i>Клещенко Н. О.</i>	Значення юридичної техніки при уніфікації законодавства 138
<i>Кобан О. Г.</i>	Моніторинг соціалізації діяльності органів виконавчої влади 142
<i>Корнієнко В. С.</i>	Правова експертиза нормативно-правових актів: теоретичний та практичний аспекти 147
<i>Котюк В. О.</i>	Морально-етичне вчення Конфуція 153
<i>Кравчук К. Г.</i>	Правовий статус судів як суб'єкта правотворчості: теоретико-правові аспекти моніторингу 157
<i>Кубко А. Є.</i>	Державні інтереси і права людини: деякі питання співвідношення 162
<i>Львова О. Л.</i>	Критерії моральності і природності у сучасному правотворенні 167
<i>Макєєва О. М.</i>	Інформаційна функція правового моніторингу 176
<i>Марченко М. А.</i>	Нормативно-правове закріплення права на повагу до людської гідності в українській та європейській правових системах (порівняльно-правовий аспект) 180
<i>Міма І. В.</i>	Аксіологічний підхід у дослідженні релігійно-правових традицій як правових явищ 185
<i>Науменко О. П.</i>	Щодо правового статусу освітнього омбудсмена 190
<i>Николина К. В.</i>	Процедурні особливості правового моніторингу текстуального виразу права: прагматичний підхід 198
<i>Новіцький В. В.</i>	Поняття та особливості юридичних гарантій прав людини 203
<i>Оверчук О. М.</i>	Актуальне питання теоретико-правових підходів щодо розуміння правотворчості 208
<i>Огнев'юк Г. З.</i>	Дія закону у часі як вимога правової визначеності 213
<i>Осядла М. В.</i>	Роль та значення аналітичної діяльності у процесі законотворення 218
<i>Павлюков І. І.</i>	Правові засоби проведення моніторингу у сфері права 223
<i>Палій Н. О.</i>	Гендерна правова експертиза. Сучасні виклики та завдання 226
<i>Почепцов Ю. В.</i>	Фактори дієвості та ефективності права як умова його функціонування 232
<i>Сверба Ю. І.</i>	Доступ до правосуддя як елемент верховенства права 236
<i>Січевлюк В. А.</i>	Значення моніторингу здобутків галузевих доктрин для загальної теорії права (на прикладі досліджень правосуб'єктності) 240
<i>Страшинський Б. Р.</i>	Правовий моніторинг та ефективність права 247
<i>Сунегін С. О.</i>	Правова система: проблеми ефективності в контексті сучасних тенденцій правового розвитку 252

<i>Тарахонич Т. І.</i>	Правовий моніторинг як один із шляхів вдосконалення правового регулювання	265
<i>Теремцова Н. В.</i>	Особливості юридичної відповідальності суб'єктів приватного права	271
<i>Тернавська В. М.</i>	Місце і роль правового моніторингу та правової експертизи в системі засобів правової політики.	274
<i>Чиж І. С.</i>	Ера «інформаційного комунізму»: усвідомлення себе чи «непритомність духовності»? Конституційно-правові акценти відповіді на актуальні виклики часу.....	280

ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ І ПРАВОВА ЕКСПЕРТИЗА: ПРАКТИЧНЕ ВТІЛЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ

<i>Антонов К. В., Титула Д. В.</i>	Співвідношення понять «охорона» та «захист» державної таємниці	287
<i>Василенко О. В.</i>	Дані з системи електронних платежів як предмет злочину	292
<i>Демченко П. С.</i>	Правовий моніторинг вітчизняного законодавства в сфері реалізації Стратегії кібернетичної безпеки України	298
<i>Ісаєва Н. К.</i>	Напрями вдосконалення фінансового контролю в Україні: організаційно-правові засади	304
<i>Корнієв Ю. В., Коваль І. О.</i>	Особливості правового регулювання спадкових відносин в міжнародному приватному праві	308
<i>Костецька Т. А.</i>	До питання про державний контроль за дотриманням інформаційного законодавства: поняття, окремі види і форми	312
<i>Котенко М. В.</i>	Ціннісно-правові аспекти розуміння інтелектуальної власності як основа моніторингу її правового забезпечення.....	319
<i>Ландіна А. В.</i>	Забезпечення кримінальної відповідальності спеціального суб'єкта злочину нормами Загальної частини КК України	325
<i>Пухтинський М. О.</i>	Суб'єкти контрольної діяльності у місцевій публічній владі.....	329
<i>Рубцова-Каменська Г. А.</i>	Особливості законодавчого регулювання зовнішньоекономічної діяльності	337
<i>Хоменко О. В.</i>	Методологічні підходи дослідження правових дефініцій: сучасний контекст.....	341
<i>Чепульченко Т. О.</i>	Права людини як мета і межі правотворчості.....	348
<i>Шевчук О. А.</i>	Конституційно-правовий аспект регулювання суспільних відносин актами центральних органів виконавчої влади.....	354

СЛОВО МОЛОДИМ

<i>Шуневич К. А.</i>	Право на справедливий суд при організації та проведенні судової експертизи.....	359
----------------------	---	-----

ВСТУПНЕ СЛОВО

*Юрій Сергійович Шемшученко,
директор Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України, академік НАН України*

ШАНОВНІ КОЛЕГИ! ГОСТІ! НАУКОВЦІ!

Хочу всіх привітати з нагоди нашої конференції, яка відбувається напередодні 70-річчя Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

Декілька слів про цю подію. Враховуючи вищезазначене про її значущість. На даний час Інститут є провідною науково-дослідною академічною правознавчою установою, здобутки якого широко відомі як в нашій країні, так і поза її межами. У його 9 відділах працює близько 100 наукових співробітників. Серед них 14 академіків і членів-кореспондентів НАН України та Національної академії правових наук України, 8 лауреатів державних премій України, 6 Заслужених діячів науки і техніки, 11 Заслужених юристів України тощо. Минулого року усі відділи за результатами атестації одержали найвищий атестаційний показник професійності – рівень «А».

За 70 років свого існування в Інституті було підготовлено і видано понад 500 наукових монографій в т. ч. 6-томна «Юридична енциклопедія», 10-томна «Антологія української юридичної думки», десятки підручників з усіх галузей права тощо. Інститут носить ім'я В. М. Корецького. Щороку ми проводимо з Міністерством юстиції України тиждень права, присвячений В. М. Корецькому. Підтримуємо тісний творчий контакт з даним Міністерством.

Останні роки головним чином пов'язані з удосконаленням зв'язків науки і практики. При цьому йдеться не тільки про юридичну науку, а й політологію. Адже закон – є захід політичний. Саме тому свого часу ми утворили в Інституті відділ політичних досліджень, у рамках якого зараз успішно досліджуються проблеми юридичної політології. Йдеться, зокрема, про проблеми політики і права, тенденції у розвитку політичної доктрини тощо. Важливою є й науково-експертна діяльність Інституту. Тут активно діє Науково-експертна рада, яка щороку надає близько 200 наукових висновків для державних органів, органів місцевого самоврядування, Конституційного Суду, громадян України. Це сприяє зміцненню правової держави і громадянського суспільства в Україні. Як і раніше, ми значну увагу надаємо дослідженню традиційних галузей права – цивільного, кримінального, адміністративного тощо. Разом з тим започаткували й дослідження нових галузей. Йдеться, наприклад, про екологічне право. Тут ми маємо свої пріоритети. Отримали широкий розвиток і дослідження проблем космічного права. З цією метою було утворено Міжнародний центр космічного права при НАН України, а також відповідний відділ у складі Інституту. Ми видали перший в Україні підручник «Космічне право», ряд монографій, а також 5-томний збірник «Космічне законодавство країн світу». У своїй творчій діяльності ми виходимо з того, що юридична наука має працювати на випередження. Вона має прокладати шлях для практики, бути надійним захисником прав людини і громадянина.

Проте, слід погодитися з тим, що існує багато проблем у вітчизняній нормотворчій діяльності, зокрема:

- 1) наявність великої кількості правових актів, що регулюють однотипні правові відносини;
- 2) дублювання нормативно правових приписів у різних нормативно-правових актах, що знаходяться не рідко у ієрархічній послідовності;
- 3) декларування в нормативно-правових актах, прав і обов'язків (повноважень) без встановлення належних механізмів їх реалізації тощо.

Втім, нормотворчість на усіх рівнях від вищих органів державної влади (загальна нормотворчість), центральних органів виконавчої влади (відомча нормотворчість), місцевих органів виконавчої влади (місцева нормотворчість) до нормотворчості керівників підприємств, установ, організацій (локальна нормотворчість) повинна дієво забезпечувати права, свободи і законні інтереси людини.

Тому правовий моніторинг, правова аналітика, правовий аналіз, як і інші інструменти правових досліджень, відіграють величезне значення в житті держави, громадянського суспільства і пересічної людини. Тож бажаю всім плідної роботи, успішних виступів, конструктивних дискусій.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-8-8

*Володимир Петрович Нагребельний,
заступник директора Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України з наукової роботи,
кандидат юридичних наук, член-кореспондент НАПрН України,
заслужений юрист України*

В АВАНГАРДІ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЧНОЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

*Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
відзначив свій 70-річний ювілей*

У травні 2019 р. виповнилося 70 років з часу створення Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України. За період свого існування Інститут пройшов непростий шлях свого становлення й розвитку. Долаючи труднощі, він з невеликого Сектора держави та права АН УРСР перетворився на провідну наукову академічну юридичну установу країни. Своїм творчим доробком у дослідженні фундаментальних проблем історії та теорії держави і права, державно-правового будівництва, правової політології, а також міжнародного права і порівняльного правознавства Інститут здобув широке визнання серед юридичної громадськості в Україні та за її межами.

Створення у повоєнні роки правознавчої академічної дослідницької установи ініціював видатний український вчений-правознавець, академік АН УРСР Володимир Михайлович Корецький. Така установа була потрібна передусім для теоретичного обґрунтування міжнародної правосуб'єктності Української РСР, яка на той час стала членом ООН, і для надання допомоги Міністерству закордонних справ УРСР у його діяльності. Спочатку це був Сектор держави і права АН УРСР (заснований згідно з постановою Президії АН УРСР від 13 травня 1949 р.), на базі якого двадцять років поспіль, у 1969 р. був створений відповідний Інститут. Наказом № 9 по АН УРСР від 12 серпня 1949 р. завідувачем Сектора держави і права АН УРСР (з 11 липня) було призначено академіка АН УРСР В. М. Корецького.

Відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 6 травня 1949 р. Президія АН УРСР визначила такі основні напрями науково-дослідної діяльності Сектора: історія держави і права Української РСР; міжнародне право (насамперед проблеми, пов'язані з діяльністю УРСР як країни-учасниці ООН і суб'єкта міжнародного права); питання державного права країн народної демократії.

Становлення Сектора відбувалося в умовах жорсткої сталінської командно-адміністративної системи і домінування класового підходу до дослідження суспільних відносин і державно-правових явищ. Перші наукові праці, опубліковані співробітниками Сектора, були присвячені питанням міжнародного права (В. М. Корецький), воз'єднання українських земель в єдину радянську державу та організації правознавчих наукових досліджень (Б. М. Бабій). В 1952 р. було започатковане багатомне видання наукових записок Сектора держави і права АН УРСР.

Хрущовська «відлига» позитивно вплинула на стан і характер наукової діяльності Сектора, зростає кількість науковців Сектора і розширилася дослідницька тематика, зокрема, за рахунок розробки проблем історії держави і права, державного, адміністративного, цивільного, трудового і колгоспного права, кримінального права і кримінального процесу, правової охорони природи тощо.

У 1961 р. у складі Сектора були організовані науково-галузеві групи на громадських засадах. Надалі, відповідно до постанови Президії АН УРСР від 30 грудня 1965 р. було утворено чотири науково-дослідні відділи: а) теоретичних і конституційних проблем Радянської держави (завідувач – Б. М. Бабій); б) проблем державного і господарського управління (завідувач – А. П. Таранов); в) з дослідження причин і розробки заходів щодо запобігання злочинності (завідувач – І. П. Ла-

новенко); г) проблем міжнародно-правової діяльності УРСР і порівняльного державознавства (завідувач – В. М. Корецький).

У 1966 р. Сектор поповнився ще одним відділом – проблем радянського будівництва (завідувач – В. М. Терлецький), а відділ І. П. Лановенка було перейменовано на відділ проблем соціалістичної законності і кримінології. Б. М. Бабій обійняв посаду заступника завідувача Сектора і фактично керував ним, оскільки В. М. Корецький з 1960 по 1970 р. перебував у Гаазі на посаді судді Міжнародного суду ООН, а згодом – заступника голови суду.

Проведені у вказаний період науково-організаційні заходи дали можливість ефективніше проводити фундаментальні, правові дослідження у Секторі, зміцнити його зв'язки з юридичною практикою. Значно зросла роль Сектора як установи з координації наукових державно-правових досліджень у республіці, збільшилася кількість публікацій, у тому числі колективних монографічних праць. Помітним явищем, зокрема, стала одна з них – «Політична організація суспільства» за редакцією Б. М. Бабія (1967 р.).

З 1950 по 1968 рр. науковцями Сектора було підготовлено і опубліковано 92 монографії, 73 брошури і понад 320 наукових статей. За цими показниками, а також за кількісним і якісним складом, Сектор наблизився до категорії наукової установи у формі академічного науководослідного інституту.

У зв'язку з цим було поставлено питання про надання Секторові статусу академічного інституту. Це питання з розумінням було сприйняте Президією АН УРСР і особисто президентом академії академіком Б. Є. Патеном. Після подолання численних бюрократичних перепон він домігся від Москви згоди на перетворення Сектора в Інститут держави і права. 12 червня 1969 р. Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову за № 360 «Про створення Інституту держави і права Академії наук УРСР», на виконання якої Президія АН УРСР 24 червня 1969 р. ухвалила постанову за № 202 «Про створення Інституту держави і права АН УРСР». Цією постановою Інститут було включено до складу Відділу економіки, історії, філософії та права АН УРСР. Виконувачем обов'язків директора Інституту було призначено В. М. Корецького, а заступником директора з наукової роботи – Б. М. Бабія.

Постановою Президії АН УРСР від 24 червня 1969 р. були визначені основні напрями наукових досліджень Інституту, а саме: а) дослідження актуальних проблем радянського державного будівництва і розвитку Української РСР як складової єдиної багатонаціональної соціалістичної держави – СРСР; б) розробка теоретичної спадщини з питань утворення Української радянської держави; в) дослідження проблем, пов'язаних з удосконаленням законодавства УРСР; г) дослідження проблем управління народним господарством УРСР і правового регулювання господарських відносин в УРСР; д) вивчення найважливіших питань зміцнення соціалістичної законності, запобігання і викорінення злочинності й розробка заходів щодо посилення боротьби з порушеннями громадського порядку в УРСР; е) дослідження теоретичних проблем міжнародно-правової діяльності УРСР; ж) критика ревізіоністських поглядів з питань розвитку української соціалістичної державності.

У 1974 р. академік АН УРСР Б. М. Бабій був призначений директором Інституту, а В. М. Корецький – почесним директором. У листопаді наступного року Інститут перемістився у приміщення по вул. Трьохсвятительській, 4, у якому знаходиться і нині.

У другій половині 1970-х – на початку 1980-х років неодноразово здійснювалася реорганізація структури Інституту, а кількість наукових відділів зросла до восьми. Інститут зміцнив творчі зв'язки з органами державної влади та вищими юридичними навчальними закладами України, а також з Інститутом держави і права АН СРСР, Всесоюзним науково-дослідним інститутом радянського законодавства, Всесоюзним інститутом з вивчення причин і розробки заходів запобігання злочинності та ін.

Крім підготовки фундаментальних монографічних праць з державознавства і правознавства, Інститут розгорнув програму популяризації юридичних знань. Декілька разів перевидавався «Юридичний довідник для населення»; в 1974 р. побачив світ «Юридичний словник» за редакцією Б. М. Бабія, В. М. Корецького і В. В. Цветкова, а у 1985 р. – «Російсько-український словник юридичної термінології» за редакцією Б. М. Бабія. Протягом 1975-1985 рр. у республіканському видавництві «Знання» було опубліковано низку науково-популярних брошур з правової тематики.

У 1977-1978 рр. Інститут узяв активну участь у підготовці проекту Конституції УРСР 1978 р. Б. М. Бабій був членом робочої групи і секретаріату з підготовки проекту Основного Закону. Він, а також В. Є. Бражников, І. П. Бутко, А. П. Таранов і В. М. Терлецький, очолювали робочі підгрупи з відповідних напрямів і питань.

У 1980 р. академіку В. М. Корецькому виповнилося 90 років. За визначні заслуги у розвитку юридичної науки, підготовці наукових кадрів та активну громадсько-політичну діяльність йому було присвоєно звання Героя соціалістичної праці, що стало безпрецедентною подією в історії радянської юридичної науки.

Наступного року інститутський двотомник «Історія держави і права Української РСР» отримав Державну премію УРСР у галузі науки і техніки (відповідальний редактор – Б. М. Бабій, співавтори – В. М. Терлецький, А. П. Таранов, В. В. Мрига, В. Є. Бражников та ін.).

Розпочата в середині 80-х років горбачовська перебудова суспільного життя в Радянському Союзі демократизувала процеси наукостворення і зменшила ідеологічний тиск на соціогуманітарні науки. Це збіглося зі зміною керівництва Інституту. В жовтні 1988 р. Президія АН УРСР затвердила на посаді директора Інституту Ю. С. Шемшученка (члена-кореспондента АН УРСР, а згодом академіка НАН України), який очолює Інститут і нині.

Під його керівництвом була розроблена і впроваджена система заходів щодо перебудови наукової діяльності Інституту на основі перегляду та переосмислення ідеологічних стереотипів і догм у галузі держави і права, які дісталися у спадок від командно-адміністративної системи і репресивного судочинства. Відповідно, по-новому були визначені пріоритетні напрями наукових досліджень, вдосконалена організаційна структура Інституту, урізноманітнилися форми зв'язків юридичної науки з практикою. З метою поліпшення координації фундаментальних наукових досліджень у 1990 р. із провідних учених Інституту на громадських засадах було утворено дві наукові ради – «Проблеми правової держави, захист і забезпечення прав особи» і «Проблеми сучасної політичної системи, господарського механізму і управління».

Якісно новий етап у діяльності Інституту розпочався з ухваленням в 1990 р. Декларації про державний суверенітет України та Акта проголошення незалежності України (1991). У цей період відбулися істотні зміни в підходах до проблем державознавства і правознавства, оскільки відповідні державно-правові феномени розпочали розглядати не в площині загальносоюзної політико-правової системи, а як явища суверенної держави.

З урахуванням цього наукові дослідження Інституту держави і права АН (з 1995 р. – НАН) України були спрямовані на створення юридичної наукової бази для становлення й розвитку української суверенної держави та її правової системи, здійснення конституційної, адміністративної, судово-правової та інших реформ. У лютому 1990 р. постановою Ради Міністрів УРСР Інституту держави і права присвоєно ім'я В. М. Корецького.

Пріоритетними напрямками наукових досліджень Інституту у першій половині 90-х років були: розбудова державності України; проблеми конституційного права й місцевого самоврядування; правового регулювання аграрних відносин та охорони навколишнього середовища; боротьби з економічними та іншими злочинами; міжнародного права й міжнародної правосуб'єктності України; теоретичні та прикладні проблеми розвитку правової системи України; Україна в системі сучасного міжнародного правопорядку. Ці напрями є пріоритетними для Інституту й тепер, з одним доповненням: з 1996 р. до категорії пріоритетних віднесено теоретичні дослідження проблем реалізації Конституції України.

8 вересня 1993 р. Президія НАН України прийняла постанову «Про підготовку фундаментальної «Юридичної енциклопедії», а 22 лютого 1996 р. Кабінет Міністрів України ухвалив постанову «Про державну підтримку видання «Юридичної енциклопедії». Зважаючи на важливість цього питання, підготовку «Юридичної енциклопедії» (у 6 томах) також було віднесено до пріоритетних напрямів наукової діяльності Інституту.

На початку 90-х років відбулися й певні структурні зміни в Інституті. Довелося відмовитися від наукових секторів. Після проведення уточнень визначені такі назви 8 наукових відділів Інституту: історико-політологічних досліджень держави і права України; конституційного права, місцевого самоврядування та проблем законності; цивільного і трудового права; державно-правових проблем управління; правових проблем екології і аграрного права; кримінально-правових і кримінологічних проблем, міжнародного права.

У 1992 р. в Інституті було започатковано міжвідомчий збірник наукових праць «Правова держава». З 1994 р. цей збірник виходить як щорічник наукових праць Інституту. Протягом 90-х років науковці Інституту опублікували десятки монографічних праць з актуальних проблем державно-правового будівництва у суверенній Україні, теорії та історії держави і права, міжнародного права та ін.

У 90-х роках в Інституті, насамперед зусиллями професора Ю. І. Римаренка, було започатковано новий напрям наукових досліджень – етнодержавознавство. На основі проведених досліджень було видано серію монографічних та енциклопедичних праць із цих питань. З довідкової літератури, науково-популярної і виданої у ці роки Інститутом, варто назвати: «Юридичний довідник підприємця» (1992, за редакцією В. Б. Авер'янова), «Юридичний словник-довідник» (1996, за редакцією Ю. С. Шемшученка і В. Д. Бабкіна), «Власність громадян. Юридичний довідник» (1997, за редакцією Я. М. Шевченко), «Політологічний енциклопедичний словник» (1997), «Мала енциклопедія етнодержавознавства» (1996), «Міграційні процеси в сучасному світі» (1997).

У першій половині 90-х років в Інституті було розпочато видання серії «Пам'ятки політико-правової культури України», зокрема: «Зібрання малоросійських прав 1807 р.» за редакцією Б. М. Бабія та О. М. Мироненка (1993); «Ділова документація Гетьманщини ХУШ ст.» (1993); «Права, за якими судиться малоросійський народ» за редакцією Ю. С. Шемшученка (1997). Новим напрямом діяльності інституту стала підготовка й видання підручників та навчальних посібників, зокрема, підручників: «Основи правознавства» за редакцією І. Б. Усенка (1997); «Основи етнодержавознавства» за редакцією Ю. І. Римаренка (1997); «Кооперативне право» за редакцією В. І. Семчика (1998); «Конституційне право України» за редакцією В. Ф. Погорілка (1999) та ін.

Упродовж 90-х років наукові праці інституту неодноразово були відзначені академічними та іншими преміями і нагородами. Зокрема, у 1991 р. премію АН України імені Д. З. Мануїльського отримали Ю. С. Шемшученко й Н. р. Малишева – за цикл праць з правових проблем охорони навколишнього середовища. Премією НАН України імені М. П. Василенка були відзначені В. Н. Денисов і В. В. Євєнтов – за цикл праць «Міжнародне право і світовий порядок: пошук моделей правового розвитку» (1992); І. Б. Усенко – за цикл праць «Юридичні аспекти історії Всеукраїнської академії наук» (1994); О. М. Костенко – за цикл праць «Закон і злочин (соціопсихологічні дослідження)» (1995); Ю. І. Римаренко – за цикл праць «Етнодержавознавство: понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія і практика» (1996); Ю. С. Шемшученко і К. А. Вислобоков – за видання видатної пам'ятки українського права «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1997).

У травні 1999 р. Інститут урочисто відзначив свій 50-річний ювілей і був нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України. До цієї дати була видана ґрунтовна праця про історію становлення й розвитку Інституту – «Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Наукові досягнення за 50 років».

Впродовж 1999-2004 рр. наукові дослідження в Інституті велися за такими пріоритетними напрямками: проблеми державотворення в Україні: теорія, історія, практика; теоретичні і прикладні проблеми розвитку правової системи України; теоретичні проблеми реалізації Конституції України; Україна в системі сучасного міжнародного правопорядку: теорія і практика; підготовка і видання «Юридичної енциклопедії» у 6 томах. Крім традиційної для Інституту проблематики, активно почали розвиватися й нові напрями наукових досліджень, зокрема, актуальних проблем інтелектуальної власності, банківського, енергетичного, ядерного й космічного права, правової політології, порівняльного правознавства тощо.

Протягом 1999-2004 рр. співробітники Інституту опублікували понад 100 монографічних праць, 70 посібників і довідників, близько тисячі наукових статей. Особливе значення серед них мали монографічні роботи за результатами наукових досліджень. Їх кількість зросла, якщо порівняти з попереднім п'ятиріччям, майже удвічі. Це свідчення того, що Інститут продовжував залишатися провідним науково-правовим центром країни, а його внесок у розвиток вітчизняної юридичної науки – найвагомимим.

Значним результатом наукової діяльності Інституту за цей період стало завершення підготовки й видання 6-томної «Юридичної енциклопедії» (голова редакційної колегії Ю. С. Шемшученко), над яким плідно працював Центр енциклопедичних видань Інституту. Ця багатотмна унікальна праця була відзначена Державною премією України в галузі науки і техніки 2004 р.

Інститут також брав участь у підготовці енциклопедичних видань разом з іншими науководослідними установами й вищими навчальними закладами. Зокрема, у 2000-2001 рр. Інститут спільно з Державною академією керівних кадрів культури і мистецтв видав «Енциклопедію етнокультурознавства» у 3 книгах (голова редколегії Ю. І. Римаренко). Наприкінці 2003 р. побачив світ перший том багатотомної «Міжнародної поліцейської енциклопедії», провідна роль у виданні якої належить Національній академії внутрішніх справ України та Інституту держави і права

ім. В. М. Корецького НАН України. Відповідальними редакторами цього видання від інституту були Ю. І. Римаренко та Ю. С. Шемшученко.

Окремо слід вказати про започаткування у 2001 р. видання Інститутом десяти томної «Антології української юридичної думки» (за заг. ред. Ю. С. Шемшученка), до підготовки якої були залучені практично всі наукові відділи Інституту. Антологія закумулювала найвагоміші здобутки української юридичної думки майже за 250 років. Це видання сприятиме вивченню та узагальненню вітчизняного досвіду для розвитку сучасної юридичної думки й вирішенню практичних державно-правових проблем сьогодення.

Важливо зазначити, що у цей час розширилися можливості Інституту для оперативного оприлюднення результатів наукових досліджень. Інститут став співвидавцем журналів «Право України» та «Підприємництво і право», видає щорічник наукових праць «Правова держава». Популярним серед молодих учених та аспірантів став започаткований у 1997 р. інститутський збірник наукових праць «Держава і право», з періодичністю видання чотири рази на рік.

Значно зміцнилися традиційні зв'язки Інституту з Верховною Радою України, Адміністрацією Президента і Кабінетом Міністрів України, міністерствами і відомствами, місцевими державними адміністраціями, Київською міською та іншими місцевими радами, судами, органами прокуратури тощо. Зміцнили зв'язки з Конституційним Судом України, для якого Інститут готував експертні науково-правові висновки.

Науковці Інституту брали участь у роботі науково-консультативних рад при Верховному Суді України, Вищому господарському суді України, Прокуратурі України, Міністерстві юстиції України з підготовки законопроектів, експертних рад ВАК України з атестації наукових кадрів. До відповідних державних органів було подано низку важливих законопроектів (Земельний кодекс України, Екологічний кодекс України, Трудовий кодекс України) та ін.

Випробуваною часом формою апробації наукових результатів були міжнародні й національні наукові та науково-практичні конференції, які проводив Інститут. Визнаною формою спілкування вчених і практиків стали методологічні семінари Інституту, які започатковані у 1999 р., котрі він проводив за участі юридичної фірми «Салком» (рада засновників – Ю. С. Шемшученко, Є. Б. Кубко, В. В. Цветков). На семінарах обговорювались актуальні проблеми державно-правового розвитку країни, ухвалювали наукові рекомендації. Так, упродовж 1999-2004 рр. були проведені такі методологічні семінари: «Актуальні проблеми судово-правової реформи в Україні» (1999); «Зовнішньополітична діяльність України та її правове забезпечення» (2000); «Парламентаризм в Україні: теорія і практика» (2001); «Адміністративна реформа: стан та перспективи» (2001); «Земельний кодекс України: проблеми реалізації» (2002); «Конституційно-правові проблеми українського державотворення» (2002); «Цивільний та Господарський кодекси України: проблеми теорії та практики реалізації» (2003); «Громадянське суспільство і держава в Україні: проблеми взаємодії» (2004).

У 2002 р. структура Інституту поповнилася дев'ятим відділом – правових проблем політології (завідувач – І. О. Кресіна). У межах цього відділу проводилися дослідження проблем етнодержавознавства (Ю. І. Римаренко), започатковані нові теми досліджень з питань політики і права, взаємодії держави і громадянського суспільства тощо.

В науково-організаційному аспекті характерною особливістю кінця ХХ – початку ХХІ ст. стало створення в інституті нових структурних підрозділів – шести наукових центрів: Міжнародного центру космічного права; Центру банківського права; Міжнародного центру правових проблем інтелектуальної власності; Центру місцевого самоврядування; Центру енергетичного та ядерного права; Центру порівняльного правознавства. На відміну від традиційних відділів, наукові центри, як відомо, більш автономні структурні одиниці, котрі є однією з ефективних форм інтеграції юридичної науки і практики. З утворенням наукових центрів Інститут розширив тематику прикладних досліджень, розпочав підготовку фахівців нового профілю (космічне право, банківське право, право інтелектуальної власності, енергетичне та ядерне право тощо).

На особливу увагу заслуговує участь учених Інституту в конституційних проектах незалежної України. Зокрема, в Інституті при підготовці проекту Конституції України 1996 р. були розроблені й надіслані до відповідних державних органів наукова концепція і проект Основного Закону. Директор Інституту академік НАН України Ю. С. Шемшученко був членом Конституційної комісії Верховної Ради України, а В. Б. Авер'янов, І. П. Бутко, Л. Т. Кривенко та В. Ф. Погорілко входили до складу офіційних робочих груп з підготовки проекту Конституції. І. Б. Усенко взяв участь у остаточному термінологічному редагуванні тексту Конституції.

Наприкінці 2010 р. в Інституті працювали близько 100 наукових співробітників, у тому числі майже 90 докторів і кандидатів юридичних наук, 13 академіків та членів-кореспондентів НАН України і Академії правових наук України, 10 заслужених діячів науки і техніки та заслужених юристів України.

У 2011-2013 рр. провідні науковці Інституту працювали у складі Конституційної Асамблеї з підготовки проекту Концепції щодо змін до Конституції України. До цієї роботи були залучені Ю. С. Шемшученко (заступник Голови Асамблеї), О. В. Скрипнюк, О. І. Ющик, Н. М. Пархоменко, В. Ф. Сіренко, М. О. Пухтинський та ін. На даний час вони беруть участь у підготовці проекту змін до Конституції України у рамках діяльності Конституційної комісії, утвореної у 2014 р. парламентом України.

Головними структурними одиницями Інституту у цей час були 10 наукових відділів: теорії держави і права (завідувач Н. М. Онищенко); історико-правових досліджень (завідувач І. Б. Усенко); конституційного права та місцевого самоврядування (завідувач Ю. С. Шемшученко); проблем державного управління та адміністративного права (завідувач О. Ф. Андрійко); проблем цивільного, трудового та підприємницького права (завідувач Н. М. Хуторян); проблем аграрного та земельного права (завідувач П. Ф. Кулинич); космічного та екологічного права (завідувач Н. Р. Малишева); проблем кримінального права, кримінології та судоустрою (завідувач О. М. Костенко); міжнародного права та порівняльного правознавства (завідувач В. Н. Денисов); правових проблем політології (завідувач І. О. Кресіна).

Крім того, у складі чи при Інституті діють 8 наукових центрів, а також Рада по координації фундаментальних правових досліджень НАН України (голова Ю. С. Шемшученко).

Інститут поглибив творчі зв'язки з Національною академією правових наук України. У цей період Інститут разом з цією академією підготував і видав фундаментальні п'ятитомні праці «Правова система України» та «Правова доктрина України». Також було започатковано підготовку і видання Української юридичної енциклопедії в 20 томах.

Традиційно розвивались зв'язки з Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого, юридичними факультетами Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Львівського національного університету ім. Івана Франка, Національним університетом «Одеська юридична академія», Національною академією внутрішніх справ та Харківським національним університетом внутрішніх справ, ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України», Інститутом міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка тощо.

У цей час Інститут активно проводив національні і міжнародні наукові конференції та симпозиуми. Разом Національним космічним агентством України він, зокрема, провів у Києві у 2006 р. Міжнародний симпозиум ООН з космічного права, який отримав широкий резонанс. Крім того, співробітники Інституту включалися до складу міжнародних делегацій України, в тому числі на сесії Генеральної Асамблеї ООН.

Наукова діяльність Інституту на національному рівні здійснювалася у контексті її інтеграції з юридичною освітою. При цьому використовувались різноманітні її форми. Зокрема, провідні вчені Інституту залучалися до читання курсів лекцій у багатьох провідних навчальних закладах країни.

Справжньою школою для апробації наукових ідей стали методологічні семінари «Юридична наука і суспільство: проблеми теорії і практики». До участі у семінарах, крім науковців, залучалися народні депутати України, відомі державні і громадські діячі. Науковий і практичний інтерес, зокрема, викликали такі методологічні семінари останніх років: «Громадянське суспільство і держава в Україні: проблеми взаємодії» (доповідь академіка НАН України О. С. Онищенко); «Національна держава і право в умовах глобалізації» (доповідь академіка В. М. Литвина); «Проблеми організації державної влади в Україні» (доповідь академіка НАН України Ю. С. Шемшученка); «Конституційно-правові засади державного суверенітету України в умовах глобалізації: проблеми теорії і практики» (доповіді першого Президента України Л. М. Кравчука та академіка В. М. Гейця) та ін.

Кардинальні зміни в політичному і соціально-економічному житті країни, які відбулися після Революції Гідності у 2014 році, обумовили необхідність коригування науково-дослідницької проблематики Інституту, розширення його зв'язків з практикою державотворення і правотворення в умовах реальних загроз і викликів для України, пов'язаних з анексією Російською Федерацією Криму, розв'язанням нею війни на Донбасі.

Головними напрямками наукової діяльності Інституту впродовж 2014-2019 рр. стали: проблеми державотворення і правотворення, реалізації Конституції України та модернізації правової системи

України; правові проблеми формування громадянського суспільства, забезпечення прав і свобод людини та громадянина; проблеми організації законодавчої, виконавчої та судової влади в Україні; правові проблеми національної безпеки України; правові проблеми економічної, енергетичної та екологічної безпеки України, боротьби з корупцією та злочинністю; розвиток і вдосконалення національного інформаційного законодавства; правове забезпечення наукової та науково-технічної діяльності в Україні; Україна в системі сучасного міжнародного правопорядку та європейської інтеграції; політико-правові механізми протидії сепаратизму, формування національної ідентичності населення Донбасу, реінтеграції Донбасу і Криму, відновлення територіальної цілісності держави, політико-правові засади миротворчої операції в Донбасі та ін.

Науково-дослідницька діяльність Інституту концентрується на проведенні та координації фундаментальних правових досліджень, спрямованих на отримання та використання нових знань у галузі правознавства та правової політології. Лише протягом 2014-2019 рр. Інститутом було виконано 9 тем науково-дослідних робіт. Ці теми охоплюють всю царину юридичної науки та правової політології, включаючи проблеми теорії держави і права, історико-правових досліджень, конституційного права та місцевого самоврядування, цивільного, трудового і підприємницького права, аграрного, земельного, екологічного та космічного права; державного управління та адміністративного права, кримінального права, кримінології та судоустрою, міжнародного права та порівняльного правознавства, правових проблем політології та інші актуальні у наш час проблеми, зокрема актуальні проблеми розвитку України як суверенної, демократичної, правової, соціальної держави та її інтеграції в міжнародний і європейський правовий простір.

Про високий інтелектуальний потенціал Інституту може свідчити те, що на даний час у ньому працюють близько 80 докторів і кандидатів наук. Серед учених Інституту один академік та один член-кореспондент НАН України, 14 академіків і членів-кореспондентів Національної академії правових наук України, 8 заслужених діячів науки і техніки України, 11 заслужених юристів України, 10 лауреатів Державної премії України у галузі науки і техніки.

Важливим здобутком колективу Інституту є його наукові школи, які сформувалися протягом усього періоду діяльності Інституту, зокрема, школи: міжнародного права, історико-правових досліджень, конституційного права, державного управління та адміністративного права, теорії держави і права, аграрного, земельного та екологічного права, кримінального права.

Майбутнє Інституту безпосередньо пов'язане з вдосконаленням організації наукових досліджень, підвищенням їх ефективності і практичної значущості. На це, зокрема, спрямована схвалена вченою радою 2018 р. Стратегія розвитку Інституту держави і права імені В. М. Корецького на найближчу перспективу, дана стратегія передбачає системний, цілеспрямований і збалансований розвиток Інституту, пріоритетні напрями наукових досліджень, зміцнення зв'язків з органами державної влади і органами місцевого самоврядування, поліпшення координації фундаментальних правових досліджень, вдосконалення форм міжнародного наукового співробітництва тощо. Чільне місце у стратегії відведено підготовці наукових кадрів вищої кваліфікації через докторантуру та аспірантуру. Зараз в аспірантурі Інституту навчається понад 100 осіб, діють три спеціалізовані вчені ради із захисту докторських і кандидатських дисертацій. Щороку в цих радах захищається у середньому понад 50 відповідних дисертаційних робіт.

У цілому злагоджена робота колективу Інституту протягом багатьох років дала змогу зробити значний внесок у розвиток вітчизняної юридичної науки та розбудову правової системи Української держави. За 70 років науковцями Інституту опубліковано близько 750 монографій, понад 350 підручників, збірників, довідників і словників, 550 брошур, майже 5500 наукових статей з юридичної тематики. Серед найвагоміших досягнень науковців Інституту останніх років шеститомна «Юридична енциклопедія», десятитомна «Антологія української юридичної думки», трьохтомна «Енциклопедія міжнародного права», «Енциклопедія цивільного права», «Мала енциклопедія права інтелектуальної власності», «Великий енциклопедичний юридичний словник» та ін.

Отже, 70-річний досвід діяльності Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України свідчить про те, що він завжди займав провідні позиції в українській юридичній науці. Свою наукову, просвітницьку і громадянську місію Інститут виконує і зараз. Його творчий пошук у сучасних складних умовах політичного, соціального та економічного розвитку спрямований на розбудову в Україні дійсно демократичної, правової соціальної держави і розвинутого громадянського суспільства.

В рамках відзначення 70-річного ювілею Інституту 13 травня 2019 р. відбулось урочисте відкриття меморіальної дошки засновнику Інституту академіку В. М. Корецькому у місті Києві по вул. Богдана Хмельницького, 42 на будинку, в якому він впродовж тривалого часу жив і працював. Учасники зібрання відзначили визначний внесок В. М. Корецького у розвиток української юридичної науки, поділились спогадами про нього як видатного вченого-правознавця і непересічну людину.

14 травня 2019 р. Інститут організував проведення міжнародної науково-практичної конференції «**Юридична наука: сучасний стан та перспективи розвитку**». Конференцію було організовано з метою визначення сучасного стану та перспектив розвитку юридичної науки. З вступним привітал ним словом виступили академік-секретар Відділення історії, філософії та права НАН України, академік НАН України **Смолій В. А.**, директор Інституту держави і права ім. В. М. Корецького, академік НАН України **Шемшученко Ю. С.**, директор Інституту законодавства Верховної Ради України, академік НАН України **Копиленко О. Л.**, президент Національної академії правових наук України, академік НАПрН України **Петришин О. В.**

На конференції виступили з доповідями: **Шемшученко Ю. С.** (директор Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАН України, академік НАПрН України); **Скрипнюк О. В.** (заступник директора з наукової роботи Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України); **Кузнєцова Н. С.** (доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, віце-президент НАПрН України – керівник Київського регіонального центру НАПрН України); **Онїщенко Н. М.** (завідувач відділом теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України); **Онїщук М. В.** (ректор Національної школи суддів України, доктор юридичних наук, професор); **Сіренко В. Ф.** (головний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПрН України); **Денисов В. Н.** (завідувач відділу міжнародного права та порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України); **Селіванов А. О.** (доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, постійний представник Верховної Ради України в Конституційному Суді України); **Карпунцов В. В.** (народний депутат України, доктор юридичних наук); **Уільям Елліотт Батлер (США)** (доктор PhD, іноземний член НАН України та НАПрН України); **Тордія В. В.** (генеральний секретар Асоціації суддів країн-підписантів Меморандуму співпраці: Вірменії, Грузії, Естонії, України, Казахстану та Польщі); **Нагребельний В. П.** (заступник директора з наукової роботи Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, член-кореспондент НАПрН України); **Сівець С. М.** (Республіка Білорусь) (заступник директора – керівник Інституту правових досліджень Національного центру законодавства і правових досліджень Республіки Білорусь, кандидат юридичних наук, доцент); **Костенко О. М.** (завідувач відділом проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України); **Фружїна Гардош-Орос (Угорщина)** (директор Інституту правових досліджень Наукового центру суспільних наук Угорської Академії наук, старший науковий співробітник); **Пархоменко Н. М.** (вчений секретар Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор); **Чаба Варга (Угорщина)** (доктор юридичних наук, професор, почесний професор-дослідник Інституту правових досліджень Наукового центру суспільних наук Угорської академії наук, почесний професор Католицького університету імені Петера Пажмані); **Кресїна І. О.** (завідувач відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доктор політичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України); **Андрійко О. Ф.** (завідувач відділу проблем державного управління та адміністративного права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України); **Усенко І. Б.** (завідувач відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, професор); **Антонов В. О.** (провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, доцент); **Батанов О. В.** (провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор); **Кресїн О. В.** (доктор юридичних наук, завідувач Центру порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України).

У роботі конференції взяли участь народні депутати України, керівні працівники Кабінету Міністрів України, Національної академії наук України, Національної академії правових наук України, а також науковці, викладачі вищих навчальних та науково-дослідних установ юридичного профілю України.

Основними питаннями дискусії на конференції були: теоретико-методологічні засади реформування державної влади в Україні; проблеми реформування політичної системи і публічної влади в Україні; проблеми забезпечення політико-правової реформи: необхідність, поняття, зміст, проблеми і перспективи реалізації в Україні; поділ і єдність державної влади в Україні: питання співвідношення; державна влада і місцеве самоврядування в Україні; утвердження парламентаризму – ключовий фактор розвитку України як демократичної правової держави; адміністративна реформа в контексті здійснення політико-правової реформи в Україні; судово-правова реформа в Україні: необхідність, концептуальні засади, проблеми реалізації; конституційний процес і розвиток національної правової системи; проблеми організації державної влади в контексті європейської інтеграції України тощо.

Заслухавши та обговоривши наукові доповіді і повідомлення з актуальних проблем розвитку юридичної науки на сучасному етапі, учасники міжнародної науково-практичної конференції відзначили, що за останнє десятиріччя правова наука в Україні і на всьому пострадянському просторі набула нових рис і стала більш творчою у теоретичному обґрунтуванні та практичному вирішенні проблем державотворення і правотворення. Значно посилюються теоретико-методологічний, порівняльно-правовий та прогностичний аспекти юридичної науки. Результати досліджень одержали своє відображення в численних монографічних працях, енциклопедичних виданнях, навчальних підручниках, наукових статтях тощо. В цілому сучасна вітчизняна юридична наука справляє позитивний вплив на практику розв'язання актуальних проблем державно-правового будівництва, розвитку демократичної, соціальної, правової держави і громадянського суспільства, поглиблення євроатлантичної інтеграції.

Водночас творчий потенціал юридичної науки, зокрема, в Україні, використовується ще недостатньо. Більшість економічних і соціальних реформ, передусім конституційної, адміністративно-територіальної, судово-правової, місцевого самоврядування та децентралізації влади потребують належного наукового супроводу і забезпечення. Значна кількість наукових висновків, пропозицій і рекомендацій не базується на глибокому пізнанні практики правозастосування, широкому використанні результатів соціогуманітарних наук. Існують певні проблеми, пов'язані з методологією юридичної науки, прогнозуванням і моделюванням у праві. Українська юридична наука ще недостатньо спирається на відповідні міжнародні і європейські стандарти. На окрему увагу заслуговує розробка наукових засад систематизації та кодифікації законодавства, визначення стратегії розвитку правової системи України на найближчу перспективу в умовах євроатлантичного цивілізаційного вибору.

З огляду на викладене, учасники конференції **визнали за доцільне:**

– вжити заходів до удосконалення методологічної бази юридичної науки, розробки сучасних методологічних підходів до пізнання правових явищ, додаткового розширення використання порівняльно-правового методу як основи для адекватної оцінки відповідних соціально-правових явищ і суспільних відносин. З цією метою слід підвищувати роль і значення методологічних семінарів з актуальних проблем державно-правового розвитку, які проводяться на базі Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України;

– розширити і поглибити проблематику правознавчих досліджень, що стосуються як традиційних галузей права (конституційне, адміністративне, цивільне, трудове, земельне, кримінальне, міжнародне право), так і нових, зокрема, комплексних галузей і підгалузей права (екологічне, аграрне, господарське, енергетичне, інвестиційне, транспортне, банківське право, право інтелектуальної власності, космічне, європейське право тощо);

– поглибити теоретичні дослідження проблем реалізації принципів верховенства права з точки зору забезпечення ефективної реалізації правових норм і приписів, а також дослідження проблеми співвідношення політики і права, взаємодії держави і громадянського суспільства;

– вжити заходів щодо наукової оцінки ефективності реформаційних законів, враховуючи, що їх реалізація передбачає наявність певного перехідного етапу, який нерідко супроводжується гострими правовими колізіями в законодавстві, неоднозначним тлумаченням його положень;

– активізувати теоретичну розробку проблем конституційного права і правової політології під кутом зору їх більшого впливу на процеси оновлення Конституції України, розвитку парламентаризму, забезпечення прав і свобод людини;

– посилити дослідження соціальних чинників, що обумовлюють потребу реформування законодавства у сфері правосуддя з метою правового унормування суспільних відносин відповідно до принципу верховенства права, охорони та захисту прав і свобод громадян;

– розширити інтеграцію юридичної науки і юридичної освіти, а саме проведення спільних досліджень науковими установами юридичного профілю та юридичних факультетів в вищих навчальних закладах;

– посилити вплив юридичної науки на формування правової свідомості і правової культури громадян і посадових осіб, у зв'язку з чим продовжити підготовку видання енциклопедичної і словникової юридичної літератури, а також академічних підручників для вищих юридичних навчальних закладів;

– вжити заходів до більш широкого залучення до наукової юридичної діяльності молодих кадрів, підвищити якість їх підготовки через аспірантуру і докторантуру;

– поліпшити якість підготовки докторів філософії та докторів юридичних наук для науково-дослідних установ і вищих навчальних закладів;

– вжити заходів до формування у суспільстві високої правової духовності, правових ідеалів справедливості, демократизму, свободи і рівності, гуманізму;

– з метою концентрації зусиль на розробці актуальних проблем державознавства і правознавства, усунення дублювань у правових дослідженнях посилити роль наукової ради з координації фундаментальних правових досліджень НАН України.

Після завершення конференції відбулися розширені урочисті ювілейні збори колективу Інституту. Збори відкрив директор Інституту академік НАН України **Ю. С. Шемшученко**, який розповів присутнім про етапи створення, становлення та розвитку Інституту, охарактеризував основні результати його 70-річної діяльності, окреслив її перспективи на майбутнє.

Перед учасниками зборів виступив віце-президент НАН України академік НАН України **С. І. Пирожков**, який оголосив привітання колективу Інституту президента Національної академії наук України академіка НАН України **Б. Є. Патона**. В. о. голови Комітету Верховної Ради України з питань науки та освіти **О. В. Співаковський** високо оцінив діяльність Інституту в законотворенні і від імені голови парламенту **А. В. Парубія** вручив колективу Інституту Грамоту Верховної Ради України.

З ювілеєм Інституту його колектив привітали: президент Національної академії правових наук України академік НАПрН України **О. В. Петришин**, директор Інституту законодавства Верховної Ради України академік НАН України **О. Л. Копиленко**, перший заступник голови Союзу юристів України **Н. І. Карпачова**; директор Інституту історії НАН України академік НАН України **В. А. Смолій**; декан юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка професор **І. С. Гриценко**; директор Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, член-кореспондент НАН України **А. М. Єрмоленко**; директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України академік НАН України **О. О. Рафальський**; ректор Київського університету права НАН України професор **Ю. Л. Бошицький**; перший проректор Національної академії внутрішніх справ професор **С. Д. Гусарєв**; народні депутати України, відповідальні працівники Кабінету Міністрів України, низки міністерств і відомств, правоохоронних і судових органів та ін.

У зв'язку з 70-річчям від дня заснування Інституту держави ті права імені **В. М. Корецького** НАН України, за вагомий особистий внесок у розвиток юридичної науки, підготовку наукових кадрів, активну участь у науковому забезпеченні правотворчої і правозастосовної діяльності провідні наукові співробітники відзначені високими державними і відомчими нагородами. Зокрема, головного наукового співробітника відділу теорії держави і права, члена-кореспондента **Сіренка В. Ф.** – нагороджено Орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня; завідувача відділу проблем аграрного, земельного, екологічного та космічного права доктора юридичних наук, професора **Малишеву Н. Р.** – Орденом «За заслуги» III ступеня; провідному науковому співробітнику відділу проблем аграрного, земельного, екологічного та космічного права, доктору юридичних наук, професору **Кулиничу П. Ф.** – присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України»;

провідному науковому співробітнику відділу правових проблем політології, доктору політичних наук, професору Горбатенку В. П. – присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України»; Почесною грамотою Верховної Ради України відзначено: **Горбатенка В. П.** провідного наукового співробітника відділу правових проблем політології Інституту, доктора політичних наук, професора; **Батанова О. В.**, провідного наукового співробітника відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту, доктора юридичних наук, професора; **Кресіна О. В.**, провідного наукового співробітника відділу міжнародного права та порівняльного правознавства Інституту, доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника; Почесною грамотою Кабінету Міністрів України нагороджено: **Усенка І. Б.** Подякою Кабінету Міністрів України: старшого наукового співробітника відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права, кандидата юридичних наук **Венецьку М. В.**, старшого наукового співробітника відділу міжнародного права та порівняльного правознавства, кандидата юридичних наук **Савчука К. О.**, старшого наукового співробітника відділу теорії держави і права, кандидата юридичних наук **Тараконич Т. І.**; Почесною грамотою Президії НАН України – провідного наукового співробітника відділу міжнародного права та порівняльного правознавства, доктора юридичних наук, професора **Акуленка В. І.**, провідного наукового співробітника відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права, доктора юридичних наук **Тимченка Г. П.**, провідного наукового співробітника відділу правових проблем політології, доктора політичних наук **Стойко О. М.**, старшого наукового співробітника відділу правових проблем політології, доктора політичних наук **Явір В. А.**, старшого наукового співробітника відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права, кандидата юридичних наук **Сімутіну Я. В.**, старшого наукового співробітника відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права, кандидата юридичних наук **Бабаскіна А. Ю.**, старшого наукового співробітника відділу проблем аграрного, земельного, екологічного та космічного права кандидата географічних наук **Олещенка В. І.**, завідувача бібліотекою Інституту **Овчиннікову Н. І.**; Подякою Президії НАН України – провідного наукового співробітника відділу конституційного права та місцевого самоврядування кандидата юридичних наук **Мурашина Г. О.**, старшого наукового співробітника відділу теорії держави і права кандидата юридичних наук **Богініча О. Л.**, старшого наукового співробітника відділу конституційного права та місцевого самоврядування кандидата юридичних наук **Пухтинського М. О.**, старшого наукового співробітника відділу проблем державного управління та адміністративного права кандидата юридичних наук **Воротіну Н. В.**, старшого наукового співробітника відділу теорії держави і права кандидата юридичних наук **Макаренко Л. О.**, старшого наукового співробітника відділу міжнародного права та порівняльного правознавства кандидата юридичних наук **Переверзєву О. С.**; Відзнакою Президії НАН України «За професійні здобутки»: старшого наукового співробітника відділу проблем державного управління та адміністративного права кандидата юридичних наук **Ісаєву Н. К.**, головного бухгалтера Інституту **Давидову Н. О.**; Відзнакою Президії НАН України для молодих учених: старшого наукового співробітника відділу історико-правових досліджень, кандидата юридичних наук **Малишева О. О.**; Подякою Голови Київської міської державної адміністрації **Кличка В. В.**: провідного наукового співробітника відділу конституційного права та місцевого самоврядування, доктора юридичних наук **Антонова В. О.**; старшого наукового співробітника відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права кандидата юридичних наук **Севрюкову І. Ф.**; старшого наукового співробітника відділу теорії держави і права кандидата юридичних наук **Львову О. Л.**, старшого наукового співробітника відділу міжнародного права та порівняльного правознавства кандидата юридичних наук **Проценко І. М.**, старшого наукового співробітника відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою кандидата юридичних наук **Нерсеяна А. С.**, наукового співробітника відділу конституційного права та місцевого самоврядування кандидата юридичних наук **Омельченко Н. Л.**; старших наукових співробітників, кандидатів політичних наук **Кукуруз О. В.**, **Ходаківського М. Д.** наукового співробітника кандидата юридичних наук **Батанову Н. М.** відділу правових проблем політології; Почесною грамотою Союзу юристів – заступника директора з наукової роботи Інституту кандидата юридичних наук **Нагребельного В. П.**; старших наукових співробітників кандидатів юридичних наук **Самойленко О. О.**, **Іванову А. Ю.**, **Музику І. В.**, **Бондарук Т. І.** та наукового співробітника кандидата юридичних наук **Худояр Л. В.** відділу історико-правових досліджень; старших наукових співробітників кандидатів юридичних наук відділу конституційного права та місцевого самоврядування **Костецьку Т. А.**, **Гаєву Н. К.**;

старших наукових співробітників кандидатів юридичних наук відділу проблем державного управління та адміністративного права **Кисіль Л. Є.**, **Тимощука В. П.**; старшого наукового співробітника **Сірого М. І.**, та наукового співробітника **Кубальського В. Н.** кандидатів юридичних наук відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою; наукового співробітника відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права кандидата юридичних наук **Молявко О. М.**; Орденом «За заслуги» I ступеня Союзу юристів України: **Шемшученка Ю. С.**, директора Інституту, академіка НАН України, академіка Національної академії правових наук України, доктора юридичних наук, професора, Заслуженого діяча науки і техніки України; Орденом «За заслуги» II ступеня Союзу юристів України: **Сіренка В. Ф.**, головного наукового співробітника відділу теорії держави і права Інституту, доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Орденом «За заслуги» III ступеня Союзу юристів України: **Скрипнюка О. В.**, заступника директора Інституту, академіка Національної академії правових наук України, доктора юридичних наук, професора.

У зв'язку з 70-річчям від дня заснування, вагомий внесок у розвиток юридичної науки, підготовку наукових кадрів, державотворення і право творення трудовий колектив Інституту відзначений Почесною грамотою Союзу юристів України.

Характеризуються основні етапи становлення і розвитку провідної наукової юридичної установи України – Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України за 70 років (1949-2019 рр.). Аналізуються основні напрями його наукової діяльності, творчі досягнення протягом семи десятиліть і перспективи правових досліджень, форми і результати зв'язків з практикою державно-правового будівництва в Україні, міжнародне наукове співробітництво та ін. Особливу увагу приділено характеристиці сучасного, якісно нового етапу в діяльності Інституту в умовах подальшого демократичного розвитку Української держави та її євроінтеграційного вибору, висвітлюються заходи з відзначення 70-річчя Інституту.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-9-20

*Наталiя Миколаiвна Онiщенко,
завiдувач вiддiлом теорiї держави i права
Институту держави i права iм. В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор,
академик НАПрН України, заслужений юрист України*

ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ

Постановка проблеми. Правовий моніторинг в сучасному науковому доробку є недостатньо вивченим та проаналізованим як з теоретичного, так і прагматичного форматів дослідження. Особливо актуальною в цьому контексті є засади та принципи нормопроектувальної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дана проблематика ще не стала предметом ретельного вивчення, переважна більшість вітчизняних та зарубіжних вчених зосереджувала свою увагу на окремих її аспектах та напрямках: В. Нагребельний, Н. Онiщенко, І. Онiщук, Ю. Шемшученко, І. Шутак, О. Ющик.

Мета статті – дослідити сутність, природу, доктринальну «наповненість» та прагматичну значущість категорії «правовий моніторинг»

Основні результати дослідження: У сучасному науковому доробку не поодинокі думки з приводу визначення природи правового моніторингу, зокрема проголошується, що він полягає у виявленні суперечностей, колізій, прогалин, у нормах чинного законодавства, результатом якого є вироблення пропозицій щодо вдосконалення законів і підзаконних нормативно-правових актів [1, с. 140]. Втім дослідження цього явища у правовій площині, якщо і не є поодинокими, проте на сьогодні не розкривають всієї палітри цієї категорії в доктрині і не вгамовують прагматичний запит практики.

Враховуючи наявну наукову базу, хотілося б поставити і відповісти на деякі питання, пов'язані з теоретичним та практичним осмисленням категорії «правовий моніторинг», зокрема: 1) чи слід акцентувати увагу на тому, що моніторинг є тільки «екскурсом по негативах» чи це і «експедиція в позитивні аналітичні напрацювання»; 2) чи є ідентичними терміни «моніторинг» і «аналіз», чи виступають вони синонімами в сучасному науковому обігу; 3) яке навантаження складають функції правової аналітики при проведенні правового моніторингу тощо.

Як нам видається, правовий моніторинг повинен спрямовуватися, в першу чергу, на пошук позитивної практики (позитивного досвіду) з метою отримання відповідних узагальнень, так, прикладом можуть слугувати теоретичні функції правової аналітики, що здебільшого обслуговують правовий моніторинг в різних сферах наукового знання.

1. Гносеологічна (пізнавальна) функція. Правова аналітика сприяє розширенню та поглибленню наукових знань про правовий розвиток України, розкриваючи загальні та специфічні риси, аналізуючи стабільні та тимчасові правові ситуації в різних державах, досліджуючи функціонування певних елементів правової системи в особливих національних, політичних і соціально-економічних умовах. Аналіз і оцінка загального і особливого у тих чи інших правових явищах дозволяє створювати відповідні типології та класифікації, спрогнозовані на майбутнє.

2. Евристична функція. Правова аналітика забезпечує не лише механічне накопичення знань про різні правові явища та процеси, але й аналізує стійкі, повторювані зв'язки між ними, виявляє закономірності та тенденції виникнення, функціонування і розвитку різних правових явищ та окремих юридичних інститутів.

3. Прогностична функція. Дослідження закономірностей і пріоритетів розвитку правових феноменів сучасності та загальносвітових політичних, економічних та юридичних процесів (таких, наприклад, як глобалізація) дозволяє спрогнозувати подальший розвиток як окремих засобів правового регулювання, так і права загалом.

4. Критична функція. Правові дослідження дозволяють побачити недоліки та прорахунки розвитку власної правової системи та правових систем інших країн. Неупереджений аналіз іноземної юридичної практики сприяє також деідеологізації правових доктрин і теорій [2, с. 138].

Як бачимо, кожна з них відтворює, віддзеркалює мінімодель правового моніторингу, який спрямований саме на вивчення позитивного конструктивного досвіду в правовій площині.

Наступним питанням, на якому нам би хотілося зосередитися, є питання категоріально-понятійного гатунку. Наприклад: чи доцільно ототожнювати терміни «моніторинг» та «аналіз»? Отже, звернемося до словникового доробку. Спочатку до питання про словниковий доробок. Так, «моніторинг» (від англ. monitoring) – це постійний контроль за будь-яким процесом з метою виявити, чи відповідає він бажаному результату або початковим прогнозам [3, с. 465].

Також «моніторинг» визначається як постійне спостереження за якимось процесом, явищем з метою виявити його відповідність певним нормам, прогнозам, бажаному результату [4, с. 285]. Крім того, «моніторинг» характеризується – як безперервне стеження за яким-небудь процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату, а також прогнозування, запобігання критичним ситуаціям [5, с. 687].

Декілька словникових визначень стосовно терміна «аналіз». Аналіз характеризується як метод наукового дослідження, що полягає в умовному чи фактичному розкладенні цілого на складові частини [4, с. 23]. Також аналіз (від грец. analysis) – метод наукового дослідження, що полягає у розгляді окремих сторін, властивостей, компонентів чого-небудь [3, с. 28]. Аналіз, метод наукового дослідження предметів, явищ та ін. шляхом розкладу, розчленування їх у думці на складові частини [5, с. 27].

Таким чином, вищевикладене дає нам підстави для розмежування понять «моніторинг» і «аналіз», тобто розуміння того, що вони не є тотожні категорії. Обґрунтувати це можна наступним:

- 1) по-перше, моніторинг – це постійно триваючий процес;
- 2) по-друге, саме аналіз можливо і слід розглядати як складову моніторингу;
- 3) по-третє, якщо аналіз – це здебільшого метод дослідження, то моніторинг – засіб осягнення відповідної реальності.

З огляду на зазначене правовий моніторинг можна визначити, як постійне вивчення певних правових явищ або правових процесів з метою надання відповідних доктринальних узагальнень, прогностичних висновків задля використання їх правореалізаційною практикою. Яскравою прикладною ілюстрацією до зазначеного може слугувати постійне вивчення нормопроектувальної діяльності [6, с. 15-22].

Є зрозумілою теза, що якість нашого життя прямо залежить від якості законодавства. Доволі зрозумілими в такий спосіб є вимоги до законодавства: в першу чергу, щоб це не був «холостий постріл», який залишається на папері або електронному носії. По-друге, законодавство повинно бути «фортецею», захисником від сваволі чиновника, провідником «у простір свободи, безпеки і правосуддя» [1]. По-третє, є цілком очевидні і встановлені критерії щодо якості нормативно-правового акта. Так, нормативно-правовий акт повинен відповідати реаліям життя, розвитку всієї правової системи, бути ресурсозабезпеченим, відповідним Конституції як Основному Закону держави тощо. Отже, нормотворчість на усіх рівнях від вищих органів державної влади (загальна нормотворчість), центральних органів виконавчої влади (відомча нормотворчість), місцевих органів виконавчої влади (місцева нормотворчість), до нормотворчості керівників підприємств, установ, організацій (локальна нормотворчість) повинна дієво забезпечувати права, свободи і законні інтереси людини.

Вже давно назріла теза про те, що законодавство потребує постійного оновлення та удосконалення, а процес нормопроекування повинен не тільки зазнати позитивних змін, але й, нарешті, продемонструвати ефективність та результативність.

Зрозуміло, що категорії «ефективність» та «результативність», коли мова іде про законодавчу базу, можуть розглядатися в контексті причинно-наслідкових зв'язків, де причиною виступає ефективність, а результатом авторитетність, оскільки кожне явище соціальної дійсності, що ефективно виконує свої функції, завжди поважається та поцінюється у суспільстві. Після загальних зауважень, розуміючи необхідність нагального вирішення означених проблем, хотілося б зупинитися на ряді дисфункцій, прогалин, а іноді навіть аномалій, що існують у нормопроектувальній діяльності, а саме:

- 1) наявність великої кількості правових актів, що регулюють однотипні правові відносини;
- 2) дублювання нормативно-правових приписів у різних нормативно-правових актах, що знаходяться нерідко у ієрархічній послідовності;
- 3) декларування в нормативно-правових актах, прав і обов'язків (повноважень) без встановлення належних механізмів їх реалізації;

4) зокрема, вiдсутнiсть або неналежна якiсть наукових напрацювань щодо нормопроєктувальної дiяльностi. Зокрема навiть короткий аналіз останнiх публікацiй вiтчизняних вчених говорять про хаотичний, iнколи епізодичний, i навiть, «куций» характер таких напрацювань;

5) ще одним недоліком у зазначенiй сферi, зокрема хаотичностi та невизначеностi процедури нормопроєктування, можна вважати те, що стадiї нормопроєктування характеризуються рисами самостiйностi та завершеностi, що i обумовлює складний характер та змiст нормопроєктувальної дiяльностi. Мова iде про вiдокремленiсть, непов'язанiсть стадiї між собою;

6) також доречно, на наш погляд, привернути увагу представникiв доктрини та юридичної практики до необхідностi вивчення нормотворчої дiяльностi та, вiдповiдно, нормопроєктування, залежно вiд типу правової системи. Зокрема, в останньому випадку мова може iти про так зване «бiнарне» порiвняння. Тобто, коли двi або бiльше країн досягли однакових результатiв (в даному випадку у форматi нормопроєктувальної дiяльностi), хоча розроблялися i впроваджувалися рiзні практики. Отже, заявлений перелiк проблемних питань в нормопроєктувальної дiяльностi є свiдченням проведеного i такого, що проводиться правового монiторингу, який рельєфно демонструє поєднання теоретичного блоку (доктрини) i напрацювань практики в означенiй площинi, а також деталiзує зарубiжний досвiд щодо цього питання.

Саме правовий монiторинг – це категорiя, що дає вiдповiдь на питання, як врегульований законодавчий процес в рiзних країнaх свiту. Тобто, яким є «начало начал» життя законодавчого акта. Правове регулювання законодавчого процесу у рiзних країнaх характеризується певними особливостями, що зумовлено, насамперед, iсторичними умовами розвитку конкретної держави, структурою парламентiв, певними традицiями та звичаями, специфікою конституцiйно-правового регулювання.

Для практики унормування законодавчого процесу властивi двi пiдходи. Перший – класичний – притаманний бiльшостi держав, у парламентах яких законодавчий процес вiдбувається iз застосуванням процедур трьох читань i лише в окремих, визначених випадках, допускається можливiсть прийняття законiв за процедурами двох читань (Бельгiя, Iспанiя, Латвiя, Нiмеччина, Словенiя).

iнший пiдхiд – новiтній – полягає у прийнятті парламентами законодавчих актiв в основному за процедурами двох читань (Болгарiя, Данiя, Литва, Португалiя, Румунiя, Словаччина). У таких країнaх на конституцiйному рiвнi з метою запобiгання «зведення» законодавчого процесу до процедури одного читання закрiплюється мiнiмальний стандарт, що передбачає прийняття законiв iз застосуванням процедур не менше, як двох читань. Такий пiдхiд дозволяє значно «розвантажити» роботу парламенту в пленарному режимi, оскiльки «левоу частку» роботи щодо опрацювання законопроектiв та узгодження всiх пропозицiй та поправок до них виконують парламентські комiтети.

Друге читання проводиться у двох форматах. Перший або звичайний починається з доповідi голови профiльного комiтету про стан законопроекту пiсля його доопрацювання у комiтетi; у форматi загальних дебатiв обговорюються пропозицiї щодо внесення поправок; вiдбувається постатейне голосування по тексту законопроекту. Другий або спеціальний формат застосовується для обговорення законопроектiв, пов'язаних з питаннями державних доходiв, видаткiв i питань оподаткування та передбачає обов'язкове створення Комiтету всiєї Палати (Committee of the Whole House) iз депутатiв, якi виявили бажання увiйти до його складу. За рiшенням Палати допускається застосування такого формату i для розгляду iнших законопроектiв у другому читаннi.

У практицi унормування процедури реєстрацiї законопроектiв у європейських парламентах можна визначити такі пiдходи. Формальний – суть його полягає у здiйсненнi реєстрацiї поданих суб'єктами права законодавчої iнiцiативи всiх без винятку законопроектiв i тiльки пiсля цього парламент надає згоду на їх розгляд (Болгарiя, Румунiя, Чехiя, Чорногорiя). Неформальний – базується на принципі попереднього вирiшення вiдповiдним уповноваженим органом парламенту (Бюро, Президiя, Рада, парламентський комiтет) питання про прийняття до розгляду законопроектiв i тiльки пiсля цього здiйснюється процедура їх реєстрацiї. Так, у Португалiї дозвiл на реєстрацiю законопроектiв надається Головою Асамблеї на основi висновку Бюро Асамблеї (ст. 125 Правил процедур парламенту). В Угорщинi законопроект може бути зареєстрований в парламентi за умови його пiдтримки вiдповiдним профiльним комiтетом (ст. 98 Регламенту). В Естонiї рiшення про реєстрацiю законопроекту ухвалюється Радою парламенту (ст. 93 Правил процедур Рийгiкогу).

Застосування неформального підходу оцінки законопроектів для цілей їх реєстрації значною мірою зменшить або навіть унеможливить внесення до парламенту невідповідних законопроектів, підвищить рівень відповідальності суб'єктів права законодавчої ініціативи та, безумовно, сприятиме посиленню ефективності діяльності парламенту.

Що стосується організації процедур розгляду законопроектів, доцільно звернутися до парламентського досвіду таких держав, як Греція, Італія, Іспанія, Польща, Чорногорія, де комітети мають досить широкі повноваження в законодавчому процесі [7, с. 23].

Ще один «практичний зріз» проблеми. Одним із нагальних та найбільш проблематичних питань справедливо називають проблему якості законопроектів, що, на думку дослідників, значною мірою залежить від всебічного їх опрацювання в комітетах [8, с. 11].

Вченими обґрунтовується доцільність запровадження процедури узгодження поправок до законопроектів з їх ініціаторами при підготовці законопроекту до розгляду за процедурою другого читання. Така процедура дозволить комітетам опрацювати всі запропоновані суб'єктами права законодавчої ініціативи поправки та дійти згоди щодо них, що певною мірою сприятиме оптимізації розгляду проектів законодавчих актів у другому читанні на пленарних засіданнях Верховної Ради України [9, с. 47].

Підвищення якості законопроектів, на думку окремих науковців, вбачається в обов'язковому нормативному закріпленні врахування експертних висновків щодо законопроектів при їх розгляді. При цьому зміст висновків повинен бути озвученим представником комітету під час виступу.

Згідно з попереднім контекстом заслуговує на особливу увагу і вивчення прикладів зарубіжного досвіду у сфері правового регулювання, нормотворчості і особливостей використання правил нормопроектувальної техніки, про що вже неодноразово писали вітчизняні вчені, застосовуючи метод порівняльного аналізу [10, с. 256-263].

Так, наприклад, у Бельгії в Інституті соціального права на вимогу Уряду розробляється нормопроектувальна система під назвою «SOLON» для визначення якості законодавства, яка включає в себе матеріальний критерій (зміст нормативно-правових актів) та формальний критерій (структура, спосіб оформлення тощо). Більше того, така ідея не є новою, аналогічні системи вже застосовуються в Королівстві Нідерландів (LEPA, OBW) в Італійській Республіці (Lexidit, Lexeditior IRI_AI, Arianna, Norma). Правознавці зазначають, що існує навіть ціла наука «legimatics», яка займається вивченням та дослідженням можливостей комп'ютерної техніки у сфері нормопроектування.

Вчені-дослідники також зазначають, що нормотворчість у Королівстві Нідерландів привертає увагу існуванням та застосуванням алгоритмів створення правових норм, які перетворюють формули в юридичні норми, що значно спрощує та прискорює процес нормотворчості, але при цьому вимагає спеціальних математичних знань та знання інформатики. Цей досвід, як нам видається, має розглядатися у вітчизняних Наукових центрах та Вищих закладах освіти. Про це свідчать, зокрема, напрацювання ХНУРЕ (Харківській національний університет радіоелектроніки).

Крім того, цікавою ілюстративною прикладною базою можна вважати практику урегулювання цього питання у Республіці Казахстан, Азербайджанській Республіці та інших державах.

Окрема увага в цьому контексті може бути присвячена нормопроектувальній діяльності в Канаді, де така діяльність вважається «мистецтвом, а не буденною справою». Такою діяльністю займається близько 100 чоловік. Враховуючи досвід одного з нормопроектувальників – (Р. К. Бержерона), можна виокремити ряд правил нормопроектувальної діяльності:

- 1) фіксація ключового філософського положення про взаємовідповідність змісту та форми проекту;
- 2) автор правил нормопроектування пропонує враховувати часовий (темпоральний) чинник такої діяльності, вважаючи, що недостатній час може впливати на якість розробки і саму якість нормативно-правового акта;
- 3) Р. К. Бержерон звертає увагу на важливість професійного підходу до такої діяльності (фактор професіоналізації);
- 4) увага обов'язково повинна зосереджуватися на можливому негативному результаті нормопроектування (фактор негативізації нормопроектування). Тобто мова, з нашого погляду, йде про те, що сам нормативно-правовий акт не зможе не тільки сприяти кращому упорядкуванню праворегулюючих процесів, а навіть навпаки – може серйозно в подальшому вплинути на їх якість і дієвість;

5) констатується, що правила нормопроєктування не є і ніколи не будуть абсолютними (фактор деабсолютизації), оскільки не можуть охопити всю сукупність розробки і оформлення нормативних текстів;

б) обов'язково повинні враховуватися телеологічні домінанти нормопроєктування (телеологічний фактор) [11, с. 24].

Також цікавий досвід запропонувало українському Уряду Міністерство Великої Британії з міжнародного розвитку (Центр Законодавчих студій сера Вільяма Дейла при Інституті поглиблених правних студій – Лондонський університет). Зокрема, мова йде про Проект підтримки нормопроєктування, що включає наступні стадії:

1) створення українського стилю нормотворення, який зможе запобігти існуючим неузгодженостям у законодавстві, що спричинені роботою різних груп нормотворців та різними джерелами права;

2) зменшення потреби у поточних консультаціях з іноземними радниками, нормотворча техніка яких ґрунтується на правилах нормопроєктування, притаманних юрисдикції інших країн;

3) надання допомоги українському Уряду у приведенні українського законодавства у відповідність із законодавством Європейського Союзу;

4) поглиблення існуючого розуміння принципів верховенства права, демократії, конституціоналізму, етики та справедливого правління та застосування їх у нормотворчому процесі;

5) боротьба з корупцією шляхом запобігання суперечностям та ліквідації прогалів у чинному законодавстві.

На наш погляд, до цих правил слід було б додати необхідність залучення як представників правової доктрини, так і представників юридичної практики. Певні спроби щодо цього неодноразово виникали в різних державних інституціях, зокрема, в Міністерстві юстиції України.

Висновки. Таким чином були проаналізовані деякі аспекти доктринального тлумачення категорії правовий «моніторинг», пов'язаність теорії і прагматики цього питання, акцентування уваги на необхідності вироблення як власного стилю науки спостереження, аналізу і прогностики (правовий моніторинг), так і врахування засад і підвалин вивчення зарубіжного досвіду проведення послідовних статей правового моніторингу задля покращення правореалізаційної практики.

Список використаних джерел

1. *Онищук І. І.* Правовий моніторинг із залученням громадських об'єднань та наукових інституцій // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2014. – № 801. – С. 139-146.
2. *Оніщенко Н.* Функції правової аналітики: теоретичні виміри, практичні засади // *Visegrad journal on human rights*. – 2017. – №№1/2. – С. 134-138.
3. *Куньч З. Й.* Універсальний словник української мови : навч. посіб. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 848 с.
4. *Великий* тлумачний словник. Сучасна українська мова / упоряд. А. П. Загнітко, І. А. Щукіна. – Донецьк : БАО, 2008. – 704 с.
5. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови. (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «ПЕРУН», 2005. – 1728 с.
6. *Оніщенко Н. М.* Нормопроєктувальна діяльність: вимоги теорії та практики // *Право та юстиція*. Науково-практичний юридичний журнал. – 2018. – № 4 (5). – С. 15-22.
7. *Проблеми оптимізації інституційних засад законодавчої діяльності Верховної Ради України та її комітетів.* – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2017. – 83 с.
8. *Сас О. С.* Організація роботи Верховної Ради України: питання теорії та практики : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. – К., 2013. – 19 с.
9. *Погорелова З. О.* Процедура розгляду законопроектів у Верховній Раді України: проблеми теорії та практики // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. – 2015. – Вип. 35. – Ч. 1., Т. 1. – С. 45-48.
10. *Петришина М. О., Мала Т. С.* Нормопроєктувальна техніка як засіб формування системи дієвого та ефективного законодавства в Україні: теоретико-правовий підхід // *Актуальні питання публічного та приватного права*. – 2014. – № 3. – С. 256-263.
11. *Чорнолуцький Р.* Правила нормопроєктування Р. К. Бержерона та їх значення для становлення й розвитку національної системи нормопроєктування в Україні // *Jurnalul Juridic National: Teorie si Practica*. – 2015. – № 5/1. – С. 22-27.

References

1. *Onyshchuk I. I.* Pravovyi monitorynh iz zaluchenniam hromadskykh obiednan ta naukovykh instytutsii // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Yurydychni nauky. – 2014. – № 801. – S. 139-146.
2. *Onishchenko N.* Funktsii pravovoi analityky: teoretychni vymiry, praktychni zasady // Visegrad journal on human rights. – 2017. – №№1/2. – С. 134-138.
3. *Kunch Z. Y.* Universalnyi slovnyk ukrainskoi movy: navchalnyi posibnyk. – Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan, 2004. – 848 s.
4. *Velykyi tlumachnyi slovnyk. Suchasna ukrainska mova / uporiad. A. P. Zahnitko, I. A. Shchukina.* – Donetsk : BAO, 2008. – 704 s.
5. *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. (z dod. i dopov.) / Uklad. i holov. red. V. T. Busel.* – К. : Irpin: VTF «PERUN», 2005. – 1728 s.
6. *Onishchenko N. M.* Normoproektuvalna diialnist: vymohy teorii ta praktyky // Pravo ta yustytisia. Naukovo-praktychnyi yurydychnyi zhurnal. – 2018. – № 4 (5). – S. 15-22.
7. *Problemy optymizatsii instytutsiinykh zasad zakonodavchoi diialnosti Verkhovnoi Rady Ukrainy ta yii komitetiv.* – К. : Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2017. – 83 s.
8. *Sas O. S.* Orhanizatsiia roboty Verkhovnoi Rady Ukrainy: pytannia teorii ta praktyky: avtoref. ... kand. yuryd. Nauk : 12.00.02. – К., 2013. – 19 s.
9. *Pohorelova Z. O.* Protsedura rozghliadu zakonoproektiv u Verkhovni Radi Ukrainy: problemy teorii ta praktyky // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pravo. – 2015. – Vyp. 35. – Ch. 1., T. 1. – S. 45-48.
10. *Petryshyna M. O., Mala T. S.* Normoproektuvalna tekhnika yak zasib formuvannia systemy diievoho ta efektyvnoho zakonodavstva v Ukraini: teoretyko-pravovyi pidkhid // Aktualni pytannia publicnogo ta pryvatnoho prava. – 2014. – № 3. – S. 256-263
11. *Chornolutskyi R.* Pravyla normoproektuvannia R.K. Berzherona ta yikh znachennia dlia stanovlennia y rozvytku natsionalnoi systemy normoproektuvannia v Ukraini // Jurnalul Juridic National: Teorie si Practica. – 2015. – № 5/1. – С. 22-27.

Онiщенко Н. М. Правовий монiторинг: вiд теорiї до практики

Стаття спрямована на поєднання правової доктрини і юридичної практики у вивченні такої категорії, як правовий моніторинг. З іншого боку, надається характеристика цього феномену в контексті усунення недоліків і прогалин законодавчого поля, а також акцентується увага на важливості пошуку і поширення позитивної практики прагматичного аспекту правотворчого процесу.

Ключові слова: правовий моніторинг, правовий аналіз, правова аналітика, правова прогностика, нормопроектувальна діяльність.

Onistchenko N. N. Legal monitoring: from theory to practice

The article is aimed at combining legal doctrine and legal practice in the study of such a category as legal monitoring. On the other hand, the characteristic of this phenomenon is given in the context of the elimination of deficiencies and gaps in the legislative field, and also it is focused on the importance of finding and disseminating the positive practice of the pragmatic aspect of the law-making process.

Key words: legal monitoring, legal analysis, legal analytics, legal forecasting, normative design activity.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-21-26

УДК 342.9

*Ольга Федорівна Андрійко,
завідувач відділу проблем державного управління
та адміністративного права Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук,
професор, член-кореспондент НАПрН України*

ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Системність відстеження, аналіз та об'єктивна оцінка діяльності органів виконавчої влади, прогнозування викликів та своєчасне попередження ризиків, що можуть мати місце, в значній мірі позитивно впливати на ефективність діяльності усієї системи органів виконавчої влади. Завданням реформування її є створення прозорої, відкритої та гнучкої структури системи, діяльність якої спрямована на суспільний сталий розвиток та адекватне реагування на виклики, вчасне виявлення яких та належне регулювання і є одним із завдань моніторингу.

Постановка проблеми. Правовий моніторинг на сьогодні є ще недостатньо вивченим у науці явищем, зокрема, що стосується його взаємозв'язку з такими видами діяльності, як контроль і нагляд, та визначенням його ролі у підвищенні ефективності діяльності системи органів виконавчої влади та кожного з органів, зокрема. Проте в умовах децентралізації влади, реформування системи органів виконавчої влади та перерозподілу їх повноважень, широкому використанні інтегрованої інформаційної та комунікаційної техніки надзвичайно важливим є постійний моніторинг діяльності усієї вертикалі виконавчої влади, а отже, його наукове осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазвичай питанням моніторингу хоч і приділялася певна увага у наукових публікаціях, однак вони не були предметом детального аналізу. У більшості з них увага була в основному приділена проблемам контролю у сфері державного управління і лише окремі посилання на його різноманітні форми, зокрема, у роботах таких авторів, як: В. М. Гаращук, О. Ф. Андрійко, О. І. Сущинський, С. С. Вітвітський, А. К. Денисова та ін.

Мета статті – розглянути сутність, природу та функції явища «правовий моніторинг» та його зв'язок із іншими формами контролю.

Основні результати дослідження. Проведений аналіз наукової літератури дає можливість стверджувати, що на сьогодні дослідження такого явища, як «правовий моніторинг», в системі органів виконавчої влади ще не має завершеного вигляду як у своєму термінологічному визначенні, так і змістовному наповненні. За тим маємо певну кількість підходів до визначення поняття моніторингу, якими в залежності від ситуацій, врахування різних чинників і оперують автори досліджень як самого явища, так і в контексті з іншими, в залежності від конкретної мети.

У літературі зазначається, що контроль є родовим поняттям відносно таких термінів, як нагляд, аудит, моніторинг, контролінг, ревізія, перевірка тощо [1, с. 28].

У Великому енциклопедичному юридичному словнику при визначенні терміна «моніторинг» щодо різних об'єктів (земель, навколишнього природного середовища) вказується на те, що він являє собою систему спостережень за станом відповідних об'єктів з метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки, відвернення та ліквідації наслідків негативних процесів [2, с. 484]. Юридична енциклопедія дає визначення моніторингу в англійській мові як контроль; а в латинській «monitor» – той, хто попереджає, застерігає, радник, консультант – регулярне спостереження за станом природних, технічних і соціальних процесів з метою їх оцінки, контролю та прогнозування. Порядок проведення моніторингу регулюється відповідними правилами. Інформація, отримана за допомогою моніторингу, кладеться в основу рішень, що приймаються державними органами, політичними партіями, громадськими організаціями [3, с. 764].

У затверженому постановою Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2016 р. № 990 Порядку здійснення контролю у сфері державної реєстрації термін «моніторинг реєстраційних дій» визначається як комплекс організаційних та технічних заходів, які забезпечують систематичну, вибірково перевірку дотримання державними реєстраторами прав на нерухоме майно, державними реєстра-

торами юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, уповноваженими особами суб'єктів державної реєстрації законодавства під час проведення реєстраційних дій. Контроль за діяльністю у сфері державної реєстрації здійснюється шляхом розгляду скарг, поданих відповідно до Закону України «Про звернення громадян», і обґрунтованих подань територіальних органів Мін'юсту, а також моніторингу реєстраційних дій в реєстрах.

Моніторинг реєстраційних дій проводиться на підставі відомості реєстрів за такими критеріями:

- 1) порушення строків, визначених Законами;
- 2) проведення реєстраційних дій в неробочий час;
- 3) відсутність у реєстрах електронних копій документів, поданих для державної реєстрації, виготовлених шляхом їх сканування;
- 4) проведення реєстраційних дій на підставі судових рішень;
- 5) скасування (видалення) записів з реєстрів;
- 6) державні реєстратори та/або суб'єкти державної реєстрації, визначені Мін'юстом.

В Основних засадах здійснення внутрішнього контролю розпорядниками бюджетних коштів та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 28 вересня 2011 р. № 1001, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2018 р. № 1062, моніторинг визначається як один із елементів системи внутрішнього контролю, полягає у відстеженні стану організації та функціонування системи внутрішнього контролю в цілому та/або окремим його елементом. Зазначається, що елементи внутрішнього контролю взаємопов'язані і стосуються всієї діяльності.

Внутрішніми документами установи, як зазначається в Основних засадах, повинно бути врегульовано і здійснення моніторингу. Зокрема, йдеться про:

- здійснення постійного моніторингу під час поточної діяльності установи (управлінські та наглядові заходи керівників та працівників установи під час виконання ними своїх обов'язків для визначення та коригування відхилень);
- проведення періодичної оцінки виконання окремих завдань та функцій (зокрема працівниками, які не несуть відповідальності за їх виконання, та/або підрозділом внутрішнього аудиту установи) для проведення аналізу результативності системи внутрішнього контролю;
- інформування керівництва установи щодо недоліків у системі внутрішнього контролю, виявлених за результатами здійснення моніторингу.

Запроваджений в установі моніторинг повинен забезпечувати виявлення та оцінку відхилень у функціонуванні системи внутрішнього контролю та/або окремих його елементів та вжиття заходів для усунення таких відхилень.

Отже, маємо приклад врегулювання проведення моніторингу внутрішніми документами у відповідних установах.

В останні роки така форма контролю, як моніторинг, набуває поширення як в системі органів виконавчої влади, так і при виконанні різних проектів, програм, окремих завдань. За наслідками впливу його можна віднести умовно до «м'якої» форми контролю, оскільки суб'єкт, що проводить моніторинг, в основному обмежується інформуванням про виявлені відхилення в діяльності системи та аналізом наслідків, їх констатацією. Застосування моніторингу пов'язується з відстеженням ситуації чи процесу, у сфері управлінської діяльності, зокрема, аналізом впливу на суспільні відносини прийнятих управлінських рішень, правових актів. При цьому застосовуються такі «безконтактні» способи і прийоми моніторингу як аналіз стану, співставлення із поставленими завданнями, що здійснюються за допомогою спостережень, оцінок, за допомогою різних технічних засобів тощо. Результати моніторингу стають предметом обговорення та прийняття рішення на рівні уповноваженого суб'єкта [4, с. 347]. Аналіз понятійно-категоріального апарату моніторингу, в науковій літературі, положень законодавства дає можливість виокремити його основні ознаки. До них слід віднести: 1) це одна із форм контролю; 2) системність проведення; 3) здійснення шляхом спостереження, аналізу, перевірки, співставлення та оцінки стану; 4) метою є отримання достовірної інформації про стан об'єкта; 5) об'єктами моніторингу в системі органів виконавчої влади є стан проведення державної політики у відповідних галузях, чинне законодавство, проекти нормативно-правових актів.

Основними функціями моніторингу є аналітично-інформаційна, яка дає можливість відстежувати стан виконання поставлених завдань, виконання їх в установлених межах та спрямування на досягнення визначених результатів, відстеження процесу реалізації управлінських рішень: ко-

ордируюча – спрямована на координацію дій суб'єктів в системі управління, в процесі підготовки і прийняття рішення; організаційна функція моніторингу дає можливість за допомогою організаційних заходів переформатувати підходи, форми та способи здійснення поставлених завдань; прогностична – спрямована на вироблення управлінських рішень в контексті врахування ситуативних факторів.

У монографічній роботі, підготовленій групою науковців за результатами дослідження сучасних тенденцій організації діяльності органів виконавчої влади таких країн, як Велика Британія, США, Франція, Німеччина, Нідерланди, Норвегія та Японія, було виділено чотири основні форми контролю над органами виконавчої влади. Однією із них став нагляд, який «працює внаслідок моніторингу та управління індивідами згори» [5, с. 16]. При виділенні видів наглядових інспекцій в органах влади та державної служби (а їх визначають щонайменше сім різних видів) дослідники вказують: «п'ятий вид становлять власні органи моніторингу та визначення стандартів у самій структурі виконавчої влади...». При цьому зазначають, що «складова структура основних форм контролю дає змогу аналізувати засоби контролю в будь-який час у різних сферах політики та країнах, порівняно незалежно від інституцій і без огляду на припущення стосовно контролю, зумовлені якою-небудь однією державною традицією» [6, с. 20].

У заяві, зробленій Міністерством освіти і науки України в засобах інформації, йдеться про наміри створення системи моніторингу працевлаштування випускників вузів і профтехнікумів. Це дозволить, як зазначається у заяві, відстежувати успішність подальшої кар'єри випускників у прив'язці до вузу, який вони закінчили, та аналізувати перспективи університетів. На основі отриманих даних міністерство оцінить якість навчання у вузі і вдосконалив свою політику щодо них. Результати моніторингу будуть корисні і абітурієнтам, які зможуть обирати вуз з огляду на успішність його випускників [7].

Отже, наведені приклади дають сподівання, що моніторинг поступово займає належне місце в системі контролю, як «м'яка» його форма, мета якої є спостереження за процесами діяльності адміністративних структур, та здійснення коригуючих заходів, за відповідністю її законодавству.

У Стратегії реформування державного управління України на 2016-2020 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 року № 474-р, зазначається, що система стратегічного планування, моніторингу та аналізу передбачає наявність системи взаємопов'язаних і взаємоузгоджених програмних і стратегічних документів державної політики. За станом реалізації стратегій здійснюватиметься моніторинг і регулярне звітування.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1013-з було схвалено Концепцію оптимізації системи центральних органів виконавчої влади. У Розділі II «Проблеми, які потребують розв'язання», зокрема, зазначається, що «у міністерствах фактично відсутня якісна система моніторингу (контролю) та оцінювання реалізації державної політики, що не дає змоги у разі потреби корегувати відповідну політику чи обрані інструменти для її впровадження». «Робота в міністерстві в основному зосереджуватиметься на стратегічному плануванні, забезпеченні формування державної політики, здійснення моніторингу (контролю) та оцінювання результатів їх реалізації». Отже, йдеться про моніторинг як форму контролю за реалізацією державної політики, що у разі потреби дасть можливість корегувати її за допомогою інструментів впливу. У даному контексті терміни «моніторинг» і «контроль» вживаються як взаємозамінні.

У Законі України «Про запобігання корупції» у підпункті 2 пункту 1 статті 11 до повноважень Національного агентства визначено «розроблення проектів Антикорупційної стратегії та державної програми з її виконання, здійснення моніторингу, координації та оцінки ефективності виконання Антикорупційної стратегії. А в підпункті 6 пункту 1 цієї статті до повноважень віднесено «здійснення моніторингу та контролю за виконанням актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфліктів інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування». Виокремлення моніторингу підкреслює важливість, значимість та самостійність його при аналізі дотримання чинного законодавства відповідними суб'єктами, але вже як самостійного явища.

У всіх цих повноваженнях Національного агентства щодо проведення моніторингу йдеться про відстеження дій, аналізу діяльності. Тоді як у підпункті 81 зазначається, що державний контроль здійснюється у порядку та в межах визначених законом за дотриманням встановлених законом обмежень щодо фінансування політичних партій, законним та цільовим використанням політичними

партіями коштів, виділених з державного бюджету на фінансування їхньої статутної діяльності, своєчасністю подання звітів партій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, звітів про надходження і використання коштів виборчих фондів на загальних та місцевих виборах, повнотою таких звітів, звіту зовнішнього незалежного фінансового аудиту діяльності партій, відповідністю їх оформлення встановленим вимогам, достовірністю включених до них відомостей.

Отже, йдеться про контроль не як спостереження за діяльністю, а як контроль за відповідністю її закону.

Аналіз наукової літератури, офіційних матеріалів та законодавства засвідчує існування різних підходів щодо визначення моніторингу та його співвідношення із такими термінами, як «контроль» і «нагляд». Можна виділити два основних підходи, що прослідковуються – це коли моніторинг розглядається як самостійне явище, при здійсненні якого чітко виділяється його мета, спосіб та наслідки, і другий підхід, за яким моніторинг є однією із форм контролю.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, слід зазначити, що проведений аналіз наукової літератури, стратегічних напрямів реформування державного управління в Україні та чинного законодавства засвідчив значну увагу до правого моніторингу та удосконалення таких його складових, як аналітичність, інформаційний характер, прогностичність, які дають можливість безконтактно відстежувати стан об'єкта та вчасно передбачати можливі ризики. У зв'язку з цим проблема подальшого дослідження застосування моніторингу та його правової визначеності в діяльності органів виконавчої влади має бути в полі зору науковців та практиків.

Список використаних джерел

1. *Шестак С. В.* Недержавний контроль за діяльністю міліції: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2009 с. 199 с.
2. *Великий* енциклопедичний юридичний словник / за ред. академіка НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2007.
3. *Юридична* енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. 2001. Т. 3: К–М. 792 с.
4. *Державне* управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Факт, 2003.
5. *Контроль* в органах виконавчої влади в сучасних умовах. Розмаїття, спільні риси та зміни / упоряд.: Кристофер Гуд, коледж «All Souls», Оксфорд, Велика Британія; Олівер Джеймс, Екзетерський університет, Велика Британія; Б. Гай Пітерс, Пітсбурзький університет, США; Колін Скот, Лондонська школа економіки та політології, Велика Британія. Київ: Вид-во «К. І. С.», 2006.
6. *Там* само.
7. *Успешность* вузов оценият. Сегодня: газета. 2019. № 102 (5945).

Андрійко О. Ф. Правовий моніторинг в системі органів виконавчої влади

У статті зосереджено увагу на сутності, понятті та значенні моніторингу щодо діяльності органів виконавчої влади та їх відносин з іншими суб'єктами. Дослідження зосереджено на основних ознаках моніторингу, що відрізняють і поєднують його з контролем і наглядом, функціях та проявах стосовно відповідних суб'єктів, діяльність яких відстежується, аналізується та удосконалюється. Обґрунтовується необхідність розширення прогностичної функції моніторингу щодо ефективності нормативно-правових актів у сфері виконавчої влади.

Ключові слова: правовий моніторинг, основні ознаки та функції моніторингу, контроль, нагляд, органи виконавчої влади.

Andriiko O. F. Legal monitoring in the system of executive authorities

The system of observing, analysis and objective assessment of executive bodies' activity, forecasting challenges and timely preventing risks that may happen have a significant positive effect on the efficiency of the system of executive authorities. The objective of reform is to create a transparent, open and flexible system, whose activities aim at social sustainable development and adequate response to challenges.

An important role in the implementation of the task and the further effective functioning of the system and its authorities is monitoring, one of the forms of control that has become widespread in recent years. In the academic literature monitoring in the system of executive authorities remains an insufficiently researched phenomenon, and its main features and functions have not been sufficiently substantiated and accented. It is possible to state that the problem of monitoring, although given some attention in the academic publications, while its role in public administration, features and functions were not the subject of extensive researches.

In the process of the research, the author has come to the conclusion that the main features of monitoring as the form of control are the systematic of implementation; noninterference in the direct activity of the subject; implementation through observation, analysis, prevention, etc.

The objects of monitoring in the system of executive authorities are activity in accordance with the tasks, regulations, implementation of legal orders. Among the main functions should accent analytical and informative, preventive, coordinative, organizational and prognostic functions.

The analysis of academic literature, strategic directions of the reform of public administration in Ukraine and current legislation has shown significant attention to the legal monitoring and improvement of analytical and informational components, which give possibility to make contactless monitoring of the conditions of the object and timely predict possible risks. In this regard, the problem of further improving the implementation of monitoring of the executive authorities' activities and its legal support should be in the spotlight of scientists and practitioners.

Key words: legal monitoring, main features and functions of monitoring, control, supervision of executive authorities.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-27-31

УДК 340.1

*Б. І. Андрусішин,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України*

МІЖНАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ ЯК «НЕВІДКЛАДНА ІНСТИТУЦІЯ» ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВОЮ

Постановка проблеми. Зовнішня політика України спрямовується на утвердження й розвиток нашої країни як незалежної демократичної держави, на збереження її територіальної цілісності та недоторканності кордонів, на включення національного господарства у світову економічну систему, на поширення в світі образу України як надійного і передбачуваного партнера. Діяльність сучасної Української держави у сфері міжнародного співробітництва базується на дотриманні міжнародних стандартів прав людини, принципу неподільності міжнародного миру і міжнародної безпеки, визнанні пріоритету загальнолюдських цінностей, пріоритеті норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права, засудженні практики подвійних стандартів у міждержавних стосунках тощо.

Особливе місце у процесі співробітництва держав належить міжнародному контролю, який здійснюється на основі договору про взаємодію між суб'єктами міжнародного права в тій чи іншій сфері міжнародних відносин і являє собою обумовлені сторонами заходи перевірки виконання взятих ними зобов'язань. Такі заходи здійснюються за допомогою діяльності контрольних органів, які створюються на базі міжнародних органів та організацій. Зобов'язання, що стосуються реалізації контролю на міждержавному рівні, впливають із міжнародного договору, що ґрунтується на засадах добровільності, взаємності, неприпустимості втручання у внутрішні справи один одного, узгодженні міжнародного і національного права.

Міжнародний контроль покликаний підтримувати врегульовані договором відносини з приводу певних дій або утримання від них, зберігати встановлений стан речей у межах узгодженого сторонами правового режиму. За допомогою міжнародного контролю здійснюється констатація виконання міжнародно-правового зобов'язання або відходу від нього. В останньому випадку держава-учасник договору зобов'язана усунути ситуацію, яка загрожує виконанню договору, та вжити заходів щодо його неухильного дотримання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Свого часу питання щодо міжнародного контролю як дієвого інструмента вдосконалення управління державою досліджувалися у працях П. Алстона, Є. Бредлі, Б. Бутрос-Галі, Т. Буергенталю, Н. Вальгікоса, К. Вассека, Д. Гом'єн, М. Дженіса, Л. Зваака, І. Камерона, А. Кассезе, Р. Кея, Г. Лаутерпахта, С. Лекі, Д. МакГолдріка, Р. Норіса, Б. Рамчарана, А. Робертсона, Х. Саба, П. Сіджхарта, М. Тарді, Д. Харріса, У.А. Шабота, Д. Шелтона та ін.

Але, не зважаючи на наявність значної кількості досліджень щодо проблематики міжнародного контролю як дієвого інструмента вдосконалення управління державою, загальною їх рисою є певна фрагментарність та суперечливість. Тому вважаємо доцільним розглянути визначену тематику на новому теоретико-методологічному рівні із врахуванням досягнень сучасної юридичної науки та міжнародної практики.

Метою статті є розкриття ролі і значення міжнародного контролю як «невідкладної інституції» вдосконалення управління державою в умовах інтеграції України до Європейського Союзу.

Основні результати дослідження. «По суті, УА, має на меті поглиблення політичних та економічних відносин між Україною та ЄС шляхом створення розширеного інституційного механізму і закріплення нових положень щодо наближення законодавства, – пише професор європейського права Гентського університету, Бельгія, – П. Ван Елсуwege. – Особливе значення має прагнення створити ПВЗВТ*, що наближає до «поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС» [2, с. 9-10].

Оскільки УА, підкреслює П. Ван Елсуwege, як всеохоплююча рамкова угода, положення якої поширюються на весь спектр відносин між Україною та ЄС, у тому числі заходів щодо співробітництва і зближення у галузі спільної зовнішньої політики і політики безпеки (далі – СЗПБ), а також співробітництва у галузі свободи, безпеки та правосуддя (далі – СБП) [2, с. 10].

Як новий правовий документ, який має комплексний характер, УА має на меті «досягнення «поглибленої» інтеграції і вимагає значного наближення законодавства, у тому числі складних механізмів забезпечення однакового тлумачення та ефективного застосування відповідного законодавства ЄС» [2, с. 11]. – підкреслює П. Ван Елсуwege. Бельгійський професор привертає увагу до політичних критеріїв, таких, як «стабільність інститутів, які гарантують демократію, верховенства права, права людини та основні свободи», які «визначаються не тільки «як істотні елементи» УА (преамбула), вони також є невід’ємною частиною встановлення політичного діалогу (ст. 6 УА) і співробітництва у сфері свободи, безпеки та юстиції (ст. 14 УА). На економічному рівні створення ПВЗВТ розглядається як засіб для «завершення переходу України до діючої ринкової економіки» (ст. 1(2) УА). І останнім, але не менш важливим є те, що УА ґрунтується на прагненні України до «зближення з ЄС у політичній, економічній та правовій сферах» [2, с.14].

На кожному із означених напрямів співпраці між Україною та ЄС варто було б зупинитися детально і висвітлити її глибоко і всебічно. Але це завдання є дуже обширне і заслуговує не однієї монографії. Тому коротко зупинимося на системі захисту прав людини, передбачених міжнародними конвенціями, ратифікованими Україною, яка зобов’язується шанувати і забезпечити всім людям, що знаходяться на її території й у межах її юрисдикції, рівні права без будь-яких преференцій, що стосуються раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження, власності, або інших статусів [3, с. 5].

У доробку вітчизняних та зарубіжних дослідників є теоретичні розробки стосовно найпоширеніших, найактуальніших для українського суспільства видів дискримінації за будь-якими ознаками – раси, етнічної, національної належності, гендеру, віку. Однак, «попри наукові розробки Україні поки що не вистачає практичного досвіду для ефективної боротьби з дискримінацією за будь-якими ознаками», – зазначають автори монографії «Запобігання дискримінації в Україні в контексті європейської інтеграції» (К., 2015) [3, с. 7]. Автори, відповідно, пропонують сформулювати наукову та вдосконалити законодавчу базу ефективного забезпечення захисту від дискримінації, аналізуючи політико-правові механізми запобігання та протидії ксенофобії в державах Європейського Союзу та сусідніх пострадянських країнах, які напрацювали власний досвід боротьби з цими деструктивними явищами. «Недосконалість правової бази унеможлиблює реалізацію ефективної антидискримінаційної політики, а це перешкода на шляху європейської інтеграції», [3, с. 8] – наголошують дослідники. Науковцями розроблено і передано у відповідні комітети Верховної Ради України ряд законопроектів, які мають на меті ліквідувати шляхом прийняття спеціальних законів передумов, які дозволяють порушувати конституційні права і свободи (ст. 24 Конституції України) за ознаками раси, кольору шкіри, політичними, релігійними та іншими переконаннями, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, серед яких: проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо взаємодії держави і релігійних конфесій)»; проект Закону України «Про посилення відповідальності за дискримінаційні дії»; проект Закону України «Про запобігання дискримінації щодо осіб літнього і похилого віку в Україні»; проект Закону України «Про внесення змін до Зако-

* Поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі.

ну України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин»; проект Закону України «Про порядок застосування мов в Україні».

Науковці значну увагу приділяють контролю за порядком імплементації в національне законодавство положень УА. Зокрема, у 2014-2017 рр. діяв затверджений Кабінетом Міністрів України план імплементації Угоди, де постатейно визначено необхідні заходи та відповідальні державні органи. Зокрема, Антимонопольний комітет України (АМКУ) має постійно здійснювати контроль за дотриманням положень ст. 255 Угоди, яка роз'яснює принципи і методики визначення будь-яких штрафних санкцій за порушення Законодавства про конкуренцію [4, с. 79].

Міжнародний контроль за державним управлінням у цій частині угоди проявляється у необхідності вдосконалення законодавчих актів України щодо забезпечення прозорості діяльності АМКУ через процедуру запровадження громадського контролю, «шляхом, зокрема, обов'язкового опублікування його рішень за результатами розгляду заяв і скарг, віднесених до його компетенції» [4, с. 80]. Але, найголовнішим, на нашу думку, є те, що гармонізація українського і європейського законодавства гарантована можливістю застосувати практику Суду ЄС, що тлумачить і роз'яснює особливості реалізації норм права Європейського Союзу у частині, скажемо, економічної інтеграції.

Стосовно ж питань імплементації положень УА щодо основних конституційних прав і свобод людини, коли через неможливість застосування національного законодавства і внутрішніх механізмів громадянину залишається така форма міжнародного контролю, як звернення до різноманітних міжнародних інституцій, і, зокрема, до Європейського суду з прав людини.

Водночас Україна та ЄС повинні, згідно зі ст. 47, забезпечити своїм громадянам безперешкодний доступ до судів й адміністративних органів захисту своїх прав і прав власності.

Згідно з Конституцією України (ст. 9) чинні міжнародні договори, які були схвалені Верховною Радою України, є частиною національного законодавства країни, відповідно, міжнародні договори отримують статус норм національних законів.

«УА, – пише В. Муравйов, – передбачає створення інституційного механізму для ухвалення постанов з метою її імплементації» [5, с. 24].

Існує Рада асоціації Україна – ЄС. 17 грудня 2018 р. відбулося вже п'яте засідання з дня набрання чинності УА.

До складу Ради асоціації входять члени Ради ЄС, Комісії ЄС та члени Уряду України. Рада здійснює контроль і слідкує за виконанням та імплементацією УА, може розглядати питання двосторонніх і міжнародних відносин (ст. 461). Рішення Ради мають обов'язковий характер і рекомендації. Рада створює спеціальні комітети чи органи у певних сферах.

«Для здійснення нагляду з досягнення прогресу у реалізації положень УА можуть бути створені місії в Україні за участю інститутів ЄС, органів та агенцій, неурядових структур наглядових установ, незалежних експертів тощо. Результати нагляду та оцінки мають обговорюватися у спеціальних комітетах та органах, передбачених УА. Погоджені односторонньо комітетами та органами спільні рекомендації надаються Раді асоціації» [5, с. 25]. Водночас і Україна, і ЄС у випадках невиконання іншою стороною своїх зобов'язань за УА можуть вдаватися до санкцій. Важлива роль у міжнародному контролі, як інституції у вдосконаленні управління державою, належить громадським інституціям. Зокрема, «Платформа громадянського суспільства є форумом для членів Економічного і соціального комітету ЄС та представників громадянського суспільства України, – пише В. Муравйов, – який збирається з метою обміну поглядами на реалізацію УА» [5, с. 25].

В юридичній літературі (В. Сіренко та ін.) зустрічається думка про те, що для вдосконалення державного механізму необхідно формувати окрему спеціальну гілку державної влади, відокремлену від законодавчої, виконавчої і судової, яка б мала юридичні, організаційні, матеріальні і силові можливості встановлювати факти антизаконної поведінки будь-яких державних чиновників, включно з вищими посадовими особами держави. Найпершими завданнями органів контрольної влади має стати викорінення політичної і міжнародної корупції в країні, а також корупції управлінської еліти в економічній і соціальній сфері [6].

На можливість виокремлення контрольної гілки влади ще у міжвоєнний період писали українські правники-емігранти, про що пише у своїй монографії О. В. Токарчук. Аналізуючи Проект конституції УНР О. Ейхельмана 1921 р., «який задля досягнення мети українського народу та відповідно до власних державно-правових поглядів здійснив спробу практичного втілення принципів «народоправства» й соціальної справедливості», дослідниця підкреслює, що «учений виокремлю-

вав верховну (установчу), законодавчу, виконавчу, судову, контрольну гілки влади. Важливу роль відводив народу, оскільки ключовим принципом у його проекті конституції є реалізація народного суверенітету, що передбачає впровадження інституту референдуму, тобто можливості народу брати участь у вирішенні конституційних, законодавчих, інших внутрішньополітичних і зовнішньополітичних проблем» [7, с. 363-364].

Висновки. Стає цілком очевидним, що подальша інтеграція України в ЄС, що знайшло своє відображення у змінах до Основного Закону [8], ставить вимогою вносити зміни до національного законодавства з метою створення умов для дії у внутрішньому національному правовому порядку положень права Євросоюзу, в тому числі організаційно-правових механізмів здійснення міжнародного контролю.

Список використаних джерел

1. *Правова доктрина України* : у 5 т. – Х. : Право, 2013. –Т.1. Загальнотеоретична та історична юриспруденція/ В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. – 976 с.
2. *Ван Елсуwege П.* Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом як інноваційний правовий інструмент// *Право України*. – 2015. – №8. – С. 9-17.
3. *Кресіна І. О.* та ін. Запобігання дискримінації в Україні в контексті європейської інтеграції : моногр. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. – 384 с.
4. *Смирнова К.* Імплементация положень про конкуренцію в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом // *Право України*. – 2015. – № 8. – С. 75-82.
5. *Муравйов В.* Організаційно-правовий механізм реалізації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом // *Право України*. – 2015. – № 8. – С.17-32.
6. *Сиренко В. Ф.* Государство: демократическое, правовое, социальное (Очерки. Дискуссионные вопросы). – К. : Институт государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2013. – 340 с.
7. *Токарчук О. В.* Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920-1930 рр.) : моногр. / О. В. Токарчук. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. – 477 с.
8. *Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)* : Закон України від 7 лют. 2019 р. № 2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2680-19> (дата звернення: 02.04.2019).

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-31-34

УДК 342.52

*Олександр Васильович Батанов,
доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу
конституційного права та місцевого самоврядування
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКСПЕРТНОГО СУПРОВОДУ ЗАКОНОДАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ

Постановка проблеми. Проблематика конституційно-правового забезпечення та реалізації принципу рівності та заборони дискримінації є складною, багатогранною, методологічно актуальною та практично значущою, що пов'язано з прагненням сучасної конституційної юриспруденції вийти на нові горизонти сприйняття конституційно-правової реальності. Адже одним із пріоритетних завдань держави щодо забезпечення сталого розвитку, відкритого громадянського суспільства, інтеграції України до світової спільноти є вдосконалення роботи з основних напрямів реалізації та захисту прав людини, які визначають зміст та спрямованість діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Філософські, соціальні, політичні та правові аспекти принципу рівності та заборони дискримінації в останні роки набули широкого визнання як у загальнотеоретичному дискурсі, так і в рамках галузевих юридичних наук, підтвердженням чому є праці В. С. Гербут, Д. А. Гудими, О. П. Васильченко, Д. О. Вовка, Г. С. Журавльової, І. О. Кресіної, О. Л. Львової, М. О. Медведєвої, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, З. П. Равлінко, О. М. Рудневої, Я. К. Товпеко, О. О. Уварової та ін.

Мета статті полягає у розкритті концептуальних проблем конституційно-правового забезпечення реалізації принципу рівності та протидії дискримінації, а також експертного супроводу законодавчої діяльності у цій сфері.

Основні результати дослідження. У світовій практиці інституціоналізація та конституювання принципу рівності та заборони дискримінації протягом всієї еволюції соціально-політичної організації є суперечливим та неоднозначним процесом, який породжує численні стереотипи, комплекси, негативні установки та конфліктогенні ситуації. Конституційно-правова регламентація прав відповідних соціальних груп, які зазнавали дискримінації та щодо яких порушувався принцип рівності носила фрагментарний та вкрай суперечливий характер, переважно методом тотального ігнорування або через призму їх протиставлення правам більшості. По суті, десь до ХІХ ст. відповідні соціальні групи репрезентувалися у конституційно-правовому вимірі з позиції прав більшості, виключно за логікою ворожих, асоціальних, девіантних явищ та процесів, яких офіційні інституції ігнорували та цілеспрямовано відкидали на позиції соціальних аутсайдерів та підпорядкованих суб'єктів, відмовляючи, тим самим, у праві на самобутність та громадянську, політичну та соціально-культурну самоідентифікацію. Як правило, демонізація відповідних соціальних груп населення за ознаками статі, раси, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, віросповідання, віку або іншими ознаками супроводжувалася використанням широкого спектра дискримінаційних практик – від психологічного впливу до фізичного насилля – інквізиція, патріархат, ксенофобія, сексизм, гетеросексизм, віктимізація жінок, ейджизм, расизм, андроцентризм, сегрегація, інші форми дискримінації, що підривають демократичні засади і межують з загрозою людському життю.

Протягом останніх років вже частково сформовано законодавчу базу з питань рівності та заборони дискримінації, утворено центральні органи виконавчої влади та консультативно-дорадчі органи при Президенті України, які забезпечують формування та реалізацію державної політики у сфері рівності та заборони дискримінації, запроваджено механізм підтримки та захисту осіб, які зазнають дискримінації тощо. Хоча тут також виникає низка питань, оскільки трудове законодавство та право соціального забезпечення не позбавлено численних дискримінаційних положень або надмірних позитивних зобов'язань держави, які не є співмірними із соціально-економічними можливостями держави. Це викликає надмірні очікування у багатьох громадян, що стосується соціального захисту, зокрема, щодо доступу до матеріальних благ, надання пільг чи інших привілеїв. Так, незважаючи на наявність профільних законів України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [2], «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [4], «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [3] тощо, їх норми залишаються переважно декларативними через низьку обізнаність осіб, які традиційно зазнають дискримінації, із національним законодавством та, особливо, міжнародними стандартами у сфері захисту від різних форм дискримінації; сприйняття міжнародних стандартів прав людини як абстрактних конструкцій, які не пропонують конкретних моделей вирішення реальних життєвих ситуацій, невміння практикуючих юристів (насамперед, суддів, прокурорів, поліцейських та ін.) не лише застосовувати антидискримінаційні стандарти, а й ідентифікувати ті випадки, коли порушення прав та законних інтересів особи є результатом дії дискримінаційних положень законодавства або положень законодавчих актів, які на практиці призводять до дискримінаційних наслідків тощо.

Загалом вітчизняний досвід конституційно-правової регламентації прав людини, практика конституційної правореалізації та конституційного правокористування у цій сфері, а також доктринального супроводу цього процесу, свідчать, що, зокрема ЛГБТКІ-спільнота, яка традиційно зазнає дискримінації, в Україні займає маргінальне положення не тільки у політичній та соціально-культурній сфері, але й сучасному академічному дискурсі, на що ми вже неодноразово звертали увагу. В Україні інтерес до даної тематики особливо загострився останніми роками, набуваючи особливого звучання в політичній сфері, в аспекті законодавчих ініціатив (наприклад, законопроектів № 0945 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів» (щодо захисту прав дітей на без-

печний інформаційний простір» [10], № 10290 «Про заборону спрямованої на дітей пропаганди гомосексуалізму» [11], № 8442 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту суспільної моралі та традиційних сімейних цінностей» [8], № 9183 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту суспільної моралі та традиційних сімейних цінностей» [9]), а також взаємовідносин між різними політичними силами, правозахисними громадськими організаціями та рухами тощо.

Більше того, як свідчать соціологічні дослідження, існує високий рівень дискримінаційного фону в Україні, і випадкам дискримінації можуть бути піддані не лише представники ЛГБТ-КІ-спільноти, а й все інше населення. Українське суспільство демонструє вкрай високий рівень гомофобії щодо представників ЛГБТКІ-спільноти – у переважній більшості громадян залишається упереджене стереотипне сприйняття сексуальних меншин. Негативне ставлення населення зумовлене стереотипним мисленням, що гомосексуальність – протиприродне явище, браком поінформованості, релігійною пропагандою [6].

Не менш складним та суперечливим у теоретичному та прикладному значенні, є питання реалізації принципу гендерної рівності, вирішення яких є своєрідним детектором демократичності та цивілізованості суспільства. У числі ключових викликів та можливостей в питаннях гендерної рівності в Україні: сприяння впровадженню гендерного підходу у діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, посилення ролі територіальних громад у цьому напрямку; впровадження гендерної перспективи у політиці на центральному та, особливо, регіональному і місцевому рівнях; забезпечення доступу до державної та муніципальної політики для всіх громадян, що має впливати та повсякденне життя жінок і чоловіків; подолання гендерних стереотипів у територіальних громадах та сприяння гендерній рівності у локально-регіональному вимірі функціонування соціуму; розробка та реалізація стратегій гендерної рівності та впровадження гендерного підходу у різноманітних аспектах життя територіальних громад сіл, селищ, міст тощо. Адже, незважаючи на те, що жінки в Україні де-юре мають рівні права з чоловіками, де-факто вони продовжують зазнавати дискримінації, зокрема і в політичній сфері, оскільки недостатньо представлені на рівні прийняття політичних рішень [12]. Щоправда, на відміну від національного рівня, ситуація з представленістю жіночого досвіду на місцевому рівні є дещо кращою та такою, що має позитивну тенденцію, але у цілому проблематика гендерної рівності в Україні як загалом, так і з точки зору законодавчого забезпечення гендерної політики, залишається вкрай суперечливою.

Однією з причин такого стану речей є недостатня продуктивність, фрагментарність або повна відсутність експертного супроводу законодавчої діяльності у сфері протидії дискримінації.

Дефектність законодавчого процесу та відсутність належної уваги як у конституційній теорії, так і на практиці, до проблем експертного забезпечення законопроектної діяльності призводять до виникнення колосальної кількості законодавчих аномалій, концептуальних суперечностей, сутнісних та формальних помилок, змістовних прогалин тощо. Це призводить до того, що закони можуть суперечити Конституції України, а також положенням міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, входить в конфлікт один з одним тощо. Парадоксальною є практика ігнорування результатів експертної діяльності у законодавчому процесі, прикладом чому, зокрема, є відсутність зворотної реакції на експертні висновки вчених-правознавців на законопроекти, їх прийняття за наявності негативних висновків Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України або/та Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України тощо.

Експертний супровід законодавчого процесу є одним з найбільш ефективних засобів попередження і протидії виникненню зазначених вище дефектів. В першу чергу, експертна діяльність в законодавчому процесі спрямована на реалізацію положень Конституції України, згідно з якими утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3 Конституції України), а органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19 Конституції України). При цьому в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (ч. 1 та 2 ст. 8 Конституції України).

Тому експертний супровід законопроектної діяльності та законодавчого процесу стає найважливішим механізмом попередження виникнення прогалин у системі законодавства, уникнення

правових колізій, усунення дефектів, законодавчих аномалій та помилкових норм, протидії корупції тощо. Як свідчить зарубіжний досвід, даний вид діяльності, попри традиційну відсутність систематизованих актів, які б законодавчо регламентували її принципи, види, стадії, суб'єктно-об'єктний склад тощо, відіграє колосальну роль з точки зору ефективності законодавчого процесу. Насамперед відзначається висока активність та участь інститутів громадянського суспільства в її здійсненні, особливо незалежних експертів, представників ЗМІ, громадських організацій, різних асоціацій правозахисників, органів місцевого самоврядування, аграріїв, банкірів тощо.

Як відомо, експертиза – це виявлення, перевірка, аналітичне дослідження, кількісна чи якісна оцінка висококваліфікованим фахівцем, установою, організацією певного питання, явища, процесу, предмета тощо, які вимагають спеціальних знань у відповідній сфері суспільної діяльності [1]. Через те експертиза закону або законопроекту передбачає науковий аналіз і оцінку з точки зору його змісту і форми спеціальними науково-консультативними підрозділами, вченими-експертами і їх групами. Її основними завданнями та цілями є вдосконалення законодавства та усунення прогалин у прийнятих нормативних актах. В законодавчому процесі значна увага приділяється інституту експертизи законопроектів та законів як аналітико-дослідницької діяльності, спрямованої на виявлення та усунення прогалин у законах і законопроектах [13, с. 1].

У контексті порушеної проблеми суттєве значення має як адекватне розуміння сутності та змісту експертного забезпечення законодавчого процесу в цілому та, особливо, у сфері протидії дискримінації, його завдань та функцій, так і доктринальне визначення та практична реалізація принципів експертного забезпечення законодавчого процесу, видів експертиз, які застосовуються у процесі законотворення, суб'єктно-об'єктного складу експертної діяльності тощо.

Так, найважливішими принципами експертної діяльності у ході забезпечення законодавчого процесу є, зокрема, верховенство права та законність, дотримання конституційних прав та свобод людини і громадянина; інституційна та функціональна незалежність суб'єкта експертної діяльності; об'єктивність та науковість експертизи, обґрунтованість і достовірність зроблених висновків; всебічність і повнота досліджень, що проводяться з використанням сучасних досягнень науки і техніки; відсутність конфлікту інтересів у процесі експертної діяльності; відповідальність експертів, з одного боку, та необхідність врахування думки експерта у процесі законотворення суб'єктами законодавчої ініціативи, з іншого боку, тощо.

Щодо основних видів експертної діяльності, то в залежності від підстав, місця, ролі, завдань експертизи у законодавчому процесі, її можна поділяти на різні групи, кожна з яких має свої суб'єктно-об'єктні та функціонально-телеологічні особливості.

Так, за суб'єктами, які проводять експертизу, виділяються парламентські структури (наприклад, комітети Верховної Ради України, Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України, Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України тощо), які традиційно здійснюють правову, лінгвістичну експертизу; органи виконавчої влади, насамперед, профільні міністерства, відповідальні за реалізацію державної політики у певному напрямку, та які здійснюють фінансово-економічну, екологічну, антикорупційну, антидискримінаційну, педагогічну експертизи; Рахункова палата, яка може здійснювати фінансово-економічну та соціально-економічну експертизи; інститути громадянського суспільства, насамперед, наукові установи та навчальні заклади, які, насамперед, здійснюють наукову, науково-технічну, громадську експертизи.

За стадіями законодавчої діяльності можна виділяти експертну діяльність на стадії підготовки концепції законопроекту (громадська, наукова), на стадії підготовки тексту законопроекту (громадська, наукова, правова), на стадії підготовки до першого читання (правова, лінгвістична, антикорупційна, антидискримінаційна, гендерна, громадська, наукова, екологічна, фінансово-економічна, педагогічна); на стадії підготовки до другого читання (правова, лінгвістична, антикорупційна, експертизи, проведені суб'єктами законодавчої ініціативи та органами виконавчої влади); на стадії підготовки до третього читання (правова, лінгвістична, антикорупційна, антидискримінаційна, гендерна, фінансово-економічна); на стадії підписання законопроекту Президентом України (всі необхідні види експертизи).

Залежно від обов'язковості проведення експертизи законопроекту можна виділяти обов'язкові (правова, лінгвістична, антикорупційна, фінансово-економічна), факультативні (наукова, громадська), необхідність, яких точно зазначена в законі (екологічна, педагогічна, гендерна, антидискримінаційна).

Ці та інші види експертиз мають колосальне значення та відіграють позитивну роль у законодавчому процесі, причому як за умови самостійного проведення, так і, особливо, системної взаємодії. Так, наприклад, на всіх стадіях законодавчого процесу, у тому числі в контексті протидії дискримінації, важливе значення має лінгвістична експертиза. Адже будь-який акт законодавства має свою особливу стилістику, архітектоніку, об'єктну спрямованість тощо та повинен відповідати не тільки правилами і принципам юридичної техніки, а й державної мови. Неправильне використання як юридичних понять і юридичної мови, так і мовних правил і конструкцій, деколи призводить до виникнення окремих юридичних казусів та колізій, може породити дискримінаційні фактори та створити умови для зловживання правом.

Не менш важливе значення в сучасних умовах має й гендерно-правова експертиза. Її значення у законодавчому процесі обумовлено необхідністю досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією. У контексті порушеної у цій публікації проблематики проведення фахової гендерно-правової експертизи, у першу чергу, могло б стати превентивним чинником, що попереджує розробку та прийняття гендерно-асиметричних законодавчих актів.

Так, згідно з Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [2] гендерно-правова експертиза – аналіз чинного законодавства, проектів нормативно-правових актів, результатом якого є надання висновку щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (ст. 1 Закону). У ст. 4 цього Закону зазначається, що чинне законодавство підлягає гендерно-правовій експертизі. У разі встановлення невідповідності нормативно-правового акта принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків висновок гендерно-правової експертизи надсилається до органу, який прийняв такий нормативно-правовий акт. Розроблення проектів нормативно-правових актів здійснюється з обов'язковим урахуванням принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Тому проекти нормативно-правових актів підлягають гендерно-правовій експертизі. Висновок гендерно-правової експертизи є обов'язковою складовою пакета документів, що подаються разом з проектом нормативно-правового акта до розгляду.

Актуальними є питання проведення антидискримінаційної експертизи та громадської антидискримінаційної експертизи проектів нормативно-правових актів. Громадська антидискримінаційна експертиза проводиться громадськими організаціями, фізичними та юридичними особами в рамках публічного громадського обговорення проектів нормативно-правових актів відповідно до Порядку проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996. Встановлюється, що антидискримінаційна експертиза проводиться з метою виявлення у проектах актів положень, які містять ознаки дискримінації, та надання пропозицій щодо їх усунення [7].

Безумовно важливе значення мають і інші види експертиз, насамперед, наукова експертиза законопроектів. Проведення наукової правової експертизи законопроектів є однією з основних форм участі науковців в законотворчому процесі. В багатьох випадках проведення попередньої експертизи законопроекту, як правило, доручається саме юристам-науковцям, які в ході проведення правової експертизи застосовують не тільки положення законодавства, а й спираються на загально-визнані наукові теорії, доктрини, концепції тощо, використовують принципи юридичної техніки та правила вирішення правових колізій тощо. Положення, що стосуються проведення та врахування результатів науково-правової експертизи законопроектів, містить чинне законодавство про Регламент Верховної Ради України [5]. Законодавство прямо передбачає проведення різних експертиз при підготовці законопроектів, в тому числі проведення наукових правових експертиз на предмет відсутності у них дискримінаційних положень або положень, які можуть сприяти виникненню дискримінаційних ситуацій. Це є передумовою прийняття науково обґрунтованих законів, які би враховували основні положення правової доктрини.

Втім, як зазначають вчені-теоретики та свідчить практика, статус висновків наукових правових експертиз законопроектів є недосконалим. В Україні такі висновки мають допоміжний, рекомендаційний характер, хоча фактично суб'єкти законотворчості звертаються за експертними висновками до науковців. Втім питання щодо того, у якій мірі вони беруть їх до уваги та застосовують

їх на практиці, залишається проблемним. Факультативний характер результатів наукових правових експертиз спричиняє зниження ролі та ваги правової науки у процесі створення правових норм. Адже, попри певну суперечливість та фрагментарність, вітчизняна доктрина у сфері протидії дискримінації набагато випереджає розвиток профільного антидискримінаційного законодавства. Видається, що це є однією з причин низької якості та неефективності частини законів. Адже участь спеціалістів-правознавців на ранніх стадіях законотворчої процедури є однією з вагомих гарантій якості та передумов антидискримінаційності законодавства.

Висновки. Слід констатувати, що конституційно-правове регулювання експертного забезпечення законотворчого процесу у сфері протидії дискримінації є недостатнім. У законодавстві лише частково врегульовано окремі форми експертного забезпечення законотворчого процесу з точки зору його принципів, цілей, завдань, об'єктів, суб'єктів, стадій, гарантій, відповідальності тощо. При цьому практика показує реальний вплив експертного середовища на законотворення та фактичне залучення експертів у процесі підготовки законопроектів.

Не викликає сумніву, що якість та ефективність законодавчих актів значно підвищуватиметься внаслідок активізації ролі правової доктрини, а також громадської думки у формуванні правотворчої політики та у законотворчості. Ці та інші чинники вимагають посилення уваги до актуальних проблем конституційно-правового забезпечення експертного супроводу законодавчої діяльності у сфері протидії дискримінації в Україні.

Список використаних джерел

1. Горбатенко В. П., Нагребельний В. П. Експертиза. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. Енцкл., 1998. Т. 2 : Д–Й, 1999, С. 333.
2. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 52. Ст. 561.
3. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. Ст. 35.
4. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 32. Ст. 412.
5. Закон України «Про регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. Відомості Верховної Ради України. 2010. №№ 14-15; 16-17. Ст. 133.
6. Звіт за результатами дослідження: «Опитування громадської думки для визначення суспільного сприйняття ЛГБТ та шляхів його поліпшення» / Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України. Виконаний на замовлення Всеукраїнської громадської організації «Гей-Альянс Україна». Київ, 2013. 50 с.
7. Порядок проведення органами виконавчої влади антидискримінаційної експертизи проектів нормативно-правових актів : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 р. № 61. Сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/61-2013-%D0%BF>
8. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту суспільної моралі та традиційних сімейних цінностей, внесений народним депутатом О. Ю. Вілкулом. Реєстраційний № 8442 від 07.06.2018. Сайт Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64163
9. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту суспільної моралі та традиційних сімейних цінностей, внесений народним депутатом О. Ю. Вілкулом. Реєстраційний № 9183 від 09.10.2018. Сайт Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64775
10. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо захисту прав дітей на безпечний інформаційний простір)», внесений народними депутатами України Є. Царьковим, К. Лук'яновою, П. Унгуряном, Ю. Ковалевською, Т. Чорноволом, Л. Григорович. Реєстраційний № 0945 від 12.12.2012 Сайт Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=40734
11. Проект Закону України «Про заборону спрямованої на дітей пропаганди гомосексуалізму», внесений народним депутатом України В. В. Колесніченком. Реєстраційний № 10290 від 30.03.2012. Сайт Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=43007
12. Сулова І. Участь жінок в Українській політиці. Вісник Центральної виборчої комісії. 2016. № 2 (34). С. 18-19.
13. Татишвили Т. М. Конституционно-правовые аспекты экспертного сопровождения законодательной деятельности : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 Москва, 2016. 27 с.

References

1. *Horbatenko V. P., Nahrebelnyi V. P.* Ekspertyza. Yurydychna entsyklopediia: v 6 t. / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. Kyiv: «Uk. Entsycl.», 1998. T. 2 : D–I, 1999, S. 333.
2. *Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv»* vid 8 veresnia 2005 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2005. № 52. st. 561
3. *Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylstvu»* vid 7 hrudnia 2017 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2018. № 5. st. 35
4. *Zakon Ukrainy «Pro zasady zapobihannia ta protydiu dyskryminatsii v Ukraini»* vid 6 veresnia 2012 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2013. № 32. st. 412
5. *Zakon Ukrainy «Pro rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy»* vid 10 liutoho 2010 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2010. № 14-15; 16-17. st. 133.
6. *Zvit za rezultatamy doslidzhennia: «Opytvannia hromadskoi dumky dlia vyznachennia suspilnoho spryiniattia LHBT ta shliakhiv yoho polipshennia»* / Tsentri sotsialnykh ekspertyz Instytutu sotsiologii NAN Ukrainy. Vykonyani na zamovlennia Vseukrainskoi hromadskoi orhanizatsii «Hei-Alians Ukraina». Kyiv, 2013. 50 s.
7. *Poriadok provedennia orhanamy vykonavchoi vlady antydyskryminatsiinoi ekspertyzy proektiv normatyvno-pravovykh aktiv : Zatverdzheno postanovoio Kabinetu Ministriv Ukrainy* vid 30 sichnia 2013 r. № 61. Sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/61-2013-%D0%BF>
8. *Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zakhystu suspilnoi morali ta tradytsiinykh simeinykh tsinnosti, vnesenyi narodnym deputatom O. Yu. Vilkulom.* Reiestratsiinyi № 8442 vid 07.06.2018. Sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64163
9. *Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zakhystu suspilnoi morali ta tradytsiinykh simeinykh tsinnosti, vnesenyi narodnym deputatom O. Yu. Vilkulom.* Reiestratsiinyi № 9183 vid 09.10.2018. Sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64775
10. *Proekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv (shchodo zakhystu prav ditei na bezpechnyi informatsiinyi prostir)», vnesenyi narodnymy deputatamy Ukrainy Ye. Tsarkovym, K. Lukianovoiu, P. Unhurianom, Yu. Kovalevskoiu, T. Chornovolom, L. Hryhorovych.* Reiestratsiinyi № 0945 vid 12.12.2012 Sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=40734
11. *Proekt Zakonu Ukrainy «Pro zaboronu spriamovanoi na ditei propahandy homoseksualizmu», vnesenyi narodnym deputatom Ukrainy V. V. Kolesnichenkom.* Reiestratsiinyi № 10290 vid 30.03.2012. Sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=43007
12. *Suslova I.* Uchast zhinok v Ukrainskii politytsi. Visnyk Tsentralnoi vyborchoi komisii. 2016. № 2 (34). S. 18–19.
13. *Tatishvili T. M.* Konstitucionno-pravove aspekty ekspertnoho soprovozhdeniya zakonodatel'noj deyatel'nosti : avtoref. diss. na soiskanie uchen. stepeni kand. yurid. nauk: spec. 12.00.02 «Konstitucionnoe pravo; konstitucionnyj sudebnyj process; municipal'noe pravo». Moskva, 2016. 27 s.

Батанов О. В. Конституційно-правове забезпечення експертного супроводу законодавчої діяльності у сфері протидії дискримінації

Розглядаються проблеми теорії та практики забезпечення принципів рівності та протидії дискримінації та конституційно-правове забезпечення експертного супроводу законодавчої діяльності у цій сфері. Аналізуються основні акти національного законодавства, в яких проголошуються ці принципи, а також відповідні сучасні законопроектні ініціативи. Розглядаються основні проблеми антидискримінаційного законодавства та законодавчої регламентації принципів рівності та протидії дискримінації. Доводиться, що конституційно-правове регулювання експертного забезпечення законотворчого процесу у сфері протидії дискримінації є недостатнім.

Ключові слова: законодавство, законодавча діяльність, експертна діяльність, дискримінація, права людини, рівність.

Batanov O. V. Constitutional and legal support of expert support of legislative activity in the field of countering discrimination

The problems of theory and practice of ensuring the principles of equality and anti-discrimination and constitutional and legal support of expert support of legislative activity in this area are considered. It is argued that the issue of equality and the prohibition of discrimination is a large-scale and complex branch of theoretical discussions and practical policy. These issues can not be separated from other thematic areas, such as civic integration, multiculturalism, overcoming and eliminating various phobias, developing intercultural dialogue, reconciliation and tolerance.

It analyzes the main acts of the national legislation, which proclaim these principles, as well as relevant modern legislative initiatives. The main issues of anti-discrimination legislation and legislative regulation of the principles of equality and anti-discrimination are considered. The arguments are made that anti-discrimination legislation in Ukraine is predominantly declarative, contradictory and fragmented. The main factors of subjective and objective nature that determine the low level of legislative initiatives in the field of countering discrimination are analyzed.

It turns out that expert support of legislative activity and legislative process as a whole becomes the most important mechanism for preventing gaps in the system of legislation, avoiding legal conflicts, eliminating defects, legislative abnormalities and erroneous norms, combating corruption, etc. This is essential in anti-discrimination processes. According to foreign experience, expert activity plays a huge role in terms of the effectiveness of the legislative process. High activity and participation of civil society institutions in the implementation of anti-discrimination expertise, especially academics, independent experts, media representatives, NGOs, various associations of human rights activists, etc. are noted.

It is concluded that the constitutional and legal regulation of expert support of the legislative process in the field of combating discrimination in Ukraine is insufficient. It is proved that the facultative nature of the results of scientific legal expertise leads to a decrease in the role and weight of legal science in the process of creating legal norms. Indeed, despite some contradictions and fragmentation, the domestic doctrine in the field of countering discrimination far outstrips the development of anti-discrimination legislation. It seems that this is one of the reasons for the poor quality and inefficiency of some of the laws. The participation of lawyers in the early stages of the lawmaking procedure is one of the important guarantees of the quality and preconditions for anti-discrimination legislation.

Key words: legislation, legislative activity, expert activity, discrimination, human rights, equality.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-34-41

УДК 343.22

*Роман Вікторович Вереша,
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
кримінального та адміністративного права
Академії адвокатури України*

ОСНОВНІ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МЕТИ ЗЛОЧИНУ

Постановка проблеми. Мета злочину є явищем психологічним, питання його аналізу та вивчення мають вирішуватись на пов'язаних з психологією та кримінологією рівнях, що матиме вплив на результати пізнання, отримані в межах однієї науки, на постановку пізнавальних завдань і уточнень елементів понять про свій предмет в іншій науці. Проблема мети вчинення злочину традиційно належить до однієї з ключових у кримінальній науці. Проте в наукових публікаціях існує певна невизначеність та дискусійність у підходах до розуміння сутності мети вчинення злочину, її відмежування від такої категорії, як мотив злочину. В кримінальному праві зарубіжних держав не вирішено питання, чи слід обов'язково відносити мету вчинення злочину до суб'єктивної сторони злочину і чи слід досліджувати мету злочину при розслідуванні злочинів. Через відсутність єдиного наукового підходу до зазначеної проблематики виникають труднощі при кваліфікації злочинів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальноновизнаним вважається, що мета вчинення злочину – це уявлення особи про кінцевий результат своєї діяльності, те, чого особа прагне досягти, вчиняючи злочин. Як зазначає І. О. Харь «мета (перспектива) – джерело спрямованості суб'єкта, його активності. Вона відображає уявну модель майбутнього (чого б хотіла досягнути особа в результаті своїх дій). При цьому, в кожному конкретному випадку може бути не одна мета дії, але певна з них все ж домінує» [1, с.107]. Мета злочину опосередковує засоби і характер дій злочинця, визначає напрямок його дій [2, с. 83].

Мета злочину – це той кінцевий (проміжний) результат, що міститься у свідомості винного, до якого він прагне, скоюючи злочин [3, с. 45]. Мета вчинення злочину являє собою психічне уявлення суб'єкта про результат, до якого він прагне [4, с. 113]. «Особа діє з метою вчинити злочин, якщо вона знає, що робить, і прагне до досягнення природних і ймовірних наслідків такої поведінки, які, як відомо, є результатом такої поведінки» [5, с. 179].

Доповнюючи вищенаведені позиції, С. Персонс стверджує, що мета злочину має місце, коли особа бажає настання наслідків своїх дій, або коли особа не хоче настання наслідків, але вчиняє дію, прекрасно розуміючи її ймовірні наслідки [6, с. 7].

У юридичній літературі, присвяченій аналізу мети злочину, підкреслюється, що мета є обов'язковою умовою злочину з прямим умислом, адже це відображає психічне ставлення особи не лише до діяння, а й наслідків такого діяння. Існують також думки, що кримінально караним є не будь-яке порушення вимог, а лише те, яке вчиняється з метою отримання неправомірної вигоди, оскільки така мета дозволяє відмежувати злочинне діяння від незлочинного [7, с. 123].

У теорії кримінального права мету злочину розглядають паралельно з мотивом злочину, що дещо зменшує самостійність мети. Результатом цього стає явно недостатня увага до вивчення мети, як самостійної ознаки злочину. Так, на думку Л. О. Семикіна, мотив і мета – поняття тісно пов'язані, взаємообумовлені, корелятивні. Мета завжди опосередкована мотивом, так само, як мотив опосередкований метою. Від мотиву залежить, як людина формулює мету, яким способом вона буде здійснена [8, с. 115]. «Мета злочину виникає на ґрунті злочинного мотиву, і разом вони утворюють ту основу, на якій народжується вина» [9, с. 147].

При цьому варто зазначити, що в кримінальному праві Англії та США вина визначається терміном «mens rea». Англомовні автори передають зміст терміна «mens rea» англійською мовою використовуючи переважно вираз «guilty mind», що являє більш точний переклад останнього вже на українську мову і звучить як «винний розум», хоча при цьому не виключається і такий варіант, як «винна думка» [10, с. 114].

В свою чергу, кримінальне право Англії та США вживають два близьких поняття – «intent, intention» (мета) і «motive» (мотив). У повсякденному вживанні терміни «мотив» і «мета» використовуються як синонімами, але в праві вони розрізняються. Мотив призводить до постановки мети. Він передує злочинній поведінці, тоді як мета супроводжує її. Мотив спрямовує розум вчинити злочин – спонукає вчинити дію, щоб досягти певного результату.

Мета статті полягає в можливості використання отриманих результатів у правотворчому процесі щодо вдосконалення кримінального законодавства, норми якого містять мету злочину в якості ознаки суб'єктивної сторони складу злочину, при вирішенні питань диференціації кримінальної відповідальності і покарання за вчинення злочинів, складу яких передбачають мету злочину в якості кваліфікуючої обставини; у правозастосовчій діяльності при кваліфікації злочинів, складу яких передбачають мету злочину в якості обов'язкової ознаки. Актуальним є дослідження та обґрунтування необхідності встановлення мети вчинення злочину як факультативної ознаки суб'єктивної сторони злочину, що дозволить виявити реальні причини злочину та застосувати правильний вид та розмір покарання.

Положення діалектичного методу наукового пізнання соціально-правових явищ, його закони і категорії складають методологічну основу дослідження кримінально-правової характеристики мети вчинення злочину, в процесі якого послідовно використовувалися загальнонаукові методи дослідження: системний, історичний, логічний, функціональний та ін. У ході дослідження кримінально-правової характеристики мети вчинення злочину використовувалися також такі методи: спостереження (при дослідженні суб'єктивної сторони складу злочину); аналіз (при дослідженні кримінального законодавства України та іноземних держав, нормативних джерел регулювання та визначення суб'єктивної сторони складу злочину, кримінальних проваджень, літературних джерел, які висвітлюють досліджувану проблему); порівняння (при вивченні подібності та відмінності суб'єктивних ознак складу злочину); конкретно-соціологічний (при вивченні матеріалів судової практики та статистичних даних з даної проблеми).

Основні результати дослідження. Метою цього дослідження є дати кримінально-правову характеристику мети вчинення злочину. Дослідження мети злочину викликано нагальною потребою не лише правильно кваліфікувати злочини, а й визначити ступінь вини злочинця, призначити йому відповідне його вини покарання, або можливо, звільнити від кримінальної відповідальності чи відмовитися від кримінального переслідування. Крім того, мета злочину є суттєвою характеристикою злочинця, необхідною при вирішенні питання про можливість виправлення засудженого.

Правильний аналіз та встановлення мети злочину є дуже часто вирішальним для кваліфікації злочинів та постановленні вироків, оскільки при наявності всіх ознак злочину та його результату часто буває, що обвинувачена особа не бажала його скоювати. І тому етап дослідження та визначення, які конкретні злочинні наслідки своїх дій бажав та передбачав обвинувачений, можливе під час проведення детального аналізу злочину, з'ясування всіх його обставин.

На сьогоднішній день, ані в законодавстві, ані в науковій літературі немає єдиного підходу до визначення поняття «мета злочину». В науці кримінального права суб'єктивну сторону злочину визначають як внутрішню сторону злочину, тобто психічну діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості та волі до злочинного діяння, яке нею здійснюється, і до його наслідків.

Таким чином, суб'єктивна сторона не має матеріального або фізичного виразу. Вона може мати свій вираз лише на підсвідомому та психічному рівнях людини, що в свою чергу, проявляється у ставленні злочинця до суспільно небезпечного діяння та суспільно важливих інтересів, що ним порушуються, а також до наслідків такого діяння. Тобто суб'єктивна сторона складу злочину показує вольовий/невольовий, свідомий/несвідомий прояв психічного стану злочинця.

Враховуючи той факт, що суб'єктивна сторона злочину виступає обов'язковим елементом будь-якого суспільно небезпечного діяння, що має склад злочину, її встановлення полягає у з'ясуванні всіх ознак. У кримінальному праві виділяються дві форми умислу – прямий та непрямий. В першому випадку є усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння і бажання настання негативних наслідків, а в другому – усвідомлення суспільної небезпеки дії (або бездіяльності), передбачення настання можливих суспільно небезпечних наслідків, і хоча особа і не бажає, але свідомо припускає їх настання або ставилася до них байдуже. Вчинення злочину з необережності можливе у випадках злочинної самовпевненості (передбачення можливості настання суспільно небезпечних наслідків при легковажному розрахунку на їх відвернення) та злочинної недбалості (непередбачення можливості настання суспільно небезпечних наслідків діяння, при наявності такої можливості або такого обов'язку).

Враховуючи той факт, що мета злочину на сьогодні є необхідною лише у випадках, передбачених для окремих видів злочинів, можна зробити висновок, що мета злочину, по суті, є необов'язковою, а факультативною ознакою суб'єктивної сторони злочину, за винятком чітко прописаних в законодавстві випадків її наявності. Мета злочину є характерною для злочинів, що вчиняються з прямим умислом.

У Примірному Кримінальному кодексі Сполучених Штатів Америки містяться розгорнуті визначення форм вини. «З метою» і «свідомо» – форми умисної вини. Перша з них визначається таким чином: особа діє з метою відносно матеріального елемента посягання у випадках:

- якщо зазначений елемент містить у собі характер її поведінки або результат поведінки, – його свідомою метою полягає у здійсненні такої поведінки або в заподіянні такого результату;
- якщо зазначений елемент містить у собі супутні обставини, вона усвідомлює існування таких обставин або припускає чи сподівається на те, що вони існують.

Мета може бути не лише кінцевим результатом, до якого прагне особа, а й засобом для досягнення іншого результату [11, с. 51].

Проведений аналіз дає можливість стверджувати, що в кримінальному праві зарубіжних держав спостерігається тенденція визначення мети не як обов'язкової ознаки злочинів. В залежності від наявності чи відсутності мети в злочинах з непрямим умислом, практика застосування кримінального права може відрізнитись на стадії кваліфікації злочину та при призначенні покарання.

Враховуючи той факт, що мета злочину є з самого початку явищем психологічним, питання її аналізу та вивчення мають вирішуватись на пов'язаних з психологією та кримінологією рівнях, що матиме вплив на результати пізнання. Встановлення мети злочину, як однієї з ознак суб'єктивної сторони суспільно небезпечного діяння, дозволить виявити реальні причини злочину та застосувати правильний вид та розмір покарання.

Як правило, мета являє собою уявний результат, якого прагне досягти винуватий на момент вчинення злочину. Отже, під метою розуміється бажання особи, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння, досягти шкідливого результату.

Висновки. Суб'єктивна сторона складу злочину показує вольовий/невольовий, свідомий/несвідомий прояв психічного стану злочинця. Суб'єктивна сторона злочину виступає обов'язковим елементом будь-якого суспільно небезпечного діяння, що містить склад злочину. При дослідженні злочину, до факультативних ознак суб'єктивної сторони складу злочину слід віднести його мету.

Під метою злочину слід розуміти вагомий, окреслений риси усвідомленого уявного образу майбутнього бажаного результату, який визначає направленість і упорядкованість різних дій, що спрямовані на вчинення злочину.

Список використаних джерел

1. *Харь І. О.* Суб'єктивні ознаки і їх вплив на кваліфікацію діяння, вчиненого способом особливо жорстокого поводження // Науковий юридичний журнал. – 2013. – № 4. – С.104-112.
2. *Павликівський В. І.* Мета як обов'язкова ознака перешкодження законній професійній діяльності журналістів // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. – Вип. 3. – Т. 3. – 2014. – С. 80-84.
3. *Мищук І. П.* Кримінальне право. Загальна частина : навчально-методичний посіб. / І. П. Мищук. – К. : Інститут кримінально-виконавчої служби, 2014. – 106 с.
4. *Касько Т. Ю.* Ознаки суб'єктивної сторони ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом // Юридичний науковий електронний журнал. – №3. – 2014. – С.112-114.
5. *Bassionni M. Cherif.* Substantive criminal law. – Springfield, 1978. – P. 177-181.
6. *Parsons S.* Intention in criminal law: why is it so difficult to find? // Mountbatten Journal Of Legal Studies. – 2004. – P. 5-19.
7. *Бабанли Р. Ш., Оніщук О. М.* Суб'єктивні ознаки злочину, який полягає у зловживанні нотаріусом своїми повноваженнями (ст. 365-2 КК) // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2013. – №. 2. – С. 118-127.
8. *Семикіна Л. О.* Суб'єктивна сторона вимагання // Європейські перспективи. – 2013. – №. 4. – С. 112-118.
9. *Вереша Р. В.* Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб., 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 320 с.
10. *Hart H. L. A.* Intention and Punishment // Hart H. L. A. Punishment and Responsibility. Essays in the Philosophy of Law. Oxford : Clarendon Press, 1968. – P. 114-120.
11. *Thomas Ch. W. and Bishop D. M.* Criminal law. Understanding basic principles. Sage publications, 1987. – P. 50-56.

References

1. *Har' I. O.* Sub'ektivni oznaki i ih vpliv na kvalifikaciju diyannya, vchinenogo sposobom osobливо zhorstokogo povodzhennya // Naukovij yuridichnij zhurnal. – 2013. – № 4. – S.104-112.
2. *Pavlikiv's'kij V. I.* Meta yak обов'язkova oznaka pereshkodzhannya zakonnij profesijnij diyal'nosti zhurnalistiv // Naukovij visnik Herson's'kogo derzhavnogo universitetu. Seriya Yuridichni nauki. Vipusk 3. Tom 3. 2014 S. 80-84.
3. *Mishchuk I. P.* Kriminal'ne pravo. Zagal'na chastina: navchal'no-metodichnij posibnik / I. P. Mishchuk. – K. : Institut kriminal'no-vikonavchoi sluzhbi, 2014. – 106 s.
4. *Kas'ko T. Yu.* Oznaki sub'ektivnoi storoni uhiennya vid vijs'kovoї sluzhbi shlyahom samokalichennya abo inshim sposobom // Yuridichnij naukovij elektronnij zhurnal. №3. 2014. S.112-114.
5. *Bassionni M. Cherif.* Substantive criminal law. – Springfield, 1978. P. 177-181.
6. *Parsons S.* Intention in criminal law: why is it so difficult to find? // Mountbatten Journal Of Legal Studies. 2004. R. 5-19.
7. *Babanli R. Sh., Onishchuk O. M.* Sub'ektivni oznaki zlochinu, yakij polyagae u zlovzhivanni notariusom svoimi povnovazhenniyami (st. 365-2 KK) // Chasopis civil'nogo i kriminal'nogo sudochinstva. 2013. №. 2. S. 118-127.
8. *Semikina L. O.* Sub'ektivna storona vimagannya // Evropejs'ki perspektivi. 2013. №. 4. S. 112-118.
9. *Veresha R. V.* Kriminal'ne pravo Ukraini. Zagal'na chastina. Navch. Posib. 2-ge vid. pererob. ta dop. K. : Centr uchbovoi literaturi, 2012. – 320 s.
10. *Nart H.L.A.* Intention and Punishment // Nart H.L.A. Punishment and Responsibility. Essays in the Philosophy of Law. Ohford: Clarendon Press, 1968. R. 114-120.
11. *Thomas Ch. W. and Bishop D.M.* Criminal law. Understanding basic principles. Sage publications, 1987. R. 50-56.

Вереша Р. В. Основні феноменологічні аспекти мети злочину

У даній статті розглянуті проблеми кримінально-правової характеристики мети вчинення злочину. Проаналізовано характерні особливості мети вчинення злочину як ознаки суб'єктивної сторони злочину. Проведений аналіз дає можливість стверджувати, що в кримінальному праві зарубіжних держав спостерігається тенденція визначення мети злочину в переважній більшості не як обов'язкової ознаки злочинів. Обґрунтовано необхідність встановлення мети злочину, як однієї з ознак суб'єктивної сторони злочину, що дозволить виявити реальні причини злочину та застосувати правильний вид та розмір покарання. На основі проведеного дослідження автором встановлюється, що мета злочину є явищем психологічним, питання його аналізу та вивчення мають вирішуватись на пов'язаних з психологією та кримінологією рівнях, що матиме вплив на результати пізнання, отримані в межах однієї науки, на постановку пізнавальних завдань і уточнень елементів понять про свій предмет в іншій науці. Дається визначення мети вчинення злочину, під якою слід розуміти вагомі, окреслені риси усвідомленого уявного образу майбутнього бажаного результату, який визначає спрямованість і упорядкованість різних видів злочинної діяльності. На основі наукового підходу до теоретичного визначення мети в кримінальному праві і місця в суб'єктивній сто-

роні складу злочину автором формується пропозиція, що під час дослідження злочину до факультативних ознак суб'єктивної сторони злочину слід відносити мету вчинення злочину.

Ключові слова: склад злочину, суб'єктивна сторона злочину, вина, мета злочину, мотив злочину, умисел, кваліфікація злочину, результат злочину.

Veresha R. V. The main phenomenological aspects of the criminal intent

This paper considers the problems of the criminal and legal characteristics of criminal intent. The author analyzed the peculiar features of criminal intent as an element of mens rea. The conducted analysis allows stating that the criminal law of certain countries displays a tendency of mostly recognizing criminal intent not as an obligatory element of crimes. The paper substantiates the need for recognizing criminal intent as one of the elements of mens rea, which will allow determining the real intent of the crime and administering the appropriate type and amount of penalty. The study determined that criminal intent is a psychological phenomenon. Therefore, the issues of its analysis and study should be solved at levels, related to psychology and criminology, which will affect the research results, obtained within the framework of one scientific branch, and the setting of research questions and elaboration of conceptual elements regarding this subject in other scientific branches. The paper defines criminal intent, which should be viewed as substantial and outlined features of a conscious imaginary image of the future desired result, which determines the orientation and ordering of various types of criminal activity. Based on a scientific approach to the theoretical determination of intent in criminal law and its place in the mens rea of corpus delicti, the author suggests relating criminal intent to the optional elements of mens rea.

The dialectic method provisions of scientific cognition of social and legal phenomena, its laws and categories lay the foundation for the methodology of the study of criminal and legal characteristics of criminal intent. The study successively applied such general scientific research methods as systems, historical, logical, functional, etc.

The criminal law of certain countries provides for an opportunity to determine the intent in certain types of intentional crimes. Determining criminal intent as an element of mens rea will allow determining the actual intent of crime and administering the appropriate type and amount of penalty.

Criminal intent should be viewed as substantial and outlined features of a conscious imaginary image of the future desired result, which determines the orientation and ordering of various actions, aimed at the commission of a crime. Since criminal intent affects the degree of the criminal act, the legislator can recognize it as a classifying element in certain corpora delicti. Criminal motive and criminal intent are different elements of mens rea, which require separate determination during crime investigation.

Key words: corpus delicti, mens rea, guilt, criminal intent, motive of crime, intention, classification of crime, crime result.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-41-45

УДК 340

*Тарас Олегович Дідич,
доцент кафедри теорії права та держави
юридичного факультету Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

МОНІТОРИНГ СУЧАСНОГО СТАНУ ПРАВОУТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ: ПІЗНАВАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Постановка проблеми. Важливим елементом наукового дослідження є пізнавальні аспекти, що характеризують досліджуване явище чи процес як елемент реальності, відображаючи на темпоральному рівні його поточні, реально існуючі на момент пізнання, особливості. Їх вивчення дає змогу виявити та узагальнити сучасний стан розвитку досліджуваного явища чи процесу, здійснити їх критичний аналіз, з'ясувати наявні недоліки функціонування, виокремити перспективи розвитку, сформулювати і обґрунтувати шляхи їх удосконалення. Зазначений вектор наукового дослідження пов'язаний із встановленням та узагальненням особливостей досліджуваного явища чи процесу крізь призму їх сучасного стану розвитку, що можливо здійснити шляхом проведення відповідного моніторингу, як засобу пізнання. Це забезпечить можливість: по-перше, акумулювати результати теоретико-правових досліджень, узагальнити їх та встановити особливості доктринального розуміння стану розвитку досліджуваного явища; по-друге, екстраполювати результати теоре-

тичного наукового дослідження у практику його існування і функціонування; по-третє, здійснити критичний аналіз стану розвитку досліджуваного явища шляхом співвіднесення його реально існуючих особливостей із теоретично обґрунтованими моделями його розвитку з метою з'ясування позитивних і негативних аспектів його існування та функціонування, можливих шляхів удосконалення його якісних характеристик.

Актуальність наукового пізнання закономірностей сучасного стану розвитку правоутворення крізь призму його моніторингу підтверджується особливостями самого явища «утворення права», що є складовим елементом правової реальності, залежить від розвитку суспільства і впливає на нього, а отже, розвивається під впливом різноманітних факторів суспільного життя, набуваючи нових характеристик. Розвиток правоутворення є об'єктивно зумовленим і може бути досліджений насамперед з точки зору сучасного стану утворення права. Таке дослідження дасть можливість проаналізувати правоутворення під кутом зору його темпоральних аспектів, що, з одного боку, зумовлюють його особливості в сучасних умовах, а з іншого – визначають потенційні перспективи розвитку утворення права, дають змогу змоделювати утворення права в майбутньому, виокремити і обґрунтувати можливі шляхи його удосконалення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-методологічним підґрунтям підготовки цієї наукової роботи стали погляди вітчизняних теоретиків права: С. В. Бобровник, Т. З. Гарасиміва, І. С. Гриценка, Ж. О. Дзейко, М. І. Козюбри, А. М. Колодія, В. М. Косовича, Л. А. Луць, Б. В. Малишева, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, О. В. Петришина, М. О. Теплюка, Ю. С. Шемшученка, І. Д. Шутака, О. І. Ющика та ін., в яких розкрито окремі аспекти правоутворення як явища теоретико-правового характеру, та представників галузевих юридичних наук: конституційного права (М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, О. П. Васильченко, О. В. Марцеляк, Н. А. Мяловицька, О. В. Скрипнюк, В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко, Н. Я. Якимчук); адміністративного права (В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, В. М. Бевзенко, П. В. Діхтєвський, Р. С. Мельник, С. О. Мосьондз, В. П. Нагребельний, А. А. Пухтецька); міжнародного права (А. І. Дмитрієв, О. В. Задорожній); кримінального права (П. П. Андрушко, З. А. Загіней, О. О. Кваша, О. М. Костенко); цивільного права (Р. О. Стефанчук, Є. О. Харитонов), які досліджували окремі аспекти сучасного стану утворення права крізь призму проблематики розвитку галузевого законодавства та його удосконалення. Однак, й досі для окресленої проблематики притаманний плюралізм наукових підходів з більшості питань, тоді як окремі з них, навпаки, залишаються недостатньо дослідженими і висвітленими у наукових працях.

Мета дослідження. Особливості теми наукової роботи визначають специфіку поставленої мети: здійснити аналіз та узагальнити наявні в юридичній науці наукові погляди вчених щодо проблематики сучасного стану утворення права, а також визначити пізнавальний потенціал його моніторингу.

Методи та процедури дослідження. Методологічну стратегію наукового дослідження становить феноменологічний методологічний підхід, що дозволяє розкрити сучасний стан правоутворення як реально існуюче явище правової дійсності. Методологічну основу дослідження складають методи наукового пізнання, зокрема герменевтичний метод, що використано для аналізу змісту норм міжнародного права та норм, закріплених у чинному законодавстві України, доктринальних поглядів вчених, що представлені в юридичній літературі, які відображають особливості сучасного правоутворення в Україні, а також праксеологічний метод, що застосовано для визначення особливостей правоутворення як сфери життєдіяльності суспільства.

Основні результати дослідження. У сучасній юридичній науці досліджувана проблема вивчається досить неоднозначно, що пояснюється значною дискусійністю категоріального розуміння правоутворення; суттєвою активізацією утворення права, що відбувається під впливом потреб сучасного стану суспільних відносин; невизначеністю перспектив утворення права, що зумовлено відсутністю єдиного доктринального концептуального тлумачення утворення права. Аналіз наукових поглядів засвідчує, що більшість учених до характеристики сучасного стану утворення права підходять з точки зору його залежності від розвитку суспільства. Отож, сучасний стан правоутворення пов'язується з особливостями розбудови суспільства, що характеризується як перевагами, так і відповідними недоліками процесу утворення права. На думку Е. В. Богмацери, утворення права є таким, що відповідає об'єктивно сформованим суспільним відносинам. Суспільство – явище динамічне, яке постійно змінюється, змінюються й реалії та умови суспільного життя, в яких повинна діяти правова норма, а це і призводить до об'єктивної необхідності зміни, доповнення або скасування норм права,

тобто відбувається сам процес утворення права [1, с. 3-4]. Зазначене дозволяє зробити висновок про змінність саме комунікативних зв'язків між суб'єктами соціуму, що зумовлюють і в подальшому становлять зміст змін усередині самого суспільства, відповідно, визначають зміни і в утворенні права. Тому і відповідь на питання про стан, проблеми і перспективи утворення права слід вивчати крізь призму змін комунікативно-інституційного характеру. Деякі вітчизняні вчені розкривають особливості сучасного правоутворення з точки зору його інструментального призначення та ефективності функціонування. У результаті сучасний стан розвитку утворення права можна уявити як комплекс різних форм і способів виникнення і буття права, його упорядкування і розвитку, а також як результативність їх функціонування, стан упорядкованості права та його дієвості. Зі свого боку Л. М. Шестопалова так само характеризує сучасний стан утворення права крізь призму поєднання соціального і формально юридичного в утворенні права, вказуючи на те, що зазначені аспекти не лише визначають виникнення і буття права, а й зумовлюють подальший розвиток права, його ефективність і дієвість [2, с. 105-106], отже, і дослідження теоретико-правових і прикладних аспектів сучасного стану утворення права має охопити в собі, в тому числі, й питання перспектив його розвитку та ефективності.

Досить поширеними в юридичній науці є погляди вчених, які критично розкривають проблеми сучасного утворення права шляхом виокремлення та характеристики недоліків сучасного правоутворення. Переважно недоліки сучасного утворення права виокремлюються і аналізуються опосередковано, шляхом аналізу наявних проблем правового регулювання, недосконалості законодавчої бази, неефективності діяльності суб'єктів правотворчості, поганої організації діяльності та функціонування держави, органів державної влади, їх взаємодії із недержавними суб'єктами тощо. Недоліки сучасного правоутворення виявляються у непослідовності розвитку суспільних відносин, що призводить до непослідовності розвитку права, його застарілості або невиправданого випереджаючого характеру розвитку [3, с. 22-23; 4, с. 35-37; 5, с. 44-45; 6, с. 7-8]; посиленні конфліктності інтересів у суспільстві, що значно ускладнює можливість винайдення ефективної моделі впливу права [7, с. 15-16]; відсутності ефективних механізмів своєчасного та повного виявлення об'єктивної необхідності утворення права, що призводить до невідповідності утвореного права об'єктивним потребам розвитку суспільства [8, с. 321-323]; непрофесійності суб'єктів творення права, результатом чого є неякісне формальне закріплення норм права, що в подальшому призводить до високої змінюваності законодавчої бази [9, с. 4-5] тощо.

Водночас у юридичній науці обґрунтовано різноманітні ідеї вчених щодо недоліків утворення права, які мають авторський характер та відображають окремі аспекти утворення права, які деструктивно впливають на цей процес, несуть в собі потенційну загрозу якості права. Цікавими є висновки О. Ю. Калініна, який розкриває недоліки сучасного стану утворення права з точки зору його суб'єктивної зумовленості. Вчений наголошує, що криза утворення права виявляється у відповідних дефектах, таких, як: помилки з боку законодавця в процесі правотворення. Залежно від причини виникнення їх можна класифікувати як помилки: змісту цінностей; оцінки можливостей; юридичної техніки; зловживання законодавцем владними повноваженнями [10, с. 18].

На нашу думку, найбільш вдало та обґрунтовано до проблеми сучасного стану розвитку утворення права підходить А. А. Соколова. Незважаючи на те, що вчена розкриває особливості сучасного стану розвитку утворення права на прикладі Республіки Білорусь, проте більшість обґрунтованих положень характерні й для сучасного утворення права в Україні. Вчена характеризує стан розвитку утворення права з точки зору наявності «позитивних і негативних тенденцій» [11, с. 727]. Це дало можливість вченій не лише їх виокремити, а й надати їх характеристику. Серед позитивних тенденцій А. А. Соколова виокремила: високий ступінь розвитку кодифікаційної роботи, раціональне правове та організаційне забезпечення законодавчої і підзаконної діяльності. Водночас негативними тенденціями є: відсутність узгодженості в системі законодавства; порушення ієрархії нормативно-правових актів; недостатній рівень ефективності механізму їх забезпечення та реалізації; відсутність всестороннього прогнозування економічних, соціальних та інших наслідків прийняття нормативно-правових актів, недостатність соціологічного дослідження ефективності їх реалізації; недостатність наукового та соціологічного забезпечення законотворчої діяльності; низький рівень використання демократичних інститутів в утворенні права [11, с. 727].

Розвиток правоутворення – невід'ємна властивість утворення права як елементу правової системи та соціально зумовленого явища. Розвиток правової сфери життя суспільства – це багаторівневий, різноплановий та багатоетапний процес, що відображає особливий стан правового життя

суспільства, який відзначається якісними, комплексними, невідворотними і цілеспрямованими змінами властивостей правової системи та її окремих елементів (у тому числі й утворення права. – Т. Д.) [12, с. 177]. Розвиток – це категорія, що характеризує зміни властивостей того або іншого явища, який притаманний системним явищам, забезпечуючи зміни як властивостей самих явищ, так і системних утворень в цілому [13, с. 521-523], тим самим сприяючи збагаченню, поліпшенню, оптимізації та удосконаленню відповідної сфери функціонування [14, с. 158]. За своїм значенням слово «розвиток» вживається для позначення конкретного процесу, за результатами якого відбувається зміна якісних властивостей явища, перехід від одного якісного стану до іншого [15, с. 1232]. Водночас смислове значення «розвитку» як категорії філософії, пов'язане із характеристикою невідворотних, закономірних змін матеріальних та ідеальних об'єктів, що призводить до появи нового якісного стану зазначених об'єктів. Він заснований на виникненні, трансформації або позбавленні об'єктів відповідних елементів, зв'язків між ними, що призводить до появи нових, зміни або позбавлення існуючих якісних характеристик об'єкта.

Висновки. Отже, говорячи про стан розвитку досліджуваних явищ, в тому числі й правоутворення в Україні, матимемо на увазі, що стан розвитку відображає або результат розвитку, що виявляється у відповідних якісних особливостях об'єкта; або конкретний часовий проміжок чи момент розвитку об'єкта, що так само виявляється у його відповідних якісних особливостях. Стан розвитку процесу правоутворення зумовлений не лише об'єктивними закономірностями, а й суб'єктивними аспектами, пов'язаними із впливом на процес утворення права самих суб'єктів правоутворення. Можна зробити висновок, що «стан розвитку» щодо явища правоутворення характеризує утворення права як реальний феномен, який під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів набуває, змінює або позбавляється якісних особливостей, тим самим впливаючи на якісні особливості всієї системи явищ правової реальності. З точки зору методології наукового пізнання правоутворення, його здатність до розвитку визначає і наявність відповідних станів розвитку на конкретний часовий момент, і ці стани можливо встановити та охарактеризувати за допомогою засобів правового моніторингу. Отож, сучасний стан розвитку правоутворення в Україні крізь призму пізнавальних можливостей правового моніторингу дозволяє:

- по-перше, встановити і охарактеризувати коло, зміст і характер впливу умов і обставин життєдіяльності суспільства, його політико-правової організації на утворення права в Україні;
- по-друге, розкрити його як самостійний аспект пізнання утворення права, що відображає якісні особливості утворення права в Україні на сьогодні в частині набуття нових, зміни або втрати існуючих якісних особливостей;
- по-третє, визначити доцільність застосування конкретного методологічного підходу до аналізу та характеристики сучасного стану розвитку правоутворення в Україні, засновуючись на пізнавальному потенціалі відповідного методологічного підходу;
- по-четверте, встановити перспективи розвитку утворення права в Україні та закласти основи для вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо шляхів удосконалення утворення права в Україні.

Список використаних джерел

1. *Богмацера Э. В.* Правообразовательный процесс и роль в нем судебной практики : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2007. 206 с.
2. *Теорія держави і права : навчальний посібник / Упоряд. Л. М. Шестопалова. К. : Прецедент, 2006. 224 с.*
3. *Онищук І. І.* Проблеми вдосконалення нормативно-правового регулювання вимог до юридичної техніки. *Юридична Україна.* 2011. № 6 (102). С. 22-27.
4. *Придворов Н. А., Трофимов В. В.* Правообразование и правообразующие факторы в праве : монография. М. : Норма : ИНФРА-М, 2012. 399 с.
5. *Олійник А. С.* Організаційно-правові питання забезпечення законодавчої діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 1998. 207 с.
6. *Трохимчук М.* Питання удосконалення техніки юридичного нормотворення. *Юридичний вісник України.* 2004. № 1-2. С. 7-11.
7. *Шумаков А. И.* Взаимообусловленность законотворческого и законодательного процесса в контексте современного российского правотворчества. *Государственная власть и местное самоуправление.* 2006. № 4. С. 13-18.

8. *Теория государства и права* : учебник / В. К. Бабаев, В. М. Баранов, Н. В. Витрук и др.; под ред. В. К. Бабаева. М. : Юристъ, 2003. 592 с.
9. *Тихомиров Ю. А.* Юридическое проектирование: критерии и ошибки. Журнал российского права. 2008. № 2. С. 3-9.
10. *Калинин А. Ю.* Правообразование в России: понятийно-категориальный и структурно-функциональный состав (историко-теоретическое исследование) : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. СПб, 2010. 533 с.
11. *Соколова А. А.* Социологические аспекты стратегии законотворчества. Юридическая техника. 2015. № 9. С. 726-728.
12. *Романов И. Б.* Правотворческая политика как правовая категория современной юридической науки. Экономика, социология и право. 2014. № 1. С. 177-180.
13. *Алексеев П. В.* Социальная философия : учебное пособие. М. : ООО «ТК Велби», 2003. 256 с. URL : http://www.libma.ru/filosofija/socialnaja_filosofija_uchebnoe_posobie/p4.php. (дата звернення 03.12.2016 р.).
14. *Российская правовая политика* : курс лекций; под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. 378 с.
15. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / Укл. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

References

1. *Bohmatsera Э. V.* Pravoobrazovatelnyj protsess y rol v nem sudebnoj praktky : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. M., 2007. 206 s.
2. *Teoriia derzhavy i prava* : navchalnyi posibnyk / Uporiad. L. M. Shestopalova. K. : Pretsedent, 2006. 224 s.
3. *Onyshchuk I. I.* Problemy vdoskonalennia normatyvno-pravovoho rehuliuвання вимог до yurydychnoi tekhniki. Yurydychna Ukrainy. 2011. № 6 (102). S. 22-27.
4. *Prydvorov N. A., Trofymov V. V.* Pravoobrazovanye y pravoobrazuiushchye faktory v prave : monohrafiya. M. : Norma : YNFRA-M, 2012. 399 s.
5. *Oliinyk A. S.* Orhanizatsiino-pravovi pytannia zabezpechennia zakonodavchoi diialnosti v Ukraini : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02. K., 1998. 207 s.
6. *Trokhymchuk M.* Pytannia udoskonalennia tekhniki yurydychnoho normotvorennia. Yurydychnyi visnyk Ukrainy. 2004. № 1-2. S. 7-11.
7. *Shumakov A. Y.* Vzaymoobuslovlennost zakonotvorcheskogo y zakonodatel'noho protsessa v kontekste sovremennoho rossiyskoho pravotvorchestva. Ho-sudarstvennaia vlast y mestnoe samoupravlenye. 2006. № 4. S. 13-18.
8. *Teoriya gosudarstva y prava* : uchebnyk / V. K. Babaev, V. M. Baranov, N. V. Vytruk y dr.; pod red. V. K. Babaeva. M. : Yuryst', 2003. 592 s.
9. *Tykhomyrov Yu. A.* Yurydycheskoe proektyrovanye: krytery y oshybky. Zhurnal rossiyskogo prava. 2008. № 2. S. 3-9.
10. *Kalynyn A. Yu.* Pravoobrazovanye v Rossyy: ponyatiino-katehoryalnyi y strukturno-funktsyonalnyi sostav (ystoryko-teoretycheskoe yssledovanye) : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.01. SPb, 2010. 533 s.
11. *Sokolova A. A.* Sotsyolohycheskye aspekty stratehy zakonotvorchestva. Yurydycheskaia tekhnika. 2015. № 9. S. 726-728.
12. *Romanov Y. B.* Pravotvorcheskaia polytyka kak pravovaia katehoryia sovremennoi yurydycheskoi nauky. Ekonomyya, sotsyolohyya y pravo. 2014. № 1. S. 177-180.
13. *Alekseev P. V.* Sotsyalnaia fylosofiya : uchebnoe posobie. M. : ООО «ТК Велби», 2003. 256 с. URL : http://www.libma.ru/filosofija/socialnaja_filosofija_uchebnoe_posobie/p4.php. (data zvernennia 03.12.2016 r.).
14. *Rosyyskaia pravovaia polytyka* : kurs lektsyi; pod red. N. Y. Matuzova, A. V. Malko. M. : TK Velby, Yzd-vo Prospekt, 2006. 378 s.
15. *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* / Ukl. V. T. Busel. Kyiv, Irpin : Perun, 2005. 1728 s.

Дідич Т. О. Моніторинг сучасного стану правоутворення в Україні: пізнавально-правові аспекти

У роботі розкрито актуальність наукового пізнання сучасного стану правоутворення в Україні. Визначено пізнавальну роль моніторингу як засобу пізнавальної діяльності. Встановлено наукове підґрунтя дослідження сучасного стану правоутворення в Україні. Узагальнено наукові погляди вчених, які стосуються розуміння особливостей сучасного стану правоутворення. Підсумовано, що в сучасній юридичній науці досліджувана проблема вивчається досить неоднозначно, що пояснюється значною дискусійністю категоріального розуміння правоутворення; суттєвою активізацією утворення права, що відбувається під впливом потреб сучасного стану суспільних відносин; невизначеністю перспектив утворення права, що зумовлено відсутністю єдиного доктринального концептуального тлумачення утворення права. Автором узагальнено сучасний стан розвитку правоутворення в Україні крізь призму пізнавальних можливостей правового моніторингу.

Ключові слова: правоутворення, правотворчість, формалізація права, правовий моніторинг, сучасний стан правоутворення.

Didych T. O. Monitoring the current state of law-formation in Ukraine: cognitive-legal aspects

The paper reveals the relevance of scientific knowledge of the current state of law-making in Ukraine. The cognitive role of monitoring as a means of cognitive activity is determined. The scientific basis of the research of the current state of law-formation in Ukraine is established. It is proved that an important element of scientific research is the cognitive aspects that characterize the investigated phenomenon or process as an element of reality, reflecting at the temporal level its current, actually existing at the time of knowledge, features. Their study enables to identify and generalize the current state of development of the investigated phenomenon or process, to carry out their critical analysis, to find out the existing disadvantages of functioning, to identify the prospects of development, formulate and substantiate the ways of their improvement. The indicated vector of scientific research is related to the establishment and synthesis of the features of the phenomenon under investigation or the process through the prism of their current state of development, which can be accomplished by conducting appropriate monitoring as a means of knowledge.

The author summarizes the scientific views of scientists concerning the understanding of the features of the current state of law-formation. It is concluded that in the modern legal science the problem studied is rather ambiguous, which is explained by the considerable discussion of the categorical understanding of the formation of law; significant activation of the formation of law, which takes place under the influence of the needs of the current state of social relations; the uncertainty of the prospect of the formation of law, due to the lack of a single doctrinal conceptual interpretation of the formation of law. The author summarizes the current state of development of law-making in Ukraine through the prism of cognitive possibilities of legal monitoring.

It is concluded that the development of the process of law-making is due not only to objective laws, but also to the subjective aspects associated with the influence on the process of formation of the right of the subjects of law-formation. One can conclude that the "state of development" in relation to the phenomenon of law-formation characterizes the formation of law as a real phenomenon, which, under the influence of objective and subjective factors, acquires, changes or deprives qualitative features, thereby affecting the qualitative features of the whole system of phenomena of legal reality. From the point of view of the methodology of scientific knowledge of the formation of law, its ability to develop determines the availability of appropriate developmental states at a specific time, and these states can be established and characterized by means of legal monitoring.

Key words: law-formation, law-making, legal formalization, legal monitoring, current state of law-making.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-45-50

УДК 349.41

*Павло Федотович Кулинич,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України, завідувач сектору проблем
аграрного і земельного права Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

МОНІТОРИНГ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В СИСТЕМІ ПРАВОВОГО МОНІТОРИНГУ: ПОНЯТТЯ, СТАНОВЛЕННЯ, ПЕРСПЕКТИВИ

Постановка проблеми. Здійснюваний в Україні правовий моніторинг являє собою діяльність органів державної влади, фахівців у галузі права, громадських організацій юридичного спрямування зі спостереження, оцінки та вдосконалення нормативної правової інформації та практики її реалізації з метою підвищення ефективності правової системи. Відповідно у сучасній правовій доктрині України загальним об'єктом правового моніторингу на національному рівні визнається «...вся правова система, усі правові явища у межах кордонів держави, усі елементи механізму правового регулювання»[1, с. 92].

Аналіз останніх публікацій. Водночас правова система та механізм правового регулювання суспільних відносин мають досить складну структуру, що включає велику кількість відносно самостійних правових елементів, які також є предметом правового моніторингу. Тому в літературі розглядаються різні аспекти та види правового моніторингу, зокрема, правовий моніторинг як засіб вдосконалення нормативно-правових актів [2], як адміністративно-правовий засіб забезпечення

законності у правотворчій діяльності органів виконавчої влади [3], як засіб відомчої нормотворчості [4], як складова законотворчого процесу [5], як інструмент забезпечення ефективного функціонування правової системи [6]. Безперечно, основною метою здійснення правового моніторингу правозастосування є вдосконалення правової системи, зокрема, двох ключових напрямів її функціонування – правотворчості та правореалізації. Водночас правовий моніторинг може бути не тільки універсальним засобом вдосконалення правової системи, а й ефективним засобом забезпечення належного розвитку її складових елементів. Причому вибір таких складових для проведення правового моніторингу залежить від завдань, які ставить перед собою суб'єкт відповідної моніторингової діяльності.

Мета статті – провести доктринальний правовий аналіз моніторингу земельних відносин як особливого виду правового моніторингу, визначити його юридичну природу та сформулювати шляхи вдосконалення. За характером поставлених завдань розрізняють види правового моніторингу.

Основні результати дослідження. У літературі запропонований науковий підхід, згідно з яким у сфері правового регулювання суспільних відносин може здійснюватися моніторинг: суспільних відносин; правового поля; правового простору; правозастосовної практики; формалізованої правотворчості; муніципальної правотворчості; корпоративний моніторинг тощо. За такого підходу моніторинг суспільних відносин виділений в окремий вид і позначений першим у зазначеному переліку [1, с. 114]. Очевидно, автор такої класифікації видів правового моніторингу І. І. Онищук вважає, що моніторинг суспільних відносин може бути висхідною ланкою у формуванні системного правового моніторингу, який охоплює як правотворчість, так і правореалізацію. Адже він розглядає моніторинг суспільних відносин як систему «...теоретичних і емпіричних методів, за допомогою яких досліджуються суспільні відносини, що потребують правового регулювання, зміни чи скасування правового регулювання» [1, с. 114].

Не заперечуючи проти такого визначення статусу правового моніторингу суспільних відносин, що виникають у певних сферах суспільного життя, маємо зазначити, що у земельній сфері України практично відсутні земельні відносини, які б не були предметом правового регулювання. Саме тому, на наш погляд, вся земельна сфера є правовою сферою. Це означає, що всі земельні відносини, що виникають у нашій країні, формуються під впливом правового регулювання і мають характер земельних правовідносин. Тому поява нових видів земельних відносин, наприклад, відносин щодо консолідації земельних ділянок тощо, може статися саме завдяки появі у земельному законодавстві нових правових норм. Отже, вищевикладене дає підстави для висновку про те, що оскільки всі земельні відносини мають форму правових відносин, то правовий моніторинг земельних відносин слід розглядати як різновид моніторингу правозастосовної практики.

Саме як моніторинг практики застосування норм земельного законодавства в нашій країні відбувається формування правового моніторингу земельних відносин. Причини його започаткування обумовлені тим, що земельні відносини в Україні є найбільш «насиченою» корупцією сферою суспільного життя. Земля найчастіше стає об'єктом корупційних зловживань з боку посадових осіб органів влади, наділених певними земельними повноваженнями. Попри всі заходи боротьби з нею, земельна корупція в нашій державі не тільки не зникає, а й «захоплює» все нові території.

На наш погляд, розвиток корупції у земельних відносинах обумовлений трьома основними причинами. По-перше, в силу тривалого земельного мораторію сільськогосподарські землі в Україні – це один з найцінніших та водночас дуже недооцінений ресурс, який притягує увагу як справжніх, так і псевдоінвесторів з метою отримання швидкого доходу. По-друге, в системі земельних відносин в Україні дуже велику питому частку займають ті з них, що виникають за участю посадових осіб органів влади. Посадові особи таких органів влади приймають рішення, надають дозволи та погодження, які мають характер юридичних фактів, на підставі яких формуються земельні правовідносини. По-третє, саме у сфері правового регулювання земельних відносин є дуже багато темних, невидимих для широкого загалу «місць», які й використовують земельні корупціонери для вчинення протизаконних корисливих діянь. Такі місця криються не тільки у непрозорих, суперечливих та незрозумілих правових механізмах розподілу земель і вчинення земельних правочинів, а й, що дуже важливо – обумовлюються відсутністю або ж недоступністю інформації про рух земель як на національному, так і на регіональному та місцевому рівнях. Інформація про те, хто, коли, скільки і за скільки придбав землю та як її використовує тощо, є важкодоступною для громадськості. По суті, недоступність відомостей про землю як основне національне багатство Украї-

нського народу для самого народу і є ключовою передумовою для інтенсивного розвитку земельної корупції в Україні та вчинення інших земельних правопорушень.

На наш погляд, одним із важливих шляхів подолання земельної корупції в нашій державі полягає у наповненні інформаційного простору відомостями про земельні відносини до такої міри, коли вчинення протиправних корисливих дій щодо землі як посадовцями, так і іншими особами стане небезпечним не тільки для країни, а й для них самих. Саме такий підхід до боротьби з земельною корупцією в Україні вирішили у 2014 році реалізувати Світовий банк, Міністерство аграрної політики і продовольства України, Держгеокадастр спільно з деякими іншими центральними органами виконавчої влади України у рамках Проекту «Підтримка реформ у сільському господарстві та земельних відносинах в Україні», який здійснювала Київська школа економіки у 2014-2018 рр. [7]. Тоді було вирішено спробувати застосувати новий, оригінальний підхід до подолання корупції – моніторинг земельних відносин.

Земельні відносини являють собою урегульовані нормами права відносини між людьми з приводу управління, володіння, користування, розпорядження землею та її охорони. Відповідно моніторинг земельних відносин – це система постійного спостереження за їх формуванням з метою виявлення тенденцій, основних напрямів розвитку земельних відносин на рівні міст, районів, областей та на рівні країни в цілому. Тому результати такого моніторингу можуть використовуватися як при аналізі та оцінці діяльності органів влади та їх посадових осіб з питань організації земельних відносин, так і при вжитті на цій основі заходів з усунення виявлених недоліків організації земельних відносин та їх подальшого поліпшення.

Необхідність запровадження в Україні моніторингу земельних відносин як постійно оновлюваної інформаційної системи продиктована тим, що в нашій країні вся інформація про земельні відносини є розпорошеною, оскільки збирається і утримується різними відомствами та місцевими органами влади як відомча інформація з обмеженим доступом з боку інших владних інституцій, громадських організацій та приватних осіб. Тому така інформація далеко не повною мірою використовувалася для вирішення важливих економічних і соціальних проблем. Так, Державна фіскальна служба України володіє відомостями про податкову «дохідність» земель, Державна судова адміністрація України збирає дані про кількість та види судових спорів з приводу землі, Державна служба лісового господарства України збирає відомості про площі заліснених і незаліснених земель лісового фонду, Держгеокадастр України відображає інформацію про кількість та якість (цільове призначення тощо) земельних ділянок, Державний реєстр речових прав на нерухоме майно оперує відомостями про кількість та характеристики транзакцій щодо земельних ділянок, тощо. Такі відомості самі по собі є дуже цінними для оцінки розвитку відповідних земельних відносин. Однак, їх суспільне значення стало б значно вагомішим, якби всі наявні відомості про земельні відносини були сконцентровані в одному органі влади, стали співставними та взаємодоповнюючими. Адже через розпорошеність вищезгаданої земельної інформації центральні органи влади далеко не завжди мають змогу побачити «цілісну картину» розвитку земельних відносин як на рівні районів та областей, так і на національному рівні. Крім того, навіть наявна інформація про земельні відносини відсутня у відкритому доступі і тому не використовується для вирішення важливих проблем розвитку країни. Натомість брак відомостей про земельні відносини якраз і сприяє виникненню «темних інформаційних зон», завдяки яким посадовці та пов'язані з ними спільними корисливими намірами особи використовують землю у своїх інтересах всупереч національним та місцевим публічним інтересам.

Об'єднання в одній системі всього спектра даних про земельні відносини, які надходять до різних відомств, сприяє закриттю таких інформаційних зон, оскільки дає фактологічну основу для аналізу ситуації, виявлення тенденцій, проблемних позицій, прогнозування та моделювання розвитку ситуації у земельній сфері та земельного законодавства як правової бази формування земельних відносин. Тому така система відомостей є необхідним фундаментом для розробки обґрунтованої державної політики у сфері розвитку земельних відносин, а також для виявлення позитивних і негативних тенденцій у їх розвитку на рівні областей, районів і міст. Як свідчить вітчизняна практика, саме відсутність таких узагальнених даних у відкритому доступі є однією з причин неспроможності української економіки використовувати потенціал земельних ресурсів повною мірою, породжує політичні спекуляції щодо необхідності, стану та напрямків земельного реформування, а також сприяє приховуванню помилок і корупційних діянь у діяльності органів влади, наділених земель-

ною компетенцією. Відтак доступність таких даних для широкого загалу є основою для підвищення рівня прозорості земельної сфери та подолання земельної корупції.

Таким чином, моніторинг земельних відносин передбачає узгоджену діяльність низки органів державної влади зі збору, систематизації, збереження та оприлюднення набору даних та показників, які характеризують стан земельних відносин в Україні.

При запровадженні у 2014 році за участі Світового банку пілотного проекту одним із його завдань було з'ясування можливості створення в Україні автоматизованої інформаційної системи моніторингу земельних відносин, яка б акумулювала актуальні достовірні дані про фактичний стан земельних відносин в Україні, що надходять від місцевих органів влади до різних відомств. Для цього був проведений свого роду аудит наявних джерел інформації про землю, ступеню її уніфікованості, повноти та регулярності надходження (оновлення), а також розроблення методології та проведення тестування спроможності відповідних органів влади взаємодіяти у проведенні моніторингу земельних відносин. В результаті виконання вищезазначеного пілотного проекту була створена пробна інформаційна система, яка дозволяла аналізувати поточний стан земельних відносин за кожним із понад 140 їх показників.

Для проведення пілотного моніторингу земельних відносин були об'єднані зусилля шести відомств: Державної служби статистики України; Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, Державної судової адміністрації України, Державної фіскальної служби України, Державного агентства водних ресурсів України та Міністерства юстиції України (ДП «Національні інформаційні системи»). З числа їх представників цих була створена Міжвідомча робоча група з моніторингу земельних відносин, яка й забезпечила розробку показників земельних відносин для потреб їх моніторингу, порядку отримання від органів влади відповідних даних під час здійснення пілотного проекту, а також надавала пояснення щодо отриманих результатів моніторингу. В результаті був підготовлений перший в Україні доступний для всіх бажаючих довідник, який містить інформацію про стан земельних відносин на підставі тих відомостей, що акумулюються у Держгеокадастрі України та в інших центральних органах влади у процесі їх діяльності. Отже, пілотний проект з проведення моніторингу земельних відносин в нашій країні виявився успішним.

Однак, у процесі здійснення цього пілотного проекту були виявлені і певні складнощі. Адже даний пілотний проект здійснювався неофіційно. Так, міністерства і відомства, чії представники увійшли до складу зазначеної Міжвідомчої робочої групи з проведення пілотного проекту, та й сама робоча діяли неофіційно, оскільки в Україні відсутня повноцінна правова база для здійснення моніторингу земельних відносин: проведення такого моніторингу не передбачене ні Земельним кодексом України, ні іншими законодавчими актами. Саме через законодавчу неврегульованість моніторингу земельних відносин здійснення пілотного проекту було ускладненим. Зокрема, мало місце невчасне надання деякими міністерствами і відомствами інформації про стан земельних відносин або ж вона надавалася в неуніфікованій формі тощо.

В зв'язку з цим Кабінет Міністрів України вирішив запровадити постійний моніторинг земельних відносин своєю постановою. Однак, відповідно до ст. 49 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [8] Уряд має право видавати обов'язкові для виконання акти – постанови і розпорядження – лише на основі та на виконання Конституції і законів України, актів Президента України, постанов Верховної Ради України, прийнятих відповідно до Конституції та законів України. Однак, в жодному з чинних законів, постанов Парламенту чи указів Президента не передбачено ведення моніторингу земельних відносин. В цій правовій ситуації Міністерство аграрної політики та продовольства та Державна служба з питань геодезії, картографії та кадастру запропонували Кабінету Міністрів України продовжити ведення такого моніторингу у пілотному режимі на основі підзаконного правового акта. Для цього 23 серпня 2017 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 639 «Про реалізацію пілотного проекту щодо проведення моніторингу земельних відносин та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» [9], згідно з якою з 1 вересня 2017 р. по 1 березня 2019 пілотний проект щодо проведення моніторингу земельних відносин мав здійснюватися на основі цього правового акта.

На виконання зазначеної постанови Міністерство аграрної політики та продовольства України надіслало на офіційну пошту Держводагентства, Держстату, Мін'юсту, Держгеокадастру, Державної фіскальної служби і Державної судової адміністрації форму-анкету, в якій об'єднані ключові показники, що характеризують земельні відносини в Україні: кількість ділянок, їх межі, повнота

даних у реєстрах, кількість транзакцій, надходження від земельного податку, приватизація і судові тяжби за землю – загалом понад 140 параметрів – все, з чим кожен день стикаються громадяни та органи місцевого самоврядування, але що досі не можна було ні оцінити, ні об'єднати на національному рівні.

Тепер шість зазначених вище відомств стали регулярно обмінюватися даними, виконуючи постанову Уряду. Спочатку, у напівручному режимі, зусиллями Держгеокадастру, який є виконавцем пілотного проекту, а після створення спеціального програмного забезпечення – автоматично. Результатом має стати створення єдиного електронного відкритого для зовнішнього контролю масиву даних, який дозволяє відстежувати динаміку земельних відносин. На нашу думку, саме завдяки такій відкритій і доступній для всіх базі відомостей про землю суспільство може завдати нищівного удару по земельній корупції.

На наш погляд, здійснюваний на підставі урядової постанови моніторинг земельних відносин доцільно зробити постійним, зміцнивши правові основи його проведення шляхом прийняття відповідного закону. По-перше, необхідність прийняття такого закону впливає з Конституції України, стаття 19 якої проголошує, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Отже, саме законом можна сформулювати правові підвалини для правомірної роботи органів влади та їх посадових осіб щодо ведення моніторингу земельних відносин. По-друге, моніторинг земельних відносин дозволяє не тільки сприяти подоланню земельної корупції. Зібрані в результаті його проведення відомості дають також можливість формувати і проводити обґрунтовану, ефективну і цілеспрямовану земельну політику на національному рівні, планувати вжиття заходів щодо раціонального використання та охорони земель на регіональному та місцевому рівнях, а також здійснювати як державний, так і громадський контроль за їх реалізацією. Адже не секрет, що переважна більшість наших державних і місцевих програм складаються без повного володіння інформацією про стан земельних відносин. Відповідно такі програми дуже часто не виконуються. Тому моніторинг земельних відносин дозволить усунути цей недолік.

В зв'язку з цим автором цієї статті був підготовлений проект Закону України «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів щодо моніторингу земельних відносин», який 18 січня 2018 р. був внесений у Верховну Раду України (№7502) народними депутатами України. Перш за все, даним законопроектом передбачається внести до Земельного кодексу України доповнення, спрямовані на надання моніторингу земельних відносин статусу постійної функції органів державного управління у сфері використання та охорони земель. З цією метою Кодекс пропонується доповнити новим розділом VII-1 «Моніторинг земельних відносин» у складі трьох статей, які визначають принципові положення такого моніторингу: поняття, зміст, принципи ведення та порядок організації. Крім того, законопроектом передбачається уточнити визначення земельних відносин, яке закріплене у ст. 2 Земельного кодексу України. У цій статті зазначено, що земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею. Проте дане визначення фактично зводить зміст земельних відносин до одного з їх різновиду – відносин власності на землю. Натомість на практиці виникають й інші види земельних відносин, які регулюються чинним земельним законодавством, зокрема, відносини щодо управління земельними ресурсами та відносини з охорони земель. Саме ці види земельних відносин доцільно піддавати прискіпливому моніторингу. Тому ми пропонуємо викласти статтю 2 Земельного кодексу України у редакції, яка б визначала, що земельні відносини являють собою суспільні відносини щодо управління володіння, користування і розпорядження землею та її охорони. Нарешті зареєстрованим нами законопроектом пропонується визначити органи влади, які зобов'язані брати участь у проведенні моніторингу земельних відносин у межах їх повноважень, надаючи наявну в них земельну інформацію в загальний банк відомостей, які формуються в результаті проведення моніторингу земельних відносин.

Висновки. Правовий моніторинг може бути не тільки універсальним засобом вдосконалення правової системи, а й ефективним засобом забезпечення належного розвитку її складових елементів. Вибір таких складових для проведення правового моніторингу залежить від завдань, які ставить перед собою суб'єкт відповідної моніторингової діяльності. Моніторинг земельних відносин являє собою узгоджену діяльність низки органів державної влади зі збору, систематизації, збереження та оприлюднення набору даних, які характеризують стан земельних відносин в Україні за обраною

системою показників. Основною причиною запровадження в Україні земельного моніторингу є розвиток земельною корупції, якій сприяють три фактори: 1) недооціненість сільськогосподарських земель, яка притягує як справжніх, так і псевдоінвесторів з метою отримання швидкого доходу; 2) наявність в системі земельних відносин в Україні дуже великої питомої частки таких з них, що виникають за участю посадових осіб органів влади; 3) наявність у сфері правового регулювання земельних відносин прогалин, неточностей та суперечностей, які й використовують земельні корупціонери для вчинення протизаконних корисливих діянь. Оскільки земельні відносини мають характер земельних правовідносин, моніторинг земельних відносин є різновидом моніторингу правозастосовної практики у земельній сфері. У становленні моніторингу земельних відносин в Україні можна виділити такі етапи: 1) неофіційний пілотний етап (1916-1917 рр.), який здійснювався відповідними органами влади з ініціативи і за підтримки Світового банку; 2) офіційний пілотний етап (1917-1919 рр.), який здійснюється на основі підзаконного правового акта – постанови Кабінет Міністрів України від 23 серпня 2017 р. № 639 «Про реалізацію пілотного проекту щодо проведення моніторингу земельних відносин та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України». Моніторинг земельних відносин має бути постійним; йому має бути наданий статус окремої функції органів влади щодо управління земельними ресурсами. Для забезпечення правового статусу моніторингу земельних відносин як постійної функції органів влади у сфері управління земельними ресурсами доцільно прийняти спеціальний закон.

Список використаних джерел

1. *Онищук І. І.* Правовий моніторинг: проблеми методології, теорії та практики : моногр. / І. І.Онищук. – Івано-Франківськ – Дрогобич : Коло, 2017. – 512 с.
2. *Косович В. М.* Правовий моніторинг як засіб вдосконалення нормативно-правових актів України//Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 3. – С. 31-44.
3. *Лисенко М. О.* Правовий моніторинг як адміністративно-правовий засіб забезпечення законності у правотворчій діяльності органів виконавчої влади // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 3. – С. 101-105.
4. *Градова Ю. В.* Правовий моніторинг відомчої правотворчості // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2013. – Серія Право. Випуск 22. Частина I. Том 1. – С. 90-94.
5. *Нижник Н. Р.* Правовий моніторинг як необхідна складова законотворчого процесу // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2014. – № 2 (29). – С. 51-54.
6. *Онищук І. І.* Правовий моніторинг – інструмент забезпечення ефективного функціонування правової системи // Науково-інформаційний вісник. – 2013. – № 8. – Право. – С. 72-80.
7. *Проект «Підтримка реформ у сільському господарстві та земельних відносинах в Україні»*// <http://www.kse.org.ua/uk/research-policy/land/about/>
8. *Відомості* Верховної Ради України. – 2014. – № 13. – Ст. 222.
9. *Офіційний вісник* України. – 2017. – № 70. – Ст. 2123.

Reference

1. *Onyshchuk I. I.* Pravovyi monitorynh: problemy metodolohii, teorii ta praktyky: monohrafiia / I.I.Onyshchuk. – Ivano-Frankivsk – Drohobych : Kolo, 2017. – 512 s.
2. *Kosovych V. M.* Pravovyi monitorynh yak zasib vdoskonalennia normatyvno-pravovykh aktiv Ukrainy // Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. – 2012. – № 3.– S. 31-44.
3. *Lysenko M. O.* Pravovyi monitorynh yak administratyvno-pravovyi zasib zabezpechennia zakonnosti u pravotvorchii diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady//Chasopys Kyivskoho universytetu prava. – 2014. – № 3. – S. 101-105.
4. *Hradova Yu.V.* Pravovyi monitorynh vidomchoi pravotvorchosti//Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. – 2013. – Seriiia Pravo. Vypusk 22. Chastyna I. Tom 1. – S. 90-94.
5. *Nyzhnyk N. R.* Pravovyi monitorynh yak neobkhidna skladova zakonotvorchoho protsesu//Visnyk Tsentralnoi vyborchoi komisii. – 2014. – № 2 (29). – S. 51-54.
6. *Onyshchuk I. I.* Pravovyi monitorynh – instrument zabezpechennia efektyvnoho funktsionuvannia pravovoi systemy // Naukovo-informatsiinyi visnyk. – 2013. – № 8. – Pravo. – S. 72-80.
7. *Proekt «Pidtrymka reform u silskomu gospodarstvi ta zemelnykh vidnosynakh v Ukraini»*// <http://www.kse.org.ua/uk/research-policy/land/about/>
8. *Vidomosti* Verkhovnoi Rady. 2014. – № 13. – St. 222.
9. *Ofitsiinyi visnyk* Ukrainy. – 2017. – № 70. – St. 2123.

Кулинич П. Ф. Моніторинг земельних відносин в системі правового моніторингу: поняття, становлення, перспективи

У статті досліджуються поняття і становлення моніторингу земельних відносин як окремого виду правового моніторингу та перспективи його законодавчого забезпечення. Обґрунтовується висновок, що моніторинг земельних відносин являє собою узгоджену діяльність низки органів державної влади зі збору, систематизації, збереження та оприлюднення відомостей, які характеризують стан земельних відносин в Україні за обраною системою показників. Основною причиною запровадження в Україні земельного моніторингу є розвиток земельної корупції, якій сприяють три фактори: 1) недооціненість сільськогосподарських земель, яка притягує як справжніх, так і псевдоінвесторів з метою отримання швидкого доходу; 2) наявність в системі земельних відносин в Україні дуже великої питомої частки таких з них, що виникають за участю посадових осіб органів влади; 3) наявність у сфері правового регулювання земельних відносин прогалин, неточностей та суперечностей, які й використовують земельні корупціонери для вчинення протизаконних корисливих діянь. З метою надання моніторингу земельних відносин статусу функції органів управління земельними ресурсами пропонується прийняти відповідний закон.

Ключові слова: правовий моніторинг, земельна корупція, моніторинг земельних відносин.

Kulynych P. F. Monitoring of land relations in the system of legal monitoring: notion, development, prospective (abstract)

Notion of monitoring of land relations as well as pace of its development as a separate type of legal monitoring are researched. The author of the article proves that legal monitoring may serve not only as universal mean of improvement of legal system at all, but it can be used as effective mean for promotion of proper development of elements of the legal system. Selection of such elements for conducting of legal monitoring depends on the tasks the proper monitoring activity is aimed at solving of. So monitoring of land relations can be defined as agreed activity of a number of state power bodies regarding collection, systematization, preservation and promulgation of data, which characterizes status of land relations in Ukraine on selected system of indicators. Main reason for starting of monitoring of land relations in Ukraine consists in presents of land corruption which is promoted by three factors such as: 1) agricultural lands are underestimated, and underestimation of such lands attracts both real and pseudo-investors willing to receive quick income; 2) in the structure of land relations there are very high specific share of those ones which directly depends on will of state bodies' officials; 3) presence in the sphere of legal regulation of land relations gaps, unclear provisions and contradictions which are used by land corruptors for illegal mercenary actions. Taking into account that land relations in Ukraine are legal relations (it means relations which are regulated by law), monitoring of land relations is a kind of monitoring of law implementing practice in land sphere. There are such stages which can be highlighted in incipience of land relations namely: 1) unofficial pilot stage (1916-1917), which was being implemented by proper state bodies under initiative and with support of World Bank; 2) official pilot stage (1917-1919), which is being implemented on the basis the bylaw – resolution of Cabinet of Ministers of Ukraine of August 23, 2017, number 639 «On implementation of pilot project regarding conducting of monitoring of land relations and introduction of changes into some resolutions of Cabinet of Ministers of Ukraine». Also the author of the articles argues that monitoring of land relations has to be introduced as permanent state activity; so it has to be assigned a status of separate function of state bodies in the sphere of land management. The conclusion is formulated that the monitoring of land relations is agreed activity of group of state power's bodies regarding collection, systematization, preservation and promulgation of data, which characterizes status of land relations in Ukraine on selected system of indicators. To provide the monitoring of land relations with status of state bodies' function of land management it is proposed to adopt proper law.

Key words: legal monitoring, land corruption, monitoring of land relations.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-50-56

УДК 342.72

*Роман Петрович Луцький,
директор Науково-дослідного інституту
імені Академіка Івана Луцького,
доктор юридичних наук, доцент
Університету Короля Данила*

ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЗИТИВНОГО ПРАВА (ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

Постановка проблеми. У процесі виникнення і формування засад та витоків позитивного права, його сутність пізнається людьми значно пізніше, ніж виникають і практикою диктуються загальнообов'язкові правила поведінки. Саме ж позитивне право виступає у вигляді конкретно визначених, єдиних за своїм змістом, загальнообов'язкових для всього суспільства правил поведінки, які породжують зміцнення соціальних обов'язків, повинностей, домагань членів суспільства щодо надання їм законних прав та свобод, привілеїв, частки суспільного надбання або плодів власної продуктивної праці. А умови, в яких формується чинне законодавство, дуже тісно пов'язані з тими процесами, які відбуваються в державі, оскільки останні, шляхом суперечностей інтересів різних соціальних груп творять таку правову базу, яка відповідає прагненням пануючого класу в соціально-неоднорідному суспільстві.

Саме ці положення визначають актуальність піднятої проблематики.

Аналіз останніх досліджень. Методологічною основою статті стали праці С. С. Алексєєва, В. Д. Бабкіна, В. А. Бачиніна, В. С. Журавського, М. В. Костицького, В. С. Нерсисянца, Н. М. Оніщенко, М. І. Панова, О. Л. Копиленка, Н. М. Пархоменко, С. С. Сливки, Л. Л. Фуллера, Р. О. Халфіна, Ю. С. Шемшученка, які сприяють осмисленню поточних процесів в теорії права та мають важливе значення для подальшого їх дослідження.

Виходячи уже з тих фундаментальних основ, які вони заклали, вважаємо за доцільне провадити власні дослідження визначеної проблематики.

Мета статті. Метою даного дослідження є висвітлення історичних умов виникнення тих засад та витоків позитивного права на основі правильного розуміння визначальних першооснов, які є ключовими факторами в процесі законотворення.

Основні результати дослідження. Офіційне встановлення або визнання норм позитивного права, виражене в законах та інших офіційних джерелах, відбувається на базі виникнення сформованих умов життя суспільства та діяльності держави, що продиктовані при цьому соціальними потребами, цілями, очікуваннями членів суспільства, організацій людей, органів держави, поступового накопичення досвіду їх задоволення, реалізації та вирішення виникаючих протиріч і т. п.

Будь-яка поява нових потреб, цілей, соціальних ролей та інших важливих умов і фактів, типових для сучасного історичного етапу розвитку суспільства, має на меті також отримати реальне вираження та закріплення у виробничій, соціальній сферах та особистому житті людей, їх спільнот, в діяльності органів держави, перш ніж ці потреби, цілі, ролі отримають загальне визнання і закріплення в законі. Найчастіше такому закріпленню передують їх визнання та підтримка суспільною мораллю, релігією, практикою чиновників, державних службовців або політичними та іншими громадськими організаціями, завдяки чому виникає можливість розгляду питання про правове закріплення законами та іншими рішеннями держави відповідних відносин.

Тому вивчення, становлення та розвиток соціальних процесів, що викликають потребу в правовому регулюванні тих чи інших відносин, є абсолютно необхідною умовою для правильного розуміння особливостей формування позитивного права незалежно від того, відбувається таке формування шляхом спонтанного становлення звичаю, легітимізованого потім державою правовим шляхом, або шляхом поступового накопичення судової практики, релігійних і моральних правил, або шляхом законодавчого встановлення (диктуванням) правових норм державними органами. Звичайно, практика східних деспотій, абсолютних монархій, фашистських режимів та інших форм

існуючих історичних моделей верховної необмеженої влади включає до свого складу елементи сваволі, навіть прямої розправи з негодними, ігнорування інтересів народних мас, пряме марнотратство і роздачу почестей та привілеїв наближеному оточенню і т. п. Але при цьому вплив законодавчого свавілля на правопорядок завжди носить випадковий характер, навіть тоді, коли його наслідки можуть бути тривалими і дуже тяжкими для народів і держав.

Свавілля, помилки, безглуздості правителів, суддів, парламентів чи законодавчих зборів не можуть розглядатися як діюче право, оскільки вони не створювали правопорядку у відносинах між людьми, правопорядку управління, сталого процесу реалізації суспільних відносин. Тому свавілля в будь-якій його формі, починаючи від указів та наказів фараонів, імператорів, абсолютних монархів і закінчуючи антизаконною творчістю влади та чиновницьким здирицтвом, є корисливим елементом, який і породжує найбільше зло для суспільства – загострення протистоянь інтересів.

Для теорії права це лише об'єкт заперечення і показник соціальної шкоди, а не критерій права. Реально виникаючі соціальні потреби і підстави правового регулювання розглядаються в правовій літературі як різні фактори, що обумовлюють процес правового регулювання, його зміни, скасування діючих норм права. Важливо при цьому підкреслити, що мова йде про складові, які формують правотворчий процес і знаходяться, як правило, за правотворчістю держави, при цьому вони детермінують зміст останньої та її результати, тобто саме позитивне право [1, с. 323-324].

Соціальні фактори, що безпосередньо впливають на законотворчий процес, тобто на діяльність держави щодо встановлення або визнання правових норм, необхідно розглядати як передумови правотворчості і позитивного права. Тому видається доцільним охарактеризувати різні соціальні чинники, що впливають на процес формування права, як особливого соціального юридично процесу, який генетично пов'язаний з правотворчою діяльністю держави, але нетотожний самій правотворчості як юридично оформленому процесу і його результату – позитивному праву [3, с. 148].

Визнання такого соціального процесу, що передує й обумовлює офіційне позитивне право, характерне не тільки для марксистської концепції права, а й для таких великих теоретичних концепцій права, як природне право, історичної, психологічної і в особливості соціологічної школи права, основою якої є теорія інтересу. Загальним для всіх цих правових теорій, основною метою, є пошуки соціальної субстанції, причини, що породжують норми позитивного права. Ці теорії відомий угорський юрист академік Л. Фуллер характеризує як генетичні концепції, що мають на увазі чинники, які є причиною появи правових норм, на відміну від юридичного позитивізму, що орієнтується на розкритті всього того, що допомагає виявити правовий характер правил поведінки і нічого більше [5, с. 141].

Марксистська концепція права належить, поза сумнівом, до генетичних концепцій, але на відміну від інших, схожих з нею теоретико-правових підходів, вона ґрунтується на економіці, тобто розвитку виробничих сил та технічних потужностей, при цьому основна увага акцентується на класовому підході щодо характеристики суспільства. Ця концепція визначальне значення приділяє соціальним чинникам під час формування позитивного права.

Відомі юристи-теоретики права, характеризуючи правові доктрини, поряд з основоположними, базисними чинниками право творення, важливе значення приділяли матеріальним та іншим об'єктивним обставинам, до яких відносили умови життєдіяльності суспільства, інтереси пануючого класу або всього народу, ідеологічні, соціально-психологічні уявлення та вольові прагнення класів, тобто суспільну свідомість, яка виражає інтереси різних класів і верств населення [4, с. 96]. Серед суб'єктивних, тобто ідейних і психологічних факторів формування позитивного права підкреслювалося важливе значення правової свідомості особистості, а також формування волі класів, які стоять при владі або прагнуть заволодіти нею. Нарешті, особливо акцентувалась увага на формуванні державної волі шляхом нав'язування пануючим класом свого інтересу, яка є ніби завершальною та визначальною сходинкою соціального процесу формування права, створення державою правових юридичних норм, тобто власне юридично оформленим процесом правотворчості.

У літературі минулого століття розроблявся і дещо інший підхід щодо розуміння визначальних факторів процесу правотворчості (наприклад, в монографії «Наукові основи радянської правотворчості»). Автори цієї праці в загальному аналізували та визначали приблизно такі об'єктивні і суб'єктивні чинники процесу формування права, як:

- пріоритетне значення економічних факторів для виникнення правової надбудови;
- формування інтересів і волі пануючого класу;
- обумовленість правової форми змістом суспільних відносин;
- внутрішню узгодженість норм права;

– об'єктивну обумовленість співвідношення засобів правового регулювання;
– соціально-політичні фактори правотворчості, в тому числі роль КППС у виробленні правової політики, та участь мас у процесі правотворчості;

– формування потреб в правовому регулюванні у діяльності суб'єктів законодавчої ініціативи, а також в стадії розробки законопроекту [2, с. 220]. У монографії піднімалися й інші важливі проблеми правотворчості: прогнозування, планування правотворчості, законодавча техніка й ін.

Усі ці проблеми, безсумнівно, мають відношення до правотворчості, як визначальної діяльності держави.

Не вказуючи на цілий ряд недоліків даної монографії, що були притаманними в рівній мірі всім роботам радянського періоду, оскільки неминуче виставляли на перший план переваги соціалізму і його права, керівну роль партії, її непомильності та можливість знайти відповіді на всі питання життєдіяльності в теоретичних основах класиків марксизму-ленінізму, зовсім не правильно всіляко відсторонювались або відхрещувались від проблематики, яка декларувалася демократичними правовими теоріями. Відзначимо лише той аспект запропонованого підходу, який цікавить нас саме в сучасних умовах.

Так, автор першої глави названої книги проф. Р. О. Халфіна виходила з того, що поняття правотворчості є науково обґрунтованим процесом, який представляє собою форму державного керівництва суспільством, що завершує процес формування права і відображає лише соціальні чинники цього процесу... [2, с. 58]. Але якщо це так, то, по суті, мова повинна була йти не про всі соціальні явища, які існують в суспільстві, а лише ті, які враховуються та реалізуються в правотворчій діяльності держави.

Тим часом Р. О. Халфіна прагнула за критерієм значимості охопити більш широке коло тенденцій, які впливають на процес законотворення, включаючи сюди всі процеси, що передують рішенню про підготовку проекту нормативного акта та виражають потреби в правовому регулюванні. Такий підхід охоплював реальні життєві елементи, процесу правотворення, які мають бути проаналізовані та, згодом, відображені під час законодавчої діяльності держави. Але основні вимоги і потреби, які обумовлюють прийняття закону та позитивного права, слід шукати не лише в самій правотворчості, а швидше в об'єктах і цілях встановленого державою позитивного права. Пізнання, аналіз, науковий підхід до правотворчості безсумнівно необхідні для законодавчої діяльності держави, але ці важливі засоби публічної діяльності не слід ототожнювати з самим соціальним процесом формування норм права. Державна правотворчість лише завершує і відображає вплив на формування норм права з боку економіки, політики, конкретних інтересів і уявлень про право, що формуються через умови, продиктовані способом життєдіяльності, які згодом закріплюються законом та виражаються в формі позитивного права.

Допущені ж авторами названої книги змішання понять «пізнання», «вивчення», «виявлення» соціальних факторів у процесі правотворчості з реальним існуванням і впливом соціальних процесів життя суспільства та різноманітної діяльності держави не дало можливості розкрити і виділити сутність самого поняття «соціальний процес формування права», на відміну від його завершальної стадії – юридичного процесу правотворчості, який безпосередньо породжує норми чинного позитивного права.

Висновки. Отже, з впевненістю можемо заявити, що історичні умови виникнення позитивного права формувалися через призму соціальних інтересів тих прошарків, які знаходились біля державного апарату. Ці обставини давали можливість приймати такі управлінські рішення, які краще б захищали їхні майнові права та можливості через призму формування позитивного права, яке має загальнообов'язковий характер для всього суспільства. Тому, підсумовуючи вищенаведені положення, з впевненістю можемо заявити, що умови, засади та витоки чинного законодавства формуються в процесі взаємодії різних соціальних класів суспільства та закріплюються під впливом інтересів елітних прошарків, які шляхом формування загальнообов'язкових норм поведінки створюють для себе привілейовані умови гри.

Список використаних джерел

1. *Алексеев С. С.* Линия права. Москва: Статут, 2006. 461 с.
2. *Гаврилов О. А., Колодаева Н. П., Пиголкин А. С. и др.* Научные основы советского правотворчества: Отв. ред. Халфіна Р. О.; Академия наук СССР. Институт государства и права. Москва: Наука, 1981. 317 с.

3. *Лазарев В. В.*, Липень С. В. Теория государства и права: учебник для вузов. 3-е изд., перераб. и допол. Москва: Спартак, 2004. 527 с.
4. *Трубецкой Е. Н.* Лекции по энциклопедии права. Москва: Из-во А. И. Мамонтова, 1977. 227 с.
5. *Фуллер Л. Л.* Анатомія права: наук видання / пер. з англ. Н. Комарова. Київ: Сфера, 1999. 144 с.

References

1. *Alekseev S. S.* Line of law. Moscow: Statute, 2006. 461 p.
2. *Gavrilov O. A.*, *Kolodayeva N. P.*, *Pigolkin A. C.* and others. Scientific fundamentals of Soviet lawmaking: Otv. edit Halfina R.O.; Academy of Sciences of the USSR. Institute of State and Law. Moscow: Nauka, 1981. 317 p.
3. *Lazarev V. V.*, *July S.V.* Theory of state and law: a textbook for high schools. 3rd ed., Pererab. and supplement Moscow: Spartak, 2004. 527 p.
4. *Trubetskoy E. N.* Lectures on Encyclopedia of Law. Moscow: From A. I. Mamontov, 1977. 227 p.
5. *Fuller L. L.* Anatomy of Law: Science Edition / per. from english N. Komarova. Kyiv: Sphere, 1999. 144 p.

Луцький Р. П. Правовий моніторинг процесу формування та розвитку позитивного права (теоретико-історичний аспект)

Метою дослідження є визначити основні етапи, які пройшло чинне законодавство в процесі своєї еволюції. А також акцентувати увагу на тому, що на початку розвитку людства право існувало у вигляді «звичаю» (звичаєвої нормативної системи), з якого в процесі свого розвитку сформувалося сучасне «чинне законодавство» (позитивне право). Яке характеризується складними ієрархічними зв'язками та особливими правилами прийняття. Методологія дослідження спирається на принципи історизму, системності, науковості, міждисциплінарності. Використано такі загальноісторичні методи: історіографічний аналіз, історико-генетичний, термінологічний аналіз, компаративний, типологічний. Наукова новизна виражається в тому, що на основі широкого кола опублікованих і неопублікованих досліджень у сфері принципів формування права нами було систематизовано та обґрунтовано формулу причинно-наслідкових зв'язків, які в підсумку здійснили визначальний вплив на сучасне позитивне право.

Ключові слова: суспільство, держава, позитивне право, природне право.

Lutcky R. P. Legal monitoring of the formation and development of positive law (theoretical-historical aspect)

The aim of the research is to identify the main stages that the current law passed in the course of its evolution. And focus attention that in the beginning of the development of humanity law existed in the form of «custom» (the customary normative system), from which in the process of its development formed a modern «current law» (positive law). Which is characterized by complex hierarchical connections and special rules of acceptance. The research methodology is based on the principles of historicism, systemicity, science, interdisciplinary. The following general-historical methods have been used: historiographical analysis, historical-genetic, terminological analysis, comparative, typological. The scientific novelty of the basis of a wide range of published and unpublished researches of in the sphere of the principles of the formation of law we have systematized and substantiated the formula of cause-effect relationships, which ultimately made a decisive influence on modern positive law.

Conclusions. The current law, as well as the formation of the state, has undergone a significant historical path of its formation and development from the primitive custom to the established positive law of the state. At the same time, in the early states, the customary way of legal regulation prevailed, even under persistent and ever-strengthened attempts by public authorities to influence the legal life of the contemporary society and dominate it through the judicial and administrative apparatus.

The very origins and principles of the current legislation can be found in the social regulation of the primitive society, which was carried out, first of all, with the help of customs, taboos, morals, etc. At the same time, the main principles of customary law as the first form of positive law were mythological and religious principles, which also evolved and were supplemented in the process of further development of its forms. The origins of the current legislation, which reflect the historical beginning of its phased formation and development, are different in certain time and social terms.

As for the current law, it arose in the conditions of gradual and long-term formation of socially heterogeneous society, as well as development, first of all, socio-economic relations. At the same time, the historical conditions of the emergence of the officially established modern positive law, that is, the law of law, are formed, including, and through the prism of social interests, layers close to the state apparatus. These circumstances made it possible to make such managerial decisions that would better protect their property rights and opportunities through the prism of the formation of positive law, which has a universal character for the whole society.

Key words: society, state, positive law, absolute law.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-57-60

УДК 342.537

*Ігор Йосифович Магновський,
професор кафедри міжнародного,
конституційного та адміністративного
права Івано-Франківського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
доктор юридичних наук, доцент*

СУЧАСНИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Постановка проблеми. Утвердження прав і основоположних свобод людини та їх захист, є важливим напрямом розвитку вітчизняної конституційної держави, а звідси й громадянського суспільства як такого. Цей процес супроводжується нинішньою потребою переосмислення правової природи конституції саме через призму доктрини конституціоналізму, її соціального призначення у контексті розвитку демократичних інститутів держави, зокрема їх нормативно-правової основи. Відсутність поглибленої та всебічної теоретичної розробки цієї проблеми у конституційному праві свідчить про наукову та практичну значущість, актуальність і перспективність даної тематики для практики національного державотворення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок питанням конституціоналізму в Україні на сучасному етапі внесли у своїх наукових працях такі вчені, як: М. О. Баймуратов, Ю. Г. Барабаш, О. В. Батанов, Ю. М. Бисага, А. М. Колодій, А. Р. Крусян, В. В. Лемак, О. О. Майданник, О. В. Марцеляк, М. В. Оніщук, В. Ф. Погорілко, М. В. Савчин, О. В. Скрипнюк, В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, В. Л. Федоренко, В. М. Шаповал, Ю. С. Шемшученко, О. Ф. Фрицький, О. І. Ющик та ряд інших, напрацювання котрих містять корисний за обсягом фактичний матеріал та спонукає до подальших правових досліджень зазначеної проблематики.

Мета статті. Метою даної статті є висвітлення у правовому аспекті особливостей сучасного конституціоналізму в контексті теорії та практики реалізації, що сприятиме його розвитку в Україні.

Основні результати дослідження. Нині, як констатують дослідники, український конституціоналізм є у глибокій кризі, про що свідчить низка важливих ознак. Зокрема триває гостра дискусія із фундаментальних питань конституційного творення: по-перше, яка конституція сьогодні потрібна країні: говоримо про черговий етап конституційної модернізації, чи має бути повністю перезавантажена конституційна основа держави? По-друге, як прийматимемо конституцію – парламентом чи на всенародному референдумі? По-третє, якою має бути на сучасному етапі модель політичного режиму, які гарантії уникнення узурпації влади? Для України – це своєрідний виклик, що потребує продовження конституційних дебатів саме у напрямі конструювання нового конституційного порядку [1, с. 3].

Із цього приводу А. Р. Крусян зазначає, що актуалізація теорії і практики сучасного конституціоналізму спричинена процесами конституційного реформування в Україні, оскільки політико-правова система конституціоналізму є важливою інструментальною і процедурною гарантією становлення, розвитку, функціонування громадянського суспільства та правової держави, тому конституціоналізм уявляється основною метою конституційних перетворень в країні [2].

Беззаперечним є той факт, указує П. Б. Стецюк, що в сучасному вітчизняному конституційному праві науковці не дійшли до спільної думки щодо визначення дефініції та складових поняття «конституціоналізм». Зокрема, конституціоналізм як політико-правова категорія, як доктринальне вчення появляється після виникнення та утвердження конституції держави в сучасному розумінні даного терміна. Він є нерозривним і прямо похідним від конституції держави. Хоч не завжди факт наявності конституції автоматично означає появу тої чи іншої моделі конституціоналізму. Однак без появи (наявності) самої конституції (у широкому розумінні цього поняття), говорити про конституціоналізм не доводиться [3, с. 60]. Як підкреслює Г. П. Циверенко, конституціоналізм розглядається як необхідний атрибут правової держави та ліберальної демократії, у якій поважаються гідність особи, гарантовані права та свободи громадян, не допускається втручання у сфе-

ру приватних інтересів. У сучасній політико-правовій літературі використовуються різні підходи до визначення конституціоналізму, оскільки ХХ століття із його масштабними соціально-політичними потрясіннями, формуванням загальнолюдських цінностей, появою та зростанням ролі міжнародних стандартів прав людини та громадянина надало сучасній конституційній доктрині нової спрямованості [4, с. 171].

В. М. Шаповал, досліджуючи проблему сучасного конституціоналізму, у своїй праці «Сучасний конституціоналізм» констатує можливості його різних інтерпретацій, а саме: конституціоналізм – «це передусім політико-правова ідеологія, інтелектуальні узагальнення, притаманні певному етапу історичного розвитку». «Водночас, – зазначається далі, – конституціоналізм нерідко сприймають як суспільно-політичний рух, спрямований на реалізацію відповідних ідей». Окрім цього, «конституціоналізм також розглядають як державне правління у широкому сенсі (управління державними справами), обмежене за змістом конституції. Нарешті, конституціоналізм іноді ототожнюють із практикою конституційного регулювання суспільних відносин» [5, с. 17].

В Україні конституціоналізм, підкреслює М. І. Абдулаєв, характеризується науково-практичною невизначеністю його сучасного змісту та, маючи певні історичні витоки, перебуває у стадії формування і втілення у науку й практику державотворення. Конституцією України закріплено нормативно-правову основу конституціоналізму, проте процес практичної її реалізації свідчить про необхідність здійснення конституційної та політичної реформ [6, с. 114].

На сучасному етапі формування конституціоналізму в Україні вчені визначають наступні проблеми: по-перше, сучасна державотворча і правотворча практика України дедалі більш переконливо засвідчує проблему «розриву» між об'єктивним рівнем розвитку суспільних відносин і тими правовими нормами, які покликані їх врегульовувати. Унаслідок цього поглиблюється диференціація між «фактичною» і «юридичною» конституцією, що своєю чергою поступово нівелює роль конституційного права (і права загалом) у житті і розвитку суспільства. однією з причин такого розриву є відсутність або нерозвиненість на рівні сучасної правової культури суспільства цінностей конституціоналізму. Це означає, що конституціоналізм в Україні тільки набуває ознак невід'ємного елементу правової культури і правової свідомості суспільства (наразі під поняттям «правова свідомість» маємо на увазі «оцінку права, яка існує у суспільстві, відображає критику діючого права, формує певні надії і побажання до правової сфери, її змін, яка визначає, що вважати правомірним і неправомірним»). По-друге, подальший розвиток конституційного права України не може не враховувати й суб'єктивний елемент його реалізації, адже у багатьох випадках проблема полягає не стільки у відсутності або суперечливості тих чи інших конституційних норм, скільки у банальному небажанні їх виконувати або ж їх реалізовувати. За цієї причини конституціоналізм має стверджуватись в Україні не тільки шляхом удосконалення чинного конституційного законодавства, наповнення його новими загальноновизнаними гуманістичними принципами і цінностями, розробкою нових конституційних процедур, які б дозволили посилити гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні тощо, але й через становлення нового типу правової культури, одним з найважливіших елементів якої є конституціоналізм, його цінності і принципи. По-третє, процес конституційного регулювання будь-яких суспільних відносин не може здійснюватись виключно на основі примусово-репресивної моделі, коли головною причиною дотримання конституції є наявність жорстких і реальних санкцій, які невідворотно застосовуються у разі її порушення. Не заперечуючи і не применшуючи ролі інститутів конституційної відповідальності, варто звернути увагу й те, що у розвинених демократичних державах часто головним стимулом дотримання конституції є повага до неї, а також незаперечне визнання конституціоналізму як базисної цінності та правової культури і правової свідомості [7].

Конституціоналізм як конституційно-правова цінність, наголошує А. Р. Крусян, покликаний запобігати концентрації влади в одних руках, тобто узурпації влади. Систему сучасного українського конституціоналізму спрямовано на обмеження публічної влади на користь громадянського суспільства; прав та інтересів людини і громадянина; для визнання, забезпечення та захисту конституційно-правової свободи людини. У зв'язку з цим актуалізуються проблеми ефективності механізму «стримувань і противаг» в системі поділу державної влади, а також організації публічної влади на місцях, зокрема через удосконалення місцевого самоврядування як фактора, що стримує виконавчу владу на рівні місцевого управління та як дієвого інституту громадянського суспільства, формування якого є необхідною соціальною передумовою конституціоналізму [8].

Український конституціоналізм за своїм характером є перехідним, оскільки йде важкий процес подолання пострадянської практики правління і він номінально займає проміжне положення між ліберально-демократичним та соціальним конституціоналізмом, хоча практика правління набуває мало спільного із певними сучасними моделями конституціоналізму. Такий розрив між номінальним конституціоналізмом та практикою правління відображає кризу конституційних цінностей в Україні [9, с. 141].

Відтак світовий та вітчизняний досвід конституціоналізму свідчить, що не існує загальноприйнятої схеми прийняття або ревізії конституції (у формі певного правового ідеалу). Виділяють принаймні чотири моделі прийняття або ревізії конституції: 1) прийняття конституції внаслідок її розробки спеціальною конституційною комісією із наступним затвердженням на референдумі; 2) прийняття конституції установчими зборами, яке може бути ускладнене у результаті протистояння гілок влади та провідних політичних інститутів суспільства; 3) прийняття конституції парламентом при широкому залученні народу до розробки та обговорення проекту основного закону держави, що передбачає існування стійких демократичних інституцій та тривалих парламентських традицій; 4) поетапне реформування конституції, яке передбачає політичний компроміс і прийняття з урахуванням юриспруденції Конституційного Суду на проміжному етапі рамкового документа, який би володів характером так званої «малої конституції» [10].

Загалом, зазначає М. В. Савчин, такі механізми прийняття чи внесення змін до конституції у світовій практиці поєднуються певним чином, що відображає національні традиції та певні конкретно-історичні обставини [11, с. 227-228].

Висновки. Як бачимо, розвиток конституціоналізму в Україні на сучасному етапі, зважаючи на всю його складність, часто суперечливість, що включає тим самим багатоаспектність даного явища, зумовлює становлення державності саме на конституційних засадах, яка є запорукою демократичного, правового та соціального змісту розбудови країни в контексті з утвердженням громадянського суспільства, де конституційно-правова свобода людини з її інтересами виступає метою сучасного українського конституціоналізму, а звідси його й основою. Таким чином, людина у доктрині та практиці конституціоналізму посідає провідне місце, оскільки вона є енергетичним центром парадигми самого конституціоналізму, головний ціннісний орієнтир його подальшого розвитку, індикатор перевірки на можливість реалізації конституційної теорії, ідеології та практики у державотворчій процес.

Отже, конституціоналізм в Україні, що невід'ємно пов'язаний із процесом державотворення, є його основоположною складовою. Для розвитку конституціоналізму важливим є не лише сам факт наявності Основного Закону держави, а й передусім втілення його положень у практику державотворення, реальний вплив конституції на становлення правової системи на демократичних засадах. Тому основними завданнями України на сучасному етапі є проведення комплексу реформ та забезпечення фактичної реальності конституціоналізму, за якого права людини виступають найвищою соціальною цінністю. Сучасний конституціоналізм ґрунтується на нормативно-правовій основі, тобто повному його закріпленні в законодавстві. Формування сучасного українського конституціоналізму зумовлене ефективністю правового регулювання суспільних відносин, основою якого є система законодавства при визнанні пріоритету саме Конституції як Основного Закону держави.

Список використаних джерел

1. *Середа В. В.* Концептуальні засади сучасного конституціоналізму в Україні // Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики (до 20-ї річниці Конституції України): матеріали наукового семінару (24 червня 2016 р.) / упор. М. В. Ковалів. – Львів : ЛьвДУВС, 2016. – 372 с.
2. *Крусян А. Р.* Сучасний конституціоналізм – мета конституційних перетворень в Україні / А. Р. Крусян // Вісник Харк. нац. ун-ту. – Серія Право. – 2009. – № 841. – С. 42-47.
3. *Стецюк П. Б.* Основи теорії конституції та конституціоналізму. Частина перша : посіб. для студентів / П. Б. Стецюк. – Львів : Астролябія, 2003. – 232 с.
4. *Циверенко Г. П.* Основні підходи до визначення поняття «конституціоналізм» у сучасній науковій думці / Г. П. Циверенко // Держава та регіони. – Серія Право. – 2009. – № 1. – С. 171-175.
5. *Шаповал В. М.* Сучасний конституціоналізм / В. М. Шаповал. – К. : Юрид. Фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.
6. *Абдулаев М. И.* Права человека и закон: Историко-теоретические аспекты / М. И. Абдулаев. – М. : СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 322 с.

7. *Загальна теорія держави і права* : підруч. для студ. юрид. вищих навч. закл. / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х., 2009. – 550 с.
8. *Крусян А. Р.* Сучасний український конституціоналізм : [моногр.] / А. Р. Крусян. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 560 с.
9. *Савчин М. В.* Конституціоналізм і природа конституції : моногр. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2009. – 372 с.
10. *Бруннер Георг.* Конституційнодавчий процес у Німеччині та Східній Європі / Георг Бруннер. – Кельн: б. н., 1994. – 34 с.
11. *Савчин М. В.* Конституційний лад і конституція: проблема співвідношення установчої та інституційної влади / М. В. Савчин // *Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки.* Вип. 28. – К. : ІДП НАН, 2005. – С. 224-229.

References

1. *Sereda V. V.* Kontseptualni zasady suchasnoho konstytutsionalizmu v Ukraini // *Suchasnyi konstytutsionalizm: problemy teorii ta praktyky (do 20-yi richnytsi Konstytutsii Ukrainy): materialy naukovooho seminaru (24 chervnia 2016 r.)* / upor. M. V. Kovaliv. – Lviv : LvDUVS, 2016. – 372 s.
2. *Krusian A. R.* Suchasnyi konstytutsionalizm – meta konstytutsiinykh peretvoren v Ukraini / A. R. Krusian // *Visnyk Khark. nats. un-tu. – Serii Pravo.* – 2009. – № 841. – S. 42-47.
3. *Stetsiuk P. B.* Osnovy teorii konstytutsii ta konstytutsionalizmu. Chastyna persha : posibnyk dlia studentiv / P. B. Stetsiuk. – Lviv : Astroliabiia, 2003. – 232 s.
4. *Tsyverenko H. P.* Osnovni pidkhody do vyznachennia poniattia «konstytutsionalizm» u suchasni naukovi dumtsi / H. P. Tsyverenko // *Derzhava ta rehiony. – Serii Pravo.* – 2009. – № 1. – S. 171-175.
5. *Shapoval V. M.* Suchasnyi konstytutsionalizm / V. M. Shapoval. – K. : Yuryd. Firma «Salkom»; Yurinkom Inter, 2005. – 560 s.
6. *Abdulaev M. Y.* Prava cheloveka y zakon: Ystoryko-teoretycheskye aspekty / M.Y. Abdulaev. – M. : SPb.: Yuryd. tsentr Press, 2004. – 322 s.
7. *Zahalna teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk dlia stud. yuryd. vyshchikh navch. zakl.* / za red. M. V. Tsvika, O. V. Petryshyna. – Kh., 2009. – 550 s.
8. *Krusian A. R.* Suchasnyi ukrainskyi konstytutsionalizm: [monohr.] / A. R. Krusian. – K. : Yurinkom Inter, 2010. – 560 s.
9. *Savchyn M. V.* Konstytutsionalizm i pryroda konstytutsii : monohr. – Uzhhorod : Polihraftsentr «Lira», 2009. – 372 s.
10. *Brunner Heorh.* Konstytutsiinodavchy protses u Nimechchyni ta Skhidni Yevropi / Heorh Brunner. – Keln: b.n., 1994. – 34 s.
11. *Savchyn M. V.* Konstytutsiinyi lad i konstytutsiia: problema spivvidnoshennia ustanovchoi ta instytutsiinoi vlady / M. V. Savchyn // *Derzhava i pravo: Zb. nauk. prats. Yurydychni i politychni nauky.* Vyp. 28. – K. : IDP NAN, 2005. – S. 224-229.

Магновський І. Й. Сучасний конституціоналізм: питання теорії та практики

Стаття присвячена дослідженню конституціоналізму в контексті теорії та практики його реалізації. Наголошено на потребі переосмислення правової природи конституції саме через призму доктрини конституціоналізму. Зосереджено увагу на актуалізації теорії та практики сучасного конституціоналізму, яка спричинена процесами конституційного реформування в Україні. Відзначено політико-правову систему конституціоналізму, що є важливою інструментальною і процедурною гарантією становлення, розвитку та функціонування громадянського суспільства і правової держави. Указано на науково-практичну невизначеність сучасного змісту українського конституціоналізму, у зв'язку з чим констатується можливість його різних інтерпретацій. Зазначається, що український конституціоналізм перебуває у стадії формування і втілення у науку й практику державотворення. Позначено, що систему сучасного українського конституціоналізму спрямовано на обмеження публічної влади на користь громадянського суспільства; прав та інтересів людини і громадянина; для визнання, забезпечення та захисту конституційно-правової свободи людини загалом. Стверджується, що український конституціоналізм за своїм характером є перехідним, оскільки йде важкий процес подолання пострадянської практики правління. Підкреслено, що розвиток конституціоналізму в Україні на сучасному етапі, зважаючи на всю його складність, часто суперечливий, включаючи тим самим багатоаспектність даного явища, зумовлює становлення державності саме на конституційних засадах, яка є запорукою демократичного, правового та соціального змісту розбудови країни в контексті з утвердженням громадянського суспільства, де конституційно-правова свобода людини з її інтересами виступає метою сучасного українського конституціоналізму, а звідси його й основою. Констатовано, що конституціоналізм в Україні, який невід'ємно пов'язаний із процесом державотворення, є його основоположною складовою. Звернено увагу, що для розвитку конституціоналізму важливим є не лише сам факт наявності Основного Закону держави, а й передусім втілення його положень у практику державотворення, реальний вплив конститу-

ції на становлення правової системи на демократичних засадах, де основними завданнями Української держави на сучасному етапі є проведення комплексу реформ та забезпечення фактичної реальності конституціоналізму, за якого права людини виступають найвищою соціальною цінністю. Акцентовано, що сучасний конституціоналізм ґрунтується на нормативно-правовій основі, тобто повному його закріпленні в законодавстві, формування якого зумовлене ефективністю правового регулювання суспільних відносин, основою котрого є система законодавства при визнанні пріоритету саме Конституції як Основного Закону держави.

Ключові слова: правова природа, конституціоналізм, конституція, парадигма, конституційно-правова свобода людини.

Mahnovskiy I. Y. Modern constitutionalism: questions of theory and practice

The article is devoted to research Constitutionalism in the context of theory and practice of its realization. It is emphasized on the need to rethink the legal nature of the constitution precisely because of the prism of the doctrine of constitutionalism. The focus is on actualization of the theory and practice of modern constitutionalism, which is caused by the processes of constitutional reform in Ukraine. The political and legal system of constitutionalism, which is an important instrumental and procedural guarantee of the formation, development and functioning of civil society and the rule of law, is noted. It is indicated on the scientific and practical uncertainty of the contemporary content of Ukrainian constitutionalism, in connection with which it is stated the possibility of its various interpretations. It is noted that Ukrainian constitutionalism is in the stage of formation and implementation in the science and practice of state-building. It is noted that the system of modern Ukrainian constitutionalism is aimed at limiting public authority in favor of civil society; rights and interests of a person and a citizen; to recognize, ensure and protect the constitutional and legal freedom of man in general. It is alleged that Ukrainian constitutionalism is inherently transitive because of the difficult process of overcoming the post-Soviet practice of government. It is emphasized that the development of constitutionalism in Ukraine at the present stage, due to its complexity, often contradictory, including the multidimensional nature of this phenomenon, causes the formation of statehood on a constitutional basis, which is the key to the democratic, legal and social maintenance of the country's development in the context of approval civil society, where the constitutional and legal freedom of man with his interests serves the purpose of modern Ukrainian constitutionalism, and hence it is the basis. It is stated that constitutionalism in Ukraine, which is inextricably linked with the process of state-building, is its fundamental component. Attention is drawn to the fact that for the development of constitutionalism it is important not only the very existence of the Basic Law of the state but also the implementation of its provisions in the practice of state formation, the actual impact of the constitution on the establishment of the legal system on a democratic basis, where the main tasks of the Ukrainian state at the present stage is the holding of a complex reforms and ensuring the actual reality of constitutionalism, in which human rights are of the highest social value. It is emphasized that modern constitutionalism is based on the normative-legal basis, that is, its full consolidation in the legislation, the formation of which is determined by the effectiveness of the legal regulation of social relations, the basis of which is the system of legislation in recognizing the priority of the Constitution itself as the Basic Law of the State.

Key words: legal nature, constitutionalism, constitution paradigm, constitutional and legal freedom of man.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-61-65

УДК 342.5 (477)

*Олег Валентинович Муза,
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри кримінального та адміністративного права
Академії адвокатури України*

*Назар Аркадійович Кубов,
студент відділення загальної юридичної підготовки
Академії адвокатури України*

ДО ПИТАННЯ ПРО ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВО-ЦИВІЛЬНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. У зв'язку із проведенням Операції Об'єднаних сил (Антитерористичної операції) на Сході України виникло безліч проблем і питань, пов'язаних із здійсненням публічного управління. Така проблема вперше постала перед системою публічної влади і не мала аналогів в історії незалежної України. В умовах неприкритої зовнішньої агресії проти держави, фактичного стану окупації та воєнних дій, геополітичного протистояння законодавчо запроваджено спеціальну інституцію у системі органів публічного управління – військово-цивільні адміністрації (далі – ВЦА). Такі тимчасові державні органи створені з метою виконання повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади, забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності населення, правопорядку, участі у протидії актам збройної агресії, диверсійним проявам, недопущенням гуманітарної катастрофи. При цьому, застосування законодавства про ВЦА потребує здійснення постійного правового моніторингу в умовах реальної ситуації, що склалася в окремих територіях Донецької і Луганської областей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню військово-цивільних адміністрацій в Україні присвячено незначну кількість праць (Р. Раїмов, О. Сердюкова, О. Сікорський, В. Шевченко), що й зумовлює необхідність проведення нових наукових досліджень.

Мета статті – здійснити правовий моніторинг застосування окремих положень законодавства України про функціонування військово-цивільних адміністрацій.

Основні результати дослідження. У даній статті пропонуємо розглянути ефективність окремих положень законодавства про ВЦА та можливі ризики їх застосування.

1. Визначення адміністративно-правового статусу ВЦА. У ст. 1 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» (далі – Закон) ВЦА визначені як тимчасові державні органи, що діють у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України [1; 2]. Виходячи з повноважень, якими наділено обласну та районну ВЦА та ВЦА населених пунктів, вони виконують незначну частину правоохоронних функцій, тому виникає потреба у визначенні чіткого співвідношення праворегулятивних та правоохоронних завдань ВЦА. Тобто постає питання про уточнення на законодавчому рівні визначення адміністративно-правового статусу ВЦА.

2. Зміна організаційно-правових повноважень ВЦА. Законом передбачено певні повноваження Антитерористичного центру при Службі безпеки України щодо вирішення кадрових питань діяльності ВЦА: з працівниками ВЦА населених пунктів Антитерористичний центр при Службі безпеки України укладає трудовий договір (ч. 4 ст. 3 Закону); керівник Антитерористичного центру при Службі безпеки України подає на затвердження Президенту України перелік посад у ВЦА населених пунктів та у районних, обласних ВЦА, на які призначаються особи з числа військово-службовців військових формувань, особи рядового і начальницького складу правоохоронних органів (ч. 6 ст. 3 Закону); керівник Антитерористичного центру при Службі безпеки України призначає заступників керівників та керівників структурних підрозділів, а також затверджує структуру і штатний розпис ВЦА за поданням керівника відповідної ВЦА (чч. 8, 13 ст. 3 Закону); керівник районної, обласної ВЦА призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України за поданням керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України (ч. 1 ст. 6 Закону);

керівник ВЦА населених пунктів призначається на посаду та звільняється з посади керівником обласної ВЦА за погодженням з керівником Антитерористичного центру при Службі безпеки України (ч. 2 ст. 6 Закону).

Такий підхід є не виправданим з огляду на те, що Антитерористичний центр при Службі безпеки України не виконує функцій управління у сферах освіти, культури, охорони здоров'я та інших функцій загальної компетенції, які виконують місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Повноваження органів місцевого самоврядування, які законом покладено на ВЦА, мають місцеве значення і жодним чином не стосуються правоохоронної діяльності, компетенції Служби безпеки України. А звідси постає проблема співвідношення пропорційності повноважень ВЦА та органів місцевого самоврядування, адже, по суті, де-факто з початком функціонування ВЦА обмежені конституційні права територіальних громад на вирішення різноманітних питань місцевого значення [3].

У результаті, це може слугувати обмеженню інших конституційних прав і свобод людини і громадянина, що пов'язані з фактичним переходом до ВЦА повноважень органів місцевого самоврядування.

3. ВЦА та припинення повноважень органів місцевого самоврядування. Однією з підстав для утворення Президентом України ВЦА є нездійснення радами та/або їх виконавчими органами покладених на них повноважень (ч. 2 ст. 3 Закону). При цьому не враховується ситуація, коли у відповідному населеному пункті не здійснює своїх повноважень лише місцева рада, а її виконавчі органи та відповідні голови (сільські, селищні, міські) навпаки функціонують [3]. У такому випадку слід застосовувати положення Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» – дострокове припинення повноважень сільської, селищної, міської, районної в місті, районної, обласної ради (ст. 78). Передбачено два способи дострокового припинення повноважень: 1) за рішенням місцевого референдуму; 2) за наявності підстав, передбачених ч. 1 ст. 78, рішенням суду про визнання актів ради незаконними, висновків відповідного комітету парламенту, Верховна Рада України може призначити позачергові вибори сільської, селищної, міської, районної у місті, районної, обласної ради [4].

Зазначимо, що питання про призначення Верховною Радою України позачергових виборів сільської, селищної, міської, районної у місті, районної, обласної ради може порушуватись перед Верховною Радою України сільським, селищним, міським головою. У разі дострокового припинення повноважень ради позачергові місцеві вибори призначаються Верховною Радою України не пізніше ніж у дев'яностоденний строк з дня дострокового припинення повноважень відповідної ради.

Варто зауважити, що Конституція України не передбачає ситуації, коли повноваження органів місцевого самоврядування, їх виконавчих органів припиняються взагалі. Закон про ВЦА не враховує конституційних гарантій місцевого самоврядування, а тому на практиці відбувається порушення окремих прав місцевого самоврядування.

Крім цього, відповідно до ч. 4 ст. 1 Закону, ВЦА наділені правами юридичної особи публічного права, що потребує їх державної реєстрації. Це положення стосується, як ВЦА населених пунктів, так і районних, обласних ВЦА. При цьому повноваження районних, обласних державних адміністрацій мають бути припинені Президентом України. Потрібно звернути увагу на те, що порядок припинення повноважень обласної та районної державних адміністрацій законодавством не визначений. Якщо під цим розуміється ліквідація цих органів, як юридичних осіб публічного права, то виникають проблеми з виконанням договірних зобов'язань, бюджетним фінансуванням, виконанням цільових програм та багато інших [3]. Крім цього, ліквідація районних та обласних державних адміністрацій суперечитиме Конституції України [5].

4. ВЦА та реалізація виключних повноважень місцевих рад. Виникає проблема реалізації повноважень, які виключно належать до компетенції місцевих рад. У такому контексті існує пропозиція щодо збільшення у діючому Законі повноважень ВЦА в частині вирішення питань місцевого значення, однак на нашу думку, індикатором ефективності таких змін до Закону має виступати їх конституційність. Варто додати, що ряд рішень в рамках місцевого самоврядування можуть прийматися місцевими радами на пленарних засіданнях, що відповідно створює процедурні перепони для реалізації ВЦА виключних повноважень органів місцевого самоврядування.

5. ВЦА, військово-цивільне адміністрування та запровадження нової посадової особи – військово-цивільного адміністратора. Для вирішення питань пошуку оптимальної моделі взаємодії

носин між ВЦА та органами місцевого самоврядування, запропоновано на рівні району, області повноваження відповідної ради залишити за районною, обласною ВЦА. Однак в селі, селищі, місті запровадити військово-цивільне адміністрування шляхом призначення військово-цивільного адміністратора як представника держави. Від імені держави в цьому випадку виступає орган державної влади – місцева державна адміністрація. Для села, селища, міста районного значення – це районна державна адміністрація або районна ВЦА. Для міста обласного значення – це обласна державна адміністрація, або обласна ВЦА. ВЦА району, області, військово-цивільний адміністратор населеного пункту мають виконувати дві категорії повноважень – це додаткові повноваження у сферах безпеки, правопорядку та забезпечення життєдіяльності встановлені Законом і повноваження з питань діяльності місцевих рад та сільських, селищних міських голів. Військово-цивільний адміністратор здійснює повноваження сільської, селищної, міської ради та відповідного голови, очолює виконавчий комітет цієї ради та апарат ради, вважається керівником ради та її виконавчого комітету як юридичних осіб публічного права. Виконавчий комітет сільської, селищної, міської ради продовжує працювати під керівництвом військово-цивільного адміністратора. Виконавчі комітети місцевих рад всебічно забезпечують роботу військово-цивільного адміністратора. На рівні району, області ВЦА може утворюватися виключно для здійснення повноважень у сферах безпеки, правопорядку та забезпечення життєдіяльності. В такому разі відповідна районна, обласна рада, її посадові особи та депутати продовжують здійснювати свої повноваження у повному обсязі [6].

З наведених у цьому пункті пропозицій ключовим положенням є уведення у Закон поняття військово-цивільного адміністрування, як категорії, що передбачає нові можливості для здійснення ВЦА повноважень органів місцевого самоврядування. Крім цього, саме для територіальних громад сіл, селищ, міст пропонується створити нову посаду – військово-цивільного адміністратора, аби не призупиняти діяльність місцевих рад та їх голів. Тобто мова йде про запровадження так званого зовнішнього адміністрування в окремих територіях Донецької та Луганської областей, що з іншого боку, може свідчити й про «узаконення» повної підконтрольності органів місцевого самоврядування ВЦА.

Висновки. На підставі викладеного вважаємо, що створення військово-цивільних адміністрацій є виправданим та необхідним рішенням для врегулювання існуючих проблем пов'язаних із виконанням відповідних обов'язків органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади на території проведення Операції Об'єднаних сил в умовах збройної агресії проти України. Зважаючи на те, що Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» розроблявся та приймався у досить короткий проміжок часу і має ряд неточностей, слід наголосити на необхідності внесення змін та доповнень до нього з метою недопущення обмеження конституційних прав і свобод громадян, які є жителями населених пунктів, в яких створені та функціонують військово-цивільні адміністрації. Необхідно збалансувати повноваження військово-цивільних адміністрацій та органів місцевого самоврядування з метою гарантування державою можливостей, передбачених Конституцією України для жителів територіальних громад Донецької і Луганської областей.

Список використаних джерел

1. *Про військово-цивільні адміністрації* : Закон України від 3 лютого 2015 року № 141-VIII [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/141-19>
2. *Про Службу безпеки України* : Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>
3. *Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо особливостей статусу та здійснення повноважень військово-цивільних адміністрацій)»* [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH2G91AA.html
4. *Про місцеве самоврядування в Україні*: від 21 травня 1997 року № 280/97ВР [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
5. *Конституція України*: від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254 к\96-ВР](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%20к%2F96-ВР)
6. *Матеріали* Комітету Верховної Ради України з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://komsamovr.rada.gov.ua/documents>

References

1. *The Law of Ukraine «On Civil-Military Administrations»* of 03.02.2015 No141-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/141-19>
2. *The Law of Ukraine «On Security Service of Ukraine»* of 22.03.1992 No2229-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>
3. *The Explanatory Note to the draft of Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine (regarding the peculiarities of status and the exercise of the functions by the civil-military administrations)»*. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH2G91AA.html
4. *The Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine»* of 21.05.1997 No280/97VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
5. *The Constitution of Ukraine* of 28.06.1996. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254_к/96-ВР
6. *The materials of the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on State Building, Regional Policy and Local Self-Government*. URL: <http://komsamovr.rada.gov.ua/documents>

Муза О. В., Кубов Н. А. До питання про ефективність законодавчого регулювання діяльності військово-цивільних адміністрацій в Україні

Здійснено правовий моніторинг застосування окремих положень законодавства України про функціонування військово-цивільних адміністрацій. Розглянуто такі напрями законодавчого удосконалення діяльності військово-цивільних адміністрацій, як: уточнення адміністративного-правового статусу військово-цивільних адміністрацій; зміна організаційно-правових повноважень військово-цивільних адміністрацій; особливості припинення повноважень органів місцевого самоврядування в умовах функціонування військово-цивільних адміністрацій; проблеми реалізації повноважень, що належать виключно місцевим радам; запровадження військово-цивільного адміністрування та посадової особи у місцевих радах – військово-цивільного адміністратора. Акцентовано увагу на законодавчі ініціативи щодо запровадження зовнішнього публічного адміністрування в окремих територіях Донецької та Луганської областей. Зроблено висновок про необхідність збалансування повноважень військово-цивільних адміністрацій та органів місцевого самоврядування з метою гарантування державою можливостей, передбачених Конституцією України для жителів територіальних громад Донецької і Луганської областей.

Ключові слова: військово-цивільні адміністрації, права людини, публічне управління, виконавча влада, органи місцевого самоврядування.

Muza O. V., Kubov N. A. On the question of the efficiency of legislative regulation of the activity of civil-military administrations in Ukraine

In the article the legal monitoring of application of positions of legislation of Ukraine about civil-military administrations is carried out. The civil-military administrations are created with the aim of implementation of plenary powers of local self-government bodies and local executive authorities, providing of security and normalization of the population's life, law and order, participation in counteracting to the acts of the armed aggression, diversionary displays, preventing humanitarian catastrophe. The authors considered such directions of legislative improvement of activity of civil-military administrations: the clarification of administrative-legal status of civil-military administrations; the changes of organizational and legal powers of civil-military administrations; the stopping of plenary powers of local self-government bodies in the conditions of functioning of civil-military administrations; the problems of realization of plenary powers, that exceptionally belonging for the local councils; the introduction of civil-military administration and new public officer in the local councils – civil-military administrator. The attention is emphasized to legislative initiatives in relation to the introduction of external public administration in separate territories of the Donetsk and Luhansk areas. In the article the problem of realization of plenary powers that is exceptionally belonging to the local councils is considered. In such context there is suggestion in relation to an increase the Law in force of plenary powers of civil-military administrations in part of decision of questions of local governing, the principle of the constitutionality must come forward as an indicator of efficiency of such changes. It should be added, that a number of decisions within the framework of local self-government bodies can be accepted by local councils in the plenary sessions, which accordingly creates procedural barriers for realization the exceptional plenary powers of local self-government bodies by civil-military administrations. In order to solve the question of search of optimal model of relationship between civil-military administrations and local self-government bodies, it proposed at the district and regional level the powers of corresponding councils to leave for the district and regional civil-military administrations. However, in the village, settlement and city it introduced the civil-military administration by setting of civil-military administrator as a representative of the state. It conclusion done about necessity to balance of plenary powers of civil-military administrations and local self-government bodies with the aim to guarantee the possibilities provided by the Constitution of Ukraine for the residents of territorial communities in the Donetsk and Luhansk areas.

Key words: civil-military administrations, human rights, public administration, executive power, local self-government bodies.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-66-69

*Ніна Анатоліївна Мяловицька,
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
конституційного права юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

*Ніна Едуардівна Златіна,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
факультету економіки і права Київського національного
лінгвістичного університету*

ДОГОВІР ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА

Постановка проблеми. Розвиток права – складний, багатоступінчастий процес. З виникненням різних підходів до розуміння права формувалось та змінювалось розуміння про його джерела. Дискусія щодо змісту цього поняття триває і в сучасний період. Автори, які надають перевагу позитивістському підходу, під джерелами права розуміють спосіб зовнішнього вираження змісту правових норм, за допомогою якого вони набувають загальнообов'язкового значення. У цьому контексті джерела права ототожнюються із нормативними приписами, що приймаються або санкціонуються державою. Для представників природно-правової доктрини джерелами права є природні, невідчужувані права людини, а прихильники соціологічної юриспруденції джерелом права визнають типізовані взаємовідносини між суспільними союзами, які передують появі правової норми [1, с. 152].

Незважаючи на багатоманітність підходів до визначення поняття «джерела права», підтримуємо позицію вчених-правознавців, які розуміють під «джерелом права» – спосіб зовнішнього вияву правових норм, який засвідчує їх загальнообов'язковість [2, с. 17].

До основних видів джерел права відносяться нормативно-правові акти, судові прецеденти, правові звичаї, нормативні договори та ін. Одним з актуальних питань, що привертають сьогодні увагу правознавців, є аналіз договорів, що стали джерелами права в ХХ-ХХІ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у наукову розробку поняття та класифікації джерел права зробили такі українські вчені, як П. Ентін, М. Кельман, М. Козюбра, В. Копійка, М. Марченко, В. Муравйов, О. Мурашин, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, П. Рабінович, Ю. Тихомиров, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та ін.

Однак сучасні реалії суспільного розвитку, зокрема, поступової євроінтеграції України, потребують нових підходів до їх аналізу та узагальнень.

Метою статті є аналіз договорів, що стали джерелами права у федеративних і унітарних державах світу, а також у міждержавному утворенні конфедеративному типу – Європейському Союзу (ЄС).

Основні результати дослідження. В юридичній літературі є різні точки зору на визначення поняття «договір». Не вдаючись до докладного аналізу різних точок зору з цього питання, пропонуємо інтегроване визначення цього поняття в наступній редакції. Договір як джерело права визначається як об'єктивоване, формально обов'язкове правило поведінки загального характеру, встановлене за взаємною домовленістю держав, державних утворень, їх органів державної влади у питаннях їх взаємовідносин. Існує три основних види таких договорів:

1. Договори, які укладаються незалежними державами про утворення нової федеративної держави. Як правило, ці договори визначають зміст конституції федеративної держави. Саме таким був Договір про утворення СРСР, який був підписаний Росією, Україною, Білорусією і Закавказькою Федеративною Республікою 30 грудня 1922 року і після обговорення на місцях та доопрацювання включений до Конституції СРСР 1924 року [3]. Слід відзначити, що дві інші федеративні соціалістичні держави – Югославія і Чехословаччина були створені не на договірних засадах. Однак поділ Чехословаччини на Чехію і Словаччину з 1 січня 1993 року відбувся згідно з договором. Прикладом договору цього виду можуть служити також статті про союз між Республікою Танганьїка і Народною Республікою Занзібар і Пемба від 26 квітня 1964 року, які лягли в основу конституції

Об'єднаної Республіки Танзанія 1965 року [4], договір про об'єднання ФРН і НДР від 31 серпня 1990 року, положення якого закріплені в ст. 20 Конституції Німеччини 1949 року [5, с. 396] та ін.

2. Внутрішньодержавні договори укладаються головним чином, у федеративних державах. Їх предметом найчастіше є правовий статус суб'єктів федерацій та автономних утворень, зокрема питання про розмежування компетенції між федерацією та її суб'єктами, про взаємовідносини між самими суб'єктами федерації тощо. Однак внутрішньодержавні договори стають джерелами права лише в тому разі, коли суб'єкти їх укладення мають на це відповідні конституційні повноваження.

Такі повноваження передбачені, наприклад, у конституції Німеччини.

Так, ст. 29 Основного закону ФРН встановлює, що зміни у статусі земель (за винятком їхніх кордонів) «можуть здійснюватися шляхом державних договорів між зацікавленими землями або шляхом прийняття федерального закону за згодою Бундесрату, якщо на території, чия приналежність до землі має змінитися, проживає не більше 10 тисяч жителів. Подробиці регулюються федеральним законом, котрий потребує згоди Бундесрату та більшості членів Бундестагу. Він має передбачати заслуховування думки зацікавлених громад і округів» [6, с. 167].

Крім федеративних держав, внутрішньодержавні договори існують у деяких унітарних державах.

Так, відповідно до п. 2 ст. 145 Конституції Іспанії 1978 р. у статутах автономних співтовариств можуть бути передбачені «умови і порядок, при дотриманні яких автономні співтовариства можуть укладати між собою договори для управління і надання допомоги їх власним службам, про характер і мету яких будуть повідомлені Генеральні Кортеси. В інших випадках договори про співробітництво між автономними співтовариствами укладаються лише з дозволу Генеральних Кортесів» [6, с. 337].

Конституція Республіки Узбекистан передбачає, що взаємовідносини між органами державної влади цієї країни та органами державної влади політичної автономії, що входить до її складу – Республіки Каракалпакстан регулюються договорами та угодами, які укладаються між ними в рамках Узбецької Конституції. Спірні питання вирішуються шляхом узгоджувальних процедур.

Слід згадати і про Республіку Боснія і Герцеговина, Конституція якої була затверджена на договірних засадах органами державної влади Республіки та її автономних складових частин на мирній конференції у Парижі 14 грудня 1995 р. [7, с. 265].

Прикладом внутрішньодержавного договору в унітарній державі може служити також Конституційний договір між Президентом України та Верховною Радою України від 8 червня 1995 р. «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» [8].

3. Нові тенденції в розвитку світового співтовариства після Другої світової війни, зокрема, демократизація суспільного життя, посилення інтеграційних процесів, глобальний характер міграції, вироблення міжнародних стандартів прав людини та їх міжнародного захисту, спричинили виникнення нового виду джерел права – міжнародно-правових актів та актів наддержавних організацій. Ці акти мають пряму дію на державній території, тобто є джерелами права, що визнається дедалі зростаючим числом сучасних держав світу.

Слід зазначити, що у другій половині ХХ ст. помітно посилюється процес відродження та поширення конфедеративних ідей і принципів. Насамперед збільшується кількість конфедеративних утворень, тобто з'являються їх нові форми і види. Прикладом конфедеративного об'єднання під назвою Європейський Союз (ЄС) було утворено Маастрихтським договором від 7 лютого 1992 р. на базі вже існуючих у Європі трьох співтовариств, що мали переважно економічний характер.

Теорія і практика функціонування інтеграційних об'єднань привела до визначення трьох категорій договорів, які передбачені правом ЄС. Вони склалися в умовах, коли тільки Співтовариства наділилися статусом юридичної особи і міжнародною правосуб'єктністю.

По-перше, це договори, які укладаються ЄС із третіми державами та (або) міжнародними організаціями. Такого роду договори підписуються від імені ЄС з питань, що відносяться до їх відання.

Другу категорію міжнародних договорів утворюють так звані змішані угоди, які характеризують відносини, що визначаються як сфери відання ЄС, так і держав-членів. Прикладом такого договору є Угода про асоціацію між Україною та ЄС, яка ратифікована 16 вересня 2014 р. Верховною Радою України та Європейським парламентом [9].

Третю групу утворюють договори, які укладаються державами-членами, але правові наслідки яких можуть зачіпати безпосередньо ЄС [10, с. 87-89].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що договір як джерело права визначається як об'єктивоване, формально обов'язкове правило поведінки загального характеру, встановлене за взаємною домовленістю держав, державних утворень, їх органів державної влади у питаннях їхніх взаємовідносин. Існують три основних види таких договорів:

- 1) договори, які укладаються незалежними державами про утворення нової федеративної держави;
- 2) внутрішньодержавні договори;
- 3) міжнародно-правові акти та акти міждержавних організацій.

У світовій практиці державного будівництва зростає роль договору як джерела права. Це зумовлено як внутрішніми факторами кожної країни (рівень демократичності державного устрою, ефективність правотворчої діяльності тощо), так і міжнародним впливом.

ЄС як міжнародне об'єднання конфедеративного типу впливає на більшість аспектів розвитку національних законодавств держав-членів. Вирішення цього завдання суттєво полегшується ступенем правової спільності, притаманної цим законодавствам. У сферах, визнаних спільними, що утворюються інститутами ЄС, норми слугують усуненню юридичних відмінностей та введенню єдиних, загальних або узгоджених способів законодавчого або договірної регулювання.

Список використаних джерел

1. *Загальна теорія права* : підруч. / За заг. ред. М. І. Козюбри. – К. : Ваіте, 2016. – 392 с.
2. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. – К. : «Укр. енцикл.», 1999. – Т. 2. – 744 с.
3. *Сборник нормативных актов по советскому государственному праву*. – М. : 1984.
4. *Конституции страны Африки*. – т.2. М.: 1966.
5. *Чиркин В. Е.* Конституционное право зарубежных стран. – М.: Юрист, 1997. – 568 с.
6. *Конституции зарубежных государств. Учебное пособие*. – М.: Изд.-во БЕК, 1997. – 586 с.
7. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т.1. – 672 с.
8. *Історія Української конституції*. – К. : Право, 1997. – 464 с.
9. *Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України*. – <http://mfa.gov.ua/un/about-ukraine/euopen-integration/ua-eu-assotiation>
10. *Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека* : учеб. для вузов / Рук. авт. колл. и отв. ред. д. ю. н., проф. Л. М. Энтин – 2-е изд., пересмотр. и доп. – М. : НОРМА, 2005. – 960 с.

Мяловицька Н. А., Златіна Н. Е. Договір як джерело права

У статті досліджуються поняття джерел права, їх видів, а також розглядається договір як джерело права в регулюванні правових відносин. Визначається поняття договору та їх види. Розглядаються три основних види договорів: договори, які укладаються незалежними державами про утворення нової федеративної держави; внутрішньодержавні договори у федеративних та унітарних державах; міжнародно-правові акти та акти міждержавних організацій.

Зазначається, що у світі загалом зростає роль договору як джерела права. Це обумовлено як внутрішніми факторами кожної країни (рівень демократичності державного устрою, ефективність правотворчої діяльності тощо), так і міжнародним впливом.

Ключові слова: джерела права, договір, держава, конституція, Європейський Союз.

Mialovytska N. A., Zlatina N. E. Contract as a source of law

The article deals with the concept of sources of law, their types, and also considered the contract as a source of law in the regulation of legal relations. The concept of the contract and its types are determined. There are three main types of treaties: treaties concluded by independent states on the formation of a new federal state; internal treaties in federal and unitary states; international legal acts and acts of intergovernmental organizations.

It is determined that in the international confederal type association, the European Union (EU) has three groups of agreements: treaties concluded by the EU with third countries and (or) international organizations; mixed agreements that define the relations that apply both to the sphere of the EU and to the Member States; contracts concluded by Member States, but the legal consequences of which can be directly affected by the EU.

It is noted that in the whole world the role of the contract as a source of law is growing. This is due both to the internal factors of each country (the level of democracy in the state system, the effectiveness of law-making activity, etc.) and international influence.

Key words: sources of law, treaty, state, constitution, European Union.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-70-72

УДК 340.132

*Ігор Ігорович Онищук,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Прикарпатського факультету (м. Івано-Франківськ)
Національної академії внутрішніх справ*

МОНІТОРИНГОВІ ІНДИКАТОРИ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ

Постановка проблеми. Ефективність законодавчих актів залежить від таких основних факторів: взаємодія парламенту та уряду в правотворчій діяльності; якість законодавчих актів; ефективність реалізації та застосування права; рівень правосвідомості й правової культури.

Методичне забезпечення оцінювання ефективності законодавчих актів у процесі правового моніторингу має базуватися на використанні як загальних критеріїв, так і спеціальних показників, що показують параметри реалізації нормативних приписів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз юридичної літератури з проблематики ефективності законодавчих актів показує, що змістовна сторона даного поняття все ще залишається досить проблематичною. Перші спроби сформулювати дефініцію поняття «ефективність норм права» супроводжувались його отождошенням з поняттям «оптимальність», «обґрунтованість», «правильність» та «доцільність». Під ефективністю норм права розуміли їх погодження із потребами суспільного розвитку та закріплення оптимальних варіантів поведінки.

Американські вчені К. Волден і А. Вайсман розробили методику законодавчого оцінювання ефективності кожного члена Палати представників США (англ. The United States House of Representatives) з початку 1970-х по теперішній час. Проект оцінювання законодавчої ефективності забезпечує вченим, журналістам, представникам громадськості інформацію про успіхи членів сучасного Конгресу [2].

К. Волден, А. Вайсман і Д. Витмер виявили, що за певних обставин жінки є більш ефективними в законотворчості, ніж чоловіки. Підвищена ефективність залежить від партійного статусу сторін та від персональних характеристик. Партії, де жінки перебувають в меншості, постійно випереджають аналогічні партії чоловіків. Жінки були більш ефективними, ніж чоловіки, впродовж 1970-х і 1980-х, але менш ефективними, ніж чоловіки, в 1990-х і 2000-х роках. Дослідники також виявили, що ефективність чоловіків і жінок залежить від стадії законодавчого процесу та питань, які потребують правового врегулювання. Чоловіки значно успішніші в сільському господарстві, зовнішній торгівлі, міжнародних відносинах, науці та техніці. Жінки досягають чималих успіхів з питань, які стосуються жіночої сфери. 59,3% законопроектів партії, де в більшості жінки, належать до категорії «злочинність» і «сім'я». Тоді як відповідна відсоткова частка партії, де в більшості чоловіки, становить 39,5% [2, с. 27-28].

Г. Падро, М. Джеймс і М. Снайдер дослідили, що законодавча ефективність пов'язана з трьома факторами: 1) здібності та внутрішній потенціал законодавця; 2) освіта та особисті навички; 3) інституційна позиція законодавця: приналежність до партії або комітету, лідерство та членство в переважній партії [3, с. 2].

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні та визначенні моніторингових індикаторів ефективності законодавчих актів.

Основні результати дослідження. Ефективність є одним з основних критеріїв для будь-якої раціональної поведінки. Беручи до уваги висновки прагматології, в науці права, вважається, що створення, застосування закону та його реалізація підлягають оцінюванню з точки зору залежності «засіб-мета». Сучасні теорії, які здійснюють спробу пояснити різні аспекти дії закону, як от, теорія раціональності зв'язку (Й. Габермас) або теорія розвиненого права (Н. Луман, Г. Теубнер) якоюсь мірою підірвали методологічну коректність цієї формули. Зауважено недолік суто інструментального підходу, який, у крайніх випадках, є «наївним інструменталізмом». Розкриваючи один з аспектів даного питання,

Г. Теубнер вичерпно вказав на те, що закон, не маючи шансів поєднання всіх супротивних інтересів і цінностей в одній системі, має створювати відповідні механізми зв'язку між окремими підсистемами, що забезпечують їх функціонування, попри відмінності представлених переваг [1].

Л. Іванова визначила ефективність права як відношення між фактично досягнутим, дійсним результатом і тією метою, для досягнення якої були прийняті відповідні норми права. Згідно з окресленою позицією, до змісту даного поняття не відноситься обов'язковість наявності позитивного результату та його максимальний ступінь. Обґрунтовується, що ефективність може бути негативною (зі знаком мінус) та виражатися в різній мірі (низькій, середній, високій) [4, с. 20].

Разом із розширенням сфери застосування поняття «ефективність» постала необхідність узагальнити його зміст. М. Андрущенко, аналізуючи практику використання поняття «ефективність», дійшов висновку, що ефективність – це міра певної можливості, яка пов'язана з метою людини реалізувати ідею [5].

Отже, ефективність – це характеристика об'єктивації та конструктивної реалізації такого кількісного співвідношення як «ціль – теоретична можливість», «теоретична можливість – норма» [6, с. 35].

Процес створення норм права має юридичний характер, що зумовлює необхідність правової регламентації його механізмів. Відсутність норм права в цій системі нічим не можна заповнити або замінити. В результаті, сама правотворча діяльність без механізмів видається неможливою. Тому можна погодитися з точкою зору білоруського вченого С. Жолнеровича в тому, що зміст принципу регламентованості, по суті, розкриває залежність правотворчої діяльності від наявності нормативних регуляторів, що її забезпечують [7, с. 134], важлива роль серед яких належить нормам права, які класифікуються на певні види.

О. Томкіна здійснила класифікацію сучасної практики здійснення оцінювання ефективності актів Кабінету Міністрів України на види за критеріями: час проведення (попередня та наступна); суб'єкти здійснення (соціальна, наукова, правова, фахова) [8, с. 18].

Показниками найбільшої ефективності нормативних актів Кабінету Міністрів України є: якість; наявність реально визначених об'ємів і джерел матеріально-фінансового забезпечення, реального механізму юридичного забезпечення впровадження актів у повсякденну практику; висока організація та професійна кваліфікація спеціалістів, які здійснюють контроль за виконанням актів, а також безпосередніх їх виконавців у системі органів виконавчої влади; постійно дієвий соціологічний моніторинг громадської думки щодо виданих актів Кабінету Міністрів України; якість правозастосовної діяльності та правомірність поведінки безпосередніх учасників урегульованих суспільних відносин; високий рівень правової культури громадян, колективних суб'єктів, суспільства [8, с. 18-19].

Одним зі стратегічних завдань механізму взаємодії парламенту та уряду є їх тісна співпраця в правотворчій діяльності. Для того, щоб оцінити рівень реалізації права, необхідно проаналізувати кількість прийнятих та відхилених законопроектів Верховною Радою, що були внесені урядом.

За перший рік роботи Парламентом VIII скликання було розглянуто майже третину (28%) від усіх зареєстрованих законопроектів та проектів постанов ВРУ – 1344 нормативних актів. Стали законами 765 законодавчих ініціатив, що склало 16% від загальної кількості зареєстрованих у ВРУ проектів нормативних документів і 57 % від числа розглянутих у Раді за цей час законопроектів. З усіх 765 прийнятих документів 597 (78%) було ініційовано депутатами, 110 (14%) – КМУ та 58 (8%) – Президентом України. 85% законодавчих ініціатив Президента (58 з 68 документів), внесених до Парламенту, були підтримані депутатами та стали Законами.

Громадянська мережа ОПОРА в рамках Програми USAID «РАДА: підзвітність, відповідальність, демократичне парламентське представництво» впродовж 2016 року формувала рейтинги 105 депутатів, діяльність яких моніторила та опубліковувала у розділі «Рейтинги» сайту РАДА. Щомісячні показники оцінювання та місце у рейтингу кожного зі 105 народних депутатів демонструвалися у їхніх профайлах [9].

Індикаторами моніторингу законодавчої активності народних депутатів України та їх активності у виборчому окрузі стали: 1) відвідуваність комітетів; 2) відвідуваність пленарних засідань; 3) пропуск пленарних засідань; 4) кількість зареєстрованих постанов; 5) кількість зареєстрованих законопроектів; 6) кількість законопроектів щодо проблем округу; 7) кількість законопроектів, що стосуються питань виборчої програми; 8) кількість запитів; 9) кількість запитів щодо проблем округу; 10) кількість сутнісних виступів; 11) активність в окрузі/області: кількість приймалень за межами округу [9].

Наведена вище методика моніторингового оцінювання законодавчої ефективності народних депутатів є суспільно корисною ініціативою, яку аж ніяк не можна зарахувати до правової. Методика однобічно враховує тільки кількісні показники. З огляду на зазначене, вбачаємо за доцільне доповнити моніторингове оцінювання техніко-технологічними показниками якості та ефективності норм права. Без сумніву, формування рейтингу за кількісними та якісними показниками стимулюватиме народних депутатів України до більшої продуктивності, допомагатиме виявити недоліки у законопроектній роботі.

Низька якість та реалізація законодавчих актів є чи не основною причиною відсутності позитивних характеристик. Основна проблематичність ефективності реалізації права до того ж полягає в тому, що в Україні діє безліч підзаконних актів. Відзначимо, що якість підзаконних актів і якість правореалізації загалом перебуває у залежності від якості законодавчих актів. Прийняття підзаконного акта з метою виконання неякісного закону лише провокує погіршення ефективності права. Через те, що підзаконний акт видається врозрід з положеннями закону, навіть якщо це спрямовано на виправлення в ньому помилок і неточностей, він стає незаконним, а це впливає на його неефективність.

Теорія права вивчає закономірності ефективної правореалізації та виокремлює форми правореалізації. Ефективність правореалізації залежить від впливу механізму реалізації права. Кожна форма механізму містить різну кількість елементів у своїй структурі, що збільшує ризик збою у роботі всього механізму.

Не менш суттєвим індикатором, з точки зору якого оцінюється ефективність реалізації законодавчих актів, є забезпечення суб'єктів правореалізації інформаційними даними. Щоб точно й правильно використовувати, дотримуватись та застосовувати закон всі суб'єкти індивідуальної або колективної правореалізації потребують достатньої кількості інформації про стан правового регулювання суспільних відносин.

Показник якості роботи органу, який здійснює реалізацію права, залежить від: стану управління; структури органу влади й організованості його діяльності; науковості організації праці правозастосовувачів; чіткості диференціювання функцій, компетенцій, злагодженості та скоординованості всіх ланок системи органів реалізації права; мікроклімату, в якому відбувається правозастосування. Багато залежить ще й від суб'єктивних якостей правозастосовувачів, до яких можна зарахувати: рівень знання права, рівень правосвідомості, професійну етику, авторитет, досвід, шляхетні моральні якості, загальний культурний рівень; матеріально-технічне забезпечення процесу правореалізації тощо [10, с. 173].

На значущості ролі працівників органів, які здійснюють правореалізацію («правового персоналу»), акцентував увагу німецький соціолог, економіст і правознавець Макс Вебер [11, с. 23].

Узагальнюючи наведений матеріал, можемо констатувати, що для здійснення моніторингу потрібні стабільні установки з виявлення динаміки вже прийнятих і чинних законодавчих актів. Відомо, що реєстрація таких актів у системі Міністерства юстиції України не дає повної картини. Не всі прийняті акти реєструються, і досить складно простежити загальну кількість опублікованих актів. Певна річ, для проведення моніторингу необхідні не тільки параметри обліку, але й такі показники, які допоможуть врахувати всі операції з уже прийнятим і чинним актом.

Висновки. Загальні індикатори ефективності реалізації законодавчих актів визначаються на етапі планування правового моніторингу. Показники уточнюються в результаті проведення правового моніторингу стосовно до сутності конкретних суспільних відносин, які виступають об'єктом нормативного регулювання. Крім того, оцінювання ефективності правової дії законодавчих актів має здійснюватися за низкою галузевих показників, які ілюструють специфіку нормотворчої та правозастосовної діяльності в оцінюваній сфері (моніторинг, що виконується під час офіційного тлумачення норм права державними органами та посадовими особами на етапі правозастосування).

Самостійного значення набувають індикатори оцінювання ефективності чинних законодавчих актів. Тут, як видається, повинні бути дві групи індикаторів. Перша звернена до системи законодавчих актів. За її допомогою оцінюється повнота, своєчасність, законність, погодження акта з компетенцією органу, який його видає, законність включення акта в систему законодавчих актів. Друга група індикаторів відноситься до показників, що характеризують результати правозастосування та виконання законодавчих актів з точки зору їх значення для отримання соціально значущого результату в різних секторах, галузях, підгалузях суспільних відносин.

Список використаних джерел

1. *Kmieciak Z.* Podstawy teoretyczne badania skuteczności regulacji prawnej jawności i jej ograniczeń. URL: www.ksiegarnia.beck.pl/.../jawnosc_i_jej_ograniczenia_fragment.pdf (data odwoiania: 20.04.2018).
2. *Volden C., Wiseman A.* Legislative Effectiveness in the United States Congress: The Lawmakers. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014. – 260 p.
3. *Padry G., James M., Snyder M.* Legislative Effectiveness & Legislative Life / G. Padry, M. James, M. Snyder // Working Paper 04–28 July 2004. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology, Department of Economics, 2004. – 41 p.
4. *Иванова Л. А.* Определение эффективности нормативных актов в процессе правового мониторинга : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; НОУ ВПО «Международ. юрид. ин-т». Москва, 2011. – 24 с.
5. *Эффективность* норм права, эффективность права, эффективность актов применения. – URL: library.by/.../referat_readme.php?...id (дата посещения: 10.03.2019).
6. *Онищук И. И.* Мониторинговое оценивание эффективности взаимодействия Верховной Рады и Кабинета Министров Украины в законотворческом процессе / И. И. Онищук // Сацьяльна-еканамічні і правові дослідження. – 2016. – №3. – С. 33-41.
7. *Жаўняровіч С. А.* Прынцыпы заканадаўчага працэсу / С. А. Жаўняровіч // Веснік ГрДУ. Серыя 1. 2000. – №2. – С. 127-136.
8. *Томкіна О. О.* Акты Кабинету Міністрів України: теоретичні засади видання та реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Київський нац. екон. ун-т. – К., 2005. – 21 с.
9. *Мониторинговий проект ОПОРИ-2016: аналіз діяльності 105 депутатів-мажоритарників.* URL: <https://rada.oporaua.org/dorogi-deputati/novini/8802-monitorynhovyi-proekt-opory-robota-deputativ-mazhorytarnyktiv-u-okruhakh-2016> (дата звернення: 01.05.2018).
10. *Завадская Л. Н.* Механизм реализации права / Л. Н. Завадская. – Москва : Норма, 1999. – 238 с.
11. *Кудрявцев В. Н., Казимирчук В. П.* Современная социология права : учеб. для юрид. фак. и ин-тов. – М. : Юристъ, 1995. – 328 с.

References

1. *Kmieciak Z.* Podstawy teoretyczne badania skuteczności regulacji prawnej jawności i jej ograniczeń. URL: www.ksiegarnia.beck.pl/.../jawnosc_i_jej_ograniczenia_fragment.pdf (data odwoiania: 20.04.2018).
2. *Volden C., Wiseman A.* Legislative Effectiveness in the United States Congress: The Lawmakers. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014. – 260 p.
3. *Padry G., James M., Snyder M.* Legislative Effectiveness & Legislative Life / G. Padry, M. James, M. Snyder // Working Paper 04–28 July 2004. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology, Department of Economics, 2004. – 41 p.
4. *Ivanova L. A.* Opredelenie jeffektivnosti normativnyh aktov v processe pravovogo monitoringa: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk: 12.00.01; NOU VPO «Mezhdunarod. jurid. in-t». Moskva, 2011. – 24 s.
5. *Jeffektivnost' norm prava, jeffektivnost' prava, jeffektivnost' aktov primenenija.* – URL: library.by/.../referat_readme.php?...id (data poseshhenija: 10.03.2019).
6. *Onishhuk I. I.* Monitoringovoe ocenivanie jeffektivnosti vzaimodejstvija Verhovnoj Rady i Kabinetu Ministrov Ukrainy v zakonotvorcheskom processe / I. I. Onishhuk // Sacyjal'na-jekanamichnyja i pravavyja dacledavanni. 2016. – №3. – S. 33-41.
7. *Zhaŭnjarovich S. A.* Pryncypy zakanadaŭchaga pracjesu / S. A. Zhaŭnjarovich // Vesnik GrDU. Seryja 1. 2000. – №2. – S. 127-136.
8. *Tomkina O. O.* Akty Kabinetu Ministriv Ukrainy: teoretychni zasady vydannja ta realizacii?: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.07; Kyi'vs'kyj nac. ekon. un-t. Kyi'v, 2005. – 21 s.
9. *Monitoringovij proekt OPORI-2016: analiz dijtal'nosti 105 deputativ-mazhoritarnyktiv.* URL: <https://rada.oporaua.org/dorogi-deputati/novini/8802-monitorynhovyi-proekt-opory-robota-deputativ-mazhorytarnyktiv-u-okruhakh-2016> (data zvernennja: 01.05.2018).
10. *Zavadskaja L. N.* Mehanizm realizacii prava / L. N. Zavadskaja. – Moskva: Norma, 1999. – 238 s.
11. *Kudrjavcev V. N., Kazimirchuk V. P.* Sovremennaja sociologija prava: ucheb. dlja jurid. fak. i in-tov. – Moskva: Jurist#, 1995. – 328 s.

Онищук І. І. Моніторингові індикатори ефективності законодавчих актів

Правовий моніторинг позначається на динаміці права, супроводжує елементи механізму правового регулювання: від формування нормативної бази до забезпечення законності й правопорядку. Головною метою правового моніторингу є підвищити ефективність правотворчої діяльності та функціонування механізму правового регулювання. Згідно з широким підходом до розуміння сутності правового моніторингу його загальним об'єктом на національному рівні виступає правова система країни, усі правові явища у межах кордонів держави, усі елементи механізму правового регулювання, а згідно з вузьким підходом – система законодавчих актів.

Ефективність механізму правового регулювання – це властивість процесу реалізації права, а якість є лише необхідною умовою результативної дії права. Соціальний аспект якості законодавчих актів пов'язаний зі змістом,

а юридичний – з формою. Внутрішнім чинником, що обумовлює ефективність будь-якого законодавчого акта, є соціальна цінність, яка характеризує його якість.

Ключові слова: правовий моніторинг, індикатори, правова експертиза, правовий конфлікт, правова колізія, ефективність законодавчих актів, правове регулювання, правове оцінювання.

Onyshchuk I. I. Monitoring indicators of the efficiency of legislative acts

Legal monitoring affects the dynamics of law, accompanied by elements of the mechanism of legal regulation: from the formation of the regulatory framework to ensure law and order. The main objective of legal monitoring is to increase the efficiency of law-making activity and the functioning of the legal regulation mechanism. According to the broad approach to understanding the essence of legal monitoring, its general object at the national level is the legal system of the country, all legal phenomena within the boundaries of the state, all elements of the mechanism of legal regulation, and according to the narrow approach – the system of legislative acts.

The effectiveness of the legal regulation mechanism is a property of the process of implementing law, and quality is only a necessary condition for the effective action of law. The social aspect of the quality of legislative acts is related to content, and legal – with the form. The internal factor that determines the effectiveness of any legislative act is the social value that characterizes its quality.

Key words: legal monitoring, indicators, legal expertise, legal conflict, legal gap, efficiency of legislative acts, legal regulation, legislative evaluation.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-73-77

УДК: 340.134 (045)

*Н. М. Пархоменко,
доктор юридичних наук, професор, вчений секретар
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

НАУКОВО-ПРАВОВА ЕКСПЕРТИЗА: ДОКТРИНАЛЬНІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ВИМІРИ

Постановка проблеми. Якісний стан чинного законодавства України характеризується недосконалістю, що знаходить прояв у колізійності змісту, прогальності, невизначеності та постійною потребою тлумачення його окремих положень. Зазначене здійснює деструктивний вплив на регулювання суспільних відносин та перешкоджає реалізації прав і свобод громадян. Одним із засобів подолання цієї проблеми є з'ясування та роз'яснення сутності і змісту норм права, тобто його тлумачення.

Нерідко тлумачення потребує застосування закону в часі щодо конкретних правовідносин у зв'язку зі зміною законодавства або при триваючих правовідносинах. Необхідність роз'яснення законодавства для суду, правоохоронних органів, для будь-яких суб'єктів права також зумовлена особливостями правового регулювання окремих сфер діяльності [1, с. 409].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема тлумачення норм права не нова і з'явилась з появою права. Відповідно наразі в юридичній науці існують як фундаментальні напрацювання, так і пошукові роботи, викликані постійним розвитком суспільних відносин і об'єктивною потребою їх врегулювання. Зокрема, серед дослідників, які здійснили загальнотеоретичне з'ясування сутності, природи, змісту, класифікації та ін. проблем тлумачення, необхідно назвати Ю. Л. Власова, А. Г. Зайця, А. В. Зубенко, В. В. Гончарова, Н. Я. Лепіш, П. М. Рабіновича, Н. Д. Слотвінську, В. Я. Тація, Ю. Тодику та ін. В межах окремих галузей права проблеми тлумачення норм права були предметом розгляду М. В. Котенка, Є. О. Зверева, О. В. Капліна, Т. В. Комарової та ін. При цьому, як правило, предметом дослідження було офіційне тлумачення норм права та його результати – акти тлумачення. Лише останнім часом з'явилися роботи, присвячені аналізу неофіційного тлумачення загалом та доктринального тлумачення зокрема. Серед актів доктринального тлумачення окреме місце займають висновки науково-правової експертизи. Інтерес до цієї проблематики посилюється

після внесення змін і доповнень до низки кодексів, а саме: Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України наприкінці 2017 року. Зокрема, новелами цих правових актів було введення у правове поле понять «висновок експерта», «експерт з питань права» та «експерт в галузі права».

У цьому аспекті першочергово необхідно визначити, що наукова експертиза чинного законодавства як одна із форм доктринального тлумачення законодавства наразі не отримала ґрунтовного дослідження. Вперше до визначення її сутності, змісту і значення звернувся В. І. Семчик ще наприкінці 90-х років, окресливши загальні підходи до цієї проблеми. З часом, у зв'язку із активізацією нормотворчого процесу та збільшенням нормативного масиву, проблемами правореалізації у діяльності органів державної влади, установ, підприємств, окремих громадян все частіше виникала проблема тлумачення чинного законодавства.

Як відомо, судові рішення повинно бути законним і обґрунтованим. При цьому законним є рішення, яке суд ухвалив на основі повно і всебічно з'ясованих обставин справи та виконавши всі вимоги чинного законодавства.

Кінцевою метою наукового забезпечення діяльності судів на сучасному етапі фактично є формування сталої судової практики і судових прецедентів, а також переорієнтування судів на здійснення судочинства на підставі доктрин реального, а не формального права. В основу цього процесу мають бути покладені сучасні фундаментальні наукові знання та практика їх застосування при здійсненні судочинства. Це стає можливим завдяки залученню у зазначений процес науковців-юристів, зокрема, через здійснення ними наукової правової експертизи з питань, що є предметом судового розгляду у відповідних справах [2, с. 88].

За таких умов проблема неофіційного, в т. ч. доктринального тлумачення законів України набула неабиякої актуальності. В процесі правозастосування суд тлумачить норму права щодо конкретного випадку її порушення. Саме в судовому процесі виникає потреба у проведенні науковцями фахового аналізу чинного законодавства України, судової практики, рішень ЄСПЛ щодо конкретних життєвих обставин та підготовка висновку науково-правової експертизи щодо тлумачення окремих законодавчих положень. У зв'язку з цим виникає низка питань, в т. ч. з'ясування її статусу, тобто значення для суду чи іншого суб'єкта правозастосування при розгляді та вирішенні конкретної справи.

Відповідно, метою нашого дослідження є з'ясування концептуальних підходів до визначення сутності і значення науково-правової експертизи в аспекті відповідних законодавчих положень.

Основні результати дослідження. Першочергово необхідно зазначити, що у перекладі з латини експертиза – це розгляд, дослідження експертом-фахівцем якихось справ, питань, що потребують спеціальних знань [3].

Науково-правова експертиза – це дослідження, яке передбачає з'ясування і роз'яснення змісту норм права, що проводиться науковцем (експертом) на власний розсуд або за рішенням чи дорученням уповноважених суб'єктів шляхом застосування спеціальних знань у сфері права та використання його результатів у вигляді висновку у правозастосовній діяльності.

Метою науково-експертної діяльності є надання учасникам правових спорів кваліфікованої юридичної допомоги у виявленні дійсної волі законодавця, яка закладена у прийнятих правових актах, що регулюють відповідні суспільні відносини, та здійснення кваліфікованої правової оцінки спірних ситуацій з правозастосування.

Проведення науково-правової експертизи та підготовка висновку – це діяльність, яка включає в себе об'єкт, предмет, принципи, суб'єктів, методи, засоби та здійснюється в декілька етапів.

Згідно з законодавством України, основними принципами наукової експертизи є: компетентність і об'єктивність осіб, установ та організацій, що проводять експертизу; врахування світового рівня науково прогресу, вимог стандартів, міжнародних угод; експертиза громадської думки з питання щодо предмета експертизи, її об'єктивна оцінка; відповідальність за достовірність і повноту аналізу, обґрунтованість рекомендацій експертизи та ін.

Правова експертиза – багатоаспектне явище і може розглядатись як: форма доктринального тлумачення законодавства (В. І. Семчик, О. А. Поліводський), процес, інструмент права (В. Я. Колдин), засіб підвищення ефективності процесу правореалізації (А. А. Разуваєв).

Як форма доктринального тлумачення законодавства, правова експертиза означає дослідження окремих питань, які виникають в процесі реалізації положень чинного законодавства України, фор-

мування правової позиції у формі висновку або консультації, яке здійснюється провідним фахівцем – науковцем у галузі права. Як процес – проведення правової експертизи передбачає аналіз запитань, що виносяться на розгляд експерта, аналіз правової ситуації, яка виникла, опрацювання нормативної бази (національної та, за потреби, міжнародної), судової практики відповідно до постановлених експерту запитань.

Як інструмент права науково-правова експертиза окремих положень чинного законодавства може бути дієвим засобом розв'язання проблеми правозастосування у конкретній справі та забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Аналіз судової практики дає змогу стверджувати, що суди під час розгляду справи по суті дедалі частіше беруть до уваги висновки науково-правової експертизи. За даними Єдиного державного реєстру судових рішень, який розпочав функціонування у другій половині 2006 р., у понад 4000 тисячах рішень судів різної юрисдикції йдеться про призначення експертизи: трасологічної, судової експертизи зброї, наркотичних засобів, психотропних речовин, економічної та ін.; у близько 300 рішеннях йдеться про призначення науково-правової експертизи; у близько 1300 випадках суди при розгляді справи залучали висновки науково-правової експертизи, серед них близько 800 підготовлені науковцями Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Якщо проаналізувати цю статистику в порядку хронології, то слід зазначити, що з 2007 по 2011 рр. (за 5 років) було залучено 357 висновків науково-правової експертизи (у середньому щорічно 71), з 2012 по 2016 рр. (за 5 років) – 462 (у середньому щорічно – 92), з 2017 по 2018 рр. (за 2 роки) – 327 (у середньому щорічно – 164) висновки.

Така динаміка свідчить про поступове збільшення кількості випадків, коли суд бере до уваги висновки науково-правової експертизи. З огляду на стан чинного законодавства, довготривалість та хронічну незавершеність судової реформи, проблему реалізації права пересічних громадян на справедливий суд попит на системне, ґрунтовне доктринальне тлумачення чинного законодавства буде зростати.

Використання висновків науково-правової експертизи є одним із додаткових дієвих засобів забезпечення прав і свобод громадян, адже без судового захисту будь-яке право приречене бути декларацією. Сьогодні суди перевантажені, розгляд справ триває понад розумні строки, судді часто є залежними від суб'єктів влади, приблизно 2/3 судових рішень не виконуються. В такій ситуації фаховий аналіз вченим положень чинного законодавства України, з огляду на конкретну життєву ситуацію, може стати дієвим інструментом захисту прав людини часто тоді, коли всі інші засоби, в тому числі і судовий, були неефективними.

Відповідно законодавче закріплення основних аспектів науково-правової експертної діяльності має бути чітким, зрозумілим та однозначним. Важливо в цьому аспекті звернутися до системного аналізу чинного законодавства України і цієї сфери.

Першочергово слід проаналізувати Закон України «Про наукову та науково-технічну експертизу», який тривалий час був основним законодавчим актом у цій сфері правового регулювання. Згідно зі ст. 1 цього Закону наукова експертиза – це діяльність, метою якої є дослідження, перевірка, аналіз та оцінка наукового рівня об'єктів експертизи і підготовка обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо таких об'єктів. Наукова експертиза здійснюється у сфері фундаментальних і прикладних досліджень, у тому числі на стадії їх практичного застосування (впровадження, використання, наслідки використання тощо).

Серед основних завдань експертизи – перевірка відповідності об'єктів експертизи вимогам і нормам чинного законодавства та підготовка науково обґрунтованих експертних висновків.

Як зазначалось раніше, наприкінці 2017 р. було прийнято зміни до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, які в т. ч. стосувалися експертної діяльності. У зв'язку з цим у судовій практиці гостро постало питання щодо статусу науково-правової експертизи, її співвідношення з висновком експерта. У § 7 Господарського процесуального кодексу України йдеться про висновок експерта в галузі права, який може бути підготовлено на замовлення учасників справи у конкретних випадках, а саме щодо: 1) застосування аналогії закону, аналогії права; 2) змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування, доктриною у відповідній іноземній державі. При цьому, висновок експерта у галузі права не може містити оцінки доказів, вказівок про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу, про переваги

одних доказів над іншими, про те, яке рішення має бути прийнято за результатами розгляду справи. Аналогічними нормами було доповнено і Цивільний процесуальний кодекс України та Кодекс адміністративного судочинства України.

Таким чином, предмет висновку експерта в галузі права в цих кодексах, порівняно із положеннями Закону України «Про наукову та науково-технічну експертизу», обмежено.

Що ж стосується особи експерта, то згідно з Законом України «Про наукову та науково-технічну експертизу» експертами можуть бути фізичні особи, які мають високу кваліфікацію, спеціальні знання і безпосередньо здійснюють наукову чи науково-технічну експертизу та несуть персональну відповідальність за достовірність і повноту аналізу, обґрунтованість рекомендацій відповідно до вимог завдання на проведення експертизи. Крім того, наукову експертизу можуть проводити наукові установи, підприємства та організації різних форм власності і підпорядкування, а також спеціально створені експертні організації, статутна діяльність яких передбачає проведення наукових експертиз та фізичні особи, які на постійній або професійній основі здійснюють діяльність, пов'язану з наданням експертних послуг та які повинні пройти державну акредитацію і отримати свідоцтво, що підтверджує кваліфікацію його отримувача з питання організації та проведення наукової експертизи. Виняток становлять наукові організації Національної академії наук та національних галузевих академій наук, заснованих на державній власності, державні вищі навчальні заклади III-IV рівня акредитації, провідні державні науково-технічні установи центральних органів виконавчої влади, які згідно п. 3.2. наказу Міністерства юстиції України від 12.01.2004 р. № 12 «Про проведення державної акредитації фізичних та юридичних осіб на право проведення наукової та науково-технічної експертизи» можуть здійснювати спеціалізовану експертну діяльність без додаткової акредитації, на підставі статутних положень, якими така діяльність передбачається.

На відміну від цього, у положеннях згаданих кодексів визначено, що експерт з питань права є учасником судового процесу, ним може бути особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права. Таким чином, експерт – це лише фізична особа, якій при цьому не потрібно отримувати спеціального свідоцтва, що підтверджує його кваліфікацію. Достатнім є отримання наукового ступеня та фахове визнання. Тобто суб'єктами, які можуть бути експертами в галузі права, не можуть бути юридичні особи, творчі колективи і т. ін. Відповідно, порівняно із положеннями Закону України «Про наукову та науково-технічну експертизу» коло суб'єктів, які можуть здійснювати науково-правову експертизу теж звужене. Крім того, в даному випадку запитання викликає така оціночна якість експерта, як фахове визнання з огляду на її суб'єктивність та законодавчу невизначеність.

Крім того, підставами для проведення наукової експертизи, згідно з Законом, є рішення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, прийняті в межах їх повноважень або договори на проведення наукової експертизи, укладені підприємствами, установами та організаціями, фізичними особами. На відміну від цього, рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права ухвалюється судом.

Щодо статусу та правомірності використання висновків науково-правової експертизи судом під час розгляду справи та долучення таких висновків до справи необхідно зазначити таке. Згідно із Законом України «Про наукову та науково-технічну експертизу» висновки наукових експертиз мають, як правило, рекомендаційний характер. Підготовлений науковим експертом висновок має суб'єктивний характер, обумовлений науковими переконаннями експерта, який його готує, та не є загальнообов'язковим для урахування при вирішенні судової справи.

Такі висновки беруться до уваги державними органами на їх власний розсуд. Щодо висновків експерта у сфері права, то згідно з чинним законодавством (новел раніше згаданих кодексів) долучення його висновку до матеріалів справи ухвалюється судом.

При цьому науково-правову експертизу необхідно відрізнити від судової, теорія якої найбільш розроблена в юридичній науці. В межах таких досліджень було визначено поняття судової експертизи, її предмет, різновиди, підстави проведення та ін., в т. ч. проблеми судової експертизи, виробленої в цивільному, господарському, арбітражному і кримінальному процесах. Судова експертиза може бути призначена ухвалою суду під час розгляду справи та яку, згідно з Законом України «Про судову експертизу», можуть здійснювати судові експерти, які пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. Судові експерти на підставі і в порядку, передбаченими законодавством, попереджаються та можуть бути притяг-

нуті до кримінальної відповідальності. Підсумковим документом, в якому викладені результати проведеної судової експертизи, є висновок експерта, який є процесуальним документом та може бути використаний як доказ у справі.

Щодо оцінки висновку експерта у галузі права судом, то згідно з чинним законодавством висновок експерта у галузі права також не є доказом, має допоміжний (консультативний) характер і не є обов'язковим для суду. Суд може посылатися в рішенні на висновок експерта у галузі права як на джерело відомостей, які в ньому містяться, та має зробити самостійні висновки щодо відповідних питань.

Урахування судом під час прийняття рішення науково-правових висновків як допоміжного засобу передбачено також міжнародними нормативними актами. Так, у ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН зазначається, що суд, який зобов'язаний вирішувати передані йому спори на підставі міжнародного права, застосовує доктрини найбільш кваліфікованих фахівців із публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм. Отже, суд під час прийняття рішення має враховувати й у більшості випадків ураховує висновки науково-правових експертиз як науково обґрунтовані рекомендації авторитетних учених-правників щодо правозастосування в конкретній справі [4].

Висновки. Таким чином, між положеннями згаданого закону та групи кодексів щодо науково-правової експертизи або висновку експерта в галузі права є розбіжності щодо переліку суб'єктів – експертів, предмета та підстав проведення науково-правової експертизи. З огляду на це, на нашу думку, необхідно внести зміни і доповнення до відповідного чинного законодавства з метою його узгодження.

Список використаних джерел

1. Семчик В., Поліводський О. Науково-правова експертиза як форма доктринального тлумачення законодавства // Право України. 2013. № 5. С.409-414.
2. Мамутов В. Проблеми науково-правової експертизи у контексті сталої судової практики судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України. Вісник Конституційного Суду України. № 2. 2013. С. 88-95.
3. Словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/>
4. Науково-правова експертиза як новий практичний інструмент [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ips.ligazakon.net/document/reader/BZ009959>

References

1. Semchik V., Polivodskiy O. Naukovo-pravova ekspertyza yak forma doktrynalnoho tлумachennia zakonodavstva // Pravo Ukrainy. 2013. № 5. S. 409.
2. Mamutov V. Problemy naukovo-pravovoi ekspertyzy u konteksti staloi sudovoi praktyky sudiv zahalnoi yurysdyksii ta Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. № 2. 2013. S. 88.
3. Slovnyk ukrainskoi movy. <http://sum.in.ua/>
4. Naukovo-pravova ekspertyza yak novyi praktychnyi instrument <https://ips.ligazakon.net/document/reader/BZ009959>

Пархоменко Н. М. Науково-правова експертиза: доктринальні та законодавчі виміри

Проведено аналіз сутності, предмета, суб'єктів, основних засад, підстав проведення науково-правової експертизи окремих положень чинного законодавства України у порівнянні із висновком експерта в галузі права. Визначено, що наукова експертиза чинного законодавства як одна із форм його доктринального тлумачення наразі не отримала ґрунтовного дослідження в юридичній науці. З'ясовано правомірність використання таких висновків у правозастосовній діяльності органів судової влади та їх значення при вирішенні конкретних справ. Наголошено на необхідності розмежування науково-правової експертизи, теорія якої найбільш розроблена в юридичній науці, яка може бути призначена ухвалою суду під час розгляду справи та яку, згідно з чинним законодавством України, можуть здійснювати судові експерти, які пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності, попереджаються та можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності.

В результаті підсумовано, що у законодавчому регулюванні основних питань підготовки науково-правової експертизи та висновку експерта в галузі права є розбіжності щодо переліку суб'єктів – експертів, предмета та підстав проведення. З огляду на це, наголошено на необхідності внесення змін і доповнень до відповідного чинного законодавства з метою його узгодження та поліпшення правореалізаційної діяльності.

Ключові слова: доктрина, тлумачення, експертиза, висновок, експерт в галузі права, закон, кодекс, рішення суду.

Parkchomenko N. M. Theoretical and practical background of legal regulation in the modern Ukraine

The major theoretical and practical problems of legal regulation of public relations in Ukraine at the current stage of development are determined. These problems are related to the need to address national and international political issues. Special reference is made to the number of existing factors that directly or indirectly affect content, pace, quality and efficiency of transformations in Ukraine. One of the principal factors is either the lack of scientific basis and scientific support or the disregard for the scientific soundness principle.

Consequently, the foundation of any transformations in the domain of state and law creation is a legal reform in general and constitutional reform in particular.

In this, continuous development of public relations requires the appropriate improvement not only separate elements of legal system but improvement of all the elements of social, economic and political systems. Furthermore, one of the key factors of reform's efficiency is consistency and also complexity of the reform's realization, harmonized legal regulation which will provide a stable link between them, creating an integrated whole thus creating awaited results.

First of all, the legislative process requires scientific support because quality assessment of current Ukrainian legislation, demonstrates the necessity of its continuous development. Also the important thing is taking into account all the factors of legislation's evolution which can be divided on economic, social, political, legal, ideologue, cultural and other factors.

It is pointed out that effective legal regulation and reforming of the government system including legal reform depends on their scientific basis. In this regard, among the current problems in the area of law at the current stage some of them should be allocated: understanding the substance and content of law, constitutional proceedings, non-execution of judgments and access to justice, ensuring human and civil rights and freedoms, ensuring national sovereignty and independence of Ukraine, improvement of judicial authority, the substance and content of civil society institutions, modernization of legal responsibility institution.

Thus, so far and for the entire period of Ukraine's independence, a number of extremely complex challenges to science were contributed for the purpose of methodological support of the state and law making processes.

The major theoretical and practical problems of legal regulation of public relations in Ukraine at the current stage of development are determined. It is important to note that lots of different factors directly or indirectly affect the content, pace, quality and efficiency of transformations in Ukraine. One of the principal factors is either the lack of scientific basis and scientific support or the disregard for the scientific soundness principle.

Key words: legal regulation, reform, realization of law, scientific basis, legal science.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-77-82

УДК 340

Т. С. Подорожна,

*доктор юридичних наук, доцент кафедри
публічного права юридичного факультету Чернівецького
національного університету імені Ю. Федьковича*

О. В. Білоскурська,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
публічного права юридичного факультету Чернівецького
національного університету імені Ю. Федьковича*

**ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ ЯК ЗАСІБ ЯКОСТІ
ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА**

Постановка проблеми. В Україні прийнято і діє безліч нормативних правових актів, що регулюють різноманітні сфери суспільного життя. Система законодавства постійно ускладнюється, відтак виникають внутрішньосистемні проблеми і відбуваються негативні якісні зміни (наприклад, поширення правових колізій). Дія великої кількості нормативних правових актів, систематичне внесення до них змін нерідко є суперечливими і конфліктними і не завжди ефективні для регулювання суспільних відносин. Тож актуальним є створення нормативної правової бази, яка відповідала б новим реаліям і тенденціям суспільного розвитку в Україні. Створенню ефективних юридичних норм сприяє використання певних юридичних технологій. У зв'язку із цим зростає значення правового

моніторингу у вивченні динаміки чинного законодавства, його наукової обґрунтованості та модернізації. Проте в Україні ще не сформовано цілісної системи правового моніторингу, досі не врегульовано і питання правової експертизи нормативно-правових актів, відсутнє оцінювання раціональності їх прийняття та практичної реалізації. Ці проблеми істотно впливають і на якість чинного законодавства, і на їх соціальну ефективність. Тож знижується якість правового регулювання, зростають корупція та правовий нігілізм у суспільстві.

Ступінь наукової розробки проблеми. Питання теорії і практики правового моніторингу досліджують багато вчених, серед яких і зарубіжні, зокрема Ю. Арзамасов, І. Бачило, Д. Горохов, І. Жужгов, С. Миронова, Ю. Тихомиров, Д. Шнайдер, А. Щеглова. Серед вітчизняних учених-дослідників правового моніторингу варто згадати Ю. Градову, О. Зайчука, В. Косовича, Т. Подорожну, О. Копиленка, Л. Луць, Н. Пархоменко, Н. Оніщенко, О. Петришина, О. Скакун, І. Шутака, І. Оніщука, Л. Легін та ін.

У формуванні доктринальних основ правового моніторингу (в широкому значенні, що не обмежується тією чи іншою стадією правового регулювання, видом правового акта тощо) особливу роль відіграли розробки Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України (м. Київ), Львівської лабораторії прав людини і громадянина (м. Львів), Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки (м. Івано-Франківськ), Лабораторія людських прав (м. Чернівці), де представлені відповідні концепція, методика організації і проведення правового моніторингу. Відповідно до наукових розробок провідних вітчизняних учених, правовий моніторинг – це система інформаційних спостережень, за допомогою якої здійснюється аналіз й оцінка результатів правотворчої діяльності, якості й ефективності нормативних правових актів.

Питання правового моніторингу і на теоретичному, і на практичному рівнях також розробляють фахівці Інституту законодавства Верховної Ради України, серед основних завдань якого, відповідно до п. 2.5 Розпорядження Голови Верховної Ради України № 770 від 4 серпня 2003 р. «Про затвердження Положення про Інститут законодавства Верховної Ради України та його структури», є організація моніторингу ефективності чинного законодавства України та прогнозування наслідків його застосування. Розроблені Інститутом законодавства та порівняльного правознавства методичні рекомендації з реалізації законів містять конкретні механізми правового моніторингу: 1) організаційні; 2) юридичні; 3) матеріально-фінансові; 4) соціально-психологічні; 5) способи оцінки ефективності норм права [3].

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі правовий моніторинг розуміється як інструмент забезпечення ефективності нормативно-правових актів та практики їх застосування, що дозволяє побачити сучасний стан законодавства, дійсну картину його роботи, оцінити якість правового регулювання і з'ясувати причини гальмування досягнення поставлених правових цілей [3].

На законодавчому рівні правила проведення моніторингу закріплені в підзаконних нормативних правових актах, якими передбачено здійснення органами державної влади моніторингу правозастосування з метою вдосконалення правової системи держави. Тож важливим є застосування подальшого моніторингу актів, за яким оцінюють їхній регулятивний вплив, щоб порівняти прогнозовані цілі і фактичні наслідки правового регулювання, а також оцінити якість самої процедури регулятивного впливу.

Проведення правового моніторингу дозволяє виявити різні дефекти правового регулювання (колізії, прогалини, невизначеність тощо), визначити потреби і напрями його вдосконалення й систематизації. З огляду на це, правовий моніторинг має велике значення в забезпеченні прозорості управлінської діяльності за допомогою інформування населення про стан вітчизняної правової системи, у встановленні зворотного зв'язку правотворчих органів і суспільства. Це сприяє підвищенню рівня правової культури і правосвідомості громадян та забезпечує більш повну реалізацію громадських правотворчих ініціатив (на сьогодні у Верховній Раді України вже зареєстровано Проект Закону про правотворчу народну ініціативу від 30.12.2013 р.) [6]. Найбільшої популярності та результативності набувають громадські ініціативи, що ретранслюються за допомогою соціальних мереж, із залученням різноманітних інтернет-ресурсів.

Визнаючи очевидну значущість здійснюваного зараз моніторингу правозастосування та його регулювання, потрібно відзначити, що обмеження моніторингу галуззю правозастосування (якою навіть не вичерпується стадія правореалізації, що охоплює, крім цього, дотримання, виконання та використання юридичних норм), звуження його суб'єктного складу (з якого виклю-

чені інші, крім виконавчої влади, правотворчі і передусім законотворчі органи, суди, фахова юридична спільнота, представники науки, бізнесу, громадянського суспільства тощо) не дозволяють повною мірою досягти його головної мети – підвищення ефективності правового регулювання, тоді як цьому покликані сприяти здійснювані на професійному рівні різними суб'єктами (насамперед правотворчими, а також судовими органами) постійне спостереження та аналіз прийняття і реалізації (у всіх формах) чинного законодавства.

У зв'язку із цим інтерес становить зарубіжний досвід правового регулювання моніторингу. У багатьох державах прийняті закони про нормативно-правові акти (про правові акти), які регулюють порядок розробки, експертизи, прийняття, офіційного опублікування, набуття чинності, зміни, припинення, тлумачення нормативних актів. У такі закони, як правило, вводяться норми про правовий моніторинг. Наприклад, Закон Республіки Казахстан від 6 квітня 2016 р. передбачає досить широке коло суб'єктів правового моніторингу, зараховуючи до них не тільки державні органи, а й недержавні і наукові організації, громадян, які залучаються до його проведення державними органами (пп. 2, 3 ст. 50). Крім того, цим Законом передбачено проведення Національною палатою підприємців Республіки Казахстан загального моніторингу нормативних правових актів (ст. 51).

У нещодавно прийнятому (17 липня 2018 р.) Законі Республіки Білорусь про нормативні правові акти також окреслено досить широке коло суб'єктів правового моніторингу, куди включені всі нормотворчі органи (посадові особи), до складу яких входять і органи місцевого самоврядування, а також інші уповноважені органи та організації. У цілях проведення правового моніторингу передбачені також публічні обговорення, вивчення пропозицій наукових організацій, громадських об'єднань, а також громадян з удосконалення законодавства і правозастосовної практики (ст. 75).

Правовий моніторинг дозволяє оцінити ефективність правового регулювання. Ефективність правових норм, права, правового регулювання є предметом досліджень багатьох авторів. Відомі різні підходи до визначення ефективності у праві. Однак переважає погляд на ефективність в аспекті співвідношення цілей, для досягнення яких були прийняті відповідні норми права і є результати їх реалізації. Методика здійснення моніторингу правозастосування має ґрунтуватися передусім на відповідній меті, для досягнення якої був прийнятий нормативний правовий акт, та на результатах його фактичної реалізації (тобто оцінка акта на предмет його ефективності). При цьому в деяких державах Європи (Німеччина, Нідерланди та ін.) цей критерій є ключовим.

Варто також зазначити, що метою правового моніторингу є процедура оцінки якості фактичних наслідків правового регулювання, визначення досягнення заявлених цілей правового регулювання. Окрім нормативних правових актів, у ролі об'єкта моніторингу, а також його предмета і джерел інформації виступає судова практика. Однак судові органи не є повноважними суб'єктами моніторингу правозастосування в Україні, хоча, на нашу думку, саме вони здійснюють значний обсяг правозастосовної діяльності, вони частіше інших органів влади виявляють дефекти юридичних норм. У зв'язку із цим вищі судові органи (зокрема Верховний Суд та Конституційний Суд України) повинні бути наділені повноваженнями з проведення правового моніторингу на постійній основі.

Доцільно також залучати до правового моніторингу авторитетні наукові установи і вищі навчальні заклади. Наприклад, цим можуть займатися члени науково-консультативних рад, утворених при відповідних органах влади (наприклад, Науково-консультативної ради при Верховному Суді).

До системи правового моніторингу має входити прогностична компонента. Юридичне прогнозування як передбачення стану правової системи в майбутньому, розрахунок можливих наслідків і ризиків (юридичних, соціальних, економічних, фінансових, політичних, екологічних та ін.) прийняття, зміни та скасування юридичних норм багато в чому спирається на результати правового моніторингу [7]. Міжнародний досвід підтверджує ефективність техніки прогнозування в процесі правового моніторингу. Так, законотворення штату Мен (США) починається з того, що експерти комітетів і комісій вивчають тему, яку потрібно представити у вигляді доповіді. Складений звіт часто супроводжується прогнозуванням щодо проектів законів, які можуть забезпечити оптимальну модель врегулювання певного питання суспільних відносин. Звіти про дослідження опубліковуються і є доступними на офіційному сайті.

На думку В. Андріюк, якщо моніторинг дозволяє виявити недоліки чинного правового регулювання, то прогноз пропонує альтернативні варіанти їх усунення [1]. При цьому потрібно мати на увазі, що результати моніторингу та прогнозування повинні враховуватися при плануванні (особливо перспективному) правотворчої діяльності. Наприклад, облік результатів правового моніто-

рингу під час розробки планів підготовки проектів нормативних правових актів передбачений п. 3 ст. 38 Закону Республіки Білорусь про нормативні правові акти, п. 4 ст. 15 Закону Республіки Казахстан про правові акти. Згідно зі ст. 18 Закону від 20 липня 2009 р. № 241 про нормативні правові акти Киргизької Республіки, результати моніторингу й оцінки чинного законодавства враховуються при плануванні законопроектних робіт.

На жаль, доводиться констатувати, що правове регулювання в Україні позбавляє моніторинг його головної властивості – оперативності. Підсумки цієї діяльності публікуються раз на рік у доповіді Міністерства юстиції України, яка є фактично єдиним офіційним документом, що представляє результати моніторингу у правовій сфері. Попри це, за своєю природою правовий моніторинг – це оперативний інструмент для створення законодавчих та інших нормативних правових актів, покликаний якомога швидше виявляти дефекти правового регулювання і негайно їх усувати. Він не може бути зведений до річного звіту, його результати повинні узагальнюватися частіше. Цьому має сприяти створення офіційної бази проектів нормативних правових актів, чинних нормативних правових актів та практики їх реалізації, що істотно полегшить процедуру правового моніторингу, а також єдиної інформаційної бази його результатів (де нормативний матеріал буде згруповано за сферами, стадіями правового регулювання, видам моніторингу, його суб'єктами, об'єктами тощо).

Також вважаємо, що в пояснювальних записках, насамперед до законопроектів, повинні відображатися дані правового моніторингу, якими слід обґрунтовувати необхідність прийняття законопроекту. Підтвердження цьому знаходимо у розглянутих вище зарубіжних законах про нормативні правові акти. Так, у ст. 25 Закону Киргизької Республіки про нормативні правові акти, що пред'являє вимоги до обґрунтування проекту нормативного правового акта (аналог пояснювальної записки в Україні) серед відомостей, які вона повинна містити, є відомості про моніторинг і оцінку законодавства, що регулює певну сферу суспільних відносин. А Законом Республіки Білорусь про нормативні правові акти передбачено розробку концепції нормативного акта, яка, згідно з п. 2 ст. 43 цього закону, повинна містити й огляд результатів правового моніторингу. Така системна організація правотворчості та правозастосування сприятиме прийняттю Закону «Про нормативно-правові акти в Україні», що зумовлює необхідність закріплення основ правового моніторингу в цьому законі.

Наголосимо, що трансформація сфер правотворчості і правореалізації в умовах масштабної цифровізації можуть істотно позитивно вплинути на розвиток інституту правового моніторингу. Тому доцільно поділити процедури його проведення на кілька етапів. На попередньому етапі спостереження, аналіз та оцінку правотворчої діяльності, нормативних правових актів і практики їх реалізації, виявлення різних дефектів правового регулювання можна здійснювати, використовуючи штучний юридичний інтелект. На наступному етапі правового моніторингу уже людина, як уповноважений суб'єкт правового моніторингу, має аналізувати й оцінювати його об'єкти.

Перспективним вбачається також закріплення у правовій системі інституту громадського правового моніторингу, здійснюваного громадянами, інститутами громадянського суспільства, громадськими об'єднаннями тощо. Як слушно зауважує В. Косович, правовий моніторинг – це форма контролю суспільства за станом законодавства; він необхідний для забезпечення прав і свобод громадян, відкритості правотворчого процесу, зниження рівня суперечливості законодавства, забезпечення стабільності правової політики тощо [2]. Тому важливий крок у розвитку системи – залучення населення, громадянського суспільства до вирішення правових питань поряд з громадською правотворчою ініціативою і громадським обговоренням проектів нормативних правових актів. Для цього повинен бути створений інтернет-майданчик громадського правового моніторингу, результати якого законодавцю слід враховувати при розробці та вдосконаленні нормативних правових актів.

Висновки. Розвиток інституту правового моніторингу має здійснюватися в напрямках формалізації та уніфікації його основ у Законі «Про нормативно-правові акти в Україні»; розширення сфери правового моніторингу; вироблення загальних підходів до концепції подальшого розвитку моніторингових досліджень (наприклад, про необхідність виділення конституціоналізації чинного законодавства як напрямку подальшого аналізу, конституційного моніторингу та діагностики конституційних процесів [5]); проведення порівняльно-правових досліджень стану та векторів розвитку законодавства в умовах євроінтеграції; включення в суб'єктний склад правового моніторингу всіх гілок державної влади, органів місцевого самоврядування, громадянського суспільства, професійної юридичної спільноти, представників науки, незалежних експертів тощо; забезпечення

оперативності правового моніторингу; надання обов'язкового характеру результатам правового моніторингу, зокрема шляхом обґрунтування необхідності прийняття законодавчих актів у сфері моніторингу; використання новітніх інформаційних технологій для створення офіційної бази проектів нормативних правових актів, а також чинного законодавства і практики їх реалізації, єдиної інформаційної бази результатів правового моніторингу, а також для застосування в процедурі правового моніторингу можливостей штучного юридичного інтелекту; впровадження суспільного (громадського) правового моніторингу та створення інтернет-порталу для його проведення.

Список використаних джерел

1. Андріюк В. В. Теоретико-методологічні основи юридичного прогнозування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2007. 23 с.
2. Косович В. М. Удосконалення нормативно-правових актів України: техніко-технологічні аспекти: монографія. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 568 с.
3. Онищук І. І. Правовий моніторинг – інструмент забезпечення ефективного функціонування правової системи. Науково-інформаційний вісник. 2013. № 8. С. 72-80.
4. Онищук І. І. Правовий моніторинг: проблеми методології, теорії та практики: монографія. Івано-Франківськ; Дрогобич: Коло, 2017. 512 с.
5. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 536 с.
6. Проект Закону про правотворчу народну ініціативу від 30.12.2013 № 3847. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG2YV00A.html (дата звернення: 20.03.2019).
7. Радченко В. И. Прогнозирование развития законодательства и эффективности его применения в ходе проведения правового мониторинга. Правовой мониторинг: актуальные проблемы теории и практики / под ред. Н. Н. Черногора. Москва: Изд-во Международ. юрид. ин-та, 2010. С. 213-232.

Подорожна Т. С., Білоскурська О. В. Правовий моніторинг як засіб якості та ефективності чинного законодавства

У статті досліджено поняття правового моніторингу з погляду якості та ефективності правового регулювання. Зауважено, що значення правового моніторингу зростає у вивченні динаміки чинного законодавства, його наукової обґрунтованості та модернізації. Проте в Україні ще не сформовано цілісної системи правового моніторингу, не врегульовано досі й питання правової експертизи нормативно-правових актів, відсутнє оцінювання раціональності їх прийняття та практичної реалізації. Наголошено, що ці проблеми істотно впливають і на якість чинного законодавства, і на їх соціальну ефективність. Відтак знижується якість правового регулювання, зростає корупція та правовий нігілізм у суспільстві.

Зроблено висновок, що розвиток інституту правового моніторингу має здійснюватися в напрямках формалізації та уніфікації його основ у Законі «Про нормативно-правові акти в Україні»; вироблення загальних підходів до концепції подальшого розвитку моніторингових досліджень (наприклад, про необхідність виділення конституціоналізації чинного законодавства як напрямку подальшого аналізу, конституційного моніторингу та діагностики конституційних процесів); введення до суб'єктного складу правового моніторингу всіх гілок державної влади, органів місцевого самоврядування, громадянського суспільства, професійної юридичної спільноти, представників науки, незалежних експертів тощо; забезпечення оперативності правового моніторингу; надання обов'язкового характеру результатам правового моніторингу; використання новітніх інформаційних технологій для створення офіційної бази проектів нормативних правових актів, а також чинного законодавства і практики їх реалізації, впровадження суспільного (громадського) правового моніторингу та створення інтернет-порталу для його проведення.

Ключові слова: правовий моніторинг, правова експертиза, ефективність правового регулювання, якість законодавства, конституціоналізація законодавства, громадянське суспільство, громадський правовий моніторинг.

Podorozhna T. S., Beloskurska O. V. Legal monitoring as a quality assurance and effectiveness of any legislation

This article clarifies one of the important legal questions regarding the concept of legal monitoring, which is viewed from the perspective of the quality and effectiveness of legal regulation. Having teased out some of the challenges, the author calls for the axiological potential of legal monitoring. Despite the significant implications of the pushback, the level of investigation of the outlined phenomenon has increased significantly. This has been confirmed by the dynamics of current legislation, its scientific validity and modernization. Nevertheless, Ukraine has not yet established an integral system of legal monitoring. As shown in the article, legal expertise of regulatory acts remains unresolved, and there is no thorough assessment of the rationality of their adoption and further practical implementation. It is emphasized

that these problems have a significant impact on the quality of current national legislation, as well as on their social effectiveness. Consequently, the quality of legal regulation is steadily decreasing, while the corruption and legal nihilism continue to grow in society.

This article uses empirical data obtained from domestic legislation to make some preliminary conclusions about the challenges peculiar for the institute of legal monitoring. The author argues this should be carried out in the areas of formalization and unification in the Law «On regulatory legal acts in Ukraine»; development of common approaches to the concept of further development of monitoring examinations (for example, regarding the need to single out the constitutionalization of existing legislation as a direction for the further analysis, constitutional monitoring and diagnostics of the certain constitutional processes); the inclusion in the subject structure of legal monitoring of all branches of governmental authorities, local governments, civil society, professional legal community, representatives of national jurisprudence, independent experts, etc.; ensuring prompt legal monitoring; provision of mandatory results to legal monitoring; the use of the latest information and communications technology necessary to create the official base of projects of regulatory legal acts, as well as the current legislation and practice of their implementation, the introduction of public (civil) legal monitoring and the creation of an Web-portal for its practical realization.

Key words: legal monitoring, legal expertise, effectiveness of legal regulation, quality of legislation, constitutionalization of legislation, civil society, public legal monitoring.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-82-87

УДК 340.115

*Ілля Дмитрович Шутак,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Університету Короля Данила, доктор юридичних наук,
професор, заслужений діяч науки і техніки України*

ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ НОРМОТВОРЕННЯ, РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА В КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Постановка проблеми. Становлення нової правової системи в Україні відбувається досить складно, з розбіжностями. Негативною тенденцією в розвитку вітчизняного законодавства є недостатня юридично-технічна опрацьованість актів законодавства, неналежне наукове обґрунтування правотворчих рішень, відсутність науково обґрунтованої технології законодавчого процесу.

Запровадження кожного законодавчого акта викликає у виконавців доволі різні почуття: від позитивного ставлення до необхідності роз'яснення деяких статей та пояснень щодо механізму практичного застосування окремих положень до негативного сприйняття його в цілому.

Нереалізованим досі залишається конституційне забезпечення пріоритетності законодавства. Головними причинами невиконання законів є: правовий нігілізм; помилкове праворозуміння; юридичні колізії між нормами права та нормативно-правовими актами (далі – НПА). Без дієвого механізму моніторингу ефективності НПА неможливо вчасно та якісно вирішити проблемні ситуації. Правовий моніторинг сприятиме досягненню ефективності чинного законодавства, відповідності його змісту сучасним вимогам розвитку держави та її інститутів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематику методології та методики оцінювання ефективності норм права у своїх наукових працях розкрили М. Шаргородський [4], А. Пашков та Л. Явич [5].

Загальнотеоретичні питання теорії держави та права, зокрема принципу верховенства права висвітлили М. Цвік, О. Петришин та Л. Авраменко [2].

Актуальні питання теорії та практики правового моніторингу досліджують зарубіжні вчені, зокрема М. Нарбінова [8], Ю. Тихоміров [6], М. Турецький [7], Н. Черногора [3] та ін.

Однією з сучасних вітчизняних розробок, присвячених комплексному дослідженню правового моніторингу, є монографія І. І. Онищука. Автор розкрив організаційну, управлінську, інсти-

туційну, функціональну та інструментальну складову сутності правового моніторингу. Запропоновано техніко-технологічний комплекс правил, методів та засобів здійснення послідовних операцій з метою контролю, аналізу, узагальнення, оцінювання якості та ефективності нормативно-правових актів і практики їх застосування, оформлення, оприлюднення та реалізації результатів моніторингу [1].

Мета дослідження – обґрунтувати доцільність конструювання та упровадження дієвого механізму моніторингу нормотворчості, реалізації та тлумачення норм права в контексті принципу верховенства права.

Основні результати дослідження. Принцип верховенства права висуває певні вимоги до текстів законів. Вираз «передбачене законом» означає ще й якість закону, тобто доступність для зацікавлених осіб внаслідок чіткості формулювання, щоб зацікавлені особи могли, отримавши за необхідності юридичну консультацію у справі, передбачати з розумним для даних умов рівнем визначеності ті наслідки, які може тягти за собою певна дія. Зазначені вимоги до якості законів Європейський суд з прав людини доповнив більш широким за змістом міркуванням про те, що закон не повинен суперечити принципу верховенства права [1, с. 110].

Як зазначили М. В. Цвік, О. В. Петришин та Л. В. Авраменко, принцип верховенства права вимагає, щоб як мета діяльності держави, так і сама ця діяльність визначалися на основі правових рішень законодавців. Їх реалізація забезпечує незалежність державного апарату від зміни правлячих політичних сил, а також відносну безперервність розвитку держави. У правовій державі неприпустиме адміністративне свавілля, а тому доти, доки держава не буде реально обмежена правом, правовим законом, вона не може вважатися правовою [2, с. 513-514].

Одним з перших питань, що викликали широку наукову дискусію у зв'язку з розробкою методології вивчення ефективності законодавства, стало зміст поняття «ефективність норм права» («ефективність права»). У юридичній літературі радянського періоду висловлювалися різноманітні позиції. Зазначене поняття іноді повністю або частково ототожнювалося з оптимальністю, правильністю, обґрунтованістю, доцільністю самих норм права [3, с. 9].

Інформація про результати розглядається в якості істотного елементу державного управління суспільством. При цьому вчені не включали у зміст поняття «ефективність» обов'язковість наявності позитивного результату і його максимальний (оптимальний) ступінь, мотивуючи тим, що ефективність може бути негативною (зі знаком мінус) і виражатися в різному ступені (низькому, середньому, високому) [3, с. 10].

Близькою до зазначеної позиції була точка зору М. Шаргородського, що розглядав ефективність в якості абстрактного поняття, що означає здатність застосовуваних засобів сприяти досягненню бажаної мети [4, с. 54]. А. Пашков і Л. Явіч відзначали, що соціальна ефективність норми права передбачає досягнення об'єктивно необхідного і соціально корисного результату для будівництва комунізму [5, с. 42]. Д. М. Чечот потрактував ефективність правового регулювання як дієвість, результативність, здатність впливати на суспільні відносини у певному, корисному для суспільства напрямку [5, с. 3]. М. Лебедевим висловлювалася думка, що ефективність правового впливу на суспільні відносини слід розуміти як отримання найкращого результату в досягненні мети даного правового припису і спільної мети [3, с. 12].

У сучасній правовій доктрині зароджується поняття правового моніторингу – систематичної, комплексної діяльності, спрямованої на спостереження, аналіз, оцінювання чинного законодавства та практики його застосування з метою підвищення ефективності законодавства та його подальшого прогнозування.

Правовий моніторинг – динамічний організаційний і правовий інститут інформаційно-оцінного характеру, що діє на всіх стадіях функціонування управління, господарювання та виявляється на всіх етапах виникнення і дії права [6, с. 13].

Правовий моніторинг – широке, багатопланове поняття, що охоплює кілька напрямків діяльності щодо забезпечення високої якості всіх процесів правового життя суспільства, при цьому в деяких країнах одночасно застосовуються різні його моделі [7, с. 216].

Правовий моніторинг – це основна ланка механізму реалізації правотворчої політики, яка використовує такі інструменти забезпечення високої якості нормативно-правових актів, як соціологічні дослідження, обробку та аналіз статистичних даних, прогнозування і моделювання дії майбутніх законів, комплексну експертизу законопроектів. Правовий моніторинг – це система безперервного

спостереження, аналізу і оцінки дії нормативно-правових актів з метою прогнозування подальшого розвитку законодавства і підвищення ефективності його регулювального впливу [8, с. 40].

Одним із завдань правового моніторингу є виявлення правових колізій: між сумісними загальними і спеціальними нормами, диспозиції яких співвідносяться як рід і вид; між загальними і спеціальними сумісними правовими нормами, диспозиції яких є різними і належать до одного роду; між принципами права та НПА; між загальними нормами права, при формулюванні яких використано слова «лише», «тільки», «виключно», «не інакше як», і спеціальними нормами права; між нормами права меншої юридичної та нормами права вищої юридичної сили; між нормами права та НПА, галузева належність яких не сходиться з галузевою належністю зазначених норм тощо [9, с. 22].

Розглянемо деякі приклади. В Основному Законі України чітко розрізняються випадки, коли певні винятки із загальних правил можуть встановлюватись тільки Конституцією (наприклад, ч. 1 ст. 64 КУ: «в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень»), і випадки, коли такі винятки можуть встановлюватись законом (наприклад, ст. 33 КУ). Передбачається також встановлення винятків із загальних конституційних норм Конституцією, міжнародними договорами України і законами (наприклад, ст. 26 КУ: «кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом»). З наведених випадків можна зробити висновок, що законодавчий орган уповноважений встановлювати винятки із загальних конституційних норм. Такі норми-винятки застосовуються переважно перед конституційними нормами, до яких додається правове застереження про можливість встановлення законами норм винятків. До прикладу, норми винятки, розміщені в ст. 33; ч. 1 ст. 64 Конституції України, за юридичною силою прирівнюються до норм права та підлягають переважному застосуванню перед відповідними конституційними нормами. Наведене не порушує субординацію НПА та не може свідчити про перевагу правила «*lex specialis derogat generali*» над правилом «*lex superior derogat inferiori*» [1, с. 79-80].

Проблема поділу норм права на текстуально закріплені і текстуально не закріплені (закріплені лише логічно) в актах законодавства, подальшого поділу цих двох родів норм права на види та виявлення особливостей кожного із цих видів норм права є центральною проблемою теорії тлумачення НПА.

Тому уже тут на конкретному прикладі покажемо можливості використання методологічного інструментарію з метою виявлення норм права, які текстуально в актах законодавства не закріплені, але вміщуються в них логічно, і вирішення правових колізій між такими та іншими нормами права.

Згідно з пунктом 1 частини першої ст. 92 Конституції України виключно законами України визначаються «права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина». Наведене конституційне положення опрацьоване некоректно, оскільки надає діяльності держави спрямованості, що певною мірою є протилежною тій, яка закріплена у ст. 58 Конституції, йдеться про порядок доведення до відома населення не тільки законів, а й інших нормативно-правових актів, що визначають права і обов'язки громадян. Натомість, згідно зі ст. 92 Конституції права людини і громадянина визначаються виключно законами.

У наведеному прикладі показано колізію між двома нормами права однакової юридичної сили (що виключає застосування правила про порядок вирішення ієрархічних колізій у законодавстві); однакоvu сферу дії (що виключає застосування для вирішення колізії правила про перевагу спеціальної правової норми), однакоvu здатність конкурувати при правозастосуванні.

Диспозиції норм права, про які йдеться, є несумісними. Логічних засобів вирішення таких колізій не існує. Вони повинні вирішуватись за допомогою принципу верховенства права, зокрема ст. 3 Конституції, що визначає спрямованість діяльності держави. Отже, права і свободи людини і громадянина, обов'язки громадянина можуть визначатись і законами, і підзаконними актами.

Основна проблема активного використання механізму правового моніторингу на практиці для визначення ефективності нормативно-правового регулювання та правозастосування полягає у відсутності опрацьованих і перевічених критеріїв, показників та методики оцінки останньої. Тому необхідно створити належні умови для проведення відповідного правового моніторингу. Моніторинг ефективності нормативно-правових актів шляхом послідовного аналізу всіх ланок цілісного процесу їх розробки, прийняття та реалізації дозволить виявити слабку ланку, регулю-

вання або виключення якого слугуватиме підвищенню якості та ефективності нормативно-правових актів та законодавства в цілому [10, с. 147].

Як обґрунтував І. І. Онищук, з ціллю правового моніторингу як основний методичний прийом доцільно використовувати порівняльний аналіз структури проекту та структур близьких за характеристиками чинних НПА даної та споріднених галузей права. В якості прикладу неповноти структурної побудови наведено проект Закону України «Про первинну медичну допомогу на засадах сімейної медицини» (№ 6634 від 22.06.2017 р.), де розділ IX містить тільки одну статтю. Однією з причин відхилення законопроектів «Про соціальну рекламу» (№ 8694 від 16.06.2011 р.); «Про забезпечення доступу до надбань культури і мистецтва та протидії їх комерціалізації» (№ 1052 від 12.12.2012 р.); «Про державний контроль над цінами на товари і послуги першої необхідності» (№ 10061 від 16.02.2012 р.); «Про доступ до об'єктів будівництва, транспорту, електроенергетики з метою розвитку телекомунікаційних мереж» (№ 4159 від 26.02.2016 р.) стало те, що законопроекти не мали самостійного предмета регулювання, а їх прийняття призвело б до правових колізій та дублювання норм чинного законодавства [9, с. 24].

Негативна тенденція посилення суперечностей між положеннями актів законодавства особливо проявилась у змісті Цивільного кодексу України і пов'язана із включенням до цього акта законодавства численних загальних і спеціальних положень, яких не було в раніше чинному Цивільному кодексі 1963 р. Так, до ч. 2 ст. 216 ЦК включене загальне положення, відповідно до якого «якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною». Щоб пояснити, як же співвідноситься це положення із спеціальними правилами про наслідки недійсності окремих видів правочинів, необхідно здійснити дуже складний аналіз з використанням методологічного інструментарію, яким ніхто не володіє. За наявності загальних правил про правові наслідки порушення зобов'язання (ст. 610-625 ЦК) до цього Кодексу включаються численні спеціальні правила про наслідки порушення окремих видів зобов'язань – укласти основний договір на підставі попереднього договору (ч. 2 ст. 635 ЦК), передати проданий товар (ст. 665 ЦК), належне оплатити роботу, виконану за договором підяду (ст. 886 ЦК), здійснити платіж за чеком (ст. 1106 ЦК) тощо. Як співвідносяться згадані загальні та спеціальні правила, – це мала б пояснити методологія тлумачення актів законодавства. Особливо складно зрозуміти співвідношення ч. 3 ст. 1212 ЦК про наслідки набуття чи збереження майна без достатньої правової підстави з положеннями про повернення виконаного за недійсним правочином, витребування майна власником із чужого незаконного володіння, повернення виконаного однією із сторін у зобов'язанні, відшкодування шкоди особою, яка незаконно набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи [11, с. 16].

Варто звернути увагу ще й на оцінні поняття, які створюють передумови для індивідуального підходу до досліджуваних явищ та наукових суперечок. Серед оцінних понять, що використовуються у загальній частині Кримінального кодексу України, Ю. Хім'як виокремив такі, як «малозначність», «істотна шкода» (ч. 2 ст. 11), «необхідна і достатня шкода» (ч. 1 ст. 36), «тяжка шкода» (ч. 2 ст. 36), «тяжкі наслідки» (п. 5 ч. 1 ст. 67), «достатні підстави» (ч. 2 ст. 37), «явно злочинний наказ або розпорядження» (ч. 3 ст. 41), «значна суспільно корисна мета» (ч. 1 ст. 42), «тяжкі особисті, сімейні чи інші обставини» (п. 5 ч. 1 ст. 66), «аморальні дії» (п. 7 ч. 1 ст. 66), «істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину» (ч. 1 ст. 69) тощо [12, с. 66].

Адміністративне законодавство теж містить чимало оцінних понять. Узагальнивши положення чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення, можна стверджувати про наявність понять, особливості яких полягає у вільному характері тлумачення. Виокремлюють «причини та умови, що сприяють вчиненню проступків» (ст. 6), «шкідливі наслідки» (ст. 11), «суспільні шкідливі посягання» (ст. 19), «хворобливий стан» (ст. 20), «доцільно» (ст. 21), «малозначності вчиненого» (ст. 22), «в дусі додержання законів» (ст. 23), «при збігу тяжких особистих чи сімейних обставин», «під впливом сильного душевного хвилювання» (ст. 34), «напіввільні умови» (ст. 881), «жорстоке поводження» (ст. 89), «інша шкода» (ст. 99), «грубе порушення» (ст. 108), «інший обман» (ст. 1552), «нецензурна лайка», «громадські місця», «образливе чіпляння», «спокій громадян» (ст. 173), «п'яний вигляд» (ст. 178), «злісна непокора» (ст. 1859), «неправомірна вигода» (ст. 21221), «своїм внутрішнім переконанням», «правосвідомістю» (ст. 252), «в можливо короткий строк» (ст. 259), «у виняткових випадках», «з особливою потребою» (ст. 263), «у невідкладних випадках» (ст. 264) тощо [13, с. 189].

Під час тлумачення оцінні поняття набувають ознак формально-визначеного поняття [222, с. 76]. Вищі судові інституції під час узагальнення судової практики встановлюють орієнтир, здійснюючи перелік предметів, явищ, які замінені на оцінні поняття та закінчуються словами «та інші», «і т. д.», «тощо». Неповний перелік можна доповнювати та розширювати. Вищий адміністративний суд України у Рекомендаціях президії від 23 серпня 2007 року № 07.2 – 10/1 «Про деякі питання практики розгляду справ, пов'язаних з перерахунком пенсій деяким категоріям осіб публічної служби та науковим (науково-педагогічним) працівникам», роз'яснив, яку саме матеріальну допомогу не відносять до заробітку. Було зазначено, що, оскільки матеріальна допомога є одноразовою виплатою і не зазначена в переліку складових заробітної плати, передбачених ч. 2 ст. 33 Закону України «Про державну службу», то вона не включається до заробітку [14].

Судами формулюються визначення з використанням суджень, яким також притаманна абстрактність. До прикладу, у постанові Пленуму Вищого адміністративного суду України від 06 березня 2008 року № 2 «Про практику застосування адміністративними судами окремих положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду адміністративних справ», роз'яснюючи положення ч. 3 ст. 143 Кодексу адміністративного судочинства України щодо права вимоги особи виключити доказ, який на її думку є фальшивим, Пленум вказав, що особа може здійснити висновок про підробку документа, якщо ознаки фальшування помітні неозброєним оком або така фальшивість переконливо підтверджена іншими доказами у справі [15].

Судами вживаються слова «а саме», «наприклад», «приміром». В Інформаційному листі Вищого адміністративного суду України від 24 грудня 2010 року № 1844/11/13-10 щодо питань, пов'язаних з оскарженням дій податкових органів про призначення позапланових перевірок платників податків та наказів про проведення таких перевірок, зазначено, що в разі очевидної наявності ознак протиправності наказу про призначення позапланової перевірки, адміністративні суди не позбавлені на підставі ч. 4 ст. 117 Кодексу адміністративного судочинства України права вжити заходів забезпечення позову у вигляді заборони вчиняти певні дії, а саме заборонити до вирішення спору по суті проведення відповідної перевірки [16].

Оцінні поняття мають низку специфічних властивостей, зокрема вони: фіксують лише найзагальніші ознаки відображених у них явищ [17, с. 6]; як правило, не конкретизуються і не роз'яснюються у правовій нормі законодавцем. (Така конкретизація у багатьох випадках може здійснюватися, зокрема, Пленумом Верховного Суду України в узагальненнях судової практики чи у постановках з конкретних справ); конкретизуються у процесі правозастосування у кожному конкретному випадку, створюють можливість індивідуального підходу до кожного суспільного відношення; дають можливість правозастосувальним органам «самотійно» оцінювати факти в межах, передбачених оцінною нормою, тобто створюють широкі можливості для власного угляду суб'єкта при реалізації та застосуванні їх на практиці; зумовлюють потребу їх уявлення і конкретизації з боку суб'єктів правовідносин, що значно розширює можливості правозастосовувачів (аж до суб'єктивізму включно); зміст оцінних понять та їхній об'єм можуть змінюватись у часі та залежати як від контексту норми, так і від особливостей конкретного випадку [18, с. 69].

Висновки. Вироблення практики регулярної оцінки стану національного законодавства сприятиме детальному осмисленню та аналізу можливих наслідків досягнення позитивних результатів у суспільстві, уникненню правових колізій та суперечностей, які періодично виникають у різних сферах суспільної діяльності.

До наявних передумов для створення та використання системи моніторингу законодавства можна зарахувати: досвід організації моніторингу за галузями законодавства; спеціалізовані (технічні) реєстри та бази даних; напрацювання центрів моніторингу права, громадських структур, спеціалізованих організацій.

З метою формування та впровадження системи правового моніторингу в Україні необхідно визначити його стандарти, розробити та прийняти Закон України «Про правовий моніторинг», прийняти підзаконні нормативно-правові акти з метою конкретизації процедурних питань.

Юридичними параметрами правового моніторингу є чинні нормативні приписи Європейського суду з прав людини, Венеційської комісії, моніторингових органів Ради Європи, а також інші інституційні стандарти. У сфері правозастосовної практики доцільно використовувати інституційні стандарти, напрацьовані Європейською комісією з дієвості правосуддя (СЕРЕД) й Агенцією Європейського Союзу із засадничих прав (FRA).

Крім того, процес вдосконалення правової системи України має включати в себе не тільки оцінку ефективності норм права, а й контроль, аналіз, узагальнення, оцінку якості нормативно-правових актів та практики їх застосування.

Список використаних джерел

1. *Онищук І. І.* Правовий моніторинг: проблеми методології, теорії та практики : моногр. / І. І. Онищук. – Івано-Франківськ – Дрогобич : Коло, 2017. – 512 с.
2. *Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.*
3. *Правовой мониторинг : актуальные проблемы теории и практики / Под ред. Н. Н. Черногора. – М. : Международный юридический институт, 2010. – 232 с.*
4. *Шаргородский М. Д.* Система наказаний и их эффективность / М. Д. Шаргородский // Советское государство и право. – М. : Наука, 1968. – № 11. – С. 53-61.
5. *Пашков А. С., Явич Л. С.* Эффективность действия правовой нормы (к методологии и методике социологического исследования) / А. С. Пашков, Л. С. Явич // Советское государство и право. – М. : Наука, 1970. – № 3. – С. 40-47.
6. *Тихомиров Ю. А.* Организация и проведение правового мониторинга / Ю. А. Тихомиров // Право и экономика. – 2006. – № 10. – С. 11-15.
7. *Турецкий Н. Н.* Законодательная ветвь власти Казахстана : моногр. / Н. Н. Турецкий. – Алматы : ТОО «Издательство «Норма-К», 2011. – 356 с.
8. *Нарбинова М. М.* Мониторинг законодательства и правоприменительной практики как инновационный институт / М. М. Нарбинова // Государственное управление и государственная служба. – Астана, 2013. – С. 39-41
9. *Онищук І. І.* Моніторинг правових колізій і прогалин у законодавстві України / І. І. Онищук // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України, 2018 (6). – С. 21-26.
10. *Онищук І. І.* Поняття і види правового моніторингу / І. І. Онищук // Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ. – 2013. – № 8. – С. 147-154.
11. *Новітнє вчення про тлумачення правових актів : навч. посіб. з курсу тлумачення прав. актів для суддів, що проходять підвищ. кваліфікації, і канд. на посади суддів, що проходять спец. підготов. / В. Г. Ротань, І. Л. Самсін, А. Г. Ярема та ін. ; за ред. : В. Г. Ротань. – Х. : Право, 2013. – 752 с.*
12. *Хім'як Ю.* Оціночні кримінально-правові поняття та вимога визначеності закону у рішеннях Європейського суду з прав людини / Ю. Хім'як // Вісник Нац. акад. прокур. України, 2011. – №2. – С. 65-70.
13. *Костенко О. І.* Проблеми тлумачення оцінних понять в адміністративному законодавстві України / О. І. Костенко // Вісник Запорізького національного університету, 2011. – № 1. – С. 187-193.
14. *Про деякі питання практики розгляду справ, пов'язаних з перерахунком пенсій деяким категоріям осіб публічної служби та науковим (науково-педагогічним) працівникам : Рекомендації президії Вищого адміністративного суду України від 23 серпня 2007 року.* URL: http://www.vasu.gov.ua/ua/generalization_court_practice.html?_m=publications&_t=rec&id=1548
15. *Про практику застосування адміністративними судами окремих положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду адміністративних справ : постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 6 березня 2008 року № 2.* URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0002760-08>. – Назва. з екрана.
16. *Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 24 грудня 2010 року № 1844/11/13-10.* URL: http://www.vasu.gov.ua/ua/generalization_court_practice.html?_m=publications&_t=rec&id=1686
17. *Кашанина Т. В.* Оценочные понятия в советском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.01 / Кашанина Татьяна Васильевна; Свердловский юридический институт. – Свердловск, 1974. – 16 с.
18. *Соловьева Т. А.* Оценочные понятия и суждения в уголовно-процессуальном праве / Т. А. Соловьева // Правоведение. – 1986. – №3. – С. 69.

References

1. *Onyshchuk I. I.* Pravovyy monitoring: problemy metodologii, teorii ta praktyky: monografija / I. I. Onyshchuk. – Ivano-Frankivs'k – Drohobych: Kolo, 2017. – 512 s.
2. *Zagal'na teoriya derzhavy i prava: [Pidruchnyk dlja studentiv jurydychnyh vyshhyh navchal'nyh zakladiv] / M. V. Cvik, O. V. Petryshyn, L. V. Avramenko ta in.; Za red. d-ra juryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrain'ny M. V. Cvika, d-ra juryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrain'ny O. V. Petryshyna. – Harkiv: Pravo, 2009. – 584 s.*
3. *Pravovoj monitoring : aktual'nye problemy teorii i praktiki / Pod red. N. N. Chernogora. – M. : Mezhdunarodnyj juridicheskij institut, 2010. – 232 s.*
4. *Shargorodskij M. D.* Sistema nakazaniy i ih jeffektivnost' / M. D. Shargorodskij // Sovetskoe gosudarstvo i pravo. – M. : Nauka, 1968. – № 11. – S. 53-61.

5. Pashkov A. S., Javich L. S. *Jeftektivnost' dejstvija pravovoj normy (k metodologii i metodike sociologicheskogo issledovanija)* / A. S. Pashkov, L. S. Javich // *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*. – M. : Nauka, 1970. – № 3. – S. 40-47.
6. Tihomirov Ju. A. *Organizacija i provedenie pravovogo monitoringa* / Ju. A. Tihomirov // *Pravo i jekonomika*. – 2006. – № 10. – S. 11-15.
7. Tureckij N. N. *Zakonodatel'naja vetv' vlasti Kazahstana : Monografija* / N. N. Tureckij. – Almaty : TOO «Izdatel'stvo «Norma-K», 2011. – 356 s.
8. Narbinova M. M. *Monitoring zakonodatel'stva i pravoprinenitel'noj praktiki kak innovacionnyj institut* / M. M. Narbinova // *Gosudarstvennoe upravlenie i gosudarstvennaja sluzhba*. – Astana, 2013. – S. 39-41.
9. Onyshchuk I. I. *Monitoryng pravovyh kolizij i progaly n zakonodavstvi Ukrainy* / I. I. Onyshchuk // *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verhovnoi Rady Ukrainy*, 2018 (6). – S. 21-26.
10. Onyshchuk I. I. *Ponjattja i vydy pravovogo monitoryngu* / I. I. Onyshchuk // *Universytets'ki naukovi zapysky. Chasopys Ivano-Frankivs'kogo universytetu prava im. Korolja Danyla Galyc'kogo*. – Ivano-Frankivs'k. – 2013. – № 8. – S. 147-154.
11. *Novitnje vchennja pro tлумачennja pravovyh aktiv : navch. posib. z kursu tлу machennja prav. aktiv dlja suddiv, shho prohodyat' pidvyshh. kvalifikacii', i kand. na posady suddiv, shho prohodyat' spec. pidgotov.* / V. G. Rotan', I. L. Samsin, A. G. Jarema ta in. ; za red. : V. G. Rotan'. – H. : Pravo, 2013. – 752 s.
12. Him'jak Ju. *Ocinochni kryminal'no-pravovi ponjattja ta vymoga vyznachenosti zakonu u rishennjah Jevropejs'kogo sudu z prav ljudyny* / Ju. Him'jak // *Visnyk Nac. akad. prokur. Ukrainy*, 2011. – №2. – S. 65-70.
13. Kostenko O. I. *Problemy tлумачennja ocinnih ponjat' v administratyvnomu zakonodavstvi Ukrainy* / O. I. Kostenko // *Visnyk Zaporiz'kogo nacional'nogo universytetu*, 2011. – № 1. – S. 187-193.
14. *Pro dejaki pytannja praktyky rozgljadu sprav, pov'jazanyh z pererahunkom pensij dejakym kategorijam osib publichnoi sluzhby ta naukovym (naukovo-pedagogichnym) pracivnykam : Rekomendacii' prezydii' Vyshhogo administratyvnoho sudu Ukrainy vid 23 serpnja 2007 roku.* URL: http://www.vasu.gov.ua/ua/generalization_court_practice.html?_m=publications&_t=rec&id=1548
15. *Pro praktyku zastosuvannja administratyvnymi sudamy okremyh polozhen' Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy pid chas rozgljadu administratyvnyh sprav : Postanova Plenumu Vyshhogo administratyvnoho sudu Ukrainy vid 06 bereznja 2008 roku № 2.* URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0002760-08>. – Nazva. z ekrana.
16. *Informacijnyj lyst Vyshhogo administratyvnoho sudu Ukrainy vid 24 grudnja 2010 roku № 1844/11/13-10.* URL: http://www.vasu.gov.ua/ua/generalization_court_practice.html?_m=publications&_t=rec&id=1686
17. Kashanina T. V. *Ocenochnye ponjatija v sovetskom prave: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk.: 12.00.01 / Kashanina Tat'jana Vasil'evna; Sverdlovskij juridicheskij institut. – Sverdlovsk, 1974. – 16 s.*
18. Solov'eva T. A. *Ocenochnye ponjatija i suzhenija v ugolovno-processual'nom prave* / T. A. Solov'eva // *Pravovedenie*. – 1986. – №3. – S. 69.

Шутак І. Д. Правовий моніторинг нормотворення, реалізації та тлумачення норм права в контексті принципу верховенства права

Обґрунтовано доцільність конструювання та впровадження дієвого механізму моніторингу ефективності нормативно-правових в Україні шляхом визначення його стандартів, зокрема, розробкою та прийняттям Закону України «Про правовий моніторинг», прийняттям підзаконних нормативно-правових актів з метою конкретизації процедурних питань.

Розглянуто існуючі в науковій літературі погляди за ключовими теоретичними і прикладними проблемам у сфері здійснення правового моніторингу. З'ясовано, що правовий моніторинг є інструментом динаміки права, який повинен супроводжувати всі елементи механізму правового регулювання: від формування нормативної бази до забезпечення законності й правопорядку.

Запропоновано вдосконалювати правову систему України оцінкою ефективності норм права, контролем, аналізом, узагальненням, моніторингом якості нормативно-правових актів та практики їх застосування, прогнозуванням напрямків розвитку правового регулювання суспільних відносин.

Ключові слова: правовий моніторинг, правове регулювання, правова експертиза, нормативно-правовий акт, правові колізії.

Shutak I. D. Legal monitoring of legal norms formation, implementation and interpretation in the context of the rule of law principal

The expediency of designing and implementing an effective mechanism for monitoring the effectiveness of legal and regulatory framework in Ukraine is substantiated by defining its standards, in particular, by developing and adopting the Law of Ukraine «On Legal Monitoring», adopting subordinate legal acts in order to specify procedural issues.

The existing scientific literature views on key theoretical and applied problems in the field of legal monitoring are considered. It was clarified that legal monitoring is an instrument of the dynamics of law, which must accompany all elements of the legal regulation mechanism: from the formation of the normative base to ensuring law and order.

It is proposed to improve the legal system of Ukraine by assessing the effectiveness of the norms of law, control, analysis, generalization, monitoring of the quality of normative legal acts and practices of their application, forecasting directions of development of legal regulation of social relations.

Key words: legal monitoring, legal regulation, legal expertise, normative legal act, legal conflicts.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-87-94

УДК 340

*Анатолій Євгенійович Шевченко,
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії,
історії права і держави та конституційного права ННІП
Університету державної фіскальної служби України*

*Алла Вікторівна Старостюк,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії,
історії права і держави та конституційного права ННІП
Університету державної фіскальної служби України*

ВІДРОДЖЕННЯ ДОВІРИ ДО ПРАВА ЯК ПОКАЗНИК ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВОГО МОНІТОРИНГУ

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України, який характеризується наявністю кризових явищ у багатьох сферах суспільного життя, потребує зосередження особливої уваги на питаннях відродження довіри до права як ефективного регулятора суспільних відносин. Варто зазначити, що ситуація, яка пов'язана із скептичним відношенням до права і недооціненням його можливостей в суспільній свідомості, виникла не миттєво. Вона є наслідком існування багатьох трагічних сторінок нашої історії та довготривалого періоду нехтування цінностями права.

Виникає цілком закономірне питання: як могло статися, що такі фундаментальні цінності, як справедливість, свобода, відповідальність, довіра до права, досить важко закріплюються у якості основи формування поведінкових орієнтацій учасників суспільних відносин, а ситуація у сфері правотворчості, процесу забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні набуває загрозливого характеру? Вважаємо, що однозначної відповіді на це запитання не знайдемо, оскільки вона залежить від аналізу цілого ряду чинників, які призвели до такого результату. Беззаперечним є те, що в масовій суспільній свідомості міцно закріпили свої позиції правовий нігілізм, падіння довіри до правових інститутів, влади та її представників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На теоретичному рівні розкриття сутності питань, які пов'язані з відродженням довіри до права, базовими є наукові роботи, що стосуються проблем праворозуміння, дії права, функціонування та здійснення державної влади. В зазначеному контексті спостерігаємо наявність вагомого внеску українських науковців щодо висвітлення зазначеної проблематики. Серед представників вітчизняної наукової еліти, які вивчали і продовжують брати активну участь в дослідженні цих питань, імена таких вчених, як С. Бобровник, Т. Дідич, А. Колодій, М. Козюбра, Н. Оніщенко, А. Селіванов, П. Рабінович, О. Тихоміров, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та ін.

Мета статті – виявлення можливостей відродження довіри до права як результату ефективного процесу здійснення правового моніторингу.

Основні результати дослідження. Виходячи з розуміння того, що право – це мистецтво добра і справедливості (Ульпіан), відродження довіри до нього має розпочинатися з позицій забезпечення реалізації його ціннісних характеристик, саме з боку тих суб'єктів, діяльність яких пов'язана з процесом здійснення владних функцій, тобто представників державної влади. Варто пригадати думку А. Селіванова, який зазначав, що «рух країни до реального втілення в державне і суспільне життя цінностей права, побудови громадянського суспільства, панування правового закону і право-

вої держави має конкретну мету – утвердження непорушних прав і свобод людини і громадянина, що вимагає від народних обранців прийняття не тільки суспільно вагомих рішень, але й принципового ставлення до будь-яких проявів корозії публічної влади, нехтування інтересами народу з боку управлінського апарату, працівників державних органів» [1, с. 3].

Утвердження цінностей права (свободи, рівності, справедливості), що має на меті забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина, передбачає відродження довіри до права та його ролі в житті суспільства.

«З точки зору соціальних наук довіра – це культурна установка на особливе сприйняття «іншого» і взаємодія з ним. Довіра має на увазі, що «інший» поведеться (чи не поведеться) в певних справах певним чином. Такий тип соціокультурних взаємодій спочатку формується і далі існує як позитивний, оскільки характеризується відкритістю, упевненістю в надійності «іншого» – індивіда, групи, структури. «Іншим» може виступати будь-який об'єкт соціальної реальності, в тому числі право, структури влади, закони, держава тощо. За наявності довіри, наприклад, до права суб'єкти підкоряються йому не з примусу, а за переконанням, що є базисом для функціонування правового суспільства» [2, с. 118].

Варто зазначити, що за період існування України як незалежної держави не здійснено належні кроки на шляху визнання домінуючої ролі права в контексті функціонування державної влади та усвідомлення того, що всі органи державної влади повинні здійснювати свою діяльність на основі принципів і норм права. Так, існуючі порушення прав громадян з боку владних структур призвели до того, що Україна займає четверте місце серед звернень громадян інших держав до Європейського суду з прав людини [3, с.16]. За таких умов залишається актуальним питання про наявність загрози повернення до авторитарного режиму.

Оскільки процес формування права та забезпечення втілення його в життя пов'язаний з діяльністю законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, відновлення довіри до нього знаходиться в прямій залежності від рівня довіри саме до цих владних структур. В зв'язку з цим постає цілком закономірне питання: за наявності яких умов влада виконуватиме взяті на себе зобов'язання перед суспільством, а суспільство, в свою чергу, відновлюватиме довіру інститутів влади та права?

Вважаємо, що відповідь на це запитання знаходиться в площині реалізації принципу верховенства права (правового закону), складовою частиною якого є принцип захисту довіри, який «передбачає, зокрема, забезпечення: впевненості громадян у тому, що їх правове становище залишатиметься стабільним і в майбутньому не погіршуватиметься; публічності діяльності держави, стабільності законодавства та прогнозованості його розвитку; адекватного дискреційним повноваженням відповідних державних органів захисту від свавільних рішень; поваги держави до так званих «легітимних очікувань» (legitimate expectation), тобто до її зобов'язань перед своїми громадянами та їхніх законних очікувань (наприклад, у сфері трудових відносин – повага до встановлених законом критеріїв оплати праці; у сфері кримінальної відповідальності – повага до права засудженого на звільнення від покарання чи дострокове звільнення від відбування покарання тощо); закріплення у законі недопустимості «змін до гіршого» (reformation in rejus), тобто погіршення правового становища особи, яка оскаржує рішення про притягнення її до юридичної відповідальності (наприклад, застосування вищою судовою інстанцією суворішої санкції до підсудного при оскарженні ним вироку суду нижчої інстанції, посилення адміністративного чи дисциплінарного стягнення при оскарженні рішень відповідних органів чи посадових осіб).

Одним з найважливіших складових принципу захисту довіри є незворотність дії закону у часі» [4, с. 371-372].

Усвідомлюючи важливість принципу верховенства права в процесі здійснення владних повноважень, варто пам'ятати, що співвідношення права і влади – це співвідношення не однозначного характеру. На це звертає увагу С. Алексєєв, зазначаючи, що «влада, особливо влада політична, державна, яка і робить «право правом», у той же час – явище, якоюсь мірою з ним несумісне, виступає стосовно права у вигляді протидіючого, а часом і далекого, гостро ворожого чинника» [5, с. 67]. Вчений підкреслює, що «владна сила здатна зменшувати право, перетворювати його на «слугу» влади, тим самим фактично створюючи «неправову» реальність [6].

Виправити таку ситуацію, на нашу думку, можливо шляхом зменшення негативного впливу влади на право, що передбачає модернізацію існуючої політичної системи суспільства, а також: «введення кримінальної відповідальності для депутатів всіх рівнів за шахрайські дії у випадку свідомого порушення ними передвиборчих обіцянок; здійснення фінансування громадського теле- та радіомовлення самими громадянами, керівниками, якого можуть бути лише особи, не пов'язані

з державною службою; введення постійного моніторингу дій влади з боку громадянського суспільства шляхом створення постійно діючих органів, утримання яких теж планується за рахунок прямих податків громадян (за аналогією зі спостережною радою акціонерного товариства); укладання з вищими посадовими особами держави контрактів з представниками громадянського суспільства, звітування перших раз на рік перед громадянами, які їх обрали (перший рік каденції раз на півроку), у випадку негативної оцінки – усунення від посади; створення суду присяжних для розгляду всіх справ, де обвинувачення висувається проти громадянина у скоєнні кримінального правопорушення, за яке можливе покарання у вигляді позбавлення волі; створення спеціального органу з числа науковців юристів для контролю за дотриманням прав громадян з боку суддів при здійсненні ними правосуддя; визнання джерелами права теорії природного права...» [7, с. 369-370].

Усвідомлюючи беззаперечний вплив влади на процес формування та дії права, варто пам'ятати про витоки, звідки бере свій початок влада. У висвітленні цього питання ми знову повертаємося до народу як джерела влади. Враховуючи те, що народ має в своєму розпорядженні реальні механізми впливу на владу, на нашу думку, не варто покладати відповідальність лише на суб'єктів влади.

Однак тут існує інша проблема, яка пов'язана з існуванням кризового стану, в якому перебуває сучасне українське суспільство, що негативно позначається на його політичній і правовій культурі. За таких умов народ здатний лише до виявлення псевдодемократії, а не об'єктивної оцінки ситуації і розв'язання відповідних проблемних питань. Перехід до «культурної демократії», яка передбачає існування належного рівня соціальної культури народу, важливими складовими якої є розвиток «ідеологічної, політичної економічної, правової, моральної, релігійної та іншої культури громадян» [8] – це чи не найважливіше завдання сучасного українського суспільства.

Подолання кризових явищ у багатьох сферах суспільного життя, врахування об'єктивних законів розвитку суспільства, відновлення довіри до права необхідно розглядати ще й як складову частину національної безпеки України. Це передбачає усвідомлення того, що «... навіть найкращі у світі інструменти безпеки (ті, що засновані на останніх досягненнях фізичних і біологічних наук та технологій) не можуть самі по собі забезпечити національну безпеку у країні, якщо її громадяни не мають розвинутої соціальної культури, відповідно до якої ці інструменти вони повинні приводити в дію, тобто застосовувати. Понад те, деякі інструменти безпеки здатні також виступати чинником загрози національній безпеці, якщо ними користуватимуться громадяни, які не мають належної соціальної культури. ... Тому саме народ, що має відповідний рівень соціальної культури, є основним антикризовим чинником – гарантом національної безпеки. Соціальна культура громадян – наймогутніша зброя для забезпечення національної безпеки» [9].

Варто зазначити, що соціальна культура передбачає необхідність відходу від психологічного сприйняття стереотипів, які все ще знаходять своє відображення у свідомості багатьох громадян, стосуючись моделі взаємовідносин особи і держави. Залежність особи від держави, а в подальшому і неможливість знайти своє місце у новій соціальній системі – це наслідок тієї негативної спадщини, яка дісталась нашому суспільству від років існування радянської влади.

Так, наприклад, «Українська правда» «вивчила дослідження Центру Разумкова, ще два – групи «Рейтинг», поговорила з соціологами та істориками, заглибилася у їхні наукові праці й врешті відтворила збірний образ українця, що ностальгує за СРСР... Багатші люди з вищим рівнем освіти менше сумують за СРСР. Натомість сумують ті, хто найбільше втратили... Це перш за все бажання повернутися туди, «де було добре»... Найчастіше свій жаль люди пояснюють тим, що за часів Союзу «існувала впевненість у завтрашньому дні», «високий рівень соціальних гарантій», «безкоштовна вища освіта», «відсутність безробіття» і «достатній матеріальний рівень життя»...

Ностальгію за Радянським Союзом науковці також порівнюють із сумом за «великим батьком».

Україні властивий патерналізм – політична практика, коли народ сприймається як «дитина», котра потребує «батьківської уваги» влади. І населення очікує, що змінювати країну повинна саме влада [10].

Як стверджує соціолог Л. Гудков, для такого типу людей характерним є: масовидність, або бажання «бути як всі»; пристосуванство і адаптація до існуючого соціального порядку, готовність вимагати менше; простота і обмеженість в інтелектуальному та етичному планах (при цьому свою примітивність «радянська людина» вважає перевагою); ієрархічність (таким людям далеке поняття «еліти»); хронічна невдоволеність тим, що «дало життя»; невпевненість у собі; комплекс недооціненості; свою розчарованість і недооціненість «радянська людина» компенсує відчуттям винятковості і зверхності тощо [11].

Подолання всіх негативних характеристик, які властиві для «радянської людини», не може відбутися протягом короткотривалого періоду часу. Зміна ціннісних орієнтацій і психологічних установок людини потребує значних затрат як ідеологічного, так і матеріального характеру з метою формування об'єктивної оцінки реальної дійсності та готовності до активної поведінки в процесі правотворчості та реалізації права.

У вирішенні цього питання важливу роль має відігравати правова культура, яку доцільно розглядати як якісний стан правового життя суспільства, як систему правових цінностей, що покладені в основу правотворчої та правозастосовної діяльності. Однак правова культура не є чимось сталим і незмінним. Стан правової культури суспільства залежить від багатьох чинників, які обумовлюють її рівень.

Ситуація ускладнюється тим, що негативно позначається на рівні правосвідомості і правової культури сучасного українського суспільства проблеми щодо функціонування державної влади; криза у сфері економічних та політичних відносин; наростання невдоволення населення країни повільними темпами реформаційних процесів тощо.

Однак, незважаючи на всі проблемні питання, які безпосередньо стосуються сучасного етапу розвитку українського суспільства і української держави, іншого шляху, ніж шлях розвитку на основі ефективних нормативних моделей, не існує. Суспільство, виникаючи як структура нормативно встановленої й координованої поведінки, відіграє визначальну роль у формуванні загальнообов'язкових моделей поведінки (права), а право, в свою чергу, створює умови для злагодженого функціонування системи суспільних відносин.

Висновки. Таким чином, розглянувши питання відновлення довіри до права як важливого регулятора суспільних відносин слід зазначити, що ефективність функціонування апарату держави, належна реалізація принципів та норм права залежить не лише від того наскільки якісно здійснюватимуть свої функції органи державної влади, а й від ціннісного наповнення політичної і правової свідомості сучасного українського суспільства, рівня розвитку соціальної культури громадян.

Усвідомлюючи місце і роль людини в житті суспільства, неминуче порушуємо питання необхідності подолання ознак «радянської людини» та формування нових якостей людини сучасної, що є неможливим без відновлення довіри до права та його цінностей. Саме від цього в остаточному підсумку буде залежати результат політико-правових реформ, якість правотворчої діяльності та весь процес функціонування інститутів влади і громадянського суспільства, забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина.

Список використаних джерел

1. *Депутатська недоторканність: (Сучасна парламентська та судова практика: правовий аналіз)* О. В. Задорожній, А. О. Селіванов, М. В. Харитончук / За заг. ред. О. В. Задорожнього. – К. : Логос, 2004. – С. 3.
2. *Суспільство, людина, право: сучасні дослідження актуальних проблем* : моногр. / За ред. проф. О. Г. Данильона. – Харків, Право, 2014. – С.118.
3. *Величук С. Н.* Становлення та формування прецедентного права в Україні в контексті практики Європейського суду з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. / С. Н. Величук – К., 2014. – С. 16.
4. *Козюбра М. І.* Загальна теорія права : підруч. / За ред. М. І. Козюбри. – К., 2015. – С. 371-372.
5. *Алексєєв С. С.* Філософія права [Текст] / С. С. Алексєєв. – М. : Норма, 1997. – С. 67.
6. *Там само.*
7. *Трансформація правової ідеології у контексті сучасних викликів* : моногр. / За загальною ред. Н. М. Оніщенко. – Вінниця, «Нілан-ЛТД», 2016. – С. 369-370.
8. *[Електронний ресурс]*. – а Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/45324/04-Kostenko.pdf?sequence=1>
9. *Там само.*
10. *[Електронний ресурс]*. – а Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2018/03/22/7175391/>
11. *Там само.*

References

1. *Deputatska nedotorkannist: (Suchasna parlamentska ta sudova praktyka: pravovyi analiz)* O. V. Zadorozhnyi, A. O. Selivanov, M. V. Kharytonchuk / Za zah. red. O. V. Zadorozhnoho. – K. : Lohos, 2004. – S. 3.
2. *Suspilstvo, liudyna, pravo: suchasni doslidzhennia aktualnykh problem: monohrafiia* / Za redaktsiieiu profesora O. H. Danylna. – Kharkiv, Pravo, 2014. – S.118.

3. *Velychuk S. N.* Stanovlennia ta formuvannia preedentnoho prava v Ukraini v konteksti praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: avtoref. dys. ... kand. yuryd. Nauk : 12.00.01. / S. N. Velychuk – K., 2014. – S.16.
4. *Koziubra M. I.* Zahalna teoriia prava: pidruchnyk / Za red. M. I. Koziubry. – K., 2015. – S. 371-372.
5. *Aleksieiev S. S.* Fylosofyia prava [Tekst] / S.S.Alekseev. – M. : Norma, 1997. – S. 67.
6. *Tam samo.*
7. *Transformatsiia pravovoi ideolohii u konteksti suchasnykh vyklykiv* : monohr. / Za zahalnoiu red. N. M. Onishchenko. – Vinnytsia, «Nilan-LTD», 2016. – S. 369-370.
8. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/45324/04-Kostenko.pdf?sequence=1>
9. *Tam samo.*
10. <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2018/03/22/7175391/>
11. *Tam samo.*

Шевченко А. Є., Старостюк А. В. Відродження довіри до права як показник ефективності правового моніторингу

У статті розглядаються питання відновлення довіри до права як важливого регулятора суспільних відносин. Підкреслюється, що цей процес пов'язаний з функціонуванням законодавчої, виконавчої та судової гілок влади на основі принципу верховенства права, а також ціннісним наповненням політичної і правової свідомості сучасного українського суспільства, рівнем розвитку соціальної культури, складовими частинами якої є розвиток ідеологічної, політичної економічної, правової, моральної, релігійної та іншої культури громадян.

Соціальна культура передбачає необхідність відходу від психологічного сприйняття стереотипів, які все ще знаходять своє відображення у свідомості багатьох людей, стосуючись моделі взаємовідносин особи і держави. Залежність особи від держави, а в подальшому і неможливість знайти своє місце у новій соціальній системі є наслідком тієї «спадщини», яка дісталась українському суспільству від років існування радянської влади.

Подолання всіх негативних ознак, які властиві для «радянської людини», не може відбуватися протягом короткотривалого періоду часу. Зміна ціннісних орієнтацій і психологічних установок людини вимагає значних затрат як матеріального, так і ідеологічного характеру з метою формування об'єктивної оцінки реальної дійсності та готовності до активної поведінки в процесі правотворчості та реалізації права.

У вирішенні цього питання важливу роль має відігравати правова культура, яку доцільно розглядати як якісний стан правового життя суспільства, як систему правових цінностей, що покладені в основу правотворчої, правозастосовної діяльності та процесу реалізації норм права. Саме від цього в остаточному підсумку буде залежати відновлення довіри до права і, як результат – якість політико-правових реформ, весь процес функціонування інститутів влади та громадянського суспільства, забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: право, довіра, державна влада, принцип верховенства права, соціальна культура, правова культура.

Shevchenko A. E., Starostyuk A. V. Revival of trust to the right as the indicator of efficiency of legal monitoring

In article questions of restoration of trust to the right as important regulator of the public relations are considered. It is emphasized that this process is connected with functioning of legislative, executive and judicial branches of the power on the basis of the principle of the rule of law and also valuable filling of political and legal consciousness of modern Ukrainian society, the level of development of social culture which components are development of ideological, political economic, legal, moral, religious and other culture of citizens.

Social culture assumes need of leaving from psychological perception of stereotypes which still find the reflection in consciousness of many people, concerning model of relationship of the personality and the state. The dependence of the person on the State, and further and impossibility to find the place in a new social system is a consequence of that «inheritance» which got to the Ukrainian society of years of existence of the soviet power.

Overcoming all negative signs inherent for «the Soviet person» cannot happen during the short-term period of time. Change of valuable orientations and mental sets of the person demands considerable expenses of both material, and ideological character for the purpose of formation of objective assessment of reality and readiness for active behavior in the course of law-making and realization of the right.

In the solution of this question legal culture which is expedient for considering as a qualitative condition of legal life of society as the system of the legal values which are been the basis for law-making, law-enforcement activity and process of implementation of rules of law has to play an important role. Restoration of trust to the right and as result – quality of political and legal reforms, all process of functioning of institutes of the power and civil society, ensuring realization of therights and freedoms of the person and citizen will depend on it in a residual result.

Key words: law, trust, state power, principle of the rule of law, social culture, legal culture.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-94-98

ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ І ПРАВОВА ЕКСПЕРТИЗА: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

УДК 340

*Данило Юрійович Акуленко,
аспірант Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України*

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПОБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ТА ЙОГО ВЗАЄМОДІЇ З ДЕРЖАВОЮ

Громадянське суспільство має незліченну кількість визначень в сучасній теорії держави і права, політології, філософії та інших суспільних науках. Така ситуація складається внаслідок того, що громадянське суспільство є складним, комплексним явищем, яке досліджується багатьма науками відповідно до предмета їх вивчення.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що громадянське суспільство є одночасно ознакою і необхідною складовою правової держави і демократичного режиму в такій державі, а наявність і функціонування такого суспільства суттєво відрізняється в різних країнах, які крокують до побудови вищезгаданої демократії.

Метою роботи є розкриття важливої ролі громадянського суспільства в умовах сучасного українського соціального життя та сучасного державотворення.

Виклад практичної складової дослідження. Громадянське суспільство є невід'ємною частиною будь-якої сучасної держави з демократичним правовим режимом. Україна не є винятком, а навпаки лише підтверджує загальну тенденцію, яка полягає в тому, що чим менш розвинуті інститути громадянського суспільства – тим більша загроза порушень прав, свобод та інтересів громадян цієї держави. Доказом цього є перші місця України серед країн з найбільшою кількістю звернень до ЄСПЛ. Таким чином, у 2016 році Україна очолювала рейтинг за кількістю звернень, і попри те, що аналізуючи рейтинг 2018 року можна відзначити позитивну динаміку у вигляді скорочення кількості таких скарг, ми досі знаходимося у четвірці лідерів, поділяючи лідерство з Туреччиною, Росією та Румунією. Втім, така позиція також не є задовільною, оскільки, на думку багатьох фахівців, Україна знаходиться на піку розвитку громадянського суспільства, а політичні режими у вищенаведених державах назвати демократичними у повній мірі неможливо.

Варто зауважити, що не лише задовільний стан системи захисту прав та інтересів громадян є індикатором реальної ефективності громадянського суспільства. Лівову частку такого суспільства складають недержавні організації (НДО), діяльність яких направлена на забезпечення можливості реалізації громадянами своїх інтересів шляхом недопущення утисків з боку держави. Станом на 2018 рік в Україні зареєстровано 81 598 громадських організацій, це найбільша кількість за весь час існування незалежної України. Необхідно враховувати той факт, що в Сполучених Штатах Америки 1 організація припадає на 130 громадян, в той час як в Україні одна НДО припадає на 1710 жителів, що до речі, набагато більше, ніж у таких сусідніх країнах, як Білорусь або Росія. Такий ефект просунутого розвитку українського «третього сектору» можна пояснити традиційним тяжінням українців до демократії, відчуттям природної європейськості. Однак кількісний показник не завжди збігається з якісним. Відтак в Україні більшість НДО зосереджена в столиці та культурно-історичних і промислових центрах, в той час як громадяни, які проживають поза такими центрами, залишаються незахищеними.

Вищенаведене вказує на недосконалість механізму співіснування держави та громадського суспільства навіть у момент зеніту останнього.

Аналіз останніх наукових досліджень. Цьому питанню присвячені наукові праці багатьох вітчизняних учених, зокрема таких, як Н. М. Оніщенко, Н. С. Кузнецова, М. О. Баймуратов, В. Ю. Барков, В. В. Горленко, Ю. М. Оборотов, М. П. Орзіх, В. Ф. Погорілко, Т. В. Розова, Ю. М. Тодика, О. Ф. Фризький та ін.

Згадані теоретики наголошують на важливості становлення і взаємодії громадянського суспільства і правової держави, називаючи це «демократичним середовищем». Важливість такого правового поля складно переоцінити, оскільки воно забезпечує доступність реалізації загальноправових цінностей, таких, як інтереси, свободи тощо.

Основні концептуальні положення про громадянське суспільство в історичній ретроспективі були сформульовані такими видатними мислителями, як Дж. Локк, А. Фергюссон, Ш. Л. Монтеск'є, І. Кант, Г. Гегель, А. де Токвіль та ін.

Сьогодні в доктрині теорії держави і права немає єдиного і загальноприйнятого розуміння громадянського суспільства, натомість існує лише концепція такого розуміння. Цікавою особливістю є також те, що навіть словосполучення «громадянське суспільство» є відносно умовним, адже «негромадянського», або «антигромадянського» суспільства просто не існує.

При всьому вищезгаданому різноманіттю такого явища, як громадянське суспільство, більшість науковців поділяють думку Ю. М. Оборотова: «громадянське суспільство створює такі суспільні відносини, до яких держава не може втрутитися» [4, с. 58] Аналогічну думку поділяє й Ю. М. Тодика, який під громадянським суспільством розумів «систему самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, що забезпечують умови для реалізації приватних інтересів і потреб індивідів і колективів, для життєдіяльності соціальної і духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління» [3, с. 187].

На нашу думку, найбільш вдалим і сучасним є визначення Н. С. Кузнецової: громадянське суспільство – це «суспільство, яке здатне чинити спротив державі, контролювати її діяльність; суспільство, яке здатне вказати державі її місце, тримати її в шорах. Інакше кажучи, громадянське суспільство – це суспільство, здатне зробити свою державу правовою» [5, с. 52-53].

Таке суспільство є сукупністю громадян та організацій, які мають рівні права та обов'язки, при цьому воно (суспільство) не перебуває під прямим наглядом та контролем держави, але взаємодіє нею. Така взаємодія здійснюється задля досягнення загального блага. Громадянське суспільство необхідне для існування демократичного режиму суспільства, а держава в свою чергу захищає право незалежного існування і самоврядування недержавних організацій.

Відповідно до 1 статті Конституції України, наша держава є демократичною правовою державою. Втім, фактично сьогодні Україна лише йде шляхом демократизації. Одним з багатьох факторів, які гальмують цей рух, є відсутність громадянського суспільства.

Ймовірно, ситуація склалася таким чином внаслідок відсутності реально функціонуючого комплексного громадянського суспільства в Україні у складі Російської імперії та Радянського Союзу.

Шляхи подолання проблеми:

Вважаємо, що важливими кроками для побудови такого суспільства є:

- підвищення правової та політичної культури і свідомості населення;
- створення і забезпечення можливості здійснення «прямої демократії»;
- створення сучасного функціоналу онлайн сервісів задля забезпечення швидкого і надійного доступу до голосувань, внесення пропозицій, петицій та оскаржень дії чи бездіяльності державних органів;
- відміна повного державного контролю у певних сферах суспільного життя, розвиток місцевого самоврядування, створення приватних пенсійних і страхових фондів, споживчих товариств, організацій колективного управління, об'єднань власників тощо;
- постійне удосконалення контрольних механізмів, тобто механізмів зворотного зв'язку від суспільства до держави;
- ефективна реформа судової системи, створення антикорупційного суду;
- повне переважання «силового» державного сектору після закінчення військових дій на Сході України;
- заборона прямого та опосередкованого впливу на засоби масової інформації з боку державних службовців усіх рівнів;
- реформа освіти задля забезпечення будь-якої особи знаннями про свої реальні та потенційні права, обов'язки, а також про можливості їх використання та виконання.

Безпосередню діяльність держави можна успішно, демократично корегувати за допомогою: суб'єктів, інститутів, структур громадянського суспільства. Але не можна позбавити державу певної ролі в організації вітчизняного соціального простору та підмінити громадянським суспільством [1, с. 12-13].

Висновки: Отже, для встановлення демократії громадянське суспільство є обов'язковим та невід'ємним фактором, оскільки від рівня розвитку такого суспільства залежить доступність захисту власних інтересів для громадян, а також варіативність можливостей для самореалізації в усіх сферах суспільного життя. Чим розвиненіше громадянське суспільство, тим важче запровадити тотальний контроль над громадянами такої держави, який потенційно може стати причиною розвитку авторитаризму та утисків прав та свобод. На нашу думку, в контексті розбудови громадянського суспільства, серед інших, варто враховувати фактор специфіки менталітету українського громадянина. Вплив на цей менталітет може і повинен відбутися шляхом формування заходів співпраці за участі міжнародних організацій, навчальних закладів та інститутів громадянського суспільства в Україні, необхідно забезпечити реалізацію проектів, які спрямовані на підвищення освіти і свідомості населення. Законодавець в свою чергу має забезпечити умови та можливість такої співпраці, здійснювати регулярне оприлюднення щорічного звіту про стан громадянського суспільства, а також гарантувати незалежність та засоби існування усім його інститутам. Основні засади розбудови такого суспільства мають закріплювати захист прав і свобод людини центральним пріоритетом державного і суспільного впливу.

Список використаних джерел

1. *Громадянське суспільство в Україні в умовах демократичних трансформацій: перспективи розвитку* : науково-аналітична доповідь / Оніщенко Н. М., Шемшученко Ю. С., Скрипнюк О. В., Батанова О. В., Сунегін С. О. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. – С. 12-13.
2. *Конституція України* (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). Редакція від 30.09.2016.
3. *Конституційне право України* / За ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. – К. : Ін Юре, 2002. – С. 187.
4. *Теория государства и права в вопросах и ответах : учебно-методическое пособие* / Под ред. Ю. Н. Оборотова. – Х. : ООО «Одиссей», 2005. – С. 58.
5. *Развитие гражданского общества и современное частное право Украины* // Частное право. – 2013. – №1. – С. 52-53.

References

1. *Hromadianske suspilstvo v Ukraini v umovakh demokratychnykh transformatsii: perspektyvy rozvytku*: naukovo-analitychna dopovid / Onishchenko N. M., Shemshuchenko Yu. S., Skrypniuk O. V., Batanova O. V., Suniehin S. O. – K. : Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2017. – S. 12-13.
2. *Konstytutsiia Ukrainy* (Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1996, № 30, st. 141) Redaktsiia vid 30.09.2016.
3. *Konstytutsiine pravo Ukrainy* / Za red. Yu. M. Todyky, V. S. Zhuravskoho. – K. : In Yure, 2002. – S. 187.
4. *Teoriya hosudarstva y prava v voprosakh y otvetakh* : Uchebno-metodycheskoe posobyie / Pod red. Yu. N. Oborotova. – Kh. : ООО «Odysei», 2005. – S. 58.
5. *Razvytye hrazhdanskoho obshchestva y sovremennoe chastnoe pravo Ukrainy* // ChASTNOE PRAVO. – 2013. – № 1. – S. 52-53.

Акуленко Д. Ю. Окремі проблеми побудови громадянського суспільства в Україні та його взаємодії з державою

Стаття присвячена дослідженню умов побудови громадянського суспільства в Україні та розподілу соціального простору між таким суспільством та державою. Незважаючи на критичну необхідність існування такого суспільства в будь-якій демократичній правовій державі сьогодення, фахівці не приділяють належної уваги прямому зв'язку між традиціями та ментальністю громадян з вибором необхідного шляху розбудови і розвитку громадянського суспільства. Крім того, чимало сходинок на шляху до реальної незалежності і ефективної діяльності ГС були проігноровані. У статті були проаналізовані останні наукові дослідження та був розроблений чіткий план, включно із системою практичних заходів, які спрямовані на подолання кризи інертності впливу ГС на захист прав та інтересів громадян України.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, недержавні організації, соціальний простір, механізм співіснування громадянського суспільства і держави, демократичний правовий режим.

Akulenko D. Y. Selected issues of building a civil society in Ukraine and its cooperation with the State

The article is devoted to the study of the conditions of building a civil society in Ukraine and the distribution of social space between the society and state. Despite the critical need for the existence of such society in any democratic constitutional state nowadays, the experts neglect the direct relation between traditions and citizen's mentality with a choice of required development path and development of civil society. Furthermore, many stages in the way of real independence and efficient operation of civil society were ignored. In the article the recent research was analyzed and a strong action plan was developed, including the system of practical tools, which focused on dealing with the crisis of civil society inertia influence on protection of the rights and interests of Ukrainian citizens.

Key words: civil society, state, non-governmental organizations, social space, mechanism of civil society and state cooperation, democratic legal control.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-99-102

УДК 340.1

*Олег Леонідович Богініч,
старший науковий співробітник відділу
теорії держави і права Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

**ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО, ДЕРЖАВА, ОСОБА:
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ
В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ**

Постановка проблеми. Початок третього тисячоліття для Української держави ознаменувався розвитком складних трансформаційних процесів, які охопили практично всі сфери суспільного життя. Поряд з тим незаперечним фактом, що зазначені трансформаційні процеси так чи інакше пов'язані з формуванням в Україні соціальної, правової, демократичної держави, основу функціонування якої складає розвинене громадянське суспільство, вони породили також значну кількість об'єктивних загроз, що суттєво актуалізує необхідність переосмислення основних аспектів взаємодії держави, громадянського суспільства та особи.

Перманентний стан перехідного періоду розвитку незалежної Української держави, що супроводжується реформуванням значного масиву галузей та сфер життєдіяльності суспільства з одночасним посиленням демократизації соціального життя, передбачає вироблення ефективного механізму взаємодії між особою, громадянським суспільством та державою, чого неможливо досягти лише за допомогою владно-примусових механізмів. Адже очевидно, що без підтримки державно-управлінських рішень з боку інститутів громадянського суспільства та окремих індивідів, дієве реформування відповідних галузей та сфер суспільно-державного життя здійснити неможливо, а тому особливої актуальності набуває, по-перше, науковий пошук основних теоретико-правових засад забезпечення функціонування ефективного механізму взаємодії особи, громадянського суспільства та держави і, по-друге, визначення оптимальних шляхів подолання тих об'єктивних викликів та загроз, які стоять сьогодні перед громадянським суспільством, державою та особою і сприяють посиленню тенденцій їх відчуження одне від одного [1, с. 24].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Незважаючи на те, що проблематика правових засад взаємодії громадянського суспільства, особи та держави є, на перший погляд, вже достатньо дослідженою, про що свідчить значна кількість наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених, потрібно визнати, що об'єктивна дійсність все ще вимагає пошуку системних шляхів подолання існуючих протиріч між вказаними учасниками державно-правового розвитку.

Не применшуючи ролі та значення наукового доробку багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких варто назвати, зокрема, С. Алексєєва, Г. Дж. Бермана, С. Бобровник, В. Богданова, Г. Мальцева, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, А. Полякова, С. Сунєгіна, Т. Тарахонич, В. Співака,

Ф. Хайєка, Ю. Шемшученка тощо, спробуємо визначити концептуальні підходи до осмислення правових засад взаємодії громадянського суспільства, особи та держави в умовах сучасного демократичного розвитку.

Мета статті. Метою цієї статті є загальнотеоретичне осмислення правових засад механізму взаємодії громадянського суспільства, особи та держави в умовах сучасного демократичного розвитку.

Основні результати дослідження. Переходячи до безпосереднього висвітлення основного змісту даної статті, насамперед зазначимо, що громадянське суспільство здебільшого визначається як сукупність індивідів та їх об'єднань з розвиненими політичними, правовими, культурними, економічними зв'язками, що діють формально незалежно від держави, хоча і взаємодіють з нею. При цьому, діючи формально незалежно від держави індивіди одночасно повинні впливати на неї задля досягнення загальносуспільного блага, оскільки саме завдяки такій взаємодії формується громадянська солідарність в суспільстві.

У науковій літературі справедливо зазначається, що значення громадянського суспільства в умовах функціонування демократичного політичного режиму та соціальної, правової держави полягає, зокрема, у наступному: 1) громадянське суспільство утворює відповідне соціальне середовище, в якому формується і розвивається особистість за допомогою створення умов для задоволення її основних потреб та інтересів, тобто створюються умови для її широкої самореалізації; 2) громадянське суспільство виступає гарантією захисту інтересів кожної особистості, її природних прав і свобод від надмірного втручання держави в особисте життя; 3) інститути громадянського суспільства формулюють і репрезентують перед державою громадські інтереси, а також прагнуть забезпечити ефективний діалог з державою щодо захисту цих інтересів або врегулювання можливих конфліктів; 4) за допомогою включення індивіда до структури громадянського суспільства відбувається необхідна для нього реалізація духовних і матеріальних інтересів, інтеграція у соціальне середовище [2, с. 127].

Громадянське суспільство як суспільство громадян, які є рівними у своїх правах і обов'язках, суспільство, яке номінально не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради досягнення загального блага, є базисом держави. Держава, у свою чергу, захищає демократичні принципи самоврядування всіх недержавних організацій, які безпосередньо формують громадянське суспільство. Для цивілізованого розвитку обох феноменів необхідно створити надійний, ефективний та гармонійний механізм їх взаємодії та взаємозбагачення [3, с. 47].

У вказаному контексті слід відзначити, що вплив громадянського суспільства на процеси функціонування держави, визначення перспективних напрямів її соціально-економічного, політичного та культурного розвитку, формування органів державної і місцевої влади тощо у демократичних країнах здійснюється на принципах народовладдя [4, с. 41].

На громадянське суспільство можуть покладатися і покладаються певні стратегічні завдання, оскільки воно є своєрідним компасом, орієнтиром до майбутніх дій. При цьому слід зазначити, що зріле, активне і впливове громадянське суспільство [5] не може ототожнюватися з кількісним показником наявності або відсутності певної кількості громадських організацій. Інша річ, що громадські організації покликані належним чином виконувати свої функції та завдання, що є необхідною умовою цивілізованого суспільного і державного розвитку відповідно до чинного законодавства.

Звертаючись до поняття «механізм взаємодії громадянського суспільства, особи та держави», потрібно зауважити, що загальне поняття «механізм», яке його утворює, використовується переважно у технічних науках. Так, у сучасних словниках механізм визначається, зокрема, як: 1) пристрій, що передає або перетворює рух; 2) внутрішня будова, система чого-небудь; 3) метод або спосіб досягнення певного результату; 4) сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне чи інше явище [6, с. 665].

Як бачимо, якщо перенести поняття «механізм» у площину соціальної дійсності, тобто у площину взаємодії особи, громадянського суспільства і держави, то під ним у найзагальнішому значенні, на нашу думку, потрібно розуміти систему складних та багатоманітних взаємовідносин між визначеними суб'єктами (окремими індивідами, громадськими організаціями, професійними спілками, благодійними фондами, суб'єктами господарювання, органами державної влади тощо), у структурі яких мають місце прями і зворотні взаємозв'язки та за допомогою яких забезпечується цілісність соціального розвитку [7, с. 237].

Сказане підтверджується, зокрема, тим, що у громадянському суспільстві реалізація особистості в державі відбувається через самоорганізовані соціальні інститути, номінально незалежні

від держави, але які можуть справляти і справляють суттєвий вплив на державу. Власне, громадянське суспільство виступає у цьому механізмі одним із найважливіших засобів самозахисту, умовою реалізації прав і свобод людини і громадянина, гарантією від всевладдя держави, зобов'язаної діяти в межах визначених конституцією і законодавством приписів. Громадський контроль, який забезпечується інститутами громадянського суспільства, здатен реально впливати на державну владу, визначаючи межі її втручання у соціальні процеси, демонструючи тим самим власну політичну силу. З цього також випливає, що держава, зі свого боку, також зацікавлена розвивати діалог з громадянським суспільством на демократичних засадах, створюючи необхідні умови для розвитку його інститутів та одночасно забезпечуючи реалізацію найважливіших державних функцій. Багатоаспектний характер взаємовідносин в системі координат «особа – громадянське суспільство – держава» проявляє себе практично у всіх сферах суспільного життя, зокрема, у політичній, економічній, правовій, моральній, екологічній тощо, що у сукупності утворюють своєрідний соціальний простір, в якому розвиваються взаємозв'язки між приватними і публічними інтересами.

Механізм взаємодії громадянського суспільства, особи та держави включає в себе надзвичайно широку громадську комунікацію в її визначених інституційних проявах (наприклад, громадські слухання та дискусії, публічні дебати, громадський контроль за представниками публічної влади, громадські експертизи соціально значущих проектів нормативно-правових актів, соціальне партнерство тощо). Реалізація вказаного механізму спрямована на пошук загальносоціального консенсусу та взаєморозуміння, виявлення спільних інтересів між учасниками такої взаємодії, транспарентного визначення в процесі переговорів соціальних пріоритетів та позицій, узгоджених точок зору на важливі соціальні питання, форм і способів вирішення конфліктних ситуацій, на координацію спільних дій, вироблення взаємоприйнятних правових, політичних та управлінських рішень тощо.

Крім цього, у контексті механізму взаємодії громадянського суспільства, особи та держави хотілося б дещо зауважити про такі важливі його складові, як інститут юридичної відповідальності держави перед особою та інститут юридичної та соціальної відповідальності бізнесу.

Стосовно першої складової, слід зазначити, що такий інститут існує не тільки на доктринальному рівні, але й одержує суттєве практичне «звучання». Зокрема, у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки (затвердженої Указом Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016) йдеться про «утвердження відповідальної перед людиною правової держави». Що ж стосується юридичної та соціальної відповідальності бізнесу, то ця доленосна проблема не тільки не відображається сучасним законодавством, але й не розроблена навіть в національній правовій доктрині, і це при тому, що існує нагальна потреба в розробці не тільки загальних засад цієї відповідальності в національному, але й в наднаціональному аспектах також. При цьому слід нагадати, що в англосаксонській правовій системі ще 150 років тому виникло так зване кримінальне корпоративне право. Сьогодні ж в Євросоюзі окремі вчені, політики та посадовці наголошують на відсутності відповідальності транснаціональних корпорацій. Проте можна констатувати відсутність не тільки юридичної, але й соціальної відповідальності бізнесу перед суспільством, про що можна легко пересвідчитися, лише ознайомившись з декількома публікаціями із засобів масової інформації.

Слід зазначити, що принцип пріоритетного функціонування громадянського суспільства по відношенню до державної влади знаходить своє розповсюдження, стає все більш характерним для генеральної динаміки розвитку сучасної світової цивілізації [8, с. 10-11].

Водночас, потрібно визнати, що громадянське суспільство не з'являється на порожньому місці, цьому повинен передувати соціальний і державний розвиток, причому від досконалості і суспільства, і держави в певних просторово-часових вимірах залежить ступінь досконалості інститутів громадянського суспільства, його більша або менша «зрілість» та розвиненість. Без існування держави (державних органів та інших інститутів державної влади) не існувало би громадянського суспільства (його інститутів) в тому сучасному розумінні, яке надається цьому поняттю сьогодні. Адже громадянське суспільство набирає свою силу і здатність до розвитку саме у взаємодії (діалозі та партнерстві) чи протистоянні (конфлікті) з державою, що не означає факт функціонування інститутів громадянського суспільства за своїми особливими законами, які відрізняються і не залежать від певних параметрів національної правової системи [9, с. 232]. У зв'язку з цим, хочемо наголосити: громадянське суспільство нищівно веде боротьбу з тоталітарною, а не з правовою державою.

Як уже попередньо зазначалося, важливим завданням розвитку громадянського суспільства є також забезпечення дієвого і постійного громадського контролю, який може стати важливим чин-

ником демократизації суспільства: забезпечення права народу на належне урядування. Навряд чи є особлива потреба доводити необхідність активізувати молодіжні рухи, створити адекватні форми впливу на свідомість молоді з метою формування у неї стабільної громадянської позиції.

Оголошення магістральною проблемою сьогодення прав людини, визнання інтересів особистості більш вагомими порівняно з інтересами суспільства і держави є класичним постулатом доктрини громадянського суспільства. Однак це не означає і не може означати послаблення ролі держави у захисті та охороні особистості. Права людини можуть бути гарантовані тільки в умовах правової, демократичної держави, яка в змозі управляти суспільством та позитивно впливати на особистість [8, с. 14].

В цих умовах, на наш погляд, необхідне відродження поваги до права, принципу верховенства права, принципу законності, підвищення авторитету закону, що є чи не найбільш першочерговим завданням представників вітчизняної науки і зможе слугувати важливим завданням громадянського суспільства, розвитку сучасного правового світогляду. Адже в умовах сьогодення право супроводжує нас постійно, а чи є воно при цьому дієвим, потенційно конструктивним, чи може воно задовольнити наші очікування, відчуття захищеності кожним, гарантованість прав та законних інтересів, чи може воно протистояти сваволі в процесі упорядкування суспільних відносин та безсумнівної дії механізмів щодо впровадження правового порядку в усіх сферах суспільного життя, гарантувати та забезпечити систему безпеки, що пов'язана із соціальною діяльністю, особливо тією, що несе потенційну загрозу життєво важливим інтересам людини, суспільства та держави?

Логіка розвитку і зміст всієї правової дійсності беззаперечно свідчать про те, що правові реформи, демократичні зміни в суспільстві є так чи інакше результатом сприйняття суб'єктами правовідносин тих чи інших правових норм, приписів права, правових настанов. Власне, одним із важливих проявів цього об'єктивного процесу і є постійний розвиток і зміна правових уявлень, відповідних загальнообов'язкових правил поведінки в історично конкретних правових системах. І, мабуть, тільки в такому контексті всі правові юридичні явища можуть бути усвідомлені як прояв соціальної необхідності і соціальної закономірності, як об'єктивно обумовлений атрибут суспільного розвитку. В цьому значенні право – явище, яке повинно задовольняти як окремий, індивідуальний інтерес, так і загальнозначущий, суспільний.

Комунікативна функція права забезпечує одержання учасниками правовідносин інформації про те, якою є позиція держави щодо необхідної, дозволеної чи забороненої поведінки. Соціальна життєдіяльність індивідуумів органічно пов'язана з одержанням, сприйняттям, засвоєнням і використанням такої інформації. Правова інформація є одним з різновидів соціальної інформації. За допомогою юридичних норм держава сповіщає учасників суспільних відносин про позицію держави щодо необхідної, дозволеної або забороненої поведінки.

Головне призначення права – забезпечити згоду, громадянський мир в суспільстві з позиції прав людини. Якщо в суспільстві (в даному випадку мова йде про сучасне суспільство України) починають панувати ідеї, які не відповідають загальнолюдським цінностям, моралі, правам людини, то роль і значення права неминуче знецінюється. Історія людства має достатньо доказів того, що будь-яке суспільство може процвітати і оптимально розвиватися, лише спираючись на ідеї правової, справедливої організації життя, де визнано верховенство права.

В такий спосіб, дійсно, можна говорити про комунікативні потенції права та обмін необхідними стандартами, що встановлені правом, між суспільством, державою, окремими соціумами та індивідами. Безумовно, перераховані підходи до вивчення комунікативної складової права не можуть вичерпати всієї багатоманітності проблеми. Втім, її аналіз беззаперечно слугуватиме підвищенню ефективності комунікативної здатності права по відповідному регулюванню суспільних відносин, широкого використання в конституційному процесі сучасної України комунікативної потенції права [1, с. 22-23].

У зазначеному контексті слід констатувати, що за роки незалежності в Україні прийнятий величезний масив правових норм. Загалом він відповідає і міжнародним нормам, і цивілізованим формам, і євростандартам. Але в той же час, цей масив є недіючим, тобто ефективність права лишається сьогодні здебільшого декларативною або «паперовою». Тому найбільш пріоритетним завданням і доктрини, і практики, є така трансформація права, при якій воно дійсно стає дієвим регулятором суспільних відносин. При цьому безумовним «мірилом», оцінкою ефективності права є ефективність захисту прав, свобод і законних інтересів людини.

Висновки. З огляду на вищенаведене, можемо зробити наступні висновки:

1. Громадянське суспільство є складною, неоднорідною системою інститутів та взаємовідносин, що, з одного боку, складаються між ними, а з іншого – проявляють себе у відносинах з особою і державою. При цьому громадянське суспільство виконує одне з найважливіших завдань, яке полягає в обмеженні владних функцій держави за допомогою відповідних інституційних, організаційних, правових, культурних та інших визначених параметрів.

2. Обмеження громадянським суспільством державної влади зовсім не означає наявності конфлікту або протиріччя між ними, як це має місце, наприклад, в умовах перехідного етапу розвитку суспільства і держави. Скоріше, навпаки, справжнє обмеження громадянським суспільством державної влади, так само як і владний вплив держави на інститути громадянського суспільства, полягає у тому, що обидва вони покликані стримувати та виправляти окремі деструктивні прояви або різного роду відхилення людської діяльності на громадському і державному рівнях, використовуючи для цього різноманітні засоби передусім правового характеру в межах визначеної соціокультурної та цивілізаційної парадигми.

Список використаних джерел

1. *Концепція* удосконалення діалогу громадянського суспільства, особи та держави в контексті забезпечення та захисту прав людини в Україні / Шемшученко Ю. С., Оніщенко Н. М., Пархоменко Н. М. та ін. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. – 116 с.
2. *Головащенко О.* Громадянське суспільство як основа у становленні правової держави // Вісник академії правових наук України. – 2008. – № 3 (54). – С. 126-128.
3. *Бальцій Ю.* Громадянське суспільство в Україні в умовах розбудови правової демократичної державності // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2011. – № 1 (11). – С. 46-49.
4. *Мірошніченко Ю. Р.* Конституційно-правове забезпечення народовладдя в Україні : моногр. / за ред. О. Л. Копиленка. – К. : Фенікс, 2012. – 359 с.
5. *Національна стратегія* сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки, затверджена Указом Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016 «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/68/2016/print1469195200458068>
6. *Великий тлумачний словник* сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
7. *Оніщенко Н. М., Сунегін С. О.* Механізм взаємодії особи, громадянського суспільства та держави: сутнісні та емпіричні проблеми удосконалення // Публічне право. – 2015. – № 4 (20). – С. 236-245.
8. *Громадянське суспільство в Україні в умовах демократичних трансформацій: перспективи розвитку: науково-аналітична доповідь* / Шемшученко Ю. С., Скрипнюк О. В., Оніщенко Н. М. та ін. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. – 100 с.
9. *Грудницька Л. Ю.* Государство и гражданское общество : моногр. / под ред. С. М. Петрова. – М. : ЮРКОМПАНИ, 2010. – 464 с.

References

1. *Kontseptsiia* udoskonalennia dialohu hromadianskoho suspilstva, osoby ta derzhavy v konteksti zabezpechennia ta zakhystu prav liudyny v Ukraini / Shemshuchenko Yu. S., Onishchenko N. M., Parkhomenko N. M. ta in. – K. : Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2015. – 116 s.
2. *Holovashchenko O.* Hromadianske suspilstvo yak osnova u stanovlenni pravovoi derzhavy // Visnyk akademii pravovykh nauk Ukrainy. – 2008. – № 3 (54). – S. 126-128.
3. *Baltsii Yu.* Hromadianske suspilstvo v Ukraini v umovakh rozbudovy pravovoi demokratychnoi derzhavnosti // Visnyk Tsentralnoi vyborchoi komisii. – 2011. – № 1 (11). – S. 46-49.
4. *Miroshnychenko Yu. R.* Konstytutsiino-pravove zabezpechennia narodovladdia v Ukraini: monohrafiia / za red. O. L. Kopylenka. – K. : Feniks, 2012. – 359 s.
5. *Natsionalna* stratehiia spriyannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2016-2020 roky zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 26 liutoho 2016 roku № 68/2016 «Pro spriyannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini» // Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/68/2016/print1469195200458068>.
6. *Velykyi* tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) / Uklad. i holov. red. V. T. Busel. – K. ; Irpin: VTF «Perun», 2005. – 1728 s.
7. *Onishchenko N. M., Suniehin S. O.* Mekhanizm vzaiemodii osoby, hromadianskoho suspilstva ta derzhavy: sutnisni ta empirichni problemy udoskonalennia // Publichne pravo. – 2015. – № 4 (20). – S. 236-245.

8. *Hromadianske suspilstvo v Ukraini v umovakh demokratychnykh transformatsii: perspektyvy rozvytku: naukovo-analitychna dopovid / Shemshuchenko Yu. S., Skrypniuk O. V., Onishchenko N. M. ta in. – K. : Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2017. – 100 s.*
9. *Gruditsyna L. YU. Gosudarstvo i grazhdanskoye obshchestvo: monografiya / pod red. S. M. Petrova. – M. : YURKOMPANI, 2010. – 464 s.*

Богініч О. Л. Громадянське суспільство, особа, держава: правові засади взаємодії в умовах демократичного розвитку

Стаття присвячена дослідженню загальнотеоретичних проблем підвищення ефективності взаємодії громадянського суспільства, особи та держави. Наголошується, що громадянське суспільство є базисом сучасної демократичної правової держави. Обґрунтовується думка, що в умовах панування правозаконності обмеження громадянським суспільством державної влади не призводитиме до конфлікту або протиборства між ними.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, особа, право, права людини.

Bohinich O. L. Civil society, person, state: legal foundations of interaction in conditions of democratic development

The article is devoted to the study of general theoretical problems of increasing the effectiveness of the interaction of civil society, individuals and the state. The influence of civil society on the processes of functioning of the state, the definition of promising directions of its socio-economic, political and cultural development, the formation of state and local government bodies, etc., in democratic countries carried out on the principles of democracy. In a civil society the realization of personality in the state occurs through self-organized social institutions, nominally independent of the state, but which can produce and exert a significant influence on the state. Civil society acts in this mechanism as one of the most important means of self-defense, a condition for the realization of human and civil rights and freedoms, a guarantee of the omnipotence of the state, obliged to act within the limits established by the constitution and legislation.

Public control, which is provided by civil society institutions, can really influence state power, defining the limits of its intervention in social processes, thereby demonstrating its own political power. The multidimensional nature of the relationship in the coordinate system «the person – civil society – the state» manifests itself in almost all spheres of social life, in particular, in political, economic, legal, moral, environmental, etc., which together form a peculiar social space in which the interconnection develops between private and public interests. The mechanism of interaction between civil society, individuals and the state involves an extremely wide public communication in its identified institutional manifestations. The implementation of this mechanism is aimed at finding general social consensus and mutual understanding, identifying common interests among the participants in such interaction, transparent definition of social priorities and positions in the process of negotiations, agreed points of view on important social issues, forms and methods of solving conflict situations, coordination of joint actions, elaboration mutually acceptable legal, political and managerial decisions, etc.

Therefore, the most priority task of legal doctrine and practice is such a transformation of law, in which it really becomes an effective regulator of social relations. In this unconditional «measure», an assessment of the effectiveness of law is the effectiveness of the protection of rights, freedoms and legitimate interests of man. The limitation of state power by civil society does not at all mean that there is a conflict or confrontation between them, as is the case, for example, in the conditions of the transitional stage of development of society and state. On the contrary, rather, the real constraint by civil society of state power, as well as the power of the state on the institutions of civil society, is that both of them are intended to contain and correct individual destructive manifestations or various kinds of deviation of human activity at the public and state levels, using for this purpose a variety of means, primarily of a legal nature, within a defined socio-cultural and civilization paradigm.

Key words: civil society, state, individual, law, human rights.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-102-107

*Ольга Григорівна Варич,
доцент, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії права та держави
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ ЯК СУЧАСНИЙ ВЕКТОР ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Постановка проблеми. Сучасні глобалізаційні процеси державотворення та правотворення вимагають дослідження різноманітних сфер життєдіяльності суспільства та держави. Незважаючи на величезний спектр праць науковців та масштабні досягнення у цій сфері, все ж таки відчувається необхідність в осмисленні важливих цілей та напрямків реформування саме правової системи України.

Панування у правовому житті основних правових ідеалів, цінностей особливого духовного виміру формують право як найважливішу цінність. Тому, проникаючи у глибинний зміст правових ідей, правова система надає вільний простір для реалізації суб'єктивних прав кожної людини [5, с. 69].

Реформування правової системи насамперед пов'язується з нагальною необхідністю проведення модернізації трьох основних її напрямків: конституційного, законодавчого та судового. Усі ці напрями тісно взаємопов'язані, адже, приміром, судове реформування неможливе без створення відповідної законодавчої бази, а втілення норм закону – без належного функціонування судової системи [6, с. 56].

Саме тому надзвичайно актуальним для України є необхідність дослідження проблем застосування нового юридичного інструментарію – правового моніторингу, що дозволяє контролювати якість та ефективність законодавства в умовах його динамічного розвитку, з'ясувати зв'язок між поставленими цілями та досягнутими результатами у сфері реалізації права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання теорії та практики правового моніторингу знайшли своє відображення у вітчизняних та зарубіжних наукових дослідженнях Ю. Арзамасова, І. Бачило, Ю. Градової, О. Зайчука, О. Єрьоміна, В. Косовича, Н. Нижник, І. Онищука, Ю. Тіхомірова, І. Шутака.

Мета статті. Важливо відзначити, що правовий моніторинг є необхідною умовою забезпечення верховенства закону, прав і свобод громадян, підвищення якості прийнятих політико-правових рішень та відкритості правотворчої діяльності, зниження рівня суперечливості законодавства, забезпечення стабільності правової політики, підвищення рівня правосвідомості та правової культури населення, впорядкування діяльності у сфері законотворчості, забезпечення єдиного правового простору держави, підвищення ефективності правозастосовної практики [1, с. 10].

Відтак, метою статті є з'ясування сучасних векторів розвитку правового моніторингу як складного, багатогранного процесу, що покликаний організувати, дослідити та оцінити ефективність дії механізму правового регулювання, з метою покращення та удосконалення правової системи. Отже, об'єктом правового моніторингу є суспільні відносини, що перебувають у сфері дії права.

Основні результати дослідження. Оскільки механізм правового регулювання являє собою сукупність правових засобів, за допомогою яких здійснюється вплив на свідомість та поведінку людей, то метою правового моніторингу є забезпечення ефективності втілення змісту правових норм у можливу правомірну поведінку особи шляхом усвідомлення індивідуумом ціннісних орієнтацій про право та формування позитивних мотивів правової поведінки. Саме цей факт знаходить пояснення у властивій праву тенденції досягнення максимальної визначеності юридичної регламентації суспільних відносин.

Разом з тим, як і будь який процес, правовий моніторинг має певний алгоритм, що включає в себе різноманітні етапи (стадії): 1) підготовчий етап, що передбачає постановку та конкретизацію його мети та завдань, кола суб'єктів, об'єктів та напрямків дослідження; 2) етап збору інформації здійснюється з метою узагальнення вихідних даних щодо об'єкта дослідження на основі відповідних інформаційних баз з урахуванням даних щодо існуючих нормативно-правових актів, актів правозастосування та інших офіційних документів з необхідністю залучення даних соціо-

логічних досліджень; 3) етап безпосередньої моніторингової експертизи нормативно-правових актів на предмет відповідності їх норм положенням Конституції, загально визначеним принципам, міжнародно-правовим актам та правилам юридичної техніки; 4) етап оцінки ефективності дії нормативно-правових актів (норм права), що базується на аналітико-оціночній діяльності та ґрунтується на системі показників різного роду інформації та можливості застосування різноманітних методів дослідження; 5) етап прогнозування потреби у правовому регулюванні; 6) заключний етап правового моніторингу, в межах якого формулюються висновки про якість нормативно-правових актів, виявляються відповідні прогалини та колізії в регулюванні та формулюються пропозиції та рекомендації щодо їх усунення та вдосконалення нормотворчої та правозастосовчої діяльності [2, с. 111-112].

Видається обґрунтованою думка про те, що правовий моніторинг має здійснюватись на різних рівнях та відповідно до поставлених завдань в межах законних повноважень органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями.

Водночас, в Україні діяльність публічних інститутів у цій сфері недостатньо скоординована, не є обов'язковою, характеризується відсутністю відповідної методологічної бази, внаслідок чого не здатна забезпечити отримання достовірних результатів, що є визначальними для планування подальшої нормотворчої діяльності, визначення її стратегії, системного розвитку, а отже не впливає на результати правозастосування [4, с. 28].

У цьому напрямку особливу увагу в рамках дослідження правового моніторингу хотілось би звернути на етап оцінки ефективності дії нормативно-правових актів (норм права). Останній залежить від складного комплексу факторів, що характеризують соціально-економічну, політичну, правову, моральну ситуацію в країні. Саме тому визначальним є можливість виокремлення основних правових чинників, що у значній мірі впливають на оцінку ефективності нормативно-правових актів, зокрема, якість самого законодавства, ефективність правозастосовчої діяльності, рівень правосвідомості правозастосовника і населення.

Так, С. В. Бобровник і Н. М. Оніщенко, в свою чергу, сформулювали та ґрунтовно дослідили юридичні фактори ефективності законодавства, вивчення яких пов'язане з важливістю аналізу таких теоретичних проблем, як правове закріплення домінуючих потреб суспільства; предметна визначеність діяльності правотворчого органу; визначеність меж правового регулювання; зумовленість правотворчої діяльності об'єктивними умовами розвитку суспільства; зміна сфери та типу правового регулювання; особливості правотворчості як результату творчого процесу; системність законодавства; якість законодавства; досконалість юридичної техніки; чітке визначення видів юридичної відповідальності, що настає за порушення нормативних приписів, механізму її реалізації [3, с. 19].

Не менш важливим, на нашу думку, є врахування значення різноманітних засобів досягнення цілей правових норм і соціальної корисності самих норм, тобто можливість у процесі проведення правового моніторингу співвідношення поставлених завдань (цілей) та досягнутих результатів, які передбачалось законодавцем досягти. Останні можуть бути позитивними (корисними) і негативними (шкідливими), а отже, здатні характеризувати з такої точки зору окрему правову норму чи нормативно-правовий акт. Разом з тим потрібно враховувати той фактор, що по-перше, отримані результати (як позитивні, так і негативні) можуть бути законодавцем не передбачені, а по-друге, законодавство в напрямку досягнення цілей правових норм є ефективним, але через великий обсяг негативних результатів виявляється соціально шкідливим чи не корисним для суспільства. Тому оцінка ефективності дії нормативно-правових актів як один з етапів процесу правового моніторингу не передбачає виключно оцінювання їх результативності, а включає такий важливий аспект, як оцінка соціальної корисності досягнутих результатів.

Проте, зауважимо, що текстуально, одна частина нормативно-правових актів може взагалі не містити відповідні цілі, а інша – передбачає їх в абстрактному, неповному та нечіткому змісті. У зв'язку з цим, такі обставини, з одного боку, здатні спонукати суб'єкта правового моніторингу до суб'єктивного (на власний розсуд) формування цілей відповідного нормативно-правового акта, а з іншого – текстуальна абстрактність цілей нормативно-правового акта призводить до непридатності їх використання в якості критеріїв оцінки ефективності дії такого нормативно-правового акта. В такому випадку, на наше переконання, необхідно застосовувати додаткові, допоміжні можливості оцінки ефективності дії нормативно-правових актів, наприклад, шляхом проведення

соціологічних досліджень, висновки яких би характеризували результативність дії відповідних нормативно-правових актів і в якісному і навіть в кількісному показнику.

У процесі здійснення оцінки ефективності дії нормативно-правових актів в рамках правового моніторингу безперечно має враховуватись той фактор, що в межах свого змістовного наповнення норми права повинні фіксувати лише реально існуючі можливості, вони не можуть відриватися від суспільної дійсності. Норми права повинні моделювати лише суспільні відносини, що вже існують, які достатньо сформовані, чітко визначені, хоча ще і не отримали остаточного розвитку. Тому ефективне правове регулювання може бути забезпечене на основі тісної взаємодії відображеного в праві досягнутого рівня розвитку суспільних відносин з прогностичними, програмними моментами, тобто закріплення в праві найближчих і перспективних цілей.

Важливе місце серед чинників оцінки ефективності дії нормативно-правових актів займають правові принципи, що характеризуються як вихідні засади, які визначають основні положення, ідеї, що складають моральну та організаційну основу виникнення, розвитку, функціонування права, відображають сутність та соціальне призначення права у суспільстві.

Разом з тим як явище духовного життя право належить до сфери суспільної та індивідуальної свідомості. Норми права, нормативно-правові акти, правозастосовчі акти та інші юридичні феномени розглядаються як теоретичні та практичні конструкції культури. В такому значенні для її визначення необхідно використовувати специфічне поняття, що відображає особливий вимір правової реальності, тобто правову свідомість. Остання здійснює активний вплив на ефективність дії нормативно-правових актів в межах багатоманітності життєвих процесів у суспільстві та державі, здатна консолідувати різноманітні соціальні групи і таким чином підтримати та забезпечити цілісність та порядок у суспільстві. В цьому аспекті необхідним є можливість спрямування правосвідомості людини переважно на формування позитивного варіанта поведінки.

Правосвідомість як чинник оцінки ефективності дії нормативно-правових актів можливо розглядати і як реакцію особистості та суспільства в цілому на феномен права. Це пояснюється тим, що право впливає на свідомість людини, визначаючи напрямки його думок, формуючи уявлення про «необхідне», «бажане» та «заборонене». Тут діє механізм власного сприйняття особистістю правових ідей, позицій, тобто правової інформації в цілому з метою її подальшого осмислення та усвідомлення. Від рівня, характеру та змісту правосвідомості здебільшого залежить те, якою буде поведінка людини в суспільстві – правомірною, соціально корисною чи неправомірною, соціально шкідливою чи небезпечною. Беззаперечним є те, що право впливає на суспільні відносини, проходячи через волю та свідомість людей завдяки структурам та елементам їх правосвідомості. Саме тому правосвідомість складає первинну складову процесу оцінки ефективності дії нормативно-правових актів та має суб'єктивну природу, оскільки передбачає загальну правову оцінку соціальних факторів, через судження про їх відповідність ідеї правового та протиправного, через почуття права та законності, залежить від ступеня правової інформованості громадян.

Висновки. Загалом, з урахуванням здобутків та наукових напрацювань сучасної юридичної науки, вважаємо, що правовий моніторинг є важливою передумовою ефективного функціонування правової системи. Відтак, сучасні вектори розвитку правового моніторингу як складного, багатогранного процесу, покликани організувати, дослідити та оцінити ефективність дії механізму правового регулювання, з метою покращення та удосконалення не лише існуючої системи законодавства, а й розробки нових напрямків державної політики у різноманітних сферах суспільного життя, зміцнювати зв'язки правового регулювання з реальною поведінкою людей.

Список використаних джерел

1. *Бекишиєва С. Р.* Роль правового моніторингу в реалізації функцій правової системи / С. Р. Бекишиєва // *История государства и права.* – 2011. – №12. – С. 9-11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lawinfo.ru/catalog/contents-2011/istorija-gosudarstva-i-prava/12/>
2. *Онищук І. І.* Технологічний алгоритм правового моніторингу / І. І.Онищук // *Науковий вісник Херсонського державного університету. Юридичні науки.* Вип. 2. Т. 1., 2014. – С108-113.
3. *Оніщенко Н. М., Бобровник С. В.* Соціальна та юридична ефективність законодавства // *Законодавство: проблеми ефективності.* – К., 1995. – С.13-26.
4. *Петришина М. О., Сасова А. Б.* Становлення та розвиток інституту правового моніторингу в Україні: проблеми та перспективи / Петришина М. О., Сасова А. Б. // *Право і суспільство.* – 2015. – № 2. – С. 25-31.

5. Русенко І. Я. Реформування національної правової системи України: філософсько-правовий підхід // Часопис Київського університету права. – 2014. – №1. – С. 67-72.
6. Хаустова М. Г. Проблеми і перспективи розвитку правової системи України в умовах глобалізації // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – №1 (76). – С. 54-63.

Варич О. Г. Правовий моніторинг як сучасний вектор ефективного розвитку правової системи

У статті досліджені проблеми сучасних векторів розвитку інституту правового моніторингу. З'ясовано етапи (стадії) правового моніторингу, виокремлено основні правові складові, що у значній мірі впливають на процес оцінки ефективності нормативно-правових актів, зокрема, якість самого законодавства, його соціальна корисність, необхідність оцінювання поставлених та досягнутих цілей нормативно-правового акта, ефективність правозастосовчої діяльності, рівень правосвідомості правозастосовника та суспільства.

Ключові слова: правовий моніторинг, ефективність дії нормативно-правового акта, правове регулювання, якість та ефективність законодавства.

Varych O. G. Legal monitoring as modern vector of effective development of the legal system

Summary. In the article investigational problems of modern vectors of development of institute of the legal monitoring. The stages of the legal monitoring are found out, basic legal constituents are distinguished, that in a considerable measure influence on the process of estimation of efficiency of normatively-legal acts, in particular, quality of legislation, him social utility, necessity of evaluation of the put and attained aims of normatively-legal act, efficiency of legislation activity, level of sense of justice of law enforcers and societies.

Key words: legal monitoring, efficiency of action of normatively-legal act, legal adjusting, quality and efficiency of legislation.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-108-111

УДК 340.1

*Вячеслав Юрійович Васецький,
кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу
теорії держави і права Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України*

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО ЯК ВИТОК ІСТОРИЧНО-ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень та публікацій. Магдебурзьке право в містах України існувало протягом певного досить довгого часу. Воно має значення не тільки в аспекті історичного розвитку нашої країни, а й виявляє, так би мовити, пролонговану дію на події сьогодення стосовно становлення місцевого самоврядування, яке визначається як право територіальної громади... самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [1]. Місцеве самоврядування – політико-правовий інститут народовладдя, через який здійснюється управління місцевими справами шляхом самоорганізації жителів певної території і при сприянні держави. Місцеве самоврядування зародилося у Європі в часи Середньовіччя. Класичної форми у вигляді Магдебурзького права воно набуло в містах, починаючи з XIII ст. [2, с. 731-732]. Відповідно до Конституції прийнятий Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», який визначає систему та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

У зв'язку з актуальністю, науковим і практичним значенням питання місцевого самоврядування, а також його історичною формою як Магдебурзького права, цією проблемою займалась плеяда українських науковців. Зокрема, І. Усенко, Ю. Кириченко, М. Кобилецький, І. Бойко, А. Бортнікова та ін.

Актуальність проблеми зумовлена також тим, що вона носить об'єднаний характер, оскільки Магдебурзьке право у певній формі діяло у багатьох містах Центральної і Східної Європи, що обумовило загальну дослідницьку тематику з цього питання у наукових колах Республіки Польща, Німеччини та українських вчених. Наприклад, І. Бойко аналізує застосування Магдебурзького права у Галичині, коли вона була у складі Польського королівства, та його значення для становлення міського самоврядування західноукраїнських міст [4, с. 97-98]. Крім того, актуальність проблеми обумовлена практичною необхідністю керуватися існуючими конкретними нормами, які закладені у відповідних правових актах України.

Метою дослідження є вивчення причин виникнення феодально-міського права (Магдебурзького права), умов його поширення в країнах східної Європи та України, визначення зв'язку цієї правової інституції з іншими елементами правової системи тодішньої України.

Основні результати дослідження. І. Литвиненко наголошує, що для України існування ідеї інституту місцевого самоврядування в тій чи іншій формі не є новим. Україна протягом тисяч років намагалась створити власну повноцінну державу, і протягом всієї історії її існування не припинялись спроби становлення і розвитку цього інституту [5, с. 43].

Ю. Кириченко зазначає різні погляди науковців на час виникнення місцевого самоврядування в Європі: одні вчені вважають, що місцеве самоврядування виникло в Європі в період переходу від феодалізму до буржуазного ладу, тобто було пов'язано з буржуазно-демократичними революціями; інші вважають, що місцеве самоврядування – це довготривале явище в соціальному та політичному житті людства і його витoki сягають громадського та племінного самоврядування в додержавницький період. Досить часто в науковій літературі наголошується, що саме на підставі Магдебурзького права середньовічне міське самоврядування поклато початок становленню місцевого самоврядування в сучасному його розумінні та було його першою історичною формою [6, с. 361].

Починаючи з XII ст., на Європейському континенті утворюються міста, які дуже швидко сформували власну правову одиницю. Навколо причин виникнення і розвитку середньовічних міст серед учених відсутня єдність. Так, наприклад, «романістична» теорія (Тьєрі, Гизо, Фюстель де Куланж, Савіньї) стверджувала, що середньовічні міста були продовженням розвитку міст в пізній Римській імперії. Ці твердження базувалися на тому, що деякі міста виникли на терені давньоримських поселень, а середньовічний муніципальний устрій мав пряму наступність від римського. Однак ця теорія не відповідає на питання стосовно муніципального устрою в містах епохи Середньовіччя, де ніколи не було римських міст.

Як зауважували Ейхгорн та Нич, середньовічне місто виникло та отримало свій розвиток внаслідок феодальної вотчини, проте вотчинне право не сформувалося в окреме міське право. Прибічники «маркової» теорії (Мауер, фон Белов) виокремлюють місто з вільної сільської громади (марки), яка формує власні звичаї [7, с. 110].

Поява та формування феодального міського права в Україні за західноєвропейським зразком спостерігається, починаючи з XIII ст. Правовою основою функціонування Києва, як загалом і інших українських міст, до кінця XV ст. було звичаєве право та Руська правда. У 1494 р. у Києві спостерігається посилення влади Великого князя Литовського. У цей рік міщани отримали усну грамоту Великого князя Литовського Олександра, у якій зазначалося, що їх наділяли тими самими правами, «як за Великого князя Вітовта» [8, с. 305-336], що свідчить про мінімальний характер регресу правового захисту міста. В цей період середньовічне міське право як Західної, так і Східної Європи починає становити особливу правову систему, норми якої регулювали види суспільних відносин (публічного і приватноправового характеру), що виникають в процесі організації міського управління. Проте в 1496 р. було підписано Люблінську унію і на офіційному рівні утворено Річ Посполиту, тобто Київ опинився у складі нової держави, де панувало католицизм на противагу православної віри більшості місцевого населення. Одночасно з цим, у середньовічній Європі триває епоха так званого «Готичного відродження», яка збіглася з посиленням ролі міста в тогочасному державному утворенні. Саме тоді й виникло гасло «міське повітря робить людину вільною».

Ураховуючи віддаленість українських земель від основної арени європейських політичних подій та їх перебування у складі інших країн, торгово-грошові відносини були повільнішими та розвиток соціально-економічних прав також відбувався не так швидко, як, наприклад, у країнах Європи в часи Готичного відродження [9, с. 40]. В Україні існували незалежні торгові міста, такі, як Київ, Львів, Луцьк, Володимир-Волинський, Перемишль. Але первісний капітал тут циркулював в їх ме-

жах, не спрямовуючись на розбудову держави, прогресивний розвиток якої тоді було перервано. Крім іншого, на українських землях правові інститути були не настільки розвинуті, щоб виникла необхідність та можливість їхньої систематизації. Нові тенденції західноєвропейської юридичної науки мали культурний вплив хіба що на невеликий відсоток населення – на студентів Острозької та Києво-Могилянської академій. Разом з цим, тогочасне українське право залишалось не лише одним джерелом права всіх руських земель у складі Великого князівства Литовського, а й одним з визначних чинників самоідентифікації руського населення.

На землях Великого князівства Литовського, а потім і Речі Посполитої на всіх рівнях проводились заходи з державної централізації. Одним з найпріоритетніших завдань була необхідність державних чиновників спиратися на міста у своїй політичній діяльності. Саме тоді на території тодішньої Речі Посполитої, до складу якої входила сучасна Україна, поширюється Магдебурзьке право, яке надавалося привілеєм польського короля, який засвідчував, що дане місто або містечко звільняли не лише від судової, а й виконавчої влади власника, на землі якого воно було розташоване. Із загальнодержавних повинностей залишалася тільки військова. Мешканці міст і містечок самостійно утримували міську адміністрацію, сплачували податки духовенству. З них стягували також грошові податки на ремонтні роботи. Сутність Магдебурзького права полягала, насамперед, у тому, що воно надавало мешканцям значні права на самоврядування. У тих містах, куди приїжджали багато купців, мешканці мали право будувати гостинний двір. Серед головних джерел надходжень до казни власників міста найбільше значення мала торгівля [7, с. 279].

У XV ст. відбувається відродження міста Києва та інших міст України на основі так званого Магдебурзького права міського самоврядування. Із здобуттям Києвом Магдебурзького права православні та уніати отримали більше прав порівняно з тими, що були раніше [11, с. 169]. Відтак, основою київського життя з початку 90-х рр. XV ст. до кінця XVIII ст. стало Магдебурзьке право, яке й визначало статус міста не лише у Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій, а й за часів Гетьманщини під безпосередньою владою Російської імперії. Статус Києва, як вільного міста, залишався переважно непорушним, хоч, зрозуміло, і зазнавав певних змін, спричинених пануванням різних володарів.

Члени органів міського самоврядування: вїйт, бургомістри, і радці, – обирались лише із заможних киян. Вїйт затверджувався королем. Його кандидатура мала бути запропонованою самими міщанами. Головою міського суду грамота на Магдебурзьке право проголошувала вїйта. Його судові повноваження у цій грамоті визначались досить широко – в його руках зосереджувалась вся карна влада. Разом з тим у судовому відношенні вїйт був у безпосередній залежності від Великого князя, в справі міського самоврядування в реальності постійно втручались представники київської військової адміністрації. На частину населення Києва, що не належала до стану міщан, Магдебурзьке право не розповсюджувалось. «Господарських» міщан, що перебували під юрисдикцією замку, судив замковий суд на чолі з воєводою, а на феодално залежних, в тому числі, і духовних, зокрема монастирських – розповсюджувався феодалний суд, який здійснювався безпосередньо феодалом, або уповноваженою ним на це особою.

Отже, по-перше, Магдебурзьке право України входило в систему права Західної Європи, що підтверджує належність правової системи України до романо-германської правової сім'ї.

По-друге, поширення магдебурзького права в українських містах сприяла низка соціально-економічних та політичних чинників. Так, прискорений розвиток сільського господарства, посилення впливу товарно-грошових відносин сприяли піднесенню українських міст та їх жителів, що вимагало відповідної правової регламентації. Запровадження Магдебурзького права в українських містах поширювалось під польським впливом із урахуванням вітчизняних традицій звичаєвого права, однак це не був оригінальний процес, який відбувався із значним спізненням порівняно з іншими містами Західної Європи. Магдебурзьке право ставало не лише способом модернізації суспільних відносин, а й інструментом політичного впливу Польської корони, спрямованим на інкорпорацію українських земель й Великого князівства Литовського до Польщі.

На сьогодні істориками не до кінця з'ясовано питання співвідношення процесів поширення Магдебурзького права в містах України і політики централізації, що характеризувалося зміцненням бюрократичної опіки збоку влади, неминучим у процесі утворення централізованої держави, якою було Велике Литовське князівство. Як зазначає Ю. Кириченко, наслідком запровадження Магдебурзького права стало виведення більшості міст із-під влади феодалів, князів та воєвод, скасування

норм звичаєвого права, утворення та розвиток нових політико-правових форм і методів організації суспільства тощо. На його думку, Магдебурзьке право створило правову основу становлення і розвитку місцевого самоврядування в сучасному його розумінні [6, с. 366].

Основний висновок полягає у значенні Магдебурзького права як основи для розвитку місцевого самоврядування в Україні, отримання історичного досвіду, запозичення в сучасних умовах досягнень місцевого самоврядування європейських країн та запровадження його у національну систему місцевого самоврядування, пристосування відповідних національних правових норм, стандартів та процедур.

Відмінність між європеїзацією в минулих століттях та сучасною полягає в тому, що, по-перше, сьогодні все це відбувається без нав'язувань і насаджень, а по-друге, йдеться не про копіювання якоїсь конкретної зарубіжної моделі місцевого самоврядування, а про вироблення власної національної моделі, заснованої на основі застосування визнаних у Європі та світі основних сучасних принципів врядування.

Список використаних джерел

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Погорілко В. Ф., Батанов О. В. Місцеве самоврядування. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемчученко та ін. – К. : Укр. енцикл., 2001. – 792 с.
3. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1997. – № 24. – Ст. 170.
4. Бойко О. Д. Історія України : посіб. [для студ. вищих навч. закл.] / О. Д. Бойко. – К. : Видав. центр «Академія», 1999. – 568 с.
5. Литвиненко І. Л. Історичні традиції становлення і розвитку місцевого самоврядування в Україні / І. Л. Литвиненко // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 1. – С. 43-49.
6. Кириченко Ю. М. Поширення Магдебурзького права та його особливості в містах України / Ю. М. Кириченко // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 361-366.
7. Історія середніх віків : учеб. для студ. ист. фак. пед. ин-в / М. Л. Абрамсон, А. А. Кириллова, Н. Ф. Колесницький и др. Под ред. Н. Ф. Колесницького. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Просвещение, 1986. – 575 с.
8. Історія Києва : в 4 т. – Т. 1: Древний и средневековый Киев / Гл. ред. Кондуфор Ю. Ю. – К. : Наукова думка, 1982. – 408 с.
9. Яковенко Н. М. Українська шляхта кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К. : Критика, 2008. – 470 с.
10. Кіселічник В. Львівське міське право: поняття, джерела, періодизація та зміст // Вісник ЛНУ. Серія юридична. – 2004. – Вип. 39.
11. Павленко Ю. В. Нарис історії Києва / Ю. В. Павленко. – К. : Фенікс, 2004. – 480 с.

Васецький В. Ю. Магдебурзьке право як виток історично-правового розвитку місцевого самоврядування в Україні

Існування Магдебурзького права в містах України має вплив на події сьогодення стосовно становлення місцевого самоврядування. Метою дослідження є вивчення причин виникнення Магдебурзького права, умов його поширення в країнах Східної Європи та України, визначення зв'язку цієї правової інституції з іншими елементами правової системи тодішньої України. Подано історичний аспект поширення Магдебурзького права в містах України. Магдебурзьке право України входило в систему права Західної Європи, що підтверджує належність правової системи України до романо-германської правової сім'ї. Незважаючи на зовнішній вплив, поширенню Магдебурзького права в українських містах сприяли внутрішні соціально-економічні та політичні чинники. Робиться висновок про значення Магдебурзького права для набуття необхідного історичного досвіду і основи для розвитку місцевого самоврядування в Україні з використанням досягнень європейських країн.

Ключові слова: місцеве самоврядування, Магдебурзьке право, місцеві органи влади.

Vasetsky V. Y. Magdeburg Law as an Origins of Historical and Legal Development of Local Self-Government in Ukraine

Magdeburg Law in the cities of Ukraine existed during the Middle Ages for quite some time. It matters not only in the aspect of the historical development of our country, but also has an impact on the events of the present with regard to the formation of local self-government. The purpose of the paper is to study the causes of the Magdeburg Law, the conditions

for its extension in the countries of Eastern Europe and Ukraine, the definition of the connection of this legal institution with other elements of the legal system in Ukraine at that time. The problem is urgent and has a scientific and practical significance as an important historical form of local self-government.

In the scientific literature it is noted that just on the basis of the Magdeburg Law, medieval city self-government marked the beginning of the formation of local self-government in its modern sense and was its first historical form. The spread of the Magdeburg Law in the cities of Ukraine took place at a time when Ukraine was part of the Rzecz Pospolita. The basis of life in Kiev since the early 90's XV century by the end of the XVIII century Magdeburg Law, which determined the status of the city not only in the Grand Duchy of Lithuania and the Rzecz Pospolita, but also during the Hetmanate period under the direct authority of the Russian Empire. Despite the external influence, the extension of Magdeburg law in Ukrainian cities was facilitated by internal socio-economic and political factors.

The Magdeburg Law of Ukraine was part of the system of the law of Western Europe, which confirms the belonging of the legal system of Ukraine to the Roman-Germanic legal family. A number of socio-economic and political factors contributed to the expansion of Magdeburg Law in Ukrainian cities: accelerated development of agriculture, strengthening of the influence of commodity-money relations, which contributed to the elevation of Ukrainian cities and their inhabitants.

A conclusion is made about the significance of the Magdeburg Law in order to acquire the necessary historical experience and the basis for the development of local self-government in Ukraine, using the achievements of European countries.

Key words: local self-government, Magdeburg law, local authorities.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-111-115

УДК 342.8; 324

*Дарія Любомирівна Вітюк,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри,
заступник завідувача кафедри теорії,
історії права і держави та конституційного права
з наукової роботи ННІ права УДФСУ*

*Ольга Анатоліївна Павлюх,
старший викладач кафедри теорії,
історії права і держави та конституційного права
ННІ права УДФСУ*

ВИБОРИ ЯК ФОРМА БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми дослідження полягає у тому, що вибори з найдавніших часів вважалися однією з найдієвіших та найефективніших форм безпосередньої демократії як в Україні, так і в інших державах. Стаття 69 Конституції України визначає, що «народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії» [1]. У сучасній науковій літературі з конституційного (державного) права популяризуються такі форми безпосередньої демократії як вибори, референдуми, відкликання, народна законодавча ініціатива, опитування населення, збори громадян тощо. Однак найбільша увага приділяється виборам як формі безпосередньої демократії, яка впливає на формування органів представницької демократії.

Вибори як форма безпосередньої демократії мають давню історію, сприяють реалізації народного суверенітету та є показником рівня розвитку правової держави, громадянського суспільства, прав і свобод людини і громадянина тощо. Серед найяскравіших прикладів застосування виборів як важливої форми безпосередньої демократії з історії побудови української державності є вибори Президента України, які відбулися 1 грудня 1991 р. одночасно з проведенням Всеукраїнського референдуму, який надав найвищої юридичної сили Акту проголошення незалежності України. Також це президентські вибори у листопаді – грудні 2004 року після Помаранчевої революції, яка була організована і проведена прихильниками Віктора Ющенка, та після Майдану 2014 року, який отримав назву «Революція Гідності» або «Євромайдан». Ці приклади застосування виборів

при формуванні представницьких органів державної влади довели, що можна перетворити звичайне волевиявлення громадян України у волю українського народу. Практика проведення виборів в нашій державі на демократичних засадах та відповідно до чинного законодавства України присутня. Всі види виборів в Україні проводяться у визначений строк, але, зазвичай, супроводжуються певними проблемними моментами і тому виникає потреба у важливості узагальнення науково-теоретичної інформації та практичного досвіду застосування виборів як форми безпосередньої демократії при формуванні органів державної влади та місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Формуванням представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування за допомогою виборів як форми безпосередньої демократії у свої наукових працях цікавилися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: М. Банкович, Є. Ткачинські, Б. Банашак, І. Панкевич, М. Чудаков, М. Ставнійчук, К. Закоморна, О. Бориславська, І. Заєць, С. Різник, Л. Міхневич, О. Лапка, Т. Пікуля, Б. Страшун, М. Корнієнко, В. Маклаков, В. Погорілко, О. Лавринович, О. Скакун, В. Шаповал, В. Чіркін, В. Бесчастний, М. Горшенюв та інші. Однак, різноманітність наукових поглядів при дослідженні аспектів застосування виборів як форми безпосередньої демократії та сучасний стан розвитку демократії в Україні породжують нові підстави активізації наукового пізнання у даній сфері.

Мета статті. Визначити цінність виборів як форми безпосередньої демократії в умовах побудови незалежної, демократичної і правової держави. Також, застосовуючи комплексні підходи юридичної науки та призму правової аналітики, сформувані рекомендації щодо пріоритетних напрямів сучасного досконалого розвитку виборів та подальшого удосконалення їх застосування в Україні.

Основні результати дослідження. Необхідно наголосити на тому, що вибори є однією з основних форм безпосередньої участі громадян в управлінні справами держави і суспільства [2]. Вибори як важливе суспільне явище є способом формування представницьких органів та органів місцевого самоврядування [3]. Вибори також розглядаються як процес, унаслідок якого народ шляхом голосування формує склад державного органу чи обирає особу на виборну посаду [4]. Як правило, сформовані у результаті проведення виборів органи державної чи місцевої влади наділяються владними повноваженнями і отримують право діяти від імені народу, держави, територіальної громади і можуть приймати загальнообов'язкові рішення для виконання. Вибори – це процедура формування органів публічної влади, або надання повноваження посадовій особі, яке здійснюється шляхом голосування правомочних осіб за умови, що на кожен мандат який заміщується претендує декілька кандидатів [4]. Вибори можна розглядати як спосіб легітимації органів влади, тобто їх визнання та народної підтримки.

Краще усвідомити сутність виборів допоможе їх класифікація. За способом волевиявлення: прямі; непрямі. За кількісною ознакою: загальні; часткові. За територіальною ознакою: більшість вчених, а саме: В. Ріяка, В. Шаповал, В. Чіркін у свої працях зазначають поділ на: загальнонаціональні та місцеві, а у працях В. Бесчастного згадуються загальнонаціональні, місцеві та регіональні, наприклад, вибори у Канаді в межах провінції. За часом проведення: чергові; позачергові; нові – за умови, що вибори не відбулися або визнані недійсними; повторні – коли результат виборів не встановлюється після однократного голосування. Також, у В. Бесчастного існує ще класифікація в залежності від того, кого обирають, розрізняють парламентські, президентські та муніципальні вибори. Періодичність виборів залежить від терміну повноважень виборних органів та посадових осіб. Так, парламенти здійснюють повноваження протягом 4-5 років, наприклад, Верховна Рада України – 5 років, Національні збори Франції – на 5 років, Палата Представників в Японії – на 4 роки [5], а президенти – протягом 5-7 років. Так, президенти України, Німеччини, Франції, Болгарії, Індії обираються на 5 років, а президенти Молдови, Росії, Румунії, США обираються на 4 роки [5]. Іноді встановлюється обмеження на переобрання особи, як правило, не більше двох строків підряд, як в Україні, Німеччині, Чехії, Австрії, або переобрання не передбачається, як у Мексиці та Туреччині [5; 6, с. 31-32]. На періодичність виборів впливає і дострокове припинення повноважень і у такому випадку проводяться позачергові вибори [6, с. 32].

Важливо наголосити, що велике значення у реалізації виборів мають їх соціальні функції. Усі соціальні функції, які виконують вибори, активно впливають на життя особи, на процеси реалізації влади та визначають місце виборів у суспільно-політичному житті держави та особи. До таких функцій належать: 1) через вибори реалізується одне із найважливіших прав людини і громадянина – брати участь в управлінні державою, яке закріплене Загальною декларацією прав людини Генеральної

Асамблеї ООН; 2) вибори є засобом забезпечення політичної влади через визнання її населенням та готовність виконати будь-які розпорядження; 3) вибори як своєрідний барометр політичного життя визначають співвідношення різних політичних сил, інтересів, ідей у суспільстві і державі; 4) вибори слугують засобом відбору політичних лідерів, беручи до уваги відповідність якостей такої особи-лідера та міри довіри до неї особи-виборця; 5) одна з найважливіших функцій виборів – вони є важливим елементом забезпечення народного суверенітету та демократичного політичного режиму, тому що в основу даних правових явищ – воля народу та право народу на владу.

Загальновідомо, що вибори, в першу чергу, реалізуються через врегульовану нормами виборчого права діяльність різних суб'єктів щодо підготовки та проведення виборів, а саме: виборчий процес. Під поняттям «виборчий процес» розглядають врегульовану нормами виборчого права діяльність різних суб'єктів щодо підготовки та проведення виборів [4; 5; 6; 7]. У науці конституційного права можна умовно виділити такі стадії виборчого процесу:

1) призначення дати виборів – після закінчення повноважень виборчого органу або посадової особи дату зазначено у Конституції або інших відповідних законах, іноді право призначити вибори належить Главі держави, парламенту чи уряду (їх актом); як правило, день голосування – це неробочий день, а от у США – це вівторок; у Коста-Ріці вибори президента відбуваються раз на 4 роки у першу неділю лютого. Так само дата виборів призначається у Латвії, Мексиці, США [6, с. 30];

2) утворення виборчих округів – територіальних одиниць, від яких обирається один чи декілька депутатів. Округи бувають одномандатними, багатомандатними, загальнодержавними (у Конго до парламенту обирається єдина політична партія) або створюються для обрання деяких депутатів (як, наприклад, половини у Німеччині), інші ж обираються за одномандатними та багатомандатними округами;

3) утворення на округах виборчих дільниць – територіальних одиниць, які збігаються із державними утвореннями та обслуговуються одним пунктом для голосування, наприклад, у Франції виборчими дільницями є комуни – найменші адміністративно-територіальні одиниці, в Італії комуни поділяються на виборчі дільниці по 100-800 виборців, в Україні, як правило, це підприємства, установи, організації державної форми власності;

4) утворення виборчих органів – до їх складу обираються певні посадові особи державного апарату чи уповноважені від політичних партій і ці органи бувають: територіальні; окружні; дільничні та можуть називатися: бюро, комісія, комітет тощо, а їх склад залежить від величини території, яку вони обслуговують та від кількості виборців, що проживають на ній;

5) реєстрація виборців та складання виборчих списків, формування виборчого корпусу чи з'ясування складу електорату, під яким розуміємо сукупність усіх виборців країни; в практиці відомі два види реєстрації: а) публічна (обов'язкова) – (ФРН, Швеція); б) особиста (добровільна) – (США, Франція);

6) висунення кандидатів, яке може здійснюватися у вигляді: а) самовисунення (Франція до палати представників); б) висунення політичними партіями, іншими громадськими об'єднаннями (ФРН, Австрія, у Данії потрібні підписи не менше ніж 25 виборців); в) петиційне (збір підписів за кандидата, Бельгія, Данія); г) первинні вибори у вигляді основного голосування – праймеріз (США) [5]. Цікавим є на цій стадії застосування виборчої застави як визначеної суми коштів, яка обов'язково вноситься особою до державного бюджету під час її реєстрації в якості кандидата на посаду президента;

7) передвиборча агітація, як не дивно, але це найбільш врегульована законодавством стадія законодавчого процесу, де чітко прописано форму проведення, дату, час проведення, кількість друкованих видань та інше. Ця стадія обумовлена важливими такими принципами, як рівність, законність, повага до честі та гідності свого опонента та інших. Вона, зазвичай, починається після реєстрації кандидатів або публікації їх списку (Литва), інколи – з дня оголошення дати голосування (Туреччина). Законодавчо передбачені умови агітації та її методи, початок і час припинення агітації, усі питання щодо використання засобів масової інформації, фінансування виборчої кампанії;

8) основною стадією виборчого процесу є голосування, яке, зазвичай, проходить протягом одного дня у визначені рамки часу, тобто завжди існує законодавче регулювання даної стадії, щоб забезпечити дійсно народне волевиявлення. Як правило, голосування може відбуватися такими способами: а) найчастіше за допомогою виборчих бюлетенів; б) за допомогою виборчих машин (США, Індія); в) за допомогою електронних карток (Бразилія, Балтика); г) поштою (ФРН, у Ве-

ликій Британії, Німеччині, Данії цю форму використовують близько 10 % виборців); д) за довіреністю (у випадках хвороби, закордонного відрядження, неписьменності та ін. (наприклад, у Франції, Великій Британії)) [2; 5].

9) заключною стадією виборчого процесу є підрахунок голосів та оголошення результатів виборів.

Отже, з вищевикладеного видно, що поділ стадій є умовним, так як вони можуть поглинати одна одну, відбуватися одночасно або об'єднуватися. Одні стадії чітко законодавчо врегульовані, а інші – ще мають ряд проблем з цим. Тому є зрозумілим, що на кожній з них можуть відбуватися порушення, які обумовлені зловживаннями учасників та конфліктами між ними.

У теорії та практиці конституційного права часто взаємозамінними, тісно пов'язаними та взаємозалежними є поняття «вибори» та «виборче право». Тому аналіз виборів потребує детального розгляду поняття «виборчого права». У науці конституційного права поняття та сутність виборчого права як важливого елементу реалізації виборів розглядається у двох значеннях: 1) як об'єктивне виборче право та як суб'єктивне виборче право. Об'єктивне виборче право – це інститут безпосередньої демократії та інститут конституційного права, який формується із конституційних норм та інших правових норм і регулює порядок організації та проведення виборів. Джерелами об'єктивного виборчого права є: конституції, конституційні закони, органічні закони, регламенти парламенту, постанови урядів, укази глави держави). Так, у Швеції діє один акт – «Закон про вибори» 1972 р. У КНР прийнято кілька актів, які регулюють порядок проведення виборів до вищих і місцевих представницьких установ. Наприклад, ст. 10 Конституції Болгарії 1991 р. проголошує, що «вибори, загальнонаціональні та місцеві референдуми проводяться на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні». Такі самі принципи закріплені також у Конституції Франції. Частина 2 ст. 3 говорить, що голосування може бути прямим або непрямим відповідно до умов, передбачених законодавством, і що воно (голосування) завжди є загальним, рівним і таємним. У тексті Конституції Португалії виділяється спеціальна ст. 116 «Загальні принципи виборчого права».

Щодо розгляду суб'єктивного виборчого права, то його основи закладені у ст. 71 Конституції України, де вказується, що вибори в Україні до органів державної влади та місцевого самоврядування є вільними та відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування [1]. Усім виборцям гарантується вільне волевиявлення. Тому суб'єктивне виборче право – це, перш за все, право кожного із громадян стати учасником (суб'єктом) конституційно-правових відносин, що виникають при виборах, тобто здатність обирати і бути обраними. Таке відношення суб'єкта до виборчого процесу іменується у конституційному праві як активне виборче право та пасивне виборче право. Великий вплив на реалізацію громадянином свого активного чи пасивного права мають принципи виборчого права. Їх є надзвичайно багато, але зупинимося на основних або таких, які є важливими для особи і реалізації її виборчого права.

Такими принципами є:

1) загальність виборчого права – у виборах беруть участь усі, за винятком неповнолітніх та недієздатних, тобто дорослі та психічно здорові громадяни. Даний принцип може обмежуватися певними цензами: а) цензом громадянства; б) віковим цензом, який є різним: наприклад, для активного виборчого права здебільшого з досягнення повноліття, наприклад, 18 р., а у Нікарагуа, Бразилії, Ірані – 16 р., у Марокко – 20 р., у США та Латвії – 21 р.; а для пасивного виборчого права – вимагається підвищеного віку особи, тобто наявності певного життєвого досвіду: для вирішення державних справ у Франції до нижньої палати – 23 роки, зазвичай 23-25 років; до верхньої палати – 40 р., зазвичай 30-40 років; Президенти США, України – 35 років, у Болгарії – 40 років, у КНР – 45 років, зазвичай 35 – 40 років; не був особою похилого віку [6, с. 32]; в) цензом осілості – загалом для виборчого права необхідно, щоб у суб'єкта виборчого процесу був наявний певний строк проживання у цій державі у певній місцевості; наприклад, у США активне виборче право визнається за особою, що проживає на території 1 міс., в Австралії, Німеччині, Японії – 3 міс., у Бельгії, Франції – 6 міс., у Канаді, Фінляндії – 12 міс., в Ісландії слід проживати не менше 5 років, у Норвегії, Україні для пасивного права – 10 років; у Грузії – 15 років [6, с. 32]; г) ценз мови – особливо актуальний для пасивного виборчого права (знання державної мови); г) майновий ценз – наявність у особи певної суми коштів (виборча застава для особи у кандидати на посаду президента); тощо.

2) свобода волевиявлення або принцип вільної участі у виборах – добровільна участь у виборах, контроль за волевиявленням громадян є неприпустимим (є характерним для багатьох країн англо-

саксонської правової системи та обов'язковим в Італії, Австрії, Греції, Туреччині). Однак, цей принцип може породити таке явище, як абсентеїзм – масове ухилення виборців від участі у виборах. Абсентеїзм можна розглядати з двох сторін: у першому випадку – це аполітична поведінка виборця через хворобу, віддаленість виборчої дільниці та відсутність зацікавленості у виборах; а у другому – політична поведінка спрямована на вираження протесту кандидатам та їхнім позиціям. Одним із шляхів подолання цього явища є обов'язковий вотум (висловлення думки), який у деяких країнах виражений через закріплені законодавчо обов'язок взяти участь у голосуванні та виборах. Абсентеїзм майже відсутній в Італії, де введено обов'язкове голосування (ст. 48 Конституції), в Австралії та Австрії, де встановлені відповідно адміністративна та кримінальна відповідальність за абсентеїзм. Це явище практично відсутнє у країнах тоталітарного політичного режиму з відомих причин (КНДР, Куба, В'єтнам, КНР, Лаос і т. ін.);

3) рівність виборчого права означає, що кожен громадянин має однакове число голосів в державі, голоси мають однакову політичну вагу, існує єдиний виборчий корпус; депутат обирається від рівного числа жителів або виборців, а також закон містить однакові вимоги до порядку висунення кандидатів, проведення виборчої компанії і визначення результатів виборів. Однак є й поняття плюрального вотуму, за яким певні виборці мають більше голосів, ніж інші (власники нерухомого майна; ті, що мають вищу освіту), але воно є рідкістю у сучасних умовах проведення виборів;

4) принцип прямих виборів – обрання безпосередньо громадянами своїх представників в органи держави чи на окремі посади. Майже завжди прямими виборами обираються: депутати нижньої палати парламенту (США, Бельгії, Італії); однопалатні парламенти (України, Греції, Болгарії); органи місцевого самоврядування (Франції, Болгарії); президенти (Франції, Мексики, Єгипту, Болгарії);

5) принцип непрямих виборів – це коли вибори проводяться спеціально створеною для цього виборчою комісією чи колегією; постійно діючим органом; багатоступеневі вибори – низові представницькі органи обираються безпосередньо громадянами і в подальшому формують вищестоящі представницькі органи, а ті обирають вищу ланку; наприклад, у США президента обирають спеціально вибрані виборці;

6) принцип таємності голосування – право кожного заповнити виборчий бюлетень безконтрольно у спеціально створеній для цього кабіні чи кімнаті для голосування;

7) окрім того, до пасивного виборчого права відносять і несумісність та невиборність. Несумісність посад, мандатів має на меті дотримання принципу розподілу влади, гарантування виборцям свободи на виборах, заборону кандидатам зловживання своїм службовим становищем, забезпечення незалежності парламентаріїв. Невиборність передбачає спеціальні випадки неможливості балотуватися, перебуваючи на посаді.

Висновки. Отже, у статті розкрито взаємопов'язаність понять: вибори, виборче право, об'єктивне виборче право, суб'єктивне виборче право, активне виборче право, пасивне виборче право, виборчий процес та виборча система. Вдалося за допомогою класифікації виборів, характеристики функцій виборів, принципів виборчого права та стадій виборчого процесу визначити сутність виборів та їх роль в системі організації органів державної влади. Як в Україні, так і світі, безпосередня демократія – це складне та багатогранне явище. І тому, в умовах становлення сучасного конституціоналізму, в Україні вибори як інститут безпосередньої демократії отримали нові пріоритети та достатньо прогресивно розвиваються.

Список використаних джерел

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#n4392>
2. Конституційне (державне) право зарубіжних країн : уавч. посібник / В. М. Бесчастний, О. В. Філатов, В. М. Субогін, С. М. Пашков; за заг. ред. В. М. Бесчастного. – К., Знання, 2007. – 467 с. – Серія «Вища освіта ХХІ століття». – С. 120 – 147.
3. Державне (конституційне) право зарубіжних країн (навчальні матеріали та схеми) : посіб. для підготовки для іспитів. – К. О. Закоморна. 2-ге видання, перероблене. – Х. : Право, 2016. – 280 с.
4. Конституційне право зарубіжних держав : навчально-методичний посіб./ О. М. Бориславська, І. Я. Заєць, С. В. Різник. – К. : ІнЮре, 2015. – 360 с.
5. Кириченко В. М. Порівняльне конституційне право: модульний курс [текст] : навчальний посіб. / В. М. Кириченко, О. М. Куракін. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 256 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://pidruchniki.com/1381011448852/pravo/poryadok_formuvannya_parlamentu_strok_yogo_povnovazhen

6. Павлюх О. А. Роль президента як глави держави в організації державної влади: Україна і світ / О. А. Павлюх // Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика) УДФСУ. Серія: Право. Вип. № 3-4 (12-13), 2018 – С. 28-35.
7. Лапка О. Я., Пікуля Т. О. Конституційне (державне) право зарубіжних країн (у схемах) : навчальний посіб. – К. : Атіка, 2008. – 216 с.; Конституційне право зарубіжних країн: академічний курс. Шаповал В. М. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 464 с.
8. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посібник / М. С. Горшеньов, К. О. Закоморна, В. О. Ріака та ін. – 2-е вид., допов. і перероб. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 544 с.
9. Міхневич Л. В. Конституційне право зарубіжних країн (загальна частина) : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисцип. – Вид. 2-ге, без змін. – К. КНЕУ, 2006. – 164 с.
10. Сучасна правова енциклопедія / О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко [та ін.]; за заг. ред. О. В. Зайчука ; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.
11. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : в 4 т. Т. 1-2. Часть общая : учебник / Отв. ред. проф. Страшун Б. А. – 3-е изд. обнов. и дораб. – М. : Издательство БЕК, 2000.
12. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран : учеб. – 3-е изд. перероб. и дополн. – М. : Юристъ, 2003.
13. Панкевич І. М. Вибори як засіб легітимізації влади / І. М. Панкевич // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2013. – Вип. 714. Правознавство. – с. 43-47 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : lawreview.chnu.edu.ua/visnuku/st/714/7.pdf
14. Панкевич І. Інститут безпосередньої демократії та розвиток українського конституціоналізму / І. Панкевич // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2013. Вип. 58. – С. 95-102 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:file:///C:/Users/Olya/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/Vlnu_yu_2013_58_15%20(1).pdf

References

1. *Konstytutsiia* Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1996, № 30, st. 141. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#n4392>
2. *Konstytutsiine* (derzhavne) pravo zarubizhnykh krain: Navch. posibnyk / V. M. Beschastnyi, O. V. Filatov, V. M. Subotin, S.M. Pashkov; za zah. red. V.M. Beschastnoho. – K., Znannia, 2007. – 467 s. – Seriya «Vyshcha osvita KhKhI stolittia». – S. 120-147.
3. *Derzhavne* (konstytutsiine) pravo zarubizhnykh krain. (Navchalni materialy ta skhemy): Posibnyk dlia pidhotovky dlia ispytiv. K. O. Zakomorna. 2-he vydannia, pereroblene. – Kh. : Pravo, 2016. – 280 s.
4. *Konstytutsiine* pravo zarubizhnykh derzhav: navchalno-metodychnyi posib./ O. M. Boryslavska, I. Ia. Zaiets, S. V. Riznyk. – K. : InFure, 2015. – 360 s.
5. *Kyrychenko V. M.* Porivnialne konstytutsiine pravo: modulnyi kurs [tekst] : navchalnyi posibnyk / V. M. Kyrychenko, O. M. Kurakin. – K. : Tsentr uchbovoi literatury, 2012. – 256 s. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://pidruchniki.com/1381011448852/pravo/poryadok_formuvannya_parlamentu_strok_yogo_povnovazhen
6. *Pavliukh O. A.* Rol prezydenta yak hlavy derzhavy v orhanizatsii derzhavnoi vlady: Ukraina i svit / O. A. Pavliukh // Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teorii ta praktyka) UDFSU. Seriya: Pravo. Vypusk № 3-4 (12-13), 2018 – S. 28-35.
7. *Lapka O. Ia.,* Pikulia T. O. Konstytutsiine (derzhavne) pravo zarubizhnykh krain (u skhemakh): Navchalnyi posibnyk. K.: Atika, 2008. – 216 s. Konstytutsiine pravo zarubizhnykh krain: akademichni kurs. Shapoval V. M. – K. : Yurinkom Inter, 2014. – 464 s.
8. *Konstytutsiine* pravo zarubizhnykh krain: navch.posibnyk / M. S. Horshenov, K. O. Zakomorna, V. O. Riiaka ta in. – 2-e vyd., dopov. i pererob. – K. : Yurinkom Inter, 2004. – 544 s.
9. *Mikhnevych L. V.* Konstytutsiine pravo zarubizhnykh krain (zahalna chastyna) : navch.-metod. Posibnyk dlia samost. vuvch. dystsyp. – Vyd. 2-he, bez zmin. – K., KNEU, 2006. – 164 s.
10. *Suchasna* pravova entsyklopediia / O. V. Zaichuk, O. L. Kopylenko, N. M. Onishchenko [ta in.]; za zah. red. O. V. Zaichuka ; Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. – K. : Yurinkom Inter, 2010. – 384 s.
11. *Konstytutsyonnoe* (hosudarstvennoe) pravo zarubezhnykh stran: v 4 t. T. 1-2. Chast obshchaia : uchebnyk / Otв. red. prof. Strashun B.A. – 3-e yzd. obnov. y dorab. – M. : Yzdatelstvo BEK, 2000.
12. *Chyrkyn V. E.* Konstytutsyonnoe pravo zarubezhnykh stran : uchebnyk. – 3-e yzd. pererob. y dopoln. – M. : Yuryst, 2003.
13. *Pankevych I. M.* Vybery yak zasib lehitimizatsii vlady / I. M. Pankevych // Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. – 2013. – Vypusk 714. Pravoznavstvo. – S. 43-47 [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : lawreview.chnu.edu.ua/visnuku/st/714/7.pdf
14. *Pankevych I.* Instytut bezposeredn'oyi demokratiyi ta rozvytok ukraiyins'koho konstytutsionalizmu / I. Pankevych // Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya yurydychna. 2013. Vyp. 58. – S. 95-102 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : file:///C:/Users/Olya/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/Vlnu_yu_2013_58_15%20(1).pdf

Вітюк Д. Л., Павлюх О. А. Вибори як форма безпосередньої демократії: теоретико-правовий аспект

Актуальність обраної теми дослідження полягає у тому, що вибори – найефективніша форма безпосередньої демократії як в Україні, так і в інших державах.

У статті досліджується поняття виборів та соціальні функції виборів. Визначено критерії поділу виборів та охарактеризовано види виборів. Розкрито поняття «виборче право» та визначено його роль у контексті проведення виборів для формування органів державної влади. Висока суспільно-політична цінність виборів проявляється у характеристиці основних принципів виборчого права. Шляхом розгляду принципу загальності виборчого права підтверджено доцільність застосування виборчих цензів під час виборів. Розкрито поняття «виборчий процес» та охарактеризовано стадії виборчого процесу. Досліджено компетенцію органів, які обслуговують виборчий процес.

Стаття сприяє формуванню фундаментальних знань про функціонування виборів в Україні та зарубіжних країнах. Шляхом аналізу практики світового досвіду реалізації виборчого права під час виборів проведено прогнозування перспектив організації державної влади в Україні.

Ключові слова: вибори, форма безпосередньої демократії, абсентеїзм, виборче право, активне виборче право, пасивне виборче право, виборчий процес, виборча система.

Vityuk D. L., Pavlyukh O. A. Elections as a Form of Direct Democracy: the Theoretical and Legal Aspect

The relevance of a subject of a research is that elections an effective form of direct democracy both in Ukraine, and in other states.

In article the concept of elections and social functions of elections is investigated. Criteria of division of elections are defined and types of elections are characterized. The concept «electoral right» is opened and its role in the context of elections for formation of public authorities is defined. High social political value of elections is shown in characteristic of the basic principles of an electoral right. By consideration of the principle of generality of an electoral right the expediency of use of voting qualifications on elections is confirmed. The concept «selective process» is opened and stages of electoral process are characterized. The competence of the bodies serving electoral process is investigated.

Article promotes formation of fundamental knowledge of functioning of elections in Ukraine and foreign countries. By the analysis of practice of international experience of realization of an electoral right on elections forecasting of prospects of the organization of the government in Ukraine is carried out.

Key words: elections, form of direct democracy, absenteeism, suffrage, active suffrage, passive electoral right, electoral process, electoral system.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-115-121

УДК 340.12; 321.01

*Оксана Федорівна Данич,
аспірантка відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України*

**ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ
У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ:
ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИЙ ВИМІР**

Постановка проблеми. Однією з необхідних складових ефективного функціонування суспільства і держави, беззаперечно, є розвинена національна правова система з її класичним центральним елементом – правом. В сучасних умовах саме праву та правовій системі належить особливе, самостійне місце серед інших соціальних явищ, оскільки на правову систему покладається основний тягар нормативного регулювання різноманітних суспільних відносин, забезпечення індивідуальних, групових та загальних (національних, державних) інтересів, а також вирішення виникаючих у суспільстві соціальних конфліктів. При цьому особливу роль правова система відіграє у забезпеченні нормативної регламентації різноманітних глобалізаційних процесів, у тому числі тих, які пов'язані з проблемами реалізації соціальної функції сучасних держав в умовах посилення «полярних» тенденцій розвитку соціальних відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідно зазначити, що питання впливу правової системи та її складових на ефективність здійснення функцій сучасної держави, у тому числі соціальної, вже стали предметом розгляду багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких потрібно назвати: К. Бабенко, О. Волошенюк, Т. Ендікотт, А. Краковська, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, Ю. Тихомиров, Н. Хома, М. Шумило, О. Ющик тощо. Не применшуючи величезного значення наукового доробку цих та багатьох інших вчених, потрібно констатувати необхідність переосмислення деяких підходів, пов'язаних із визначенням характеру впливу правової системи на ефективність здійснення соціальної функції держави в умовах сучасної глобалізації.

Мета статті. Метою цієї статті є визначення ролі та значення правової системи у забезпеченні соціальної функції держави з урахуванням сучасних глобалізаційних процесів.

Основні результати дослідження. Мабуть, беззаперечним слід визнати, що успішне вирішення багатоманітних соціальних завдань, які стоять перед державою та громадянським суспільством, безпосередньо залежить від того, наскільки ефективно здійснюється правове регулювання соціальних відносин, наскільки захищеними та забезпеченими є громадяни відповідної держави, наскільки чітко та недвозначно регламентовано всі процедури, пов'язані із наданням соціальної допомоги, здійсненням соціального захисту та соціального забезпечення тощо [1, с. 3; 2, с. 396]. Так зване «соціальне право» сприяє забезпеченню людської гідності кожного не лише перед загрозою державно-владного вторгнення, а й у повсякденній боротьбі за гідні умови життя людей; воно повинно бути гарантом рівності громадян у державі, реальне забезпечення якої є неможливим без практичного втілення ідеї добробуту; воно означає задоволення потреб і розвиток здібностей кожної людини за умови, що вільний розвиток індивіда гармонійно поєднуватиметься зі свободою інших осіб [3, с. 9-13].

На особливу значущість правової складової у забезпеченні належного здійснення соціальної функції держави звертають увагу низка вітчизняних вчених. Зокрема, Н. Оніщенко та Н. Пархоменко зазначають, що правова система соціальної, правової держави покликана забезпечити встановлену соціальною політикою стабільність громадянської згоди шляхом проголошення, реалізації і охорони соціально-правових умов для стимулювання активної частини населення на продуктивну працю як основу особистого добробуту; підтримання оптимального співвідношення між прибутками працездатної частини суспільства та непрацездатними громадянами; надання адресної соціальної підтримки; скорочення та обмеження масштабів зубожіння; забезпечення прожиткового мінімуму громадян [4, с. 10-11].

Таким чином, правове і, насамперед, конституційне визнання будь-якої держави соціальною фактично вносить суттєві корективи в умови формування відносин між державою та громадянином, оскільки держава бере на себе зобов'язання в межах наявних у неї засобів забезпечувати соціальні та економічні права громадян, гарантувати гідне життя кожному громадянину, а також відповідний рівень соціальної захищеності та соціальної безпеки. Крім цього, відносини всередині суспільства та держави також пов'язані з необхідністю формування у соціальному середовищі атмосфери соціальної солідарності та взаємної допомоги, коли запорукою достатку для кожної окремої особистості вважається матеріальний добробут або принаймні достатній життєвий рівень для всіх членів суспільства [5, с. 430].

На нашу думку, досліджувати роль та значення правової системи у забезпеченні функцій держави взагалі та соціальної функції зокрема, потрібно виходячи не лише з аспекту встановлення у відповідних правових нормах правил регулювання соціальної сфери суспільного життя, а й враховуючи правореалізаційну і, особливо, правозастосовну діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на забезпечення ефективного функціонування соціальної політики в державі. Якщо ж вести мову про наукове осмислення ролі та значення правової системи у забезпеченні соціальної функції держави в умовах глобалізації, то в цьому випадку, на нашу думку, правовий вплив не може обмежуватися лише національними (внутрішніми) параметрами або, якщо говорити узагальнено, механізмами. Адже глобалізація – це всесвітній процес якісних змін всіх основних сфер соціального життя, спрямований на їх об'єднання або, принаймні, поєднання в межах конкретно визначених правових, інституційних, ідеологічних та інших засад. Об'єктивність даного процесу поступово зміщує або, щонайменше, видозмінює регулятивно-охоронні можливості національних правових систем, пов'язані із впливом на суспільні відносини в цілому і соціальні відносини зокрема. Враховуючи той факт, що внаслідок глобалізаційних процесів суттєво посилюється роль та значення

міжнародного або наднаціонального права, особливої актуальності набувають питання, пов'язані з вирішенням проблеми співвідношення національного та міжнародного (наднаціонального) права і, відповідно, національних та наднаціональних правових систем в цілому, які дедалі активніше проявляють себе на міжнародній арені (наприклад, правова система Європейського Союзу).

Сучасна правова реальність переконливо доводить, що на сьогодні, в умовах посилення глобалізаційних процесів, норми міжнародного права, норми наднаціональних державних об'єднань на кшталт Європейського Союзу, усе частіше стають зразком для забезпечення правового регулювання на національному рівні, тобто на рівні окремих держав. Як зазначають окремі вітчизняні вчені, «саме в національній правовій системі великий масив абстрактних норм міжнародного права набуває свого реального значення як для певної держави, так і для міжнародного співтовариства в цілому» [6, с. 64].

Цілком очевидним слід визнати, що розвиток і ефективна реалізація права як цілісного системного нормативного утворення, вираженого у встановлених формах, є можливою лише за умови внутрішньої несуперечливості та узгодженості його елементів і, насамперед, правових норм. При цьому мова повинна йти не стільки про ієрархічну узгодженість правових норм між собою, скільки про їх змістовну узгодженість, особливо в межах нормативно-правових актів чи правових прецедентів, які мають однакову юридичну силу. Колізійність та змістовна неузгодженість правових норм між собою, незалежно від того, на якому рівні зазначене має місце (національно чи міжнародному), призводить до дисбалансу правового регулювання в цілому, що значно знижує його практичну ефективність. Зрозуміло, що без такої узгодженості всієї системи права, що особливо яскраво проявляється на рівні правових норм, неможливо вести мову про повноцінну ефективність здійснення будь-яких функцій держави, у тому числі соціальної.

Слід погодитися з Н. Оніщенко, що успішне правове регулювання внутрішньодержавних відносин в наш час стає все більш залежним від узгодженості норм національного права з міжнародним правом, що, у свою чергу, обумовлюється низкою глобальних чинників, а саме: 1) задачею виживання людської цивілізації, подолання агресивних проявів з боку деяких держав, необхідністю підтримання міжнародного миру, світового правопорядку, безпеки; 2) усвідомленням пріоритетності загальнолюдських цінностей, поваги до прав, свобод та законних інтересів людини, необхідністю підтримання в межах всього людства справедливості, стабільності і демократії; 3) інтернаціоналізацією виробництва, науки і обміну технологічними досягненнями; 4) задачею охорони навколишнього природного середовища; 5) міжнародним культурним співробітництвом [7, с. 80].

Необхідно також відзначити, що міжнародне право впливає на національне не лише шляхом визначення конкретних юридичних процедур імплементації його положень у внутрішнє право держави, а й телеологічно, тобто через визначення цільової ціннісної парадигми розвитку національного права [8, с. 56-66]. На теперішній час такими загальними телеологічними установками міжнародного права, які так чи інакше пронизують абсолютну більшість сучасних національних правових систем, слід визнати: забезпечення і захист прав і свобод людини як пріоритет діяльності держави і громадянського суспільства, демократизація суспільного і державного життя, лібералізація економіки тощо. Адже, як вказується у сучасній науковій літературі, «телеологічними детермінантами розвитку правової системи виступають цінності, що існують в межах об'єктивної реальності суспільної свідомості», до яких належать, зокрема, свобода, справедливість, рівність, гуманізм, природні права людини [9, с. 315-317], демократія, ринкова економіка тощо.

Враховуючи беззаперечний факт, що більшості з названих ідеальних понять та одночасно реальних аспектів (зрізів) соціального життя, перебувають під впливом не лише права як найбільш дієвого соціального регулятора, а й інших нормативно-ціннісних компонентів культури (наприклад, моралі, звичаїв, традицій), то у процесі взаємовпливу міжнародного і національного права виникає об'єктивна необхідність забезпечити відповідне узгодження вказаних ціннісних засад, які по-різному проявляються в різних культурах. Адже незалежно від того, є право національним або міжнародним (глобальним), які засади в ньому є переважаючими (міжнародні, регіональні, національні), головне, щоб його зміст відповідав інтересам, прагненням та вимогам конкретного суспільства, що, у свою чергу, забезпечує його реальну дієвість [10, с. 2]. У протилежному ж випадку право, незалежно від його виміру, залишатиметься лише відповідною декларацією про «добрі наміри».

Так, у науковій літературі зазначається, що одним із способів впровадження міжнародних стандартів у сфері соціального захисту є гармонізація національного законодавства з міжнародними

нормативно-правовими актами, яка може здійснюватися кількома шляхами: пряме застосування після ратифікації, включення в текст законів, імплементація положень ратифікованих чи нератифікованих актів за допомогою національного законодавства [11, с. 244].

У вказаному контексті потрібно з'ясувати питання щодо змісту поняття гармонізація національного законодавства, що регулює різноманітні аспекти функціонування і розвитку соціальної сфери, з відповідними міжнародно-правовими актами, а також визначити характер взаємозв'язку поняття «гармонізація законодавства» з іншими близькими за змістом поняттями, зокрема, з поняттям «уніфікація законодавства».

Як відомо, термін «гармонізація» походить від грецького слова «*harmonikos*», що означає злагоджений, розмірний. Завдяки гармонізації забезпечується такий стан національного законодавства, при якому його акти за своїм змістом, принципами правового регулювання й передбачуваними результатами у правозастосовній практиці є однорідними актам іншої країни або міжнародного об'єднання при можливому розходженні юридичних методів досягнення результату. При даній формі зближення законодавства норми різних країн можуть мати несхоже звучання, але бути «співзвучними», тобто разом створювати своєрідний «гармонійний акорд» [12, с. 4].

Досліджуючи проблему визначення основних способів європейської правової інтеграції, Л. Луць також пропонує звертатися до лексичного значення понять «гармонізація» та «уніфікація». Так, термін «гармонія» означає «поєднання, злагожденість, взаємна відповідність якостей, предметів, явищ, частин цілого». Отже, гармонізація – це сукупність дій щодо досягнення гармонії, балансу та рівноваги, усунення суперечностей [13, с. 146-148]. За словами Н. Кузнецової, гармонізація законодавства являє собою усунення проблематичних невідповідностей між національними законами. Це зовсім не означає створення абсолютно однакових законодавчих положень, а означає, що їх зміст повинен бути достатньо схожим з метою забезпечення єдиних стандартів законодавчого регулювання. Гармонізація законодавства у визначеній мірі призводить до «ідеологічного» зближення законів, а також окремих правових норм, певних юридичних механізмів [14, с. 67].

Уніфікація законодавства, на відміну від гармонізації, передбачає приведення національних актів між собою або з нормами міжнародного права чи інших держав у такий стан, за якого вони повністю збігатимуться. Таким чином, якщо гармонізація передбачає усунення суттєвих протиріч між юридичними джерелами різних держав (горизонтальна гармонізація) або ж між джерелами національного та міжнародного права (вертикальна гармонізація) при збереженні певних особливостей, то уніфікація спрямована на створення одноманітних, ідентичних правових норм. Уніфіковані норми поділяються на матеріально-правові, процесуальні та колізійні. При цьому останні не забезпечують єдності правового регулювання, але створюють єдині колізійні критерії та відсилання до певного іноземного закону [15, с. 163]. Уніфікація законодавства може бути універсальна та регіональна, вона знаходить прояв у створенні єдиних нормативних актів, виробленні їх єдиної системи та структури, розширенні кола загальних норм, забезпеченні смислової однозначності правових приписів та уніфікації правової термінології, розробці примірних нормативних актів тощо. При цьому можливі два механізми уніфікації: неформальне запозичення (наприклад, в ситуації, коли представники правотворчих і правозастосовних органів співпрацюють у підготовці нормативних актів або при розробці модельного законодавства) і запозичення внаслідок прямого зобов'язання, яке відбувається при ратифікації міжнародних договорів або в процесі приєднання до наддержавного об'єднання. Інструментом уніфікації виступають також міжнародні торгові звичаї, які широко застосовуються в галузі торговельного мореплавства та міжнародних розрахунках і які в тій чи іншій мірі сприяють уніфікації права як більш широкого у порівнянні з системою законодавства нормативного утворення, забезпечують єдність у вирішенні багатьох важливих практичних питань [12, с. 5].

За словами О. Ющика, необхідність уніфікації у праві виникає при утворенні нових держав, на території яких діють складові різних правових систем; при формуванні єдиної правової системи союзних держав; у процесі зближення правових систем держав, які утворюють різні міждержавні об'єднання; у правовому регулюванні зовнішньоекономічних відносин тощо [16, с. 945].

З означеного вище випливає, що, по-перше, гармонізація законодавства не означає тотожності (однаковості) або ідентичності змісту правових норм різних нормативних актів, а передбачає зменшення відмінностей між ними, поєднання та взаємне доповнення їх смислового навантаження з метою забезпечення цілісності та узгодженості правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин і, по-друге, гармонізація законодавства повинна передувати його уніфікації, особливо у контексті співставлення норм національного та міжнародного права або норм націо-

нального законодавства з нормами законодавства інших держав, а остання (уніфікація), у разі наявності міжнародної складової, може застосовуватися лише у випадку досягнення позитивного досвіду гармонізації законодавства, тобто як остаточне закріплення її позитивних результатів у формі створення єдиних (однакових, уніфікованих) правових норм. При цьому, на нашу думку, повинні враховуватися наступні положення:

1) термін «гармонізація», так само як і «уніфікація», може застосовуватися не лише щодо системи законодавства, а й щодо права та правової системи в цілому. В останньому випадку потрібно вести мову про координацію, зближення, зменшення або повне усунення розбіжностей між певною сукупністю відповідних елементів, що складають поняття «правова система»;

2) як гармонізація, так і уніфікація законодавства в умовах глобалізації, а тим більше якщо мова йде про правові системи в цілому, мають відбуватися не в односторонньому порядку, тобто, наприклад, через покладення лише обов'язків на відповідну країну щодо здійснення конкретних дій, спрямованих на забезпечення узгодженості законодавства, а шляхом здійснення взаємних кроків щодо подолання суперечностей, які містяться у законодавстві або, наприклад, у порядку його застосування. По суті, односторонній характер гармонізації можна виокремлювати лише умовно, оскільки «досягнення гармонії», злагодженості, узгодженості між нормативними системами відповідного рівня неможливо здійснити шляхом нав'язування відповідних норм іншій стороні, зокрема, державі. Така «псевдогармонізація» матиме здебільшого негативні наслідки для суб'єкта (наприклад, держави), який лише зобов'язаний здійснити відповідні дії для забезпечення «гармонійного» правового регулювання;

3) гармонізація та уніфікація, незалежно від рівня їх застосування у правовому контексті, мають враховувати не лише особливості конкретної правової реальності в межах визначених темпорально-просторових вимірів, зокрема, особливості розвитку галузей та інститутів приватного і публічного права, особливості реалізації окремих принципів права в межах відповідної держави тощо, але й об'єктивні параметри функціонування таких підсистем соціального розвитку, як економічна, політична, культурна, моральна, релігійна тощо. Забезпечуючи здійснення процесу гармонізації, а тим більше уніфікації правового регулювання, в жодному разі не потрібно прагнути до створення так званої моделі всесвітнього або глобального права, яке є об'єктивно неможливим у зв'язку із величезною розмаїтістю національних культурних, а отже, і правових практик. Таке тотально уніфіковане, глобальне або всесвітнє право, норми якого поширюють свою загальнообов'язковість на всі без винятку держави, можливо створити лише внаслідок свідомого суб'єктивного втручання у відповідні процеси з боку наймогутніших держав світу, які задають стандарти соціального розвитку та їх правове оформлення. Як свідчить сучасна міжнародна практика, яка має місце в межах відповідних регіонів світу, спроби механічного перенесення однієї моделі державно-правового розвитку у площину зовсім іншої культурної парадигми, як правило, призводить до трагічних соціальних наслідків у вигляді руйнування національних соціально-економічних систем, поширення бідності, масової міграції, у тому числі за межі одного континенту та навіть громадянських війн. З цього випливає, що до процесів гармонізації та уніфікації у праві чи законодавстві національні держави мають залучатися на добровільній та двосторонній основі, враховуючи неоднозначність практичних наслідків цих процесів.

Висновки. Таким чином, при забезпеченні соціальної функції держави в умовах глобалізації національна правова система виконує найважливішу роль, яку не можна обмежувати лише характером її внутрішнього впливу на здійснення соціальної політики, оскільки особливої значущості в умовах глобалізації набувають різноманітні питання, пов'язані з конвергенцією правових систем між собою, поступовим формуванням на цій основі наднаціональних або міжнародних правових систем, а також ускладненням взаємозв'язків між міжнародним та національним правом у зв'язку із об'єктивністю відображення в останньому історичних, економічних, соціальних, культурних, релігійних та інших особливостей суспільного розвитку.

Список використаних джерел

1. *Бабенко К.* Конституційні основи розвитку та регулювання соціальних відносин // Віче. – 2008. – № 2. – С. 3-6.
2. *Краковська А. Є.* Соціальні права людини і громадянина як визначальна детермінанта еволюції соціальної функції держави // Вісник Донецького національного університету. – Серія В: економіка і право. – 2002. – Вип. 2. – С. 394-399.

3. *Цахер Х. Ф.* Социальное право и справедливость // Общественные науки за рубежом. – Сер. 4. Государство и право. – М. : ИНИОН АН СССР, 1990. – № 3. – С. 9-13.
4. *Онїщенко Н. М., Пархоменко Н. М.* Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи : моногр. / відп ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2011. – 176 с.
5. *Хома Н. М.* Моделі соціальної держави: світовий та український досвід: монографія. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2012. – 592 с.
6. *Денисов В. Н.* Міжнародне право як складова частина правової системи України // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : матеріали наук.-практ. конф. (жовтень, 1998). – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1998. – С. 64-68.
7. *Онїщенко Н. М.* До проблеми взаємовідповідності внутрішньодержавного і міжнародного права (теоретико-правовий аспект) // Міжнародний правопорядок: сучасні проблеми та їх вирішення. Зб. матер. Конф. «Міжнародний правопорядок: сучасні проблеми та їх вирішення. До 125-річчя від дня народження Володимира Михайловича Корецького», 19 лютого 2015 р. / упор. І. М. Проценко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Н. Денисова. – Львів : СПОЛОМ, 2015. – С. 78-84.
8. *Тихомиров Ю. А.* Международное и внутреннее право: динамика соотношения // Правоведение. – 1995. – № 3. – С. 56-66.
9. *Малишев Б. В.* Правова система (телеологічний вимір) : моногр. – К. : ВД «Дакор», 2012. – 364 с.
10. *Endicott T.* The impossibility of the Rule of Law // Oxford Journal of Legal Studies. – 1999. – № 4. – Vol. 19. – P. 1-18.
11. *Шумило М. М.* Міжнародні стандарти у сфері соціального захисту // Університетські наукові записки. – 2012. – № 3 (43). – С. 243-249.
12. *Волошенюк О. В.* Гармонізація та уніфікація законодавства як форми зближення правових систем // Право і суспільство. – 2015. – № 4. – Ч. 4. – С. 3-7.
13. *Луць Л.* Основні заходи та способи європейської правової інтеграції // Право України. – 2002. – № 5. – С. 146-148.
14. *Кузнєцова Н. С.* Проблема відповідності цивільного законодавства України стандартам європейського права // Університетські наукові записки. – 2005. – №№ 1-2. – С. 66-69.
15. *Пакерман Г. А.* Определение понятия «унификации права» в современных условиях экономического развития // Studii Juridice Universitare. – 2011. – №№ 1-2. – С. 159-176.
16. *Юцик О. І.* Уніфікація у праві // Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2012. – С. 945-946.

References

1. *Babenko K.* Konstytutsiini osnovy rozvytku ta rehulivannia sotsialnykh vidnosyn // Viche. – 2008. – № 2. – S. 3-6.
2. *Krakovska A. Ye.* Sotsialni prava liudyny i hromadianyna yak vyznachalna determinanta evoliutsii sotsialnoi funktsii derzhavy // Visnyk Donetskooho Natsionalnoho universytetu. – Serii V: ekonomika i pravo. – 2002. – Vyp. 2. – S. 394-399.
3. *Caher H. F.* Social'noe pravo i spravedlivost' // Obshchestvennye nauki za rubezhom. – Ser. 4. Gosudarstvo i pravo. – M. : INION AN SSSR, 1990. – № 3. – S. 9-13.
4. *Onishchenko N. M., Parkhomenko N.M.* Sotsialnyi vymir pravovoi systemy: realii ta perspektyvy: monohrafiia / vidp red. Yu. S. Shemshuchenko. – K. : Vyd-vo «Iurydychna dumka», 2011. – 176 s.
5. *Khoma N. M.* Modeli sotsialnoi derzhavy: svitovyi ta ukrainskyi dosvid : monohrafiia. – K. : Vyd-vo «Iurydychna dumka», 2012. – 592 s.
6. *Denysov V. N.* Mizhnarodne pravo yak skladova chastyna pravovoi systemy Ukrainy // Problemy harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy z mizhnarodnym pravom: Materialy nauk.-prakt. konf. (zhovten, 1998). – K. : In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, 1998. – S. 64-68.
7. *Onishchenko N. M.* Do problemy vzaiemovidpovidnosti vnutrishnoderzhavnoho i mizhnarodnoho prava (teoretyko-pravovyi aspekt) // Mizhnarodnyi pravoporiadok: suchasni problemy ta yikh vyrishennia. Zb. mater. Konf. «Mizhnarodnyi pravoporiadok: suchasni problemy ta yikh vyrishennia. Do 125-richchia vid Dnia narodzhennia Volodymyra Mykhailovycha Koretskoho», 19 liutoho 2015 r. / upor. I. M. Protsenko; za red. Yu. S. Shemshuchenka, V. N. Denysova. – Lviv : SPOLOM, 2015. – S. 78-84.
8. *Tihomirov Yu. A.* Mezhdunarodnoe i vnutrennee pravo: dinamika sootnosheniya // Pravovedenie. – 1995. – № 3. – S. 56-66.
9. *Malyshev B. V.* Pravova sistema (teleolohichni vymir): monohrafiia. – K. : VD «Dakor», 2012. – 364 s.
10. *Endicott T.* The impossibility of the Rule of Law // Oxford Journal of Legal Studies. – 1999. – № 4. – Vol. 19. – P. 1-18.
11. *Shumylo M. M.* Mizhnarodni standarty u sferi sotsialnoho zakhystu // Universytetski naukovyi zapysky. – 2012. – № 3 (43). – S. 243-249.
12. *Volosheniuk O. V.* Harmonizatsiia ta unifikatsiia zakonodavstva yak formy zblyzhennia pravovykh system // Pravo i suspilstvo. – 2015. – № 4. – Ch. 4. – S. 3-7.

13. Luts L. Osnovni zakhody ta sposoby yevropeiskoi pravovoi intehratsii // Pravo Ukrainy. – 2002. – № 5. – S. 146-148.
14. Kuznietsova N. S. Problema vidpovidnosti tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy standartam yevropeiskoho prava // Universytetski naukovy zapysky. – 2005. – №№ 1-2. – S. 66-69.
15. Pakerman G. A. Opredelenie ponyatiya «unifikatsii prava» v sovremennykh usloviyakh ekonomicheskogo razvitiya // Studii Juridice Universitare. – 2011. – №№ 1-2. – S. 159-176.
16. Yushchuk O. I. Unifikatsiia u pravi // Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk / za red. akad. NAN Ukrainy Yu. S. Shemshuchenka. – 2-he vyd., pererobl. i dopon. – K.: Vyd-vo «Iurydychna dumka», 2012. – S. 945-946.

Данич О. Ф. До питання про роль правової системи у забезпеченні соціальної функції держави: глобалізаційний вимір

У статті досліджуються роль та значення правової системи у забезпеченні соціальної функції держави в контексті сучасної глобалізації. Автор констатує, що при забезпеченні соціальної функції держави в умовах глобалізації національна правова система виконує найважливішу роль, яку не можна обмежувати лише характером її внутрішнього впливу на здійснення соціальної політики. Останнє пов'язано, зокрема, з тим, що особливої значущості в умовах глобалізації набувають різноманітні питання, пов'язані з конвергенцією правових систем між собою та поступовим формуванням на цій основі наднаціональних або міжнародних правових систем.

Ключові слова: правова система, глобалізація, соціальна функція держави, рівність, гідність, права і свобод людини.

Danich O. O. the role of the legal system in ensuring the social function of the state: the globalization dimension

The article examines the role and significance of the legal system in ensuring the social function of the state in the context of modern globalization. If we talk about the scientific understanding of the role and significance of the legal system in ensuring the social function of the state in the conditions of globalization, then in this case, legal influence cannot be limited only by the domestic (internal) parameters or mechanisms. After all, globalization is a global process of qualitative changes in all major spheres of social life, aimed at their unification or, at least, a combination within the framework of specific legal, institutional, ideological and other principles.

One of the ways of implementing international standards in the field of social protection is the harmonization of national legislation with international legal acts, which can be carried out in several ways: direct application after ratification, inclusion in the text of laws, implementation of ratified or unratified acts in national legislation.

Harmonization of legislation does not mean the identity (uniformity) or the identity of the content of the legal norms of the various normative acts, but involves reducing the differences between them, combining and complementing their semantic load in order to ensure the integrity and coherence of the legal regulation of the relevant sphere of public relations. In addition, the harmonization of legislation should precede its unification, especially in the context of comparing the norms of national and international law or the norms of national legislation with the norms of legislation of other states, and the latter (unification), in the case of an international component, can only be applied if there is a positive experience of harmonization of legislation, that is, as the final consolidation of its positive results in the form of the creation of uniform (identical, unified) legal norms.

At the same time, harmonization and unification, regardless of the level of their application in the legal context, should take into account not only the features of a concrete legal reality within the defined temporal-spatial dimensions, in particular, the development of branches and institutions of private and public law, the peculiarities of the implementation of certain principles of law within the respective state, etc., but also the objective parameters of the functioning of such subsystems of social development, as economic, political, cultural, moral, religious, etc.

Thus, while ensuring the social function of the state in the conditions of globalization, the national legal system fulfills an essential role that cannot be limited only by the nature of its internal influence on the implementation of social policy, because special significance under the conditions of globalization becomes diverse issues, related to the convergence of legal systems among themselves, the gradual formation on this basis supranational or international legal systems, as well as the complication of the relationship between international and national law in connection with the objectivity of reflection in the last historical, economic, social, cultural, religious and other peculiarities of social development.

Key words: legal system, globalization, social function of the state, equality, dignity, human rights and freedoms.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-121-127

*Г. О. Дубов,
кандидат юридичних наук, асистент кафедри
теорії права та держави Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ У ПЕРІОД ВИНИКНЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Необхідність комплексної, системної розробки методів правової науки, вказівки на недостатню інтенсивність обговорення методологічних питань серед вчених-юристів наголошується, починаючи із 60-х років ХХ століття. Однак це завдання вважалося не реалізованим як станом на 1980 рік, так і на початку 1990-х років. Сучасний стан методологічного доробку української юридичної науки нерідко характеризується вченими-юристами у зв'язку із відсутністю чіткого окреслення проблематики та концептуальної побудови методологічних досліджень.

Актуальність дослідження розвитку вивчення питань методології сучасної української юридичної науки у період її виникнення та становлення полягає в тому, що спеціальних досліджень з цієї проблеми, на відміну від досліджень наукової спадщини дореволюційної доби, проводилось недостатньо, незважаючи на їх важливість, а також необхідність окремого осмислення динамічного аспекту еволюції методології юридичної науки

Аналіз останніх досліджень та публікацій. порушеним у статті питанням було присвячено увагу таких вчених юристів, як Ф. Г. Бурчак, Ю. М. Грошевий, І. М. Дальшин, В. С. Зеленський, М. І. Козюбра, В. В. Копейчиков, М. І. Панов, П. М. Рабінович, В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, М. В. Цвік, Ю. С. Шемшученко.

Метою статті є встановлення закономірностей розвитку досліджень юридичної методології у період виникнення та становлення юридичної науки незалежної України

Основні результати дослідження. Розглядуваний етап у розвитку вітчизняної юридичної науки взагалі та методологічних досліджень зокрема, пов'язується зі здобуттям Україною незалежності. Зникнення із політичної мапи світу СРСР, поява на його територіях нових незалежних держав, які у своїй більшості прагнули до розвитку на основі інших цінностей та ідеології, обумовили величезні за своїми масштабами трансформаційні процеси у політичній, ідеологічній, економічній, соціальній та міжнародній сферах життя пострадянських суспільств.

Такі всеохоплюючі суспільно-політичні зміни не могли не вплинути на вітчизняне правознавство загалом та методологію пізнання юридичних явищ зокрема, адже, як зазначав відомий філософ науки Т. Кун, раціональна основа в такій науці, як юриспруденція, забезпечена саме соціальною необхідністю [8, с. 15].

Слід погодитися також із думкою Е. А. Позднякова, відповідно до якої саме обвальний крах радянської соціальної системи потягнув за собою такий же масштабний крах і методологічної основи суспільних наук, яка втратила багато із своїх орієнтирів [10, с. 21]. У цьому відношенні початок сучасного етапу розвитку юридичної науки, будучи пов'язаним із необхідністю перебудови її основ, є вельми подібним до часу формування радянської юридичної науки.

Як і в часи жовтневої революції, нові виклики, які постали перед українським суспільством після надбання власної державності, знайшли безпосереднє відображення в межах правознавства, актуалізуючи нові проблеми та продукуючи її якісні перетворення. При цьому саме рівень розробленості методологічних питань визнавався одним із фундаментальних показників рівня розвитку вітчизняного правознавства та правової культури суспільства [13, с. 16].

Найпомітніші зміни на початку 90-х років ХХ століття в умовах набуття Україною власної державності відбулися у політичній сфері життя українського суспільства. Однією із найважливіших із них прийнято вважати скасування інституту загальнообов'язкової державної ідеології, безпосереднім наслідком якого постало виникнення політичного та ідеологічного плюралізму.

Саме конкуренція між представниками всього можливого спектра політичних поглядів та ідеологічних установок, ставши реальним суспільно-політичним фактором одразу після здобуття Україною незалежності, суттєво вплинула на правознавство, яке, за висловом М. І. Козюбри, в радянський період було однією із найбільш заідеологізованих серед наук [6, с. 3]. Із впровадженням у суспільну практику принципів політичного та ідеологічного плюралізму моністичність філософських основ вітчизняної юридичної науки мала бути переглянута, що й обумовило підвищений інтерес до цього питання з боку вчених-юристів.

Не меншого значення для розвитку методологічних досліджень у юридичній науці мали трансформаційні процеси в економічній сфері, потреби розвитку якої, на думку багатьох вітчизняних учених-юристів, були «квінтесенцією» суспільних потреб [12, с. 39] та мали стати одним із головних орієнтирів розвитку вітчизняного правознавства, критерієм його методологічної обґрунтованості [15, с. 37].

Саме необхідність приведення методології правових досліджень у відповідність новому етапу становлення національного права, пов'язаного із початком формування в Україні ринкових відносин [5, с. 7], визнавалася одним із основних факторів, дія якого об'єктивно викликала потребу у реформуванні методології правових досліджень. Саме за умов реформування економічної системи виразно проявляється необхідність переорієнтації юридичної науки та досліджень методологічних питань на нові суспільні ідеали та цінності. Нагальна потреба в оновленні методологічної складової вітчизняної юридичної науки в аспекті трансформацій системи економічних відносин впливала безпосередньо із тези про несумісність методологічних засад правознавства так званих буржуазних держав та держав соціалістичного табору, яка обґрунтовувалася в межах радянської юридичної науки. У цьому контексті, зокрема, позиція щодо необхідності опрацювання найбільш загальних питань правової методології «в річищі ліберальної традиції» [9, с. 6] виявилася досить поширеною.

Аналогічних за масштабами економічної системи перетворень зазнала й гуманітарна сфера життя українського суспільства, так само характеризуючись передусім утвердженням нових суспільних ідеалів та цінностей, стратегічною метою якого вважалася гуманізація усіх сфер суспільного життя [12, с. 39]. Цей фактор, на думку В. Я. Тація, обумовив необхідність переходу української юридичної науки до нових методологічних орієнтирів [16, с. 4].

Окремо слід також виділити актуалізацію можливостей збагачення методології держави і права ідеями та положеннями, виробленими світовою філософією та юриспруденцією, яка постала наслідком змін у міжнародній сфері, відкриття «залізної завіси» як в сенсі запровадження свободи пересування, так і у відношенні дезавування низки ідеологічних перепон, що стримували можливість імплементації досягнень світової науки у вітчизняне правознавство.

Помітною тенденцією розвитку методологічних досліджень на початку 90-х років ХХ століття є наголошення на його пов'язаності із практичними потребами державного будівництва. Недостатність знання закономірностей пізнання суспільних відносин, що змінили свою якість в умовах незалежності, вважалася однією із найважливіших причин малої ефективності регулювання їх окремих сфер, що спостерігалася на початках існування України як незалежної держави [5, с. 116]. Саме пізнання права в нових умовах визнавалася основною умовою його реалізації [5, с. 262].

Така практична орієнтація вчених-юристів породила дещо парадоксальну особливість розвитку методологічних досліджень. Адже, з одного боку, обумовлений описаними вище суспільно-політичними факторами, стан, в якому опинилося українське суспільство, послуговував потужним стимулом до якісних перетворень у сфері правової методології, а з іншого – виступив чинником, який стримував її розвиток.

Надзвичайно розповсюдженою позицією в роботах багатьох теоретиків юриспруденції розглядуваного періоду стало посилення на те, що у зв'язку із складною соціально-політичною ситуацією вирішення окремих проблем правового регулювання суспільних відносин мало бути визнано пріоритетним. При цьому теоретичні суперечки про методи та принципи дослідження оголошувалися не надто важливими і такими, що можуть бути відкладені до «кращих часів» [3, с. 4]. За такої ситуації один із «принципів» проведення юридичних досліджень оформлювався тезою «менше академізму, більше прагматизму» [14, с. 18].

Із цієї причини стан досліджень методологічних питань характеризувався у роботах науковців 1990-х років не інакше як кризовий [5, с. 6], а здійснювані теоретичні узагальнення як такі, що обмежувалися рамками повсякденного «здорового глузду» [14, с. 19].

Незважаючи на усвідомлення вітчизняними науковцями значущості фундаментальних теоретичних досліджень для вирішення в тому числі суто прикладних питань [5, с.116], стрімкий характер подій, які викликали необхідність перегляду основ юридичної науки, для переходу від констатації нагальної необхідності якнайшвидшого провадження новітніх методологічних досліджень до хоча б реального окреслення їх шляхів українським ученим-юристам знадобилося чимало часу.

Свідченням неквапливого характеру перебудови методології юридичних наук може послугувати те, що станом на кінець 1996 року провідними українськими дослідниками була констатована повна відсутність провадження монографічних праць безпосередньо із методологічних проблем права, наукових структур та колективів для їх спеціального опрацювання [11, с.150], недостатня інтенсивність обговорення методологічних питань юридичної науки серед вчених-юристів [9, с. 3].

За висловом Л. В. Петрової, через п'ять років після здобуття Україною незалежності багато авторитетних українських правників були одностайні у тому, що розробка методологічних засад лише започатковувалась [9, с. 4].

Задля справедливості варто відзначити, що така вада не була характерною виключно для вітчизняного правознавства. Подібна ситуація спостерігалася у юридичних науках більшості пострадянських країн. Наприклад, описуючи ситуацію у правознавстві Російської Федерації станом на 1997 рік, відомий вчений-юрист Д. А. Керімов характеризував її як стан глибокого занепаду. Так само, як і українські вчені, відзначав фактичне зникнення фундаментальних правових досліджень та зосередження уваги науковців на дослідженні прикладних, приватних питань або «поганому коментуванні поганого законодавства» чи «безпорадному узагальненню безпорадної правозастосовної практики» [4, с. 3].

Звичайно, особливості ситуації в Україні початку 90-х років ХХ століття, що характеризувалася значною кількістю соціальних та політичних проблем, які постали перед суспільством, не могли створити належні умови для провадження фундаментальних досліджень права, до яких слід віднести питання методології юридичних досліджень. Першочерговим завданням в той час юристи визначали перебудову правової системи під нові потреби, обумовлені кардинальною зміною принципів існування політичної, економічної та гуманітарної систем суспільства. Необхідність такого реформування при цьому визнавалася нагальною та невідкладною [14, с. 21], що й спрямовувало діяльність науковців, зосереджуючи їх увагу на проблематиці, що мала безпосередній та швидкий вихід в практичну площину. У зв'язку з цим саме інформаційно-методична та коментаторська функції в цей час називалися головними для юридичної науки незалежної України [7, с 13].

Поряд із відсутністю належних організаційних умов та відсутністю соціальних запитів на дослідження високого теоретичного рівня, неквапливість просування методологічних досліджень можна пояснити і суто внутрішньонауковими причинами. Адже після відступу від тотального використання моноідеології радянського суспільства у трактуванні процесів та явищ державно-правової дійсності виникла ситуація, за якої пояснювальні схеми, що приймалося раніше, були поставлені під сумнів, проте їм на зміну одразу не прийшли якісь нові, кращі, більш глибоко обгрунтовані. У зв'язку з цим в юридичній літературі початку 1990-х років можна зустріти таку характеристику юридичної теорії як «кашоподібність» [2, с.12-14] у значенні практично суцільної невизначеності з ключових питань.

Загалом таку ситуацію слід визнати закономірною, погодившись із думкою А. А. Козловського, який вважає, що вивчення методів більш притаманно етапам «стабільного» розвитку знання, коли воно потребує покращення в рамках певної парадигми, а також свого структурування [5, с. 8].

Вивчення правової методології за радянських часів є надзвичайно показовими у цьому відношенні, адже на самих ранніх періодах їх розвитку більшість робіт учених-юристів мали суто прикладну спрямованість та стосувалися окремих конкретних питань застосування чинного на той час законодавства [1, с. 22-23]. І лише після того як радянським науковцям вдалося знайти вирішення ключових філософських та ідеологічних питань, сформуувати основи радянської юридичної науки, методологія дослідження держави і права почала обгрунтовуватися та реалізовуватися.

Періоди фундаментальних перетворень основ науки із необхідністю не сприяють ґрунтовним дослідженням методологічної проблематики, оскільки на цьому етапі розвитку знання першочерговими питаннями постають питання пошуку нових світоглядних, ціннісних та ідеологічних орієнтирів, формування основ науки.

Висновки. Враховуючи викладене, період із 1991 по 1996 роки у вітчизняній юридичній науці, незважаючи на декларування важливості методологічної проблематики, характеризувався відсутністю її реального розроблення. В цей час було актуалізовано такі напрямки розвитку методологічних досліджень, як необхідність перегляду світоглядно-філософських основ вітчизняного правознавства, його відходу від позицій методологічного монізму, забезпечення засобами юридичної науки потреб розвитку економічної системи України у процесі її переходу на ринкові засади.

Список використаних джерел

1. *Бабий Б. М.* Очерк развития правовых исследований в Украинской ССР 1919-1984 гг. / Б. М. Бабий – К. : Наук. думка, 1984. – 196 с.
2. *Бутенко А. П.* Государство: его вчерашние и сегодняшние трактовки // Государство и право. – 1993. – №7. – С. 12-14.
3. *Демидов А. И.* О методологической ситуации в правоведении / А. И. Демидов // Правоведение. – 2001. – № 4. – С.14-22.
4. *Керимов Д. А.* Потенциал российского правоведения / Д. А. Керимов // Социологические исследования. – 1997. – № 3. – С. 3-13.
5. *Козловський А. А.* Право як пізнання: вступ до гносеології права / А. А. Козловський. – Чернівці : Рута, 1999. – 295 с.
6. *Козюбра М. І.* Проблеми методології теорії держави і права в умовах політичного та ідеологічного плюралізму / М. І. Козюбра // Проблеми правознавства. – К. – 1992. – № 53. – С. 3-8.
7. *Костицький М. В.* Філософсько-правові питання методології юридичної науки / М. В. Костицький // Філософські та методологічні проблеми права №2. – 2011. – С. 13-27.
8. *Кун Т.* Структура научных революций : пер. с англ. Налетова И. З. – М., Прогресс, 1975. – 288 с.
9. *Петрова Л. В.* Фундаментальні проблеми методології права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12 / Л. В. Петрова. – Х., 1998. – 36 с.
10. *Поздняков Э. А.* Философия государства и права. – М.1995. – 312 с.
11. *Проблеми методології сучасного правознавства* // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 1. – С. 143-150.
12. *Рабінович П. М.* Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства: сучасні тенденції / П. М. Рабінович // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – №1. – С. 37-45.
13. *Селіванов В. М.* До проблеми розроблення концепції розвитку вітчизняної юридичної науки / В. М. Селіванов // Право України. – 2001. – № 7. – С. 11-18.
14. *Селіванов В. М., Цветков В. В.* Від здорового глузду до теорії державного управління / В. М.Селіванов, Цветков В. В. // Право України. – 2001. – № 5. – С. 18-23.
15. *Селіванов В. М.* Проблема методологічної обґрунтованості вітчизняного правознавства та юридичної практики / В. М. Селіванов // Право України. – 1998. – № 12. – С. 34-43.
16. *Тацій В. Я.* Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави / В. Я. Тацій // Методологічні проблеми правової науки. Матеріали міжнародної наукової конференції. Харків, 13-14 грудня 2002 р. / Упорядники М. І. Панов, Ю. М. Грошевий. – Х. : Право, 2003. – С. 4-25.

Дубов Г. О. Дослідження юридичної методології у період виникнення та становлення юридичної науки незалежної України

У статті розглянуто перший період сучасного етапу розвитку досліджень юридичної методології. Зроблено висновки, що методологічні дослідження розглядуваного періоду характеризуються актуалізацією питань перегляду світоглядно-філософських основ вітчизняного правознавства, його відходу від позицій методологічного монізму, запровадження нових ціннісних орієнтирів, забезпечення засобами юридичної науки потреб розвитку економічної системи України у процесі її переходу на ринкові засади. Втім, незважаючи на декларування важливості методологічної проблематики, цей період в цілому характеризується відсутністю її комплексного розроблення. Встановлено, що наведена ситуація пов'язана із тим, що періоди фундаментальних перетворень основ науки із необхідністю не сприяють ґрунтовним дослідженням методологічної проблематики, оскільки на цьому етапі розвитку знання першочерговими питаннями постають питання пошуку нових світоглядних, ціннісних та ідеологічних орієнтирів, формування основ науки.

Ключові слова: методологія, юридичні дослідження, методологічний плюралізм, основи науки.

Dubov G. O. Study of legal methodology in the period of the emergence and formation of the legal science of independent Ukraine

The article is dedicated to the first period of the modern stage of the development of research in legal methodology. It is concluded that the methodological research of the period under review is characterized by actualization of the issues

of revision of philosophical fundamentals of domestic jurisprudence, its departure from the positions of methodological monism, the introduction of new values, and the provision of legal science with the needs of the development of the economic system of Ukraine in the process of its transition to market principles. However, despite the declaration of the importance of methodological issues, this period as a whole is characterized by the lack of its integrated development. It is established that the given situation is connected with the fact that the periods of fundamental transformations of the fundamentals of science under the necessity do not contribute to a thorough research of methodological issues, since at this stage of development of knowledge the first questions arise the search for new ideological, value and ideological guidelines, the formation of the foundations of science.

Key words: methodology, legal research, methodological pluralism, basis of science.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-128-132

УДК 340

*Світлана Євгенівна Камаралі,
доцент кафедри теорії, історії права і держави
та конституційного права Університету державної
фіскальної служби України, кандидат історичних наук, доцент*

*Дмитро Анатолійович Шевченко,
заступник начальника відділу поліції з обслуговування
житлового масиву «Виноградар» Подільського управління
поліції ГУНП в м. Києві, кандидат юридичних наук*

ТОРГОВЕЛЬНА ПОЛІТИКА УРЯДУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ

Постановка проблеми. В умовах докорінного реформування українського суспільства перед Україною постала низка завдань, у першу чергу, економічних, при вирішенні яких необхідно спиратись як на світовий, так і на вітчизняний досвід. Дослідження організаційно-правових основ фінансово-економічної діяльності в часи перебування Української Держави актуальне для подолання проблем становлення національної економіки, торгівлі, побудови тривкої фінансової системи. Їх творче використання може стати ефективним при виробленні засад сучасної господарчої політики.

Мета статті. Метою статті є аналіз організаційно-правових основ діяльності уряду гетьмана П. Скоропадського в галузі внутрішньої торгівлі; визначення пріоритетних векторів фінансово-економічної політики в період кризи державотворення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасний стан досліджень цієї проблематики окреслено в працях І. Бойка, П. Гая-Нижника, Я. Грицака, Т. Гунчака, О. А. Коцура, О. Красівського, М. Кугутяка, В. Кульчицького, Р. Матейка, В. Піскуна, О. Реєнта, Б. Савчука, М. Сеньківа, О. Субтельного, М. Творидла, І. Терлюка, Б. Тищика, Ю. Тлушчака та ін.

Основні результати дослідження. Основним зв'язком між сферами виробництва і споживання, ґрунтовною підвалиною всякого економічного будівництва виступає торгівля. Перша світова війна істотно вплинула на її розвиток. Через переведення багатьох підприємств на військові замовлення торгівлі зв'язки руйнувалися. Внутрішня торгівля приймала все більше натуралізований характер обміну. Ярмаркова діяльність поступово згасала. А постійні розподіли українських земель між військовими сторонами виключали будь-яку можливість торговельних зв'язків. Після розпаду Російської імперії економічні стосунки між її регіонами були розірвані. Отримали розповсюдження базари, де розквітла спекуляція. Внаслідок інфляції гроші втратили довіру, перевага віддавалася обміну товарами. Біржі припинили своє існування. Через нестачу харчових продуктів, різкого зниження покупної спроможності населення магазини, ресторани збанкрутіли, а інші були пограбовані за часи революційних подій.

Гетьманському уряду у спадщину залишилася скинута майже до феодального рівня торгівля. Спираючись на підприємців і торговельників, гетьман П. Скоропадський поновив приватну влас-

ність і в «Грамоті до всього українського народу» пообіцяв усім підприємцям повну свободу торгівлі й відкриття широкого простору приватному підприємництву. Але міністр шляхів сполучень Б. Бутенко на з'їзді «Партії Народної Свободи на Україні» 9 травня 1918 р. окреслив протекціоністські напрями державної політики: «Необхідно рахуватись з тим, що державі доведеться удатись до ряду монополій й нормування, як з метою створення державних фінансів, так і для задоволення потреб широких мас населення в предметах першої необхідності» [7].

Економічну ситуацію ускладнювала залежність Української держави від торгових зобов'язань Брест-Литовського договору із Німеччиною та Австро-Угорщиною, виконання економічних зобов'язань відносно Центральних Держав виступало гарантом існування самостійної України. З огляду на важливість і необхідність негайного вирішення питань торговельної галузі, при Міністерстві торгу і промисловості замість «Державної Комісії по товарообміну», заснованої Центральною Радою, було утворено «Відділ для виготовлення торгово-економічних договорів» при Департаменті закордонної торгівлі. Крім цього, з ініціативи громадських і торговельно-промислових організацій було створено Окрему Раду, з допоміжними функціями. Вона займалась вивченням торговельних питань і вела спільну працю з Відділом. Згодом уряд сформував коаліційний «Комітет для зовнішньої торгівлі», перетворений у «Торгову Раду». До її складу увійшли представники уряду, торгово-промислових сфер, а також Центральних держав. «Торгова Рада» займалась питаннями імпорту та експорту, а також внутрішньої торгівлі.

В рамках зазначеної політики, гетьманський уряд запровадив монополії. Перш за все, цукрової, як фундаменту забезпечення фінансової системи держави. Другою стала монополія на зернові, наступною – горілчана. З часом державна монополія поширилась на виробу важкої промисловості. Для проведення організаційної роботи з питання монополії на засіданні Ради Міністрів 3 травня 1918 р. було вирішено скласти відповідні комісії [2].

З запровадженням монополії на цукор гетьман затвердив «Закон про підвищення постійних цін і продажних монопольних цін на цукор» [8]. Встановлювались нові продажні ціни на цукор-пісок у розмірі від 37 крб 20 коп до 60 крб. за пуд і на рафінад – від 40 крб до 80 крб за пуд, із черговим збільшенням цін 26 червня [12] та 3 вересня 1918 р. [14]. Статистико-економічний відділ Центрального бюро, який відав справами цукрової галузі, утворений за часи Центральної Ради, було реформовано. 17 травня у складі міністерства продовольчих справ з відділів «Центроцукор», «Засівплоща» та відділу «Поставки» було створено нову установу – «Комісія з справ цукру» [9]. З метою підтримки галузі 30 травня 1918 р. було видано закон про фінансування її шляхом короткотермінових позичок [4]. На обробку плантацій та реалізацію врожаю 1918 р. власникам і арендаторам цукроварень виділялись значні кошти. Міністерству продовольчих справ на цукрові справи відкривався кредит в сумі 285 млн крб, в рахунок кошторису цукрової монополії. Ці кошти були спрямовані на виплату боргів до затвердження кошторису на впровадження цукрової монополії в 1918 р. [3]. Того ж дня міністру землеробства відкривався кредит в 700 тис. крб на купівлю елітного насіння цукрового буряку та на видачу субсидій селекційним станціям та насіньовим господарствам [11]. Ці заходи мали забезпечити стабільний розвиток цукрової компанії.

Турбуючись про лад і спокій серед підприємців, український уряд вживав не тільки економічні засоби відбудови галузі, а й виступав арбітром у вирішенні суперечок стосовно власності на врожаї. Саме таким засобом став закон, виданий 14 червня 1918 р. в доповнення до закону від 27 травня «Про право на врожай на території Української Держави» [10]. Згідно з законом врожай буряків, посіяних на власній чи арендованій землі цукрових заводів, віднині належав їм, незалежно від того, на яких засадах ці дії були проведені. З монополізацією галузі, торгівля цукровими виробами була можлива лише в межах державних норм. Основними торговими партнерами виступали: держава і підприємства.

Враховуючи виключне становище, деяким підприємствам, собівартість цукру яких перевищувала норми, призначалась урядова компенсація. До 1 вересня 1918 р. клопотання про таку допомогу поступили від 8 цукрових заводів [22]. На засіданні Міністерства фінансів під головуванням міністра В. Магусевича 2 жовтня 1918 р. були розглянуті законопроекти, які регулювали взаємовідносини в межах монопольної торгівлі цукром між державою і підприємцями. 14 жовтня Рада Міністрів затвердила закон про деякі зміни та доповнення існуючих законів про продаж цукру у відповідності з проектами [15]. А 16 жовтня гетьман ствердив закон про використання врожаю цукрових буряків біжучого 1918 р. й про відповідальність за порушення цього закону [16].

Особливу увагу уряд приділяє галузі, безпосередньо пов'язаній з цукровою промисловістю – горілчаній. Її розвиток мав велике значення і в справі відбудови національної фінансової системи. На той час горілчані продукти виступали своєрідною «натуральною валютою» внутрішнього і зовнішнього ринків. Міністерство фінансів складало план відродження винокурної промисловості і торгівлі горілчаними напоями. Робота почалась із затвердження 9 травня 1918 р. гетьманом закону «Про дозвіл винокуріння з кормової патоки» [8]. Завдання українського уряду було в тому, щоб поставити збут спирту в належні рамки. Кабінет Міністрів постановив відновити державну монополію, вважаючи, що цим, з одного боку, буде покладено кінець великому злу – підпільному винокурінню, яке прийняло жахливі розміри, а з другого, в значній мірі збільшити прибутки держави від продажу. Розуміючи важливість відродження горілчаної промисловості, як для фінансової системи, так і для національної торгівлі, уряд вдався до термінових дій.

Щоб організувати винокурну справу, на допомогу уряду прийшли самі підприємці та торговельники, які скликали 30 травня 1918 р. в Києві з'їзд керівників акцизних зборів. Визнавалась необхідність та був схвалений план організації горілчаної монополії [17]. Але промисловці виказали занепокоєність тим, що покриття державних витрат вирішується «п'яним бюджетом». За їхньою ініціативою встановлювались норми споживання горілки. В довершення роботи підприємців, було створено «Товариство винокурених заводчиків» (далі – «ТВЗ») [18]. На підставі волі підприємців 31 липня гетьман затвердив закон про відновлення горілчаної монополії [26]. Відповідальним за проведення цього закону призначався міністр фінансів А. Ржепецький. Віднині для внутрішнього вжитку дозволялось виробництво не більше 4 млн. відер скарбового вина. Торгівля почалась з ціни на 1 пляшку у розмірі 100-120 крб. А норма вжитку складала 1 пляшку на місяць на чоловіка. З прибутку в 600 млн крб, який могли дати 8-10 млн відер, максимум 400 млн крб поступало у розпорядження міністерства фінансів. Решта використовувалась у культурно-просвітницькій галузі. Однак після поступу у продаж горілчаних виробів за державними цінами вони з'являлись на «чорному ринку» і дрібних шинках за цінами у 3-5 разів вищими. Міністерство фінансів терміново виробляло проект необхідних змін «Статуту про скарбовий продаж напоїв», з метою захисту населення від зловживання міцними напоями і покарання за спекуляцію.

Показники виробництва винокуріння і торгівлі їх виробами залишалися досить низькими. «ТВЗ» у повному контакті та згоді з Департаментом акцизних зборів, на який було фактично покладено здійснення скарбового продажу, почало діяльність відбудови для вирішення горілчаного дефіциту. Результатом двохмісячної напруженої праці з'явилося пробудження до життя більше 70 заводів. Правління «ТВЗ» скрізь зустрічало готовність до співпраці, проте в практичному здійсненні своїх насущних потреб натикалося на бюрократичні складнощі. Відновити показники товарообігу у горілчаній промисловості довоєнного рівня уряду так і не вдалося. Ускладнювалась економічна ситуація і втручаннями з боку німців. Досить часто, не зважаючи на потреби у сировині українських горілчаних заводів, німецьке командування реквізувало чорну патоку, хоч вона і була оголошена власністю Української Держави.

У зв'язку з новими політичними і економічними умовами, і заради відновлення колишніх показників хлібного виробництва і торгівлі 30 травня 1918 р. у Міністра торгу і промисловості відбулась нарада за участю делегації від Київської Продовольчої Управи [17]. Делегація ставила за мету з'ясування меж, повернутої «Грамотою до всього українського народу» вільної торгівлі відносно хлібних продуктів. Міністр торгу і промисловості, від імені уряду, підтвердив закон 27 травня «Про права на врожай 1918 року на території Української Держави». Він ознайомив присутніх з «Наказом в справі хлібного розуміння вільної торгівлі хлібом, та в справі твердих цін на хліб». Міністр торгу і промисловості зазначив, що така ситуація виникла «злим надлишком осіб, які зацікавлені в спекулятивному підвищенні цін на хліб» (1 пуд борошна у вільному продажі коштував 80 крб) [24]. І запевнив делегацію, що уряд буде твердо проводити в життя нормування споживання хліба і регулювання торгу до того моменту, коли встановляться нормальні умови економічного життя краю. Значення «Наказу...» було величезним для з'ясування торгових відносин і припинення спекуляційного буму на хліб. До того часу на території України діяли, встановлені 27 серпня 1917 р. тверді ціни на зернові культури. В середньому від 4 карб. 7 коп. – 5 карб. за пуд і на крупи від 3 карб. 3 коп. до 8 карб. за пуд [25].

31 липня Міністерством продовольчих справ було видано «Наказ про тверді ціни на збіжжя та зерновий фураж при переведенні хліба врожаю 1918 року в розпорядження Держави» [19],

які підвищувались у півтори рази [12]. Встановлення твердих цін на хлібні продукти мало позитивне значення і передбачало перспективний розвиток. Уряд планував поступове зниження їх з грудня 1918 р. на 25%, а з травня наступного року іще на 25%. Цією системою поступового зниження досягалось забезпечення населення міст, фабричних робітників, а також службовців залізниць хлібом за доступними цінами. Для проведення «хлібної кампанії» було утворено Державне Хлібне Бюро (далі – Бюро). За Статутом, затвердженим гетьманом П. Скоропадським 17 липня 1918 р. [5], Бюро виступало головним торговим посередником між державою і власниками. Воно повинно було виконувати доручення Міністерства продовольства по справах заготовки, переробки, перевезень, експорту та імпорту хлібних продуктів. Згідно з законом, ніхто, крім Бюро та його членів, з моменту оприлюднення, не мав права займатись скупкою хліба на території України, а також перевезенням та перемолом зерна для комерційних цілей. Бюро складалось з членів хлібно-біржевого товариства, кооперативів, власників та орендарів торговельних млинів та круподерень, зацікавлених в хлібних справах професіоналів. Через те, що Бюро надавались права юридичної особи, порушення її Статуту каралося, якщо не карним чи цивільним судом, то за постановою губернських старост – штрафом до 10 тис. крб, або арештом строком до 6-ти місяців. Закон про хлібну монополію, який віддавав весь посів того року в розподілення держави, і поряд виданий закон про Державне Хлібне Бюро, давали уряду можливість здійснити необхідні міри для розподілення хліба між різними групами населення, виконувати зобов'язання відносно союзних держав.

Поряд із торговою діяльністю Бюро проводило статистичні дослідження і регулярно подавало звіти про становище до Міністерства продовольчих справ. Засновуючись на даних звітів, в доповнення до Закону від 31 липня 1918 р. новий Міністр продовольчих справ С. Гербель встановив з 1 серпня наступні граничні ціни за переробку одного пуда зерна в борошно та крупу – з 80 коп. до 1 крб 17 коп. [20]. Встановлення твердих цін на зерно і розцінок на усі виробничі операції позитивно відбилося на стані внутрішнього ринку. І хоча торгові операції проходили під контролем держави, після «мертвого» періоду почалося поступове пожвавлення.

Назустріч економічним нововведенням уряду, для координації своїх дій в серпні в Києві зустрілось біля 200 сільськогосподарських підприємців та торговельників на 1-му Всеукраїнському з'їзді мукомолів [20]. З'їзд гаряче привітав гетьмана та палко обговорював проблеми харчової справи. За ініціативою делегатів було створено Особливий Торговельно-Фінансовий відділ при Раді мукомолів. Він повинен був займатись посиленням фінансуванням і організацією заготівлі та переробки зерна. Відділ допомагав проведенню експортування перемолотих продуктів. 26 серпня делегація подала на розгляд до Міністра продовольчих справ проект торгового договору між Державним Хлібним Бюро та Радою Союзу мукомолів, який із схваленням було прийнято до Міністерства. Право на заключення договорів про торгівлю хлібом отримали члени Союзу мукомолів. Усі закупки та відходи складали власність Держави, а сама діяльність мукомолів поширювалась лише на райони, визначені Бюро. Створення спільного з представниками торгових і промислових сфер органу мало велике значення для підтримки політики гетьмана. Спільно із Радою Союзу мукомолів місцевими органами Бюро було закуплено в Волинській губ. – 1906750 пуд. зерна, в Катеринославській – 13440900 пуд., Подільській – 9550860 пуд., Полтавській – 7333.800 пуд., Таврійській – 10695149 пуд., Харківській – 3372216 пуд., Херсонській – 18088871 пуд., Чернігівській – 844957 пуд. Усього це складало – 7279714 пудів зерна. Хоча показники закупок хліба були значними, дійсний процент їх участі в торговому державному обігу був досить невеликим. У жовтні до споживачів дійшло лише 27498918 пуд. [6]. Цифри вражаючі, коли країна переживала хлібний голод. Крім іноземного втручання до «хлібної торгової кампанії», виконання планів ускладнювала нестача вагонів і нестабільна робота залізниць. Якщо Бюро замовляло 1200-1300 вагонів на добу, то цей наряд виконувався лише на 1/3 [23].

Нові труднощі виникли у вигляді антигетьманської агітації на селі, спрямовані на підірвання державної політики [1]. Для того, щоб забезпечити успішне проведення заготовчих операцій, Бюро постійно вело роз'яснювальну роботу і вдавалось до заходів, з метою укріплення ще слабких товарних відносин і заохочення селян.

Висновки. Дотримуючись напрямку державного протекціонізму у найважливіших галузях виробництва і торгівлі, Українська Держава намагалася зберігати інтереси як заможних власників і дрібного селянства, так і інших груп споживачів. Кризова ситуація в торговельній галузі країни вимагала від уряду гетьмана П. Скоропадського виявлення максимуму енергії для відновлення еко-

номічного потенціалу. Розбудова правових підвалин економічної політики держави знаходилась у стані формування. Основним джерелом права виступали нормативно-правові акти (закони і підзаконні акти). Політика монополізації потребувала пильної уваги і обережності в її впровадженні. Уряд мав вчасно реагувати на змінення стану монополізованих підприємств і галузей і відповідно змінювати форми контролю і державно-правової організації.

Список використаних джерел

1. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.* – Ф.1061. – Оп.1. – Спр. 60. – Арк. 4.
2. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.* – Ф.1064. – Оп.1. – Спр. 6. – Арк. 3.
3. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.* – Ф.1064. – Оп.1. – Спр. 6. – Арк. 140.
4. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.* – Ф.1064. – Оп.1. – Спр. 13(а). – Арк. 74.
5. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.* – Ф.2198. – Оп.1. – Спр. 18. – Арк. 1-43.
6. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.* – Ф. 2198. – Оп.1. – Спр. 22. – Арк. 1-59.
7. *Державний Вісник.* – 1918, 16 травня.
8. *Державний Вісник.* – 1918, 7 червня.
9. *Державний Вісник.* – 1918, 9 червня.
10. *Державний Вісник.* – 1918, 14 червня.
11. *Державний Вісник.* – 1918, 22 червня.
12. *Державний Вісник.* – 1918, 5 липня.
13. *Державний Вісник.* – 1918, 1 серпня.
14. *Державний Вісник.* – 1918, 4 вересня.
15. *Державний Вісник.* – 1918, 13 жовтня.
16. *Державний Вісник.* – 1918, 19 жовтня.
17. *Голос Києва.* – 1918, 31 мая.
18. *Известия Союза Протофиса Украины.* – 1918, 1 сентября.
19. *Известия Союза Протофиса Украины.* – 1918, 9 сентября.
20. *Известия Союза Протофиса Украины.* – 1918, 23 сентября.
21. *Известия Союза Протофиса Украины.* – 1918, 21 октября.
22. *Известия Союза Протофиса Украины.* – 1918, 27 октября.
23. *Известия Союза Протофиса Украины.* – 1918, 11 ноября.
24. *Известия Союза Протофиса Украины.* – 1918, 18 ноября.

Referens

1. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy.* – F.1061. – Op.1. – Spr. 60. – Ark. 4.
2. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy.* – F.1064. – Op.1. – Spr. 6. – Ark. 3.
3. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy.* – F.1064. – Op.1. – Spr. 6. – Ark. 140.
4. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy.* – F.1064. – Op.1. – Spr. 13(a). – Ark. 74.
5. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy.* – F.2198. – Op.1. – Spr. 18. – Ark. 1-43.
6. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy.* – F. 2198. – Op.1. – Spr. 22. – Ark. 1-59.
7. *Derzhavnyi Visnyk.* – 1918, 16 travnia.
8. *Derzhavnyi Visnyk.* – 1918, 7 chervnia.
9. *Derzhavnyi Visnyk.* – 1918, 9 chervnia.
10. *Derzhavnyi Visnyk.* – 1918, 14 chervnia.
11. *Derzhavnyi Visnyk.* – 1918, 22 chervnia.
12. *Derzhavnyi Visnyk.* – 1918, 5 lypnia.
13. *Derzhavnyi Visnyk.* – 1918, 1 serpnia.
14. *Derzhavnyi Visnyk.* – 1918, 4 veresnia.
15. *Derzhavnyi Visnyk.* – 1918, 13 zhovtnia.
16. *Derzhavnyi Visnyk.* – 1918, 19 zhovtnia.
17. *Holos Kyeva.* – 1918, 31 maia.
18. *Yzvestyia Soiuz Protofysa Ukrayny.* – 1918, 1 sentiabria.
19. *Yzvestyia Soiuz Protofysa Ukrayny.* – 1918, 9 sentiabria.

20. *Yzvestyia Soiuzu Protofysa Ukrainy*. – 1918, 23 sentiabria.
21. *Yzvestyia Soiuzu Protofysa Ukrainy*. – 1918, 21 oktiabria.
22. *Yzvestyia Soiuzu Protofysa Ukrainy*. – 1918, 27 oktiabria.
23. *Yzvestyia Soiuzu Protofysa Ukrainy*. – 1918, 11 noiabria.
24. *Yzvestyia Soiuzu Protofysa Ukrainy*. – 1918, 18 noiabria.

Камаралі С. Є. Шевченко Д. А. Торговельна політика уряду Павла Скоропадського: історико-правовий моніторинг

Стаття присвячена дослідженню різних аспектів організаційно-правових основ діяльності уряду гетьмана П. Скоропадського в галузі внутрішньої торгівлі. Визначені пріоритетні вектори фінансово-економічної політики в період кризи державотворення, в складних умовах Брест-Литовських зобов'язань. З використанням широкого кола архівних матеріалів висвітлені етапи встановлення державної монополії на продаж зернової, цукрової та горілчаної продукції; подані матеріали активної співпраці міністерств Української Держави із представниками торговельно-промислових кіл; проаналізована діяльність «Відділу для виготовлення торгово-економічних договорів», «Комітету для зовнішньої торгівлі», «Комісії з справ цукру», Особливого Торговельно-Фінансового відділу при Раді мукомолів, Державного Хлібного Бюро і «Товариства винокурених заводчиків».

Ключові слова: Українська Держава, гетьман П. Скоропадський, економічна політика, торговельна політика, хлібна монополія, цукрова промисловість, горілчана промисловість.

Kamaraly S. Y. Shevchenko D. A. The trade policy of the government of P. Skoropadsky: historical and legal monitoring

The article is devoted to the study of various aspects of the organizational and legal foundations of Hetman P. Skoropadsky's government in the field of internal trade. Identify the priority vectors of financial and economic policy during the crisis of state formation, under the difficult conditions of the Brest-Litovsk commitments. Using a wide range of archival materials, the author outlines the stages of establishing a state monopoly for the sale of grain, sugar and vodka products; materials of active cooperation of the Ministries of the Ukrainian State with representatives of trade and industry are presented; The activities of the «Trade and Economic Contracts Division», «The Committee for Foreign Trade», «Sugar Commission», the Special Trade and Finance Department at the Council of Flour-mills, the State Bread Bureau and the Society of Distillers were analyzed.

Key words: Ukrainian state, Hetman P. Skoropadsky, economic policy, trade policy, grain monopoly, sugar industry, vodka industry.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-132-137

*Наталія Олександрівна Клещенко,
аспірантка кафедри теорії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова*

ЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ ПРИ УНІФІКАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА

Постановка проблеми. Проблема покращення якості законодавства залишається актуальною, незважаючи на значний масив наукових праць, які спрямовані для її вирішення. На наш погляд, уніфікація є найбільш оптимальним способом упорядкування чинного законодавства. Але хотілося б зупинитися на такому понятті, як юридична техніка, та довести її значення при уніфікації.

Стійке функціонування механізму держави залежить від його інструментально-технологічної оснащеності. Наявність в арсеналі державних органів якісних правових засобів і технологій юридичної діяльності дає змогу успішно вирішувати завдання, які стоять перед Україною на сучасному етапі. Удосконалення правових технологій – необхідна умова підвищення ефективності роботи державних органів та одна з найважливіших проблем у сучасній юридичній науці [5, с. 1]. У колі науковців підтримується думка щодо того, що процес створення законодавчих норм права має реалізовуватися відповідно до строгих правил юридичної техніки, тобто систематизованих правил і прийомів, заснованих на практиці правотворчості, підготовки проектів нормативно-правових актів. Юридична техніка забезпечує вичерпне охоплення регульованих питань, зрозумілість, простоту та високу регулятивність правового матеріалу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням юридичної техніки присвячено праці таких вчених, як О. Богачова, О. Копиленко, І. Онищук, І. Шутак тощо.

Метою статті є аргументувати значення юридичної техніки при уніфікації законодавства.

Основні результати дослідження. Неодноразово наголошувалося на значенні уніфікації в упорядкуванні законодавства. Проте, перед тим як розпочинати уніфікацію законодавства, слід привести техніко-юридичні правила до єдиної системи.

Дійсно, у сучасних намаганнях контролювати та оцінювати законність і справедливість існує ціла низка спірних питань. Для цього необхідно дотримуватися чіткого механізму дій, які законодавчо закріплені. Проте на шляху до цього існує чимало перешкод, однією з яких є законодавчо не врегульована юридична техніка. Остання з усіма на це підставами може вважатися саме тим інститутом, що надає можливість не тільки сформулювати зміст правового акта, а й забезпечити адекватне його усвідомлення, можливість коригувати ті або інші правовідносини у відповідності до їх реалій.

Однією з необхідних умов удосконалення законотворення є оволодіння системою вимог, що висуваються до процесу створення законів. Ці вимоги формулюються в галузі знань, відомій як юридична техніка. Наслідком їх ігнорування є недосконалість створюваних законів, що негативно відображається на режимі правопорядку в країні. Недослідженими залишаються питання співвідношення технологій законотворення в сучасних правових системах, а це є особливо актуальним у контексті визначення оптимального співвідношення міжнародного та національного права, забезпечення належної їх взаємодії у спільному правовому полі. Адже порушення меж одного виду правотворчості іншим веде до юридичних колізій, зниження рівня правового регулювання [12, с. 3].

У процесі еволюції права відбулося його виокремлення з нормативної системи первіснообщинного ладу. Саме тоді розпочався етап розвитку інституту юридичної техніки. Поділ суспільства на соціально неоднорідні групи спричинив перехід від соціального регулювання, що регулювало суспільні відносини за допомогою соціальних норм, до безпосередньо нормативного регулювання, а відтак зумовив появу юридичної техніки, що виступала як формалізований регулятор для надання праву системних і структурних ознак [13, с. 17].

Окремо хотілося б наголосити на тому, що в період розширення меж європейської міжнародної правотворчої діяльності особливої актуальності набуває вивчення юридичної техніки та техноло-

гії. Таке розширення закріплюється в установчих документах міждержавних організацій і потребує від держави цілеспрямованої діяльності щодо забезпечення підготовки до впровадження результатів міжнародного правотворення в національне правове поле. Скарбниця юридично-технічних знань для кожного представника юридичної професії є необхідною для виконання найбільш спільних завдань і персоніфікованою стосовно завдань та функцій, що входять до посадової компетенції [10, с. 37]. Недотримання правил юридичної техніки в тексті правових актів породжує безліч юридичних помилок, як неповне закріплення обставин, що мають істотне значення для змісту і застосування конкретної правової норми, або навіть і закріплення норм, що суперечать Конституції України. Усе це помітно знижує якість законодавчих актів, викликає труднощі в їх тлумаченні і перешкоджає реалізації норм права в конкретних суспільних відносинах.

На жаль, питання щодо врегулювання юридичної техніки в нашій країні залишається відкритим. Хоча проект Закону України «Про нормативно-правові акти» від 21.01.2008 року та пропозиції Президента України до Закону України «Про нормативно-правові акти» від 22 грудня 2009 року передбачали врегулювання вимог до юридичної техніки в нормативно-правових актах.

Для порівняльного прикладу в Японії ще у далекому 1898 році було прийняте «Загальне положення про закони». Подібні правові акти були прийняті і в інших державах. Зокрема в Болгарії «Закон про нормативні акти» існує з 29.03.1973 року, а в Угорщині діє «Закон про правотворчість» з 1987 року, відповідні документи є в Австрії, ФРН і США. У 1976 році Декретом Державної Ради Румунії затверджено «Загальну методологію законодавчої техніки», де перелічено основні категорії нормативних актів [3, с. 26].

Юридична техніка – це особлива теоретико-прикладна правова наука, предметом вивчення якої є закономірності раціональної правової діяльності зі створення, тлумачення та реалізації норм права. У системі юриспруденції юридична техніка покликана вирішувати завдання систематизації знань про прийоми та методи юридичної діяльності, що формуються загальною теорією права, галузевими та прикладними юридичними науками [10, с. 38]. Ціль юридичної техніки – наситити систему правовим матеріалом, удосконалити мову правового акта, зробити його більш зрозумілим і точним. Багато в чому саме розвиненість юридичної техніки символізує певний рівень правової культури конкретного суспільства [2, с. 105].

Процес уніфікації є тим універсальним способом, який здатен навести лад як і в самій системі законодавства так і в правилах його творення. Мається на увазі уніфікація юридичної техніки.

Уніфікація вимог законодавчої техніки, які використовуються суб'єктами законотворення при підготовці законодавчих актів, єдність їх застосування в межах не лише окремого законопроекту, а й в усій практиці законотворення вбачається одним з пріоритетних напрямів забезпечення вдосконалення законодавчих текстів, створення єдиного правового простору [1, с. 156]. І взагалі, питання що стосуються функціонування системи нормативно-правових актів та юридичної техніки, потребують повноцінного правового врегулювання. Вважаємо, що без спеціальної проблематизації юридичної техніки недоцільно говорити про вирішення питань удосконалення правотворчої діяльності, підвищення юридичної якості законодавчих актів та забезпечення ефективності правового регулювання суспільних відносин.

Юридична техніка підпорядкована певним вимогам. Необхідність дотримання цих вимог викликана тим, що правовий акт – твір особливого роду, відмінний від наукової праці, чи художнього твору, наприклад. Призначення нормативно-правового акта, на відміну від інших творів, – якісно регулювати суспільні відносини, визначати юридичні гарантії, запроваджувати заходи щодо забезпечення виконання правових приписів тощо. А відтак, недотримання правил юридичної техніки веде до прогалин та неузгодженостей різного роду.

Техніка юридичного письма незамінна в якості ідеальної і матеріальної основи професійної компетентності парламентаріїв, державних службовців, юристів-професіоналів. Крім того, професійні навички письма мають важливе значення для успіху в багатьох інших сферах [5, с. 5]. Сприйняття змісту нормативного акта полегшує універсалізація форми висловлення думки, яка сконцентровує увагу на кожному його положенні, і таким чином спрощує процес складання окремих документів. Виклад тексту в НПА містить певним чином оформлені аргументи для обґрунтування положень і тверджень. Це не лише словесно оформлені міркування, аналітичні положення, але й різні посилання, таблиці, виноски (найбільш часто зустрічаються у підзаконних актах) тощо. Стереотипна організація тексту виявляється у стандартизації правових актів [4].

Особливе значення з-поміж інструментів юридичної техніки посідає техніка правового моніторингу. Правовий моніторинг – комплексна, систематична діяльність, спрямована на спостереження, аналіз, оцінювання чинного законодавства та практики його застосування, з метою підвищення ефективності законодавства і його подальшого прогнозування. Парламент потребує якісного механізму прогнозування можливих наслідків законодавства, відстежування його ефекту і використання результатів таких операцій у своїй законотворчій діяльності [13, с. 38].

На нинішньому етапі реформування законодавчого масиву Україна потребує уніфікації вимог законодавчої техніки, а саме детальної розробки та нормативного закріплення відповідних стандартів, які б широко застосовувалися та мали обов'язковий статус.

Як правило, погано піддаються уніфікації правові акти, пов'язані з регулюванням специфічно відокремлених суспільних відносин, що відображають індивідуальні можливості різних суб'єктів права (трудові відносини, відносини в галузі авторського права тощо). Труднощі уніфікації можуть мати й суто юридичний характер. Різномірність правової матерії настільки велика, що вона не завжди піддається об'єднанню, хоча практична потреба в цьому очевидна. Може бути недосконалою і техніка уніфікації певної галузі законодавства, пов'язана з відсутністю досконалих правил здійснення подібних операцій [8, с. 230].

З метою дослідження юридичної техніки, розробки концепцій техніко-юридичного забезпечення законотворчої діяльності як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях у 2011 р. вченими-однодумцями було засновано першу в Україні Лабораторію академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки в м. Івано-Франківськ. Члени Лабораторії є ініціаторами, співорганізаторами та учасниками всеукраїнських науково-практичних конференцій, де предметом всебічного висвітлення та дискусії виступають питання юридичної техніки [11, с. 34].

Проблема юридичної техніки на сучасному етапі реформування українського законодавства є актуальним, проте недостатньо досліджуваним.

Наявність належного рівня правового забезпечення формування норм національного права відіграє принципове значення як для теорії, так і для юридичної практичної діяльності, адже забезпечує упорядкування здійснення національної правотворчості, визначає її основоположні процесуальні аспекти, забезпечує формування якісних норм національного права. В свою чергу, недостатнє правове регулювання формування норм права призводить не лише до правотворчих помилок і як наслідок існування неякісного законодавства, але й до можливості ускладнення взаємин між суб'єктами правотворчості, що негативно впливатиме на їх діяльність [9, с. 180]. Так, а правотворча діяльність в Україні є широкомасштабною та складною діяльністю уповноважених державних органів та посадових осіб з питань підготовки і прийняття нормативно-правових актів, призначення яких полягає в ефективному регулюванні суспільних відносин. Результат такої діяльності напряму залежить від підготовки таких нормативно-правових актів, які повинні бути досконалими за формою і змістом, тобто задовольнити високі вимоги стосовно їх якості [7, с. 14]. На наш погляд, уніфікація юридичної техніки – перший крок на шляху до упорядкування всього законодавчого масиву.

Висновки. Досконала нормативно-правова база – мета, до якої прагне кожна держава. Відповідно до цього законодавчі акти повинні володіти найвищим рівнем відповідності вимогам не тільки державним стандартам, але й юридичної техніки загалом. Уніфікація юридичної техніки є першим етапом на шляху до створення якісної національної нормативної бази.

Список використаних джерел

1. *Законопроекткування: сучасні реалії та тенденції розвитку: моногр.* / О. Л. Копиленко, О. В. Зайчук, О. В. Богачова та ін.; за ред. О. В. Зайчука, О. В. Богачової. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України; Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2014. – 232 с.
2. *Ибраева А. С.* Теория государства и права : учеб.пособие. 2-е изд. с доп. и изм. – Алматы : Жеті; жаргы, 2006. – 424 с.
3. *Онищук І. І.* Проблеми вдосконалення нормативно-правового регулювання вимог до юридичної техніки // *Юридична Україна: [наук. журн.]*. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – № 6 (102). – С. 22-27.
4. *Онищук І. І.* Лінгвістична структура тексту нормативно-правового акта як засіб техніки юридичного письма / І. І. Онищук // *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право*. – 2011. – Вип. 2. – С. 213-221 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2011_2_25

5. *Онищук І. І.* Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах : автореф. ... канд. юрид. наук. / І. І. Онищук. – Л., 2012. – 21 с.
6. *Онищук І. І.* Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах : моногр. / І. І. Онищук. – Івано-Франківськ: Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2014. – 228 с.
7. *Панов М. І.* Точність правових норм як необхідна умова якості право творення / М. І. Панов // Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання: тези доповідей учасників науково-практичної конференції (м. Харків, 30 вересня – 1 жовтня 2015 р.) / за ред. проф. В. В. Комарова та І. Д. Шутака. – Харків : Нац. Юрид.ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. – С. 12-14.
8. *Порівняльне правознавство (теоретико-правове дослідження) / О. Л. Копиленко [та ін.];* наук. ред. Н. М. Оніщенко ; відп. ред. О. В. Зайчук; Інститут законодавства Верховної Ради України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К. : Фенікс, 2007. – 430 с.
9. *Стрипко М. Я.* До питання термінологічних колізій у нормотворчій діяльності / М. Я. Стрипко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 5. – С. 178-183.
10. *Шутак І. Д.* Юридична техніка і технологія: теорія та практика застосування / І. Д. Шутак // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2016. – Вип. 63. – С. 37-45.
11. *Шутак І. Д.* Дослідження актуальних та пріоритетних напрямків у галузі юридичної техніки / І. Д. Шутак // Journal «ScienceRise: Juridical Science» №1(1)2017. – С. 32-36.
12. *Шутак І. Д.* Законотворення в сучасних європейських правових системах: техніко-технологічний аспект // Проблеми законодавчого регулювання порядку розробки та прийняття нормативно-правових актів : тези доп. та повідомл. сучасн. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2-3 листоп. 2017 р.) / за заг. ред. І. Д. Шутака. – Харків : Право, 2017. – С. 3-8.
13. *Шутак І. Д.,* Онищук І. І. Юридична техніка : навч. посіб. для вищих навчальних закладів / І. Д. Шутак, І. І. Онищук. – Івано-Франківськ, 2013. – 496 с.

References

1. *Zakonoproektuvannia: suchasni realii ta tendentsii rozvytku : monohrafiia / O. L. Kopylenko, O. V. Zaichuk, O. V. Bohachova ta in.;* za red. O.V. Zaichuka, O. V. Bohachovoi. – K.: Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy; Kamianets-Podilskiy: TOV «Drukarnia Ruta», 2014. – 232 s.
2. *Ibraeva A. S.* Teoriya gosudarstva i prava: Ucheb.posobie. 2-e izd. s dop.i izm. – Almaty : Zheti ;zhargy, 2006. – 424 s.
3. *Onyshchuk I. I.* Problemy vdoskonalennia normatyvno-pravovoho rehuliuвання vymoht do yurydychnoi tekhniki // Yurydychna Ukraina: [nauk. zhurn.]. K. : Yurinkom Inter, 2011. – № 6 (102). – S. 22-27.
4. *Onyshchuk I. I.* Lihvistychna struktura tekstu normatyvno-pravovoho akta yak zasib tekhniki yurydychnoho pysma / I. I. Onyshchuk // Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seriia: Pravo. – 2011. – Vyp. 2. – S. 213-221[Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2011_2_25
5. *Onyshchuk I. I.* Tekhnika yurydychnoho pysma v normatyvno-pravovykh aktakh: avtoref. ... kand. yuryd. nauk. / I. I. Onyshchuk. – L., 2012. – 21 s.
6. *Onyshchuk I. I.* Tekhnika yurydychnoho pysma v normatyvno-pravovykh aktakh: monohrafiia / I. I. Onyshchuk. – Ivano-Frankivsk : Laboratoriia akademichnykh doslidzhen pravovoho rehuliuвання ta yurydychnoi tekhniki, 2014. – 228 s.
7. *Panov M. I.* Tochnist pravovykh norm yak neobkhidna umova yakosti pravo tvorennia / M.I. Panov // Yurydychna tekhnika: doktrynalni osnovy ta problemy vykladannia: tezy dopovidei uchasnykiv naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kharkiv, 30 veresnia – 1 zhovtnia 2015 r) / za red.. prof.. V.V. Komarova ta I.D. Shutaka. – Kharkiv: Nats. Yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho, 2015. – S. 12-14.
8. *Porivnialne pravoznavstvo (teoretyko-pravove doslidzhennia) / O. L. Kopylenko [ta in.];* nauk. red. N. M. Onishchenko; vidp. red. O. V. Zaichuk; Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. – K. : Feniks, 2007. – 430 s.
9. *Strypko M. Ia.* Do pytannia terminolohichnykh kolizii u normotvorchii diialnosti / M. Ia. Strypko // Biuleten Ministerstva yustytisii Ukrainy. – 2007. – № 5. – S. 178-183.
10. *Shutak I. D.* Yurydychna tekhnika i tekhnolohiia:teoriia ta praktyka zastosuvannia / I.D.Shutak // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia yurydychna. 2016. – Vypusk 63. – S. 37-45.
11. *Shutak I. D.* Doslidzhennia aktualnykh ta priorytetnykh napriamkiv u haluzi yurydychnoi tekhniki / I. D.Shutak // Journal «ScienceRise: Juridical Science» №1(1)2017 – S. 32-36.
12. *Shutak I. D.* Zakonotvorennia v suchasnykh yevropeiskykh pravovykh systemakh: tekhniko-tekhnolohichni aspekt // Problemy zakonodavchoho rehuliuвання poriadku rozrobky ta pryiniattia normatyvno-pravovykh aktiv: tezy dop. ta povidoml. suchasn. III Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 2-3 lystop. 2017 r.) / za zah. red. I. D. Shutaka. – Kharkiv : Pravo, 2017. – S. 3-8
13. *Shutak I. D.,* Onyshchuk I.I. Yurydychna tekhnika: navchalnyi posibnyk dlia vshchychkh navchalnykh zakladiv / I. D. Shutak, I.I.Onyshchuk. – Ivano- Frankivsk, 2013. – 496 c.

Клещенко Н. О. Значення юридичної техніки при уніфікації законодавства

У статті досліджується вплив юридичної техніки на процес уніфікації законодавства. Робиться акцент на юридичній техніці як на першому, основоположному кроці до упорядкування всієї системи законодавства. Наголошується, що юридична техніка є відносно новим правовим явищем, і відтак, потребує глибокого дослідження. Звертається увага, що недотримання вимог юридичної техніки веде до значних прогалин в текстах правових актів, що створюються. Юридична техніка виступає свого роду уніфікованим інструментарієм.

Ключові слова: уніфікація законодавства, юридична техніка, правовий моніторинг, правове регулювання, система законодавства.

Kleshchenko N. O. Significance of legal technique at unification of the legislation

The article examines the impact of legal technology on the process of unification of legislation. The emphasis is on legal technology as a first, fundamental step to streamline the whole system of legislation. The scientific community supports the idea that the process of creating legal norms of law should be implemented in accordance with strict rules of legal technology, that is, systematic rules and techniques based on the practice of law-making, drafting regulations.

It is noted that legal technology is a relatively new legal phenomenon, and therefore requires a profound study. However, with all of this, it can be considered to be the very institution that provides the opportunity not only to formulate the content of the legal act, but also to ensure its high-level awareness, the ability to adjust one or another legal relationship in accordance with their realities.

Attention is drawn to the fact that non-compliance with the requirements of legal technology leads to significant gaps in the texts of legal acts that are being created. The result of its ignoring is the imperfection of the laws that are being created, which is negatively reflected in the rule of law in the country. Failure to comply with the rules of legal technique in the text of normative legal acts generates many legal errors such as, for example, incomplete consolidation of circumstances that are essential for the content and application of a specific legal norm, etc. All this significantly reduces the quality of legislative acts, raises difficulties in their interpretation and prevents the implementation of the rules of law in specific social relations. The aim of legal technique is to fill the system with legal material, to improve the language of the normative legal act, to make it more precise and understandable for society.

The process of unification, in our opinion, is the universal way that is capable of establishing order both in the very system of legislation and in the rules of its writing. It means unification of legal technique. That is, legal technology is a kind of unified toolkit.

Key words: unification of legislation, legal technique, legal monitoring, legal regulation, system of legislation.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-138-142

УДК 340

*Ольга Геннадіївна Кобан,
асистент кафедри теорії права та держави
юридичного факультету Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук*

**МОНІТОРИНГ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ**

Постановка проблеми. Постійне реформування в соціальній економічній і політичній сферах демократизація всіх сфер суспільного життя та ускладнення соціальних завдань, які суспільством наразі висуває перед державою, поставили всі державу перед необхідністю небувалого досі зближення із суспільством. Взяття за основу парадигми «людина – держава» стало можливим завдяки створенню об'єктивних передумов до широкої самореалізації особи в політиці і праві, ствердженню правових основ у взаємодії державної влади із громадянським суспільством. Перехід від вузького позитивістського розуміння права як права влади до широкого розуміння права як міри свободи визначив гуманістичний ціннісний зміст права, в якому переважають загальнолюдські цінності; право є засобом, за допомогою якого вони реалізуються. Право не обмежується роллю нормативно-

го регулятора, а активно впливає на соціальну сферу, спонукаючи соціальні групи, державу та суспільство до певних форм поведінки і до взаємодії один з одним, викликаючи у них певні зв'язки з суспільством. Так, право забезпечує включення індивідів і груп до єдиної системи соціальної організації. Це обумовило широкі дослідження не лише основної функції права – регулювання суспільних відносин, а й такої його специфічної функції, як правова соціалізація. Особа, діючи в соціальному середовищі, змінює, вдосконалює і державу і суспільство, одночасно змінюючи свою власну суть, формуючи в собі нові якості та властивості.

Таким чином, правова соціалізація особистості втілюється через правову адаптацію – як механізм конформізму в поведінковій сфері людського існування, а також інтеріоризацію – як механізм включення певних правових моделей поведінки через її психіку та осмислення. Індивід, як об'єкт правової соціалізації, характеризується правовою активністю, який сам може обирати для себе основні напрямки даного процесу, будучи тим самим одночасно і об'єктом, і суб'єктом правової соціалізації. Тому в процесі правової соціалізації не лише суспільство сприяє формуванню особи, а й особа, входячи до системи суспільно-правових відносин, активно впливає на суспільство. Такої точки зору дотримуються і правознавці В. М. Кудрявцев та В. П. Казимирчук, зазначаючи, що соціалізація (в тому числі і правова соціалізація) включає в себе, з одного боку, цілеспрямований вплив соціальних умов, різноманітних соціальних інститутів на людину з метою залучення її до системи понять, оцінок, уявлень, соціальних норм і інших цінностей культури, прийнятих у суспільстві, з іншого – соціальну діяльність самої людини в процесі соціалізації, становлення особи. Людина, діючи в соціальному середовищі, змінює, удосконалює його і в той же час змінює власну сутність, формує у себе нові якості і властивості. Тому людина в процесі соціалізації (в тому числі і правової соціалізації) виступає в якості об'єкта і суб'єкта, який впливає на зовнішній світ [1, с. 102].

Соціалізація є процесом багатосторонньої взаємодії, з точки зору права, вона досліджується переважно через призму її впливу на формування особистості. Зворотний же вплив соціалізації на суспільство та державу зокрема, трансформації, яким піддається держава, яка сама, так чи інакше «соціалізується» у своїй діяльності, на нашу думку, досліджується недостатньо. Тому проблема держави як об'єкта соціалізації, яка сама знаходиться під впливом соціальної діяльності людини, складає значний науковий та практичний інтерес. Формування соціалізації в усіх складових її прояву характерна і для діяльності органів виконавчої влади. На значимість даної проблематики вказує і потреба сучасного українського суспільства у впровадженні різних форм і засобів соціалізації. Необхідність теоретичного обґрунтування цілей і форм діяльності державних органів в цьому напрямі визначають важливість такої характеристики сучасного суспільства, як досягнутий органами виконавчої влади рівень соціалізації у її зносинах з іншими суб'єктами. При цьому відбувається руйнування традиційних форм соціалізації, заснованих на регламентації державою життєвого шляху людини; розширення можливостей вибору варіантів життєвої стратегії, зростання особистої відповідальності за вдале або невдале рішення; поява нових соціальних посередників, невластивих для самовизначення і соціалізації минулих поколінь; різноманіття форм власності, нові джерела інформації і т. д.

У зв'язку зі зміненою парадигмою державної політики, спрямованою, образно кажучи, на звернення держави «обличчям до народу», реагування на загальні і особливі потреби кожного громадянина, великого значення набуває соціалізація як своєрідний простір і детермінанта державної діяльності.

Важливе значення для вивчення теоретичних проблем сфери виконавчої влади та державного управління мають праці вітчизняних науковців В. Авер'янова, В. Бакуменка, С. Газарян, Н. Гончарук, С. Дубенко, Б. Колеснікова, Н. Липовської, О. Оболенського, Н. Нижник, В. Олуйка, Т. Пахомової, А. Рачинського, С. Сєрьогіна, А. Сіцінського, С. Хаджирадевої, І. Хожило, Ю. Шарова, І. Шпекторенка та ін. Витоки дослідження соціалізації виявляються у працях М. Вебера, В. Зомбарта, К. Маркса, П. Сорокіна, Г. Спенсера. Проблеми загальної і професійної соціалізації розглянуті у працях російських та українських соціологів Я. Гелінського, Є. Головахи, А. Ковальова, О. Козлової, А. Кравченко, Р. Кричевського, а також Л. Мітіної, М. Попова, В. Сергєєва, С. Спасибенко, В. Татенко та ін. Проте за наявності досить розгалуженої теоретичної та емпіричної бази дослідження різних аспектів соціалізації залишається недостатньо розкритою проблема дослідження ролі і функціонального значення виконавчої влади як об'єкта соціалізації.

Виклад основного матеріалу. У сучасній українській науці під моніторингом розглядається спеціально організована і постійно діюча система спостережень, збирання, аналізу і поширення інформації; прогнозування ключових процесів у суспільстві [6, с. 402]. Великий тлумачний словник сучасної української мови розглядає моніторинг як безперервне стеження за певним процесом з метою втілення його відповідності бажаному результату, а також прогнозування та запобігання критичним ситуаціям [7, с. 1386].

Правова соціалізація ж розглядається як процес залучення особистості до соціально-правового середовища, що включає пізнання правових принципів та норм, формування позитивного ставлення до них, оволодіння навиками правової поведінки та комунікації, формування та прийняття соціально-правових ролей та корелюючи з ними прав та обов'язків, формування правових цінностей, що необхідні для нормального функціонування в сфері правового регулювання.

З таким же способом формулювання понять варто розглянути моніторинг соціалізаційної діяльності органів виконавчої гілки влади. Однак, з органом державної влади складніше, адже до уваги потрібно брати не лише процес функціонування на основі встановлених правил, принципів та норм, не тільки пізнання та позитивну оцінку зазначених явищ, не тільки виконання владно-розпорядчих функцій на основі усталених принципів та норм, що забезпечує нормальний механізм правового регулювання, а як орган владних повноважень, що може впливати на формування норми та порядку власного функціонування систему компетенцій, що впливають на обмеження власних владних повноважень через систему правообмежень державної влади, в нашому випадку виконавчої її частини. Дане обмеження повинно здійснюватися сформованими в державі інститутами, що можуть реально забезпечити механізм оцінки, моніторингу та контролю діяльності органів державної влади. Одним із них може бути механізм громадянського суспільства.

Як відомо, «Конституція України відіграла важливу роль у визначенні конституційно-правових та політико-правових меж втручання держави у справи громадянського суспільства. Це має важливу роль у становленні Української правової держави. Такі заходи повинні виражатися перш за все шляхом встановлення громадського контролю за діяльністю державних органів» [2, с. 144]. Вважаємо, що таке встановлення є тим важливішим, зокрема, з огляду на те, що «абсолютизація ідеї розбудови держави на шкоду теорії формування громадянського суспільства призводить до деструктивного переродження суспільного організму, де держава з службового інструменту суспільства перетворюється на його господаря, який в особі колективного утворення – державної бюрократії, усвідомлюючи спільний корпоративний інтерес, з влади робить високорентабельний бізнес. ... За відсутності природного контролера – розвиненого громадянського суспільства останній вийшов з-під підпорядкування суспільства і почав працювати на задоволення власних потреб – незаконного збагачення за рахунок використання адмінресурсу і наближення до фінансів та інших активів держави» [3, с. 100].

На думку Я. І. Жукровського, «безпосередньою вихідною точкою для визначення такої конституційно-правової категорії, як «громадський контроль» є ст. 3 Основного Закону України, яка говорить, що «держава відповідає перед людиною за свою діяльність». Отже, якщо держава відповідає перед людиною, значить людина може запитувати державу в особі уповноважених органів державної влади про їхню діяльність, тобто контролювати, перевіряти її» [4, с. 19].

Характерно, що навіть на нормативному рівні згідно з частиною першою статті 5 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року серед основних засад внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства в Україні було названо саме утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави [5]. Зрозуміло, що ключове місце у структурі громадянського суспільства посідає система інституцій, покликаних здійснювати громадський контроль за діяльністю органів державної, передусім виконавчої, влади.

Адже, як слушно зазначив А. П. Засць, умовою реалізації принципів обмеження виконавчої влади є участь громадян у прийнятті рішень цими органами. Учений аргументує свою позицію тим, що здійснення повноважень цими органами має свої специфічні форми, що, зокрема, відбувається «здебільшого на засадах суворої ієрархії, яка супроводжується персональною відповідальністю за вироблення рішень та їх реалізацію. Однак це не означає відсторонення громадян від участі у виробленні рішень» [8, с. 158]. Йдеться, передусім, про участь громадян у сфері відповідних громадських організацій через їх представників в обговоренні рішень, які виносяться на розгляд переважно колегіальних органів виконавчої влади (здебільшого центральних органів виконавчої влади).

Водночас важливим є також залучення громадськості до участі в обговоренні тих рішень, які розробляються та ухвалюються на низовому рівні здійснення виконавчої влади, оскільки саме цей рівень є найбільш наближеним до населення.

Серед ключових ознак громадського контролю за виконавчою владою дослідники називають такі: 1) є механізмом участі громадян в управлінні державними справами, що генерує інтереси і потреби всіх членів суспільства; 2) суб'єкти громадського контролю виступають від імені громадськості, а не держави; при цьому громадський контроль є основним засобом забезпечення балансу інтересів різних соціальних груп і попередження конфліктів їх інтересів; 3) є об'єктивним і невід'ємним повноваженням будь-якого суспільства і одним з основних його інститутів; у процесі здійснення громадського контролю контролюється виконання саме соціальних завдань, безпосередньо пов'язаних із захистом і реалізацією прав і свобод громадян, задоволенням й узгодженням соціальних потреб та інтересів населення; 4) є набагато менш структурованим порівняно із державним чи міжнародним контролем, характерною є низька формалізація та нормативна регламентація; 5) виступає як форма соціальної активності громадян, не обумовлена діями влади; 6) рішення суб'єктів громадського контролю мають, як правило, рекомендаційний характер [9, с. 19].

Як нам видається, громадський контроль, будучи переважно зовнішнім інструментом правообмеження виконавчої влади, все ж тісно пов'язаний із самообмеженням останньої. Це зумовлюється, зокрема, тим, що інституції громадського контролю спроможні здійснювати спостереження та аналізувати стан додержання органами виконавчої влади прийнятих ними нормативно-правових та індивідуально-правових актів; стан відповідності цих актів актам вищестоящих органів та актам вищої юридичної сили; здійснювати контроль за доцільністю тих чи тих конкретних управлінських рішень, їх відповідність суспільним інтересам і запитам; контроль за додержанням встановлених для органів виконавчої влади та їх посадових осіб правових обмежень, зокрема за додержанням посадовими особами цих органів правових обмежень, що покладаються на державних службовців цих органів, за стан службової дисципліни, за якістю виконання ними своїх службових обов'язків; контроль за раціональним розподілом і використанням матеріальних, фінансових та інших ресурсів, додержання режиму економії при цьому.

Наголосимо, що у зв'язку з проведенням люстраційних заходів роль громадського контролю за законністю відповідних дій, зокрема з боку органів виконавчої влади, об'єктивно зростає. Разом з тим, активізація громадського контролю у цьому напрямі не повинна бути одноразовим явищем, а має постійно супроводжувати підзаконну діяльність органів виконавчої влади та їх посадових осіб, слугувати дієвим «утримувачем» їх від різних протиправних дій.

Важливим інструментом громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади виступає громадська антикорупційна експертиза. Частинами сьомою та восьмою статті 55 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року передбачено, що за ініціативою фізичних осіб, громадських об'єднань, юридичних осіб може проводитися така експертиза чинних нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів. Проведення такої експертизи, а також оприлюднення її результатів здійснюються за рахунок відповідних фізичних осіб, громадських об'єднань, юридичних осіб або інших джерел, не заборонених законодавством.

Цілком очевидно, що наведеними нормативними приписами особливості правового регулювання організації та здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади далеко не вичерпуються. Адже на виконання відповідних приписів законів діє цілий масив конкретизуючих їх норм підзаконних нормативно-правових актів, у тому числі прийнятих самими органами виконавчої влади на виконання вимог відповідних законів. Важливе завдання для згаданих органів та їх посадових осіб тут полягає саме в якісній реалізації згаданих приписів, в активному й цілеспрямованому використанні інституціями громадянського суспільства існуючих правових можливостей організації та здійснення дієвого громадського контролю за органами виконавчої влади в Українській державі.

Водночас, аналізуючи стан реалізації цих можливостей, не можемо не зауважити, що на сучасному етапі розвитку України, особливо після Революції Гідності 2014 року, яка яскраво виявила надзвичайно високий потенціал громадянської активності суспільства, інституції громадського контролю потребують суттєвого інституційного та організаційно-правового зміцнення, зокрема задля вирішення нагальних завдань забезпечення дієвого контролю за органами виконавчої влади аж до задіяння крайніх форм і виявів протидії свавіллю влади. Вважаємо, що лише за таких умов

ці інституції спроможні виконати свою місію – бути ефективною протипагою свавілля органів виконавчої влади, контролювати діяльність останніх та забезпечувати оптимальну комунікативну взаємодію між виконавчою владою та громадянським суспільством в Україні загалом. Без цього «взаємодія громадянського суспільства і держави буде фікцією, оскільки державі, звісно, часто простіше проігнорувати вимоги суспільства, ніж вдаватися до втілення у життя «незручних» громадських ініціатив» [10, с. 231].

Висновки. Тим часом, цілком очевидно, що на цьому шляху необхідно також подолати й інерцію завищених очікувань від державної (передусім, виконавчої) влади, у дусі патерналістського розуміння характеру держави; поступово, проте системно і послідовно долати непрозорість, закритість та забюрократизованість у діяльності органів виконавчої влади та їх посадових осіб; законодавчо стимулювати зміцнення інституційної, фінансової та кадрової спроможності громадського контролю, усуваючи при цьому штучні бар'єри і перешкоди, що стримують, гальмують розвиток відповідних інституцій; розширювати та зміцнювати організаційні засади та механізми участі громадськості у формуванні та здійсненні контролю з органами виконавчої влади на постійній, систематичній основі. Це, безумовно, сприятиме підвищенню рівня легітимності рішень органів виконавчої влади, їх ефективнішому виконанню, а також підтриманню постійного зв'язку між відповідними інституціями громадського контролю та органами виконавчої влади [4, с. 19].

Список використаних джерел

1. *Кудрявцев В. Н.*, Казимирчук В. П. Современная социология права. – М., 1995. – 257 с.
2. *Нижник Н.*, Муза О. Деякі проблеми соціального призначення адміністративного права України // Право України. – 2013. – № 12. – С. 144.
3. *Богінч О.* Реалізація принципу верховенства права у сучасній Україні // Право України. – 2009. – № 5. – С. 100.
4. *Жукровський Я. І.* До питання про поняття та сутність громадського контролю // Громадський контроль: теорія та практика : матеріали міжрегіон. наук.-практ. конф., Дніпропетровськ, 12 вересня 2014 р. / за заг. ред. О. В. Літвінова. – Д. : МОНОЛИТ, 2014. – С. 19.
5. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року № 2411-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40 (08.10.2010). – Ст. 527.
6. *Борисов А. Б.* Большой экономический словарь / А. Б. Борисов. – М. : Книж. мир, 2003. – С. 402.
7. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови. – К. : Перун, 2005. – С. 1386.
8. *Засць А. П.* Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. – К. : Парламентське вид-во, 1999. – С. 217.
9. *Косінов С. А.* Громадський контроль над державною владою як принцип демократії // Юрист України. – 2012. – № 4. – С. 9.
10. *Мельник Р.* Громадянське суспільство та держава в контексті адміністративного права // Право України. – 2013. – № 8. – С. 231.

Кобан О. Г. Моніторинг соціалізації діяльності органів виконавчої влади

У статті розглядається категорія соціалізації внутрішньої діяльності держави. Показано важливість застосування соціологічного підходу до оптимізації взаємодії виконавчої гілки влади, суспільства і особистості. У дослідженні запропоновані вимоги до ролі держави та інституту громадянського суспільства в процесі правової соціалізації. Показано необхідність активної участі держави в правовій соціалізації на нових засадах для усунення наслідків специфічної соціалізації в тоталітарній державі, коли вона пригнічує діяльність інших агентів соціалізації. Поряд з цим показано нові перспективи, які отримує держава в демократичному суспільстві від соціалізації.

Ключові слова: соціалізація, держава, демократія, громадянське суспільство.

Koban O. G. Monitoring of socialization of activity of bodies of executive power

The article deals with the category of socialization in home activities of the state. Showing importance of sociological approach to optimizing cooperation public institutions, society and personality. The study offered requirements of role of state in legal socialization. The article shows the necessity of active participation of state in socialization. It also describes specific character of socialization in totalitarian state, where it lies in striving to weaken influence of other agents of socialization. The article notes the new perspectives gained by the state in democratic society in order to influence socialization.

Key words: law, socialization, government, democracy, civil society.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-142-146

УДК 340.12

*Вікторія Сергіївна Корнієнко,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ПРАВОВА ЕКСПЕРТИЗА НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТИВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Постановка проблеми. У наш час, в умовах становлення правової держави в Україні, динамічного розвитку суспільних відносин, а також існуючих інтеграційних процесів виникає потреба в удосконаленні вже існуючих та прийнятті нових нормативно-правових актів. Для уникнення настання негативних наслідків через помилки в проєкті нормативно-правового акта чи його низької якості потрібно обов'язково проводити правову експертизу ще на стадії нормопроекування. З метою забезпечення ефективності нормотворчого процесу також необхідно враховувати надбання як вітчизняних, так і зарубіжних вчених.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання щодо визначення сутності правової експертизи частково порушувалися у працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, а саме: І. Брауде, Р. Бержерона, В. Бутенка, А. Гузнова, Т. Дідича, В. Долежана, Н. Железняк, К. Журкіної, І. Закірова, В. Захарової, О. Короткової, В. Коростей, О. Костенка, В. Литвина, Н. Пархоменко, А. Піголкіна, В. Піголкіна, В. Погорілка, В. Рагозіна, Г. Рибікової, М. Радулгіна, А. Селіванова, О. Скакун, О. Селєнської, Ю. Сидельнікова, Р. Халфіної, Ю. Шемшученка та ін.

Метою статті є з'ясування сутності та змісту правової експертизи нормативно-правових актів з урахуванням як сучасних досягнень теоретико-правової думки, так і практичного досвіду здійснення даного виду експертизи, що дозволить підвищити якість та ефективність закону та попередить настання всіх можливих негативних наслідків.

Основні результати дослідження. У наш час, роль законодавчої техніки зростає при усвідомленні того, що одна помилка в законі, яка всього лише є неточним вираженням думки законодавця, здатна спричинити велике число помилок при застосуванні відповідних норм. Більше того, одна помилка в законі може спричинити багато помилок у підзаконних нормативних актах, що у свою чергу призведе до помилок при застосуванні цих актів [7, с. 2-28]. Для уникнення існуючих ризиків, у правотворчому процесі важливу роль необхідно приділяти саме проведенню правової експертизи нормативно-правових актів.

На думку Л. Богачової, аналіз наукових напрацювань і нормативно-правових приписів свідчить про відсутність комплексного та системного бачення правової експертизи, плюралізм у розумінні її поняття, змісту, видів, критеріїв оцінювання нормативно-правових актів, вимог до експертних висновків, відповідальності за неналежне її здійснення або ігнорування суб'єктами нормотворчості експертної оцінки своїх актів [3, с. 12].

Для більш чіткого розуміння сутності правової експертизи потрібно визначити її поняття. Так, деякі вчені зазначають, що правова експертиза служить інструментом, за допомогою якого виробляється та чи інша правова позиція по відношенню до оформлення нормативних приписів [6, с. 81].

Поряд з цим, правова експертиза юридичних документів являє собою самостійний етап правотворчого процесу, змістом якого є оцінювання уповноваженими суб'єктами проєкту юридичного документа щодо ймовірності ефективного впливу його правових норм на суспільні відносини та досягнення відповідного соціального правового ефекту у випадку його прийняття [2, с. 5].

Окрім того, існує позиція, відповідно до якої правова експертиза – це дослідження, що проводиться експертом на підставі рішення або за дорученням уповноважених на те осіб, або без такого, але через пряму вказівку нормативно-правових актів, засноване на застосуванні спеціальних знань з метою використання його результатів в юридичній діяльності та полягає у наданні певного документа у вигляді висновку даної експертизи [10, с. 62].

Звернувши увагу на різні підходи до розуміння правової експертизи, слід зазначити, що правова експертиза нормативно-правових актів – це особливий вид юридичної техніки, проведення якої

є обов'язковим етапом правотворчої діяльності, має різносторонній характер (гендерна, фінансова, антикорупційна, екологічна та ін.), здійснюється особою, яка є фахівцем у галузі права (експертом) та в результаті якої надається вмотивований експертний висновок щодо проекту нормативно-правового акта.

На наш погляд, правильною є думка вчених, які вважають, що правова експертиза є самостійною стадією процесу правотворчості або окремим етапом однієї із стадій; правова експертиза є складовою частиною правового моніторингу правотворчості та правозастосування. Однак, недоречною є позиція деяких вчених, які не застосовують поняття «правова експертиза», а замість нього використовують поняття «рецензування» або взагалі не застосовують будь-який термін до такого виду діяльності, а під час проведення експертизи на стадії правотворчості не виділяють окремо правову експертизу [8, с. 29-30].

На нашу думку, правова експертиза є важливим етапом дослідження нормативно-правових актів, яка повинна проводитися не тільки в процесі створення нормативно-правового акта (стадія нормопроекування), а й безпосередньо на етапі його реалізації для визначення його ефективності та дієвості (контрольна експертиза).

На сьогодні правова експертиза нормативно-правових актів здійснюється Міністерством юстиції України (далі – Мін'юст). Так, відповідно до п. 4 Положення про Міністерство юстиції України, Мін'юст відповідно до покладених на нього завдань здійснює правову експертизу проектів законів, інших актів законодавства, які подаються на розгляд Кабінету Міністрів України, та проектів законів, які подаються на розгляд Верховної Ради України іншими суб'єктами права законодавчої ініціативи, нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (п. п. 3); проводить гендерно-правову експертизу актів законодавства (п. п. 5); здійснює в установленому законодавством порядку антикорупційну експертизу нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів, а також розробляє за її результатами рекомендації щодо усунення виявлених чинників, що спричиняють або можуть спричинити вчиненню корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень (п. п. 6); здійснює експертизу проектів нормативно-правових актів та нормативно-правових актів, що підлягають державній реєстрації, на відповідність положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини (п. п. 15); проводить правову експертизу проектів міжнародних договорів України, готує висновки щодо здійснення внутрішньодержавних процедур, необхідних для набрання чинності такими договорами, а також юридичні висновки, інші матеріали, необхідні для набрання чинності міжнародними кредитними (гарантійними) договорами України (п. п. 84) [12].

На жаль, такий важливий етап у правотворчому процесі, як правова експертиза нормативно-правових актів, досліджується фрагментарно та потребує подальших наукових досліджень.

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо проведення правової експертизи проектів нормативно-правових актів виокремлено такі стадії проведення правової експертизи: концептуальна оцінка; системно-юридична оцінка; юридико-технічна оцінка; експертний висновок [12].

Вказані стадії мають проводитися відповідно до вимог, від більш загального до конкретного. Вказане дозволить зекономити час та зусилля у разі виявлення недоліків (негативної оцінки) при дослідженні більш загальних питань.

Деякі вчені виділяють початкову, основну та заключну стадії [2, с. 13]. На нашу думку, за допомогою цього поділу можна систематизувати всі дії, які потрібно реалізувати для проведення якісної правової експертизи.

Початкова стадія триває від ініціювання проведення експертизи до безпосереднього отримання відомостей щодо об'єкта експертизи проекту нормативно-правового акта.

До основної стадії можна віднести всі етапи, які пов'язані з процесом проведення правової експертизи. На думку вчених, вказана стадія закінчується формуванням робочого варіанта експертного висновку [2, с. 13].

У випадку проведення колегіальної експертизи, пропонуємо доповнити вказаний перелік генеральною стадією. На нашу думку, на даному етапі експерти повинні сформувати спільну експертну думку. У разі виявлення суперечностей, потрібно визначити недоліки, врахувати всі зауваження і дійти до спільної думки.

Заключна стадія полягає у підготовці остаточної редакції висновку експерта / колективу експертів, його підписання та передавання ініціатору проведення правової експертизи [2, с. 13].

Існує думка, що до стадій правової експертизи нормативно-правових актів також можна віднести: оформлення відносин між замовником та організатором правової експертизи НПА; підготовку проведення правової експертизи НПА; проведення правової експертизи НПА; отримання і реалізацію результатів експертизи замовником. Вказаний підхід дозволяє охопити весь комплекс відносин, починаючи від ініціативи замовника і закінчуючи реалізацією висновку експертизи [11, с. 60].

На думку зарубіжних вчених, діяльність про проведенню правової експертизи включає в себе ряд обов'язкових процедур, зокрема: по-перше, особлива роль при проведенні правової експертизи відводиться аналізу; по-друге, аналіз «компетентної належності» сфери суспільних відносин, які підлягають правовому регулюванню; по-третє, проведення правового аналізу на предмет відповідності нормативно-правового акта законодавству; по-четверте, юридико-технічний аналіз притримання формальних реквізитів і логічної структури нормативно-правового акта [6, с. 81].

Окрім того, на нашу думку, доцільно зазначити, що правова експертиза має певний об'єкт, який безпосередньо підлягає дослідженню, а також суб'єкт, який безпосередньо здійснює правову експертизу.

Так, існує загальне поняття об'єкта, а саме, що це предмет наукового дослідження, спеціальної зацікавленості, компетенції. Щодо об'єкта права, то дану категорію розглядають як явище, на яке спрямовується дія права [1, с. 803].

Вітчизняні вчені зазначають, що метою проведення експертизи є не лише висновок щодо можливості або неможливості прийняття НПА, а й формулювання пропозицій щодо усунення виявлених недоліків (коли такі недоліки є), тому важливо, щоб об'єкт правової експертизи пройшов всі стадії експертизи в кожному випадку її проведення [11, с. 60].

На нашу думку, об'єкт правової експертизи нормативно-правових актів – це проект нормативно-правового акта, який подається на розгляд уповноваженим фахівцям у галузі права (експертам) для здійснення необхідних дій, використовуючи методи наукового пізнання (аналіз, порівняння, прогнозування тощо) для формування загального висновку про доцільність чи недоцільність прийняття такого нормативно-правового акта. Окрім того, якщо буде впроваджено правову експертизу на стадії практичної реалізації нормативно-правового акта, то об'єктом в даному випадку буде виступати чинний нормативно-правовий акт.

Також в юридичній літературі існує визначення поняття суб'єкта, а саме особа, яка має високий освітній та фаховий рівень підготовки, володіє професійними знаннями та навичками в юриспруденції та (або) в сфері, на регламентацію якої спрямована дія проекту правового акта, наділений відповідним правовим статусом та здійснює професійний аналіз проекту правового акта з метою надання експертного висновку щодо його досконалості або наявності недоліків [2, с. 12].

Деякі вчені зазначають, що експертиза нормативно-правових актів є важливою формою конституційної правозахисної діяльності, яку забезпечують як спеціально уповноважені органи держави (Міністерство юстиції України, Юридичне управління Апарату Верховної Ради України тощо), так і громадськість (правозахисні організації та зарубіжні й міжнародні організації, відомі експерти-правозахисники) [4, с. 294].

На нашу думку, суб'єкт правової експертизи (експерт) – це фахівець у відповідній галузі права, який володіє всіма необхідними спеціальними знаннями, навичками, вмінням, а також досвідом для здійснення вказаного виду діяльності з метою формування якісного та вмотивованого рішення (експертного висновку) щодо об'єкта правової експертизи, який підлягав дослідженню.

Окрім того, на думку окремих вітчизняних вчених, дослідження стає експертизою тоді, коли здійснюється особою, яка залучається як експерт з використанням спеціальних знань і наданням відповідного експертного висновку [10, с. 61-62].

Так, в тлумачному словнику міститься визначення поняття «висновок», а саме, що це остаточна думка про що-небудь, логічний підсумок, зроблений на основі спостережень, міркувань або розгляду певних фактів. Щодо експертного висновку, то дане поняття розглядається як документ, що містить результат проведеної експертизи [1, с. 152].

Відповідно до затверджених норм, висновок Міністерства юстиції України за результатами проведення правової експертизи проектів нормативно-правових актів має відповідну форму. Зокрема, такий висновок має містити такі пункти, а саме: 1) підстави розробки проекту; 2) відповідність проекту акта Конституції України; 3) відповідність проекту акта законодавства, що мають вищу юридичну силу; 4) узгодженість проекту акта з актами такої ж юридичної сили; 5) відповідність

проекту акта міжнародним договорам; 6) відповідність проекту акта вимогам нормопроектувальної техніки; 7) висновок щодо належності проекту до пріоритетних сфер адаптації законодавства до *acquis communautaire*; 8) висновок гендерно-правової експертизи; 9) висновок щодо відповідності проекту положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини; 10) висновки щодо наявності корупціогенних норм; 11) узагальнений висновок [9, с. 106-111].

Слід погодитися з думкою В. Бутенка, що експертний висновок повинен мати внутрішню будову та складатися з описової, резулятивної та рекомендаційної частин [2, с. 13]. Інша група вчених пропонує власну модель структури висновку експерта правової експертизи, зокрема, що висновок експерта має складатися з вступної, аналітичної та підсумкової частин [5, с. 66].

Слушною є думка, що підготовлений висновок правової експертизи має зводитися до двох можливих варіантів: позитивний висновок чи негативний [11, с. 61]. Однак, на нашу думку, для більшої обґрунтованості рішення, бажано розділяти висновки експерта на три види: позитивний, позитивний з умовою, а також негативний. Так, позитивний висновок означає, що проект нормативно-правового акта повністю відповідає встановленим вимогам. Висновок позитивний з умовою полягає в тому, що проект нормативно-правового акту, який поданий на експертизу, містить певну невідповідність загальноприйнятим нормам і для його прийняття ці недоліки повинні бути повністю усунені. Окрім того, у такому висновку повинні бути зазначені рекомендації по усуненню таких недоліків. Щодо негативного, то такий висновок експерта повністю або частково забороняє прийняття такого нормативно-правового акта. На нашу думку, необхідно використовувати аналогічну модель поділу експертного висновку на підвиди і для чинних нормативно-правових актів.

Узагальнивши, слід зазначити, що поняття «висновок правової експертизи нормативно-правових актів» можна визначити як результат розумової та логічної діяльності суб'єкта проведення правової експертизи (експерта), в якому відображено всі необхідні відомості щодо об'єкта дослідження правової експертизи, який відповідає на всі поставлені на початку проведення правової експертизи питання, має письмовий характер, містить остаточну, вмотивовану думку експертів про прийнятність чи недоцільність прийняття проекту нормативно-правового акта або подальшого функціонування чинного акта.

Висновки. Узагальнюючи вищенаведене, можна дійти висновку, що правова експертиза нормативно-правових актів являє собою необхідну та важливу стадію не тільки нормопроектування, а й моніторингу стану та ефективності законодавства.

Правова експертиза проводиться з різних напрямків права (гендерна, фінансова, антикорупційна, екологічна експертиза, а також експертиза норм міжнародного законодавства тощо).

Як і будь-який процес, правова експертиза має певні стадії (початкова, основна, заключна). Так, у випадку проведення колегіальної експертизи, було запропоновано доповнити перелік стадій проведення правової експертизи нормативно-правових актів генеральною стадією.

Важливе місце в процесі проведення правової експертизи відводиться експерту, який за допомогою професійних знань, вмінь та навичок досліджує об'єкт правової експертизи (законопроект чи проект нормативно-правового акту або чинного закону чи нормативно-правового). Результатом такої діяльності є експертний висновок.

Список використаних джерел

1. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. *Бутенко В. О.* Феноменологічні, методологічні та практичні основи правової експертизи юридичних документів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2011. 20 с.
3. *Богачова Л. Л.* Правова експертиза нормативно-правових актів як складник нормотворчого процесу. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2016. №6. С. 12-15.
4. *Корнієнко П. С.* Експертиза проектів нормативно-правових актів як форма правозахисної діяльності в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2017. №1 (13). С. 287-297.
5. *Манько Д. Г.* Технології проведення правової експертизи юридичних документів. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету [збірник].* Одеса: Фенікс, 2016. №. 25. С. 63-67.
6. *Мурсалимов К. Р.* Правовая экспертиза как вид юридической деятельности. *Вестник Московского университета МВД России.* 2011. №10. С. 80-82.

7. *Перерва Ю. М.* Законодавча техніка як особливий елемент методології законодавчого процесу. Південноукраїнський правничий часопис. 2014. № 3. С. 227-229.
8. *Рибікова Г. В.* Принципи організації і проведення правової експертизи нормативно-правових актів. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2013. Том 3. С. 27-31.
9. *Ригун Н. В.* Особливості видів нормативно-правової експертизи, які здійснюються Міністерством юстиції України. Право. 2011. № 11. С. 104-112.
10. *Юрчишин В. Д.* Поняття та ознаки правової експертизи проектів нормативно-правових актів. Держава і право. 2011. № 51. С. 57-63.
11. *Філик Н. В.* Рибікова Г. В. Процедура проведення правової експертизи нормативно-правових актів в Україні. Юридичний вісник. 2017. №2 (43). С. 59-64.
12. *Методичні рекомендації щодо проведення правової експертизи проектів нормативно-правових: схвалено постановою колегії Міністерства юстиції України від 21 листопада 2000 р. № 41.* URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?Nreg=va041323-00>

References

1. *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) / Uklad. i holov. red. V. T. Busel.* Kyiv; Irpin: VTF «Perun», 2005. 1728 s.
2. *Butenko V. O.* Fenomenologichni, metodologichni ta praktychni osnovy pravovoi ekspertyzy yurydychnykh dokumentiv : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Kyiv, 2011. 20 s.
3. *Bohachova L. L.* Pravova ekspertyza normatyvno-pravovykh aktiv yak skladnyk normotvorchoho protsesu. Yurydychni naukovy elektronni zhurnal. 2016. №6. S. 12-15.
4. *Korniienko P. S.* Ekspertyza proektiv normatyvno-pravovykh aktiv yak forma pravozakhysnoi diialnosti v Ukraini. Yurydychni chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. 2017. №1 (13). S. 287-297.
5. *Manko D. H.* Tekhnologii provedennia pravovoi ekspertyzy yurydychnykh dokumentiv. Naukovi zapysky Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu [zbirnyk]. Odesa: Feniks, 2016. № 25. S.63-67.
6. *Mursalymov K. R.* Pravovaia ekspertyza kak vyd yurydycheskoi deiatelnosti. Vestnyk Moskovskoho unyversyteta MVD Rossyy. 2011. №10. S. 80-82.
7. *Pererva Yu. M.* Zakonodavcha tekhnika yak osoblyvyi element metodologii zakonodavchoho protsesu. Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys. 2014. № 3. S. 227-229.
8. *Rybikova H. V.* Prynyspy orhanizatsii i provedennia pravovoi ekspertyzy normatyvno-pravovykh aktiv. Yurydychni visnyk. Povitriane i kosmichne pravo. 2013. Том 3. S. 27-31.
9. *Ryhun N. V.* Osoblyvosti vydiv normatyvno-pravovoi ekspertyzy, yaki zdiisniuiutsia Ministerstvom Yustytzii Ukrainy. Pravo. 2011. № 11. S. 104-112.
10. *Iurchyshyn V. D.* Poniattia ta oznaky pravovoi ekspertyzy proektiv normatyvno-pravovykh aktiv. Derzhava i pravo. 2011. № 51. S. 57-63.
11. *Filyk N. V.* Rybikova H. V. Protsedura provedennia pravovoi ekspertyzy normatyvno-pravovykh aktiv v Ukraini. Yurydychni visnyk. 2017. №2 (43). S. 59-64.
12. *Metodychni rekomendatsii shchodo provedennia pravovoi ekspertyzy proektiv normatyvno-pravovykh: skhvaleno postanovoiu kolehii Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 21 lystopada 2000 r. № 41.* URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?Nreg=va041323-00>

Корнієнко В. С. Правова експертиза нормативно-правових актів: теоретичний та практичний аспекти

У статті проведено загальнотеоретичне дослідження правової експертизи нормативно-правових актів на стадії нормопроекування, адже на даний час такий важливий етап у правотворчому процесі, як правова експертиза, досліджується фрагментарно та потребує подальших наукових досліджень. Проаналізовано праці різних вчених, як вітчизняних, так і зарубіжних, які займалися даною тематикою.

Окремо визначено поняття «правова експертиза». Виокремлено різні підходи до визначення поняття «правова експертиза». Зазначено, що правова експертиза є важливим етапом дослідження нормативно-правових актів, яка повинна проводитися не тільки в процесі створення нормативно-правового акта (стадія нормопроекування), а й безпосередньо на етапі його реалізації для визначення його ефективності та дієвості (контрольна експертиза).

Вивчено основні засади Положення про Міністерство юстиції України, яке на даний час здійснює правову експертизу нормативно-правових актів. Обґрунтовано необхідність впровадження, окрім початкової, основної та заключної, генеральної стадії проведення правової експертизи нормативно-правових актів.

Досліджено об'єкт та предмет правової експертизи нормативно-правових актів. Розкрито поняття «висновок експерта» та «експерт». Надано різні підходи до визначення вказаних понять, а також запропоновано власне визначення вищевказаних категорій.

Ключові слова: правова експертиза, стадії, об'єкт правової експертизи, суб'єкт правової експертизи, експерт, висновок експерта.

Kornienko V. S. Legal expertise of regulatory acts: theoretical and practical aspects

The article describes the general theoretic research of legal expert expertise of normatively-legal acts on the stage of law-making activity. Nowadays an important stage in the law-making process as a legal examination is investigated fragmentarily and requires further scientific research. It was analyzed the works of different native and foreign scientists, who researched this subject. In particular, it should be distinguish such scientists as: I. Braude, R. Bergeron, V. Butenko, A. Gusnova, T. Didich, V. Dolejana, N. Zheleznyak, K. Zhurkina, I. Zakirova, V. Zakharova, A. Korotkova, V. Korostai, A. Kostenko, V. Lytvyn, N. Parkhomenko, A. Pigolkina, V. Pigolkina, V. Pogorilka, V. Ragozina, G. Rybikova, M. Radulhina, A. Selivanova, O. Skakun, O. Selezneva, Y. Sidelnikova, R. Khalfina, Y. Shemshuchenko etc.

Separately defined the concept of «legal expertise» as a special type of legal technology, which is a necessary and important stage of not only law-making activity, but also monitoring the status and effectiveness of legislation in general. Different approaches to the definition of the concept of «legal expertise» are singled out. It is noted that legal expertise is an important stage in the study of normative legal acts, which should be carried out not only during the process of creating a normatively-legal act (stage of law-making activity), but also directly at the stage of its realization to determine its efficiency and effectiveness (control expertise).

The basic principles of the Regulation on the Ministry of Justice of Ukraine were studied, which carry out the legal expertise normatively-legal acts. According to the Methodological Recommendations on the Legal Examination of Draft Legal Acts it was distinguished the following stages of legal expertise, such as: conceptual assessment; system legal assessment; legal and technical evaluation; expert conclusion. It was highlighted the opinions of scientists which distinguish the initial, main and final stages. Also it was substantiated the necessity of introduction of the general stage of the legal expertise of normatively-legal acts, which takes place during the conduct of the collegial legal expert examination of normatively-legal acts.

The object and subject of legal expertise of normatively-legal acts was investigated. It was disclosed the concept of «expert conclusion» and «expert». Author give different approaches to the definition of these concepts and proposed definition of this categories. It was noted that an important place in the process of conducting a legal expertise gave to an expert who investigates the object of legal expertise with the help of professional knowledge, skills and abilities (a draft law or a draft normatively-act or a valid law or normatively-legal acts). The result of this activity is an expert opinion.

It was proposed to divide the conclusions of the expert into three types: positive, positive with the condition and also negative. In addition, it was distinguished the different positions of scientists who propose their own model of the structure of the expert's conclusion, which should consist of descriptive, resultative and advisory parts. Another group of scientists notes that the expert's conclusion should consist of introductory, analytical and final parts.

Key words: legal expertise, phase, object of legal expertise, subject of legal expertise, expert, expert report.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-147-152

*Володимир Олександрович Котюк,
кандидат юридичних наук, професор кафедри
теорії права та держави Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА ФІЛОСОФІЯ КОНФУЦІЯ

Постановка проблеми. Конфуцій (551-479 рр. до н. е.) народився в повіті Чанпін на сході Китаю в князівстві Лу, яке існувало з XI по III ст. до н.е. (на території сучасної китайської провінції Шандунь). Його родина належала до стародавнього аристократичного роду, який майже зубожів у той період. Батько Конфуція Шулян Хе управляв повітом цзоу князівська Лу і коли народився Конфуцій, йому було 70 років. Батько Конфуція мав дві дружини, від яких народилося 10 дітей, у т. ч. 9 дівчаток і один хлопчик-інвалід. Його мати була третьою наймолодшою дружиною батька, від якої народився вже Конфуцій, але про неї історія нам залишила мало інформації. Коли майбутньому філософу виповнилося 3 роки, помер його батько, а в 17 років залишився і без матері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти морально-етичної філософії досліджувались такими вченими, як Таранов П. С., Андрющенко В. П., Демиденко Г. Г. та ін.

Дійсне ім'я, яке отримав майбутній філософ при народженні було Кун цю. Стараннями його учнів і послідовників це ім'я поступово змінилось почесним прізвиськом Кун Фуцзи, яке означало Почесний Учитель Кун. Через багато століть, у XVII ст. місіонери-езуїти з Європи приїхали в Китай і позначилися з його етичною філософією або вченням, і зробили китайського мудреця надбанням усієї європейської культури, а його ім'я латинізували – Конфуцій [1, с. 62].

У 17 років він, залишившись без батьків і засобів до життя або існування, змушений був тяжко і багато працювати і одночасно вчитися. Він мав надзвичайно великі природні здібності і обдарування, які дозволили йому при допомозі постійної систематичної праці із дрібного чиновника стати видатним і згодом всесвітньовідомим філософом. З цього приводу він говорив про себе: «У п'ятнадцять років я направив усі свої зусилля (помисли) на навчання. У тридцять років я здобував самостійність. У сорок років я позбавився від сумнівів. У п'ятдесят я пізнав волю Неба. У шістдесят років я навчився відрізняти правду від неправди. У сімдесят років почав дотримуватися бажань свого серця» [1, с. 57-58].

Із цих положень можна зробити висновок, що Конфуцій, як і Сократ у Стародавній Греції, учився все життя і прагнув пізнати самого себе і волю Бога.

Основні результати дослідження. Конфуцій заснував свою приватну школу, у якій навчалось 3 тис. учнів, 72 із них – особливо близькі, а 12 – були постійно при ньому. У свою школу він приймав усіх бажаючих вчитися незалежно від соціального статусу молодих людей. Спочатку він брав скромну плату за навчання, а згодом почав жити за рахунок декількох багатих учнів, які надали йому приміщення для його школи. Він, як Піфагор і Сократ, вчив у усній формі і нічого не залишив у письмовій формі. Усе, чому вчив Конфуцій своїх учнів дійшло і стало відомо усім – записи його учнів. За переказами учнів він створив «Книгу пісень» («Шидзин»), для якої відібрав 305 пісень із більше ніж 3 тисячі народних і ритуальних пісень за період із XI по VII століття до н. е. Крім того, учні створили збірник висловлювань і настанов «Бесіди і висловлювання» («Лунь(юй)'), на створення якого було затрачено 80 років, і вперше він з'явився біля 400 р. до н. е.

У своїй школі Конфуцій навчав однаково як чужих, так своїх власних дітей – доброзичливо, вимогливо, з великою любов'ю і повагою. Як в античний, так і сучасний період основний принцип педагогіки гласить: «Максимум вимогливості і максимум поваги до дітей (до учнів і студентів) незалежно від соціального статусу особистості». За переказами, одному з учнів Конфуція, який з великим прагненням бажав засвоїти (осягнути) усі таємниці науки свого Учителя, здалося, що він не все розкриває своїм учням, а головне він повідомляє тільки обраним. І цей учень вирішив, що самому головному Учителю вчить власного сина. Зустрівшись одного разу з цим сином, він його запитав: «Чи є що-небудь особливе, про що ти чув від батька?» Той відповів: «Ні, якось одного

разу Учитель був один. Я перебігав у цей час у дворі, і він запитав мене: «Ти вже вчив Вірші? Я відповів: «Ще ні». Тоді він сказав: «Якщо ти не будеш вчити Вірші, у тебе не буде нічого, про що розмовляти». Тоді я пішов і почав учити Вірші. Іншим разом Учитель знову був один. Я пробігав у цей час у дворі. Він запитав мене: «Ти вже вчив Правила? Я відповів: «Ще ні». Тоді він сказав: «Якщо ти не будеш вчити Правила, у тебе не буде нічого, на чому можна буде утвердитися». Тоді я пішов і почав Правила. Ось про ці дві речі я і чув від нього».

Разом з тим Конфуцій не лише навчав своїх учнів у школі, але й з 30 до 66 років він подорожував по країні, проповідуючи своє вчення. Незадовго до смерті Конфуцій заявив своїм учням, що 40 років, протягом яких він проповідував людям, він не говорив їм правду, що він приховував правду під покровом метафор і інакомовності. Аналогічним чином проповідував Ісус Христос і писав Платон у своїх діалогах для того, щоб більш освічені і грамотні люди самі могли здогадатися, про що іде мова. Тому для того, щоб розуміти практичну філософію або етику, як і діалоги Платона учні повинні бути належним чином підготовлені в сфері освіти і науки. Наприклад, без знання в сфері логіки, математики і державної літературної мови неможливо вивчити ні філософію, ні юриспруденцію. Більше того, Конфуцій щиро зізнався своїм учням перед завершенням земного життя: «Ця правда полягає у тому, що покладати надії можна тільки на дещо і на пустоту, яка є першопочатком усіх речей» [1, с. 63].

У 479 р. до н. е. Конфуцій припинив свої заняття, відчуваючи наближення кінця земного життя. У розмовах із своїм учнем Цзи Кунгом він увесь час повертався до стародавніх часів. Він знову і знову скаржився на те, що «не знайшлось ні одного правителя, який захотів би стати його учнем». Під кінець він з тугою запитав: «Хто після моєї смерті візьме на себе обов'язок продовжувати моє вчення?» Це були останні його слова. Учні поховали свого Учителя там, де він сам незадовго до своєї смерті вибрав місце для своєї могили: на березі невеликої річки, під покровом благородних кипарисів. У 555 р. до н. е. був виданий імператорський Указ про побудову в почесному місті храму в честь Конфуція і про регулярні жертвоприношення в цих храмах. Спочатку на головному олтарі таких храмів стояли поминальні таблички з іменем Конфуція. Потім таблички були замінені скульптурами. На п'єдесталі пам'ятника Конфуцію в головному корпусі храму і пантеону Конфуція, який займав більше 20 га, існує напис такого змісту: «Самий святий, який обдарований даром передбачення мудрець Конфуцій – місце упокоєння його духу» [1, с. 63-64]. Таким чином, учні і китайський народ оголосили його святим за те, що він був віруючим, гуманістом, дотримувався волі Бога і його Закону, відправляв релігійні культу. У своїх висловлюваннях він говорив: «Найвища мета життя людини полягає у тому, щоб відшукати і реалізувати в житті волю Бога, Закон його, тобто проявляти істинну, моральну сутність нашого «я».

Воля Бога – це те, що ми називаємо Законом нашого життя. Виконання Закону нашого життя і є те, що ми називаємо моральним, істинним життям. «... Той Закон, від якого можна було б ухилитися, вже не є Закон...» [2, с. 13-14].

У 136 р. до н. е. імператор У-ді проголосив конфуціанство офіційною державною доктриною, а сам Конфуцій був обожнений. Він є творцем етико-політичного вчення, яке протягом більше двох тисяч років зробило величезний вплив на розвиток духовного і політичного життя Китаю. Конфуціанство виховувало своїх послідовників у дусі поваги до існуючих порядків, за Законом «Жень», який був вказаний Небом, Людина зобов'язана була виконувати і дотримуватись цього Закону і норми етикету і прагнути до морального вдосконалення: виконувати обряди, поважати предків, зберігати традиційний порядок, свято дотримуватись принципів соціальної ієрархії. Конфуцій створив концепцію ідеального або благородного мужа, яким стають не за походженням, а шляхом досягнення високих моральних якостей: гуманності, відданості, вірності, щирості, справедливості, поваги по відношенню до старших [3, с. 44].

Концепція ідеального або благородного чоловіка, за переказами учнів і послідовників, увійшла в Збірник «Лунь-юй» («Бесіди і судження або висловлювання»), який відразу ж після смерті Конфуція став каноном його вчення. Ця концепція благородного або шляхетного чоловіка викладена в таких основних положеннях, які виражають основні морально-етичні властивості і якості такої особистості:

1) благородний або шляхетний чоловік турбується або думає про дев'ять справ: а) про те, щоб ясно бачити; б) про те, щоб чітко слухати (чути); в) про те, щоб його обличчя було привітним; г) про те, щоб його вчинки були високоморальними; г) про те, щоб його мова була щирою;

д) про те, щоб його діяння були обережними; е) про необхідність пам'ятати про наслідки свого гніву; є) про необхідність пам'ятати про справедливість; ж) коли є можливість отримати користь [1, с. 58];

2) благородний чоловік думає про праведний шлях і не думає про їжу або харчування. Він може працювати в полі – і бути голодним. Він може присвятити себе навчанню – і приймати щедри нагороди. Але благородний чоловік турбується про праведний шлях і не турбується про бідність;

3) благородний чоловік не прагне їсти до ситості і жити заможнo. Він поспішає у справах, але повільний у розмовах. Спілкуючись із добродійними людьми, він виправляє або вдосконалює себе;

4) благородний чоловік знає про свої переваги, але уникає суперництва. Він живе у згоді з усіма, але ні з ким не вступає у зговорі;

5) благородний чоловік ні від кого не очікує обману, але коли його обмовляють, він перший помічає це;

6) благородний чоловік допомагає людям бачити те, що є в них гарне і добре, і не вчить людей бачити, те, що є в них погане і дурне. А безкультурна людина вчиняє навпаки;

7) благородний чоловік найбільш за все поважає обов'язок. Благородний чоловік, який наділений відвагою, але не знає обов'язку, може почати займатися грабежем;

8) благородний чоловік з гідністю очікує повеління Неба, а низький чоловік у суєті суєт підстерігає удачу;

9) благородний чоловік знає тільки обов'язок, а низький чоловік тільки користь;

10) благородні люди живуть у згоді з іншими людьми, але не йдуть за іншими людьми, а низькі йдуть за іншими людьми, але не живуть з ними у згоді;

11) благородний чоловік душевно спокійний або безтурботний, а низький завжди заклопотаний;

12) благородний чоловік звинувачує сам себе (тобто при невдачах і помилках шукає провину в собі, а не в інших), а маленький звинувачує інших;

13) благородний чоловік стійко переносить невдачі і лиха, а низький чоловік у біді і в нещасті розпускається;

14) благородний чоловік, який прив'язаний до домашнього комфорту, не гідний називатися таким;

15) істинно гуманний чоловік досягає усього власними зусиллями;

16) кожен може стати благородним чоловіком. Необхідно тільки вирішити ним стати;

17) не пізнавши долі, неможливо стати благородним чоловіком. Не пізнавши належного, неможливо здобути опору в житті. Не навчившись розуміти істинний зміст слів, неможливо знати людей;

18) оцінюючи світські справи, благородний чоловік нічого не відкидає і не схвалює, а все вимірює справедливістю;

19) перед чоловіком до розуму – три шляхи: шлях міркування – це самий благородний; шлях наслідування – це самий легкий; шлях особистого досвіду – самий тяжкий;

20) поряд із благородним чоловіком допускають три помилки: розмовляти з ним, коли слова не доходять до нього – це необхідність; не говорити, коли слова до нього дійшли б – це потаємність; і говорити, не спостерігаючи за виразом обличчя – це сліпота [3, с. 44-50].

Існують і інші властивості та якості благородного чоловіка. Наприклад, аналізуючи філософію Конфуція, П. С. Таранов у своїх творах пише: «...Правитель, який не навчає підданого, не може бути прямим. Благородний чоловік (муж), який не наставляє товариша, не може бути добродійним. Чесний чоловік, який отримав урок, стане великим філософом (мудрим). І ніхто із тих, хто любить Вчителя, не піде наперекір належному» [1, с. 65]. Ці положення Конфуцій висловив своєму новому учневі Цзи-Лу, який був майже ровесник Учителю, здоровий, запальний і наділений надзвичайно великим честолюбством, що приїхав із якогось глухого села в Цюйфу на пошуки вдачі і здивував столичних мислителів своїми грубими манерами, тобто був невихований і неосвічений, знав тільки свій гострий меч і своїм мистецтвом володіння мечем вихвалявся, переслідував тільки користь тощо. Після полеміки з Конфуцієм, якщо вірити переказам, Цзи-Лу зрозумів, що знайшов свого вчителя, і з того часу служив Конфуцію з такою ж палкістю, з якою спочатку прагнув довести свою перевагу [1, с. 65].

На думку Конфуція, мораль благородного чоловіка подібна до вітру, а мораль простої людини подібна до трави. Трава нахилиється туди, куди дме вітер. Один сановник держави Лу-Цзи-Кан-цзи якось запитав у Конфуція про управління державою: «Як Ви дивитесь на вбивство людей, які позбавлені принципів, у ім'я наближення до цих принципів?». Конфуцій (Кун-цзи) відповів:

«Для чого, управляючи державою, вбивати людей? Якщо ви будете прагнути до Добра, то і народ буде добрим. Моральні благородного мужа подібна до вітру. Мораль простої людини подібна до трави. Трава хилиться туди, куди дме вітер» [1, с. 65].

Правителі держави і керівники підприємств і установ завжди були еталоном або зразком для своїх підлеглих. Розумні і мудрі правителі добре знали загальні принципи моралі і управління державою і будь-яким виробничим, трудовим чи навчальним закладом. Особистий приклад керівника (в трудовій діяльності і у повсякденному житті і у поведінці) був зразком для аналогічної поведінки і діяльності членів різних виробничих колективів і навчальних закладів. Про це розумів ще Конфуцій в античні часи. На запитання одного із перших своїх учнів Цзи-Лу: «Як досягти підкорення людей, не змушуючи їх жити в страху?». Конфуцій відповів: «Своїм особистим прикладом спонукай людей працювати». Цзи-Лу трохи збентежений: «Адже відповідь, здається, прихована в ньому самому! Але він усе ще хотів поступитися і запитав: «Припустимо, що я досягну цього. А що потім? – «Не дозволяй собі розслабляватися» - відповів Конфуцій учневі, який розгублено мовчав [1, с. 206-207]. Тому правителі держави і керівники підприємств і установ зобов'язані турбуватися про навчання і виховання всіх громадян у дусі поваги до права, до закону, до правопорядку, які виражають і захищають матеріальні і духовні цінності, права і свободи всіх громадян і юридичних осіб.

Крім того, на питання царя держави Ці Цзин Чуна, як управляти державою? – Конфуцій відповів: «Правитель повинен бути правителем, державний службовець (сановник) – державним службовцем, батько – батьком, син – сином». Цю відповідь можна розуміти по-різному, але з позиції морально-етичної філософії, це означає, що кожна особа повинна бути дійсно на своєму місці і добросовісно та доброякісно виконувати свої державні повноваження, професійні і громадянські обов'язки.

На думку Конфуція: «Саме головне в житті – це знати його сенс, мету, до якої ми повинні прагнути, істинне наше призначення і потім вже приймати рішення, який обрати собі шлях».

І для самої знатної людини, яка стоїть наверху, і для самої простої людини, яка стоїть внизу, є тільки один обов'язок у житті: виправляти і покращувати самого себе. У цьому основа життя, в цьому – джерело всезагального Блага. Якщо людина почує вранці, в чому полягає сенс життя, то без жалю може померати в той же день» [2]. Таким чином Конфуцій вважав, що кожна людина, незалежно від її соціального статусу, зобов'язана самоудосконалювати себе, бути добродійною і мудрою.

Про добродійність і мудрість він говорив: «Мудрість життя в тому, щоб його усвідомити в собі і підняти світле начало розуміння, яке ми отримали від Бога. Мудрість життя в тому, щоб оновлювати людей, навчати їх тому, що найвище їх благо – в розкритті цього Божественного начала, у все більшому і більшому вдосконаленні. ... Із хати виходять тільки через двері добродійності. Добродійність ніколи не залишається самотньою, нею завжди захоплюються сусіди» Добродійність недалеко від нас. Варто тільки побажати бути добродійними, і вона вже тут – і біля нас, і в самих нас» [2].

Велику увагу приділив Конфуцій гуманізму або людинолюбству. На його думку: «Любов – це те, в чому проявляється наша божественна сутність. Любов – це початок і кінець нашого існування. Без любові немає життя. Тому-то любов є те, перед чим схиляється мудра людина.

... Чи є таке слово, яке можна було б поставити в основу всіх вчинків людей?... Є таке слово, і це слово «шу», яке означає те, щоб не робити іншим того, чого не бажаєш собі ... Усі люди народжені для того, щоб бути добрими. Якщо людина не добра, то це потворність» [2].

Висновки. На думку сучасних вітчизняних філософів, це є золоте правило моралі. На питання: «Що є «Жень»? Конфуцій відповів: «Не роби людині того, чого не бажаєш собі. І тоді зникне ненависть у державі, зникне ненависть у сім'ї». Аналогічне правило існувало і в Індії: стародавньо-індійські джерела передають розповідь про нетерпеливого і надзвичайно допитливого молодого чоловіка, який ходив до різних високоосвічених людей і просив їх викласти зміст священних книг настільки коротко, щоб цю мудрість можна було б зрозуміти, стоячи на одній нозі. На кінець він прийшов з цим проханням до знаменитого Вчителя Законів Хітелу. Той посміхнувся і відповів: «Не роби нікому того, чого ти не хочеш, щоб було зроблено тобі».

Конфуцій, як і багато інших філософів античного світу, вважали, що для виконання будь-якої роботи або різних видів діяльності необхідна загальна і спеціальна підготовка. Він говорив: «У будь-якій справі успіх залежить від ступеня готовності до справи: без підготовки до справи мож-

на наперед передбачити невдачу... За несправедливість платіть справедливістю, за добро – добро. Працюй над очищенням твоїх думок. Якщо у тебе не буде дурних думок. Не буде і дурних вчинків. На думку Будди, корінь гріха знаходиться в мисленні, тому потрібно навчитися добре і правильно мислити. Античні філософи вважали, що людина повинна навчитися не лише правильно мислити, але й правильно і гарно розмовляти, а потім правильно діяти.

«Будь завжди уважний до того, що робиш, і нічого не вважай негідним уваги. Володіти собою настільки, щоб поважати інших, як самого себе, і вчиняти з іншими так, як ми бажаємо, щоб з нами вчиняли» – ось правильний шлях життя, істинна поведінка [2].

«Про мудру і духовну людину він говорить: «Життя мудрого, морального чоловіка – це реалізація на землі Закону життя, волі Бога... Мудрий чоловік усе необхідне йому шукає в собі ж, а темний чоловік – в інших. Освічений чоловік завжди намагається допомогти вияву найкращих властивостей у інших людей, темний чоловік вчиняє навпаки».

Конфуцій також писав і про помилки людей, які схильні помилятися. На його думку: «Зло помилки не в тому, що вона буває, а в тому, що люди, які зробили помилку, не намагаються виправити її.

Правитель однієї провінції скаржився на те, що у нього в провінції багато злодіїв, і просив поради, як їх позбутися. Конфуцій сказав: «Якби Ви «загнуздали» свою жадібність, то у Вас не було б і злодіїв». Люди не стали би вчиняти крадіжку, навіть якби Ви і запропонували нагороду за крадіжку».

Таким чином, Конфуцій проповідував високоморальні і правильні принципи і закони життя людей, бути мудрими, гуманними, поважати і любити інших людей і самих себе, вести правомірний спосіб життя тощо.

Список використаних джерел

1. Таранов П. С. 500 шагов к мудрости : в 2 Т. Донецьк. Сталкер. 1996. Т. 1. С. 203-204. Також Таранов П. С. 120 філософов. Жизнь. Судьба. Учение. Мысли : в 2-х т. Сімферополь, «Реноме», 2002. Т. 1.
2. *История политических и правовых учений* : хрестоматія. Составитель и общ. ред. Г. Г. Демиденко. Харьков, 1999.
3. *Мудрость тысячелетий* : энциклопедия. М. : Олма-Пресс. 2005. Автор-составитель В. Балязин.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-153-157

УДК 340.132

*Катерина Геннадіївна Кравчук,
аспірант юридичного факультету Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

ПРАВОВИЙ СТАТУС СУДІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ПРАВОТВОРЧОСТІ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ МОНІТОРИНГУ

Постановка проблеми. Аналіз правового статусу судів України, його змісту та характеру реалізації в межах судової діяльності має важливе значення для пізнання та комплексної характеристики їх ролі у правотворчій діяльності, оскільки саме суди є єдиними органами здійснення правосуддя в державі, діяльність яких націлена насамперед на захист прав, свобод та законних інтересів суб'єктів права. Разом з тим дослідження правового статусу судів України крізь призму його правового моніторингу надасть змогу визначити їх місце та роль в системі суб'єктів правотворчості та механізмі правотворчої діяльності, що має вагомое теоретичне та практичне значення для удосконалення правотворчої діяльності, підвищення рівня процесуально-суб'єктних засад її здійснення, а також уточнення їх правотворчої компетенції в процесі здійснення правосуддя.

Особливої актуальності зазначені питання набувають у світлі тих реформаційних та інтеграційних процесів, у полі яких на сьогодні перебувають майже всі сфери соціальної та державно-право-

вої дійсності, в тому числі і судова система України в цілому [1, с. 1]. Підтвердження гостроти питання простежується в жвавій дискусії, яка точиться між представниками не лише різноманітних юридичних шкіл, представлених в Україні, а й представниками різних професійних напрямів діяльності: політиків (різних політичних сил), журналістів, міжнародних експертів, соціологів, кожен з яких намагається дати об'єктивну оцінку стану нинішній судовій системі, особливостям проведення судової реформи із зазначенням позитивних та негативних наслідків її реалізації, новелам здійснення процесуального судочинства, правового статусу суддів та особливостям здійснення ними правосуддя тощо. Важливість дослідження правового статусу судів України акцентується і в поглядах М. І. Чичерської [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В юридичній науці окремі питання правового статусу судів представлені в працях В. М. Баранова, С. В. Бобровник, М. М. Вопленка, Ж. О. Дзейко, О. В. Зайчука, М. І. Козюбри, А. М. Колодія, В. В. Копейчикова, С. Ю. Лавруся, В. В. Лазарева, І. Л. Невзорова, П. О. Недбайла, В. В. Оксамитного, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, В. В. Пашутіна, О. В. Петришина, О. О. Петришина, С. П. Погребняка, П. М. Рабіновича, С. П. Рабіновича, В. Ф. Сіренка, О. Ф. Скакун, Г. П. Тимченка та інших. Деякі аспекти участі суб'єктів судочинства в правотворчій діяльності розкрито в роботах представників галузевих юридичних наук. Так, окремі аспекти судової правотворчості та участі судів у правотворчій діяльності розкрито представниками наук конституційного права (О. Ф. Андрійко, Н. А. Мяловицька, В. Л. Федоренко), кримінального процесуального права (П. П. Андрушко, О. О. Кваша, О. М. Костенко), адміністративного права (В. Б. Авер'янов, В. М. Бевзенко, І. С. Гриценко, О. В. Кротюк, Р. О. Куйбіда, Д. М. Лук'янець, Р. С. Мельник, А. А. Пухтецька), цивільного процесуального права (Г. П. Тимченко, С. Я. Фурса, М. Й. Штефан) та ін. Однак, й досі для окресленої проблематики властивий плюралізм наукових підходів з більшості питань, тоді як окремі з них, навпаки, залишаються недостатньо дослідженими і висвітленими у наукових працях.

Мета дослідження. Виходячи з теми цієї наукової роботи, її метою є: на підставі аналізу доктринальних підходів до розуміння правового статусу судів визначити особливості правового статусу судів України як суб'єктів правотворчості.

Методи та процедури дослідження. Методологію дослідження складають загальнонаукові і спеціально-наукові методи наукового пізнання, зокрема герменевтичний, за допомогою якого здійснено аналіз офіційних видань України, де оприлюднено положення законодавчих актів в сфері організації та діяльності судів в Україні; спеціально-юридичний, що дозволив узагальнити та встановити розуміння категорії «правовий статус», структурно-функціональний, за допомогою якого визначено особливості правового статусу судів як суб'єктів правотворчості.

Основні результати дослідження. Поточне реформування системи судочинства в Україні, що відбувається у відповідності до положень Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 року № 1401-VIII [3] та Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 08.04.2014 року № 1188-VII [4], визначає доцільність активізації наукових досліджень проблем функціонування системи судочинства в Україні та вироблення ефективних шляхів його удосконалення. З огляду на вказані законодавчі ініціативи слід погодитись з думкою Н. М. Шульгача про те, що одним з основних завдань сучасної судово-правової реформи є реалізація демократичних ідей правосуддя, вироблених світовою практикою й наукою. У цьому зв'язку особливого значення набуває розробка концептуальних основ статусу суддів України, який відповідатиме міжнародним стандартам, оскільки виключно останні є носіями судової влади в державі. Особливо ці питання актуалізуються сьогодні, в період прийняття та оновлення судового та процесуального законодавства України. В свою чергу Л. Медведик зазначає, що правовий статус судових органів зазнає постійних змін і трансформацій. Положення, які регламентують цей процес на кожному його етапі, стають предметом наукових дискусій та досліджень [5, с. 561]. Так само і Д. Б. Баронін вказує на недоліки проведених судових реформ. Вчений зазначає, що багатогранність судового органу вимагає системного підходу до визначення його правового статусу, формулювання основних засад його належного функціонування, способів гарантування самостійного й незалежного становища у системі правовідносин – як державно-правових, так і суспільно-правових [6, с. 2].

Можна зазначити, що з'ясування правового статусу судів України в контексті їх правотворчої компетенції під час здійснення правосуддя та визначення місця судів України в системі суб'єктів

правотворчості є одним із ключових питань в сучасній юриспруденції. Це пов'язано з тим, що сучасний стан юридичної науки характеризується дефіцитом наукових досліджень правового статусу судів, їх правотворчої компетенції та визначення місця в системі суб'єктів правотворчості України. Слід звернути увагу на те, що правовий статус судів України як певна наукознавча проблема має дискусійний багатовекторний та складний характер розуміння, який зумовлений принципами побудови судової системи України, а також проведенням реформ системи судоустрою України. В юридичній науці розуміння правового статусу, на думку Н. Д. Квасневської, зводиться до визначення положення суб'єкта в конкретних правовідносинах, сукупності його повноважень (прав та обов'язків), а також положення в державі, суспільстві, на конкретному підприємстві або організації [7, с. 67]. Дещо схожої точки зору дотримується і М. І. Матузов, зазначаючи, що правовий статус юридично закріплює положення особистості в суспільстві [8, с. 264]. Такий підхід характеризується вузьким розумінням сутності та змісту правового статусу, адже, на нашу думку, правовий статус як юридична категорія має визначати положення й інших соціальних та державних інституцій, які безперервно взаємодіють між собою, із суспільством та державою. Значно «багатоаспектніше» розкриває категорію «правовий статус» Н. М. Крестовська, зазначаючи, що вказана категорія виступає як юридично закріплене становище суб'єкта, до складу якого належать правосуб'єктність та юридична відповідальність [9, с. 204]. Уявляється можливим, що до категорії суб'єкт вчена відносить не лише фізичних осіб, а й такі структурні елементи механізму держави як органи державної влади. На думку Н. В. Ортинської, правовий статус є комплексною, інтеграційною категорією, що відображає відносини людини і суспільства, громадянина та держави, індивіда й колективу, інші соціальні зв'язки [10, с. 30]. На нашу думку, вчена вказує на загальний характер правового статусу, який є не лише прийнятним для фізичних і юридичних осіб, а й вказує на всесторонність зв'язків та їх взаємодію в аспекті відносин між людиною, суспільством та державою. Окрім того, інтеграційність як ознака правового статусу характеризує його виключно як динамічну категорію, що змінюється у відповідності до об'єктивних умов розвитку суспільства та держави, рівня демократії та стану законності у державі тощо. Підтвердженням цьому слугує позиція В. М. Корельського, який вважає, що правовий статус включає статуси різних суб'єктів правовідносин, а також відображає індивідуальні особливості суб'єктів та їх правове положення у системі багатоманітних суспільних відносин [11, с. 549]. Таким чином, правовий статус є тією юридичною категорією, що визначає зміст, напрями діяльності, певною мірою сутність та фактичне положення тих суб'єктів, яких стосується, а також забезпечує правомірність та спроможність здійснювати ними юридично значиму діяльність.

Слід звернути увагу і на особливості наукових уявлень про правовий статус, що сформовані представниками галузевих юридичних наук. В юридичній літературі зазначається про наявність двох пануючих в юридичній науці підходів щодо розуміння правового статусу. Так, у відповідності до першого підходу правовий статус є комплексною категорією, яка складається із сукупності різних «елементів», об'єднаних тим, що вони характеризують становище людини в суспільстві. У відповідності до другого підходу правовий статус виступає як певна стадія в розвитку суб'єктивного права та проміжна ланка між правоздатністю та конкретними суб'єктивними правами [12, с. 7; 13, с. 317]. Достатньо узагальненим в межах теорії держави і права щодо визначення сутності правового статусу є підхід О. Ф. Скакун, яка вважає, що правовий статус являє собою ідею про певну, обумовлену соціально та/або політично, встановлену нормативно-правовими актами та гарантовану державою сукупність прав, свобод, обов'язків та відповідальності особи, відповідно до якої вона координує свою діяльність у суспільстві [14, с. 85].

В юридичній літературі представлені і конкретні визначення поняття «правового статусу суду». Зокрема, обґрунтованими є ідеї Н. Д. Квасневської, яка під адміністративно-правовим статусом судових органів розуміє закріплену в нормах адміністративного законодавства систему взаємопов'язаних та взаємообумовлених елементів, які визначають правове положення судів, а також інших судових органів (суддівського самоврядування, адміністрації суду, Вищої ради юстиції) в адміністративно-правових відносинах з іншими суб'єктами, між собою та визначають їх роль і призначення в системі державних органів [7, с. 67]. В межах зазначеного підходу вказується на наявність обов'язкових елементів, які служать як основою, так і критерієм особливостей правового статусу суду та його місця в системі державних органів. Проте основним недоліком є саме невизначеність цих структурних елементів, адже вченою не зазначається, які саме елементи складають основу правового статусу тощо.

Висновки. У свою чергу, розглянуті підходи нашою хують нас на думку про те, що правовий статус судів як суб'єктів правотворчості потребує його дослідження крізь призму проведення правового моніторингу, що включатиме в себе аналіз стану його правового закріплення, з одного боку, та встановлення особливостей практики реалізації – з іншого боку. На нашу думку, саме правовий статус судів як суб'єктів правотворчості:

- являє собою особливий комплекс правових компетентностей вказаних суб'єктів щодо детермінації правотворчої діяльності, подальшого впливу на неї та досягнення правотворчого результату;
- характеризується двоаспектним підходом розуміння, відповідно до якого, з одного боку, правовий статус суду визначає виключно фактичний статус суб'єкта у правовідносинах, характеризуючи його роль у правотворчості, а з іншого боку – зумовлений розумінням правового статусу як категорії, що складається із сукупності елементів, котрі визначають правове становище суду в системі правотворчих правовідносин;
- має динамічний характер розвитку, що зумовлено його залежністю від умов розвитку правової системи, особливостей сприйняття права суспільством та рівнем правової поведінки громадян, що визначає межі участі судів у правотворчій діяльності;
- виявляється в наявності обов'язкових складових елементів, а саме компетенція, що має юридично-владний характер та стосується прийняття владних нормативних, загальнообов'язкових рішень, правосуб'єктність, що включає межі можливої та необхідної поведінки суб'єктів в сфері правотворчої діяльності, та відповідальність за процес та наслідки такої діяльності;
- забезпечує реалізацію особливого функціонального призначення, адже закріплення правового статусу судів України шляхом визначення на законодавчому рівні їх прав та обов'язків як юридичної особи, так і сукупності повноважень визначатиме їх роль не лише в сфері тлумачення та застосування права, а й у сфері його творення;
- визначає універсальність його впливу на правотворчість, що зумовлено місцем суду в судовій системі держави.

Список використаних джерел

1. *Макаровець А. М.* Адміністративно-правовий статус апарату суду в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2018. 24 с.
2. *Чичерська М. І.* Правовий статус місцевого суду та його втілення у функціях структурних одиниць із забезпечення роботи суду. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2016. Вип. 40. Т. 2. С. 142-146. URL : http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.40/part_2/35.pdf (дата звернення: 19.03.2019 р.).
3. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1401-19/paran6#n6>. (дата звернення: 12.01.2019 р.).
4. Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 08.04.2014 року № 1188-VII. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1188-18>. (дата звернення: 18.02.2019 р.).
5. *Медведик Л.* Правовий статус судових органів України як суб'єктів юрисдикційних відносин. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2017. № 861. С. 560-566.
6. *Баронін Д. Б.* Правовий статус суду в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2015. 19 с.
7. *Квасневская Н. Д.* Понятие и структура административно правового статуса судебных органов Украины. Visegrad journal on human rights. 2015. № 4/1. С. 66-71.
8. *Теория государства и права* : курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юристъ, 2003. 776 с.
9. *Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г.* Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2015. 584 с.
10. *Ортинська Н. В.* Правовий статус людини: до проблем теоретичного розуміння. Право і безпека. 2016. № 3 (62). С. 28-31.
11. *Теория государства и права: учебник для вузов* / В. М. Корельський, В. Д. Перевалова. 2-е изд., изм. и доп. М. : НОРМА-ИНФРА, 2002. 606 с.
12. *Правовий статус носіїв судової влади в Україні (професійні судді, народні засідателі, суд присяжних)* : монографія / Л. М. Москвич, С. О. Іваницький, І. О. Русанова ; за заг. ред. І. Є. Марочкина. Х. : Фінн, 2009. 488 с.
13. *Баронін Д. Б.* Методологічні засади визначення змісту правового статусу суду. Актуальні проблеми держави і права. 2014. Вип. 74. С. 315-322.
14. *Скаун О. Ф.* Теорія держави і права : підручник; пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.

References

1. *Makarovets A. M.* Administratyvno-pravovyi status aparatu sudu v Ukraini : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Sumy, 2018. 24 s.
2. *Chycherska M. I.* Pravovyi status mistsevoho sudu ta yoho vtilennia u funktsiiakh strukturnykh odynyts iz zabezpechennia roboty sudu. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii PRAVO. 2016. Vyp. 40. T. 2. S. 142–146. URL : http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/filepart_2/35.pdf. (data zvernennia: 19.03.2019 r.).
3. *Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia) vid 02.06.2016 r. № 1401-VIII.* URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1401-19/paran6#n6>. (data zvernennia: 12.01.2019 r.).
4. *Zakon Ukrainy «Pro vidnovlennia doviry do sudovoi vlady v Ukraini» vid 08.04.2014 roku № 1188-VII.* URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1188-18>. (data zvernennia: 18.02.2019 r.).
5. *Medvedyk L.* Pravovyi status sudovykh orhaniv Ukrainy yak subiektiv yurysdyktsiinykh vidnosyn. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Serii: Yurydychni nauky. 2017. № 861. S. 560-566.
6. *Baronin D. B.* Pravovyi status sudu v Ukraini : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.10. Kharkiv, 2015. 19 s.
7. *Kvasnevskaia N. D.* Poniatyie y struktura admynstratyvno pravovoho statusa sudebnykh orhanov Ukrayny. Visegrad journal on human rights. 2015. № 4\1. S. 66–71.
8. *Teoriya hosudarstva y prava : kurs lektsyi / Pod red. N. Y. Matuzova y A. V. Malko.* 2-e yzd., pererab. y dop. M. : Yuryst', 2003. 776 s.
9. *Krestovska N. M., Matvieieva L. H.* Teoriia derzhavy i prava. Pidruchnyk. Praktykum. Testy : pidruchnyk. K. : Yurinkom Inter, 2015. 584 s.
10. *Ortynska N. V.* Pravovyi status liudyny: do problem teoretychnoho rozuminnia. Pravo i bezpeka. 2016. № 3 (62). S. 28–31.
11. *Teoriya hosudarstva y prava: uchebnyk dlia vuzov / V. M. Korelskiy, V. D. Perevalova.* 2-e yzd., yzm. y dop. M. : NORMA-YNFRA, 2002. 606 s.
12. *Pravovyi status nosiiv sudovoi vlady v Ukraini (profesiini suddi, narodni zasidateli, sud prysiazhnykh) : monohrafiia / L. M. Moskvych, S. O. Ivanytskiy, I. O. Rusanova ; za zah. red. I. Ye. Marochkina.* Kh. : Finn, 2009. 488 s.
13. *Baronin D. B.* Metodolohichni zasady vyznachennia zmistu pravovoho statusu sudu. Aktualni problemy derzhavy i prava. 2014. Vyp. 74. S. 315–322.
14. *Skakun O. F.* Teoriia derzhavy i prava : pidruchnyk; per. z ros. Kharkiv : Konsum, 2001. 656 s.

Кравчук К. Г. Правовий статус судів як суб'єктів правотворчості: правові аспекти моніторингу

У праці розкрито актуальність наукового пізнання правового статусу судів як умови їх участі у правотворчій діяльності. З'ясовано філософське та наукове підґрунтя наукового дослідження правового статусу судів. Узагальнено наукові погляди вчених, які стосуються розуміння правового статусу судів. Доведено, що сучасний стан наукової розробки проблем правового статусу судів як умови здійснення ними правотворчої діяльності свідчить про епізодичність зазначених досліджень, оскільки наукове вивчення вказаних питань здійснювалось опосередковано через науковий аналіз інших суміжних правових явищ і процесів. Як результат, у сучасній вітчизняній юридичній науці відсутні комплексні дослідження питань змісту та сутності правового статусу судів в механізмі правотворчої діяльності. Автором визначено особливості правового статусу судів України як суб'єктів правотворчості.

Ключові слова: правовий статус, правовий статус судів, судова практика, правотворчість, правотворча діяльність, участь судів у правотворчій діяльності.

Kravchuk K. Legal status of courts as subjects of law-making: legal aspects of monitoring

Complexity and comprehensiveness of the study of the theoretical and legal aspects of the activity of the courts of Ukraine in the mechanism of domestic law-making is possible subject to the thorough knowledge of the phenomenon of the legal status of the court, the constituent element of which is the competence in the area of the administration of justice and participation in lawmaking. Legal status as an important legal institution determines the specifics of the functioning of certain subjects of law. The analysis of the legal status of the courts of Ukraine, its content and the nature of its implementation within the framework of judicial activity is essential for the knowledge and complex characterization of their role in law-making activity, since the courts themselves are the only bodies for the administration of justice in the state, whose activities are primarily aimed at protecting rights, freedoms and legitimate interests of subjects of law. At the same time, the study of the legal status of the courts of Ukraine through the prism of its legal monitoring will make it possible to determine their place and role in the system of lawmaking actors and the mechanism of law-making activity, which has a significant theoretical and practical significance for improving law-making activity, increasing the level of procedural-subjective the principles of its implementation, as well as clarification of their legislative competence in the administration of justice.

The paper reveals the relevance of scientific knowledge of the legal status of courts as a condition for their participation in law-making activities. The philosophical and scientific basis of scientific research of the legal status of courts is found out. The scientific views of scientists concerning the understanding of the legal status of the courts are summarized. It is proved that the current state of scientific development of the problems of the legal status of courts as a condition for

their implementation of law-making activity testifies to the episodicity of these studies, since the scientific study of these issues was carried out indirectly through a scientific analysis of other related legal phenomena and processes. As a result, in modern native legal science, there are no comprehensive studies of the content and essence of the legal status of courts in the mechanism of law-making activity. The author defines the peculiarities of the legal status of the courts of Ukraine as subjects of law-making.

Legal status of courts as subjects of law-making: 1) represents a special complex of legal competences of the abovementioned subjects regarding the determination of law-making activity, its further influence on it and the achievement of the law-making result; 2) characterized by a two-sided approach of understanding, according to which, on the one hand, the legal status of the court determines exclusively the actual status of the subject in the legal relationship, characterizing its role in law-making, and on the other hand, is based on understanding of the legal status as a category consisting of a set of elements, which determine the legal status of the court in the system of law-making legal relations.

Key words: legal status, legal status of courts, jurisprudence, law-making, law-making activity, participation of courts in law-making activity.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-157-162

УДК 340.12

*Андрій Євгенович Кубко,
кандидат юридичних наук, докторант відділу
теорії держави і права Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України*

ДЕРЖАВНІ ІНТЕРЕСИ І ПРАВА ЛЮДИНИ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ

Постановка проблеми. В умовах сьогодення постає необхідність захисту територіальної цілісності, державного суверенітету, засад конституційного ладу, забезпечення реалізації державної політики в сфері правопорядку, оборони, безпеки. Тому виникає проблема найбільш ефективної реалізації державних інтересів.

Для забезпечення реалізації і захисту державних інтересів держава на рівні законів, підзаконного регулювання та правозастосовної практики вимушена використовувати правові механізми, які супроводжуються певним обмеженням приватних інтересів особи (або груп осіб), обмеженням прав людини і громадянина, говорячи термінологією практики Європейського суду з прав людини, втручанням держави у ці права та приватні інтереси. При цьому саме права людини, їх гарантії, захист і утвердження виступають однією із базових правових цінностей як у правовій системі України, так і з точки зору міжнародної спільноти. Діяльність держави, її органів, гілок влади по забезпеченню реалізації державних інтересів може входити в певний конфлікт із засадами захисту прав людини, їх гарантіями, процесом реалізації цих прав. Тому центральною проблемою є співвідношення між державними інтересами та правами людини. Мова йде про те, що реалізація державних інтересів за допомогою державно-правових механізмів повинна здійснюватись у балансі з гарантіями прав людини. Доктринальне розуміння проблем реалізації державних інтересів в правовій системі повинне ґрунтуватись на науково-теоретичних положеннях з проблематики інтересу як правової категорії, ролі і місця держави в системі суспільних відносин та її завдань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останні наукові роботи в аспекті проблематики співвідношення інтересів держави і прав людини присвячені дослідженню природи державного інтересу, аналізу категорій законних інтересів, питань їх реалізації [1, с. 7]. Правова теорія наголошує на зорієнтованості діяльності держави, державно-владних повноважень, правових норм на меті забезпечення й утвердження прав людини. Знайшла розвиток теза про діяльність органів державної влади як один із засобів забезпечення реалізації прав і свобод громадян [2, с. 135]. Відзначають, що безумовною оцінкою ефективності права є ефективність захисту прав, свобод і законних інтересів людини [3, с. 26]. У наукових роботах останніх років предметом дослідження ставала

проблема гарантій прав людини в контексті аналізу питання здійснення державних повноважень [4, с. 127-141]. Окремо розглядалась проблематика міжнародно-правових гарантій прав людини, закріплених на рівні актів міжнародного права і практики міжнародних юрисдикційних установ по застосуванню положень міжнародних договорів в сфері прав людини [5, с. 128-152]. Одним із ключових питань, що є сьогодні предметом дослідження зарубіжної науки в контексті співвідношення державних інтересів і приватних прав виступає міжнародно-правова відповідальність держав [6, с. 231-251], включаючи відповідальність внаслідок порушення державами прав людини. Важливе місце в проблематиці відповідальності держав займають науково-теоретичні підходи до проблеми балансу між інтересами держави та гарантіями приватних прав особи [7, с. 959-1020]. Мова йде про певну обмеженість повноважень держави такими гарантіями.

Мета статті полягає у виробленні підходів до правової природи державних інтересів у контексті їх співвідношення із інститутом прав людини, що повинне мати методологічне значення в рамках наукового аналізу проблеми державних інтересів в праві.

Основні результати дослідження. Важливе науково-методологічне значення в контексті дослідження питань співвідношення державних інтересів і приватних прав особи має, насамперед, проблема правильної ідентифікації державних інтересів. Нерідко інтереси державного апарату, посадових осіб, окремих державних органів, державних господарюючих організацій безпідставно розглядаються як державні інтереси, хоча в дійсності вони не є державними. Намагання держави реалізувати ці інтереси як державні за допомогою державно-владних механізмів призводить до порушення прав особи, безпідставного, непропорційного обмеження приватних прав. Як наслідок, по-перше, виникають підстави для притягнення держави до відповідальності, в тому числі до міжнародної відповідальності за порушення норм міжнародного права в сфері захисту прав людини. Це призводить як до економічних збитків держави, наприклад, у вигляді виплати компенсації потерпілим особам за рахунок державних коштів, так і до репутаційної шкоди, що виражається зокрема в тому, що в світі утверджується репутація держави як країни, що не забезпечує захист прав людини, іноземних та внутрішніх інвестицій тощо. По-друге, дійсні державні інтереси залишаються у подібних ситуаціях не тільки не реалізованими, а й не ідентифікованими.

Наукове-теоретичне розуміння категорії державних інтересів повинне ґрунтуватись на доктринальних розробках щодо природи інтересу та інтересу в праві зокрема. При визначенні державних інтересів мають також враховуватись положення міжнародного права і практика міжнародних юрисдикційних установ, оскільки саме ця сфера відіграє сьогодні важливу роль у вирішенні питань відповідальності держав у зв'язку із проблемою державних інтересів.

У теорії права і в роботах із галузевих юридичних наук інтерес розглядається як складне явище, яке має структурний характер. Вказується, що інтерес містить у собі потреби та шляхи їх задоволення [8, с. 132], виступає відношенням суб'єкта до конкретних життєвих обставин, в яких суб'єкт набуває те, що здатне задовольнити представлену цим інтересом потребу [9, с. 13]. До властивостей інтересу відносять усвідомлення необхідності реалізації потреб та можливостей для цього [10, с. 7].

На основі теоретичних підходів до проблем інтересу як правової категорії державні інтереси слід розглядати як інтереси, що усвідомлені, визнані державою як пріоритетні, необхідність реалізації яких існує в конкретних історичних умовах. Визнання інтересів з боку держави здійснюється шляхом їх закріплення, як правило, на рівні Конституції, деяких законів та міжнародних договорів і знаходить прояв у формулюванні (прямо або опосередковано) на рівні таких законодавчих актів цілей держави, яких вона повинна досягти. Державні інтереси мають в своїй основі загальносуспільні потреби і спрямовані на реалізацію цих потреб. Такі потреби мають загальну цінність. Вони є потребами суспільства в цілому, але водночас пов'язані із задоволенням потреб громадян, колективів і держави. Державний інтерес також включає в себе правові засоби, які спрямовані на реалізацію цих загальносуспільних потреб і здатні її забезпечити. Характер і коло таких засобів залежить від відповідної суспільної потреби конкретних обставин історичного, соціально-економічного, правового характеру, в яких існує необхідність реалізації даної потреби.

Прикладами державних інтересів сьогодні є інтереси захисту державного суверенітету, забезпечення територіальної цілісності держави, запобігання посяганням на засади національної безпеки та конституційного ладу, поглиблення участі держави в ряді міжнародних організацій з питань безпеки, забезпечення наближення національної правової системи до стандартів Європейського Союзу, удосконалення правових механізмів протидії правопорушенням, ефективність яких (ме-

ханізмів) є недостатньою (таким як корупційні правопорушення, правопорушення проти законної господарської, інвестиційної діяльності) тощо.

Ознаки державних інтересів дозволяють виділити наступні аспекти співвідношення їх з правами людини.

Реалізація державних інтересів за своєю природою передбачає сприяння, створення умов для реалізації прав людини. Однією з ознак державних інтересів, що відмежовують їх від суміжних категорій (таких, як вузьковідомчі інтереси органів влади, посадових осіб, державних підприємств) є те, що державні інтереси ґрунтуються на загальносуспільних потребах і спрямовані на їх задоволення. Характер таких загальносуспільних потреб передбачає, що їх реалізація сприяє, створює умови, нерідко є необхідною для реалізації або захисту прав людини. Реалізація цих прав може витікати із реалізації загальносуспільної потреби опосередковано, іноді через певний проміжок часу. Але задоволення такої загальносуспільної потреби необхідне для того, щоб права, законні інтереси осіб, колективів були в подальшому реалізовані. Тобто певне коло прав людини здатне отримати реалізацію за умови задоволення загальносуспільної потреби, покладеної в основу відповідного державного інтересу.

Це положення актуальне, незважаючи на те, що держава в процесі реалізації державних інтересів повинна втручатись в права людини, вдаватись до їх обмежень. Такі обмеження, якщо спрямовані на реалізацію дійсних державних інтересів, забезпечують реалізацію загальносуспільних потреб державно-правовими засобами. Реалізація даних потреб сприяє реалізації приватних прав особи, створює умови для цього. Це стосується прав широкого кола осіб, включаючи, принаймні опосередковано, осіб, права яких були спочатку піддані обмеженням в державних інтересах з боку держави.

Наприклад, у 2005 році було прийнято Закон України «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу» [11]. Ним було запроваджено механізми обмеження приватних прав особи в державних інтересах, зокрема майнових прав кредиторів по певним видам договорів із підприємствами ПЕК. В основу державних інтересів, на реалізацію яких спрямовано закон 2005 року, були покладені загальносуспільні потреби. Як вказувалось у цьому законі, його метою було сприяння поліпшенню фінансового становища підприємств ПЕК та запобігання їх банкрутству. Реалізація даних потреб мала загальносуспільне значення. В разі відсутності реалізації такої потреби було б створено перешкоди для реалізації прав і законних інтересів широкого кола осіб, колективів, організацій, ускладнено, а іноді унеможливлено таку реалізацію. Це могло мати місце внаслідок руйнації сфери обігу енергетичних ресурсів, що ставило під загрозу забезпечення потреб населення, функціонування національної економіки в цілому. Така ситуація здатна була призвести до порушення прав громадян, їх законних інтересів, потреб в сфері споживання, ведення господарської діяльності, в фінансовій сфері тощо.

Таким чином, відсутність реалізації відповідної загальносуспільної потреби і державного інтересу, який на ній ґрунтується, призводить до становища, за якого створюються перешкоди у реалізації прав людини, умови для реалізації яких пов'язані із відповідною загальносуспільною потребою. Або такі права можуть бути безпосередньо порушеними. Дане положення, по суті, знайшло своє відображення в практиці Європейського суду з прав людини. В одному із рішень, в якому розглядалось питання про правомірність втручання держави в майнові права особи для задоволення загальних потреб, Суд вказав, що за певних обставин державна влада повинна втручатись у права людини, зокрема шляхом позбавлення особи певних майнових благ, соціальних пільг, виплат. В протилежному випадку буде знівельовано зміст цивільно-правового інституту безпідставного збагачення, порушено принцип справедливості щодо інших осіб-платників соціальних страхових внесків та засади розподілу фінансових ресурсів держави [12]. За таких наслідків, реалізація прав значного кола осіб, які (права) витікають, в даному випадку, із засад правового інституту безпідставного збагачення та принципу справедливості буде ускладнена або унеможливлена. Цитоване рішення Європейського суду ілюструє приклад того, як загальносуспільна потреба, покладена в основу державного інтересу, за своєю природою передбачає сприяння реалізації прав особи.

Висновки. Проблематика співвідношення державних інтересів є складною і багатоаспектною. З одного боку, держава в певних ситуаціях вимушена обмежувати приватні права в державному інтересі. Водночас за своєю природою реалізація державних інтересів при їх правильній ідентифікації забезпечує створення умов для реалізації, захисту прав людини. У цьому сенсі права людини виступають свого роду одним показником того, що юридичні механізми, які застосовують органи

влади в державних інтересах, насправді спрямовані на реалізацію об'єктивно існуючих (аутентичних) державних інтересів. В основі таких інтересів завжди повинні знаходитись загальні потреби суспільного характеру, задоволення яких є необхідним для забезпечення реалізації прав людини. Із цього положення витікає проблема реалізації державних інтересів із дотриманням рівноваги, балансу із правами людини, що є предметом подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Берестова І. Е. Публічні законні інтереси конституційного значення / І. Е. Берестова // Юридична Україна. – № 7. – 2018. – С. 4-10.
2. Пархоменко Н. М. Гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина: проблеми сутності та змісту / Н. М. Пархоменко // Правова держава. – Вип. 21. – 2010. – С.130-137.
3. Оніщенко Н. М. Сучасне право: вимоги громадянського суспільства, виклики часу, потреби людини / Н. М. Оніщенко // Альманах права. – Вип.7. – 2016. – С. 25-29.
4. Публічне урядування, права людини і демократія: регіональний зріз євроінтеграції : моногр. / Кол. авторів; за заг. ред. М. В. Савчина. – Ужгород : вид-во УжНУ «Говерла», 2015.
5. Грінченко О. О. Конституційні гарантії права власності в Україні та практика Європейського суду з прав людини / О. О. Грінченко // Держава і право : зб. наукових праць. Юридичні науки. Вип. 72. – К. : Юридична думка, 2016 – С.128-152.
6. Alain Pellet. Responsibility of States in Cases of Human-rights or Humanitarian-law Violations // The International Legal Order: Current Needs and Possible Responses – Leiden : Koninklijke Brill NV, 2017. – P. 231-251.
7. Ursula Kriebaum. Expropriation // International Investment Law: edited by M. Bungenberg, J. Griebel, S. Hobe, A. Reinisch. – Baden Baden: Nomos, 2015. – P. 959-1030.
8. Венедіктова І. Методологічні підходи до співвідношення понять «інтерес» і «потреба» при визначенні юридичної категорії «охоронюваний законом інтерес» / І. Венедіктова // Проблеми цивільного права: вісник. – № 3 (66). – 2011. – С.129-137.
9. Заморська Л. І. Правовий інтерес у змісті норм права: інтегративний підхід / Л. І. Заморська // Вісник Південного регіонального центру НАПрН України. Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень, №5. – 2015. – С.8-13.
10. Сиренко В.Ф. Інтереси – власть – управління / В. Ф. Сиренко. – К. : Наукова думка, 1991.
11. Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу : Закон України від 23 червня 2005 р. № 2711-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2711-15>
12. Čakarević v. Croatia, no.48921/13, ECHR, Judgment, 26 April 2018, §79 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22%20v.%20Croatia%22%5D%2C%20%22documentcollectionid2%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%22%5D%2C%20%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-182445%22%5D%7D>

References

1. Berestova I. E. Publichni zakonni interesy konstytutsiinoho znachennia / I. E. Berestova // Yurydychna Ukraina, № 7. – 2018. – S. 6-7.
2. Parkhomenko N. M. Harantii realizatsii prav i svobod liudyny i hromadianyna: problemy sutnosti ta zmistu / N. M. Parkhomenko // Pravova derzhava, vyp. 21. – 2010. – S.130-137.
3. Onishchenko N. M. Suchasne pravo: vymohy hromadianskoho suspilstva, vyklyky chasu, potreby liudyny / N. M. Onishchenko // Almanakh prava, vyp. 7. – 2016. – S. 26.
4. Publichne uriaduvannia, prava liudyny i demokratiia: rehionalnyi zriz yevrointehratsii: monohrafiia / Kol. avtoriv; za zah. red. M.V. Savchyna. – Uzhhorod : vyd-vo UzhNU «Hoverla», 2015. – S.127-141.
5. Hrinenko O. O. Konstytutsiini harantii prava vlasnosti v Ukraini ta praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny / O. O. Hrinenko // Derzhava i pravo: Zb. naukovykh prats. Yurydychni nauky. Vypusk 72. – K.: «Iurydychna dumka», 2016 – S.128-152.
6. Alain Pellet. Responsibility of States in Cases of Human-rights or Humanitarian-law Violations // The International Legal Order: Current Needs and Possible Responses – Leiden : Koninklijke Brill NV, 2017. – P. 231-251.
7. Ursula Kriebaum. Expropriation // International Investment Law: edited by M. Bungenberg, J. Griebel, S. Hobe, A. Reinisch. – Baden Baden : Nomos, 2015. – P. 959-1030.
8. Venediktova I. Metodolohichni pidkhody do spivvidnoshennia poniat «interes» i «potreba» pry vyznachenni yurydychnoi katehorii «okhoroniuvanyi zakonom interes» / I.Venediktova // Problemy tsyvilnoho prava: Visnyk, № 3 (66). – 2011. – S.129-137.
9. Zamorska L. I. Pravovyi interes u zmisti norm prava: intehratyvnyi pidkhid / L.I. Zamorska //Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru NAPrN Ukrainy. Teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh vchen, № 5. – 2015. – S. 8-13.

10. Syrenko V. F. *Ynteresy – vlast – upravlenye* / V.F. Syrenko. – K. : Naukova dumka, 1991.
11. *Pro zakhody, spriamovani na zabezpechennia staloho funktsionuvannia pidpriemstv palyvno-enerhetychnoho kompleksu* : Zakon Ukrainy vid 23 chervnia 2005 r. № 2711-IV [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2711-15>
12. *Čakarević v. Croatia*, no.48921/13, ECHR, Judgment, 26 April 2018, §79 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["Čakarević%20v.%20Croatia"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"chamber":\["CHAMBER"\],"itemid":\["001-182445"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

Кубко А. Є. Державні інтереси і права людини: деякі питання співвідношення

Стаття присвячена питанням державних інтересів у контексті співвідношення державних інтересів із правами людини. У статті окреслюється правова природа державних інтересів з точки зору проблеми їх співвідношення із засадами прав людини, їх захистом і гарантіями. Державні інтереси розглядаються як визнані державою в актах вищої юридичної сили інтереси, які спрямовані на забезпечення загальних потреб суспільного характеру. Такі інтереси отримують реалізацію із використанням державно-правових засобів. Задоволення цих потреб забезпечує умови для реалізації прав особи. Тому здатність державних інтересів забезпечити реалізацію приватних прав широкого кола осіб виступає важливою ознакою дійсних державних інтересів, що відмежовує їх від суміжних понять, таких, як вузьковідомчі інтереси, інтереси посадових осіб, органів влади та ін.

Ключові слова: інтереси, державні інтереси, права людини, державна влада.

Kubko A. The Interests of the State and the Human Rights: Some Issues of Interrelations

The article is dedicated to the issues of the state interests in the context of their interrelation with the human rights. The modern trends giving rise to the topicality of the matter of the protection of the state interests are analyzed. In the current circumstances in which the state faces threat to the national sovereignty, territorial integrity and security the state interest protection is one of the priorities to be achieved in the law and the law-enforcement activities of the state. In the legislation the role of the state interests notion is increasing. To attain effective protection of the state interests the lawmaker and the governmental authorities have to apply the restrictions on as well as the interference with the human rights and freedoms. At the same time it is the human rights and their safeguards which constitute one of the basic legal values in the domestic legal order as well as from the perspective of the international community. The state's powers aimed at the state interests protection often come into a conflict of some kind with the human rights, with the safeguards of these and with the process of their enforcement. The balance between the protection of the state interests and the respect for the human rights is the core issue. The article addresses the nature of the state interests. The process of the state activities aimed as the state interests protection frequently faces the risk that these interests are not correctly identified and are substituted with the adjacent, quasi-state interests such as the interests of the separate governmental authorities, officials, state companies, etc. resulting in groundless restrictions of the human rights by the state and disregard, at the same time, of the genuine state interests. The state interests justifying the state's interference with the human rights are the interests based on the public needs, recognized by the state in its laws of the supreme legal force and capable of being attained through lawful mechanisms by the state. Such public needs which give rise to the state interests should be of the general importance that is capable of securing conditions for implementation of the human rights of the wide range of individuals. From this perspective the ability of the state interests to secure at least indirectly i.a. the realization of the human rights due to achievement of the public needs the respective state interests are based on serves as an indication of the genuine state interest which is of public importance and is to be implemented in the legal order.

Key words: interests, state interests, human rights, state power.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-162-166

*Олена Леонідівна Львова,
старший науковий співробітник відділу
теорії держави і права Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

КРИТЕРІЇ МОРАЛЬНОСТІ І ПРИРОДНОСТІ У СУЧАСНОМУ ПРАВОТВОРЕННІ

Постановка проблеми. Носієм духовних, культурних і моральних цінностей життя людини, суспільства та держави здатне стати законодавство, яке будуватиметься на відповідних ідеологічних, природно-правових засадах. Зробити це на найвищому законодавчому рівні покликаний Основний Закон держави, закріпивши фундаментальні, непохитні ідеали та цінності народу, які формувалися протягом усєї історії. Їх серцевиною повинна стати людина, її матеріальне благополуччя, розвиток духовного потенціалу, творчих здібностей і фізичної досконалості [8, с. 449].

Адже суспільство, у якому досягнуто консенсусу відносно того, що є моральним, що вважати цінністю, а що ні, може розглядатися як стабільна система, оскільки ліквідується головне джерело протиріч, які породжують нестабільність, катаклізми, потрясіння [29, с. 9].

Зазначене викриває актуальність та подальшу потребу у дослідженні питання праворозуміння, зокрема, у контексті розмежування категорій «право» і «закон», відповідно через природне та позитивне праворозуміння, з'ясування змісту правового закону та його критеріїв, які мають враховуватися у правотворчій діяльності. Вказане сприятиме не лише якості самого нормативно-правового акта, а й ефективності і дієвості в процесі його реалізації та застосування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковому дискурсі дана проблема не є новою. Розкриваючи ідею природного права, правових законів та моральності, а також інші аспекти згаданих питань висвітлювалися у дослідженнях О. Богінича, М. Козюбри, В. Костицького, О. Костенка, О. Макаренка, Н. Оніщенко, П. Рабіновича, В. Сіренка та інших вчених правознавців. Поза тим, досить актуальною та недослідженою залишається проблема меж між моральними та аморальними явищами, між свободою і вседозволеністю, що мало б стати законодавчою гарантією для захисту людської гідності та національної ідентичності. Зокрема, потребують поглибленого аналізу критеріїв, які мають ідентифікувати закон як правовий в процесі правотворчої діяльності.

Мета статті. Яким сьогодні має бути закон і які основні критерії визначатимуть його як правовий? Яку роль відіграють критерії моральності і природності у правотворчості й загальній консолідації суспільства? Ставимо на меті надати відповідь на ці питання.

Основні результати дослідження. Українські правознавці визначають, що сутність правотворення засновується: по-перше, на концепції спільності та відмінності права і закону, що передбачає існування і поза формою свого інституційного виразу (тобто поза законодавством) у вигляді рівної і справедливої міри свободи, яка відображена у правових принципах, суб'єктивних правах, конкретних правовідносинах і т. і.; і, по-друге, на теоріях правової держави і громадянського суспільства. Причому громадянське суспільство безпосередньо утворює право в формі типових конкретних правовідносин, що зумовлені соціальними чинниками, емпіричною правосвідомістю населення. А держава формулює це «право суспільного життя» у формалізованих, загальнообов'язкових правилах поведінки, зовнішньо відображених у законодавстві – системі нормативно-правових документів [2, с. 159].

Увесь процес правотворчості має відбуватися з урахуванням основоположних соціальних цінностей, з формуванням позитивних ціннісних установок, зорієнтованих на загальнолюдське, абсолютне й вічне. Тобто за відображення ціннісних установок у законодавстві відповідальною є особа, яка безпосередньо займається правотворчою діяльністю [20, с. 42].

Недосконалість та навіть криза діяльності державних органів, правотворчих зокрема, сьогодні характеризується передусім корупційною складовою, в основі якої лежать моральні критерії. І це, як справедливо підкреслює Л. Макаренко, пов'язане із професійною деформацією особистості

державного службовця, подолання чого, як зазначається, є однією з найголовніших суспільних цінностей на шляху до духовного відродження України у часи кризи [14, с. 212-213].

Історія також доводить, що кризи у державно-правових процесах породжуються, передусім, кризами моралі, які беруть свій початок з людини чи групи людей, на яких лежить тягар відповідальності за свій народ. Зокрема, історія Реформації 1517 р. своїм переворотом засвідчила критичний стан тогочасної держави, церкви та людини і стала дороговказом до цивілізаційного розвитку. Очевидно, що зміна ідеологічних парадигм змінила свого часу не лише церкву, людину, а й усі сфери суспільства – культуру, освіту, економіку, право, державну владу тощо. Основою цих змін стало повернення до витоків віри та правди, яка була викладена у Біблії, до цінностей і принципів, які реконструювалися з неї та шляхом наполегливої боротьби та праці зайняли своє місце у законодавчому масиві.

Вказане спонукає до тези, що правотворча діяльність держави, її органів та посадових осіб має будуватися, виходячи із принципу відповідальності перед Богом, перед власною совістю і перед майбутніми поколіннями, як це викладено у Преамбулі Конституції України. Така відповідальність починається з відповідальності окремої посадової особи, тобто людини, яка є істотою, що належить одночасно декільком світам: божественному, надприродному, космічно-природному, соціальному, культурному й правовому. І, як наголошує Н. Оніщенко, складність людського існування полягає у тому, що воно відбувається одночасно у декількох вимірах: у природному, в соціальному, культурному, політичному, правовому. І жодна із цих сфер не може бути безболісно відірвана від людини. У соціокультурному середовищі людина має знаходити засоби подолання тих суперечностей, що виникають між природним і духовним, буденним і культурним [19, с. 72-73].

Зазначене покладає суворі етичні вимоги до осіб, які несуть тягар здійснення державної влади, що, зокрема, відображено: у ст. 4 Закону України «Про державну службу в Україні» [4], де визначаються принципи державної служби (верховенство права, законність, добросовісність, рівність тощо); у ст. 22 Закону України «Про запобігання корупції» [5], яка містить обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища та щодо одержання подарунків і т. і., а розділ V даного Закону містить ряд етичних норм щодо поведінки і способу життя державних службовців; у п. 9 «Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування» [3] визначається, що в процесі своєї діяльності вони «мають шанувати народні звичаї і національні традиції» тощо.

Згадані положення лежать у площині моралі та відповідних цінностей, які, зокрема, відображають одну із можливих сучасних парадигм розуміння права – ціннісно-нормативну. З огляду на це Ю. Оборотов визначає право як історично сформовану, морально обґрунтовану та релігійно вивірену, легалізовану ціннісно-нормативну систему, яка розрахована на всезагальне визнання (легітимацію) і відповідну поведінку людей, організацій, соціальних спільнот, яка використовує процедури, формалізовані рішення і державний примус для попередження і вирішення конфліктів, збереження соціальної цілісності [18, с. 5].

Із даного визначення випливає, що сфера моралі й цінностей не належить суто суб'єктам правотворчості (чи законотворчості), передусім вона народжується із природи суспільних відносин і для її нормативного прояву має бути визнана народом. Це також вказує на фактичне розрізнення понять права і закону. Тому що їх отождолення призводить до хибного висновку про те, що у часи, коли не існувало держави і закону, не було й права, і таке припущення призводить до абсурду [9, с. 52]. Тобто право є об'єктивною реальністю, що існує завжди, воно визначається загально-суспільним усвідомленням морального, справедливого, природного та істинного, що приносить благо як окремому індивіду, так і суспільству.

Тому, на наше переконання, суб'єкт правотворчості своєю головною метою має таке подвійне завдання: 1) співвідносити свою особистість і внутрішні моральні якості з соціокультурним, моральним контекстом суспільного життя конкретного народу; 2) здійснювати спостереження та моніторинг права, що де-факто, природно або в силу традиції чи звичаїв існує у суспільних відносинах, і формалізувати його у вигляді конкретних правових норм з метою консолідації суспільства й захисту природних прав людини.

Водночас маркерами такої відповідності мають стати обґрунтовані критерії, головними серед яких ми вважаємо критерії моральності і природності.

Поняття «критерій» (від лат. *critērium*, яке зводиться до грец. *κρίτήριον*) означає здатність розрізнення; засіб судження, мірило, пов'язане з грец. *κρίνω* – розділяю, розрізняю) – мірило, вимоги,

випробування для визначення або оцінки людини, предмета, явища; ознака, взята за основу класифікації; підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило [13, с. 36].

Щодо моральності і природності, то вони водночас є критеріями істини, яка не заперечується, оскільки існує незалежно від свідомості і діяльності людини. Словник української мови критерій істини тлумачить як мірило істинності, вірогідності людських знань, їх відповідності об'єктивній дійсності [25, с. 349]. Поняття дійсності, у свою чергу, зводиться до розуміння її як об'єктивної реальності в усій її конкретності, сукупності природних та суспільно-історичних явищ [26, с. 368].

Переходячи власне у юридичну площину, можна стверджувати, що право, яке існує об'єктивно, не залежно від людини, є природним правом, тобто істинним. Таке право направлене на суспільне благо і, формуючись під впливом історичних, морально-етичних та інших факторів, стає невід'ємною частиною суспільного життя, оскільки сприйняте як суспільством, так і окремим індивідом як щось природне і беззаперечне.

Відповідно до концепції природного права моральне благо визначає таку морально-правову норму, дотримуючись якої, людина може досягти бажаного блага. Щодо критерію відмежування правового від неправового, то природно-правова традиція виходить із розуміння, що правовим є все те, що відповідає ідеї справедливості та істинності [12, с. 36].

В. Сіренко, вивчаючи питання демократичної, правової, соціальної держави, вказує на суспільство справедливості, в якому мріють жити люди, де закон визначає цінності життя, рівність і суспільне благо для усіх. І без сумніву, що ідеї про необхідність панування закону над владою виникли як реакція на свавілля, деспотію, тиранію, як протиотрута від зловживання владою [24, с. 101]. Якщо згадати правотворчість радянської доби, то вона відрізнялася політичним характером законів, які були не засобом гарантування та захисту природних прав людини, а інструментом ствердження інтересів правлячої верхівки.

В. Селіванов наголошує з цього приводу, що в Україні має відбутися послідовна заміна «успадкованої» від колишнього СРСР радянської правової дійсності, правової системи. При цьому вчений наголошує, що всебічному уявленню про природу права і закону та їх взаємозв'язок сьогодні заважають залишки однобічного підходу до розуміння права, а саме – розуміння його лише як юридичного, позитивного права, як результату діяльності держави, її органів, зведення його сутності в найкращому разі до закону [23, с. 7].

Ця теза вказує на нетотожність права і закону, хоча й не заперечується їх об'єктивний взаємозв'язок. Так, М. Тесленко підкреслює, що право є безперервним процесом, створюваним суспільством, і закони виступають лише його тимчасовим відображенням, вони повинні еволюціонувати разом із змінами соціального середовища. Право повинно орієнтуватися на розвиток і прогрес суспільства, від цього залежить його авторитет. Тому різноманітні фундаментальні цінності, що формуються у процесі розвитку суспільства, потрібно трансформувати у національну систему. Саме правові позиції Конституційного Суду України спроможні розкривати особливості права як «живого організму» і виявляти приховані загальні принципи права, які мають не менше значення, ніж сама Конституція України, і служать ідейною основою для об'єктивного права [28, с. 41-42].

Зокрема, істина про нетотожність права і закону, а також ідея пріоритету права над законом знайшла відображення у конституційному принципі верховенства права, який згідно з рішенням Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р., тлумачиться як «панування права в суспільстві», що «...вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозахисну діяльність, зокрема, у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а й включає й інші соціальні регулятори, зокрема, норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства» [22].

Тобто мова йде, як влучно зазначає В. Сіренко, про піднесення права над державою, про таке його значення, коли право заперечується як придаток державної влади. Звідси вчений закономірно підіймає питання про співвідношення права і закону і констатує факт невіршеної проблеми величезної соціальної значущості щодо критеріїв правового і неправового закону. Адже, якби вдалося сформулювати чіткі правові критерії розмежування правового і неправового закону, то це б суттєво змінило діяльність усього державного механізму, надало б суспільству досконалий інструмент контролю за діяльністю держави, встановило б основоположний принцип життєдіяльності будь-якої

держави – принцип соціальної справедливості [24, с. 104-105]. Вирішення даного завдання потребує наукової єдності щодо праворозуміння, особливо стосовно понять права як природного явища і закону як результату правотворчої діяльності компетентного державного владного органу.

Аналіз філософсько-правової думки надав змогу українським вченим виділити два підходи до розуміння природного права і його співвідношення з позитивним, а саме: 1) як сукупності апріорних моральних вимог, пропонованих до позитивного права, як критичної інстанції, що дає моральну оцінку позитивного права з погляду його справедливості або несправедливості (Платон, І. Кант); 2) як необхідної і незмінної основи чинного законодавства, що не існує поза ним; тут природно-правові принципи визначалися всередині чинного права, що мислилося як ідея права, яка реалізується в історії (Арістотель, Г. Гегель) [15, с. 892].

Зокрема, у 2010 р. С. Рабінович представив світу свою фундаментальну працю «Природно-правові підходи в юридичному регулюванні» [21], де широко і всебічно підійшов до вивчення нових сучасних концепцій у праві. Вчений глибоко розглянув природно-правову парадигму в її зв'язку з юридичною практикою, де предметом вивчення стали засновані на природно-правовій парадигмі різноманітні світоглядно-методологічні та юридико-прикладні підходи, способи вироблення правотлумачних та правозастосовних рішень. З огляду на те, що загальна лібералізація державної юридичної політики породжує потребу в теоретичному обґрунтуванні та юридичному забезпеченні певних ідеалів, видатний вчений звертається до тих концептуальних підходів та учень, на основі яких у західноєвропейській традиції права вироблені й розробляються такі правові ідеали, як основоположні права людини, принципи верховенства права та правової держави [21, с. 5].

Отже, природність конституційно закріплених прав сьогодні не підлягає сумніву і є тим критерієм, на який необхідно орієнтуватися в процесі правотворчої діяльності задля уникнення соціальних протиріч. З огляду на те, що у сучасних умовах стрімкої лібералізації правового життя чимало проектів нормативно-правових актів не мають свого наукового обґрунтування і, відповідно, залишаються відірваними від об'єктивної істини і природного стану речей.

На сьогодні проблема моральних імперативів в системі прав людини вельми гостро постає з огляду на певні новели вітчизняного законодавства, що вступають у протиріччя із природою речей, з віковими традиціями українського народу і, власне, з конституційним принципом верховенства права. Особливо це стосується свободи й гідності людини, а також сфери сім'ї та суспільної моралі, які знецінюються та руйнуються в Україні під прикриттям невинних, так би мовити, понять, таких, як толерантність, рівність, свобода, дискримінація та ін.

О. Костенко, розвиваючи аналогічну думку, вказує на єдине істинне джерело законів існування, називаючи його Мати-Природа – це те, що породжує усе суще і дає йому Закони для існування, утворюючи таким чином Світопорядок, а також ту його сферу, яка називається Соціальним Порядком. У даному разі «протиприродність» означатиме, що явище у своєму існуванні порушує ті закони, які Мати-Природа дала саме для нього, а не закони, за якими мають існувати інші явища [10, с. 6-7]. Протиприродність певних явищ суспільного життя, що претендує на статус природності на рівні законотворчості, породжує проблему аморальності і, відповідно, конфлікту між учасниками правовідносин.

С. Сунегін справедливо зауважує, що в умовах глобального поширення ліберальної ідеології суспільного життя, тенденція до тотальної автономізації змісту всіх соціальних регуляторів, що виявляється у масовому поширенні серед громадян переконання, згідно з яким право, мораль і релігія повинні підпорядковуватися негайним особистим інтересам та бажанням індивідів.

Якщо вчасно це не усвідомити, катастрофічні наслідки ліберальної глобалізації та породженої нею руйнації нормативності соціального порядку внаслідок порушення цілісності об'єктивно-суб'єктивних засад розвитку та функціонування людини і суспільства, можуть поставити під питання навіть саме людське життя на планеті Земля, на необхідності збереження якого постійно акцентують увагу апологети глобального ліберально-демократичного порядку [27, с. 161].

З огляду на те, що джерелом виникнення світських норм залишаються звичаї, традиції, мораль, то задля запобігання соціального хаосу професор В. Костицький пропонує просте вирішення проблеми: наші права мають межу, яка знаходиться там, де починаються права інших осіб. Тільки моральний зміст права може бути основою правопорядку. Аморальний закон приречений на суспільний негативізм, громадський осуд; він не виконує однієї з основних функцій права – не формує правового порядку [11, с. 7].

На законодавчому рівні питання моралі регулюється законом України «Про захист суспільної моралі», що встановлює правові основи захисту суспільства від розповсюдження продукції, що негативно впливає на суспільну мораль. У ст. 1 даного Закону суспільна мораль визначається як система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість [6].

Утім, у державі відбувається чимало деструктивних явищ, що йдуть всупереч уявленням про мораль і які спричинені саме спонуканнями до толерантності, зміст і межі якої законодавчо не визначені. Як приклад, слід згадати так звані марші «рівності» ЛГБТІ, мітинг секс-працівниць з вимогою легалізувати проституцію як вид підприємницької діяльності, антидискримінаційну експертизу шкільних підручників, що суперечить культурі й цінностям українського суспільства тощо. Особливо бажано зупинитися на останньому, що де-факто висвітлить проблему неврахування у правотворчій діяльності органами державної влади критеріїв природності та моральності.

Так, ми проаналізували текст проекту таких документів Міністерства освіти і науки України, як Стратегія упровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір-2021» та чинний наказ Міністерства освіти і науки України № 1183 від 31 жовтня 2018 р. «Про затвердження інструктивно-методичних матеріалів для проведення експертами експертиз електронних версій проектів підручників» [16].

Стосовно чинного наказу МОН, то його положення в частині антидискримінаційної експертизи знецінюють авторитет права та законодавства. Зокрема, на стор. 14 наказу визначено таке: «Обов'язковим є використання авторами/-ками термінології, яка відповідає не лише законодавству, але й вимогам, що висувуються групами людей, які об'єднані певними ознаками». Слід звернути увагу на формулювання «групи людей, які об'єднані певними ознаками»: що це за групи, які саме ознаки їм притаманні, та чи є їх вимоги законними? З огляду на вказане слід констатувати зневагу до законів та принципів, на яких має будуватися уся правотворча діяльність державних органів, зокрема, принцип верховенства права та науковості. «Вимоги, що висувуються групами людей», як свідчить наукова юридична доктрина і практика, не є джерелом права, а отже, вони не можуть покладатися в основу будь-якої експертизи.

Також, звертаючись до проекту «Стратегії упровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір-2021», що передував згаданому вище наказові МОН, навіть не поглиблюючись у її зміст, виникають сумніви щодо правової та наукової обґрунтованості даного документа. Особливу увагу звертає на себе термін «гендерний вимір». Чому саме гендерний? Чи є офіційні статистичні дані щодо гендерної дискримінації та порушень прав дитини у даній сфері в шкільних навчальних закладах? Чому наразі підіймається саме цей, а не інший критерій? До змісту гендерної рівності та недискримінації, як засвідчили результати експертизи, яка здійснювалася приховано, вона проводилася так званими експертами без відповідного фаху і досвіду, було залучено, як антидискримінаційні, такі терміни, як боротьба зі стереотипами, толерантність, одноставеві стосунки як ще одна модель сім'ї на рівні із природною сім'єю і т. і.

Отже, на догоду даній Стратегії впроваджено й експертизу шкільних підручників, при цьому жодним чином не переконується, чому саме принцип недискримінації має стати основоположним у процесі експертної оцінки підручників та по надаваному йому експертами значенню перевершує конституційний принцип верховенства права в Україні, який визначений у ст. 8 Конституції України та ст. 6 Закону України «Про освіту». Окрім того, сучасна українська юридична наука принцип рівності не отожднює з однаковістю і визнає існування природної нерівності, що має враховуватися в процесі правотворчості. Ігнорування зазначеного в освітньому процесі породжує штучно насаджувану рівність чоловіків і жінок (хлопчиків та дівчаток), яка нівелює природні властивості статі і намагається досягти їх цілковитого зрівняння. Дана стратегія стосовно природних моделей поведінки дівчат/хлопців та жінок/чоловіків насаджує клішування поведінкових проявів терміном «гендерний стереотип», чим розмиває природний характер прав людини. Тобто на рівні правотворчої діяльності окремих державних органів відбувається нав'язування антинаукових і аморальних постулатів гендерної ідеології в освітньому процесі.

У даному разі порушується право батьків на виховання власних дітей згідно з їх світоглядними переконаннями та обов'язок батьків впливати на освітній процес, що закріплено в низці міжнародних договорів, ратифікованих Україною, зокрема п. 4 ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські

і політичні права 1966 р., п. 3 ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., п. 2 ст. 3, 5, п. 2 ст. 14 та п. 1(с) ст. 29 Конвенції ООН про права дитини 1989 р.

Зазначене також свідчить про те, що в даному разі ні критерій природності, ні критерій моральності не стали стандартом і мірилом правотворчої діяльності МОН і це не просто не сприяло консолідації суспільства, а спричинило конфлікт інтересів батьків, громадських просімейних організацій та наукової спільноти [1; 17].

Виходячи з положень ст. 6 Закону України «Про освіту» [7], засадами державної політики у сфері освіти та принципами освітньої діяльності є: верховенство права; нерозривний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, національними традиціями; виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій і т. і.

З огляду на вказане викликає сумнів існування правових, обґрунтованих підстав щодо нагальної потреби такого виду експертизи.

Отже, така антидискримінаційна експертиза навчальних підручників вочевидь є як науково не обґрунтованою, і, виходячи із законодавчо визначених завдань та принципів освіти в Україні, має бути скасована запроваджувана Стратегія упровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір-2021».

У контексті зазначеного доцільно процитувати О. Костенко, який говорить про ідею протиприродності як кореня соціальних паталогій: «З принципу соціального натуралізму, – пише вчений, – випливає, що універсальним критерієм для діагностування соціальних паталогій є критерій протиприродності: усе те, що є протиприродним, є соціальною паталогією, тобто є злом» [10, с. 28, 137].

Висновки. Отже, право є об'єктивною реальністю, що визначається загальносуспільним усвідомленням морального, справедливого, природного та істинного, що приносить благо як окремому індивіду, так і суспільству в цілому. Законодавство, як форма відображення права, має відповідати критеріям природного і морального, що притаманні конкретному суспільству, які водночас є критеріями істини, яка існує незалежно від свідомості і діяльності людини. Тобто право, формуючись під впливом історичних, морально-етичних та інших факторів, стає невід'ємною частиною суспільного життя, воно існує об'єктивно, тобто є природним правом, є істинним.

З огляду на це суб'єкт правотворчості своєю головною метою має таке подвійне завдання: 1) співвідносити свою особистість і внутрішні моральні якості з соціокультурним, моральним контекстом суспільного життя конкретного народу; 2) здійснювати спостереження та моніторинг права, що де-факто, природно або в силу традиції чи звичаїв існує у суспільних відносинах, і формалізувати його у вигляді конкретних правових норм з метою консолідації суспільства й захисту природних прав людини.

Список використаних джерел

1. *Громадські організації підтримують просімейну й антигендерну позицію секретаря РНБО* // Цензор.Нет. 29.12.2018. URL: https://m.censor.net.ua/ua/news/3104609/gromadski_organizatsiyi_pidtrymuyut_prosimeyinu_yi_antygendernu_pozytsiyu_sekretarya_rnbo?fbclid=IwAR1yunGF756hs6d-gQrTEz214ZPyUN_CijhRHr7S-YTaCrvtmv1-V7cK8y0
2. *Загальна теорія держави і права* : навч. посіб. / [за ред. В. В. Копейчикова]. К. : Юрінком Інтер, 2000. 320 с.
3. *Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування*: Затверджено наказом Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016. № 158 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16/paran13#n13>.
4. *Закон України «Про державну службу в Україні»* № 889-VIII від 10.12.2015 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України «Законотворчість». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
5. *Закон України «Про запобігання корупції»* від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII // URL: Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page>.
6. *Закон України «Про захист суспільної моралі»* від 20 листопада 2003 р. № 1296-IV // Офіційний веб-портал Верховної Ради України «Законотворчість». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>
7. *Закон України «Про освіту»* № 2145-VIII від 05.09.2017 р. Офіційний веб-портал Верховної Ради України «Законотворчість». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
8. *Козловець М. А.* Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 449.
9. *Коржанський М. Й.* Право і закон // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ : Збірник наукових праць. 2003. № 3 (12). С. 52-52.
10. *Костенко О. М.* Культура і закон – у протидії злу: монографія. К. : Атіка, 2008. 352 с.

11. Костицький В. В. Норма права як соціальний феномен: теолого-соціологічне праворозуміння // Соціологія права: науково-практичний журнал. 2015. №№ 3-4 (14-15). С. 3-10.
12. Кравець В. М. Природне право як ідея та ідеал позитивного права // Філософські та методологічні проблеми права. Вип. 1. К. : 2009. С. 35-41.
13. Критерій // Наука і життя. Вип. 8. 1956. С. 36.
14. Макаренко Л. О. Коруption як визначальний фактор руйнування правової культури в Україні // Альманах права. Правова аналітика: доктринальні підходи та галузеві виміри. Вип. 9. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2018. С. 208-215.
15. Максимов С. Природне і позитивне право як елементи правової реальності // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. Відп. ред. Ю. І. Римаренко, Ч. Ю. Кондратьєв та ін. К. : Ін Юре, 2003. С. 891-894.
16. Наказ МОН України № 1183 від 31 жовтня 2018 р. «Про затвердження інструктивно-методичних матеріалів для проведення експертами експертиз електронних версій проєктів підручників» // Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-instruktivno-metodichnih-materialiv-dlya-provedennya-ekspertami-ekspertiz-elektronnih-versij-proektiv-pidruchnikiv>
17. Науковці закликають Кабмін ліквідувати посаду уповноваженого з питань гендерної політики // «Всі разом». Громадянський рух. 29.12.2018. URL: https://vsirazom.ua/poziciya/naukovci-zaklikayut-kabmin-likviduvati-posadu-upovnovazhenogo-z-pitan-genderno%D1%97-politiki?fbclid=IwAR1JJ3QFzMy7fWHDSFMNHFyjYXbSsywy9WW513IYkrI_dNG_7vu-IHahQ
18. Оборотов Ю. Н. Парадигма цінностно-нормативного розуміння // Правове життя сучасної України: Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції / Відп. ред. проф. Ю. М. Оборотов. О. : Фенікс, 2008. С. 5-6.
19. Оніщенко Н. М. Правовий світогляд: людиноцентристський вимір // Трансформація правової ідеології у контексті сучасних викликів : монографія / кол. авторів; за заг. ред. Н. М. Оніщенко. К. : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 63-105.
20. Плавич С. В. Теоретико-методологічні засади правотворчості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2009. 215 с.
21. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 576 с.
22. Рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2004 від 02 листопада 2004 р. по справі № 1-33/2004 за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) // Офіційний веб-портал Верховної Ради України «Законотворчість». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>.
23. Селіванов В. Нетотожність права і закону (методологічний аспект) // Право України. 2005. № 5. С. 7-11.
24. Сиренко В. Государство: демократическое, правовое, социальное (Очерки. Дискуссионные вопросы). К. : Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2013. 340 с.
25. Словник української мови: в 11 томах / Ред. кол. : І. К. Білодід (гол.) та ін. К. : Наукова думка, 1970-1980. Т. 4. 1973. 840 с.
26. Советский энциклопедический словарь / глав. ред. А. М. Прохоров. Изд. 2-е. М. : Сов. энци., 1983. 1600 с.
27. Сунегін С. О. Право, мораль і релігія як соціальні регулятори: об'єктивний та суб'єктивний виміри // Правова держава. Вип. 28. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. С. 145-163.
28. Тесленко М. Право як інструмент соціальної справедливості // Право України. 2004. № 7. С. 40-43.
29. Шайгородський Ю. Суспільна мораль як система цінностей // Правові засади захисту особистісних цінностей та суспільної моралі: зб-к нормативних актів України / Уклад.: Ю. Ж. Шайгородський, К. П. Меркоган. К. : Укр. центр політ. менеджменту, 2007. С. 3-20.

References

1. Hromadski orhanizatsii pidtrymuiut prosimeynu y antyghendernu pozytsiiu sekretaria RNBO // Tsenzor.Net. 29.12.2018. URL: https://m.censor.net.ua/ua/news/3104609/gromadski_organizatsiyi_pidtrymuyut_prosimyinu_yi_antyghendernu_pozytsiyu_sekretarya_rnbo?fbclid=IwAR1yunGF756hs6d-gQrTEz214ZPyUN_CijhRHr7S-YTaCrvtmv1-V7cK8y0
2. Zahalna teoriia derzhavy i prava : navch. posib. / [za red. V. V. Kopieichykova]. K. : Yurinkom Inter, 2000. 320 s.
3. Zahalni pravyla etychnoi povedinky derzhavnykh sluzhbovtstva ta posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia: Zatverdzheno Nakazom Natsionalnoho ahentstva Ukrainy z pytan derzhavnoi sluzhby vid 05.08.2016. № 158 // Ofitsiyniy veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16/paran13#n13>.
4. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu sluzhbu v Ukraini» № 889-VIII vid 10.12.2015 r. // Ofitsiyniy veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy «Zakonotvorchist». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
5. Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» vid 14 zhovtnia 2014 roku № 1700-VII // URL: Ofitsiyniy veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page>.
6. Zakon Ukrainy «Pro zakhyst suspilnoi morali» vid 20 lystopada 2003 r. № 1296-IV // Ofitsiyniy veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy «Zakonotvorchist». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>

7. *Zakon* Ukrainy «Pro osvitu» № 2145-VIII vid 05.09.2017 r. Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy «Zakonotvorchist». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
8. *Kozlovets M. A.* Fenomen natsionalnoi identychnosti: vyklyky hlobalizatsii : monohrafiia. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2009. S. 449.
9. *Korzhanskyi M. Y.* Pravo i zakon // Naukovyi visnyk Yurydychnoi akademii Ministerstva vnutrishnikh sprav : Zbirnyk naukovykh prats. 2003. № 3 (12). S. 52-52.
10. *Kostenko O. M.* Kultura i zakon – u protydyi zlu: monohrafiia. K. : Atika, 2008. 352 s.
11. *Kostytskyi V. V.* Norma prava yak sotsialnyi fenomen: teoloho-sotsiologichne pravorozuminnia // Sotsiologhiia prava: nauково-praktychnyi zhurnal. 2015. № 3-4 (14-15). S. 3-10.
12. *Kravets V. M.* Pryrodne pravo yak ideia ta ideal pozytyvnoho prava // Filosofski ta metodolohichni problemy prava. Vyp. 1. K. : 2009. S. 35-41.
13. *Kryterii* // Nauka i zhyttia. Vyp. 8. 1956. S. 36.
14. *Makarenko L. O.* Koruptsiia yak vyznachalniy faktor ruinuvannia pravovoi kultury v Ukraini // Almanakh prava. Pravova analityka: doktrynalni pidkhody ta haluzevi vymiry. Vyp. 9. K. : In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2018. S. 208-215.
15. *Maksymov S.* Pryrodne i pozytyvne pravo yak elementy pravovoi realnosti // Mizhnarodna politseiska entsyklopediia: u 10 t. Vidp. red. Yu. I. Rymarenko, Ch. Yu. Kondratiev ta in. K. : In Yure, 2003. S. 891-894.
16. *Nakaz* MON Ukrainy № 1183 vid 31 zhovtnia 2018 r. «Pro zatverdzhennia instruktyvno-metodychnykh materialiv dlia provedennia ekspertamy ekspertyz elektronnykh versii proektiv pidruchnykiv» // Ofitsiyni sait Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-instruktyvno-metodychnykh-materialiv-dlya-provedennya-ekspertami-ekspertyz-elektronnykh-versij-proektiv-pidruchnykiv>
17. *Naukovtsi* zaklykaiut Kabmin likviduvaty posadu upovnovazhenoho z pytan hendernoii polityky // «Vsi razom». Hromadianskyi rukh. 29.12.2018. URL: https://vsirazom.ua/pozyciya/naukovci-zaklykaiut-kabmin-likviduvati-posadu-upovnovazhenogo-z-pitan-genderno%D1%97-politiki?fbclid=IwAR1JJ3QFzMy7fWHDsFMfNHFyjfYXbSsywy9WW513IYkrI_dNG_7vu-IHahQ
18. *Oborotov Yu. N.* Paradyhma tsennostno-normatyvnoho ponymanya // Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy: Tezy dopovidei Vseukrainskoi naukovoii konferentsii / Vidp. red. prof. Yu. M. Oborotov. O. : Feniks, 2008. S. 5-6.
19. *Onishchenko N. M.* Pravovyi svitohliad: liudynotsentrynskyi vymir // Transformatsiia pravovoi ideologii u konteksti suchasnykh vyklykiv : monohrafiia / kol. avtoriv; za zah. red. N. M. Onishchenko. K. : TOV «Nilan-LTD», 2016. S. 63-105.
20. *Plavych S. V.* Teoretyko-metodolohichni zasady pravotvorchosti : dys. ...kand. yuryd. nauk : 12.00.01. K., 2009. 215 s.
21. *Rabinovych S. P.* Pryrodno-pravovi pidkhody v yurydychnomu rehuliuванні : monohrafiia. Lviv : Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav, 2010. 576 s.
22. *Rishennia* Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 15-rp/2004 vid 02 lystopada 2004 r. po spravi № 1-33/2004 za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 69 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia) // Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy «Zakonotvorchist». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>.
23. *Selivanov V.* Netotozhnist prava i zakonu (metodolohichniy aspekt) // Pravo Ukrainy. 2005. № 5. S. 7-11.
24. *Syrenko V.* Hosudarstvo: demokratycheskoe, pravovoe, sotsyalnoe (Ocherky. Diskussyonnye voprosy). K. : Yn-t hosudarstva y prava ym. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2013. 340 s.
25. *Slovnyk* ukrainskoi movy: v 11 tomakh. T. 4. 1973. S. 349.
26. *Sovetskyi* entsyklopedycheskyi slovar / hlav red. A. M. Prokhorov. Yzd-e 2-e. M. : Sov. ents., 1983. 1600 s.
27. *Suniehina S. O.* Pravo, moral i relihiia yak sotsialni rehulatory: obiektyvnyi ta subiektyvnyi vymiry // Pravova derzhava. Vyp. 28. K. : In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2017. S. 145-163.
28. *Teslenko M.* Pravo yak instrument sotsialnoi spravedlyvosti // Pravo Ukrainy. 2004. № 7. S. 40-43.
29. *Shaihorodskyi Yu.* Suspilna moral yak systema tsinnosti // Pravovi zasady zakhystu osobystisnykh tsinnosti ta suspilnoi morali: zb-k normatyvnykh aktiv Ukrainy / Uklad.: Yu. Zh. Shaihorodskyi, K. P. Merkotan. K. : Ukr. tsentr polit. menedzhmentu, 2007. S. 3-20.

Львова О. Л. Критерії моральності і природності у сучасному правотворенні

У статті наголошується на актуальності вивчення питання праворозуміння, зокрема, у контексті розмежування категорій «право» і «закон», розуміння природного, морального та справедливого.

Історія доводить, що кризи у державно-правових процесах породжуються, передусім, кризами моралі, які беруть свій початок з людини чи групи людей, на яких лежить тягар відповідальності за свій народ. У зв'язку з цим, суб'єкт правотворчості своєю головною метою має таке подвійне завдання: 1) співвідносити свою особистість і внутрішні моральні якості з соціокультурним, моральним контекстом суспільного життя конкретного народу; 2) здійснювати спостереження та моніторинг права, що де-факто, природно або в силу традиції чи звичаїв існує

у суспільних відносинах, і формалізувати його у вигляді конкретних правових норм з метою консолідації суспільства й захисту природних прав людини.

Підкреслюється законодавче визначення моралі як системи етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість. Щодо природності в юридичній літературі говориться, що універсальним критерієм для діагностування соціальних патологій є критерій протиприродності.

Як висновок констатується, що право є об'єктивною реальністю, що визначається загальносуспільним усвідомленням морального, справедливого, природного та істинного, що приносить благо як окремому індивіду, так і суспільству.

Ключові слова: верховенство права, закон, критерій, мораль, право, природність.

Lvova O. L. Criteria of morality and naturalness in modern law-making

The article emphasizes the relevance of the study of the problem of legal thinking, in particular, in the context of the delineation of the categories of «right» and «law», an understanding of the natural, moral and just.

History proves that crises in state-legal processes are generated, first of all, by the crises of morality that originate from a person or group of people who bear the burden of responsibility for their people. In this regard, the subject of law-making has its main objective as a dual task: 1) to correlate his personality and internal moral qualities with the sociocultural, moral context of the social life of a particular people; 2) monitor and monitor the law that de facto, naturally or by virtue of tradition or custom, exists in public relations, and formalize it in the form of specific legal norms for the purpose of consolidating society and protecting natural human rights.

At the same time, the markers of such conformity must become well-founded criteria, the main among which we consider the criteria of morality and naturalness, which are criteria of truth, which is not denied, since it does not depend on consciousness and human activity.

The legislative definition of morality as a system of ethical norms, rules of conduct in society based on traditional spiritual and cultural values, notions about goodness, honor, dignity, public duty, conscience, and justice are underlined. Regarding naturalness in the legal literature it is stated that the universal criterion for diagnosing social pathologies is the criterion of antinaturalness: «all that is unnatural is a social pathology, that is evil».

Taking into account these criteria, the article analyzes the text of the draft of such documents of the Ministry of Education of Ukraine as the Strategy for the Promotion of Gender Equality and Non-Discrimination in the Field of Education «Education: Gender Dimension-2021» and the current Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine «On Approval of Instructional and Methodological Materials for experts to conduct expert reviews of electronic versions of textbooks». In this case, neither the criterion of naturalness nor the criterion of morality has become a standard and a measure of law-making activity of the Ministry of Education and Science, and the criterion of non-discrimination and gender dimension, which contravenes the moral principles of society and violates the right of parents to the education of their own children according to their ideological beliefs and duty Parents influence the educational process.

As a conclusion, it is stated that the right is an objective reality, which is determined by the general social consciousness of moral, just, natural and true, which brings benefits both to an individual individual and to society in general.

Key words: rule of law, law, criterion, morality, law, naturalness.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-167-175

*Олена Миколаївна Макєєва,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
теорії та історії держави і права юридичного факультету
Національного авіаційного університету*

ІНФОРМАЦІЙНА ФУНКЦІЯ ПРАВОВОГО МОНІТОРИНГУ

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасні процеси глобалізації, які відбуваються в світі, його інформатизація потребують забезпечення ефективного механізму дії права, охорони та захисту прав людини, зміни ролі права в сучасному суспільстві. Все це обумовлює значний науковий інтерес до вивчення теоретичних аспектів ефективності норм права, розробки практичних рекомендацій з оцінювання їх ефективності за допомогою правового моніторингу, його видів та функцій. В умовах розвитку інформаційно-правового простору особливо актуальним є вивчення з точки зору його прикладного характеру інформаційної функції правового моніторингу. На сьогоднішній час функції правового моніторингу забезпечують політичну, соціальну, економічну сфери суспільства шляхом регулювання та координації відповідних відносин, забезпечують правовий порядок у конкретних сферах діяльності та правову культуру, затверджують права і свободи людини та громадянина. Моніторинг у сфері права мотивований не просто зображенням процесу, а розрахунком на отримання результату. На відміну від статистики та соціологічних опитувань, моніторинг спрямований на виявлення нових можливостей права та забезпечення його ефективності.

Аналіз досліджень і публікацій. У науковій юридичній думці питання правового моніторингу та ефективності законодавства досліджували О. Богачова, Дж. Боуман, О. Зайчук, О. Копиленко, Н. Нижник, Н. Оніщенко, І. Онищук, П. Рабінович А. Ришелюк, І. Терлецька та інші. Також питання правового моніторингу вивчали зарубіжні вчені Ю. Арзамасов, Д. Горохов, І. Жужгов, Я. Наконечний, Н. Толмачова. Проте окремого наукового дослідження інформаційної функції правового моніторингу не приділялося достатньої уваги.

Мета наукової статті полягає в дослідженні сутності та значення інформаційної функції правового моніторингу.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна революція, що відбувається в сучасному суспільстві, пов'язана не лише із формуванням і розвитком глобальних інформаційно-телекомунікаційних мереж, а й із докорінною трансформацією життя особистості, суспільства та держави. В інформаційному суспільстві з'являються якісно нові можливості для соціалізації особистості, доступу до накопичених людством знань, реформування державного управління на основі становлення електронного уряду та здійснення інформаційної політики держави з метою забезпечення відкритості й прозорості. Усі ці процеси узагальнюються в соціально-філософських економічних, політичних концептах, загальноприйнятих принципах і нормах міжнародного права, під час формування державної політики.

У сучасних умовах інформаційно-правового розвитку України правовий моніторинг необхідний для реалізації принципу верховенства права, підвищення якості прийнятих політико-правових рішень і транспарентності правотворчої діяльності, зниження рівня суперечливості законодавства, досягнення стабільності правової політики, підвищення рівня правосвідомості та правової культури населення, впорядкування діяльності у сфері законотворчості, забезпечення єдиного правового простору держави й підвищення ефективності правозастосовної практики.

Р. Ієрінг вказував, що право існує для того, щоб реалізуватися. Реалізація – життя, істина й саме право [1, с. 29].

На початку розвитку теорії правового моніторингу його розглядали як процес спостереження та аналізу правових норм та явищ, який передував підготовці висновку експертизи проекту або чинного нормативно-правового акта [2]. На сьогоднішній день переважає думка, що правовий моніторинг є явищем, яке охоплює, зокрема, і правову експертизу нормативно-правових актів як складову [3, с. 56, с. 118].

Як зазначає І. Онищук, правовий моніторинг – це самостійний, спеціальний вид правового контролю та періодичне (постійне) стеження за динамікою й статикою правових відносин і норм,

за взаємозв'язком формалізованої правотворчості та правозастосування, а ще й як інноваційний прагматичний метод отримання знання про якість та ефективність НПА, який поєднує інформаційний (демонстраційний), аналітичний, інтерпретаційний, експертний, прогнозний, системний супровід правотворчості й правозастосування [4, с. 232].

За допомогою правового моніторингу можна вирішити головне завдання, яке полягає в оцінюванні якості та ефективності НПА, прогнозуванні правового регулювання суспільних відносин, визначенні конкретних правових, організаційних, інституційних та інших заходів для його забезпечення. Повномасштабне справджування зазначеної функції створює необхідне становище для реалізації ще й інших функцій правового моніторингу, які забезпечують його вплив на механізм правового регулювання суспільних відносин.

Так, О. Копиленко та О. Богачова звертають увагу на необхідності підвищення ефективності законотворчого процесу шляхом дослідження питань ефективності дії прийнятих законів, а саме шляхом проведення моніторингу чинного законодавства та правозастосовної практики і нормативного закріплення питання оцінки ефективності законодавства як офіційної стадії законотворчого процесу [5, с. 10].

Для визначення сутності функцій правового моніторингу необхідно розглянути поняття «функція» (від лат. *functio* – вчинення, виконання, діяльність), що означає обов'язок, коло діяльності, призначення, роботу, місію, явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і перетворюється відповідно до його змін. У юридичній науці поняття «функція» характеризує соціальну роль держави і права, напрям впливу на суспільство. Застосування структурно-функціонального підходу в юридичній науці було обумовлено, перш за все, системним розумінням феномену права. На початку ХХ століття з'являється теорія функцій права, а структурно-функціональний підхід застосовується у різних юридичних школах. В якості предмета дослідження в рамках структурно-функціонального підходу досліджується право як функціональна система, що складається з нормативних, організаційних, інструментальних та соціальних структурних елементів, що виконують функції, пов'язані з задоволенням потреб людей і урегулювання відносин між ними. Це стало підґрунтям розуміння права через функції, що реалізуються у процесі суспільних відносин.

Серед науковців-юристів немає єдиного підходу до визначення функцій правового моніторингу. На думку Ю. Арзамасова та Я. Наконечного, функції правового моніторингу обумовлені метою та завданнями даного інституту. Системний характер правового моніторингу обумовлює прояв, взаємодію та взаємодоповнення таких його функцій, як: спостережної; контрольної; інформаційної; аналітичної; експериментальної; прогностичної [2, с. 27, 49].

А. Акмалова та Д. Капіцина виділяють наступні: 1) спостереження (відстеження подій), аналіз нормотворення та правозастосування як процесу правильного чи такого, що відхиляється від певних стандартів; 2) інновація – виявлення та поширення позитивного досвіду, в тому числі з використанням експериментів, вироблення рекомендацій для нормотворчості, правозастосування та управління; 3) оптимізація – пошук моделей оцінювання правового регулювання, що знижують адміністративні бар'єри; 4) прогнозування розвитку правових явищ і управління; інформування – демонстрація процесу нормотворчості й правозастосування з певним ступенем прозорості для законодавців, правозастосовувачів, контрольних органів, громадян; 5) систематизація – впорядкування зв'язків між нормами права, прямого й зворотного зв'язків суб'єктів нормотворення та прямого й зворотного зв'язків суб'єктів нормотворення та правозастосування; 6) критеріалізація – вироблення та коригування критеріїв, необхідних для розробки стандартів і регламентів, оцінювання правового регулювання [6, с. 18-19].

Можна погодитися з класифікацією функцій правового моніторингу, яку подає І. Онищук, який визначає такі функції: спостереження, контрольну, інформаційну, аналітичну, прогностичну, функцію планування діяльності, оціночно-стимулююча функція, експериментальну. До того ж автор називає її самостійний напрямок моніторингової діяльності, слід виділити інформаційну функцію. Інформаційне забезпечення є дуже важливим для всіх видів нормотворення: від законодавчої діяльності до підготовки й прийняття корпоративних правових приписів, та й усіх видів правозастосування [7, с. 18-19].

Зупинимось на дослідженні інформаційної функції правового моніторингу. Термін «інформація» був введений в юридичну науку в кінці 60-х років ХХ ст. у зв'язку зі спробами застосування досягнень кібернетики та теорії інформації для аналізу інформаційно-правових процесів. Вивчен-

ня правової інформації, як одного з різновидів інформації, перші спроби запропонувати визначення поняття «правова інформація» були зроблені в кінці 60-х - 70-х років ХХ ст. Надалі в юридичній літературі з'явилися й інші роботи, що розкривають особливості права як носія інформації, особливості правової інформації, комп'ютерного та інформаційного права. Конституція України проголосила Україну правовою державою, що визнає право як міру свободи і справедливості, виражену в законах, підзаконних актах і практиці реалізації прав і свобод людини, демократії тощо. Розуміння права як найважливішого засобу соціальної інформації, зберігача найрізноманітніших відомостей про явища суспільного життя, разом з вивченням процесів правосвідомості, соціології права, механізму правового впливу – все це дозволило в 70-і рр. ХХ ст. ввести в науковий обіг категорію «інформаційна функція».

У ході здійснення моніторингу віднаходиться різна інформація: про підготовку та обговорення НПА; про експертну оцінку НПА; про вступ НПА в юридичну силу; про застосування НПА державними та муніципальними органами влади. Інформація, отримана в результаті правового моніторингу, повинна зберігатися в базах даних та бути доступна кожному фахівцю, який бере участь у процесі розробки й прийняття НПА, через те, що для правильного прийняття управлінського рішення необхідна інформація про стан об'єкта управління [6, с. 12].

В. Косович вважає, що елементом правового моніторингу може виступати експертиза нормативно-правових актів і явищ, процесів, фактів, пов'язаних з ними, оцінка яких потребує спеціальних знань [7, с. 42].

Як відомо, прямий переклад слова «monitoring» – це «відстеження» та «контроль». Як свідчить міжнародна практика, розбудова правової демократичної держави неможлива без ретельної системи моніторингу дотримання прав людини та оприлюднення його результатів з метою стимулювання суспільства та державних структур до усунення проблем, які були виявлені за допомогою моніторингу. Європейський вектор розвитку України передбачає, в тому числі, й орієнтацію на європейські правові норми. Одним з основних документів Ради Європи є Європейська конвенція з прав людини (офіційна назва – «Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод»), яка вступила в силу в 1953 р. та, із заявами та застереженнями, була ратифікована Україною у 1997 р. Конвенція зобов'язує держави, які її ратифікували, дотримуватися на своїй території основних прав та свобод людини. Реальним дієвим інструментом захисту прав, які декларуються Конвенцією, є Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ). У своїй 6-й статті Конвенція декларує право на справедливий судовий розгляд. Мета судового моніторингу в широкому сенсі – збір достовірних даних про практику здійснення правосуддя для сприяння поточним реформам судової системи та підвищення відповідності встановлених процедур судового розгляду шостої статті Європейської конвенції з прав людини. Одним з важливих завдань моніторингу є широке розповсюдження його результатів. А це є інформаційною функцією правового моніторингу.

Інформаційна функція правового моніторингу тісно пов'язана з інформаційною функцією права. Тим більше, право реалізує інформаційну функцію поряд зі своїми суто юридичними завданнями, набуваючи також інформаційної якості. В цьому знаходить прояв його соціальна природа, здатність впливати на волю, свідомість і психіку людини, реалізуватися через сприйняття людьми.

Інформаційна функція права полягає в інформуванні індивідів про їхні права та обов'язки. І. Антошиною визначено інформаційну функцію права як основну юридичну функцію права, яка діє постійно, без обмеження часових рамок та реалізує себе через інформаційно-правовий вплив на свідомість та волю людей, їх поведінку, забезпечуючи регулятивну, охоронну та виховну дію права [9, с. 4].

Як наголошує Н. М. Оніщенко, реалізація функцій права в інформаційній формі забезпечує доведення до широкого загалу державних дозволів та заборон, інформування про методи, засоби досягнення суспільно корисних цілей. Правова інформованість членів суспільства – необхідна умова функціонування правової системи [10, с. 6].

На підставі зазначених поглядів можна визначити, що інформаційна функція права полягає у доведенні до громадян правової інформації, впливає на правосвідомість особи, сприяє формуванню інформаційно-правової культури особи. А правовий моніторинг розглядається як система інформаційних спостережень, що дає можливість аналізувати і оцінювати: результати законопроектної діяльності (правотворчий процес); якість нормативних правових актів, прийнятих тим чи іншим правотворчим органом відповідно до наданої йому правотворчої компетенції; ефективність практичної дії нормативно-правових актів, їх реалізації (правозастосовний процес).

Висновки. Отже, інформаційна функція правового моніторингу є механізмом контролю за збором, аналізом та узагальненням інформації про стан законодавства; системою спостережень з метою аналізу й оцінювання якості НПА, їх ефективності. Інформаційна функція забезпечує інформаційні спостереження; інформаційно-оцінні дії з метою комплексної оцінки форм, змісту й реалізації НПА. Реалізація даної функції забезпечується діяльністю державних органів, що передбачає систематичне узагальнення та систематизацію правової інформації; алгоритмом дій щодо визначення пріоритетів, планування, методів збору інформації, перехресної перевірки інформації, звітності, аналізу інформації.

Список використаних джерел

1. *Иеринг Р. Ф.* Юридическая техника : сб. / Р. ф. Иеринг; сост. А. В. Поляков. – М. : Статут, 2008. – 230 с.
2. *Арзамасов Ю. Г.* Мониторинг в правотворчестве: теория и методология / Ю. Г. Арзамасов, Я. Е. Наконечный. – М. : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2009. – 196 с.
3. *Арзамасов Ю. Г.* Концепция мониторинга нормативных правовых актов / Ю. Г. Арзамасов, Я. Е. Наконечный. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 208 с.
4. *Онищук І. І.* Правовий моніторинг: теоретичні та прикладні засади : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01; Національна академія внутрішніх справ. – К., 2012. – 554 с.
5. *Копиленко О. Л.* Законотворчий процес: стан та шляхи вдосконалення / О. Л. Копиленко, О. В. Богачова // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2010. – № 1. – С. 5-14.
6. *Акмалова А. А.* Мониторинг как вид правового контроля / А. А. Акмалова, Д. В. Капицына // *Ars administrandi* (Искусство управления). – 2013. – № 2. – С. 13-26.
7. *Онищук І. І.* Функції правового моніторингу / І. І. Онищук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – Серія ПРАВО. Випуск 32. Том 1. – С. 613.
8. *Косович В. М.* Правовий моніторинг як засіб вдосконалення нормативно-правових актів в Україні // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 3. – С. 31-44.
9. *Антошина І. В.* Інформаційна функція українського права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / І. В. Антошина. – Одеса, 2015. – 21 с.
10. *Оніщенко Н. М.* Деякі підходи до вивчення комунікативних властивостей права / Н. М. Оніщенко // Комунікація: Науково-практичний збірник. – 2013. – № 3. – С. 9-13.

Макеєва О. М. Інформаційна функція правового моніторингу

У статті досліджуються теоретико-правові аспекти інформаційної функції правового моніторингу. Зазначено, що правовий моніторинг розглядається як система інформаційних спостережень, що дає можливість аналізувати і оцінювати: результати законопроектної діяльності (правотворчий процес); якість нормативних правових актів, прийнятих правотворчим органом відповідно до наданої йому правотворчої компетенції; ефективність практичної дії нормативно-правових актів, їх реалізації (правозастосовний процес). Доведено, що інформаційна функція правового моніторингу є механізмом контролю за збором, аналізом та узагальненням інформації про стан законодавства; системою спостережень з метою аналізу й оцінювання якості НПА, забезпечення їх ефективності.

Ключові слова: правовий моніторинг, функція, інформаційна функція, ефективність законодавства, нормативно-правові акти, інформаційне суспільство.

Makeyeva O. M. Information function of legal monitoring

In today's conditions of information and legal development of Ukraine, legal monitoring is necessary for the implementation of the rule of law principle, improving the quality of political and legal decisions and transparency of law-making activity, reducing the level of contradictory legislation, achieving the stability of legal policy, raising the level of legal awareness and legal culture of the population, streamlining activities in the field of lawmaking, ensuring a unified legal space of the state and increasing the effectiveness of law enforcement practices. With the help of legal monitoring, one can solve the main task, which is to assess the quality and effectiveness of the NPA, predict the legal regulation of social relations, determine the specific legal, organizational, institutional and other measures to ensure it. Full-scale enforcement of this function creates the necessary situation for the implementation of other functions of legal monitoring, which ensure its influence on the mechanism of legal regulation of social relations.

The article deals with the theoretical and legal aspects of the information function of legal monitoring. It is noted that legal monitoring is considered as a system of information observation, which makes it possible to analyze and evaluate: the results of legislative activity (law-making process); the quality of normative legal acts adopted by one or another law-making body in accordance with the law-making competence granted to it; effectiveness of practical action of normative legal acts, their implementation (law enforcement process). It is proved that the information function of legal monitoring is the mechanism of control over the collection, analysis and generalization of information on the status of legislation; a system

of observations for the purpose of analysis and evaluation of the quality of NSA, their effectiveness. The implementation of this function is ensured by the activities of state bodies, which involves the systematic generalization and systematization of legal information; the algorithm of action for determining priorities, planning, methods of information gathering, cross-checking information, reporting, information analysis.

Key words: legal monitoring, information function, efficiency of legislation, normative legal acts, information society.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-176-180

УДК 340

*Михайло Андрійович Марченко,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВА НА ПОВАГУ ДО ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Постановка проблеми. Демократична та правова держава відповідає перед громадянами за свою діяльність. Саме тому питання верховенства права, захисту та поваги до основоположних прав і свобод людини, зокрема її честі та гідності є одним із найголовніших питань, як внутрішньої, так і зовнішньої політики будь-якої розвиненої країни.

Як зазначає Н. Оніщенко, демократична державна влада – це постійний партнер особи, що самовдосконалюється. Вона дієвий і активний прибічник свободи, фізичного і культурного розвитку людини. Ось чому, розглядаючи взаємозв'язок держави, права і свободи особи, необхідно зазначити, що існують права і свободи, які в жодному разі не можуть обмежуватися – це природні права і свободи людини [1, с.72]. Основний зміст багатьох юридичних гарантій свободи полягає в забезпеченні необхідних умов для нормального життя та активної діяльності громадян у суспільстві, у зв'язку із чим непересічного значення набуває нормативно-правове закріплення права на повагу до людської честі та гідності, а також налагодження дієвих механізмів правового реагування на порушення змісту та суті зазначеного права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В українській правовій думці проблематиці розвитку та становлення, захисту та нормативно-правового закріплення прав і свобод людини, а також честі та гідності особи присвячено низку наукових праць. Проте стан дослідження вказаної проблематики, на жаль, є значною мірою віддзеркаленням реальної картини із практичної реалізації вказаного права, тому актуальність досліджень у цій сфері залишається поза сумнівом, через що потребує додаткового розгляду та деталізації. Втім, необхідно віддати належне попереднім напрацюванням, хочемо зазначити, що цією проблематикою в різні часи займалися: Н. Кузнецова, Н. Оніщенко, О. Петришин, О. Скрипнюк, С. Стеценко, С. Шевчук, Ю. Шемшученко, О. Ющик тощо.

Мета статті полягає у порівняльно-правовому аналізі нормативно-правового закріплення, одного із основоположних компонентів комплексу прав і свобод людини – права на повагу до людської гідності, як у європейському правовому просторі, так і вітчизняному, зокрема, надання пропозицій щодо вдосконалення механізму захисту вищезазначеного природного та невід'ємного права особи.

Нормативно-правове закріплення права на повагу до честі і гідності людини затверджено на рівні усіх основних міжнародних нормативно-правових актів. Зміст вказаного права полягає у встановленій забороні на вчинення будь-яких дій, пов'язаних із приниженням гідності, неправомірним поводженням чи неспівмірним покаранням.

Так, науковець В. Розадовський стверджує, що недоторканність гідності та честі людини є особливим немайновим благом, яке є невіддільним від особистості і яким певний індивід наділений від народження [4, с. 80].

Отже, відповідно до статті 1 Конвенції про права дитини від 1989 р. дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18 річного віку, згідно зі ст. 16 вказаного нормативно-правового акта, забороняється будь-яке незаконне посягання на її гідність та честь [3].

Зокрема, відповідно до статті 5 Загальної декларації прав людини, ніхто не повинен піддаватися катуванню або жорстокому, нелюдському або такому, що принижує честь і гідність особи поведінню і покаранню [5]. Ідентичне формулювання щодо заборони поведінки, яка може призвести до приниження честі і гідності особи, закріплено в ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Згідно з Міжнародним актом про громадянські і політичні права, держави, які беруть участь у вказаному Пакті, визнають гідність, як ту категорію, яка властива всім членам людської сім'ї, зазначаючи, що всі права випливають із властивої людській особі гідності [6]. Враховуючи вищезазначене, українські вчені стверджують, що на міжнародному рівні людська гідність визнається джерелом прав людини.

Непересічного значення в цьому контексті набуває вивчення європейської практики реалізації прав та свобод і законних інтересів людини. Не можливо не зробити акцент на нормах європейської правової системи, які створили фундамент сучасних європейських цінностей та правових гарантій.

Так, відповідно до змісту окремих положень Договору про Європейський Союз (ст. 2), система правових орієнтирів, яка була закладена в його основу, включає в себе повагу до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та повагу до прав людини. Вищезазначені цінності є загальними для країн-членів Європейського Союзу, як тієї спільноти, для якої є притаманним плюралізм, недискримінація, терпимість, справедливість, солідарність, а також рівність між чоловіком та жінкою [7].

Також питання поваги до людської гідності країнами-членами ЄС виносяться на перший план не лише у внутрішньополітичних аспектах діяльності, а також у питаннях зовнішньої політики.

Відповідно до статті 21 глави 1 Загальних положень щодо зовнішньополітичної діяльності Союзу, зазначається, що ЄС прагне просувати у всесвіті демократію, правову державу, загальність на неподільність прав людини і основоположних свобод, повагу до людської гідності, принципи рівності та солідарності.

Н. Оніщенко вважає, що говорячи про засади правового становища особи в ЄС, необхідно усвідомлювати, що це питання складне, кроссекторальне і потребує системного викладення, а також дослідження певної системи прав, свобод і законних інтересів особи. Необхідно усвідомлювати, що принцип правового становища людини і громадянина являє собою основоположні начала та керівні засади права [8, с. 73].

Зокрема, посилаючись на Хартію основних прав Європейського Союзу 2000 р. (далі – Хартія), особистісні права і свободи закріплені у таких главах, як «Гідність» (гл. 1) та «Свободи» (гл. 2).

У зв'язку із переважаючою думкою щодо гідності людини, як одного із «найболучіших» прав, вказана сфера потребує більш детального вивчення. Проте, безумовно, важливою гарантією цього права є чітка заборона тортур, приниження людської гідності, нелюдських покарань.

Аналізуючи нормативно-правові документи країн ЄС, було зроблено висновок про те, що у більшості нормативних установлень щодо членів ЄС питання, пов'язані із правом людини на визнання її гідності, займають пріоритетні позиції.

Наприклад, відповідно до статті 1 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини, гідність людини визнається недоторканою, а повага з боку державної влади є гарантованою [8].

Також, посилаючись на окремі положення Конституції Польщі, а саме – II розділ, який має назву «Свободи, права та обов'язки людини і громадянина», гідність людини закріплена як природна та невідчужувана і визнається у якості джерела свободи та прав людини і громадянина [9].

Конституція Грецької Республіки у ст. 2 проголошує повагу до гідності особи та встановлює необхідність захисту вказаного невідчужуваного від людини права, покладаючи одночасно на державу обов'язок щодо відповідного та належного захисту [10].

Важко переоцінити сьгодні значення в європейському просторі права на повагу до гідності особи, яке покликане забезпечувати однакові умови для реалізації прав і свобод всіма рівними суб'єктами правовідносин, усвідомлюючи кожним учасником правовідносин свого значення та унікальності. На думку видатного українського вченого А. Селіванова, «людська гідність» для суспільства і держави характеризує стандарт демократії, що має підтверджуватися своїм визначальним соціально-політичним значенням для всіх правовідносин, які становлять права людини».

В Україні питання, пов'язані із конституційною гарантією захисту честі та гідності людини, вперше були зафіксовано в 1992 р. в офіційному проекті Конституції України, підготовленою робочою групою відповідної Конституційної комісії, яку очолив видатний професор Л. Юзьков. Як зазначають провідні українські дослідники, саме в цьому фрагменті історії України, було закладено подальший вектор розвитку української правової системи на шляху до розбудови демократичної країни, беручи за основу перевірені часом європейські стандарти та правові критерії.

Законодавець у ст. 28 Основного Закону України закріплює право особи на людську гідність, проте у більшості випадків поза увагою науковців та практиків залишається те, що право на людську гідність також закріплюється ст. ст. 3 і 21 Конституції України; це право входить до складу прав і свобод, однак «стоїть начебто перед ними» [11, с. 8].

На думку С. Вдовіченко, ст. 3 Основного Закону України містить приписи, які дають підстави вважати людську гідність, поряд із життям і здоров'ям та іншим, елементом провідного права людини – можливістю вільно, на власний розсуд формувати розвиток своєї особистості. Так само і ст. 21 Конституції України гарантує свободу і рівність людей у гідності та правах. Тобто з моменту народження гідність кожного є однаковою, «рівною» з іншими. Усвідомлення цього сприяє формуванню у кожної особи почуття власної гідності, очікування поваги до неї з боку інших людей, установку на відстоювання своїх прав, а також визнання нею рівних прав інших людей [2, с. 62].

Таким чином, як зазначають лідери української юридичної думки, право на людську гідність фактично існує в українській правовій системі у двох вимірах: беручи до уваги ст. ст. 3 та 21 Конституції України – як елемент провідного права особи, сутність природних прав та аналізуючи ст. 28 Основного Закону – конкретно визначене позитивне право.

Окрім цього, необхідно зазначити про цивільно-правовий захист честі і гідності особи в українському законодавстві.

Так, наведена категорії прав особи, згідно зі ст. 201 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) відноситься до особистих немайнових благ, разом із життям здоров'ям, репутацією, а також іншими благами.

Зокрема, оскільки згідно зі ст. 275 ЦК України особисті немайнові права можуть бути предметом цивільно-правового захисту у разі їх порушення, то неможливо не акцентувати увагу на тому, що законодавець не дарма у ст. 297 ЦК України закріплює нормативний припис про те, що кожен має право на повагу його гідності та честі, чітко зазначаючи, що гідність та честь фізичної особи є недоторканими.

Соціальна обумовленість досліджуваної категорії прав є беззаперечною, проте, на жаль, кримінально-правова відповідальність, за посягання на міжнародно-визнане право особи на повагу до її честі та гідності, прямо не передбачена.

Разом з тим Кримінальний кодекс України в Особливій частині має третій розділ під назвою «Злочини проти волі, честі та гідності особи», відповідно до норм якого встановлюється кримінальна відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146), захоплення заручників (ст. 147), підміну дитини (ст. 148), торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини (ст. 149), експлуатацію дітей (ст. 150), використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1) та незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151).

Висновки. Враховуючи вищевикладене, необхідно зазначити про те, що гідність людини, право, яке вона має від народження, є однією із найвищих соціальних цінностей, яке стоїть поряд із життям і здоров'ям, недоторканністю та безпекою індивіда. Завдяки категорії гідність, людина має можливість усвідомлювати свою значущість у суспільстві, шляхом реалізації її духовних, фізичних та моральних якостей та, незалежно від її відношення до певної спільноти, як частини людства.

Проте, на превеликий жаль, сьогодні в українській правовій системі право на непорушність гідності людини є недооціненим, а його нормативно-правове закріплення має суто формальний характер.

Українські дослідники вважають, що проблематика забезпечення права на людську гідність, криється не стільки у законодавчій площині, скільки у правозастосовній практиці, у зв'язку із відсутністю концепції визначення меж цього права, оскільки, по факту, порушення майже будь-якого права людини так чи інакше може принизити її гідність. Наприклад, вищезазначене цілком співвідноситься із завданням моральної шкоди, що все більше знаходить своє відображення у суспільно-політичних реаліях сьогодення, проте у зв'язку із відсутністю належних механізмів правового регулювання, отримати компенсацію моральної шкоди майже неможливо.

Таким чином, спираючись на результати аналізу, міжнародних нормативно-правових актів, основних законів країн-членів ЄС, Конституції України та норм вітчизняного законодавства, а також юридичної літератури разом із дослідженнями провідних науковців у сфері забезпечення прав і свобод людини, можна сформулювати шляхи вирішення проблеми захисту права особи на повагу до її гідності:

- дослідити категорію «гідність людини» у порівняльно-правовому аспекті, з метою розроблення критеріїв та визначення меж вказаної категорії з числа основоположних прав людини;
- підготувати пропозиції щодо вдосконалення українського законодавства у сфері охорони прав та свобод людини і громадянина, зокрема в контексті забезпечення та реалізації права на повагу до гідності особи;
- закріплення терміна «гідність» на законодавчому рівні, а також встановлення прямої кримінально-правової відповідальності за посягання на гідність людини як найвищу соціальну цінність;
- розробити науково-практичні рекомендації для студентів юридичного профілю щодо механізмів захисту гідності людини та порядку звернення до судових установ, у разі порушення такого права з боку державних органів чи органів місцевого самоврядування, організацій будь-якої форми власності, а також третіх осіб.

Список використаних джерел

1. *Оніщенко Н.* Свобода гідність та рівність людини крізь європейський фокус / Н. Оніщенко // *Матеріали міжнародного науково-практичного семінару, присвяченого пам'яті Л. Юзькова.* – 2018. – С. 72-74.
2. *Вдовіченко С.* Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду / С. Вдовіченко, В. Кампо // *Вісник Конституційного Суду України.* – 2012. – №4. – С. 56-68.
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irf.ua/knowledgebase/publications/npm_2013/6
4. *Розвадовський В.* Проблеми правового захисту й охорони честі та гідності людини в Україні / В. Розвадовський // *Матеріали міжнародного науково-практичного семінару, присвяченого пам'яті Л. Юзькова.* – 2018. – С. 79-85.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&l=ru&object=translation
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pravo.org.ua/img/books/files/1525439592pol_const_new_a5_web.pdf
10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://legalns.com/%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%BD%D1%8B%D0%B5>.
11. *Рабінович П. М., Гришчук О. В.* Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти) : праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина / П. М. Рабінович, О. В. Гришчук. – Львів : Світ, 2006. – С. 12.

References

1. *Onishchenko N.* Svoboda gidnist' ta rivnist' lyudini kriz' evropejs'kij fokus / N. Onishchenko // *Materiali mizhnarodnogo naukovopraktichnogo seminaru, prisvyachenogo pam'yati L. Yuz'kova.* – 2018. – S. 72-74.
2. *Vdovichenko S.* Pravo na lyuds'ku gidnist': ukrains'ka teoriya i praktika u konteksti evropejs'kogo dosvidu / S. Vdovichenko, V. Kampo // *Visnik konstitucijnogo sudu Ukraïni.* – 2012. – №4. – S. 56-68.
3. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.irf.ua/knowledgebase/publications/npm_2013/6
4. *Rozvadovs'kij V.* Problemi pravovogo zahistu j ohoroni chesti ta gidnosti lyudini v Ukraïni/ V. Rozvadovs'kij // *Materiali mizhnarodnogo naukovopraktichnogo seminaru, prisvyachenogo pam'yati L. Yuz'kova.* – 2018. – S. 79-85.
5. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
6. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
7. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
8. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&l=ru&object=translation.
9. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://pravo.org.ua/img/books/files/1525439592pol_const_new_a5_web.pdf
10. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <https://legalns.com/%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%BD%D1%8B%D0%B5>.
11. *Rabinovich P. M., Grishchuk O. V.* Pravo lyudini na kompensaciyu moral'noï shkodi (zagal'noteore\`tichni aspekti) : praci L'vivs'koï laboratorii prav lyudini i gromadyanina / P.M. Rabinovich, O. V. Grishchuk; APNU. NDI derzh. bud\`va ta misc. samovryaduvannya; Redkol. P. M. Rabinovich [ta in.]. – L'viv: SVIT, 2006. – S. 12.

Марченко М. А. Нормативно-правове закріплення права на повагу до людської гідності в українській та європейській правових системах (порівняльно-правовий аспект)

Дана стаття присвячена надзвичайно важливому питанню в правовій системі будь-якої країни, а саме – природному та невід’ємному праву людини на повагу до її гідності. У статті проведено аналіз досліджень провідних українських вчених, які вивчали проблематику нормативно-правового закріплення права на людську гідність. Особливий акцент зроблено на порівняльному аспекті нормативно-правового закріплення права особи на повагу до людської гідності в основоположних документах країн Європейського Союзу. Беручи до уваги зазначене, проаналізовано конституційні положення окремих країн-членів ЄС, які визнають право людини на повагу до її гідності на рівні національних інтересів. Окрім цього, в контексті вітчизняної правової думки, нами було простежено перші згадки про необхідність конституційного закріплення вказаного права, з посиланням на європейський досвід у сфері захисту прав і свобод людини. Разом із аналізом конституційних положень щодо нормативних приписів про необхідність визнання права особи на повагу до її гідності, акцентуємо увагу на нормах цивільного законодавства, які встановлюють юридичні підстави для захисту вказаного природного права. Щодо кримінально-правової відповідальності за порушення права особи на визнання її гідності, то, сьогодні вона прямо не передбачена. Проте відповідальність за злочини, об’єктом яких виступає людська гідність, визначається відповідними статтями Кримінального кодексу України. На підставі аналізу норм вітчизняної правової системи з провідними нормативно-правовими актами країн Європейського Союзу запропоновано шляхи вдосконалення стану захищеності права особи на повагу її гідності, як з теоретичної точки зору, так і на практиці.

Ключові слова: нормативно-правове закріплення, людина, права і свободи, право на гідність.

Marchenko M. A. Legal and regulatory consolidation of right to human dignity in Ukrainian and European legal frameworks (comparative and legal aspect)

This paper is dedicated to the high-priority problem of legal framework of any country, namely, to the natural and inherent right to human dignity. The paper analyses the leading Ukrainian scientists’ studies of the issues of legal and regulatory consolidation of the right to human dignity. Thus, in different times, the said issue category was studied by: 1) N. Kuznetsova, 2) N. Onishchenko, 3) O. Petryshyn, 4) O. Skrypniuk, 5) S. Stetsenko, 6) S. Shevchuk, 7) Yu. Shemshuchenko, 8) O. Yushchuk. Particular emphasis was placed on the comparative aspect of legal and regulatory consolidation of human right to dignity in the underlying documents of the EU countries. Given the above, the paper investigates into constitutional provisions of separate EU member states, acknowledging the human right to dignity at the national interest level.

Besides, within the framework of the national legal thought, the author traced the first references to the necessity of constitutional consolidation of the specified right with reference to the European experience in the field of protection of human rights and liberties. Along with the analysis of constitutional provisions regarding regulatory prescriptions on the necessity to recognize the human right to dignity, the author points up civil law regulations establishing legal grounds for protection of the same natural right.

Social predicament of the investigated category of rights is out of question, however, unfortunately, criminal and legal accountability for infringement of the internationally recognized right to honor and dignity is not expressly regulated. In particular, accountability for the crimes against human dignity is provisioned in relevant clauses of the Criminal Code of Ukraine.

Thus, provisions of the third section of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine called “Crimes Against Liberty, Honor and Dignity of a Person” establish criminal responsibility for illegal imprisonment or kidnapping (Cl. 146), taking hostages (Cl. 147), child substitution (Cl. 148), human trafficking or other illegal agreement regarding person (Cl. 149), child labor (Cl. 150), using minor children for begging (Cl. 150-1) and illegal psychiatric detention (Cl. 151).

Further, based on the results of analysis of international regulatory legal acts, fundamental laws of the EU member states, the Constitution of Ukraine and domestic statutory provisions, as well as law books and investigations of the leading scientists in the field of enforcement of human rights and liberties, there were suggested the ways to improve the state of protection of human right to dignity from a theoretical perspective, as well as in practice.

Key words: legal and regulatory consolidation, human, rights and liberties, right to dignity.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-180-184

УДК 340.1

*Грина Володимирівна Міма,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного та трудового права
Криворізького економічного інституту
ДВНЗ «Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

АКСІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ РЕЛІГІЙНО-ПРАВОВИХ ТРАДИЦІЙ ЯК ПРАВОВИХ ЯВИЩ

Постановка проблеми. Для сучасної юриспруденції залишається вельми актуальними питання про роль аксіологічного (ціннісного) підходу в методології правових досліджень. Утвердження методологічного плюралізму в сучасній українській юриспруденції обумовлює пошук нових підходів до дослідження правових явищ і концептуального переосмислення традиційних; спостерігається єдність думок серед вчених-правників стосовно змістовного наповнення поняття – ціннісного (аксіологічного) підходу та залишається відкритим питання про його евристичні можливості в розкритті сутності права; є важливим вирішення питання про місце аксіологічного (ціннісного) підходу у системі методології юриспруденції. Крім того, розуміння поняття ціннісного підходу має важливе практичне значення з точки зору можливості його застосування в дослідженні релігійно-правових традицій як правових явищ, ступень їх впливу на формування та розвиток джерел права, на правотворчий та правореалізаційний процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розуміння різновидів ціннісного підходу до права та їхніх філософських витоків є настільки важливою проблемою, що завжди спостерігається нагальна потреба в дослідженнях у цій сфері. Це знаходить відображення в працях О. Бандури, Х. Бехруза, П. Гайденко, В. Дудченко, А. Козловського, С. Максимова, О. Мартишина, В. Нерсесянца, Ю. Оборотова, А. Полякова, П. Рабіновича, А. Чефранова та інших провідних сучасних вчених. Різноманітні аспекти означеної проблеми знайшли своє відображення як філософське вчення про цінності (А. Берелехис, Г. Ільїнська, М. Підлісний, В. Шубін та інших) та методологія права (В. Баранов, М. Баранова, А. Крижанівський, Р. Лукач та інші). Питання аксіології та системи соціального-нормативного регулювання суспільних відносин було предметом розгляду значної кількості мислителів і науковців як у філософська категорія (М. Бердяєв, М. Володимирський, І. Ільїн, Б. Кістяківський, Л. Петражицький, В. Соловйов, П. Сорокін, Ю. Хабермас, Б. Чичерін, О. Шпенглер, П. Юркевич та інші), так і в межах правового дискурсу, які займалися проблемами аксіології права, взаємозв'язку людини, права і цінностей (В. Бігун, М. Патеї-Братасюк, К. Горобець, Д. Гудима, А. Козловський, М. Козюбра, М. Костицький, С. Максимов та інші). Однак питання аксіологічного підходу в аналізі саме релігійно-правових традицій як правових явищ системно не досліджувалось. Метою статті є висвітлення основних положень аксіологічного підходу як засобу пізнання релігійно-правових традицій як правових явищ. Адже у наш час на тлі процесів глобалізації інтенсифікується процес діалогу правових культур, що актуалізує необхідність дослідження різноманіття традицій права та вимагає знаходження відповідних методологічних підходів. Все це потенціє дослідження у сфері удосконалення методології юриспруденції, активізує пошуки в напрямку більш широкого використання аксіологічного підходу, зокрема в дослідженнях релігійно-правових традицій.

Основні результати дослідження. Активізація дослідження методології юриспруденції є позитивним явищем з огляду на необхідність відходу від догматичної дослідницької парадигми державно-правових закономірностей, що сприяє додаванню до пізнавального інструментарію правових явищ значної кількості новітніх підходів, наприклад синергетичний, кібернетичний, аксіологічний тощо. У сучасних правових дослідженнях існує низка різноманітних інтерпретацій цього поняття. Так, П. М. Рабінович під терміном «підхід» розуміє побудовану на загальних філософських категоріях світоглядну аксіоматичну ідею, яка постулює загальну стратегію дослідження [12, с. 24].

Тобто концептуальним підходом у юриспруденції можна вважати загальну спрямованість дослідження, обумовлену певною фундаментальною ідеєю, крізь яку проходить процес осягнення права. Вибір підходу визначає відбір методів дослідження, а також інтерпретацію отриманих результатів крізь призму певної концептуальної ідеї. Концептуальний підхід реалізується за допомогою певних методів дослідження – загальнонаукових і власне філософсько-правових.

Аксіологічний підхід є засобом залучення до методологічного інструментарію юриспруденції певних світоглядних ідей, що надають можливість визначити різні грані феномену права, зрозуміти увесь спектр його інтерпретацій [1, с. 10]. Вчення про цінності має широке, навіть основне значення в теорії права. У кожному суспільстві правова система має низку різних цінностей, оціночних критеріїв, норм тощо. Ціннісний підхід у правосвідомості суспільства займає основне місце. Водночас ціннісний підхід має особливе значення для розкриття сутності права. За його допомогою розкривається як зовнішнє значення права як суспільного регулятора, так і його внутрішнє наповнення. Використання ціннісного підходу до права, дозволяє визначити зміст правових цінностей і цінностей права, їхню природу, характер, співвідношення та ієрархію, відношення до інших, неправових цінностей, меж і шляхів пізнання, можливість реалізації [6, с. 71]. Відомий німецький мислитель Г. Радбрух, визнаючи фундаментальність проблематики аксіології права, розглядає філософію права як науку про цінності права [13, с. 16].

Культурно-історичний релятивізм протистоїть трансцендентальному розумінню цінностей. В. Дільтей вважає, що системи цінностей є рівнозначними та обумовлені культурно-історичним досвідом. Він робить спробу ввести до теорії філософського знання зсередини принцип історизму, ґрунтуючись на тезі про історичну відносність усякої форми людського життя, усіх культурно-історичних досягнень і духовних цінностей, релігійних традицій [4, с. 115-116].

У перекладі з грецької слово «аксіос» означає цінність. Відповідно, аксіологія – це вчення про цінності. Згідно з аксіологічним підходом, людські діяння можуть бути осмислені лише у співвіднесенні з цінностями (благами), якими визначаються норми і цілі поведінки людей. У юриспруденції цей підхід використовується при дослідженні цінності права, правової культури, суспільної значущості (суспільної користі і суспільної небезпеки) діянь у сфері дії права. Аксіологічний (ціннісний) підхід в дослідженні релігійно-правових традицій як правових явищ виражається в осмисленні їх значущості для права та правової культури, суспільної корисності релігійно-правових традицій як соціально-нормативних регуляторів суспільних відносин. Застосування ціннісного підходу в дослідженні релігійно-правових традицій є надзвичайно важливим. Він виховує моральність та ціннісні орієнтири у свідомості суб'єктів суспільних відносин, спонукає їх неухильно дотримуватися правових приписів та формує високоморальні внутрішні переконання.

Аксіологія дуже тісно пов'язана зі світоглядом та ідеологією. Тематика цінностей і права детермінує використання понять «менталітет», «культура», «цивілізація» тощо [2, с. 4]. У зв'язку із цим не можна оминати увагою вплив релігійно-правових традицій на формування, становлення та розвиток правової культури, правосвідомості, праворозуміння та права в цілому [5, с. 117]. Релігійно-правові традиції мають розглядатися як елемент правової культури, як соціокультурний феномен. Саме такий підхід дозволяє говорити про релігійно-правові традиції як цінність, пов'язувати з ними можливість досягнення правопорядку у соціумі, врахування інтересів особистості, реалізацію можливостей останньої. Релігійно-правові традиції можуть сприяти та бути засобом розв'язання суперечностей, релігійних конфліктів, у суспільстві, посиляючись на сформовані у ньому систему цінностей і норм, забезпечуючи їх ефективну реалізацію у сфері соціально-нормативного регулювання суспільних відносин, ґрунтуючись на різних традиціях, зокрема через право, релігію, мораль, економіку, тощо. Спираючись на східнослов'янську філософію, релігійно-правові традиції можна сприймати по-різному: за першим підходом – релігійно-правові традиції не визнаються явищем культури відповідного народу, а другий – визнає релігійно-правові традиції цінністю, розглядаючи їх як елемент культури, духовним осмисленням культури, за своїм основним змістом православної. Європейська філософія сприяла становленню логічного мислення, східнослов'янська філософія – становленню духовного освоєння дійсності [3, с. 10]. А як відомо, релігійно-правовий традиціоналізм є сильним впливовим фактором формування свідомості та ідеології, правової зокрема, засобом соціально-нормативного та культурного регулювання, яке поширюється фактично на всі сторони життя людини. Наведене знову таки актуалізує необхідність використання аксіологічного підходу в дослідженнях релігійно-правових традицій як правових явищ і вказує на зв'язок

аксіології та правового поліцентризму, розкриваючи особливості релігійно-правових явищ і самого права конкретних народів, точніше культур (цивілізацій). І цей постулат має слугувати наріжною ідеєю у пізнанні права, проведенні компаративних досліджень.

Аксиологія права безпосередньо пов'язана з концепцією праворозуміння. Адже фундаментом різних ціннісних підходів до права є різноманітні типи розуміння та тлумачення права як особливо-го соціального регулятора, його значення в суспільному житті. Парадигма, зразок, смислова модель пізнання релігійно-правових традицій як правових явищ та їх ціннісна оцінка зумовлюються певним типом праворозуміння. Через свою дуалістичну природу, релігійно-правові традиції можуть трактуватися, з одного боку, як трансцендентальна цінність, а з іншого – як конкретний ціннісний засіб соціально-нормативного регулювання суспільних відносин. Тобто цінність релігійно-правових традицій визнається як позитивізм в його соціологічному різновиді, так і з філософської точки зору – ракурсі визнання його абсолютною цінністю.

Позитивістським елементом у релігійно-правових традиціях є те, що вони формуються: суспільством та можуть бути санкціоновані державою або безпосередньо походять від держави, залежно від того до якого типу правової сім'ї належить країна (романо-германської чи релігійної-традиційної). В цьому сенсі релігійно-правові традиції є імперативом, наказом, в конкретній ситуації вимагають дотримання певної моделі поведінки [14, с. 23]. Так, релігійно-правові традиції виступають як регулятори суспільних відносин, що є підставою визначити в них інструментальні цінності. Інструментальна цінність релігійно-правових традицій виражена в їх здатності закріплювати існуючі цінності, ієрархізувати їх у нормативну систему, інформувати про свої цінності, охороняти існуючі цінності, виходячи з принципу справедливості, розподіляти цінності [9, с. 34]. Водночас, не заперечуючи цінність соціального призначення релігійно-правових традицій, з позицій природно-правового та лібертарно-юридичного підходів на перше місце висувається власне ціннісне наповнення змісту релігійно-правових традицій, зокрема свобода, рівність та справедливість, що є ціннісною загальною основою, формою буття та виразом суспільного життя людей [8, с. 4] та набувають особливого значення в контексті держави і права. Іншої точки зору дотримується російський дослідник А. В. Поляков, у співвідношенні права та цінностей вчений застосовує трансцендентальний підхід в його неklasичному варіанті. Він розділяє правові цінності на ейдичні та соціокультурні. Ейдичні правові цінності неподільно пов'язані з правом, вони впливають з його ідеї та не залежать від конкретно-історичного втілення, від цілей самого законодавця. Водночас їхнє виділення можливе тільки в результаті феноменологічної редукції. При цьому в соціальному житті права вони завжди набувають конкретну соціокультурну інтерпретацію та не тільки інтелектуальне, а й емоційне значення, що є відповідним до специфічних умов життєвого світу конкретного суспільства. Саме тому, як зазначає А. В. Поляков, усі соціокультурні цінності мають яскраво виражений комунікативний характер, що відповідає комунікативній природі самого права [11, с. 336], заперечуючи при цьому включення права до сфери цінностей, та виокремлення в його складі таких цінностей, як рівність, свобода, права людини, загальні блага, справедливість тощо.

Визнання свободи, рівності та справедливості універсальними правовими цінностями має велике значення для методології сучасної юриспруденції та аксіологічного дослідження релігійно-правових традицій як правових явищ зокрема. Ціннісний підхід передбачає досягнення релігійно-правових традицій як мету, рушійну силу поведінки людини. Так предмет правового регулювання, а також релігійно-правові традиції як соціальні передумови, що викликали появу права, досліджуються аксіологією крізь призму їхнього значення для обґрунтування духовної цінності права. В межах ціннісного підходу релігійно-правові традиції досліджується як спонукальні мотиви для вчинків людини. Завданням ціннісного виміру права є надання визначенню релігійно-правових традицій суті їх змісту, що надає безпосереднє функціональне й інструментальне наповнення правових норм [7, с. 16-17]. Релігійно-правові традиції в межах ціннісного підходу потрібно розглядати як частину життєвого світу людини, що передбачає реалізацію певних принципів, цінностей і цілей. Також в межах ціннісного підходу релігійно-правові традиції відображають соціальну дійсність, розкривають змістовне наповнення джерел права, виступають як ідея чи принцип, справжня мета та спонукальний мотив поведінки людини, тобто цінність, благо.

Застосування ціннісного підходу передбачає розгляд релігійно-правових традицій в ідеальному та об'єктивному вимірі, як складову (мету й мотив) поведінки, свідомої діяльності людини та суспільства в цілому, що передбачає результат і можливий шлях реалізації правової діяльності за допомогою певних засобів [10, с. 17].

Висновки. Отже, ціннісний (аксіологічний) підхід в дослідженні релігійно-правових традицій – це загальна стратегія дослідження, що визначає розгляд релігійно-правових традицій як правового явища крізь призму їх відповідної можливості бути певними цінностями, що можуть забезпечуватись правом та бути його основою. Це зумовлюється існуванням філософської концепції цінностей, яка залежить від змістовної сутності права, та типом праворозуміння, що безпосередньо впливає на тлумачення зв'язків між релігійно-правовими традиціями та правом, визнання їх цінностей для людини та суспільства.

Список використаних джерел

1. Баранов В. М. Место и роль метода материалистической диалектики в юридическом исследовании / В. М. Баранов, В. Б. Першин, М. В. Баранова // *Философия права*. – 2007. – № 3. – С. 7-12.
2. Бігун В. С. Людина в праві: аксіологічний підхід : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / В. С. Бігун ; Нац. акад. внутр. справ України МВС України. – К., 2004. – 19 с.
3. *Історія східнослов'янської філософії: державно-правовий контекст (XVII-XX століття)* : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Кузьменка. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 303 с.
4. Кошарний С. О. Біля джерел філософської герменевтики (В. Дільтей і Е. Гуссерль) / С. О. Кошарний. – К. : Наук, думка, 1992. – 123 с.
5. Кучук А. Аксіологічний підхід до дослідження правових явищ / А. Кучук // *Підприємництво, господарство і право*. – № 9. – 2016. – С. 116-120.
6. Лукач Р. *Методология права* / Р. Лукач [Пер. с сербскохорват. В. М. Кулистикова]; Под ред. и с вступ. ст. Д. А. Керимова. – М. : Прогресс, 1981. – 224 с.
7. Мартышин О. В. Проблема ценностей в теории государства и права / О. В. Мартышин // *Государство и право*. – 2004. – № 10. – С. 5-14.
8. Нерсесянц В. С. Ценности права как триединство свободы, равенства и справедливости / В. С. Нерсесянц // *Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновление*. – М., 1996. – С. 4-11. – 89 с.
9. Оборотов Ю. М. Традиції та оновлення у правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права) : моногр. / Оборотов Ю. М. – О. : Юрид. л-ра, 2002. – 280 с.
10. Пашинский А. И. Особенности аксиологического и деонтологического подходов к изучению права / А. И. Пашинский // *Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновление*. – М., 1996. – С. 15-20.
11. Поляков А. В. *Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: курс лекций* / А. В. Поляков. – С.Пб. : Изд. дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2004. – 864 с.
12. Рабинович П. М. *Наука філософії права: до характеристики предмета й методології* / П. М. Рабинович // *Проблеми філософії права*. – К.; Чернівці, 2003. – Т. 1. – 228 с. (С. 22-26).
13. Радбрух Густав. *Философия права* / Г. Радбрух [Пер. с нем.]. – М. : Междунар. отношения, 2004. – 240 с.
14. Сорокина Ю. В. К вопросу о ценности права / Ю. В. Сорокина // *Философия права*. – 2007. – № 2(22). – С. 11-19.

References

1. Baranov V. M. Mesto i rol' metoda materialisticheskoy dialektiki v yuridicheskom issledovanii / V. M. Baranov, V. B. Pershin, M. V. Baranova // *Filosofiya prava*. – 2007. – № 3. – S. 7-12.
2. Bigun V. S. Lyudy`na v pravi: aksiologichny`j pidxid : avtoref. dy`s. ... kand. yury`d. nauk : 12.00.12 / V. S. Bigun ; Nacz. akad. vnutr. sprav Ukrayiny` MVS Ukrayiny`. – K., 2004. – 19 s.
3. *Istoriya sxidnoslov`yans`koyi filosofiyi: derzhavno-pravovy`j kontekst (XVII-XX stolittya)* : navchal`ny`j posibny`k / za zag. red. V.V. Kuz`menka. – Dnipropetrovs`k: Dnipropetrovs`ky`j derzhavny`j univerty`tet vnutrishnix sprav, 2013. – 303 s.
4. *Kosharny`j S. O. Bilya dzherel filosofs`koyi germenevty`ky` (V. Dil`tej i E. Gusserl`)* / S. O. Kosharny`j. – K. : Nauk, dumka, 1992. – 123 s.
5. *Kuchuk A. Aksiologichny`j pidxid do doslidzhennya pravovy`x yavy`shh* / A. Kuchuk // *Pidpry`yemny`czstvo, gospodarstvo i pravo*. – # 9. – 2016. – S. 116-120.
6. *Lukach R. Metodologiya prava* / R. Lukach. – [Per. s serbskohorvat. V. M. Kulistikova]; Pod red. i s vstup. st. D. A. Kerimova. – M.: Progress, 1981. – 224 s.
7. *Martyshin O. V. Problema cennostej v teorii gosudarstva i prava* / O.V. Martyshin // *Gosudarstvo i pravo*. – 2004. – № 10. – S. 5-14.
8. *Nersesyanc V. S. Cennosti prava kak triedinstvo svobody, ravenstva i spravedlivosti* / V.S. Nersesyanc // *Problemy cennostnogo podhoda v prave: tradicii i obnovenie*. – M., 1996. – С. 4-11. – 89 s.
9. *Oborotov Yu. M. Tradyc`iyi ta onovlennya u pravovy`j sferi: py`tannya teoriyi (vid piznannya do rozuminnya prava)* : monografiya / Oborotov Yu. M. – O. : Yury`d. l-ra, 2002. – 280 s.

10. *Pashinskij A. I. Osobennosti aksiologicheskogo i deontologicheskogo podhodov k izucheniyu prava / A. I. Pashinskij // Problemy cennostnogo podhoda v prave: tradicii i obnovenie. – M., 1996. – S. 15-20.*
11. *Polyakov A. V. Obshchaya teoriya prava: Problemy interpretacii v kontekste kommunikativnogo podhoda: Kurs lekcij / A. V. Polyakov. – S.Pb. : Izd. dom S.-Peterb. gos. un-ta, 2004. – 864 s.*
12. *Rabinovy`ch P. M. Nauka filosofiyi prava: do kharktery`sty`ky` predmeta j metodologiyi / P. M. Rabinovy`ch // Problemy` filosofiyi prava. – K. ; Chernivci, 2003. – T. 1. – 228 s. (S. 22-26).*
13. *Radbruh Gustav. Filosofiya prava / G. Radbruh [Per. s nem.]. – M. : Mezhdunar. otnosheniya, 2004. – 240 s.*
14. *Sorokina YU. V. K voprosu o cennosti prava / YU. V. Sorokina // Filosofiya prava. – 2007. – № 2(22). – S. 11-19.*

Міма І. В. Аксиологічний підхід у дослідженні релігійно-правових традицій як правових явищ

Досліджується процес формування різних напрямів об'єктивного наукового аналізу проблем теорії держави і права; проведено аналіз аксиологічного підходу як одного з підходів до пізнання правових явищ. Акцентується увага на тому, що аксиологічний підхід є обов'язковим елементом методології правознавства з огляду на соціокультурність права. Проводиться зв'язок між аксиологічним підходом та правовим поліцентризмом. Згідно з аксиологічним підходом, людські діяння можуть бути осмислені лише у співвіднесенні з цінностями (благами), якими визначаються норми і цілі поведінки людей. Аксиологічний (ціннісний) підхід в дослідженні релігійно-правових традицій як правових явищ виражається в осмисленні їх значущості для права та правової культури, суспільної корисності релігійно-правових традицій як соціально-нормативних регуляторів суспільних відносин. Акцентується увага на тому, що застосування ціннісного підходу в дослідженні релігійно-правових традицій є надзвичайно важливим. Він виховує моральність та ціннісні орієнтири у свідомості суб'єктів суспільних відносин, спонукає їх неухильно дотримуватися правових приписів та формує високоморальні внутрішні переконання. Застосування ціннісного підходу передбачає розгляд релігійно-правових традицій в ідеальному та об'єктивному вимірі, як складову (мету й мотив) поведінки, свідомої діяльності людини та суспільства в цілому, що передбачає результат і можливий шлях реалізації правової діяльності за допомогою певних засобів. Ціннісний (аксиологічний) підхід в дослідженні релігійно-правових традицій – це загальна стратегія дослідження, що визначає розгляд релігійно-правових традицій як правового явища крізь призму їх відповідної можливості бути певними цінностями, що можуть забезпечуватись правом та бути його основою.

Ключові слова: правова система, християнсько-правова традиція, аксиологія, аксиологічний підхід, методологія правознавства, пізнання правових явищ, правовий поліцентризм, правосвідомість.

Mima I. V. Axiological approach in the study of religious-law traditions as low phenomena

The process of formation of different directions of objective scientific analysis of the problems of the theory of state and law is researched. An axiological approach has been analyzed as one of the approaches to the knowledge of low phenomena. The emphasis is placed on the fact that the axiological approach is an obligatory element of the methodology of jurisprudence in view of socio-cultural rights. There is a connection between the axiological approach and low polycentrism. The axiological (value) approach in the study of religious-law traditions as low phenomena is expressed in the comprehension of their significance for law and low culture, the social utility of religious-law traditions as social and normative regulators of social relations, the disclosure of moral and value orientations in the consciousness of public entities relations, prompting the strict observance of low requirements and the formation of high moral convictions.

Axiology is very closely linked to worldview and ideology. In this regard, the influence of religious and low traditions on the formation, formation and development of low culture, low awareness, low thinking and law as a whole can not be overlooked. Religious and low traditions should be considered as an element of low culture, as a sociocultural phenomenon. It is this approach that allows us to speak of religious-law traditions as a value, to connect with them the possibility of achieving the rule of law in society, taking into account the interests of the individual, and realizing the possibilities of the latter. Religious and low traditions can promote and be a means of resolving contradictions, religious conflicts, in society, referring to the system of values and norms formed in it, ensuring their effective implementation in the sphere of social and normative regulation of social relations, based on different traditions, in particular through law, religion, morals, economics, etc.

The axiology of law is directly related to the concept of low thinking. For the foundation of various value approaches to law there are various types of understanding and interpretation of law as a special social regulator, its importance in public life. A paradigm, a model, semantic model of knowledge of religious-law traditions as low phenomena, and their value assessment is conditioned by a certain type of low understanding. Application of the value approach involves consideration of religious and low traditions in an ideal and objective dimension as a component (purpose and motive) of behavior, conscious activity of man and society as a whole, which implies the result and possible way of realization of low activity with the help of certain means. Valuable (axiological) approach to the study of religious-law traditions is a general research strategy that determines the consideration of religious-law traditions as a low phenomenon, through the prism of their

respective ability to be certain values that can be secured by and be the basis of law. This is conditioned by the existence of a philosophical concept of values, which depends on the substance of the law and the type of law understanding that directly affects the interpretation of the relationships between religious and law traditions and law, the recognition of their values for man and society.

Key words: low system, Christian-law tradition, axiology, axiological approach, methodology of jurisprudence, knowledge of law phenomena, low polycentrism, low consciousness.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-185-190

УДК : 342.733.08:37|(477)(045)

*Олена Петрівна Науменко,
аспірант кафедри теорії, історії права і держави
та конституційного права
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України*

ЩОДО ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСВІТНЬОГО ОМБУДСМЕНА

Постановка проблеми. Для сучасного етапу національного державотворення характерно активне реформування усіх сфер суспільного життя, в ході якого перетворюються, вдосконалюються, а іноді і докорінно змінюються, форма та зміст суспільних відносин, зазнають перебудови відповідні державні системи та структури. Не оминули перетворення і освітньої сфери. В 2017 році набрав чинності новий рамковий Закон України «Про освіту», однією з новацій якого є запровадження інституту освітнього омбудсмена [1]. Відповідну постанову було прийнято і на засіданні Уряду 6 червня 2018 року [2].

Міністр освіти і науки України Лілія Гриневич в контексті даного нововведення зазначила, що «наразі... активно відбувається децентралізація – значні повноваження та кошти передаються на місця, університети та наукові установи теж стають дедалі більш автономними. Це необхідно – на місцях краще зрозуміло, як ефективно використати ресурси. Але, на жаль, ми стикаємось і зі зловживаннями. Тому мають бути розвинені інструменти, що стануть своєрідними запобіжниками та захистять права учнів, студентів, освітян та науковців» [3].

Про назрілу необхідність створення в нашій країні інституту освітнього правозахисника відзначалось у офіційних джерелах ще у липні 2015 року [4]. Згодом його запровадження було ініційовано МОН України, підтримано урядом та отримало законодавче закріплення.

Введення інституту освітнього омбудсмена є прогресивним кроком на шляху демократизації освітнього процесу, вагомим зрушенням у сфері захисту прав учасників освітнього процесу та для його становлення як дієвого та незалежного важливе значення має з'ясування його теоретичного підґрунтя, правової природи, місця та ролі в загальному механізмі забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед джерел, що стали основою для вивчення даної тематики, важливе місце належить працям учених, які досліджували проблематику функціонування інституту омбудсмена в Україні та зарубіжних країнах. Так, питання конституційно-правового статусу омбудсмена загальної компетенції висвітлювали – В. Бойцова, К. Закоморна, О. Марцеляк, Д. Феоктистов; проблемам діяльності спеціалізованих омбудсменів та певних їх видів приділяли увагу – Л. Голяк, Н. Ковалко, П. Ліхтер, Н. Лесько, Я. Неділько, О. Пономарьова та інші.

Інститут освітнього омбудсмена також вже ставав предметом дослідження науковців, зокрема, передумови його становлення вивчав О. Хомишин, повноваження у сфері захисту прав дитини – Н. Коломоєць, роль освітнього омбудсмена у системі забезпечення прав здобувачів освіти аналізували Ю. Рижук, І. Полякова. Однак, у зв'язку з новизною даного інституту правовий статус освітнього омбудсмена ще не підлягав комплексному аналізу.

Метою статті є здійснення теоретико-правового аналізу правового статусу освітнього омбудсмена, виокремлення його основних структурних елементів.

Основні результати дослідження. Освітній омбудсмен є різновидом інституту спеціалізованого омбудсмена.

На даний час для багатьох країн характерна практика введення спеціалізованих омбудсменів, які покликані захищати права та інтереси окремих категорій громадян, що потребують додаткового захисту, або які здійснюють свої функції «в межах окремої групи суспільних відносин для захисту специфічних прав громадян» [5, с. 67].

Їх види досить різноманітні – омбудсмени з питань охорони здоров'я (Велика Британія, США), омбудсмени з прав дитини (Норвегія, Фінляндія, Нова Зеландія, Австрія та інші країни), студентські омбудсмени (США, Велика Британія, Канада, Російська Федерація) [6, с. 30], омбудсмени із забезпечення рівності статей (Швеція, Фінляндія), у справах споживачів (Швеція, Норвегія, Фінляндія) [7, с. 99] та інші. Не минула ця тенденція і Україну. За останнє десятиліття виникла ціла низка спеціалізованих омбудсменів і в нашій державі: «дитячий омбудсмен» (Уповноважений Президента України з прав дитини), Урядовий уповноважений з прав осіб з інвалідністю, Рада бізнес-омбудсмена, поліцейський омбудсмен та інші.

Але незважаючи на таку динаміку у появі нових видів вітчизняних спеціалізованих омбудсменів, науковці зазначають про певну невпорядкованість, хаотичність їх виникнення, а також не урегульованість питань створення та визначення правового статусу [5, с. 67].

Взагалі, в сучасній юридичній науці саме поняття правового статусу, визначення його структурних елементів не набули однозначного трактування та продовжують залишатися дискусійними.

Насамперед суперечки ведуться стосовно правового статусу людини та громадянина. С. Чикурлій, в дослідженні, присвяченому особливостям конституційно – правового статусу органів виконавчої влади, зазначає, що більшість авторів, як теоретиків права, так і конституціоналістів, переважно приділяють увагу аналізу структури правового статусу індивіда, тоді як структура правового статусу державних органів розглядається менше. Наявність деяких спільних рис вказаних правових статусів, на думку науковця, дозволяє стверджувати про цінність досліджень структури правового статусу індивіда для аналізу особливостей структури конституційно-правового статусу державного органу [8, с. 81], а з нашої точки зору – і правового статусу будь-якого суб'єкта права, у тому числі освітнього омбудсмена.

В цьому контексті слушно акцентує В. Висоцький, що «...структура правового статусу є загальним явищем, а зміст – індивідуальним. Саме за змістом правового статусу суб'єкта права відрізняються один від одного, тоді як структура об'єднує їх усіх» [9, с. 3-4].

Виходячи з наведених позицій, вважаємо, що для з'ясування сутності та структури правового статусу освітнього омбудсмена доцільно розглянути розроблені наукою структури правового статусу особи, державних органів та інших суб'єктів права. Оскільки єдиного визначення не існує, зупинимося на деяких з них.

Юридична енциклопедія за редакцією Ю. Шемшученка визначає правовий статус як сукупність прав і обов'язків фізичних та юридичних осіб. Правовий статус осіб юридичних трактується через їх «компетенцію, тобто права і обов'язки цих осіб, зафіксовані в чинному законодавстві. Йдеться про державні органи, підприємства, установи та організації... Від повноти юридичної фіксації повноважень даних юридичних осіб залежить ефективність їхньої діяльності» [10, с. 44].

З цією позицією погоджується Г. Артюнян, який вважає, що правовий статус того чи іншого суб'єкта права визначається сукупністю прав та обов'язків, визнаних за ним законодавством [11, с. 465]. Деякі теоретики права до структури правового статусу особи, крім прав і обов'язків, включають також законні інтереси особи – О. Петришин [12, с. 237], юридичні гарантії – Ю. Тодика [13, с. 153], відповідальність – О. Скакун [14, с. 412].

А. В. Малько вважає, що права і обов'язки складають ядро правового статусу особи, яке доповнюється додатковими елементами: законні інтереси, правосуб'єктність, громадянство, юридична відповідальність та правові принципи [15, с. 127].

С. Коталейчук зазначає, що права і свободи становлять основу статусу, але вони не можуть реалізовуватись без інших його компонентів – обов'язків та юридичної відповідальності, при цьому акцентує, що «йдеться виключно про ретроспективну відповідальність, тобто за вже вчинене діяння» [16, с. 289, 297].

В. Корельський характеризує правовий статус як категорію, що має збірний, універсальний характер: відображає індивідуальні особливості людини та її реальне положення у системі бага-

томанітних суспільних відносин; права і свободи, що складають основу статусу, не можуть бути реалізовані без кореспондуючих правам юридичних обов'язків, без юридичної відповідальності в необхідних випадках, без правових гарантій; визначає права і обов'язки у системному вигляді, що дає можливість для порівняльного аналізу статусів різних суб'єктів з метою пошуку шляхів їх удосконалення [17, с. 549].

Немає серед учених-правознавців однаковості і щодо виокремлення складових елементів правового статусу омбудсмена.

На думку І. Хомишина, правовий статус омбудсменів у різних країнах встановлюється по-різному, має суттєві відмінності, що викликано певними суб'єктивними та об'єктивними чинниками: видом правової системи країни, особливостями правової культури та традицій, періодом заснування тощо. Об'єднуючим чинником у визначенні структури правового статусу будь-якого омбудсмена, з позиції науковця, є виокремлення його функцій як важливих елементів, що визначають суттєві якісні характеристики цього інституту та віддзеркалюють його роль та соціальне призначення [5, с. 67].

Російська науковець Г. Лічковаха зазначає, що саме функції, які виражаються в компетенції та повноваженнях, є одним із найважливіших елементів статусу Уповноваженого з прав дитини [18, с. 901].

О. Марцеляк, аналізуючи конституційно-правовий статус омбудсмена загальної компетенції, виділяє основні та другорядні елементи його статусу. До основних автор відносить ті, які «забезпечують юридичне оформлення та відбуття омбудсманом як повноправного суб'єкта права, обумовлюють його роль і місце в системі органів державної влади» – загальну правоздатність, права і обов'язки, гарантії діяльності. Неосновними ж визначає ті, які виводяться зі змісту і логіки повноважень і, як правило, не завжди мають юридичне закріплення – форми і принципи діяльності, відповідальність [19, с. 15].

Опираючись на думку науковця В. Кобрини, слід зазначити, що поняття «конституційний статус» є вужчим поняттям, ніж «правовий статус», адже останнє вміщує не лише конституційний, але й інші статуси (адміністративний, цивільний тощо) [20, с. 133].

В свою чергу Н. Богданова визначає конституційно-правовий статус ширшим поняттям ніж конституційний, оскільки він базується на нормах не лише Конституції, а й інших джерел конституційного права, та підсумовує, що обидва вони (і конституційний, і конституційно – правовий) являються складовими правового статусу, що найбільш узагальнено характеризує суб'єкта права [21, с. 4-5].

Л. Голяк вважає, що найбільш важливим елементом правового статусу спеціалізованого омбудсмена є його компетенція [22, с. 17], з цією позицією погоджується П. Ліхтер, яка, досліджуючи повноваження «дитячого омбудсмена», саме цю складову визначає ядром його правового статусу та приділяє значну увагу її вивченню [23, с. 59].

З огляду на означене, більшість науковців у структурі правового статусу будь-якого суб'єкта права визначають його права та обов'язки (обсяг компетенції – щодо державного органу чи посадової особи).

Погоджуючись з позицією О. Марцеляка, що права і обов'язки суб'єкта права – ніщо без гарантій, які виражаються у вигляді юридичних умов, засобів і способів реалізації суб'єктом права своїх прав та обов'язків [24, с. 87] та саме «гарантії прав забезпечують стабільність юридичної конструкції інституції омбудсмена» [19, с. 15], вважаємо за доцільне до основних елементів досліджуваного нами правового статусу освітнього омбудсмена, віднести, окрім його прав і обов'язків, також гарантії діяльності. Підставою ж для наявності правового статусу освітнього омбудсмена є його правосуб'єктність.

У розрізі тематики даного дослідження предметом нашої уваги є визначення законодавчо закріпленого обсягу компетенції та гарантій прав освітнього омбудсмена, що надасть можливість з'ясувати його роль та місце в системі органів державної влади, сукупність повноважень по реалізації покладених на нього функцій (завдань).

Правові засади діяльності освітнього омбудсмена визначено статтею 73 Закону України «Про освіту» [1] та затвердженими на виконання її вимог постановою уряду [2] Положенням про освітнього омбудсмена та Порядком і умовами звернення до нього.

Відповідно до згаданої статті Закону інститут освітнього омбудсмена введено з метою забезпечення належних умов для реалізації права кожної особи на освіту (ст. 73 ЗУ «Про освіту»).

Законодавцем визначено, що освітнім омбудсменом є посадова особа, на яку Кабінетом Міністрів України покладається виконання завдань із захисту прав у сфері освіти [1; 2].

Такий омбудсмен призначається урядом за поданням Міністра освіти і науки строком на п'ять років без права повторного призначення. Ним може стати громадянин України, який проживає в Україні останні п'ять років, вільно володіє державною мовою, має вищу освіту і досвід роботи у сфері освіти або науки не менше п'яти років [2].

Положення містить вимоги щодо несумісництва діяльності освітнього омбудсмена з будь-якою посадою в системі органів державної влади, із статусом депутата будь-якого рівня, з підприємницькою діяльністю, а також будь-якою діяльністю, що має на меті отримання прибутку, за винятком провадження викладацької, наукової чи творчої діяльності та отримання винагороди за неї [2].

Забезпечення діяльності омбудсмена здійснюватиметься Службою освітнього омбудсмена, порядок функціонування якої також визначено цим положенням [1].

Основними завданнями освітнього омбудсмена є сприяння реалізації державної політики, спрямованої на забезпечення права людини на здобуття якісної та доступної освіти; здійснення заходів щодо додержання законодавства про освіту; вжиття заходів для забезпечення належних умов для рівного доступу до здобуття освіти; сприяння впровадженню інклюзивної форми навчання; сприяння виконанню Україною міжнародних зобов'язань щодо додержання в Україні прав людини на освіту та інші [2].

Відповідно до покладених на нього завдань освітній омбудсмен наділений правами: розглядати скарги та перевіряти факти, викладені у скаргах, поданих здобувачами освіти, їхніми батьками, законними представниками, а також педагогічними, науково-педагогічними і науковими працівниками; отримувати від закладів освіти та органів управління освітою інформацію, необхідну для виконання своїх функцій, у тому числі інформацію з обмеженим доступом; здійснювати перевірку заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти, повноту та своєчасність заходів реагування на такі випадки з боку педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, керівництва та засновника закладу освіти; аналізувати заходи для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування); за результатами проведених перевірок приймати рішення щодо обґрунтованості чи необґрунтованості скарги і на його основі надавати рекомендації закладам освіти та органам управління освітою, повідомляти правоохоронні органи щодо виявлених фактів порушення законодавства та іншими [1].

Слід зазначити, що процес нормотворчості даних положень триває і зараз відповідно до викликів часу. Так, у зв'язку з поширенням проявів булінгу у навчальних закладах, першопочатково закріпленний перелік прав освітнього омбудсмена наприкінці минулого року, в грудні 2018 р., був доповнений пунктами, що стосуються прав освітнього омбудсмена у разі виявлення випадків булінгу (пп. 3, 4 ст. 73 ЗУ «Про освіту») [1].

Натомість, необхідно зауважити, що на законодавчому рівні не в повній мірі визначено обсяг повноважень освітнього омбудсмена. Так, отримали закріплення лише загальні завдання та права омбудсмена, не врегульованими залишилися питання обсягу його обов'язків. Крім того, не знайшли окреслення гарантії реалізації прав та одна із ключових характеристик ефективного функціонування будь-якого інституту омбудсмена (відповідно до Рекомендацій ПАРС № 1615 (2003) «Інститут омбудсмена» [25, п.п. 10 п. 7]) – забезпечення необхідності широкого інформування суспільства «про діяльність інституції, її рішення, висновки, пропозиції, рекомендації та доповіді».

Та не зважаючи на означені аспекти, введення цього правозахисного інституту ознаменувалося рядом позитивних зрушень, а саме:

- започатковано спеціалізований інститут щодо захисту прав у сфері освіти;
- у законодавстві, що регламентує діяльність освітнього омбудсмена, знайшли відображення такі характерні риси інституції омбудсмена: незалежність, політична нейтральність, дотримання конфіденційності у діяльності, співпраця з державними органами та громадськими організаціями в межах компетенції та інші;
- обрання термінф «омбудсмен», на протилуга «урядовий уповноважений» (у науковій літературі існує позиція про взаємозамінність термінів – «омбудсмен» та «уповноважений» [26, с. 75; 27, с. 2]), оскільки уряд може мати цілий ряд уповноважених, та вони не завжди апіорі першочергово наділені саме правозахисними функціями та уповноважені розглядати скарги громадян; саме тер-

мін омбудсмен найбільш в повній мірі відображає не лише шведське походження, а й специфічні особливості правової природи цього правозахисного інституту;

– розроблено детальний порядок звернення до освітнього омбудсмена, яким розробниками було здійснено спробу створити гнучку, позбавлену зайвого формалізму, з передбаченою можливістю зворотного зв'язку з заявником процедури звернення до освітнього омбудсмена;

– окреслено Міністерством юстиції України наміри щодо синхронізації ініціативи МОН України про створення офісу освітнього омбудсмена із вже діючими проектами міністерства юстиції в сфері захисту прав дітей. Зокрема, мова йде про національний проект «Я маю право!», великий блок роботи якого стосується саме захисту прав дітей, серед найбільш важливих напрямків роботи якого – боротьба з корупцією в освітніх закладах, з булінгом і насильством над дітьми [28];

– підписано 7 серпня 2018 року Меморандум про співпрацю між Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та Міністерством освіти і науки України (до речі, це вперше підписаний меморандум між омбудсменом та державним органом) з метою консолідації зусиль в частині попередження, виявлення, усунення та недопущення порушень прав і свобод людини і громадянина у сфері освіти; співпраці за такими напрямками: моніторинг стану забезпечення прав людини на освіту, аналіз причин системних порушень та підготовка узгоджених пропозицій щодо усунення таких порушень; організація просвітницьких компаній та спільних заходів щодо підвищення правової поінформованості дітей стосовно своїх прав, а також педагогів щодо захисту прав дітей; взаємодія з громадськими організаціями з метою аналізу, обговорення напрацювань з питань дотримання прав людини у сфері освіти та інші [29].

Така співпраця надасть можливість в подальшому уникнути питань розмежування повноважень між освітнім омбудсменом та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, про які відзначали науковці в ході аналізу діяльності інших видів спеціалізованих омбудсменів, зокрема «дитячого омбудсмена» [30, с. 95], та у розрізі реалізації спільних напрямків діяльності щодо підвищення правової поінформованості учасників освітнього процесу про свої права та способи їх захисту сприятиме реалізації освітнім омбудсменом правопросвітницької функції.

На даний час освітнього омбудсмена ще не призначено, це пов'язано з кадровими питаннями [31]. Сподіваємося, що з врахуванням значної персоніфікованості даної посади, адже вона повинна мати високий рівень довіри в суспільстві, кандидатуру все ж таки буде обрано.

Висновки. Отже, основними елементами правового статусу освітнього омбудсмена, що визначають межі його правових можливостей, роль та місце в системі органів державної влади, є його права, обов'язки та гарантії діяльності. Обов'язки та гарантії прав ще підлягають окресленню та законодавчому закріпленню. Юридична фіксація обов'язків сприятиме належному виконанню омбудсменом своїх функцій, а правова регламентація гарантії діяльності – забезпеченню сталості даної інституції. Оскільки категорія «правовий статус» не є чимось статичним, постійним, її зміст динамічно змінюється разом із розвитком суспільних відносин [32, с. 22], органічно, що змістове наповнення структурних елементів правового статусу освітнього омбудсмена підлягатиме уточненню та удосконаленню у ході реалізації омбудсменом своїх практичних завдань.

Список використаних джерел

1. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
2. Деякі питання освітнього омбудсмена : постанова КМУ від 6 червня 2018 р. № 491 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-%D0%BF>.
3. З 1 січня 2019 року в Україні з'явиться освітній омбудсмен, що захищатиме права учнів, студентів, освітян і науковців – Уряд прийняв відповідну постанову. Офіційний сайт МОН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua/news/z-1-sichnya-2019-roku-v-ukrayini-zyavitsya-osvitnij-ombudsmen-sho-zahishatime-prava-uchniv-studentiv-osvityan-i-naukovciv-uryad-prijnyav-vidpovidnu-postanovu>.
4. Прем'єр-міністр Арсеній Яценюк в ефірі семи українських телеканалів про освіту. Офіційний сайт МОН України. Дата оновлення: 27.07.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua/news/usinovivni-novini-2015-07-27-prem%E2%80%99er-ministr-arsenij-yaczenyuk-v-efiri-semi-ukrayinskix-telekanaliv-pro-osvitu>.
5. Хомишин І. Ю. Запровадження інституту освітнього омбудсмена в Україні / І.Ю. Хомишин // Прикарпатський юридичний вісник. – Вип. 4 (19). – 2017. – С. 66-69.

6. Марцеляк О. В. Реформування вітчизняної моделі Уповноваженого з прав людини і запровадження дитячого омбудсмена в Україні – потреба часу / О. В. Марцеляк // Досвід інституту уповноваженого з прав дитини: перспективи для України : зб. матеріалів до міжнар. конф. – Київ, 11-12 жовтня 2006. – С. 29-33.
7. Пономарьова О. П. Інститут спеціалізованого омбудсмена / О.П. Пономарьова// Право і безпека. – 2011. – № 3 (40). – С. 95-100.
8. Чикурлій С. О. Конституційно-правовий статус органів виконавчої влади: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Чикурлій Сергій Олександрович; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2008. – 214 с.
9. Висоцький В. М. Структура конституційно-правового статусу політичних партій / В. М. Висоцький // Південноукраїнський правничий часопис. – № 1. – 2015. – С. 3-6.
10. Юридична енциклопедія : в 6 т./ Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл. імені М. П. Бажана, 2003/ – Т. 5: П-С. – 733 с.
11. Артюнян Г. Г. Конституционное право. Энциклопедический словарь / Г. Г. Артюнян, М. В. Баглай. – М. : Норма, 2006. – 544 с.
12. Теорія держави і права : підруч. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2015. – 368 с.
13. Тодыка Ю. Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю. Н. Тодыка, О. Ю. Тодыка; Национальная юридическая академия Украины им. Ярослава Мудрого, Академия правовых наук Украины. – К. : Видавничий дім «ІнЮРЕ», 2004. – 367 с.
14. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учеб. для вузов / О. Ф. Скакун; Университет внутренних дел. – Х. : Фирма «Консум», 2000. – 704 с.
15. Малько А. В. Теория государства и права : учеб. / А. В. Малько. – М. : Юристъ, 2001. – 304 с.
16. Теорія держави і права : навч. посіб. / С. К. Бостан, С. Д. Гусарев, Н. М. Пархоменко та ін. – К. : ВЦ «Академія», 2013. – 348 с.
17. Теория государства и права : учеб. для вузов / Под ред. проф. В. М. Корельского и проф. В. Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : Издательство НОРМА, 2002. – 616 с.
18. Личковаха А. В. Правовой статус уполномоченного по правам ребенка в субъектах РФ / А. В. Личковаха // ТЕРХ RUSSICA. – Август 2014. – № 8 (Том ХСІІІ). – С. 899-905.
19. Марцеляк О. В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмена: світовий досвід та українська модель: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / О. В. Марцеляк; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2004. – 35 с.
20. Кобрин В. С. Поняття та зміст конституційно-правового статусу Прем'єр-міністра України / В.С. Кобрин // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2016. – № 837. – С. 131-136.
21. Богданова Н. А. Категория статуса в конституционном праве / Н. А. Богданова // Вестник Московского университета. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1998. – № 3. – С. 3-20.
22. Голяк Л. В. Інститут спеціалізованого омбудсмена: світовий досвід організації та діяльності: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.02 / Л. В. Голяк; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2010. – 23 с.
23. Лихтер П. Л. Проблемы совершенствования законодательства о компетенции уполномоченного по правам ребенка в субъектах Российской Федерации / П. Л. Лихтер // Ленинградский юридический журнал. – 2015. – № 2(40). – С. 59-70.
24. Марцеляк О. Основні елементи конституційно-правового статусу омбудсмена // Підприємництво, господарство, право. – 2003. – №11. – С. 85-88.
25. The institution of Ombudsman: Recommendation № 1615. 2003 //Parliamentary Assembly Council of Europe. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-EN.asp?FileID=17133&lang=EN>; Рекомендація ПАРЕ стосовно інституції омбудсмена (Рекомендація № 1615 (2003)). – Права людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://khp.org/index.php?id=1168593186>
26. Лесько Н. В. Загальна характеристика правового статусу Уповноваженого Президента України з прав дитини / Н. В. Лесько // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2015. – № 827. – С. 74-78.
27. Сіра І. Б. Становлення інституту Уповноваженого з прав дитини в Україні / І. Б. Сіра // Державне управління: теорія та практика. – 2012. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_20
28. Павло Петренко: Мін'юст готовий підтримувати усі ініціативи із захисту прав дітей. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. 06.06.2018. 14:22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://minjust.gov.ua/news/ministry/pavlo-petrenko-minyust-gotoviy-pidtrimuvati-usi-initsiativi-iz-zahistu-prav-ditey>
29. Меморандум про співпрацю між Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та Міністерством освіти і науки України від 7 серпня 2018 р. Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/publication/agreement/7818-bp-memorandum-pro-spivpratsyu-mizh-upovnovazhenim-verxovnoii-radi-ukrain>

30. Ковалко Н. М. Щодо правового статусу Уповноваженого Президента України з прав дитини / Н.М. Ковалко // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 94-96.
31. Про новий стандарт базової освіти, інклюзію та антибулінг, держзамовлення та гранти для науковців – Лілія Гриневич у ексклюзивному інтерв'ю PRM.UA. – 20 лютого 2019 р. 10:51 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://prm.ua/pro-noviy-standart-bazovoyi-osviti-inklyuziyu-ta-antibuling-derzhzamovlennya-ta-granti-dlya-naukovtsiv-liliya-grinevich-u-eksklyuzivnomu-interv-yu-prm-ua/>
32. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико правове дослідження : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01 / Н. В. Ортинська; Національний університет «Львівська політехніка». – Л., 2017. – 524.

References

1. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 5 veresnia 2017 r. № 2145 – VIII // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
2. Deiaki pytannia osvithnoho ombudsmena: Postanova KМУ vid 6 chervnia 2018 № 491 // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-%D0%BF>
3. Z 1 sichnia 2019 roku v Ukraini ziavytsia osvitnii ombudsmen, shcho zakhyschatyme prava uchniv, studentiv, osvitiian i naukovtsiv – Uriad pryiniav vidpovidnu postanovu. Ofitsiyni sait MON Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://mon.gov.ua/ua/news/z-1-sichnya-2019-roku-v-ukrayini-zyavitsya-osvitnij-ombudsmen-sho-zahishatime-prava-uchniv-studentiv-osvityan-i-naukovciv-uryad-prijnyav-vidpovidnu-postanovu>
4. Premier-ministr Arsenii Yatseniuk v efiri semy ukrainskykh telekanaliv pro osvitu. Ofitsiyni sait MON Ukrainy. Data onovlennia: 27.07.2015 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2015-07-27-prem%E2%80%99er-ministr-arsenij-yaczenyuk-v-efiri-semi-ukrayinskix-telekanaliv-pro-osvitu>
5. Khomyshyn I. Iu. Zaprovdzhennia instytutu osvithnoho ombudsmena v Ukraini / I.Iu. Khomyshyn // Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. – Vyp. 4 (19). – 2017. – S. 66-69.
6. Martseliak O. V. Reformuvannia vitchyznianoї modeli Upovnovazhenoho z prav liudyny i zaprovadzhennia dytiachoho ombudsmana v Ukraini – potreba chasu / O. V. Martseliak // Dosvid instytutu upovnovazhenoho z prav dytyny: perspektyvy dlia Ukrainy : zb. materialiv do mizhnar. konf. Kyiv, 11-12 zhovtnia 2006 r. – S. 29-33.
7. Ponomarova O. P. Instytut spetsializovanoho ombudsmana / O. P. Ponomarova // Pravo i bezpeka. – 2011. – № 3 (40). – S. 95-100.
8. Chykurlii S. O. Konstytutsiino-pravovyi status orhaniv vykonavchoi vlady : dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02 / Chykurlii Serhii Oleksandrovych; Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. – K., 2008. – 214 s.
9. Vysotskyi V. M. Struktura konstytutsiino-pravovoho statusu politychnykh partii / V.M. Vysotskyi // Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys. – №1. – 2015. – S. 3-6.
10. Yurydychna entsyklopediia : V 6 t./ Redkol: Yu.S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. – K.: «Ukr. entsykl.» imeni M. P. Bazhana, 2003 – T. 5: P-S. – 733 s.
11. Artyunyan G. G. Konstitucionnoe pravo. Enciklopedicheskij slovar' / G. G. Artyunyan, M. V. Baglaj. – M. : Norma, 2006. – 544 s.
12. Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk / O. V. Petryshyn, S. P. Pohrebniak, V.S. Smorodynskyi ta in. ; za red. O. V. Petryshyna. – Kh. : Pravo, 2015. – 368 s.
13. Todyka Yu. N. Konstitucionno-pravovoj status cheloveka i grazhdanina v Ukraine / Yu. N. Todyka, O. Yu. Todyka; Nacional'naya yuridicheskaya akademiya Ukrainy im. Yaroslava Mudrogo, Akademiya pravovih nauk Ukrainy. – K. : Vidavnychij dim «InYuRE», 2004. – 367 s.
14. Skakun O. F. Teoriya gosudarstva i prava: uchenik dlya vuzov / O. F. Skakun; Universitet vnutrennih del. – H. : Firma «Konsum», 2000. – 704 s.
15. Mal'ko A. V. Teoriya gosudarstva i prava: Uchebnik / A.V. Mal'ko. – M. : Yurist', 2001. – 304 s.
16. Teoriia derzhavy i prava : navch. posib. / S. K. Bostan, S. D. Husariev, N. M. Parkhomenko ta in. – K. : VTs «Akademii», 2013. – 348 s.
17. Teoriya gosudarstva i prava: uchebnik dlya vuzov / Pod red. prof. V. M. Korel'skogo i prof. V. D. Perevalova. – 2-e izd., izm. i dop. – M. : Izdatel'stvo NORMA, 2002. – 616 s.
18. Lichkovaha A. V. Pravovoj status upolnomochennogo po pravam rebenka v sub»ektah RF / A.V. Lichkovaha // TEX RUSSICA. – Avgust 2014. – № 8 (Tom HSIII). – S. 899-905.
19. Martseliak O. V. Konstytutsiino-pravovyi status instytutu ombudsmana: svitovyi dosvid ta ukrainska model: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.02 / O. V. Martseliak; Odeska natsionalna yurydychna akademiia. – Odesa, 2004. – 35 s.
20. Kobryn V. S. Poniattia ta zmist konstytutsiino-pravovoho statusu Premier-ministra Ukrainy / V.S. Kobryn // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Yurydychni nauky. – 2016. – № 837. – S. 131-136.
21. Bogdanova N. A. Kategoriya statusa v konstitucionnom prave / N. A. Bogdanova // Vestnik Moskovskogo universiteta. – M. : Izd-vo Mosk. un-ta, 1998. – № 3. – S. 3-20.

22. *Holiak L. V.* Instytut spetsializovanoho ombudsmena: svitovyi dosvid orhanizatsii ta diialnosti: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.02 / L.V. Holiak; Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. – Kyiv, 2010. – 23 s.
23. *Lihter P. L.* Problemy sovershenstvovaniya zakonodatel'stva o kompetencii upolnomochennogo po pravam rebenka v sub'ektah Rossijskoj Federacii / P. L. Lihter // Leningradskij yuridicheskij zhurnal. – 2015. – № 2(40). – S. 59-70.
24. *Martseliak O.* Osnovniy elementy konstytutsiino-pravovogo statusu ombudsmena // Pidpriyemnytstvo, hospodarstvo, pravo. – 2003. – №11. – S. 85-88.
25. *The institution of Ombudsman: Recommendation № 1615.* 2003 //Parliamentary Assembly Souncil of Europe. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-EN.asp?FileID=17133&lang=EN>; Rekomendatsiia PARIE stosovno instytuttsii ombudsmena (Rekomendatsiia № 1615 (2003)). – Prava liudyny v Ukraini. Informatsiyniy portal Kharkivskoi pravozakhysnoi hrupy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://khpg.org/index.php?id=1168593186>
26. *Lesko N. V.* Zahalna kharakterystyka pravovoho statusu Upovnovazhenoho Prezydenta Ukrainy z prav dytyny / N. V. Lesko // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha». Yurydychni nauky. – 2015. – № 827. – S. 74-78.
27. *Sira I. B.* Stanovlennia instytut Upovnovazhenoho z prav dytyny v Ukraini / I.B. Sira // Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka. – 2012. – № 2 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_20
28. *Pavlo Petrenko:* Miniust hotovyi pidtrymuvaty usi initsiatyvy iz zakhystu prav ditei. Ofitsiyniy sait Ministerstva yustyttsii Ukrainy. 06.06.2018. 14:22 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://minjust.gov.ua/news/ministry/pavlo-petrenko-minyust-gotoviy-pidtrimuvati-usi-initsiatyvi-iz-zahistu-prav-ditey>
29. *Memorandum pro spivpratsiu mizh Upovnovazhenym Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny ta Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy vid 7 serpnia 2018 r.* Ofitsiyniy sait Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/publication/agreement/7818-bp-memorandum-pro-spivpratsyu-mizh-upovnovazhenim-verxovnoii-radi-ukrain/>
30. *Kovalko N. M.* Shchodo pravovoho statusu Upovnovazhenoho Prezydenta Ukrainy z prav dytyny / N. M. Kovalko // Chasopys Kyivskoho universytetu prava. – 2013. – № 2. – S. 94-96.
31. *Pro noviy standart bazovoi osvity, inkluziui ta antybulinh, derzhzamovlennia ta hranty dlia naukovtsiv – Liliia Hrynevych u eksklyuzivnomu interv'iu PRM.UA.* – 10:51 – 20 liutoho 2019 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://prm.ua/pro-noviy-standart-bazovoyi-osviti-inkluziyu-ta-antibuling-derzhzamovlennya-ta-granti-dlya-naukovtsiv-liliya-grinevich-u-eksklyuzivnomu-interv-yu-prm-ua/>
32. *Ortynska N. V.* Pravoviy status nepovnitnikh: teoretykopravove doslidzhennia: dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.01 / N. V. Ortynska; Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnikha». – L., 2017. – 524.

Науменко О. П. Щодо правового статусу освітнього омбудсмена

Статтю присвячено теоретичному дослідженню окремих аспектів правового статусу освітнього омбудсмена, виокремленню його основних структурних елементів. На підставі аналізу нормативно-правових актів, що регламентують діяльність освітнього омбудсмена, з'ясовано обсяг його повноважень. Проаналізовано проблемні питання законодавчого закріплення правового статусу освітнього омбудсмена.

Ключові слова: захист прав у сфері освіти, інститут омбудсмена, правовий статус, освітній омбудсмен.

Naumenko O. P. On the legal status of education ombudsmen

The article is dedicated to theoretical study of certain aspects of the education ombudsman legal status, and the distinction of his main structural elements. Based on the analysis of normative legal acts regulating the education ombudsman activity, the scope of his authority has been clarified. The problem issues of the legislative consolidation of the education ombudsman legal status have been analyzed. It appears that the main elements of the education ombudsman legal status, which determine the limits of his legal capacity, purpose and place within the system of state authorities are the rights, duties and activity guarantees. Duties and guarantees of rights still need to be outlined. The juridical fixation of duties will facilitate the proper performance of the ombudsman functions, and the legal regulation of activity guarantees-ensuring the sustainability of this institution. The legal status category is not something static, permanent, its content dynamically changes together with the social relations development, therefore it sounds seamlessly that the structural elements content of education ombudsman's legal status will be subject to refinement and improvement in the course of the ombudsman's implementation of his practical tasks.

Key words: protection of rights in the field of education, ombudsman institute, legal status, education ombudsmen.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-190-197

*Катерина Валеріївна Николина,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
теорії права та держави Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

ПРОЦЕДУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО МОНІТОРИНГУ ТЕКСТУАЛЬНОГО ВИРАЗУ ПРАВА: ПРАГМАТИЧНИЙ ПІДХІД

Постановка проблеми. Нормативна інституалізація та захист прав людини, практичне втілення верховенства права в світлі євроінтеграційних процесів є пріоритетом розвитку вітчизняної правової системи. Слід наголосити, що не дивлячись на доволі прогресивні конституційні положення, наявність великого масиву законодавства, в цій сфері на сьогодні існує ряд проблем. Зокрема, істотними є недоліки юридичної техніки творення нормативно-правових актів, відсутність чіткого правового регулювання окремих фактично існуючих суспільних відносин, недосконалість застосування та офіційного тлумачення норм права, що ставить під сумнів ефективність правового регулювання в цілому. Виконання Україною взятих на себе зобов'язань відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони, від 16 вересня 2014 р. щодо уніфікації та гармонізації національного законодавства і приведення його у відповідність з міжнародними стандартами передбачає наявність прозорих та дієвих інструментів правового моніторингу.

Моніторинг законопроектів, чинного законодавства та практики його застосування повинен виступати одним із важливих інформаційно-аналітичних компонентів формування правової політики держави. Інструментарій, яким оперує правовий моніторинг, дозволяє виявити можливі корупційні ризики того чи іншого нормативного акту, критично оцінити його з точки зору порушення гендерних прав, інших видів дискримінації; віднайти та проаналізувати колізії та прогалини в правовому регулюванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній юридичній науці доктрина правового моніторингу знаходиться на етапі становлення, що має наслідком відсутність єдиної методології та техніки проведення моніторингу. Проте варто відзначити підвищений інтерес до цієї тематики на сучасному етапі з боку українських науковців. Зокрема, деякі питання правового моніторингу висвітлені в роботах О. Богачової, Ю. Градової, О. Копиленка, Н. Нижник, М. Петришиної, І. Шутака, І. Онищука та ін.

Теоретична розробка питань правового моніторингу більш детально здійснена зарубіжними авторами, зокрема в працях А. Н. Алексєєва, Ю. Г. Арзамасова, Д. Б. Горохова, О. В. Дамаскіна, Л. О. Іванової, І. В. Жужгова, Л. А. Кравченка, Я. Є. Наконечного, Ю. А. Тихомирова, Н. Н. Толмачової, А. С. Фадєєвої тощо. Крім цього, система правового моніторингу врегульована також на нормативному рівні в таких країнах, як Болгарія, Хорватія, Сербія, Румунія, Естонія, Білорусь, Казахстан та ін.

Правовий моніторинг як дієвий інструмент контролю наразі використовується в різноманітних юридичних сферах, про що свідчить видання відповідних посібників стосовно моніторингу незалежності суддів, дотримання прав людини, моніторингу діяльності місцевих депутатів тощо.

Аналіз сучасних досліджень моніторингу в сфері права дозволяє констатувати відсутність єдиного офіційно сприйнятого термінологічного апарату, невизначеність юридичної процедури здійснення моніторингу, неоднозначність розуміння об'єктів та суб'єктів такої діяльності.

Мета статті. Враховуючи значні теоретичні прогалини в сфері організації і проведення правового моніторингу, в межах даної статті пропонується встановити процедурні особливості правового моніторингу як юридичної діяльності.

Основні результати дослідження. Різноманітність сфер використання моніторингу обумовлює термінологічний плюралізм у його розумінні. Так, в літературі в контексті правового моніторингу в якості синонімів вживаються такі категорії, як «моніторинг законодавства», «моніторинг право-

застосування», «моніторинг нормативно-правових актів», «моніторинг правової системи» та ін. При цьому змістовно ці поняття покликані позначити оцінку якості та ефективності правового регулювання, а також його практичної реалізації в межах правозастосування. На нашу думку, проблема полягає в тому, що вказані категорії позначають окремі види правового моніторингу, який виступає родовим поняттям. Істотне значення має також розмежування термінів «правовий моніторинг» та «моніторинг права», однак в межах цієї статті не будемо акцентувати на ньому увагу.

Ю. А. Тихомиров визначає правовий моніторинг «як динамічний організаційний і правовий інститут інформаційно-оціночного характеру, що рухається по всім стадіям функціонування управління, господарювання тощо і проявляється на всіх етапах виникнення та дії права» [1, с. 13]. Таке визначення дозволяє говорити про правовий моніторинг в широкому розумінні як про узагальнюючу категорію. Але, на нашу думку, в цьому випадку не відображено конкретні цілі здійснення моніторингу, що не дозволяє в повній мірі з'ясувати сутність цього процесу.

На думку І. І. Онищука правовий моніторинг – це інноваційний прагматичний метод отримання знання про якість та ефективність НПА; самостійний, спеціальний вид правового контролю, що поєднує інформаційний (демонстраційний), аналітичний, інтерпретаційний, експертний, прогнозний, систематичний супровід правотворчості й правозастосування; періодичне (постійне) стеження за динамікою й статикою правових відносин і норм, за взаємозв'язком формалізованої правотворчості та правозастосування [2, с. 65]. Надаючи таке комплексне визначення, автор очевидно намагається відобразити всю багатоманітність прояву моніторингу в сфері права. Однак, на нашу думку, такий підхід є не зовсім вдалим, оскільки ускладнює формування однозначного та усталеного уявлення про процедуру, об'єкт та суб'єктів моніторингу для потреб практики. Характеристика правового моніторингу як методу виключає необхідність його законодавчого регулювання. Визначення правового моніторингу в якості спеціального виду правового контролю потребує додаткового роз'яснення терміна «правовий контроль», який майже не вживається в юридичній науці. Окрім цього, вважаємо що конструкція «періодичне (постійне) стеження» як альтернатива терміна «моніторинг» не відображає ані зміст, ані сутність досліджуваного явища в праві.

Цікавим є той факт, що в західній юриспруденції відсутній термін «правовий моніторинг», а також окремі закони, які б регулювали процедуру його проведення. Як правило, мова іде про аналіз ефективності та якості національного законодавства. Крім цього, існують спеціальні неурядові організації, які здійснюють моніторингову діяльність, уповноважені розробляти відповідні стандарти та техніку проведення. Метою моніторингу в сфері права в західних суспільствах, як правило, є виявлення порушень прав людини або недотримання верховенства права як на рівні законодавства, так і в процесі правозастосування.

Націленість правового моніторингу на виявлення та формування варіантів вирішення існуючих в правовій сфері проблем дає підстави досліджувати його із застосуванням прагматичного підходу. Як влучно зазначає Є. В. Атрашкевич в своєму дисертаційному дослідженні, обґрунтовуючи необхідність використання зарубіжного досвіду філософсько-правового осмислення правової реальності: «прагматизм більшою мірою зорієнтований на реальне правове життя, ніж на політичні та правові теорії, що зумовлює практичну необхідність вирівняти дисбаланс між правовою реальністю і формами її осмислення» [3, с. 1].

Класичне правило прагматизму, яке було сформульоване ще у 1878 році Ч. Пірсом в праці «Як зробити наші ідеї ясними», являє собою «правило досягнення третього (найвищого) ступеня ясності»: розгляньмо, які наслідки, що гіпотетично могли б мати практичне значення, має об'єкт нашого поняття; у такому разі наше поняття щодо цих наслідків складає всю повноту нашого поняття щодо об'єкта» [4, с. 270]. Отже, прагматичний підхід дозволяє визначати правовий моніторинг як цілеспрямовану діяльність, що передбачає досягнення конкретних результатів, які мають практичне значення для вдосконалення правового регулювання та правозастосування.

Відповідно до концепції сучасної представниці неопрагматизму С. Хаак, інституціоналізація права як сфери адекватного знання про контексти життєвого простору, за концепцією, неможлива без підтримки правових процедур та рішень, збагачених ознаками науковості у формі формально-логічних та раціоналізованих алгоритмів розв'язання правових проблем і прийняття правових рішень [3, с. 13]. В цьому зв'язку нам видається необхідним встановити процедурні ознаки правового моніторингу.

Звертаючись до Великого тлумачного словника сучасної української мови, знаходимо визначення моніторингу як безперервного стеження за будь-яким процесом з метою виявлення його

відповідності бажаному результату [5, с.538]. В іншому словнику зазначається походження слова «моніторинг» (monitoring) від англ. monitor – спостережний, і використовується це поняття у значенні постійного спостереження за якимось процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату чи попереднім припущенням [6, с. 287]. В англословному юридичному термінологічному словнику Блека існує термін «monitor», який має наступні значення: відстежувати, перевіряти, контролювати або дивитися; проводити систематичну і повторювану послідовність вимірювань або спостережень щодо контрольних параметрів [7].

Таким чином, контент-аналіз терміна «моніторинг» свідчить про процедурний характер відповідної діяльності, оскільки у визначеннях наголошується на цілеспрямованих, поетапних, триваючих в часі діях. Безумовно, варто також зважати на те, що змістовне наповнення терміна буде залежати від сфери його використання.

Повернемося до теоретичного дослідження моніторингу в рамках юридичної науки. Інший варіант розуміння правового моніторингу пропонує закріпити на законодавчому рівні Ю. В. Градова. Автор визначає його як систематичну, комплексну, в межах законодавчо визначених повноважень, діяльність органів публічної влади та громадських формувань, спрямовану на спостереження, аналіз та оцінку правової системи з метою поліпшення її сучасного стану та прогнозування її подальшого розвитку [8, с. 47]. Такий підхід нам видається більш обґрунтованим, оскільки розглядає моніторинг як вид діяльності, що характеризується послідовністю етапів і має процедурний характер.

Юридична процедура існує як особлива форма легітимациї та авторитетності рішень, що насамперед важливо для правових форм юридичної діяльності. В дисертаційному дослідженні та інших наукових працях ми неодноразово обґрунтовували, що юрисдикційним процесом не обмежується вся багатоманітність юридичних процедур [9]. Окрім судового вирішення юридичних спорів існують ще складні процедури правотворчості, укладання договорів, складання заповітів тощо, які неможливо уявити без дотримання певних правил.

У правознавчій літературі юридична процедура визначається як «особливий нормативно встановлений порядок здійснення юридичної діяльності, що забезпечує реалізацію норм матеріального права й матеріальних правовідносин, який охороняється від порушення правовими санкціями». З іншої позиції, юридична процедура являє собою «особливий нормативний порядок здійснення юридичної діяльності, тобто визначену юридичну форму, а також організуючий засіб забезпечення непримусової реалізації права» [9, с. 39-41]. Поєднуючи зазначені підходи, видно, що процедура, в тому числі і в правовому розумінні, визначається як особливий порядок вчинення певних дій (або їх невчинення), які мають юридичне значення і наслідки, причому зазначений порядок має чітко визначену форму та зміст.

Юридичні процедури структурують правовий простір та характеризують особливий статус учасників правовідносин через визначення їх повноважень. Процедурність в юридичній діяльності має ключовий характер для її легітимності, ефективності та результативності, оскільки забезпечує виваженість та послідовність у діяльності суб'єктів юридичної діяльності.

Сферу використання юридичної процедури, на нашу думку, можливо розглядати в двох аспектах. По-перше, юридична діяльність та юридичний процес (як її форма) своїм змістом мають окремі юридичні процедури, що визначають етапи, дії в межах визначених процесуальних стадій. В цьому випадку юридична процедура має організаційний і службовий характер, оскільки виступає засобом впорядкування розвитку юридичного процесу. По-друге, юридична процедура як самостійна категорія характеризує випадки реалізації права, що не пов'язані із правозастосуванням та правотворчістю (використання, виконання, дотримання норм права, договірні відносини, початковий етап правоутворення, медіація тощо). На нашу думку, саме другий аспект характеристики юридичної процедури дозволяє проводити термінологічні паралелі з правовим моніторингом, визначаючи його як окремий вид юридичної процедури.

Враховуючи вищенаведене, правовий моніторинг можливо визначити як спеціальну діяльність, що має процедурний характер, здійснюється уповноваженими суб'єктами з метою аналізу та оцінки результатів правотворчого процесу, якості нормативно-правових актів, ефективності правозастосування, а також спостереження в динаміці за іншими правовими явищами, результатом чого є вироблення пропозицій щодо їх вдосконалення та/або прогнозування подальшого розвитку.

Процедурний характер моніторингу в праві передбачає здійснення його в межах певних етапів, стадій, які в свою чергу є сукупністю чітко визначених, послідовних дій суб'єктів. Зміст цих стадій безпосередньо залежить від виду моніторингу, його об'єкта та суб'єктного складу. Наприклад, І. І. Онищук в сфері правового регулювання виокремлює такі види моніторингу: суспільних

відносин; правового поля; правового простору; правозастосовної практики; реалізації права законодавчої ініціативи; формалізованої правотворчості; муніципальної правотворчості; корпоративний моніторинг; моніторинг договірних зобов'язань держав-членів РС; моніторинг виконання рішень Європейського суду з прав людини тощо [2, с. 150]. Очевидно, що засоби, способи та критерії проведення кожного з різновидів моніторингу матимуть свою специфіку.

В узагальненому ж вигляді юридичну процедуру правового моніторингу можливо відобразити у вигляді наступних стадій: підготовча (в рамках якої здійснюється вибір об'єкта, мети моніторингу; визначається коло суб'єктів, розробляється програма та критерії оцінювання); основна стадія (збір інформації про об'єкт (соціологічні, статистичні дослідження), проведення моніторингової (юридичної, наукової) експертизи; аналіз та оцінка нормативного регулювання та/або правозастосовної практики тощо); заключна стадія (узагальнення та оформлення висновків, формулювання пропозицій щодо вдосконалення об'єкта моніторингу, прогнозування напрямків його розвитку).

Віднесення правового моніторингу до різновиду юридичної процедури має важливе практичне значення, оскільки в цьому разі на нього поширюються вимоги належності юридичної процедури, що становлять собою систему універсальних базових ідей та принципів, які визначають характер і межі процедурного порядку реалізації правових приписів з метою забезпечення і захисту прав людини та дотримання загальнолюдських суспільних цінностей [10, с. 46]. В якості загальних принципів проведення правового моніторингу нами пропонується визначити: законність, демократизм, дотримання прав людини, об'єктивність та неупередженість, достовірність, професійність, диспозитивність, прозорість процедури, чіткість критеріїв оцінки та ін.

Висновки. В якості підсумку варто зазначити, що враховуючи динамічний характер правового моніторингу, йому, як і будь-якій юридичній діяльності, притаманна ознака процедурності. Відповідно на діяльність із правового моніторингу, окрім специфічних принципів, поширюються також вимоги належності юридичної процедури. Це в свою чергу виступає додатковою гарантією легітимності форм, процесу та результату моніторингу в праві.

Список використаних джерел

1. Тихомиров Ю. А. Организация и проведение правового мониторинга / Ю. А. Тихомиров // Право и экономика. 2006. № 10. С.13
2. Онищук І. І. Правовий моніторинг: теоретичні та прикладні засади.: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Онищук Ігор Ігорович ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2018. 554 с.
3. Атрашкевич С. В. Неокласичний прагматизм Сьюзан Хаак у сучасному англо-американському філософсько-правовому дискурсі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С. В. Атрашкевич. Одеса, 2016. 21 с.
4. Пирс Ч. С. Как сделать наши идеи ясными / Ч. С. Пирс // Пирс Ч. С. Избранные философские произведения: Пер. с англ. К. Голубович, К. Чухрукидзе, Т. Дмитриева. М. : Логос, 2000. С. 266-295.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К. ;Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
6. Загоруйко О. Я. Великий універсальний словник української мови / О. Я. Загоруйко – Х. : Торсинг Плюс, 2009. – 768 с.
7. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://thelawdictionary.org/monitor/>
8. Градова Ю. В. Щодо необхідності розробки та прийняття Закону України «Про правовий моніторинг». Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2017. Вип. 24. С. 46-48.
9. Николина К. В. Юридична процедура: поняття, ознаки, види, місце в системі правових категорій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / К. В. Николина ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2011. 215 с.
10. Николина К. В. Належна юридична процедура: теоретичні аспекти визначення / К. Николина // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2012. Вип. 94. С. 44-46 [Електронний ресурс] Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2012_94_13

References

1. Tihomirov Ju. A. Organizacija i provedenie pravovogo monitoringa / Ju. A. Tihomirov // Pravo i ekonomika. 2006. # 10. S. 13
2. Onyshhuk I. I. Pravovyj monitoryng: teoretychni ta prykladni zasady.: dys. ... d-ra juryd. nauk : 12.00.01 / Onyshhuk Ighor Ighorovich ; Nac. akad. vnutr. sprav. Kyjiv, 2018. 554 s.
3. Atrashkevych Je. V. Neoklasychnyj pragmatyzm Sjuzan Khaak u suchasnomu anghlo-amerykansjkomu filosofsjko-pravovomu dyskursi : avtoref. dys ... kand. juryd. nauk / Je. V. Atrashkevych. Odesa, 2016. 21 s.
4. Pirs Ch. S. Kak sdelat' nashi idej jasnymi / Ch. S. Pirs // Pirs Ch. S. Izbrannye filosofskie proizvedenija: Per. s angl. K. Golubovich, K. Chuhrukidze, T. Dmitrieva. M. : Logos, 2000. S. 266-295.

5. *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoji ukrajinsjkoji movy* / [uklad. i gholov. red. V. T. Busel]. K. ; Irpinj : VTF «Perun», 2001. 1440 s.
6. *Zaghorujko O. Ja. Velykyj universalnyj slovnyk ukrajinsjkoji movy* / O. Ja. Zaghorujko – Kh. : Torsyngh Pljus, 2009. – 768 s.
7. [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu : <https://thelawdictionary.org/monitor/>
8. *Ghradova Ju. V. Shhodo neobkhidnosti rozrobky ta pryjnattja Zakonu Ukrainy «Pro pravovyj monitoryngh»*. Visnyk Kharkivskogho nacionaljnogho universytetu imeni V. N. Karazina. Serija «Pravo». 2017. Vyp. 24. S. 46-48.
9. *Nykolyna K. V. Jurydychna procedura: ponjattja, oznaky, vydy, misce v systemi pravovykh kategorij* : dys. ... kand. juryd. nauk : 12.00.01 / K. V. Nykolyna ; Nac. ped. un-t im. M. P. Draghomanova. K., 2011. 215 s.
10. *Nykolyna K. V. Nalezna jurydychna procedura: teoretychni aspekty vyznachennja* / K. Nykolyna // Visnyk Kyjivskogho nacionaljnogho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Jurydychni nauky. 2012. Vyp. 94. S. 44-46. [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2012_94_13

Николина К. В. Процедурні особливості правового моніторингу текстуального виразу права: прагматичний аспект

У статті обґрунтовується процедурний характер правового моніторингу на основі використання прагматичного підходу. Аналіз сучасних досліджень моніторингу в сфері права дозволяє констатувати відсутність єдиного офіційно прийнятого термінологічного апарату, невизначеність юридичної процедури здійснення моніторингу, неоднозначність розуміння об'єктів та суб'єктів такої діяльності. Прагматичний підхід дозволяє визначати правовий моніторинг як цілеспрямовану діяльність, що передбачає досягнення конкретних результатів, які мають практичне значення для вдосконалення правового регулювання та правозастосування.

Автором доводиться процедурний характер моніторингу в праві, що обумовлює поширення на нього, окрім спеціальних принципів, вимог до належної юридичної процедури. В узагальненому вигляді юридичну процедуру правового моніторингу можливо відобразити у вигляді наступних стадій: підготовча (в рамках якої здійснюється вибір об'єкта, мети моніторингу; визначається коло суб'єктів, розробляється програма та критерії оцінювання); основна стадія (збір інформації про об'єкт (соціологічні, статистичні дослідження), проведення моніторингової (юридичної, наукової) експертизи; аналіз та оцінка нормативного регулювання та/або правозастосовної практики тощо); заключна стадія (узагальнення та оформлення висновків, формулювання пропозицій щодо вдосконалення об'єкта моніторингу, прогнозування напрямків його розвитку).

Ключові слова: правовий моніторинг, процедурність, юридична діяльність, юридична процедура, правова експертиза, прагматизм, належна процедура.

Nykolyna K. V. Procedural features of legal monitoring of the textual expression of law: the pragmatic aspect

The article substantiates the procedural nature of legal monitoring based on the use of a pragmatic approach. Monitoring of bills, current legislation and practice of its application should act as one of the important information-analytical components of formation of the legal policy of the state.

The analysis of modern research in the field of monitoring allows one to state the absence of a single officially perceived terminology apparatus, the uncertainty of the legal procedure for monitoring, ambiguity in understanding the objects and entities of such activities. The objective of legal monitoring to identify and formulate solutions to existing problems in the legal field provides grounds for investigating it using a pragmatic approach. The pragmatic approach allows one to define legal monitoring as a targeted activity, which involves achieving concrete results that are of practical importance for the improvement of legal regulation and enforcement.

In the generalized form, the legal procedure for legal monitoring may be reflected in the following stages: preparatory (within the framework of which the choice of the object, the purpose of the monitoring is carried out, the range of subjects is determined, the program and the criteria of evaluation are developed); main stage (collection of information about the object (sociological, statistical research), monitoring (legal, scientific) examination; analysis and assessment of normative regulation and / or enforcement practice, etc.); the final stage (generalization and drawing up of conclusions, formulating proposals for improvement of the monitoring object, forecasting directions of its development).

Taking into account the above, legal monitoring may be defined as a special activity of a procedural nature carried out by authorized agents for the purpose of analysis and evaluation of the results of the law-making process, the quality of normative legal acts, the effectiveness of enforcement, as well as the observation in the dynamics of other legal phenomena, the result what is the development of proposals for their improvement and / or forecasting of further development. As a general principle of legal monitoring, we are asked to determine: legality, democracy, respect for human rights, objectivity and impartiality, reliability, professionalism, discretion, transparency of procedure, clarity of evaluation criteria, etc.

The assignment of legal monitoring to a type of legal procedure is of great practical importance, since in this case it is subject to the requirements of due procedure.

Key words: legal monitoring, procedural, legal activity, legal procedure, legal expertise, pragmatism, due procedure.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-198-202

УДК 340.1

*Владислав Валерійович Новіцький,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В.М.Корецького НАН України*

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Кожний юридико-державницький інститут пронизаний такими догматичними, системно-утворюючими одиницями, як: 1) категоріально-правовий апарат; 2) функціонально-інституційна, змістовна складова. Переконані, одне із пріоритетних завдань дослідника представленого дискурсу, має продукуватись його прагненнями, з'ясувати понятійно-термінологічну основу юридичних гарантій прав людини, що в свою чергу, виконуватиме роль перманентно-постійного джерела регенерації пошуку ідей поглибленого вивчення особливостей даного об'єкта наукового пошуку. Юридичні гарантії уособлюють в собі цілісний калейдоскоп багатоманітних нормативно-доктринальних категорій. Мова йде щодо відносно такого об'ємного діапазону, як від «гарантій» до системно-структурованих складових деліктоздатності людини та громадянина. Знати окреслені аспекти, чітко орієнтуватися в них – значить, вміти компетентно-фахово аналізувати, а також удосконалювати існуючий теоретико-прикладний базис. Термінологічний компонент загалом та юридичних гарантій прав людини зокрема – це перші кроки до поступового, глибинного занурення в царину обраного правового інституту.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Проблематику юридично-наукової термінології, яка характеризується плюралістичністю напрямків її дослідження, вивчали такі науковці, як: П. М. Балтаджи, О. В. Веренкіотова, Т. І. Дудаш, О. П. Козоріз, М. І. Любченко, М. М. Паночко, П. М. Рабінович, К. О. Трихліб, Н. С. Трач, Г. О. Христова, П. П. Шляхтун.

Метою нашої аналітичної роботи є: 1) простудіювати теоретико-прикладні здобутки представників юридичної спільноти; 2) дослідити термінологічну природу юридичних гарантій прав людини; 3) керуючись здобутими знаннями, згенерувати авторське визначення даного правового інституту.

Основні результати дослідження. Первинною ланкою, з якої формується система права, є поняття, терміни і їх визначення, оскільки саме з них складаються правові норми, сукупність яких, у свою чергу, формує певну галузь права, а останні й становлять її систему. Виходячи з цього, що зазначені складові є саме тією «цеглиною», з якої починає формуватися правова норма, до їх підбору, використання і тлумачення необхідно підходити особливо прискіпливо [1, с. 7]. Крім того, в даному контексті, такої підвищеної уваги потребує також законопроектна діяльність законодавця. Адже науковці, суб'єкти правозастосування оперують зокрема тими нормативно-правовими положеннями, які імплементовані до чинного законодавства України. Понятійний апарат – це не ефемерна, «стандартна» конструкція, а структурна одиниця будь-якого нормативно-правового акта, яка допомагає усвідомити диспозиційно-санкційну волю законодавця через призму юридичної мови закону.

На думку П. М. Балтаджи, основна функція терміна «полягає у відтворенні у свідомості людини найбільш повного уявлення про об'єкт» [2, с. 8]. Варто зазначити, що об'єкт пошуку та його фундаментальні термінологічні частини, за аналогією, відіграють роль, відповідно до загальноширокого та конкретизаційно-вужького підходів. Мова йде про наступне, об'єктно-предметна компонента суцього буття, яку вивчає фахівець, має цілу низку багатогранної своєрідності, котра має логіко-комбінарно інкорпоруватися в окремо сформульованій сутності. Дійсно, юридичний термін повинен в своїй змістовності стисло акумулювати весь конгломерат сутнісних ознак правового інституту, який він інтерпретаційно відображає.

Свого часу М. І. Любченко, обґрунтувала таку позицію: «терміни конкретної сфери знань не можуть існувати відокремлено один від одного, а є елементами цілісної термінологічної системи. Тільки за умови узгодженості термінів можна досягти точності передачі інформації та відображення певних понять про ті чи інші явища об'єктивного світу» [3, с. 9]. В нашому випад-

ку, така «цілісна термінологічна система» знаходить своє практичне застосування, наприклад, в такому прояві: термін «юридичні гарантії прав людини» неможливо висвітлити лише взявши за основу такий термін, як «гарантія», оскільки за своєю відокремленою суттю це цивілістичний інститут, а ми, в результаті матимемо не об'єктивне бачення про об'єкт, який нас цікавить. Таким чином, щоб апелювати саме даним терміном, необхідно розуміти цілісне призначення окресленої, опосередкованої частини правового статусу людини і громадянина. Наступною ключовою тезою М. І. Любченко є «точність передачі інформації». В наш інформаційно-технологічний час не виникає жодних, суттєвих перепон для комунікації. Проте завдання не лише передати, виробити певний інтелектуальний продукт у вигляді законодавчої ініціативи, термінологічно-конституційного тлумачення, а досягти максимальної об'єктивної точності цього процесу.

Переконавшись в тому, що термінологія – далеко не проста наукова сутність, для того, щоб адекватно орієнтуватися в понятійності «юридичних гарантії прав людини», а також згодом виробити його власне визначення, потрібно простудіювати такі ознаки будь-якого юридичного терміна, як: «1) однозначність – юридичний термін має позначати лише одне юридичне поняття, а останньому має відповідати лише один юридичний термін (щоправда, цей принцип стосується зазвичай тих юридичних термінів, котрі входять до складу однієї юридичної терміносистеми); 2) системність – будь-який юридичний термін є елементом певної юридичної терміносистеми, що власне й робить його терміном; певне значення юридичного терміна фіксується і підтримується саме у цій системі; 3) дефінітивність – юридичний термін, зазвичай, має своє визначення (юридичну дефініцію) – нормативно-правове (тобто формально обов'язкове, яке міститься в джерелах позитивного права або актах офіційного тлумачення) чи наукове (доктринальне); 4) сфера застосування юридичного терміна – мови правотворчості, правотлумачення, правозастосування, правореалізації, професійна юридична мова та мова правознавства» [8, с. 894]. На нашу думку, зважаючи на об'єктивні обставини, потрібно прокоментувати згадану ознаку дефінітивності юридичного терміна. В даному випадку, маємо на увазі факт того, що відносно такої категорії, як «юридичні гарантії прав людини та/або громадянина», на сьогоднішній день, здебільшого, можемо говорити в контексті науково-доктринального, а не нормативно-правового визначення. Адже в таких основоположних нормативно-кодифікованих правових актах, Законах України: Конституція України, Цивільний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кодекс законів про працю України, Сімейний кодекс України, Закон України «Про судоустрій і статус судів», Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Закон України «Про прокуратуру», законодавець, не роз'яснює понятійне значення вище проілюстрованого терміна.

Продовжуючи думку, керуючись в тому числі вищезазначеним, необхідно звернути увагу на одне із таких визначень, «Юридичний термін (лат. terminus – межовий знак, межа, кордон, закінчення, кінець, від Terminus – рим. бог кордонів і меж) – слово або словосполучення, що виражає поняття з прав. сфери сусп. життя і має визначення в юрид. л-рі (нормат. – правових актах, юрид. словниках, довідниках, енциклопедіях, наук. працях тощо)» [9, с. 482]. Маємо усвідомлювати, головне завдання правників, законодавця, в контексті юридичної термінології, термінів, є чітке, не двозначне визначення меж відповідальності кожної юридичної категорії у відповідності до їхнього системно-змістового призначення.

Для з'ясування етимологічного значення слова гарантія (guarantir – порука, захищати, охорона), яке було запозичене з французької мови в кінці 18 ст., звернемося до тлумачних словників. Гарантія – порука в чомусь, забезпечення чого-небудь. Передбачене законом чи певною угодою зобов'язання, за яким юридична чи фізична особа відповідає перед кредиторами у разі невиконання боржником своїх зобов'язань. Юридичні гарантії – це законодавчо закріплені засоби охорони прав і свобод громадян, способи їх реалізації, а також засоби охорони правопорядку, інтересів суспільства і держави [10; 11, с. 97]. Понятійну категорію «гарантія» цілком можливо презентувати як інструментальний запобіжник превентивної та захисно-відновлювальної функції, професійно-фахової діяльності уповноважених органів державної влади.

Проаналізувавши приведені вище визначення з тлумачного словника, можемо узагальнити розуміння поняття «гарантії» загалом та «юридичних гарантії» зокрема в таких синонімічних словосполученнях, як: забезпечення чого-небудь; певне зобов'язання однієї сторони правовідносин перед іншою стороною цих же правовідносин; засіб (інструмент) охорони, захисту від протиправного

посягання та відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадянина. Досліджуючи поняття гарантій, застосовуючи такий понятійно-категоріальний апарат, як охорона та захист прав, свобод, законних інтересів громадян, підходимо до розуміння самої внутрішньої природи цієї правової категорії. Адже охорона та захист є основоположним завданням правових гарантій в праві [11, с. 97]. На наше переконання, представлений функціонал даного об'єкта дослідження має достатній структуризаційний базис для багатогранної його різновидності, а також ключовою умовою реалізації засадничих причинно-наслідкових зв'язків для забезпечення правопорядку в державно-суспільних відносинах.

Перейдемо до наступного питання піднятого диспуту. Юридичні гарантії – норми права, що передбачають у своїй сукупності правовий механізм, покликаний сприяти реалізації законів та інших нормативно-правових актів [12, с. 380]. На нашу думку, в цьому визначенні прослідковуються декілька неоднозначних аспектів: фактичне ототожнення юридичних гарантій із нормами права та недостатня чіткість у формулюванні інтеграційної мети цих гарантій. Дійсно, кінцеве призначення норм права і юридичних гарантій прав людини, громадянина, це охорона, захист, відновлення законних прав, інтересів потерпілого. Однак спільна природа таких правових інститутів не надає нам стовідсоткової впевненості для їхнього суцільно-тотожного трактування. Правові норми, на відміну від юридичних гарантій, мають стійку структуризацію: гіпотеза, диспозиція, санкція. Щоб проводити будь-які паралелі, потрібно проаналізувати змістовність нашого об'єкта наукового пошуку. З цього приводу, цікаво буде звернутись до такої наукової позиції Г. О. Христової: юридичними гарантіями виступають правові процедури реалізації прав людини, в основі яких лежать основоположні процесуальні права: право знати свої права і обов'язки; право на юридичну допомогу, у т. ч. безкоштовну; право на судовий захист; право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб; встановлення юридичної відповідальності за порушення чи обмеження прав людини; презумпція невинуватості; заборона зворотної дії закону, що встановлює або посилює юридичну відповідальність за правопорушення; заборона бути двічі притягнутим до юридичної відповідальності за одне й те саме правопорушення та ін. Крім того, юридичними гарантіями також є звернення людини, громадянина за захистом своїх законних прав до національних правозахисних установ: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений президента України з прав дитини, Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю, суди України, адвокатура України, інститут конституційного правосуддя, а також можемо задіяти міжнародні механізми: Європейський суд з прав людини, Рада ООН з прав людини, Верховний комісар ООН з прав людини, моніторингові органи ООН (Комітет з прав людини, Комітет проти катувань, Комітет з ліквідації расової дискримінації, Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок, Комітет з прав осіб з інвалідністю та ін.), Європейська комісія «За демократію через право», Парламентська асамблея Ради Європи тощо [13, с. 53-55]. Можемо згенерувати проміжні підсумки, суть яких полягає в наступному: юридичні гарантії прав людини, громадянина – це навіть не сукупність певних правил поведінки, а комплекс національно-міжнародних засобів, факторів, суб'єктивно-об'єктивних умов, які виконують роль провідного флагмана в боротьбі проти різного роду, виду дискримінацій, насильства та порушень прав людини, громадянина. Особливо потрібно підкреслити таку тезу в процесі формулювання терміна «юридичні гарантії»: їхня фундаментальна мета – охорона і захист законних прав, свобод та інтересів людини, громадянина – має бути обов'язково інкорпорована до його змістової структури.

Досить цікавою для аналітичної роботи можна виокремити таке термінологічне трактування: «юридичні гарантії – правові засоби і способи, за допомогою яких реалізуються нормативно-правові акти» [14, с. 563]. Знову ж таки, варто зупинитися на декількох пунктах: інструментальний та прикладний. По-перше, юридико-доктринальну категорію «засоби і способи» необхідно доповнити інституційною одиницею. Тобто уособлено згадати безпосередньо при розробці понятійної конструкції можливість звернення людини, громадянина до національних суб'єкційно-уповноважених, а також міжнародних механізмів. По-друге, «реалізація нормативно-правових актів» – це інструментальний засіб юридичних гарантій, за допомогою якого кожна людина, громадянин отримує предметну впевненість у власній захищеності. Звісно, висловлюючи цілковиту повагу до кожної приведенної вище наукової думки правників, ми переконані у необхідності побудови широкого та вузького підходу для більш об'єктивно-об'ємнішого трактування терміна «юри-

дичні гарантії». Саме такий підхід надасть нам можливість просторово-наукової свободи багатогранного удосконалення понятійності даного об'єкта дослідження.

Висновки. Отже, на нашу думку, підбиваючи підсумки всього вищезазначеного, використовуючи вузький підхід «юридичні гарантії прав людини», можна визначити, як комплексно-правовий механізм охорони, захисту законних прав, свобод та інтересів людини від протиправного посягання. В даному випадку, використавши такий прийом, зробили спробу акумулювати узагальнену, фундаментальну сутність цієї правової конструкції. Підходячи до термінологічного питання з позицій широкого підходу, «юридичні гарантії прав людини» необхідно протрактувати наступним чином: це системно-структурний конгломерат таких юридико-правових інструментаріїв охорони, захисту законних прав, свобод та інтересів від протиправного посягання, а також відновлення попереднього становища людини у разі їх порушення, невизнання, опротестування, як: судово-юрисдикційні, соціально-економічні, інституційні, суспільно-громадські, політико-дипломатичні можливості, фактори, засоби, метою яких є забезпечення захищеності кожній людині та ствердження правопорядку в державі. Запропонована понятійність слугує своєрідним глибинно-екскурсним екстрактом в догматичні глибини юридичних гарантії.

Список використаних джерел

1. *Веренкіотова О. В.* Оціночні поняття у правових актах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Веренкіотова Ольга Валеріївна. – Київ, 2013. – 20 с.
2. *Балтаджи П. М.* Юридична мова правозастосовних актів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Балтаджи Поліна Миколаївна. – Київ, 2008. – 20 с.
3. *Любченко М. І.* Юридична термінологія: поняття, особливості, види : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Любченко Маріанна Іванівна. – Харків, 2012. – 20 с.
4. *Трихліб К. О.* Гармонізація законодавства України і законодавства ЄС: наближення загальноправової термінології : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Трихліб Крістіна Олексіївна. – Харків, 2014. – 20 с.
5. *Козоріз О. П.* Структурно-семантичні особливості сучасної китайської юридичної термінології : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.13 / Козоріз Олександр Павлович. – Київ, 2014. – 16 с.
6. *Паночко М. М.* Розвиток української юридичної термінології в Західній Україні (1772-1918 рр.) : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01 / Паночко Михайло Михайлович. – Івано-Франківськ, 2013. – 20 с.
7. *Трач Н. С.* Українська правнича термінологія у ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01 / Трач Надія Степанівна. – Чернівці, 2009. – 20 с.
8. *Рабінович П. М., Дудаш Т. І.* Юридична термінологія. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. – Х. : Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права / редкол. : О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2017. – 952 с.
9. *Рабінович П. М.* Юридичний термін. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. Т. 6: Т-Я. – 2004. – 768 с.
10. *Гарантія.* Найповніший тлумачний словник української мови онлайн V&V Project [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
11. <http://eslovnyk.com/%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B0%BD%D1%82%D1%96%D1%8F>
12. *Новіцький В. В.* Правові гарантії адвокатської діяльності: їх сутність та зміст / Адвокатура: минуле та сучасність : мат. V Міжнар. наук. конф. (14 листоп. 2015 р., м. Одеса) / уклад. : І. В. Глов'юк, О. В. Малахова, Л. Ю. Чекмарьова ; відп. за вип. М. М. Стоянов. – Одеса : Юридична література, 2015. – 348 с.
13. *Юридичні гарантії.* Сучасна правова енциклопедія / О. В. Зайчук, О. Д. Крупчан, В. С. Ковальський [та ін.] ; за заг. ред. О. В. Зайчука ; НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, НДІ інтелектуальної власності НАПрН України. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 408 с.
14. *Христова Г. О.* Гарантії прав людини. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. – Х. : Право, 2016. – Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2017. – 952 с.
15. *Юридичні гарантії.* Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів. – К. : Либідь, 2005. – 568 с.

Новіцький В. В. Поняття та особливості юридичних гарантії прав людини

Автором статті аргументовано проілюстровано актуальність проблематики термінологічного аспекту юридичних гарантії прав людини, громадянина. В даному випадку було проаналізовано достатньо широкий обсяг профільної методико-доктринальної літератури. Крім того, звернено увагу та прокоментовано ключові ознаки юридичного терміна. Продовжуючи думку зазначеної те-

матики, простудійовано цілу низку нормативно-кодифікованих актів на предмет наявності законодавчого визначення такого терміна, як «юридичні гарантії прав людини та/або громадянина». В представленому дослідженні надано авторське визначення «юридичних гарантій прав людини», використовуючи при цьому широкий та вузький підходи.

Ключові слова: людина, права, гарантія, юридичні гарантії, термін.

Novitskiy V. V. Concepts and features of legal guarantees of human rights

The author of the article reasonably illustrates the urgency of the problems of the terminological aspect of legal guarantees of human rights, citizen. In this case, a sufficiently large volume of profile methodical-doctrinal literature was analyzed. In addition, the key features of the legal term are drawn attention and commented. Continuing the opinion of the mentioned topic, a number of normative-codified acts have been programmed for the purpose of legal definition of such term as «legal guarantees of human rights and / or citizen». In the presented study, the author's definition of «legal guarantees of human rights» was given, using a broad and narrow approach.

Key words: person, rights, warranty, legal guarantees, term.

Concepts and features of legal guarantees of human rights

The author of the submitted paper study, paid attention to such a not simple, theoretical as well as practical issues, as the terminology of legal guarantees of human rights. The purpose of this analytical work, defined through the prism of the following priorities: to analyze theoretical and applied achievements of representatives of the legal community; to investigate the terminological nature of legal guarantees of human rights; Guided by the acquired knowledge, to develop the author's definition of this legal institution. It was on the basis of the analysis of scientific literature that the actual importance of terminology for the professional understanding of functions and the appointment of legal mechanisms for the protection of human rights and citizens was demonstrated.

In the presented analytical work, a number of normative legal acts were investigated for the purpose of seeking a legal definition of such term as «legal guarantees of human rights». However, the author of the article, concludes that to date, in relation to the raised question, to substantially discuss the issue from the scientific point of view. In this regard and taking into account the context of the necessity of the general theoretical understanding of the essence of the proposed problem for the dispute, the signs of any legal term were well studied in detail, as well as the position of the scholars on the theoretical definition of the conceptual nature of the «legal term» was commented.

Continuing the opinion, the author, on the example of specific variants of encyclopedic interpretations of the term «legal guarantees», made an attempt to demonstrate their positive and sometimes quite contradictory positions. The discussion is always a search for a common compromise and an attempt to improve the existing state of affairs in one or another social relations signal. The final result of the research search may be the proposed author's definition of the term «legal guarantees of human rights» in its narrow, «comprehensive legal mechanism for the protection, protection of the legitimate rights, freedoms and interests of the person from the unlawful encroachment» and, in the broad sense, «is a systemic and structural conglomerate such legal and legal instruments of protection, protection of legal rights, freedoms and interests from unlawful encroachment, as well as restoration of a person's previous position in case of their violation, non-recognition, rotestuvannya, as forensic jurisdictional, social, economic, institutional, social, civil, political and diplomatic possibilities, factors, whose purpose is to provide every person zahyschennosti and strengthening law enforcement in the country». Thus, we can confidently say that the purpose of the study has been successfully achieved, as well as to state the obvious need for further scientific researches by the given navigation route.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-203-207

*Олена Миколаївна Оверчук,
аспірант юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИХ ПІДХОДІВ ЩОДО РОЗУМІННЯ ПРАВОТВОРЧОСТІ

Постановка проблеми. В сучасних умовах становлення правової та незалежної держави реформується й чинне законодавство, здійснюється його гуманізація. Сформовано та стрімко розвиваються новітні галузі права, проте темпи розбудови правової держави є досить повільними, а постановка проблеми правової держави щодо практичної площини – не має ще належного теоретичного осмислення. Наразі проблематика правотворчості досліджується новим поколінням науковців, проте сучасна юридична наука не залишає простір для наукового осмислення щодо загального й універсального визначення правотворчості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні залишається актуальним питання щодо дослідження поняття правотворчості. Дана проблема має бути досліджена з різних підходів, а саме: філософсько-правовому, соціологічному та інструментально-правовому. Даний аспект розвиває сучасне праворозуміння, про що свідчать праці останнього періоду дослідження В. П. Казимирчука, В. М. Кудрявцева, С. С. Алексеева, Д. А. Керімова, Ю. І. Гревцова та І. Ю. Козліхіна, К. К. Жоля, Н. М. Оніщенко, Ю. А. Тихомирова, О. І. Ющика, В. О. Зайчука.

Мета статті. Метою статті є дослідження історичних, теоретичних та правових основ правотворчості. Відтак доцільно, на нашу думку, буде дослідити правову природу правотворчості. Варто зазначити, що запропонований матеріал не ставить за мету історичне дослідження правотворчості – безперечно, складного та багатогранного явища, а зупиняється лише на його сутнісних, гносеологічних аспектах. Тому уявляється можливим розглянути пізнавальні засади доктринального розуміння правотворчості в розрізі існуючих у зарубіжній та вітчизняній юридичній літературі наукових підходів вчених, а також у контексті правотворчої діяльності держави.

Основні результати дослідження. В сучасних умовах становлення правової та незалежної держави проблематика правотворчості досліджується новим поколінням науковців.

На перший погляд питання про визначення правотворчості не є актуальним. Юридична література пропонує чисельну кількість спроб інтерпретувати це політико-правове явище на основі досить різноманітних методологічних принципів і прийомів. Разом з тим проблему навряд чи можна вважати вичерпаною.

Питання поняття правотворчості так само багатогранне, як і поняття права. Будь-яка спроба розгляду права з нових методологічних позицій, виявлення нових аспектів формування, виникнення та дії права неминуче веде до пошуку нового трактування поняття правотворчості. В останні роки багатопланова проблема правотворчості в різних її аспектах стала предметом багатьох науково-теоретичних досліджень.

Держава має творити право для людини та для її блага. Держава існує для людини, для захисту загальноновизнаних прав та свобод.

Основним джерелом Давньоруського права був правовий звичай, договірна практика, церковна правотворчість [12, с. 45-48]. Першим письмовим джерелом права на території сучасної України була Руська правда [24, с. 34-45].

Акцентуючи увагу на розвитку Давньоруської держави ранньофеодального періоду, слід зазначити дещо більшу роль церковної правотворчості, ніж істотно меншу рецепцію норм зарубіжного права. На відміну від заходу, де рецепція норм римського права становила майже основу всього середньовічного приватного права, рецепція норм візантійського права з боку Давньоруської держави відображала більш помірний характер [8, с. 120].

За часів феодальної роздробленості, правотворчість не приносить жодних нових тенденцій і є скоріше посиленням тих початків, які вже склалися в Стародавній Русі, перш за все, це стосується

посилення ролі княжих актів як джерел права. У той же час посилення це має певну особливість. Більшість княжих актів в своєму змісті відтворювали вже існуючі правові звичаї та практику, які влада санкціонувала. Тим самим, зникаючи, як особлива форма, правовий звичай зберігався в князівських узаконеннях в якості правового джерела. В цьому плані витіснення звичаю відбувається більш повільно, ніж на Заході, й закон остаточно «перемагає» його лише в XVIII ст. [12, с. 126-128].

Судебники 1497 р., 1550 р. та 1555 р. дозволяють простежити становлення зазначених поглядів, і своєрідним підсумком цієї систематизації вважається Соборне уложення 1649 р., що є видатною пам'яткою права, в якому вперше зроблена спроба систематизувати норми за галузевою ознакою. Розробка й прийняття Соборного уложення 1649 р. дозволяє відзначити ще одну нову еволюційну лінію – початкове становлення поглядів про правотворчий процес. У даному аспекті слід погодитися з думкою В. О. Ключевського, що виділяють не лише умовні, а й самостійні стадії розробки й прийняття цього документа [10].

З позицій законодавчої техніки XVIII ст. поширеними прийомами істотного прогресу залишалися: доповнення старої норми новим положенням, заміна окремих термінів і фраз в правовому тексті, угруповання норм за хронологічним принципом. Прийнятна диференціація норм за галузевим принципом була відсутня. Разом з тим протягом зазначеного періоду відбувається відносна стабілізація правотворчого процесу, подальше усвідомлення галузевого принципу систематизації, робиться хоча й невдала, спроба (Укладена комісія 1766 р.) зв'язати правотворчу діяльність з громадською думкою [9].

До середини XIX ст. завдання систематизації нормативного матеріалу були успішно вирішені, й прийнятий в 1832 р. Звід законів Російської Імперії не поступається західним формам права того часу щодо юридичної техніки свого виконання. XIX століття в еволюційному плані розвитку правотворчої функції є досить плідним. Вперше розробка нормативних актів будується на основі свого наукового обґрунтування, формуються чіткі уявлення про різні завдання інкорпорації та кодифікації, відбувається поділ приватного й публічного права [20], за предметним критерієм складаються основні галузі, на доктринальному рівні чітко усвідомлюється необхідність поділу матеріального й процесуального права [14, т. II].

Формування власної правової системи Українська Центральна Рада розпочала відразу після Жовтневого перевороту. 25 листопада 1917 р. Радою ухвалено Закон про правонаступництво, за яким усі закони Російської держави зберігали чинність на території України. Центральній Раді було дозволено ухвалювати нові закони й від імені Української Народної Республіки та скасовувати попередні. На той час Центральна Рада ухвалила кілька важливих законодавчих актів. Перший Універсал – звернення програмного характеру (10.06.1917), де висловлювалося прагнення до волі, до права самостійного впорядкування своїм життям, до створення шляхом рівного, прямого й таємного голосування Українських Установчих зборів, до національно-територіальної автономії в складі Росії. В документі йшлося про необхідність ліквідації приватної власності на землю. Другий Універсал (3.07.1917 р.) став наслідком переговорів уряду Центральної Ради з представниками Тимчасового уряду.

Надалі еволюційний розвиток правотворчої функції фактично повністю було перервано революційними подіями. Формування основ нового права почалося з початком існування Української радянської держави як федеративної частини Російської Республіки з грудня 1917 року. На I-му Всеукраїнському з'їзді Рад 6 січня 1918 р. її проголосили Українською Радянською Соціалістичною Республікою (УРСР). Видання перших декретів Другого всеросійського з'їзду Рад, які сформували його принципи. Зокрема, Декрет про суд № 1 відміняв дію старих законів, якщо вони суперечили революційній правосвідомості [5, с. 12-18]. У перші роки радянської влади революційна правосвідомість стала головним джерелом права при відсутності нових писаних норм. Пріоритет революційної правосвідомості в якості джерела права ґрунтувався на пануванні в перші роки революції психологічної теорії права, яка вважала найважливішим аспектом правової реальності саме правосвідомість, а не норму й не правовідносини [1]. У 1917-1918 рр. приймаються нові декрети про суд, в кожному з яких, так чи інакше, інтерпретувалося поняття революційної правосвідомості. Так, в ст. 5 Декрету про суд № 1 (1917 р.) йшлося про «революційну совість» і «революційну правосвідомість» як про синоніми, в ст. 36 Декрету про суд № 2 (1918 р.) згадувалося вже «соціалістична правосвідомість», а в ст. 22 Декрету про суд № 3 (1918 р.) – «соціалістична совість» [4, с. 239].

На початку 20-х рр. правознавці приділяли важливе значення, як провідної формі правотворчості, надавали їй судовим рішенням. Це частково пояснювалося тим, що декрети цього періоду (1917-1920 рр.) були розрізнені й не приведені в систему [6, с.119]. На даному етапі «революційна правосвідомість» складала стереотип «революційної законності» взагалі, яка, в свою чергу, майже збігалася з поданням про «революційну доцільність». Лише до кінця періоду «воєнного комунізму» в правовій теорії відбулася певна диференціація цих категорій.

З переходом до непу правосвідомість стала розглядатися в якості «провідного принципу правотворчості, покладеного в основу законодавства, що найбільш виразно виявляється в змісті прийнятих кодексів» [16, с.104]. Сама кодифікація розглядалася в зв'язку з цим тільки як етап в здійсненні революційної правосвідомості (або доцільності), як спосіб «кращого, в даних умовах, досягнення мети» [23, с.127].

Уже в 1919 році П. І. Стучка запропонував розпочати кодифікацію нового права. Головне місце повинна була зайняти Конституція. Далі йшло «соціальне право», що включає сімейне та право соціального забезпечення. Потім повинні були розташовуватися «майнові права». Завершувати збірник повинні були кодифіковані правила про працю, договірне право й міжнародне право. На думку автора, систематизовані таким чином норми складуть «обов'язкове для всіх право», тоді як всі подальші узаконення будуть представляти собою лише технічні інструкції [17]. Початок двадцятих років минулого століття стали періодом інтенсивної кодифікаційної роботи. Були прийняті й набрали чинності Цивільний, Кримінальний, Земельний, Цивільний процесуальний, Кримінально-процесуальний кодекси, Кодекс законів про працю, а так само розроблені проекти Господарського, Торгового, Промислового, Кооперативного, Адміністративного кодексів.

З утворенням СРСР проводилися роботи в сфері союзного законодавства: були прийняті Основи суду Союзу РСР і союзних республік, Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, Загальні засади землекористування і землеустрою, Повітряний, Митний кодекси та ряд інших важливих кодифікаційних актів. У 1928 р. з'явилося неофіційне «Систематичне зібрання діючих законів СРСР», яке складалося з шести томів [17, т. 16].

Упродовж кількох років відбулася систематизація Кримінального (1960 р.), Кримінально-процесуального (1969 р.), Цивільно-процесуального (1963 р.) кодексів УРСР, було ухвалено інші кодекси й нормативно-правові акти, які сприяли вдосконаленню правової системи.

Значну увагу щодо проблематики правотворчого процесу було приділено в працях вченого В. М. Горшенева [19, с. 67].

Соціалістична система права розглядала правотворчість крізь призму, що класифікує систему марксизму. Тема правотворчості активно розроблялася в 70-80-х роках ХХ ст. завдяки роботі вчених С. С. Алексєєва, А. В. Міцкевича, А. С. Піголкіна, А. Нашиц та багатьох інших. За економічною теорією К. Маркса, правотворчість – це форма державного керівництва суспільством, що завершує процес формування права та відображає соціальні фактори цього процесу у вигляді перетворення волі пануючого класу, які наділені державно-владними повноваженнями, у загальнообов'язкові правила поведінки – правові норми [11, с. 19-20].

З початком 90-х років ХХ століття відбувається процес інтенсифікації науки, осмислення правотворчості та відповідно формуються і розвиваються нові підходи щодо її розуміння. Так, на думку вченого В. В. Іванова, поняття «правотворчість» охоплює встановлення правових норм. За своїм фактичним змістом правотворчість – це система організаційно-процесуальних дій суб'єктів права (державних і недержавних установ), що спрямована на встановлення правових норм. До способів правотворчої діяльності (які можна назвати її видами), на думку вченого, слід віднести й законотворчість, підзаконну, прецедентну та договірну правотворчість [3, с. 85-97].

У працях українських вчених, правотворчість часто розглядається як один із етапів правоутворення (в юридичній літературі також зустрічається як «правотворення»). Такої думки дотримуються вчені О. Ф. Скакун, В. В. Копейчиков, В. С. Ковальський та І. П. Козінцев. Так, вчений О. Ф. Скакун обґрунтовує свою позицію тим, що правоутворенням є всі форми та засоби виникнення, розвитку та зміни права, у тому числі й правотворчість. А головною відмінністю правотворчості від правоутворення є те, що творчість права здійснюється державними органами або з їх санкції, дозволу [15, с. 239].

Вчений В. М. Карташов розглядає правотворчість як один із видів юридичної діяльності, що визначається залежно від характеру, способу перетворення суспільних відносин (поряд із правозастосовною, розпорядчою та інтерпретаційною діяльностями) [18, с. 23].

На думку Т. О. Дідича, це є різновекторні дискусійні підходи до розуміння феномену правотворення. При цьому автор зазначає, що творення права є особливий різновид юридичної практичної діяльності, який має творчий інтелектуальний характер та пов'язаний з розробкою, обговоренням, прийняттям та введенням в дію правових норм у вигляді форм (джерел) права, що обумовлений рівнем суспільного розвитку та забезпечує пропорційну залежність між потребами суспільства та адекватним якісним рівнем законодавчої бази [2, с. 91-94].

Акцентуємо увагу на думку вчених щодо правотворчості, за твердженням О. І. Ющика, згідно з яким трактується «вироблення законодавства в процесі державного управління суспільством, як особливого виду соціальної діяльності, а саме – юридичну діяльність, практичне здійснення якої відбувається як юридичний процес, що є іманентним способом державного управління та іменується законодавчим процесом» [19, с. 67].

О. І. Ющик зазначає, що правотворчість і нормотворчість – це сфери, що певною мірою збігаються, однак не є абсолютно тотожними. Якщо правотворчість означає творення права, то нормотворчість слід розуміти як творення норм. Оскільки в суспільстві існують різні норми (технічні, санітарно-гігієнічні, прагматичні тощо), а соціальні норми, до яких належать і юридичні, становлять лише частину з них, то це означає, що нормотворчість є більш загальне поняття, ніж правотворчість, виступає як родове поняття щодо творення соціальних норм, лише одним із різновидів якого є правова нормотворчість, поряд із релігійною, мовною, етичною.

С. С. Цись зазначає, що виключна роль держави як суб'єкта правотворчості характерна для тоталітарних і авторитарних держав переважно соціалістичного спрямування із домінуючою державною формою власності [22, с. 69-72].

Натомість для держав із демократичним режимом таке уявлення про правотворчість не відповідає дійсності, адже теорія демократії передбачає серед іншого забезпечення рівної участі громадян в управлінні державними й суспільними справами. Дане обґрунтування міститься в працях ідеологів неолібералізму (Фридрих Август фон Хайек (нім. Friedrich August von Hayek) та Джон Ролз (англ. John Bordley Rawls) [21]; [13].

Дійсно, в демократичній державі створюються механізми для залучення інститутів громадянського суспільства до правотворчості, правотворчого процесу. Зокрема, робочі групи з розробки проектів нормативно-правових актів включають не лише державних службовців, а й представників неурядових громадських організацій, незалежних експертів, профспілок та інших.

Досліджуючи питання правотворчості, не слід протиставити роль держави в формуванні права «силам суспільства», оскільки це не наближає до пізнання права та правотворчості, а лише створює «ілюзію» такого пізнання. Ця «ілюзія», на думку вченого О. В. Міцкевича, полягає у визнанні деякого постулату «справжнього права», що нібито існує незалежно від держави у звичай як продукт колективної свідомості. Насправді жодне правило не набуває характеру правової норми, доки воно не санкціоноване у формі закону, надання значення прецедента судовому рішення, визнання й формулювання судом або законом звичаю. Вчений підсумовує, що силою, яка створює право, завжди виявляється держава, проте не «сама собою», а виражаючи інтереси й волю певної частини суспільства. Правила, що не встановлені й не санкціоновані державою, тобто такі, що виникли поза волею держави, належать не до права, а до інших видів соціальних норм [7, с. 273].

Дотримуємось думки, що правотворчість розглядається у традиційному значенні державної правової нормотворчості, що не виключає можливості дослідження вказаного предмета та бачення інших точок зору. На нашу думку, вивчення державної правової нормотворчості є найбільш необхідним для задоволення практичних потреб державного управління виходячи з права.

Висновки. Як висновок, доводимо, що правотворчість має обґрунтоване світосприйняття з теоретико-правового простору щодо досягнення єдиного розуміння поняття терміна «правотворчість». Дослідивши проблематику розуміння правотворчості з позиції вчених-правознавців, позитивістський та природно-правовий підходи до правотворчості, її співвідношення з іншими суміжними категоріями, виявляється можливим окреслити універсальну авторську дефініцію, яка б достатньо повно й суттєво відображала зміст правотворчості та підходила для характеристики цього поняття в різних правових системах і державних режимах.

Отже, правотворчість – це стадія правотворення, яка полягає в підготовці, внесенні змін та прийнятті нормативно-правових актів.

Список використаних джерел

1. *Бабенко В. Н.* Судебная система России: история и современность. – М., 2007.
2. *Дідич Т. О.* Розуміння, творення і реалізація права: діалектика взаємозв'язку // Альманах права. – 2011. – Вип. 2. – С. 91-94.
3. *Іванов В. В.* К вопросу о теории нормативного договора // Журнал российского права. – 2000. – № 7. – С. 85-97.
4. *Калинин А. Ю.* Правообразование с позиций структурно-функционального подхода. – М., 2011. – С. 2-39.
5. *Кожевников М. В.* История советского суда. 1917-1947 гг. – М., 1948. – С. 12-18.
6. *Марченко М. Н.* Источники права. – М., 2005. – С. 119.
7. *Мицкевич А. В.* Правотворчество в СССР / Под ред. А. В. Мицкевича. – М. : Юридическая литература, 1974. – С. 273.
8. *Оспенников Ю. В.* Государство и право Северо-западной Руси в XII-XV веках : дисс. ... докт. юрид. наук. – Самара, 2010.
9. *Пайпс Р.* Истоки гражданских прав в России – год 1785. – М., 2010.
10. *Псковская судная грамота.* Новый перевод, комментарий Л. В. Черепнипа и И. Я. Яковлева // Исторические записки. Т. VI. – М., 1940.
11. *Плавич С. В.* Теоретико-методологічні засади правотворчості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Плавич Сергій Володимирович; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – К., 2009. – С. 19-20.
12. *Радін І. М.* История русского права. – СПб., 1910. – С. 45-48.
13. *Ролз Дж.* Идеи блага и приоритет права // Современный либерализм: Джон Ролз, Рональд Дворкин, Исая Берлин, Уилл Кимлика, Майкл Дж. Сэндел, Джереми Уолдрон, Чарльз Тейлор / Пер. с англ. Л. Б. Макеевой. – М. : Прогресс-Традиция: Дом интеллектуальной книги, 1998.
14. *Сахаров А. Н.* История России / Под ред. А. Н. Сахарова. – М., 2012. – Т. 2.
15. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права : підруч. / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – С. 293.
16. *Стучка П. И.* Революционная роль советского права. – М., 1934. – С. 104.
17. *Стучка П.* Учение о государстве и Конституции РСФСР. – М., 1920.
18. *Систематическое собрание действующих законов СССР.* Т. 1-6. – М., 1928.
19. *Теория юридического процесса /* Под общ. ред. В. М. Горшенева. – Х. : Изд-во «Вища школа», 1985. – С. 67.
20. *Теремцова Н. В.* Правове регулювання бюджетних відносин: теоретико-правовий аспект // Матер. VI-их наук. читань, присвячених пам'яті акад. В. В. Копейчикова (17.11.2016) / Редкол.: А. М. Завальний, Н. В. Лазнюк, Д. О. Тихомиров. – К. : НАВС, 2016. – 170 с. – С. 134-136 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.naiuu.kiev.ua>
21. *Хайек Ф.* Право, законодательство и свобода: современное понимание либеральных принципов справедливости и политики. – М. : ИРИСЭН, 2006. – 644 с.
22. *Цись С. С.* Доктринальні засади правотворчості: проблеми наукового розуміння // Часопис Київського університету права. Вип. 1. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. – С. 69-72.
23. *Чеченин В. Г.* История отечественного государства / Под ред. проф. В. Г. Чеченина. – М., 2003. – С. 127.
24. *Черниловский З. М.* Русская правда в свете других славянских судебных кодексов // Древняя Русь: проблемы права и правовой идеологии. – М., 1984. – С. 34-45.

Overchuk O. M. Актуальне питання щодо теоретико-правових підходів розуміння правотворчості

У статті автором проведено узагальнення поглядів вчених на проблему розуміння поняття правотворчості. Проведено історичний аналіз розвитку даного поняття. Узагальнено та охарактеризовано поняття правотворчості щодо поняття термінів: «законотворчість», «правотворчий процес», «законотворчий процес», «нормотворчість».

Ключові слова: правотворчість, правотворчий процес, законотворчість, нормотворчість, законотворчий процес.

Overchuk O. M. The actual issue about theoretical and legal approaches to understanding of law-making.

In this article the author conducted synthesis the views of scientists on the problem of understanding the local law-making. A historical analysis of the development of this concept was conducted. Summarized and described definitions of law-making according to definitions: rulemaking, law-making process, rulemaking process, norm-making.

Key words: law-making, rulemaking, law-making process, rulemaking process, norm-making.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-208-212

УДК 340.1

*Ганна Зіновіївна Огнев'юк,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
інтелектуальної власності Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

ДІЯ ЗАКОНУ У ЧАСІ ЯК ВИМОГА ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

Постановка проблеми. Дія закону у часі є одним з важливих правових питань, яке пов'язане з практичним втіленням правових приписів безпосередньо у керівні положення для суб'єктів правовідносин. Темпоральна дія закону набуває особливої гостроти і актуальності у період кардинальних змін у законодавстві, тоді, коли підходи до правового регулювання відносин змінюються, виникає ситуація, за якої те, що ще вчора вважалось правомірним, сьогодні опиняється поза законом і навпаки. Такі зміни створюють ситуацію невизначеності для учасників відносин, вимагають від них швидкої адаптації до існуючих змін. Тому зв'язок дії закону у часі із принципом правової визначеності видається очевидним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У теорії права прийнято виділяти три випадки дії нової норми, що хоч і мають відмінні назви, змістовно складають три випадки дії прийнятої норми у часі. Вони називаються простою, переживаючою і зворотною дією закону у часі (С. Алексєєв), негайною, ультраактивною та ретроактивною дією (Р. Дворкін). Зміст цих випадків охоплює наступні ситуації: новоприйнятий закон 1) поширює свою дію на правовідносини після набуття ним чинності; 2) діє після втрати ним чинності протягом певного визначеного часу; 3) має зворотню дію.

Мета. Метою цієї статті є встановлення співвідношення між дією закону у часі, заборонаю ретроспективної дії закону і принципом правової визначеності.

Основні результати дослідження. За загальним правилом введення в дію нормативного акта не може передувати його прийняттю, оприлюдненню і опублікуванню. Згідно зі статтею 58 Конституції України закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії у часі, окрім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення. Незважаючи на те, що термін «зворотна дія» застосовується у Конституції України в процитованій ст. 58, існує ще і інша стаття, зокрема стаття 57, яка хоч і не містить відповідного словосполучення, однак стосується набрання чинності нормативним актом, тобто визначає умови введення його в дію. Встановлено, що закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, а за недотримання цієї умови вони визнаються нечинними. Таке положення Конституції пов'язує дію закону з проінформованістю населення стосовно його положень.

Стаття 57 Конституції України встановлює таку умову, дотримання якої можливе за перспективної дії закону, значно ускладнене при негайному введенні закону в дію і неможливе при ретроактивній дії закону в часі. Це положення, на нашу думку, також слід вважати нормою, що забезпечує перспективну дію закону в часі. На це звернув увагу у своєму рішенні № 3-рп/2001 від 5 квітня 2001 року Конституційний Суд України, зазначивши у п. 4 – «дія закону та іншого нормативного акта не може поширюватися на правовідносини, які виникли і закінчилися до набрання чинності цим законом або іншим нормативним актом». Єдиним винятком з принципу незворотності дії закону в часі є випадок, за якого закони або інші нормативно-правові акти пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Саме через це твердження більшість наукових розробок в частині незворотності дії закону у часі стосується саме декриміналізації діянь, і цей виняток з загального правила заслужив значно більше наукової уваги, аніж саме правило. В той час як узагальнюючий підхід до питання дії закону у часі виявляє його тісний зв'язок з іншими правовими принципами, зокрема з правовою визначеністю. Історичні витоки зародження і розвитку поглядів стосовно недопустимості зворотної дії закону у часі свідчать на користь такого підходу. У своєму дослідженні Р. Бабанли зазначає: «як показав

аналіз джерел римського права положення про дію закону в часі у період їх зародження та початкового оформлення в законодавчі норми були тісно пов'язані з наявністю презумпції знання закону обвинуваченим». Досліджуючи розвиток положення про недопустимість зворотної дії закону, починаючи з Конституції Феодосія, автор стверджує, що заборона ретроактивної дії кримінального закону була згодом розширена до загального положення про заборону зворотної дії закону як такого. Заслуговує на увагу висновок автора про те, що підходи до темпоральної дії законів з римських часів «застосовувались на практиці і надалі аж до періоду розмежування гілок влади та обґрунтування відповідних концепцій» [2, с. 234]. З точки зору зв'язку правової визначеності і недопустимості зворотної дії закону в часі як її елемента, момент для переосмислення цього вчення обраний не випадково. У історичному контексті, який пов'язаний з відстоюванням прав людини і боротьбою за них, були обрані і, з філософських позицій, обґрунтовані положення, які виступають до сьогодні юридичними гарантіями забезпечення прав людини. Невипадково у згаданому вище рішенні Конституційного Суду України № 3-рп/2001 від 5 квітня 2001 року зазначається, що «закріплення принципу незворотності дії у часі законів та інших нормативно-правових актів є гарантією безпеки людини і громадянина, довіри до держави». Такий зв'язок складових проявляється у принципі правової визначеності.

Правова визначеність у роботах українських вчених розглядається як визначеність правової системи, а не абсолютна визначеність правової норми [4, с. 56-57]. Ця визначеність складається з ряду аспектів, які узагальнюються у три групи.

На думку С. Погребняка, серед вимог правової визначеності можна виділити три групи: 1) вимоги до змісту норм права (зрозумілість, несуперечливість, доступність, повнота регулювання правових норм, відсутність широких дискреційних повноважень органів державної влади); 2) процедурні вимоги до нормативних актів; 3) вимоги до застосування нормативно-правових актів [5]. Елементи цього принципу взаємно доповнюють один одного. У межах принципу правової визначеності органічно проявляється взаємозв'язок дії закону у часі з теорією поділу влад, незалежністю гілок влади, створенням системи відповідальності держави за дотримання прав і свобод людини. Ці вимоги об'єднані у концепцію правової визначеності не дарма. За твердженням науковців в основоположних правових джерелах, що закріплюють права і свободи людини – у Французькій Декларації прав людини, Французькій Конституції, Німецькому Кримінальному кодексі положення про недопустимість зворотної дії закону у часі зазначається як невід'ємна умова забезпечення прав і свобод людини [2, с. 234].

На підтримку такої думки виступає Р. Абрамович. Аналізуючи існуючі позиції щодо актуальності принципу незворотності дії закону в часі на прикладі Конституції США (1787 р.), Загальної Декларації прав людини (1948 р.) та інших документів, автор доходить висновку про закріплення у цих документах принципу незворотності дії закону у часі як такої, що має місце не тільки у разі пом'якшення і скасування ними відповідальності особи, а й допускається також у випадках, коли ці акти спрямовані на поліпшення правового становища фізичних і юридичних осіб». Натомість в Україні, стверджує автор, «конституційне формулювання цього принципу в ст. 58 є надто категоричним, що призвело до буквального його тлумачення Конституційним Судом України» [1, с. 61-62]. Дійсно, з положення ст. 58 Конституції України вбачається недопустимість зворотної дії закону, хоча теорія, узагальнюючи всі випадки введення в дію нормативного акта стверджує, що зворотна дія все ж зустрічається на практиці і має навіть свою самостійну назву – ретроспективна дія закону.

Як зазначалось вище, питання про зворотню дію закону в часі прийнято розглядати виключно крізь призму наявності або відсутності погіршення стану особи, що існував до моменту зміни, що викликано положенням ст. 58 КУ, яка саме в такому зв'язку розглядає поняття зворотної дії закону у часі. Натомість такий підхід є дещо звуженим, застосовується в галузевому праві і не враховує всіх аспектів, які є важливими у випадку відходу від загальноприйнятого положення про дію закону у часі після його прийняття і оприлюднення. Питання дії закону у часі розглядається тільки крізь призму його регуляторної дії. «У державі, де діє принцип верховенства права проблеми, що охоплюють ретроактивну дію законів, є центральними. Виходячи з правової визначеності для громадян і юридичних осіб, важливо отримати доступ до правового регулювання та правових наслідків запланованих ними до вчинення дій перед тим, як приступити до їх втілення» [3, с. 43].

Однак, як вважає В. Попович, дія права хоч і має чітко виражений регуляторний вплив, що забезпечується примусовою дією правових норм, поряд з цим ще здійснює вплив на суспільні від-

носини у інформаційний та ціннісно-орієнтаційний спосіб, інформуючи учасників правовідносин про правові норми та спрямовуючи відповідним чином їх діяльність [6, с. 228]. Ціннісно-орієнтаційний та інформаційний впливи можуть мати місце тільки тоді, коли здійснюється введення в дію закону в звичайний спосіб, закон поширює свою дію на майбутнє.

Кількість звернень до Конституційного Суду з різних галузевих питань стосовно тлумачення положення щодо зворотної дії закону в часі нашоє висуває висновок, що відхід від традиційного порядку введення в дію правових актів створює необхідність у роз'ясненні правових питань через неможливість суб'єктів самостійно, без правового тлумачення, розібратись із тим, яке положення слід застосовувати і в який спосіб. У тих сферах, де правовідносини є численними і безперервними, у момент вступу закону в силу відбувається поділ правовідносин на два етапи не тільки за хронологічною ознакою, а й за ознакою різного правового впливу, адже правовідносини тривають, а норми права змінюються. Коли зміна нормативного акта впливає на значне коло триваючих правовідносин, суб'єкти перебувають у ситуації невизначеності, зміни тих істотних умов, що існували на момент їх вступу у правовідносини. Така ситуація ускладнюється ще і тим, що зміна балансу у правовому становищі суб'єктів призводить до того, що одна сторона внаслідок прийняття нормативного акта опиняється у більш вигідному положенні, ніж інша, і вправі ставити питання про збереження свого існуючого стану. Прикладом такої ситуації можна назвати проаналізовану І. Ющенком дію закону про Державний бюджет у часі. Автор стверджує, що «причина колізій дії у часі законів про Державний бюджет в тому, що не всі відносини, на врегулювання яких вони спрямовуються, можна одразу перелаштувати на новий лад, зважаючи на існуючі економічні, політичні, соціальні та інші обставини» [8, с. 108]. Шкода такими діями наноситься в першу чергу інформаційній та ціннісно-орієнтаційній дії правових норм, адже із зміною законодавства відбувається і зміна ціннісних орієнтирів, які, навіть за умови їх належного оприлюднення, суспільству належить усвідомити і прийняти. Постає питання: чому за абсолютної згоди стосовно того, що введення правових норм у ретроспективний спосіб становить загрозу дотриманню прав і свобод людини, практика таких дій існує, а її приклади до сих пір трапляються навіть у країнах розвиненої демократії. Очевидно це пов'язано з нагальною потребою змінити правове регулювання, у якому наявні недоліки. Однак зворотна дія закону у часі також може бути використана як спосіб політичного впливу. Книга «Правова роль судів у країнах сучасної демократії» розпочинається з твердження, що як і їх доіндустріальні противники, модерні демократії вважають суди незамінними політичними інституціями, тим самим підкреслюючи зв'язок політичних рішень і права [9, с. 1]. Адже виборчий процес у демократичних країнах веде до обрання представників певної політичної сили, які беруть у свої руки владу, а тому і використовують правові засоби для втілення своєї політичної програми. Концепція правової держави і дія принципу верховенства права передбачає, що такий вплив буде здійснюватись у правовий спосіб і єдиним способом здійснення втручання в права і свободи громадян є правовий вплив. Тому, хоч теоретики права, зокрема, представники радянської школи позитивізму Є. Назаренко, П. Недбайло тощо та поодинокі прихильники природно-правового підходу того часу – С. Алексєєв та М. Козюбра; теоретики права за часів незалежної України – В. Копейчиков, Н. Оніщенко тощо, стверджують, що правові норми мають діяти у перспективний спосіб (після їх прийняття і оприлюднення або на майбутнє) і лише в окремих випадках допускають можливість негайного введення в дію прийнятих нормативних актів та визнають можливість їх зворотної дії як виняток. Але під впливом політичних і суспільних процесів виникають спроби використати правове регулювання як зручний інструмент впливу, порушивши межі державного втручання у права і свободи громадян. «Особливо важливим цеє у випадку запровадження нових штрафів, податків або інших обов'язкових платежів, встановлення заборон на ті дії, вчинення яких було законним на момент прийняття нового акта» [3, с. 43]. Яскравим прикладом, який хотілося б навести для ілюстрації цього твердження, є прийняття у 2009 році Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні». Відповідно до п. 2 прикінцевих положень цього закону – з дня набрання чинності цим законом видача ліцензій на провадження діяльності з організації та проведення азартних ігор в Україні припиняється, а ліцензії, видані суб'єктам підприємницької діяльності до набрання чинності цим законом, скасовуються. Це положення не вступає в конфлікт з нормами щодо перспективної дії закону, адже відносини регулюються «на майбутнє», разом з тим воно передбачає припинення дії ліцензій, які були видані суб'єктам господарювання строком на кілька років і були діючими на момент прийняття відповідних змін. Такі документи хоч і є індивідуальними актами,

однак їх видача ґрунтувалась на положенні про законність такої діяльності, суб'єкти господарювання організували такий вид діяльності – брали кредити, наймали працівників, орендували приміщення, вкладали кошти у відповідне обладнання, сплачували в дохід бюджету платежі за право вести таку діяльність. Звісно, рішення щодо заборони грального бізнесу виходило із ціннісних, а не економічних показників, в першу чергу, однак таке рішення забрало у підприємців, навіть тих, хто вже мав відповідні ліцензії, дія яких мала закінчитись далеко після прийняття вказаного закону, можливість здійснювати таку діяльність. Спираючись на цей приклад, є всі ознаки стверджувати, що законні очікування особи, які вона мала у зв'язку з прийняттям цього закону, суттєво змінилися. Наведений приклад ілюструє, наскільки суттєвими можуть бути наслідки зміни законодавства, і наскільки детально має бути законодавча регламентація перехідного періоду, особливо у тих сферах, де дія закону поширюється на відносини, що виникли до його прийняття і триватимуть у майбутньому.

Висновки. За загальним правилом прийняття і введення в дію нормативних актів, їх дія поширюється у перспективний спосіб, вони вводяться в дію для регулювання відносин на майбутнє. Окрім регуляторного впливу, спираючись на таку процедуру, суб'єкт має можливість усвідомити зміст правового припису, сформулювати свої правові погляди, він стає проінформованим про наслідки своїх дій, в першу чергу, правові. Такий порядок є певною гарантією для фізичних і юридичних осіб у взаємовідносинах з державою, захистом від свавільного втручання у здійснення своїх прав. Недопустимість зворотної дії закону є невід'ємною складовою принципу правової визначеності і нерозривно пов'язується з іншими його елементами.

Список використаних джерел

1. *Абрамович Р. М.* Принцип незворотності дії закону в часі у рішеннях Конституційного Суду України // Держава і право : зб. наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 54. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – С. 61-67.
2. *Бабанли Р. Ш.* Історичний розвиток положень про заборону зворотної дії кримінального закону в часі // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 4. – С. 233-237.
3. *Bernitz U.* Retroactive Legislation in a European Perspective – on the Importance of General Principle of Law. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scandinavianlaw.se/pdf/39-3.pdf>
4. *Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві* / ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Конус-Ю, 2008. – С. 314.
5. *Погребняк С.* Принцип правової визначеності як загальний принцип права / Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи). Матеріали учасників Міжнародного круглого столу 3-5 грудня 2010 р. – Львів : Галицький друкар, 2010. – С. 490-507.
6. *Попович В. М.* Теорія держави і права: концепція, праксеологія та методологія розвитку : моногр. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 384 с.
7. *Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа про податки) №1-16 /2001 від 5 квітня 2001 року* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-01>
8. *Ющенко І.* Дія закону про Державний бюджет (теоретичні аспекти) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Юридичні науки, 2011. – № 87. – С. 106-109.
9. *Waltman J., Holland K.* The Political Role of Law Courts in Modern Democracies Palgrave Macmillan, USA. 1988. 236 p.

References

1. *Abramovych R. M.* Pryntsyp nezvorotnosti dii zakonu v chasi u rishenniakh Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy // Derzhava i pravo: Zb. naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky. Vypusk 54. – K. : Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2010. – S. 61-67.
2. *Babanly R. Sh.* Istorychnyi rozvytok polozhen pro zaboronu zvorotnoi dii kryminalnogo zakonu v chasi // Chasopys Kyivskoho universytetu prava. – 2014. – № 4. – S. 233-237.
3. *Bernitz U.* Retroactive Legislation in a European Perspective – on the Importance of General Principle of Law [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scandinavianlaw.se/pdf/39-3.pdf>
4. *Pryntsyp verkhovenstva prava u diialnosti derzhavy ta v administratyvnomu pravi* / red. Yu. S. Shemshuchenka. – K. : Konus-Yu, 2008. – S. 314.

5. *Pohrebniak S.* Pryntsyp pravovoi vyznachenosti yak zahalnyi pryntsyp prava / Antropolohiia prava: filosofskyi ta yurydychnyi vymiry (stan, problemy, perspektyvy). Materialy uchasnykiv Mizhnarodnoho kruhloho stolu 3-5 hrudnia 2010 r. Lviv : Halytskyi drukar, 2010. – S. 490-507.
6. *Popovych V. M.* Teoriia derzhavy i prava: kontsepsiia, prakseolohiia ta metodolohiia rozvytku: Monohrafiia. – Kyiv: Yurinkom Inter, 2015. – 384 s.
7. *Rishennia* Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Prezydenta Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchyykh aktiv Ukrainy» (sprava pro podatky) №1-16/2001 vid 5 kvitnia 2001 Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-01>
8. *Iushchenko I.* Diia zakonu pro Derzhavnyi biudzheth (teoretychni aspekty) / Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriia : Yurydychni nauky, 2011. – № 87. – S. 106-109.
9. *Waltman J., Holland K.* The Political Role of Law Courts in Modern Democracies Palgrave Macmillan, USA. 1988. 236 p.

Огнев'юк Г. З. Дія закону у часі як вимога правової визначеності

Стаття присвячена комплексному розгляду питання про дію закону у часі та його зв'язку з принципом правової визначеності. З набуттям чинності нової норми правовідносини, що виникають після її введення в дію, регулюватимуться в новий спосіб, триваючи на момент прийняття правовідносини адаптуються до нового правила, створюючи загрозу визначеності правового становища та існуючих критеріїв правомірної поведінки. Вказівником у такій ситуації для учасників правовідносин можуть слугувати перехідні положення нормативних актів, що визначають, який саме законодавчий акт слід застосувати до відносин, що тривають і підпадають під дію новоствореного закону. Однак перехідні положення не є обов'язковим елементом правового акта, тому їх включення у закон залишається на розсуд законодавця. У статті проаналізовано випадки ретроспективної дії закону та вказано, що навіть за умови покращення правового становища осіб внаслідок зворотної дії закону, такі дії створюють загрозу порушенню принципу правової визначеності.

Ключові слова: ретроспективна дія закону, правова визначеність, верховенство права, принципи права, законні очікування.

Ogneviuk G. Z. Act of time as a requirement of legal certainty

The article is devoted to the complex consideration of the question of the effect of the law in time and its relation to the principle of legal certainty. With the coming into force of the new norm, the legal relationship that was not finished by the time should be adopted to the new rules, which sometimes are quite different from the law, regulating them previously. New criteria of legal and illegal arises for the parts of the relations, and the relations themselves transform. Any significant changes of such kind provoke a situation of uncertainty and attack stability and predictability of law. Due to the evolution of social relations and legal norms the law can't be absolutely constant. The majority of its changes are necessary and obvious, they correspond to the needs of society. When the law is enforced for the future – legal certainty and predictability are not injured. But when it is enforced in a retrospective way there is a violation of legal certainty principle. A number of scientific positions on this point pay attention to the fact, that retrospective act of law is possible only when it improves the rights, gives new legal preferences to the person. But even than, we should recognize that legal norm acts on a number of relations, so in the case it is not the individual act, as a court decision, for example, the way it influences the relations is not entirely predictable. It becomes evident in certain situations that individuals would prefer to avoid participation in such relations as far as they know about the new rules. As a result, it is stated that retroactive way to enforce law doesn't correspond to the legal certainty principle. And when law is enforced the legal certainty principle as a general law principle should be regarded.

Key words: retroactive law, legal certainty, rule of law, law principles, legitimate expectations.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-213-217

*Марія Володимирівна Осядла,
головний консультант Відділу зв'язків з органами правосуддя
Апарату Верховної Ради України,
кандидат юридичних наук*

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОЦЕСІ ЗАКОНОТВОРЕННЯ

Постановка проблеми. Євроінтеграційні процеси та суспільні очікування щодо швидкого та ефективного впровадження реформ у різних напрямках суспільних відносин покладає відповідальність на законотворця щодо якості нормативних документів. Практика, яка склалася в організації законодавчого процесу у Верховній Раді України, безумовно, потребує вдосконалення шляхом прийняття та внесення змін до законодавчих актів з врахуванням наукових, методичних і юридико-технічних пропозицій.

Невизначеність концептуальних засад розвитку законодавчої системи України може призвести до некомплексного забезпечення побудови організаційно-технічного, матеріального та інформаційного процесу, а також до неефективного використання фінансових ресурсів та кадрового потенціалу.

Одним із напрямів ефективної реалізації парламентом законодавчої функції є здійснення інформаційно-аналітичної, прогностичної, а також контрольної-аналітичної роботи з метою аналізу та планування законотворчої діяльності, а також – визначення ефективності прийнятих правових документів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною основою наукової статті слугували праці вчених, представників різних галузей права Ч. Вайза, Л. Горьового, В. Журавського, В. Зайчука, О. Копиленка, В. Крижанівського, С. Лінецького, А. Мацюка, Н. Нижник, Н. Оніщенко, В. Олуйка, А. Ришелюка, М. Теплюка, Ю. Тихомирова, А. Щегорцова, М. Яроша, В. Шаповала, О. Ющика та інших. Наукові напрацювання, присвячені різноманітним галузям знань, дали змогу всебічно дослідити генезу та сутність аналітичної діяльності як механізму забезпечення якості правового документа.

Мета статті. Пропонований напрямок дослідження базується на науково-теоретичних та прикладних розробках проблем ефективного впровадження аналітичної діяльності при прийнятті управлінських рішень, зокрема на законодавчому рівні. Зазначена проблематика є відображенням мети наукової статті, оскільки надає можливість розкрити правову природу аналітичної діяльності в законодавчій сфері.

Основні результати дослідження. Досліджуючи питання впливу аналітичної діяльності на вдосконалення законодавчої бази, необхідно розкрити зміст категорії «аналітика». Так, поняття «аналітика» (грец. *analytike* – мистецтво аналізу) тлумачиться як мистецтво розчленування понять, начал, елементарних принципів, за допомогою яких міркування набувають доказового характеру. Елементи аналітичної діяльності були відомі ще в Стародавні часи. Засновником аналітики вважають давньогрецького філософа Сократа (бл. 469 – 399 до н. е.), який обґрунтував свій власний метод аналітичних роздумів, сутність якого розкривається в аналізі ситуації в процесі полемічного діалогу, яким майстерно володів філософ. Цей спосіб він називав «повивальним мистецтвом» і вважав його подарунком від Бога. Використовуючи полемічний аналіз, Сократ вибудовував діалог таким чином, щоб спростувати аргументи свого співрозмовника і майже завжди досягав мети, бо в основі полеміки завжди посилався на факти життя, логіку міркувань, етичні норми.

Значну роль у зародженні наукового поняття «аналітика» відіграв Арістотель (384-322 до н. е.). У своїх книгах «Перша аналітика», «Друга аналітика» він вперше систематизував прийоми міркувань, зробив їх предметом наукових пошуків. Філософ відкрив закон тотожності, закон суперечності, закон виключення третього, діалектики, індукції, дедукції і логічного синтезу, визначив категорії, мету, простір, час, рух, кількість і якість, форму і матерію, можливість і дійсність, необхідність і випадковість, особливе і загальне та інші глобальні питання. Найбільша ж заслуга Арістотеля в тому, що з нього починається системне світобачення і системне дослідження природи [1, с. 242].

У сучасній науковій літературі аналітика визначається як розгалужена і складна система знань, складовими елементами якої є й інші науки: логіка (наука про закономірності правильного мислення), методологія (система принципів, методів і прийомів пізнавальної діяльності), евристика (наука, що відкриває нове в різних сферах життя), інформатика (наука про інформацію, способи її отримання, накопичення, обробки і передачі [1, с. 242].

Одним із способів класифікації аналітики є умовний поділ підходів щодо її розуміння на дві групи. Вузкий здійснюється за допомогою аналізу, характеризується сукупністю прийомів мислення, уявне розкладання цілого на складові частини, яке дозволяє отримати уявлення про будову досліджуваного об'єкта, його структуру, частини. У зв'язку з цим досить часто аналіз ототожнюється з дослідницькою діяльністю взагалі. За широкого розуміння категорії її аналізу не зводиться лише до процедур уявного розкладення об'єкта на прості складові, а включає і процедури синтезу – процес уявного об'єднання різних сторін, частин предмета в єдине формоутворення.

Таким чином, аналітика – це універсальний спосіб опрацювання широкого спектра інформації та створення інтелектуального «продукту», який сприятиме позитивній динаміці змін соціально-економічних процесів шляхом впровадження аналітичних напрацювань при здійсненні правового регулювання, плануванні роботи та прийнятті управлінських рішень. Безумовно, результатом аналітичного аналізу є науково обґрунтований документ (правова записка, експертиза тощо), підготовка якого передбачає здійснення відповідної аналітичної роботи, зокрема щодо реалізації законодавчої функції.

Аналітична діяльність (аналітика) є напрямом інтелектуальної діяльності людей, яка спрямована на вирішення завдань, що виникають в різних сферах життя [2, с. 8]. Необхідно підкреслити, що питання аналітичної діяльності були предметом дослідження таких вчених, як В. Варенко, О. Додонов, І. Захарова, С. Кулицький, Л. Філіпова, Г. Сілкова та полягає у використанні таких категорій, як «інформаційно-аналітична діяльність», «контрольно-аналітична діяльність», а також інформаційна діяльність у сфері управління [3, с. 123-128].

Важливо зазначити, що сучасний рівень розвитку аналітичної діяльності у провідних країнах світу є результатом тривалого історичного процесу еволюційних і революційних перетворень. При цьому чітко відслідковується взаємозв'язок між розвитком суспільства, особливо матеріального виробництва, зростанням потреби суб'єктів в інформації та її обробці і передачі у відповідній формі [4]. Тому необхідність здійснення аналітичної діяльності полягає у видобуванні максимальної кількості релевантної інформації, а також у виробництві нового знання на основі перероблення наявної інформації [5, с. 22].

Реалізація аналітичної діяльності здійснюється насамперед за допомогою застосування методів пізнавальної діяльності, кожний з яких є сукупністю конкретних принципів, правил, прийомів і алгоритмів аналітичної діяльності, що склалися в деяку систему в процесі застосування людьми. Значна частина аналітичних методів являють є творчими аналітичними процедурами, які мобілізують не тільки усвідомлюване дослідником знання, а й неусвідомлене, інтуїтивне, можливості якого значно перевершують механізми усвідомлюваної інтелектуальної діяльності [6].

Головна мета аналітичної діяльності полягає в отриманні максимальної користі від інформації, яка є в розпорядженні органів публічної влади для правильного розуміння й оцінки ситуації, визначення її у перспективі, а в кінцевому результаті – успішного застосування її на практиці. Уся цінність аналітичної діяльності полягає у використанні величезного набору методів і засобів, які успішно застосовують у математиці, логіці, соціогуманітарних, природничих науках, у написанні історичних досліджень. Інформаційно-аналітична діяльність пов'язана буквально з усіма процесами і явищами буття [7, с. 123-128].

У науковій літературі відсутнє уніфіковане визначення поняття аналітичної діяльності. Існуючі підходи на його розуміння можливо згрупувати у наступні напрями:

– аналітична діяльність – це сукупність дій на основі концепцій, методів, засобів, нормативно-методичних матеріалів для збору, накопичення, обробки та аналізу даних з метою обґрунтування та прийняття ефективних управлінських рішень [8, с. 21];

– інформаційно-аналітична діяльність – процес у сфері управління, що являє собою процес пошуку, збору, переробки та подання інформації у формі, придатній для її використання [9, с. 36].

Не підлягає сумніву, що актуальність аналітичної діяльності постійно зростає та стає необхідною потребою суспільства, одним із найважливіших і найвпливовіших факторів стабільності

та розвитку держави [8, с. 10]. Важливо врахувати, що аналітики дедалі більше здійснюють вплив на розвиток людства та всі сфери суспільного життя. У багатьох, особливо в економічно розвинених країнах, масово створюються інформаційно-аналітичні служби в різних органах державної влади, приватних структурах, партіях тощо.

Заслужують на увагу і ті питання, які вирішуються за допомогою аналітичної діяльності:

- обґрунтування необхідності та ефективності управлінських рішень та їх відбір;
- інтелектуальне забезпечення оцінювання, без якого неможлива не тільки управлінська, але й будь-яка інша діяльність;
- значущою для підвищення ефективності управління є експертиза не тільки управлінських рішень, але й законодавчих і нормативно-правових актів, концепцій реформ, проектів, пропозицій і рекомендацій.

Завдання аналітичної діяльності при здійсненні законотворення полягає у з'ясуванні обґрунтованості, відповідності нормам пропонованого для експертизи матеріалу, осмисленні позитивних і негативних наслідків їх практичної реалізації [9, с. 39].

Досліджуючи зазначене питання важливо підкреслити, що прийняття рішень, особливо на законодавчому рівні – це науковий напрям, завданням якого є синтез раціональних схем вибору альтернатив і оцінювання їх якостей. Завдання такого виду діяльності полягає в тому, щоб із багатьох конкуруючих стратегій рішення проблеми на основі аналізу умов і наслідків її реалізації вибрати кращу (оптимальну). Істотним доповненням є те, що під умовами розуміється не лише проблеми сьогодення, але і ті умови, які можуть скластися за час реалізації стратегії [10, с. 410].

Варто зауважити, аналітична діяльність у нормотворчому процесі набуває все більшого значення та передбачає проведення наукової експертизи проектів нормативно-правових актів та норм чинного законодавства в процесі його реалізації. Зазначена аналітична діяльність здійснюється завдяки механізму правового забезпечення, закріпленого положеннями Конституції України та Законів України [11, с. 73-78]. Так, багато парламентів мають дослідницькі служби. Одним із основних їх завдань є інформаційно-аналітичне забезпечення парламентів, яке, зокрема, полягає у науковому дослідженні стану та перспектив розвитку державних відносин, проблем національної безпеки, корегуванні стратегій реформ, удосконаленні фінансової, соціальної, економічної політики, визначенні місця та перспектив країни в умовах глобалізації тощо [12].

Одним із напрямків дослідження аналітичної роботи є планування законотворчої діяльності, враховуючи стан реалізації діючих законів і виявлення у них суперечностей, вироблення (напрацювання) концептуальних підходів в різних напрямках правового регулювання. Окрім того, важливо наголосити на необхідності контрольної-аналітичної роботи, що передбачає створення системи контролю за впровадженням законодавчих актів та аналіз їх ефективності, розробку пропозицій щодо кодифікації та інших форм систематизації законодавства, скасування або внесення змін до нормативно-правових актів, утворення та ведення контрольного фонду діючих правових актів.

Аналітичну діяльність Верховної Ради України забезпечує Апарат Верховної Ради України у відповідності до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» та Положення про Апарат Верховної Ради України щодо проведення попередньої юридичної експертизи законопроекту. Так, стаття 103 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» встановлює, що при підготовці до першого читання зареєстрований та включений до порядку денного сесії законопроект в обов'язковому порядку направляється для проведення наукової експертизи, а при підготовці до наступних читань – для проведення юридичної експертизи та редакційного опрацювання у відповідні структурні підрозділи Апарату Верховної Ради України [13].

Отже, зареєстрований та включений до порядку денного сесії законопроект при підготовці до першого читання в обов'язковому порядку направляється для проведення наукової експертизи до Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України. Основними завданнями науково-експертного управління є проведення наукової експертизи законопроектів, оцінка їх концептуального рівня, соціально-економічних та політичних наслідків прийняття, відповідності Конституції України, підготовка науково обґрунтованих експертних висновків щодо законопроектів для прийняття рішень Верховної Ради України. При підготовці до всіх наступних читань – для проведення юридичної експертизи законопроект направляється до Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України. З метою забезпечення оперативної правової експертизи законодавчих актів на відповідність законопроектів Конституції, законам України, міжнародним документам функціонують окремі підрозділи – дослідницькі служби законодавчого органу країни [14].

Таким чином, одним із видів аналітичної діяльності у сфері законотворення є експертна оцінка проблемних ситуацій: колізій правових норм, прогалин у праві, що здійснюється одним або декількома експертами, експертними групами, творчими колективами та ін. Це також може бути думка незалежних експертів (юристів) – фахівців у певній галузі права. Аналітичні експертні оцінки передбачають тривалі та ретельної самостійної роботи експерта над аналізом тенденцій, оцінкою стану й шляхів розвитку об'єкта прогнозу [4, с. 55-56]. Водночас, аналітична діяльність у формі наукової експертизи проекту документа, безумовно є одним із чинників якості та ефективності подальшої реалізації нормативно-правового акта. Застосування аналітичного методу означає всебічний аналіз окремих проектів нормативно-правових актів або чинного законодавства в певній галузі.

Оскільки здійснення аналітичних функцій передбачає збір та обробку інформації, яка стосується історії документа і його попередніх редакцій, визначення та аналіз пов'язаних правових актів, вивчення структури законопроекту, його мови і термінології, логіки викладення нормативних положень, то зрозуміло, що аналітична діяльність сприяє отриманню інформації щодо їх відповідності об'єктивним суспільним потребам, міжнародним стандартам та європейським принципам, вимогам юридичної техніки. Результатом аналітичної діяльності є пояснювальна записка, експертний висновок, в якому містяться обґрунтування необхідності прийняття акта, цілі і завдання, загальна характеристика і основні положення, фінансово-економічне обґрунтування реалізації закону, стан нормативно-правової бази в цій сфері правового регулювання, прогноз соціально-економічних та інших наслідків прийняття закону.

Висновки. Таким чином, здійснення аналітичної діяльності в процесі законотворення, зокрема шляхом експертизи норм чинного законодавства, сприятиме досягненню основної мети – прийняття якісних правових актів, підвищення ефективності правового регулювання, а також удосконалення та визначення перспектив подальшого розвитку держави та суспільства.

Список використаних джерел

1. Сурмін Ю. П. Теория систем и системный анализ : учеб. пособие. К.: МАУП, 2003. 368 с.
2. Муковський І. Т. Інформаційно-аналітична діяльність у міжнародних відносинах: навч. посіб./ І. Т. Муковський, А. Г. Міщенко, М. М. Шевченко. К.: Кондор, 2012. 224 с.
3. Мандзюк О. / Правова природа аналітичної діяльності // Підприємництво, господарство і право. Вип. 7. 2016. С. 123-128.
4. Варенко В. М. Інформаційно-аналітична діяльність: навч. посіб. / К.: Університет «Україна», 2014. – 417 с.
5. Кобелев О. Інформаційно-аналітична діяльність бібліотек як соціокомунікаційний феномен // Вісник Книжкової палати. 2009. № 10. С. 22–25.
6. Сурмін Ю. П. Аналітика державного управління: сутність і тенденції розвитку / Ю. П. Сурмін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej5/txts/06sypdsv.htm>
7. Олег Мандзюк. Правова природа аналітичної діяльності // Підприємництво, господарство і право. Вип. 7. 2016. С. 123-128.
8. Варенко В. М. Інформаційно-аналітична діяльність : навчальний посібник. К.: Університет «Україна», 2013. 416 с.
9. Захарова І. В. Основи інформаційно-аналітичної діяльності : навчальний посібник К. : Центр учб. л-ри, 2013. 335 с.
10. Конотопов П. Ю. Аналітика: методологія, технологія і організація інформаційно-аналітичної роботи. М.: РУСАКИ, 2004. 512 с.
11. Андріуца М. Аналітичне забезпечення Апаратом Верховної Ради України законодавчого процесу: організаційно-правовий аспект. Ефективність державного управління : збірник наукових праць. 2013. Вип. 35. С. 73-78.
12. Інститут незалежних парламентських досліджень в зарубіжних державах // Аналітичний вестник Совета Федерации [Текст]. 2004. № 8 (228). 44 с.
13. Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1861-17>
14. Постанова Президії Верховної Ради України «Про впорядкування організації і здійснення законодавчого процесу Верховною Радою України» від 31 жовтня 1994 року № 180/94-ПВ.

References

1. Surmin Yu. P. Teoriya sistem i sistemnyj analiz: Ucheb. posobie. K.: MAUP, 2003. 368 s.
2. Mukovskij I. T. Informacijno-analichna diyal'nist' u mizhnarodnih vidnosinah: navch. posib./ I. T. Mukovskij, A. G. Mishchenko, M.M. Shevchenko. K.: Kondor, 2012. 224 s.

3. *Mandzyuk O.* / Pravova priroda analitichnoï diyal'nosti // *Pidpriemnictvo, gospodarstvo i pravo*. Vip. 7. 2016. S. 123-128.
4. *Varenko V. M.* Informacijno-analitichna diyal'nist': navch. posib. / K.: Universitet «Ukraïna», 2014. 417 s.
5. *Kobelev O.* Informacijno-analitichna diyal'nist' bibliotek yak sociokomunikacijnij fenomen // *Visnik Knizhkovoi palati*. 2009. № 10. S. 22-25.
6. *Surmin Yu. P.* Analitika derzhavnogo upravlinnya: sutnist' i tendencii rozvitku / Yu. P. Surmin [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej5/txts/06sypdsv.htm>
7. *Mandzyuk O.* Pravova priroda analitichnoï diyal'nosti // *Pidpriemnictvo, gospodarstvo i pravo*. Vip. 7. 2016. S. 123-128.
8. *Varenko V. M.* Informacijno-analitichna diyal'nist' : navchal'nij posibnik / K.: Universitet «Ukraïna», 2013. 416 s.
9. *Zaharova I. V.* Osnovi informacijno-analitichnoï diyal'nosti : navchal'nij posibnik / K. : Centr uchb. l–ri, 2013. 335 s.
10. *Konotopov P. Yu.* Analitika: metodologiya, tekhnologiya i organizaciya informacionno-analiticheskoy raboty. M. : RUSAKI, 2004. 512 s.
11. *Andriuca M.* Analitichne zabezpechennya Aparatom Verhovnoi Radi Ukraïni zakonodavchogo procesu: organizacijno–pravovij aspekt Efektivnist' derzhavnogo upravlinnya : zbirnik naukovih prac'. 2013. Vip. 35. S. 73-78.
12. *Institut nezavisimyh parlamentskih issledovanij v zarubezhnyh gosudarstvah* // *Analiticheskij vestnik Soveta Federacii* [Tekst]. 2004. № 8 (228). 44 s.
13. *Zakon Ukraïni «Pro Reglament Verhovnoi Radi Ukraïni»* [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1861-17>
14. *Postanova Prezidii Verhovnoi Radi Ukraïni «Pro vporyadkuvannya organizacii i zdijsnennya zakonodavchogo procesu Verhovnoyu Radoyu Ukraïni» vid 31 zhovtnya 1994 roku № 180/94-PV.*

Осядла М. В. Роль та значення аналітичної діяльності у процесі законотворення

У статті досліджуються питання здійснення аналітичної діяльності в процесі законотворення шляхом реалізації аналітично-інформаційної та контрольної-аналітичної функції. Виокремлено сутнісний зміст аналітичної діяльності, що розкривається шляхом збору та обробки інформації щодо історії документа, визначення та аналізу пов'язаних правових актів, його мови і термінології, логіки викладення нормативних положень. Визначено, що аналітична діяльність в парламенті здійснюється відповідними підрозділами Апарату Верховної Ради України. Результатом зазначеної (експертної) роботи є документ, який містить рекомендації щодо удосконалення порядку регулювання суспільних відносин та усунення колізій правових норм.

Ключові слова: аналітика, аналітична діяльність, експертиза, законотворення, законодавчий процес, нормативно-правовий акт.

Osiadla M. V. The role and significance of legislative analytical activity

The article deals with the issue of analytical activity in the process of law-making through the implementation of analytical and information, supervision and control-analytic functions.

The practice that has developed in the organization of the legislative process in the Verkhovna Rada of Ukraine, of course, needs to be improved by adopting and amending the legislative acts, taking into account scientific, methodological and legal and technical proposals.

The uncertainty of the conceptual framework for the development of the legislative system of Ukraine may lead to incomplete provision of organizational, technical, material and informational processes, as well as ineffective use of financial resources and human resources.

One of the directions of the effective implementation by the Parliament of the legislative function is the implementation of information-analytical, forecasting, as well as control and analytical work for the purpose of analysis and planning of law-making activity, as well as the determination of the effectiveness of the adopted legal documents.

The essential content of the analytical activity has been revealed, and disclosed by collecting and processing relevant information on the history of the paperwork, the definition and analysis of related legal acts have been studied, its language and terminology, the logic of the statement of the legal provisions. It has been determined that analytical activity in the Parliament is carried out by the relevant departments of the Verkhovna Rada of Ukraine.

The result of this (expert) work is an expert conclusion that contains recommendations for improving the order of regulating public relations and eliminating conflict of legal norms.

Analytical activity in the process of lawmaking, in particular by examining the norms of the current legislation, will contribute to the achievement of the main goal - the adoption of quality legal acts, the improvement of the effectiveness of the right regulation, as well as improving and defining the prospects for further development of the state and society.

Key words: analytics, analytical activity, expertise, lawmaking, legislative process, law.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-218-222

*Ігор Ігорович Павлюков,
аспірант кафедри теорії права та держави
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ В ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОВОГО МОНІТОРИНГУ

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української правової системи активна увага приділяється нормотворенню. Однак недосконалість, недостатній рівень наукового дослідження та нормативного закріплення механізму і засобів забезпечення законності у правотворчій діяльності призводять до порушення, перш за все, принципу законності у правотворчій діяльності органів виконавчої влади і, як наслідок, низького рівня якості та ефективності підзаконних нормативно-правових актів.

Правовий моніторинг – нове явище в українській правовій науці і практиці, яке вимагає подальшого дослідження з боку вчених-юристів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти правового моніторингу розглядалися А. А. Акмаловою, Ю. Г. Арзамасовим, В. В. Астаніном, І. Л. Бачило, М. Є. Глазковою, Д. Б. Гороховим, Ю. В. Градовою, Є. В. Довженко, Д. В. Капіциною, Т. М. Москальковою, Я. Є. Наконечним, Н. Р. Нижник, І. І. Онищуком, К. І. Спектором, Ю. О. Тихомировим, Т. Я. Храбрієвою, В. В. Черніковим та ін. Проте комплексні дослідження правового моніторингу як правового засобу забезпечення законності здійснені не були.

Мета статті. Основною метою статті є визначення правового моніторингу як правового засобу забезпечення законності у правотворчій діяльності та як засобу забезпечення якості нормативно-правових актів

Основні результати дослідження. Сучасна правова наука не виробила єдиного підходу до визначення поняття «правовий моніторинг». Так, Ю. О. Тихомиров під моніторингом закону розуміє систему постійного спостереження, аналізу та впливу на правову сферу на всіх стадіях життя закону – від зародження ідеї, визначення предмета регулювання до реалізації норм і контролю за ефективністю їх застосування; динамічний організаційний і правовий інститут інформаційно-оціночного характеру, що здійснюється на всіх стадіях управління, господарювання тощо та супроводжує всі етапи виникнення і дії права [4, с. 10].

Н. М. Толмачева метою ведення моніторингу закону вважає вдосконалення правотворчої діяльності державних органів та підвищення ефективності законодавчого процесу і правозастосування та підкреслює, що моніторинг є одним із методів здійснення державного контролю планованого (прогнозованого), поточного та перспективного стану та практики застосування закону і прийнятих на виконання цього закону правових актів. Сутність цього методу полягає в системному і постійному зборі та аналізі інформації про стан аналізованого закону з метою використання заходів державного реагування і примусу для запобігання та усунення небажаних наслідків його застосування [5, с. 83-84].

Вдале й досить повне визначення правового моніторингу нормативно-правових актів, на нашу думку, надане Ю. Г. Арзамасовим, який розглядає моніторинг нормативних актів як науково і методично обгрунтовану систему комплексної оцінки форм, змісту та реалізації нормативних правових актів, діючи, в ідеальному вигляді, на плановій основі, що включає в себе спостереження, отримання різних видів інформації, що забезпечують різні види юридичного процесу (нормотворчий, правозастосовний, контрольний), аналіз, тренінги, прогнози та інші функції з метою підвищення ефективності нормативних правових актів [1; с. 10].

Найбільш точно, на наш погляд, сутність і зміст цього явища відображено в дефініції, запропонованої М. М. Чорногорія. Він визначає правовий моніторинг як методично обгрунтовану комплексну систематичну діяльність уповноважених суб'єктів по спостереженню, аналізу, оцінці якості правових норм і практики їх притрансформаційних змін на предмет досягнення закладених в них цілей

і планованих результатів правового регулювання суспільних відносин, а також по прогнозуванню шляхів вдосконалення нормотворчої і застосовної діяльності [2, с. 74-75].

Отже, одним з головних інструментів підвищення рівня ефективності правового регулювання, забезпечення належної якості прийнятих нормативно-правових актів та їх реалізації є саме правовий моніторинг. Здійснення правового моніторингу охоплює правотворчий та правозастосовний процеси і є необмеженим у часі. Метою правового моніторингу є створення ефективного та якісного законодавства, забезпечення принципу законності у правотворчій діяльності органів виконавчої влади, прав і свобод людини і громадянина.

Питання юридичних засобів, прийомів, способів і методів реалізації аналітичної функції правового моніторингу доцільно вивчати з позицій співвідношення загального, особливого і одиничного. В сучасній правовій науці складається парадигма досліджень, згідно з якою питання технології правового моніторингу, його техніки і методології не розмежовується і формулюються як методологічна проблема. Цей підхід видається малопродуктивним, що приводить до помилкових висновків.

Сукупність засобів, прийомів, способів і методів, що використовуються в процесі проведення моніторингових досліджень, складає юридичну техніку правового моніторингу. Їх принципова відмінність від методів і принципів наукового пізнання характеризується сферою, цілями, завданнями і результатами застосування.

При першому наближенні юридична техніка правового моніторингу постає у вигляді сукупності засобів і прийомів спостереження, аналізу і оцінки правової інформації, а також критеріїв і показників ефективності законів і практики їх реалізації. У міру осмислення даного явища і спостереження процесу інституціалізації правового моніторингу як виду державної діяльності структура цієї техніки видається все більш складною, а її елементи більш різноманітними, все яскравіше проявляються риси техніко-юридичних прийомів, засобів і способів.

На основі вивчення існуючої емпіричної бази вбачається можливим сформулювати більш розгорнуте визначення даного явища. Юридична техніка правового моніторингу є сукупністю засобів, прийомів і методів планування моніторингової діяльності, отримання необхідної інформації, її фіксації, узагальнення, аналізу та оцінки, оформлення та оприлюднення, а також реалізації результатів моніторингу [3, с. 28].

У ході реалізації аналітичної функції правового моніторингу вирішуються наступні завдання: визначається рівень ефективності дії правових норм, а також виробляються пропозиції щодо підвищення ефективності реалізації нормативних приписів на практиці.

Для вирішення першого завдання необхідно визначити критерії ефективності нормативних правових актів (правових норм) і заснованих на них показників, що дозволяють вимірювати ефективність в ході емпіричного дослідження. Відповідні критерії та показники є найважливішими правовими засобами, що забезпечують реалізацію аналітичної функції правового моніторингу. Ці засоби формалізовані (або підлягають формалізації) в правових нормах з метою забезпечення єдиних підходів і параметрів оцінки ефективності правових норм всіма суб'єктами моніторингової діяльності. Приймаючи до уваги цю обставину, їх можна позиціонувати в системі юридичних засобів як засоби-інструменти [2, с. 74-75].

Вирішення другого завдання передбачає виявлення факторів, що впливають на ефективність реалізації законодавства (в широкому сенсі), визначення основних напрямків негативного впливу і вироблення пропозицій щодо їх подолання. Методичне забезпечення оцінки ефективності нормативних правових актів у процесі реалізації аналітичної функції правового моніторингу має базуватися на використанні як загальних критеріїв, так і спеціальних показників, що відображають параметри реалізації нормативних приписів.

Загальнотеоретичним критерієм оцінки ефективності дії законодавства виступає забезпечення в процесі правозастосування тих прав і свобод, на гарантію яких воно в кінцевому рахунку було спрямоване. Найбільш ефективними можуть бути визнані ті нормативно-правові приписи, які більшою мірою забезпечують реалізацію соціальних інтересів в сфері своєї дії.

Показники реалізації правових норм можуть бути диференційовані на універсальні, що відображають ефективність чи неефективність дії будь-яких нормативних правових актів, присутність в них корупційних чинників, і галузеві, що враховують специфіку реалізації правових норм в конкретних сферах суспільних відносин.

Окреслені показники оцінки ефективності дії правових норм повинні визначатися на етапі планування правового моніторингу (на його підготовчій стадії) і можуть бути уточнені в процесі прове-

дення правового моніторингу стосовно особливостей конкретних суспільних відносин, які виступають об'єктом нормативного регулювання.

Відносно другого завдання, що вирішується в ході реалізації аналітичної функції правового моніторингу (виявлення факторів, що впливають на ефективність реалізації правових норм, визначення основних напрямів негативного впливу і вироблення пропозиції щодо їх подолання), воно надає можливість детально розглянути основні правові чинники, які впливають на ефективність українського законодавства: якість законодавства, якість правозастосовної діяльності та рівень правосвідомості населення.

Важливим елементом техніко-юридичного компонента механізму реалізації аналітичної функції правового моніторингу є експертиза. Вона розглядається в якості одного із способів оцінки ефективності правових норм.

Результат оцінки ефективності нормативних правових актів залежить від обраного способу визначення цілей правової норми. При цьому виявлення цілей аналізованих норм, встановлення їх зв'язків і підпорядкування вимагають певної теоретичної роботи. У зв'язку з цим окреслене питання вимагає більш детальної наукової розробки.

Питання про ефективність дії нормативного правового акта потрібно вирішувати виходячи з аналізу співвідношення його мети – досягнення заданого Конституцією рівня захисту прав людини; досягнутого результату, реального рівня захисту прав і свобод та використаних для цього ресурсів державного примусу, тобто заходів обмеження прав і свобод. Найбільш ефективним є нормативний правовий акт (правова норма), що забезпечує максимально можливу реалізацію прав людини при мінімальному обмеженні прав інших.

Для реалізації аналітичної функції правового моніторингу важливе інструментальне значення мають соціологічні дослідження. При проведенні відповідних досліджень можуть застосовуватися: опитування громадської думки; опитування експертів; фокус-група; спостереження за процесом реалізації правової норми; експериментальний аналіз (наприклад, у формі ретроспективного природного експерименту). Особливий інтерес викликає методологія паралельного експерименту, яка може бути використана при порівнянні ефективності правового регулювання тієї чи іншої сфери суспільних відносин в різних сферах правової діяльності.

Використання такої методології експериментального порівняння дозволяє обрати оптимальний варіант правового регулювання сфери суспільних відносин.

Висновки. Вважаємо, що реалізація аналітичної функції правового моніторингу передбачає розробку і застосування спеціальних правових засобів – критеріїв і показників оцінки ефективності нормативних правових актів та їх дії, використання логічних прийомів, способів і методів юридичної науки (прийоми тлумачення – логічний, граматичний, систематичний, історичний і т. п.), а також соціологічних (прогнозування ефективної дії правової норми, опитування, спостереження і т. п.), загальнонаукових (індуктивні, дедуктивні, аналітичним методи і ін.), статистичних та інших методів і засобів.

Список використаних джерел

1. Арзамасов Ю. Г., Наконечный Я. Е. Концепция мониторинга нормативных правовых актов. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 200 с.
2. Малько, А. В., Шундииков, К. В. Цели и средства в праве и правовой политике. – Саратов, 2003. – 294 с.
3. Правовой мониторинг: актуальные проблемы теории и практики / под ред. Н. Н. Черногора. – М. : Изд-во Международного юридического института, 2010. – 232 с.
4. Тихомиров Ю. А. Организация и проведение правового мониторинга // Право и экономика. – 2006. – № 10. – С. 11-15.
5. Толмачева Н. Н. О некоторых проблемах обеспечения эффективности законодательного регулирования экономических преобразований // Журнал российского права. 2006. – № 10. – С. 78-84.

References

1. Arzamasov Yu. G., Nakonechnyj Ya. E. Konceptsiya monitoringa normativnyh pravovyh aktov. – M. : Yurлитinform, 2011. – 200 s.
2. Mal'ko A. V., Shundikov K. V. Celi i sredstva v prave i pravovoj politike. – Saratov, 2003. – 292 s.
3. Pravovoj monitoring: aktual'nye problemy teorii i praktiki / pod red. N. N. Chernogora. – M. : Izd-vo Mezhdunarodnogo yuridicheskogo instituta, 2010. – 232 s.

4. *Tihomirov Yu. A.* Organizaciya i provedenie pravovogo monitoringa / Yu. A. Tihomirov // *Pravo i ekonomika.* – 2006. – № 10. – S. 11-15.
5. *Tolmacheva N. N.* O nekotoryh problemah obespecheniya effektivnosti zakonodatel'nogo regulirovaniya ekonomicheskikh preobrazovanij / N. N. Tolmacheva // *Zhurnal rossijskogo prava.* – 2006. – № 10. – S. 78-84.

Павлюков І. І. Застосування правових засобів при здійсненні правового моніторингу

Автором статті пропонується визначення правового моніторингу та його класифікація. Розкривається значення правового моніторингу як адміністративно-правового засобу забезпечення законності у правотворчій діяльності органів державної влади. Аналізуються проблеми юридичної техніки правового моніторингу: визначаються техніко-юридичні компоненти механізму реалізації аналітичної функції, з'ясовано завдання, що виникають в процесі реалізації аналітичної функції правового моніторингу та методи їх вирішення.

Ключові слова: правовий моніторинг, функції правового моніторингу, правові засоби правового моніторингу, критерії та показники оцінки ефективності законодавства, методи правового моніторингу.

Pavlyukov I. I. Application of legal measures in implementation of legal monitoring

The author of this article proposes the definition of legal monitoring and its classification. The significance of legal monitoring as an administrative and legal means of ensuring legality in law-making activity of state authorities is revealed. The problems of the legal technique of legal monitoring are analyzed: the technical and legal components of the mechanism for the implementation of the analytical function are identified, the problems arising in the implementation of the analytical function of legal monitoring and the methods for their solution are identified.)

Key words: legal monitoring, functions of legal monitoring, legal means of legal monitoring, criteria and indicators for assessing the effectiveness of legislation, methods of legal monitoring.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-223-226

УДК 340

*Наталія Олегівна Палій,
аспірантка відділу теорії держави і права
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*

**ГЕНДЕРНА ПРАВОВА ЕКСПЕРТИЗА.
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАВДАННЯ**

Постановка проблеми – в сучасній науці та практиці існує проблема розробки теоретичних та методологічних засад здійснення гендерно-правової експертизи, особливо в частині ефективності проведення такої експертизи. На даний час законодавство розрізняє гендерно-правову експертизу чинного законодавства та гендерно-правову експертизу проектів нормативно-правових актів. Водночас, слід звернути увагу на те, що деякі норми мають виключно декларативний характер, тому наукова складова має вкрай важливе значення для практичної реалізації встановлених законодавством норм.

Не можна не погодитись з твердженнями А. С. Олійник щодо важливості вивчення даного питання.

Гендерна експертиза Конституції України та конституційного законодавства свідчить, що конституційний принцип рівності прав і можливостей жінки і чоловіка де-юре визнано і закріплено, а де-факто він повсюдно порушується. На тлі соціально-економічних проблем Української держави проблема гендерної рівності не стала пріоритетним напрямком внутрішньої політики України, а отже, ще не можна вести серйозну мову про повне втілення міжнародних стандартів [1, с. 74].

Дослідження актуальності методології здійснення гендерно-правової експертизи допоможе удосконалити існуючі механізми проведення гендерно-правової експертизи. Наукові напрацювання в даній сфері мають практичну реалізацію та покликані покращити механізм практичної реалізації принципу рівності чоловіків та жінок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню процедури правової експертизи нормативно-правових актів, однією зі складових якої є гендерно-правова експертиза, присвятили свої праці В. О. Бутенко, Т. О. Дідич, П. С. Корнієнко, Н. М. Пархоменко, О. О. Разуваєв, О. М. Шишпаренко, Н. В. Філік, Г. В. Рибікова та інші. Крім того, питання саме гендерно-правової експертизи досліджували такі науковці як Т. М. Мельник, К. Б. Левченко, Н. Б. Болотіна, З. В. Ромовська, А. С. Олійник, В. Буроменський та інші.

Протягом 1999-2000 років в рамках Програми рівних можливостей Програми розвитку ООН в Україні науковцями та представниками громадських організацій була здійснена гендерна експертиза окремих галузей українського законодавства: трудового, міжнародного, конституційного, соціального тощо.

Погоджуємось із думкою Н. Б. Болотіної про застосування у якості концептуального підходу до гендерної експертизи законодавства категорії прав людини «саме такий підхід дає змогу: визначити зміст гендерного принципу у законотворенні та на стадії правозастосування; на основі проведеного таким чином аналізу законодавства, сформулювати пропозиції щодо його удосконалення та практики застосування з метою забезпечення гендерного паритету» [2, с. 13].

Можна погодитись з твердженням З. В. Ромовської у дослідженні «Сімейне законодавство України. Гендерна експертиза», яка звертає увагу на важливість застосування гендерної експертизи в сфері сімейного права [3, с. 5].

Не можна не зауважити відсутність принципового ставлення до визначення часу проведення такої експертизи. Те саме можна зауважити і щодо дослідження Н. Б. Болотіної та А. С. Олійник.

А. С. Олійник у своїй праці «Конституційне законодавство України. Гендерна експертиза» відзначає важливість наукових досліджень в сфері гендерно-правової експертизи законодавства.

«У конституційний розвиток України, встановлення гарантій забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків щодо реалізації їх конституційних прав значний внесок повинна зробити юридична наука. Об'єктом її особливої уваги має стати зміст та складові принципу гендерної рівності, механізм його реалізації та забезпечення, вдосконалення гендерних аспектів права. З теоретичних позицій юридична наука повинна визначати загальну стратегію і пріоритетні напрями законодавчої діяльності щодо забезпечення рівних прав і свобод жінки і чоловіка, створення рівних можливостей їх реалізації відповідно до Конституції України та міжнародних зобов'язань України» [1, с. 6].

Т. М. Мельник вважає, що гендерна експертиза законодавства є одним із елементів гуманізації суспільствотворення та державотворення, визначення критеріїв їх оптимальності та демократичності [4, с. 18].

М. В. Буроменський, досліджуючи питання гендерної експертизи в площині міжнародного права, дійшов до наступних висновків.

«У ХХІ ст. світ увійшов з ідеєю і практикою оптимізації гендерного компонента в усіх сферах життя. На це спрямовано вироблення гендерних стандартів, принципів та напрямів діяльності. Вони зумовлені світовими процесами глобалізації, демократизації, гуманізації соціального життя, важливою складовою яких є соціально-статеві відносини. Вивчення і аналіз міжнародного законодавства, його гендерного конструкту та міжнародного досвіду гендерної діяльності розширює національний світогляд щодо вироблення механізмів впровадження міжнародних норм та нормотворення в українському законодавстві з гендерної проблематики» [5, с. 39].

Отже, аналіз основної літератури з питань гендерної політики дає підставу вважати, що ставиться, по суті, і вивчається законодавство про гендерну рівність, а отже, і необхідність проведення гендерно-правової експертизи, але не вивчається методологія і своєчасність проведення такої експертизи.

Метою статті є аналіз теоретичних та методологічних засад здійснення та ефективності проведення гендерно-правової експертизи.

З метою дослідження даного питання варто з'ясувати таке: проаналізувати дефініцію гендерно-правової експертизи, визначити мету проведення гендерно-правової експертизи, проаналізувати ефективність проведення гендерно-правової експертизи, запропонувати можливі шляхи удосконалення гендерно-правової експертизи.

Виклад основного матеріалу. Гендерно-правова експертиза проводиться відповідно до статті 4 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року № 2866-IV [6] та постанови Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 року № 997 «Питання проведення гендерно-правової експертизи» [7].

Наказом Міністерства юстиції України від 27 листопада 2018 року №3719/5 затверджено Методичні рекомендації з проведення гендерно-правової експертизи актів законодавства та проектів нормативно-правових актів [8].

Для проведення аналізу ефективності реалізації тих чи інших норм права необхідно розглянути понятійний апарат. В першу чергу, слід звернути увагу на дефініцію «гендерна експертиза». Т. М. Мельник дає визначення гендерної експертизи як «міжнародно-правовий підхід до оцінки чинного законодавства з позицій свободи, справедливості та рівностей статей» [4, с. 10].

У Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» гендерно-правова експертиза – це аналіз чинного законодавства, проектів нормативно-правових актів, результатом якого є надання висновку щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [6].

Чинне законодавство, на відміну від твердження окремих науковців, встановлює необхідність аналізу не лише чинного законодавства, а й проектів нормативно-правових актів.

Відповідно до Методичних рекомендацій з проведення гендерно-правової експертизи актів законодавства та проектів нормативно-правових актів гендерно-правова експертиза полягає у проведенні критичної оцінки (аналізу) того, яким чином різниця в гендерних ролях, діяльності, потребах, можливостях та правах впливає на жінок, чоловіків, дівчат та хлопчиків, в існуючій або запропонованій політиці, ситуації або контексті, та формуванні пропозицій з усунення дискримінаційних положень.

Проведення гендерно-правової експертизи в усіх сферах законодавства має на меті формування гендерно-чутливого законодавства для досягнення кінцевої мети – досягнення рівності прав та можливостей жінок та чоловіків [8].

Відповідно до Порядку проведення гендерно-правової експертизи метою проведення гендерно-правової експертизи є: проведення комплексного дослідження законодавства та проектів нормативно-правових актів у частині їх відповідності міжнародним договорам України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та резолюціям міжнародних конференцій, міжнародних організацій, їх органів з прав людини стосовно дотримання принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; та запобігання прийняттю та наявності нормативно-правових актів, положення яких не відповідають принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [7].

Водночас чинне законодавство не встановлює необхідності запобігання прийняттю законів, положення яких не відповідають принципу гендерної рівності, як і відповідальності за порушення цієї вимоги.

Гендерно-правова експертиза проектів нормативно-правових актів проводиться розробником проектів нормативно-правових актів та Міністерством юстиції України під час проведення правової експертизи. Гендерно-правова експертиза вже чинного законодавства (а саме законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та інших нормативно-правових актів) проводиться Міністерством юстиції України. Гендерно-правова експертиза законодавства проводиться щороку до 31 грудня згідно із планом, що затверджується уповноваженою особою (координатором) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків Мін'юсту.

Йдеться про чинне законодавство. Проте слід відмітити, що законопроекти, які подаються до Верховної Ради депутатами не проходять перевірку ні Міністерства юстиції ні іншого органу на предмет відповідності дотримання принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Фактично не відбувається запобігання появи в законодавстві дискримінаційних норм на етапі підготовки та обговорення законопроекту. Безперечно, недопущення наявності норм, які порушують права певних категорій осіб, є ефективнішим способом захисту прав та свобод, ніж перевірка законодавства після його прийняття.

Крім того, потрібно констатувати факт, що на даний час відсутня ефективна процедура виправлення недоліків в разі виявлення дискримінаційних норм у законодавстві.

Висновок про результати гендерно-правової експертизи законодавства протягом п'яти календарних днів після підписання уповноваженою особою (координатором) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків Мін'юсту оприлюднюється на офіційному веб-сайті Мін'юсту.

У разі встановлення невідповідності акта законодавства принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків Мін'юст надсилає висновок з обґрунтованими зауваженнями органам, що прийняв такий акт.

Копія такого висновку також надсилається Мінсоцполітики та Кабінетові Міністрів України.

Мінсоцполітики протягом 30 календарних днів з дати отримання висновку за результатами його розгляду визначає доцільність внесення змін та ініціює перед Кабінетом Міністрів України таке завдання відповідному центральному органу виконавчої влади відповідно до вимог Регламенту Кабінету Міністрів України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950 (Офіційний вісник України, 2007 р., № 54, ст. 2180; 2011 р., № 88, ст. 3199) [7].

Таким чином, можна зробити висновок, що процедура виправлення недоліків у законодавстві внаслідок встановлення невідповідності акта законодавства принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків є тривалою та не завжди ефективною. Вбачається логічним виправлення недоліків на етапі створення законопроекту, особливо враховуючи той факт, що закони в ієрархії мають вищу юридичну силу в порівнянні з постановами Кабінету Міністрів України, нормативно-правовими актами міністерств та відомств.

Методичні рекомендації з проведення гендерно-правової експертизи актів законодавства та проектів нормативно-правових актів зобов'язують враховувати, що законодавство України – утворена на ієрархічній основі система нормативно-правових актів, тому рекомендується спочатку проводити гендерно-правову експертизу тих актів законодавства у відповідній сфері, що мають вищу юридичну силу, а потім переходити до актів нижчої юридичної сили [8].

Проте на практиці може виникнути ситуація коли здійснюється аналіз нормативно-правового акта, яких регулює відносини в цій же сфері, що і закон, стосовно якого гендерно-правова експертиза ще не була проведена, а тільки запланована.

Враховуючи вищевикладене, слід звернути увагу на законодавчу ініціативу, а саме Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гендерно-правової експертизи» від 20 квітня 2018 року № 8315, внесений народними депутатами Суисловою І. М., Луценко І. С., Заліщук С. П., Лещенко С. А., Костанкевич І. М., Агафоновою Н. В., Королевською Н. Ю., Ричковою Т. Б., Романовою А. А., Сотник О. С., Шкрум А. І. [9].

Абсолютно обґрунтованою є ініціатива щодо внесення законопроекту, метою якого є удосконалення існуючого механізму гендерно-правової експертизи законодавства та проектів нормативно-правових актів задля попередження дискримінації за ознакою статі та дотримання принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Даним законопроектом пропонується доповнити статтю 4 Закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», а саме викласти її в наступній редакції:

«Порядок та методику проведення гендерно-правової експертизи чинного законодавства, проектів нормативно-правових актів, крім законопроектів, (504-2006-п) визначає Кабінет Міністрів України.

Порядок та методику проведення гендерно-правової експертизи законопроектів визначає Верховна Рада України.»

Законопроектом передбачається проведення гендерно-правової експертизи чинного законодавства, проектів нормативно-правових актів, крім законопроектів, Кабінетом Міністрів України, а обов'язок гендерно-правової експертизи законопроектів покладається на Верховну Раду України.

Пропонується включити до змісту пояснювальної записки, як одного із супровідних документів законопроекту, положення щодо обґрунтування його впливу на забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Таким чином, буде здійснюватися запобігання прийняттю законів, положення яких не відповідають принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, що сприятиме досягненню гендерної рівності.

Слід розділити думку А. С. Олійник про те, що «від того, наскільки законодавець у своїй діяльності враховуватиме гендерний компонент, залежить прогрес у подоланні гендерної дискримінації і встановлення гендерної демократії в Україні» [1, с. 7].

Окрім зазначеного, необхідно удосконалити механізм усунення дискримінаційних норм. Адже наявність негативного висновку Міністерства юстиції України не є гарантією неприйняття Кабінетом Міністрів України акта, який містить дискримінаційні норми.

«У світовій практиці існує декілька підходів до реалізації негативних висновків експертів за результатами експертизи:

1) організатор експертизи направляє копію висновку в органи, уповноважені здійснювати контроль за діяльністю органу, що має усунути недоліки об'єкта експертизи (експертний висновок

направляється органом, який проводив експертизу, в орган державної влади, який прийняв цей акт, а копії експертного висновку – в органи, які є вищими щодо органу, який прийняв акт, також у спеціалізовані органи з питань правотворчості, в прокуратуру, а за необхідності – і у відповідні органи виконавчої влади, а також вирішується питання про доцільність підготовки проекту запиту до суду конституційної юрисдикції або до президента щодо призупинення дії такого нормативно-правового акта);

2) нормативно-правовий акт не може бути внесеним до відповідного реєстру на підставі висновку експертизи (якщо нормативно-правовий акт не отримав позитивного висновку експертизи, він повертається до суб'єкта право творчості та не набирає чинності;

3) у випадку невідповідності проекту нормативно-правового акта Конституції в експертному висновку зазначається про неможливість його візування» [10, с. 63].

Висновки. Проведений аналіз дає змогу сформулювати наступні рекомендації.

Важливим є дотримання принципу ієрархії законодавчих актів та здійснення запобігання попадання в законодавчу базу дискримінаційних норм. Для цього є обов'язкове запровадження гендерної експертизи законопроектів.

Необхідність комплексної відповідальності та контролю з боку не лише представників Міністерства юстиції України, а й Верховної ради України та центральних органів виконавчої влади, які відповідають за реалізацією (впровадження) обраного закону та здійснення контролю (нагляду) за його виконання щодо недопущення дискримінації.

Залучення громадських організацій, науковців, організація круглих столів, робочих зустрічей як з метою ефективної реалізації діючих норм законодавства, так і підготовки законопроектів та удосконалення проведення гендерно-правової експертизи.

Фіксація гендерної статистики задля розуміння динаміки і еволюції гендерних змін у праві, що дасть можливість правильно оцінювати розроблювані законодавчі акти.

Проведений аналіз показав необхідність проведення подальших досліджень та наукових розробок для підвищення ефективності та якості здійснюваної експертизи.

Список використаних джерел

1. Олійник А. С. Конституційне законодавство України. Гендерна експертиза. – К. : Логос, 2001. – 77 с.
2. Болотіна Н. Б. Соціальне законодавство України. Гендерна експертиза. Відп. ред. Т. М. Мельник. – К. : Логос, 2001. – 82 с.
3. Ромовська З. В. Сімейне законодавство України. Гендерна експертиза / Відп. ред. Т. М. Мельник. – К. : Логос, 2001. – 40 с.
4. Гендерна експертиза українського законодавства (концептуальні засади) / Відп. ред. Т. М. Мельник. – К. : Логос, 2001. – 120 с.
5. Буроменський М. В. Міжнародне право. Гендерна експертиза / Відп. ред. Т. М. Мельник. – К. : Логос, 2001. – 40 с.
6. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року № 2866-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 року №997 «Питання проведення гендерно-правової експертизи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997-2018-п>
8. Методичні рекомендації з проведення гендерно-правової експертизи актів законодавства та проектів нормативно-правових актів, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 27 листопада 2018 року №3719/5.
9. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гендерно-правової експертизи» від 20 квітня 2018 року № 831 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63922
10. Філик Н. В., Рибікова Г. В. Процедура проведення правової експертизи нормативно-правових актів в Україні / Філик Н. В., Рибікова Г. В. // Юридичний вісник. – 2017. – № 2 (43).

References

1. Oliinyk A. S. Constitutional legislation of Ukraine. Gender expertise. – K. : Lohos, 2001. – 77 s.
2. Bolotina N. B. Social legislation of Ukraine. Gender expertise / T. M. Melnyk. – K. : Lohos, 2001. – 82 s.
3. Romovska Z. V. Family law of Ukraine. Gender expertise / T.M.Melnyk. – K.: Lohos, 2001. – 40 s.
4. Gender examination of Ukrainian legislation (conceptual basis) / T. M. Melnyk. – K. : Lohos, 2001. – 120 s.
5. Buromenskyi M. V. International law. Gender expertise / T. M. Melnyk. - K. : Lohos, 2001. - 40 s.
6. The Law of Ukraine «On ensuring equal rights and opportunities for women and men» of September 8, 2005 № 2866-IV: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>

7. *Resolution* of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 28, 2018 No. 997 Issues of gender legal examination: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997-2018-p>
8. *Methodical* recommendations for conducting a gender legal examination of acts of legislation and draft legal acts, approved by the Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated November 27, 2018, No. 3719/5.
9. *Draft* Law «On Amending Certain Legislative Acts of Ukraine on Gender Legal Expertise» dated 20 April 2018 No. 8311/: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63922
10. *Filyk N. V., Rybikova H. V.* Procedure for conducting legal expert examination of normative legal acts in Ukraine / Filyk N. V., Rybikova H. V/ *Yurydychnyi visnyk* - 2017 № 2 (43)

Палій Н. О. Гендерна правова експертиза. Сучасні виклики та завдання

У статті розкриваються питання здійснення гендерно-правової експертизи законодавства та нормативно-правових актів. Метою дослідження є аналіз теоретичних та методологічних засад здійснення та ефективності проведення такої експертизи. В процесі дослідження було проаналізовано дефініцію гендерно-правової експертизи, визначено мету проведення гендерно-правової експертизи, досліджено ефективність проведення гендерно-правової експертизи та запропоновано можливі шляхи її удосконалення.

На даний час законодавство розрізняє гендерно-правову експертизу існуючого законодавства та гендерно-правову експертизу проектів нормативно-правових актів. Водночас, слід звернути увагу на те, що деякі норми мають виключно декларативний характер, тому наукова складова має вкрай важливе значення для практичної реалізації встановлених законодавством норм.

Практичне значення даної статті полягає у дослідженні методології здійснення гендерно-правової експертизи. Такі знання допоможуть удосконалити існуючі механізми проведення гендерно-правової експертизи. Наукові напрацювання в даній сфері можуть бути використані для забезпечення гендерної рівності, внесення змін в існуючу законодавчу базу для створення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків.

Ключові слова: методологія, гендерно-правова експертиза, українське законодавство, гендерна рівність, правова експертиза.

Paliy N. O. Gender legal expertise. Modern Challenges and Challenges

This article highlights the issues of gender-sensitive legal examination of laws and regulations. The study purpose is the analysis of theoretical and methodological principles of such examination implementation and effectiveness. The study analyzed the definition of gender-sensitive legal examination, identified the purpose of the gender-sensitive legal examination, studied the effectiveness of the gender-sensitive legal examination and suggested the possible ways to improve the same.

Currently, the law distinguishes between the gender-sensitive legal examination of applicable laws and gender-sensitive legal examination of draft regulations. However, it should be noted that some norms are purely declarative by nature, so the scientific component is essential for the practical implementation of the legal norms.

According to the methodological recommendations on gender-sensitive legal examination of legislative acts and draft regulations, the gender-sensitive legal examination implies a critical assessment (analysis) of how the differences in gender roles, activities, needs, opportunities and rights affects the women, men, girls and boys in the existing or proposed policy, situation or context, as well as development of proposals to eliminate the discriminatory provisions.

Still, the applicable laws do not stipulate the need to prevent the adoption of laws, the provisions of which do not correspond to the gender equality principle.

This article focused the legislative initiative, namely the Draft Law of Ukraine on Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine Regarding the Gender-Sensitive Legal Examination dated April 20, 2018 No. 8315, the goal of which is to improve the existing pattern of the gender-sensitive legal examination of laws and draft regulations to prevent the gender-based discrimination and to comply with the principle of equal rights and opportunities for women and men.

The practical significance of this article is to study the methodology of the gender-sensitive legal examination implementation. Such knowledge will help improve the existing patterns of the gender-sensitive legal examination. Scientific developments in this area can be used to ensure the gender equality and to amend the current legal framework to establish the equal rights and opportunities for women and men.

Key words: methodology, gender legal expertise, Ukrainian legislation, gender equality, legal expertise.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-226-231

*Юрій Володимирович Почепцов,
аспірант Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ФАКТОРИ ДІЄВОСТІ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВА ЯК УМОВА ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ

Постановка проблеми. Питання ефективності і дієвості права є одними з найактуальніших як в науковому, так і в практичному плані, що не дивно з огляду на постійний розвиток суспільних відносин та необхідність удосконалення їх нормативно-правового забезпечення у спосіб, який задовольнятиме потреби суспільства, відповідатиме вимогам часу та міжнародним стандартам. Водночас, їх вивчення у напрямку винайдення шляхів оптимізації механізмів правового регулювання має здійснюватись на базі повноцінного виявлення та аналізу факторів дієвості та ефективності права, що є одною з ключових умов його функціонування. Вказана проблематика в юридичній літературі розкрита досить епізодично та непослідовно, що зумовлює відсутність цілісного уявлення про заявлену проблематику. Водночас їх наукова розробка є актуальною, визначена практикою функціонування права, тими недоліками, котрі викликані недостатністю його ефективності та дієвості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На рівні наукових досліджень окремі питання факторів дієвості та ефективності права вивчаються вченими-правознавцями, починаючи з ХІХ ст. і до сьогодні. Особливо ґрунтовними є ідеї таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як С. С. Алексєєв, М. Р. Аракелян, А. Б. Венгеров, В. В. Глазирін, А. Я. Гуревич, С. О. Жинкін, В. В. Завальнюк, І. О. Ільїн, В. П. Казимирчук, Д. А. Керімов, Б. О. Кістяківський, М. М. Ковалевський, М. В. Колесник, М. М. Коркунов, В. В. Лапаєва, М. П. Лебєдев, О. В. Малько, С. А. Муромцев, П. І. Новгородцев, Н. Р. Нугаєва, Н. М. Оніщенко, Л. Й. Петражицький, С. І. Пунченко, П. М. Рабінювич, Г. В. Рибікова, І. С. Самошенко, Т. І. Тарахонич, Л. С. Явич та ін. Однак, й досі для окресленої проблематики властивий плюралізм наукових підходів з більшості питань, тоді як окремі з них, навпаки, залишаються недостатньо дослідженими і висвітленими у наукових працях. Зокрема, відсутні системні правові дослідження ефективності і дієвості права, в тому числі і крізь призму факторів, що їх визначають.

Мета дослідження. Виходячи з теми цієї наукової роботи, її метою є: на підставі аналізу доктринальних підходів до розуміння факторів ефективності та дієвості права визначити особливості регламентаційного впливу права на суспільні відносини, встановити та узагальнити вказані фактори, уточнити їх характеристики.

Методи та процедури дослідження. Методологію дослідження складають загальнонаукові і спеціально-наукові методи наукового пізнання, зокрема історико-правовий та системно-структурний, за допомогою яких опрацьовувалась джерельна база дослідження, вивчалися наукові концепції, поняття і категорії, формулювались пропозиції, рекомендації та інші висновки.

Основні результати дослідження. Насамперед важливо здійснити аналіз доктринальних підходів до розуміння факторів, котрі визначають дієвість та ефективність права. На переконання А. В. Корнева, фактори ефективності права являють собою сукупність реально існуючих загальносоціальних та юридичних умов, що чинять вплив на створення правових норм, їх реалізацію, а також кількісно-якісні зміни соціальної дійсності, які виступають наслідком реалізації правових приписів. Юридичні фактори ефективності нормативно-правового акта вчений визначає, як сукупність вимог, яким має відповідати цей акт, щоб найбільш повно реалізувати регулятивний потенціал права [1, с. 127]. На нашу думку, з огляду на існуючі підходи до виділення різновидів цих факторів, вважаємо, що такий підхід є універсальним і на його основі можна в цілому відобразити головну сутність факторів ефективності права – це сукупність умов, дотримання яких дозволяє праву діяти ефективно. Звичайно таку дефініцію можна і надалі конкретизувати із виділенням етапів «руху» права, за допомогою перерахування основних класифікаційних груп цих факторів, а також називаючи різноманітні наслідки дії права. Однак, ці кроки, на нашу думку, сприятимуть лише деталі-

зації дефініції, в тому числі за рахунок конкретизації і деталізації елементів ефективності права, адже її сутність від цього не зміниться.

Водночас, маємо відзначити, що у наукових джерелах фактори ефективності права часто позначаються за допомогою таких термінів, як «фактори», «чинники», «умови», «передумови». Інакше кажучи, єдності серед вчених щодо того, за допомогою якого поняття їх позначати, немає. З цього приводу С. О. Жинкін висловився, що використання терміна «передумови» є більш доцільним, оскільки дозволяє уникнути плутанини, хоча, як на нас, таке твердження є дискусійним, тому для його підтримки або спростування пропонуємо звернутись до тлумачного словника української мови. Згідно з ним під словом «передумови» слід розуміти попередні умови існування, виникнення, діяння чого-небудь [2, с. 909]. В свою чергу слово «фактори» позначає умови, рушійні сили будь-якого процесу, явища; чинники [2, 1526]. В свою чергу «чинники» являють собою умови, рушійні сили, причини будь-якого процесу, що визначають його характер або одну з основних рис; фактори [2, с. 1601]. І, нарешті, етимологічне значення слова «умови» полягає в тому, що ним позначаються необхідні обставини, які уможливають здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяють чомусь; обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь [2, с. 1506]. Звідси приходимо до висновку, що обрання будь-якого з наведених термінів буде правильним, оскільки ними позначаються однакові явища. Більше того, вважаємо за можливе вживання усіх термінів одночасно або по черзі з метою полегшення формулювання дефініцій чи для уникнення тавтології тощо. Наприклад, П. М. Рабінович розрізняє наступні фактори ефективності (або як їх називає вчений – передумови. – Ю. П.): 1) загальносоціальні, до яких відносить: відповідність норми права об'єктивним законам (закономірностям) існування і розвитку людини та суспільства; відповідність норми конкретно-історичним умовам її функціонування, реальним можливостям її здійснення (матеріальним, духовним, часовим, кадровим та ін.); 2) спеціально-соціальні (або юридичні), серед яких називає: відповідність норми об'єктивним державно-правовим (юридичним) закономірностям регулювання (наприклад, законам системності, яка несумісна із неузгодженістю, суперечливістю, прогалинністю між структурними елементами кожної правової системи, або ж суперечливістю обов'язковим зв'язкам між структурними елементами кожної юридичної норми чи залежностями між процедурно-процесуальними та матеріальними нормами) тощо [3, с. 173-174].

Натомість А. О. Абрамова класифікує фактори (або їх вона називає ще умовами. – Ю. П.) на: 1) внутрішні, які, у свою чергу, поділяє на загальні і спеціальні, що тотожні критеріям ефективності та мають значення або в цілому для механізму правового регулювання, або для його окремих стадій; 2) зовнішні, які слугують виразом загальних умов ефективності механізму правового регулювання та включають: рівень суспільної правосвідомості, правової культури, ступінь правового інформування громадян, процесів політичного, економічного, суспільного життя, рівень законності, правопорядку, успіх діяльності державних систем та інші фактори середовища, зовнішні по відношенню до механізму правового регулювання [4, с. 7]. Більш широко характеризує фактори ефективності А. М. Миронов, який пропонує застосовувати одразу низку критеріїв для їх всебічного врахування і класифікації (хоча й обмежує вивчення факторів ефективності одним з джерел права – нормативно-правовим актом). Так, вчений пропонує вирізняти:

– за видами юридичної діяльності (або етапами дії права): фактори, які відносяться до процесу правотворчості; фактори, що впливають з особливостей процесу право реалізації; фактори, що відносяться до особливостей правосвідомості та поведінки громадян, які дотримуються або порушують вимоги правових норм;

– за сферою дії (впливу) факторів: власне юридичні – сукупність вимог до нормативно-правового акта, при дотриманні яких найбільш повно реалізується закладений у нормативно-правовий акт потенціал породжувати певні правові наслідки; неюридичні – об'єктивні та суб'єктивні умови соціального середовища, які чинять вплив на здатність нормативно-правового акта породжувати, змінювати та припиняти правові наслідки, серед яких найбільш важливими автор вважає: фінансове забезпечення реалізації нормативного акта, рівень правосвідомості, правової культури та лобювання [5].

К. А. Моллнау аналогічну класифікацію доповнював четвертим різновидом – факторами, пов'язаними з політичною організацією та її діяльністю [6, с. 78]. На нашу думку, політична організація безпосередньо стосується макрорівня, а тому недоцільно її вирізняти поміж макросоціальних умов. Продовжуючи характеризувати стан наукових розробок у цій сфері, відмітимо й те, що ча-

сто ці фактори лише перераховуються у наукових працях без належного розкриття їх змісту та ролі у функціонуванні права. Наприклад, згідно з поглядами О. Я. Кархут умовами ефективності права (зауважимо, що у її праці йде мова про більш конкретні приклади ефективності – ефективність функціонування механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти. – Ю. П.) є: досконалість правових норм, що регулюють відносини у певній сфері та їх узгодженість; відсутність прогалин у правовому регулюванні; стабільність законодавства у відповідній сфері; високий рівень правозастосування; високий рівень правосвідомості та правової культури учасників, надійний захист їх суб'єктивних прав і посилення відповідальності за невиконання юридичних обов'язків [7, с. 200-205].

Висновки. У свою чергу, розглянуті підходи наштовхують нас на думку про те, що фактори ефективності права можна вивчати, класифікувати та виражати за допомогою SWOT-аналізу – економічного методу діагностики факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, які можуть впливати на успіх економічної діяльності, функціонування підприємства на ринку, його конкурентоздатність, доцільність випуску продукції тощо. Він полягає у тому, що необхідно визначити чотири групи чинників, які визначають: сильні і слабкі сторони, які характеризують внутрішні фактори, а також можливості і загрози, які характеризують зовнішні фактори, до яких відносяться політична, екологічна, економічна ситуація у країні, законодавство тощо [8; 9, с. 302; 10, с. 283].

За допомогою його використання можна побудувати модель ефективності права, у якій буде враховано її внутрішні й зовнішні фактори, поділені на чотири складові:

1) сильні сторони можна представити: можливість заповнити прогалини, виправити недоліки існуючого нормативно-правового регулювання відносин, задовольнити потреби суспільства, попередити свавілля і беззаконня, посилити захист основоположних прав людини, виконати цілі, сформульовані у стратегіях та концепціях розвитку, можливість виконати зобов'язання, взяті на себе Україною у контексті європейської інтеграції, можливість виконати умови, поставлені перед Україною міжнародними організаціями тощо;

2) слабкі сторони: недостатнє фінансове забезпечення реалізації усіх положень нормативного акта; відсутність супутніх підзаконних нормативних актів, якими буде затверджено порядки, переліки, інструкції, про які згадується у нормативному акті; колізії між цим актом та іншим, прийнятим раніше; невідповідність усім вимогам юридичної техніки; не всі проблеми у цій сфері будуть вирішені за допомогою цього акта; його прийняття призведе до необхідності здійснення додаткових фінансових витрат, створення нових органів влади, залучення інших ресурсів; контроль за дотриманням закону ускладнений через відсутність нормативно затвердженого механізму контролю за дотриманням законодавства у цій сфері тощо;

3) можливості: розвиток галузі, яку регулюватиме цей нормативний акт; удосконалення нормативно-правової бази держави; формування нових галузей права; розвиток правової науки; удосконалення юридичної освіти; підвищення правової свідомості і правової культури населення і публічних службовців; удосконалення публічного управління; адаптація законодавства до міжнародних стандартів; підвищення рівня законності у державі; зміцнення верховенства права тощо;

4) загрози: неприйняття населенням або окремими соціальними групами положень цього акта та наслідків його введення; невідповідність очікуваного результату отриманим наслідкам; порушення прав та інтересів громадян; розвиток, зміна суспільних відносин, які становлять предмет правового впливу, що нівелюють актуальність нормативного акта; мітинги, демонстрації громадян проти прийняття нормативного акта, зміни у нормативному регулюванні відносин; зростання незаконної (підпільної, прихованої) діяльності, що заборонена таким нормативним актом; дефіцит бюджету (для забезпечення виконання положень закону у довготривалій перспективі) тощо.

Список використаних джерел

1. *Корнев А. В.* Социология права : учебник. Москва : Проспект, 2017. 410 с.
2. *Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.* Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. *Рабинович П. М.* Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник. Вид. 9-е, зі змінами. Львів : Край, 2007. 192 с.
4. *Абрамова А. А.* Эффективность механизма правового регулирования : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Красноярск, 2006. 24 с.

5. *Мионов А. Н.* Юридическая технология подготовки нормативных правовых актов : монография. Москва : Форум, 2010. 352 с. URL: <https://lawbook.online/yuridicheskoy-tehniki-osnovyi/factoryi-vliyayuschie-effektivnost-67637.html> (дата звернення: 9.10.2018).
6. *Эффективность действия правовых норм / Я. И. Гилинский, Е. Н. Ловчикова, Р. С. Могилевский и др.*; отв. ред. Э. А. Фомин, Л.С. Явич. Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1977. 143 с.
7. *Кархут О. Я.* Ефективність механізму правового регулювання суспільних відносин в освітній сфері. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право. 2015. Вип. 28. С. 200-205.
8. *Коновалова О. В., Андрушакевич Т. В.* SWOT-аналіз як основний інструмент стратегічного управління, його переваги і недоліки. Современные научные достижения. Экономические науки : материалы интернет-конференции, 2010. URL: http://www.rusnauka.com/3_SND_2010/Economics/58123.doc.htm (дата звернення: 10.10.2018);
9. *Шляхта О. М.* SWOT-аналіз як інструмент стратегічного менеджменту підприємства. Економічний простір. 2012. № 68. С. 301-309.
10. *Гуменюк О. Г.* Використання SWOT-аналізу як основного інструменту стратегічного управління. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 17. С. 281-285.

References

1. *Kornev A. V.* Sotsyolohyia prava : uchebnyk. Moskva : Prospekt, 2017. 410 s.
2. *Vel'kyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) / uklad. i holov. red. V. T. Busel.* Kyiv; Irpin : VTF «Perun», 2005. 1728 s.
3. *Rabinovych P. M.* Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy : navchalnyi posibnyk. Vyd. 9-e, zi zminamy. Lviv : Krai, 2007. 192 s.
4. *Abramova A. A.* Effektivnost mekhanyzma pravovoho rehulyrovanyia : avtoref. dyss. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Krasnoiarsk, 2006. 24 s.
5. *Myonov A. N.* Yurydycheskaia tekhnolohyia podhotovky normatyvnykh pravovykh aktov : monohrafiya. Moskva : Forum, 2010. 352 s. URL: <https://lawbook.online/yuridicheskoy-tehniki-osnovyi/factoryi-vliyayuschie-effektivnost-67637.html> (data zvernennia: 9.10.2018).
6. *Эффективность действия правовых норм / Я.И. Гилинский, Е.Н. Ловчикова, Р.С. Могилевский и др.*; отв. ред. Э. А. Фомин, Л.С. Явич. Ленинград : Yzd-vo Lenynhrad. un-ta, 1977. 143 s.
7. *Karkhut O. Ya.* Efektivnist mekhanizmu pravovoho rehuliuвання suspilnykh vidnosyn v osvittii sferi. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 18. Ekonomika i pravo. 2015. Vyp. 28. S. 200-205.
8. *Konovalova O. V., Andrushchakevych T. V.* SWOT-analiz yak osnovnyi instrument stratehichnoho upravlinnia, yoho perevahy i nedoliky. Sovremennyye nauchnyye dostyzenyia. Ekonomicheskiye nauky : materyaly ynternet-konferentsyy, 2010. URL: http://www.rusnauka.com/3_SND_2010/Economics/58123.doc.htm (data zvernennia: 10.10.2018);
9. *Shliakhta O. M.* SWOT-analiz yak instrument stratehichnoho menedzhmentu pidpriemstva. Ekonomichnyi prostir. 2012. № 68. S. 301-309.
10. *Humeniuk O. H.* Vykorystannia SWOT-analizu yak osnovnoho instrumentu stratehichnoho upravlinnia. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. 2017. Vyp. 17. S. 281-285.

Почепцов Ю. В. Фактори дієвості та ефективності права як умова його функціонування

У роботі розкрито актуальність наукового пізнання факторів ефективності і дієвості права як умови його функціонування. Встановлено філософське та наукове підґрунтя наукового дослідження факторів ефективності і дієвості права як умови його функціонування. Узагальнено наукові погляди вчених, які стосуються розуміння факторів ефективності і дієвості права як умови його функціонування. Підсумовано, що сучасний стан наукової розробки проблем факторів ефективності і дієвості права як умови його функціонування свідчить про епізодичність зазначених досліджень, оскільки наукове вивчення вказаних питань здійснювалось опосередковано через науковий аналіз інших суміжних правових явищ і процесів. Як результат, у сучасній вітчизняній юридичній науці відсутні комплексні дослідження питань факторів ефективності і дієвості права, що виступають умовами його функціонування. Автором визначено на концептуальному рівні наукознавчий потенціал факторів ефективності і дієвості права в сучасних умовах правового регулювання в Україні.

На підставі аналізу доктринальних підходів до розуміння факторів ефективності та дієвості права, визначено особливості регламентаційного впливу права на суспільні відносини, встановлено та узагальнено вказані фактори, уточнено їх характеристики.

Ключові слова: ефективність права, дія права, реалізація права, ціль права, фактори ефективності права, фактори дієвості права.

Pocheptsov Y. V. Factors law efficiency and efficiency as a condition of its functioning

The questions of efficiency and effectiveness of law are some of the most urgent both in scientific and practical terms, which is not surprising given the constant development of social relations and the need to improve their normative and legal provision in a way that meets the needs of society, meets the requirements of time and international standards. At the same time, their study in the direction of finding ways to optimize the mechanisms of legal regulation should be based on a fully-fledged detection and analysis of the factors of the effectiveness and efficiency of law, which is one of the key conditions for its functioning.

Mentioned problems in the legal literature are disclosed quite episodically and inconsistently, which leads to the lack of a holistic view of the stated issues. At the same time, their scientific development is relevant, determined by the practice of law functioning, those shortcomings that are caused by the inadequacy of its effectiveness and efficiency.

The paper reveals the relevance of scientific knowledge of the factors of efficiency and effectiveness of law as conditions of its functioning. The philosophical and scientific basis of scientific research of factors of efficiency and effectiveness of law as conditions of its functioning is established. The scientific views of scientists concerning the factors of efficiency and effectiveness of law as conditions of its functioning are generalized. It is concluded that the current state of scientific development of problems of the factors of efficiency and effectiveness of law as conditions of its functioning testifies to the episodicality of these studies, since the scientific study of these issues was carried out indirectly through a scientific analysis of other related legal phenomena and processes. As a result, in today's domestic legal science, there are no comprehensive studies of the factors of the effectiveness and efficiency of law as a condition for its functioning. The author determined the conceptual level of science-learning potential of the factors of efficiency and effectiveness of law as conditions of its functioning in the current conditions of legal regulation in Ukraine.

On the basis of the analysis of doctrinal approaches to understanding the factors of efficiency and effectiveness of law, the definition of the peculiarities of the regulatory influence of law on social relations, these factors are stated and summarized, and their characteristics are specified.

The factors of efficiency and factors of the effectiveness of law can be denoted by the terms of the conditions, preconditions, factors, factors, understanding under them those circumstances that affect the ability to act and the ability to act effectively, respectively. In this case, in order to cover as many factors as possible, which should be taken into account when developing amendments to or introducing (for the first time) regulatory legal regulation of social relations, it is necessary to use as much as possible all the existing approaches to their definition in the literature, since scientists usually pay attention to a particular aspect of the law.

Key words: law effectiveness, law of action, law realization, law purpose, the factors of the effectiveness of law, the factors of the effectiveness of law.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-232-236

УДК 340.1

*Юрій Іванович Свєрба,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України,
державний експерт з доступу до правосуддя
Директорату з прав людини, доступу до правосуддя
та правової обізнаності Міністерства юстиції України*

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Постановка проблеми. Закріплення принципу верховенства права в Конституції України, а також його подальший нормативний розвиток в багатьох законах презюмує його основоположність в забезпеченні існування правової держави. Однак попри значну увагу до правової категорії «верховенство права» як в національній, так і в іноземній правовій доктрині, на сьогодні дискусійним все ще залишається питання його складових елементів, зокрема – доступу до правосуддя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Враховуючи багатоаспектність теми доступу до правосуддя, вона була порушена в працях багатьох науковців, серед яких: І. О. Верба, В. С. Бігун, С. Ф. Демченко, Н. Ю. Сакара, А. В. Лужанський, І. В. Назаров, О. М. Овчаренко, І. Є. Марочкін, П. І. Шевчук, В. М. Сидоренко тощо. Не применшуючи величезної ролі та значення наукових праць цих та багатьох інших вчених, присвячених тим чи іншим аспектам доступу до правосуддя,

реалії сьогодення переконливо свідчать про необхідність здійснення подальшої наукової розробки даної проблематики, зокрема, у контексті взаємозв'язку доступу до правосуддя з принципом верховенства права.

Мета статті. Прогресуючий розвиток національного законодавства та в світлі судової практики Європейського суду з прав людини щодо статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, правові категорії, які раніше вважалися «робочим матеріалом» науковців, тепер набувають конкретних прикладних рис. Більше того, вичерпність інформації про зміст і сутність доступу до правосуддя диктується потребами і необхідністю його практичного застосування юристами. Зазначене і зумовило дослідження доступу до правосуддя як невід'ємного елементу верховенства права.

Основні результати дослідження. У статті 8 Конституції України прямо передбачено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Диспозиція ж самої статті зводить принцип верховенства права до його вузького розуміння і закріплює, що закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Вузький підхід тлумачення верховенства права зберігається і в процесуальних кодексах. Так, в Цивільному процесуальному кодексі України (ч. 2 ст. 10) та Господарському процесуальному кодексі України (ч. 2 ст. 11) закріплено, що суд розглядає справи відповідно до Конституції України, законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

На відміну від попередніх актів, в Кодексі адміністративного судочинства України розширено тлумачиться принцип верховенства права. Зазначається, що суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини.

Такий підхід зберігається і в Законі України «Про судоустрій і статус суддів», в якому закріплено, що правосуддя в Україні функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд. Більше того, в статті 7 цього Закону передбачено, що доступність правосуддя для кожної особи забезпечується відповідно до Конституції України та в порядку, встановленому законами України.

Слід зазначити, що «доступність правосуддя», на відміну від категорії «доступ до правосуддя», це скоріше властивість, що свідчить про достатній ступінь гласності, відкритості, прозорості, транспарентності суду, ефективності його роботи, що забезпечує та гарантує захист і відновлення порушених прав у розумний термін та ін. Доступність правосуддя належить до інституційних принципів, які стосуються організації та діяльності судової влади й відіграють роль системоутворюючих чинників, що виражають сутність судової влади та її призначення у суспільстві, є підґрунтям судової системи та незалежності суддів при вирішенні судом юридично значущих справ [1, с. 54].

У свою чергу І. Є. Марочкін доступність правосуддя визначає через наступні елементи: 1) організаційно-правові: а) судоустрій – територіальне наближення судів до населення; створення умов, що сприятимуть зайняттю суддівських посад висококваліфікованими спеціалістами; належне матеріальне забезпечення судів; раціональна організація роботи апарату суду тощо; б) судочинний – порядок порушення справ у суді; порядок розгляду справ, що забезпечує безперешкодну можливість використовувати процесуальні права; розумні строки судового розгляду; можливість оскарження судових рішень та їх реальне виконання тощо; 2) матеріальні – розумність судових витрат, часткове чи повне звільнення від їх сплати; фінансування судової діяльності, що забезпечує можливість незалежного правосуддя; надання кваліфікованої юридичної допомоги на пільгових умовах вразливим верствам населення [2, с. 31-34].

Як зазначає О. М. Овчаренко, термін «доступність» може бути застосовано для характеристики права як певної системи норм, так і стосовно окремих інститутів правової системи, яка відбиває рівень суспільної потреби в певному інституті, стан її задоволення, а також можливості всіх бажаних вільно й безперешкодно звернутися до останнього [3, с. 20].

Різноманіття підходів у законодавстві до тлумачення верховенства права (не кажучи вже про його елементи) створює значні перешкоди у його практичному втіленні. Очевидним є те, що основний тягар щодо його правозастосування покладається на суди.

Важливо усвідомлювати, що принцип верховенства права охоплює не лише змістовний аспект (правового відношення між людиною і державою на засадах визнання людини вищою соціаль-

ною цінністю), але й процедурний аспект, який базується на вимогах відповідності правотворчої та правозастосовної практики певним стандартам, як-от: заборона зворотної дії закону, вимога ясності та несуперечності закону; вимога щодо однакового застосування закону; застосування покарання виключно на підставі закону [4, с. 10].

У більшості рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) доступ до правосуддя трактується як здатність особи безперешкодно отримати судовий захист в незалежних та безсторонніх судах відповідно до встановленої процедури та на основі верховенства права. Крім того, право на справедливий суд, гарантоване статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, можна розглядати у контексті верховенства права. Так, у справі «Христов проти України» Суд повторює, що право на справедливий судовий розгляд, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції, слід тлумачити в контексті преамбули Конвенції, яка, зокрема, проголошує верховенство права як складову частину спільної спадщини Договірних держав. Одним з основоположних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, згідно з яким у разі остаточного вирішення спору судами їхнє рішення, що набрало законної сили, не може ставитися під сумнів (див. справу «Брумареску проти Румунії» (*Brumarescu v. Romania*) [GC], заява № 28342/95, п. 61, ECHR 1999-VII).

Також у справі «Волохи проти України» ЄСПЛ вказав, що верховенство права між іншим (*inter alia*) передбачає, що втручання органів виконавчої влади у права осіб має підлягати ефективному контролю, який зазвичай має здійснюватися судовим органом, щонайменше як останньою інстанцією, оскільки судовий контроль надає найбільші гарантії незалежності, безсторонності та здійснення належного провадження.

Що стосується позиції Конституційного Суду України, як органу, що має повноваження офіційно тлумачити Конституцію України, то у рішенні від 02.11.2004 № 15-рп/2004 верховенство права визначається як панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України.

Вищевказані рішення, які є джерелом права для України, чітко демонструють невід'ємність доступу до правосуддя у забезпеченні верховенства права. Більше того, Європейська комісія «За демократію через право» у своїй Доповіді щодо верховенства права (CDL-AD(2011)003rev) ухвалена на 86-тому пленарному засіданні, березень 2011 року) зазначила, що, попри розбіжності в поглядах, існує консенсус щодо стрижневих елементів поняття «the Rule of Law», а також стосовно поняття «Rechtsstaat» та «État de droit», а самі елементи є не лише формальними, а й також субстантивними чи матеріальними (*materieller Rechtsstaatsbegriff*). Такими стрижневими елементами є: 1) законність – включно з прозорою, підзвітною та демократичною процедурою запровадження приписів права; 2) юридична визначеність; 3) заборона свавільності; 4) доступ до правосуддя в незалежних і безсторонніх судах – включно із судовим контролем щодо адміністративних актів; 5) повага прав людини; і 6) недискримінація та рівність перед законом [5, с. 10].

Схожу позицію щодо елементів верховенства права займає і Агентство США з міжнародного розвитку (USAID). Так, в опублікованому Путівнику «Державний аналіз верховенства права: стратегічний зміст верховенства права» зазначається про п'ять елементів цього принципу: 1) порядок і безпека – верховенство права не може існувати в злочинному середовищі або там, де суспільний порядок порушений і громадяни побоюються за свою безпеку. Виконавча влада безпосередньо відповідає за дотримання порядку і безпеки, але судова влада відіграє важливу роль у захисті права і мирному вирішенні конфліктів; 2) легітимність: закони є легітимними, коли вони є результатом суспільного консенсусу. При цьому легітимність стосується як безпосередньо закону, так і процедури, згідно з якою його прийнято. Така процедура повинна бути відкритою і демократичною; 3) система стримувань і противаг – верховенство права залежить від поділу владних повноважень між різними гілками та рівнями влади. Незалежній судовій владі відводиться важлива стримувальна роль. Водночас система стримувань і противаг забезпечує відповідальність судової влади перед

іншими гілками влади. Як і всі гілки влади, судова гілка також відповідальна перед громадськістю; 4) справедливість, яка складатиметься з чотирьох субелементів: (1) рівне застосування закону, (2) процедурна справедливість, (3) захист прав людини і громадянських свобод, і (4) доступ до правосуддя; 5) ефективне застосування – цей елемент стосується дотримання і застосування законів. Без послідовного їх виконання і застосування до всіх громадян та інших жителів існування верховенства права є неможливим. Судова влада є важливим елементом процесу правозастосування [6, с. 1-2].

Щодо вичерпності та послідовності елементів верховенства права, то варто погодитись з думкою О.Г. Крижової, яка стверджує, що суспільні та політичні обставини у конкретний історичний момент можуть виводити на перший план окремі елементи, що повинні відігравати визначальну роль у втіленні верховенства права в життя. І навпаки, деякі з елементів принципу верховенства права можуть втрачати свою актуальність у процесі розвитку практики його реалізації. Тому, з погляду правозастосування верховенства права у нашій державі, першочергового та найбільш пріоритетного значення сьогодні набувають незалежність та ефективність судової гілки влади, доступність та дієвість засобів захисту прав та свобод людини і громадянина [7, с. 152].

Висновки. Попри складність формулювання дефініції «верховенство права», очевидним його елементом є доступ до правосуддя. Відсутність цієї категорії в законодавстві України свідчить про вузький підхід до тлумачення верховенства права, на відміну від практики ЄСПЛ, де доступ до правосуддя визнається обов'язковою передумовою правової держави. Можна стверджувати, що доступ до правосуддя як елемент верховенства права в широкому його розумінні, це можливість особи запобігти порушенню її прав та мати ефективні засоби захисту, коли такі права порушені. Разом з тим, наявність інституцій, які покликані захищати порушені права, ще не свідчить про практичну реалізацію верховенства права, оскільки часто умови доступу до правосуддя можуть бути бюрократичними та містити матеріальний критерій (судовий збір, витрати для отримання правової допомоги тощо).

Список використаних джерел

1. Камінська І. В. «Електронний суд» як гарантія доступності правосуддя // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – Ч. 3. – С. 52-60.
2. Марочкін І. С. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації // Судова реформа в Україні. Проблеми та перспективи : мат. наук.-практ. конф., (18-19 квітня 2002 р., м. Київ). – К. ; Х. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 31-34.
3. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : моногр. – Х. : Право, 2008. – 304 с.
4. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посіб. для суддів. – 2-ге вид., випр., допов. – К., 2015. – 208 с.
5. Доповідь Європейської Комісії «За демократію через право» щодо верховенства права [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e)
6. Путівник Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). «Державний аналіз верховенства права: стратегічний зміст верховенства права» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNADT593.pdf
7. Крижова О. В. Структура принципу верховенства права: аналіз криз призму його правозастосування // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2016. – № 837. – С. 149-153.

References

1. Kaminska I. V. «Elektronnyi sud» yak harantiia dostupnosti pravosuddia // Visnyk Akademii advokatury Ukrainy. – 2013. – Ch. 3. – S. 52-60.
2. Marochkin I. Ye. Dostupnist pravosuddia ta harantii yoho realizatsii // Sudova reforma v Ukraini. Problemy ta perspektyvy: materialy nauk.-prakt. konf., (18-19 kvitnia 2002 r.), m. Kyiv. – K. ; Kh. : Yurinkom Inter, 2002. – S. 31-34.
3. Ovcharenko O. M. Dostupnist pravosuddia ta harantii yoho realizatsii: monohrafiia. – Kh. : Pravo, 2008. – 304 s.
4. Fulei T. I. Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni pravosuddia: naukovometodychnyi posibnyk dlia suddiv. – 2-he vyd., vypr., dopov. – K., 2015. – 208 s.
5. Dopovid Yevropeiskoi Komisii «Za demokratiuu cherez pravo» shchodo verkhovenstva prava [Elektronnyi resurs]. – URL : [https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e)
6. Putivnyk Ahenstva SShA z mizhnarodnoho rozvytku (USAID). «Derzhavnyi analiz verkhovenstva prava: stratehichnyi zmist verkhovenstva prava» // [Elektronnyi resurs]. – URL : https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNADT593.pdf
7. Kryzhova O. V. Struktura pryntsyphu verkhovenstva prava: analiz kriz pryizmu yoho pravozastosuvannia // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Yurydychni nauky. – 2016. – № 837. – S. 149-153.

Сверба Ю. І. Доступ до правосуддя як елемент верховенства права

Стаття присвячена аналізу елементів верховенства права, зокрема, доступу до правосуддя. Розглянуто широкий і вузький підходи до розуміння верховенства права. Проаналізовано закріплення категорії «доступу до правосуддя» в національному законодавстві України та в практиці Європейського суду з прав людини. Розкрито відмінність «доступу до правосуддя» від «доступності правосуддя». Досліджено тлумачення верховенства права в рішеннях Конституційного Суду України.

Ключові слова: верховенство права, доступ до правосуддя, елементи верховенства права, правова держава.

Sverba Y. I. Access to justice as an element of the rule of law

The article is dedicated to the analysis of the rule of law elements, because, despite considerable attention to the legal category of the rule of law in both national and foreign doctrine, the issue of its constituent elements, in particular – access to justice, remains a controversial issue.

A broad and narrow approach to understanding the meaning of the rule of law in the procedural codes of Ukraine is considered. It's also analyzed the consolidation of the category of «access to justice» in the national legislation of Ukraine.

A separate part of the article is devoted to the study of the practice of the European Court of Human Rights, in particular the judgements on the affairs of «Christov v. Ukraine» and «Volokh v. Ukraine».

The distinction between «access to justice» and «justice accessibility» is revealed, where the last should be interpreted as a quality which indicates a sufficient degree of transparency, openness, transparency of the court, the effectiveness of its work, which ensures and guarantees the protection and restoration of violated rights within a reasonable time. etc.

The interpretation of the rule of law in judgements of the Constitutional Court of Ukraine is explored.

On the basis of the study, access to justice, as an element of the rule of law in its broadest sense, is the ability of a person to prevent the violation of his or her rights and to have effective remedies when such rights are violated. However, the existence of institutions designed to protect violated rights does not yet indicate the practical implementation of the rule of law, as often the conditions for access to justice can be bureaucratic and contain a material criterion (court fees, costs for obtaining legal aid, etc.).

Key words: the rule of law, access to justice, the elements of the rule of law, legal state.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-236-240

УДК 340

*Володимир Антонович Січевлюк,
докторант відділу теорії держави і права Інституту держави
і права ім. В. М. Корецького НАН України*

**ЗНАЧЕННЯ МОНІТОРИНГУ ЗДОБУТКІВ
ГАЛУЗЕВИХ ДОКТРИН ДЛЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВА
(НА ПРИКЛАДІ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ)**

Постановка проблеми. Навіть просте емпіричне спостереження свідчить про істотні відмінності між правосуб'єктністю, наприклад, фізичної особи, об'єднання осіб, адміністративно-територіальної одиниці та держави. Однак цілеспрямованих досліджень різних рівнів складності цього правового явища у загальній теорії права майже не здійснено. При цьому моніторинг результатів спеціалізованих пошуків, здійснених на рівні галузевих доктрин, засвідчує те, що господарсько-правовою, адміністративно-правовою та іншими галузевими науками накопичено істотні здобутки у пізнанні різноманітних виявів правової суб'єктності. Зокрема, сформовано значний масив галузевих знань, який стосується феномену так званої «складної правової суб'єктності». Теоретичні узагальнення, сформульовані юридичною наукою галузевого рівня, є цінними для того, щоб на їх основі розгорнути системне дослідження проблеми складної правосуб'єктності засобами загальної теорії права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ю. Юркевич зауважує, що договірні об'єднання фізичних та/або юридичних осіб володіють правосуб'єктністю, обсяг якої визначається за згодою їх учасників у договорі, спрямованому на утворення об'єднання [1, с. 4, 10], однак до аналізу особливостей правосуб'єктності договірних об'єднань осіб дослідник не звертається.

В. Щербина вказує на існування особливої (складної) правосуб'єктності у об'єднань підприємств [2, с. 164-165]. З ним солідарна В. Рєзнікова [3, с. 47].

Р. Джабраїлов вважає, що не можна ототожнювати правовий статус міста з правовим статусом пов'язаних із ним суб'єктів, таких, як територіальна громада та органи місцевого самоврядування. Вчений звертає увагу на характерну деталь: органи місцевого самоврядування здійснюють повноваження і від імені міста як публічного утворення, і від власного імені [4, с. 10].

Досліджуючи міжнародну правосуб'єктність держави, О. Тарасов категорично заперечує проти регресивного пониження масштабу цієї особливої суверенної правової особи до рівня юридичної особи, як це пропонується у більшості досліджень [5, с. 354].

Мета статті. Мета статті – за наслідками моніторингу теоретичних здобутків галузевих доктрин конкретизувати загальнотеоретичну категорію «правова суб'єктність» шляхом формулювання низки понять, що дозволять зрозуміти правосуб'єктність як ієрархічну систему, утворену різними за рівнем складності формами.

Основні результати дослідження. Загальна теорія права є свого роду «наукою юридичних наук», яка зобов'язана здійснювати постійний моніторинг здобутків галузевих доктрин для того, щоб збагачувати їх диференційовану конкретику розумінням найбільш фундаментальних закономірностей та зв'язків, а також забезпечувати існування сукупності накопичених знань про право у вигляді цілісної та внутрішньо узгодженої системи. За такої ситуації теоретичні здобутки галузевих доктрин для теорії права постають у якості вихідного ілюстративного матеріалу, розрізнені частини якого потребують системного пізнання із вищою мірою абстрагування. Звертаючись до теорії права, галузеві доктрини активно пропонують їй своє теоретичне надбання, причому кожна – власне, що загалом може сприяти уособленню загальної теорії права від реалій прикладного законодавства та практики його застосування та, по-друге – впливають на змістовне наповнення і логічну обґрунтованість кінцевих загальнотеоретичних узагальнень. Юридична наука галузевого рівня чинить свій постійний та серйозний вплив на загальну теорію права, чому є багато прикладів в історії юриспруденції та у її сучасності. Так, теоретична модель права як сукупності наказів, що свого часу була запропонована Д. Остіном, найбільше кореспондується із галузями публічного, зокрема, кримінального права, та не пояснює правові явища, що відбуваються у сфері дії приватного права. З іншого боку – у сучасній теорії права у тому її розділі, який стосується правосуб'єктності, на нашу думку, домінують приватно-правові концепти, запозичені із цивілістичної доктрини, для якої основним суб'єктом права була та залишається фізична особа.

Дійсно, практика правового життя щоденно надає нам свідчення того факту, що базовим суб'єктом права була та дотепер залишається особа (однак, на нашу думку, не тільки фізична, але й юридична). Модель правосуб'єктності особи є цілісною (тобто вона постає як єдине ціле, її елементи гармонійно доповнюють один одного у загальному функціональному зв'язку), завершеною (це означає, що потенціал такої правосуб'єктності загалом, а також потенціал кожного із її складових елементів сформований та може бути реалізованим максимальною мірою) та персоналізованою (правосуб'єктність закріплюється за особами як за персонами – індивідуальними вольовими суб'єктами, що за своїм розсудом у межах чинного правопорядку володіють, користуються та в певній мірі розпоряджаються нею як ресурсом).

Не зважаючи на загальну тотожність правосуб'єктності, що властива особам, по рівню складності вона є дещо різною у фізичних осіб та у осіб юридичних. А саме – правосуб'єктність юридичної особи відрізняється від правосуб'єктності особи фізичної насамперед форматом функціонування дієздатності, яка для таких суб'єктів є інтегральним результатом злагодженої роботи елементів її внутрішньої структурно-функціональної системи. Належить відзначити і те, що юридична особа не має можливості здобути адекватну міру правосуб'єктності (у сенсі дієздатності) без того, щоб її внутрішні структурно-функціональні підсистеми не «жили» шляхом їх наповнення необхідною кількістю інкорпорованих індивідів – фізичних осіб, наділених по встановленій процедурі необхідними для роботи статусами. Фізична ж особа, на відміну від юридичної особи, не має внутрішнього правосуб'єктного простору, оскільки ядро властивої такій особі дієздатності (воля та раціональне мислення) формується та реалізується у сфері її психічної діяльності як людини.

Таким чином, «штучна» правосуб'єктність юридичної особи має, на нашу думку, вищий рівень складності порівняно із «природною» правосуб'єктністю фізичної особи. Для останньої залучення правосуб'єктності інших осіб є зовнішнім, тимчасовим та вимушеним актом, зокрема, у початковий

період життя чи в ситуації обмеження або втрати фізичною особою власної дієздатності внаслідок психічної хвороби. І навпаки – для юридичних осіб використання правосуб'єктного потенціалу інших фізичних осіб (та, в певних ситуаціях, також і юридичних осіб) постає буденною практикою.

Як було вже відзначено вище, не зважаючи на деякі особливості, усім видам особової правосуб'єктності властива загальна якісна тотожність. На нашу думку, усіх осіб, як суб'єктів права, єднає між собою саме міра реального забезпечення їх персональної самобутності як цілісного правового «я», що тяжіє до максимального значення. Кожна особа репрезентує нам приклад такого роду правової суб'єктності, який умовно можна назвати «простою правосуб'єктністю», а її видами, відповідно, є правосуб'єктність фізичної особи та правосуб'єктність юридичної особи.

Належить відзначити те, що особова правосуб'єктність є базовою та, одночасно з цим, відносно автономною одиницею багатьох складніших правосуб'єктних систем. Зокрема, більш складні формати правосуб'єктності є атрибутом тих утворень, які виникають переважно у вигляді різноманітних об'єднань осіб, передбачених об'єктивним правом. Безвідносно до конкретних особливостей їх правового статусу, такі правосуб'єктні утворення (їх у галузевих дослідженнях іменують по-різному – «колективними утвореннями», «групами осіб», «квазісуб'єктами», «суб'єктоподібними утвореннями» тощо) існують у вигляді певної ієрархічної системи, елементи котрої зазвичай знаходяться під впливом активного правосуб'єктного центру. Учасники таких об'єднань, загалом зберігаючи за собою фундаментальний статус особи, позбавляються певної частини своєї правосуб'єктної самобутності, делегуючи, координуючи чи підпорядковуючи більший або менший обсяг власної правоздатності, деліктоздатності та дієздатності відповідній центральній ланці. Проте зменшення обсягу власної правосуб'єктності учасників компенсується благами, що отримуються останніми внаслідок більш ефективного використання частини правосуб'єктного потенціалу, вилученого від них, центром того об'єднання, учасниками якого вони стали.

На наш погляд, об'єднання осіб є одним із прикладів «утворень зі складною правосуб'єктністю». Їх характерною рисою є те, що у об'єднання та його учасника виникає особливий комплекс зустрічних прав та обов'язків, у якому інтереси об'єднання як цілого домінують над окремими інтересами його учасників. Особи, які створили об'єднання чи вступили до нього, образно кажучи, постійно знаходяться у внутрішньому «правосуб'єктному ефірі» такого об'єднання та перебувають під його визначальним впливом, залишаючись при цьому автономними та вольовими суб'єктами права. Саме це відрізняє відносини такого роду від, наприклад, взаємозв'язку підприємницьких товариств із їх учасниками (у яких перевага віддана інтересам останніх).

Вказаний вид складної правосуб'єктності з необхідністю передбачає своїм «ресурсним джерелом» сукупність окремих правосуб'єктностей осіб, залучених до відповідного об'єднання, і звернення об'єднання до цього джерела, як уже зазначалося раніше, неминуче спричинює більше чи менше позбавлення кожного із учасників частини належного йому правосуб'єктного потенціалу. Тобто потужність правосуб'єктності центральної ланки об'єднання осіб, як уявляється, є обернено пропорційною потужності кожної окремої особової правосуб'єктності його учасника. З іншого боку, логічним наслідком диспропорції, що виникає, постає посилення пасивної деліктоздатності того суб'єкта права, який виконує функції організаційного центру об'єднання осіб. Для нього закон достатньо часто встановлює додаткову можливість у тій чи іншій формі відповідати за зобов'язаннями підпорядкованих учасників (наприклад, у ч. 4 ст. 123 ГК України передбачено, що об'єднання підприємств не відповідає за зобов'язаннями його учасників, а підприємства-учасники не відповідають за зобов'язаннями об'єднання, якщо інше не передбачено установчим договором або статутом об'єднання [6]).

Об'єднання осіб, наділене складною правосуб'єктністю, позбавлене можливості діяти у формі єдиної юридичної особи, оскільки здобуваючи такий вигляд, воно втрачає свою правову ідентичність власне як об'єднання осіб. Адже будь-яка юридична особа є організаційно цілісним суб'єктом права, наділеним власною волею та завершеною по формі і змісту правосуб'єктністю. У складі юридичної особи не може діяти жодних інших організаційних утворень зі статусом особи, оскільки у протилежному випадку руйнується її, тобто юридичної особи, специфічна органічна цілісність як саме такого суб'єкта права.

У кожному правосуб'єктному об'єднанні осіб, як було відзначено вище, завжди існує певний організаційний центр, і найчастіше його функції виконує окремий суб'єкт права у статусі особи, що кореспондується із потребами у ефективному управлінні об'єднанням. Особа, уповноважена

на управління договором, актом чи законодавством, має можливість чинити на учасників об'єднання координаційний чи субординаційний вплив, а також здійснює представництво загалу своїх учасників у відносинах із третіми особами. Випадки, коли повноваження на управління та представництво спільних інтересів здійснюються усіма учасниками об'єднання, або ж декількома із них, не є характерними, однак передбачаються законодавством для деяких видів об'єднань осіб. Такий формат дозволяє ефективно суміщати у єдиній системі декілька персональних правосуб'єктностей із мінімальним тиском на їх автономію.

Моніторинг відповідних галузевих досліджень свідчить, зокрема, про те, що, зокрема, господарському законодавству України об'єднання осіб зі складною правосуб'єктністю відомі як:

1) колективні утворення на основі організаційно-господарських договорів (співтовариства у формі договору про спільну діяльність (глава 77 ЦК України), договору про спільну діяльність у рамках державно-приватного партнерства (ст. 5 Закону України «Про державно-приватне партнерство»), засновницького договору (ч. 3 ст. 9 Закону України «Про акціонерні товариства»), договору про створення товариства (ст. 10 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю») тощо;

2) технологічні парки, утворені групою юридичних осіб (Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків»), промислово-фінансові групи (яких у нашій країні є досить багато, однак вони діють без офіційної інституалізації, оскільки Закон України «Про промислово-фінансові групи в Україні» втратив чинність ще у 2010 р.). Такі утворення ґрунтуються на організаційно-господарських договорах, визначених відповідними законами, та хоча і не набувають статусу юридичної особи, однак проходять державну реєстрацію та вносяться до спеціальних державних реєстрів;

3) об'єднання підприємств (глава 12 ГК України), асоціації органів місцевого самоврядування (Закон України «Про асоціації органів місцевого самоврядування»), об'єднання професійних учасників фондового ринку (Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок»), Асоціація фермерів та приватних землевласників України (Закон України «Про фермерське господарство») та інші визначені окремими законами асоціації суб'єктів господарювання;

4) холдингові групи (їх правове становище визначає Закон України «Про холдингові компанії в Україні»), ГК України та інші акти законодавства) тощо.

Представники доктрини адміністративного права останнім часом активізували дослідження правової суб'єктності, властивій суб'єктам цієї галузі права [7; 8; 9 та інші]. У контексті теми цієї публікації відзначимо, що, на нашу думку, наступним видом за рівнем складності є, якщо можна так сказати, «територіальна правосуб'єктність», властива населеним пунктам, тобто селу, селищу та місту, частинам населених пунктів (район у місті), а також іншим територіально-адміністративним одиницям – району, області, автономній республіці, тобто регіонам.

Складовими елементами «територіальної правосуб'єктності» є, по-перше, правосуб'єктність відповідних територіальних громад як первинних суб'єктів місцевого самоврядування, а по-друге – правосуб'єктність органів місцевого самоврядування (вторинних суб'єктів, обраних громадою чи створених від її імені). Таким чином, порівняно із правосуб'єктністю об'єднань осіб «територіальна правосуб'єктність» населених пунктів розосереджується серед значної групи взаємозалежних суб'єктів права, наділених публічними функціями, а спосіб її функціонування передбачає поєднання правосуб'єктності відповідної територіальної громади (яка за законодавством України не має статусу юридичної особи), з правосуб'єктністю її органів – юридичних осіб (місцева рада, її виконавчий комітет, районна та обласна ради) і фізичних осіб із посадовим статусом (сільський, селищний та міський голова, староста). Відповідно, принциповою відмінністю складної «територіальної правосуб'єктності» сіл, селищ, міст (з районним поділом чи без такого) від складної правосуб'єктності об'єднань осіб є те, що обсяг правоздатності, деліктоздатності та дієздатності перелічених вище адміністративно-територіальних одиниць сукупно належить: а) їх громадам (правосуб'єктивним утворенням без статусу юридичної особи) та б) юридичним та фізичним особам, яким з метою її реалізації законом надається особливий публічний статус. Останні, діючи в якості органів територіальної громади, одночасно реалізують у своїй роботі інтегральну правосуб'єктність села, селища та міста (з районним поділом чи без такого) як складних, однак цілісних адміністративних утворень.

При цьому відповідна ієрархія вибудована за субординаційним принципом, а її вершиною чинне національне законодавство визначає не населений пункт, а його територіальну громаду: представ-

ницькі, виконавчі та інші органи місцевого самоврядування свої владні повноваження отримують саме від неї. У свою чергу, правосуб'єктність власне самої територіальної громади, не зважаючи на її фундаментальне значення, є неповною (оскільки громада позбавлена організаційної єдності, вона об'єктивно не має та не може мати завершеного статусу окремої юридичної особи, а тому і не здобуває повноти особової правосуб'єктності) і складною (її правосуб'єктність реалізує диференційована сукупність значної кількості автономних суб'єктів права – жителів села, селища чи міста). Останні об'єднані, хоча і не завжди міцно, спільними інтересами, що відображають соціальні, культурні, економічні та інші реалії їх сумісного проживання у межах населених пунктів чи регіонів, і тому вони інтегруються у громади як відносно цілісні правосуб'єктні утворення.

Позиціонуючи кінцевим носієм територіальної правосуб'єктності відповідні територіальні громади, законодавець безпідставно відсуває на «задній план» складний правосуб'єктний статус населених пунктів, а також регіонів. Проте звернемо увагу на те, що навіть у дефініції територіальної громади відзначено, що її утворюють жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр [10, ст. 1]. Декларуючи самостійність населених пунктів, законодавець непрямо, але все ж визнає, тим самим, також і їх автономію як суб'єктів права, бачить їх утвореннями, які наділені складною правосуб'єктністю, підводить до розуміння необхідності підтримання гармонійної рівноваги у правосуб'єктних системах такого виду.

Однак ще більшою мірою складності наділена системна правосуб'єктність країни, яка у побутовій свідомості, у наукових дослідженнях та законодавстві постійно та, на наш погляд, помилково ототожнюється із правосуб'єктністю держави. Послідовне прочитання Основного Закону України неминуче приводить нас до висновку про те, що він, серед іншого, скерований на встановлення оптимального балансу правосуб'єктності держави Україна, з однієї сторони, та Українського народу, з іншої сторони, у цілісній системі більш високого рівня, а саме у інтегральній правосуб'єктності країни Україна, яка поєднує у собі і правосуб'єктність народу (тобто, відповідно до преамбули нашої Конституції, громадян України усіх національностей [11]), і правосуб'єктність унітарної держави, яка іменується Україною. Остання є владним органом суверенного самоврядування, реалізації та захисту інтересів Українського народу, постаючи, проте, самостійним суб'єктом права з власною складною внутрішньою диференціацією.

Звернемо увагу на те, що правосуб'єктність держави (поряд з тим, що вона функціонує реально та сприймається як атрибут суверенного, вольового та персоналізованого утворення, єдиного у своїй природі) у відносинах із іншими суб'єктами права реалізується її органами, кожен з яких, у свою чергу, також наділений публічною правовою суб'єктністю. Іншими словами, держава існує у формі диференційованої та ієрархічно упорядкованої цілісності. Її утворює організована сукупність владних інституцій (фізичних та юридичних осіб, наділених адміністративною та іншою компетенцією). У цьому контексті цілком слушною є думка С. Архіпова про те, що «правова держава може бути охарактеризована в якості складної системи корпорацій, зв'язаних між собою спільними принципами побудови та функціонування» [12, с. 466].

Також належить визнати, що основний обсяг правосуб'єктного потенціалу країни, особливо у аспекті дієздатності, зосереджується на державі, яка у спеціалізованих дослідженнях іноді іменується «суверенною правовою особою» [5, с. 122]. На нашу думку, «особою» такий суб'єкт права як держава може бути названий лише дуже умовно, однак суверенітет (та єдина, хоча й складна, правосуб'єктність) дійсно є її безумовними атрибутами.

Висновки. 1. Моніторинг та узагальнення здобутків галузевих доктрин надають нам фактологічне підтвердження того, що правова суб'єктність втілена у виявах, відмінних між собою за рівнем складності. Існування простіших та складніших видів правосуб'єктності, з однієї сторони, певним чином відбиває об'єктивну еволюцію цього правового явища, а з іншої – забезпечує одночасну участь відмінних між собою суб'єктів права у реальних правовідносинах, створює можливості для ефективного виконання такими суб'єктами функцій, покладених на них об'єктивним правом, а також дозволяє їм втілити свої власні інтереси.

2. Реальні форми правосуб'єктності, систематизовані у вигляді ієрархічної вертикалі за принципом «від простішого до складнішого», утворюють таку наглядну послідовність: проста правосуб'єктність фізичної особи, проста правосуб'єктність юридичної особи, складна правосуб'єктність об'єднання осіб, складна правосуб'єктність територіальних утворень – адміністративно-тери-

торіальних одиниць (села, селища, міста, району у місті, району, області) та інших, складна правосуб'єктність держави (унітарної, федеративної чи конфедеративної), складна правосуб'єктність країни (яку утворюють у сукупності правосуб'єктності народу та держави), складна правосуб'єктність об'єднання країн.

3. Для утворень, правосуб'єктність яких об'єктивно виходить за межі правосуб'єктності особи (наприклад, населених пунктів, регіонів, держави) використання складної форми її існування є практично єдиним варіантом досягнення ними статусу власне суб'єктів права та умовою для їх наступної ефективної участі у правовідносинах. Однак складна правосуб'єктність таких кінцевих суб'єктів права у законодавстві не є конкретно зафіксованою. Основна увага законодавця зосереджується переважно на чіткому визначенні меж правоздатності, дієздатності та деліктоздатності осіб, які функціонують в якості органів утворень, наділених складною правовою суб'єктністю.

4. Складна правосуб'єктність – це такий рід правосуб'єктності, який виявляє себе у вигляді субординованої та/чи скоординованої системи із декількох правосуб'єктностей, існування якої як певної цілісності є умовою збереження та/чи розвитку елементів, що її утворюють. З цієї причини інтереси утворення, яке виконує роль інституційного носія складної правосуб'єктності, завжди в деякій мірі домінують над персональними інтересами його учасників, оскільки мають для останніх істотне чи вирішальне значення.

Список використаних джерел

1. *Юркевич Ю. М.* Договірні форми об'єднань фізичних та юридичних осіб у цивільному праві України : автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.03 / Юркевич Юрій Миколайович; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2017. – 34 с.
2. *Щербина В. С.* Суб'єкти господарського права : моногр. / В. С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.
3. *Резнікова В. В.* Правове регулювання спільної господарської діяльності в Україні : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 280 с.
4. *Джабраїлов Р. Я.* Господарська правосуб'єктність міста : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04 / Р. А. Джабраїлов; НАН України, Ін-т екон.-прав. дослідж. – Донецьк, 2011. – 31 с.
5. *Тарасов О. В.* Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії : моногр. / О. В. Тарасов. – Х. : Право, 2014. – 512 с.
6. *Господарський кодекс України від 16.01.2003 р.* // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, №№ 19-20, №№ 21-22. – Ст.144.
7. *Ровинська К.* Правосуб'єктність територіальної громади: теоретико-правовий аспект / К. І. Ровинська // Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «Управління». – 2013. – № 3. – С. 380-388.
8. *Мацелик Т. О.* Суб'єкти адміністративного права: поняття та система: [моногр.] / Тетяна Олександрівна Мацелик. – Ірпінь : Видавництво Національного університету державної податкової служби України, 2013. – 342 с.
9. *Фролов Ю.* Особливості адміністративно-правових відносин у сучасних умовах / Ю. М. Фролов // Порівняльно-аналітичне право. – 2018. – № 1. – С. 234-236.
10. *Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні.* – Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
11. *Конституція України від 28 червня 1996 р.* // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
12. *Архипов С. И.* Субъект права: теоретическое исследование. — СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 469 с.

References

1. *Urkevych U. M.* (2017). Dohovirni formy obyednan fizychnykh ta urydychnykh osib u tsyvilnomu pravi Ukrainy: avtoref. dys. doctora uryd. nauk: NAN Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. Kyiv, 34.
2. *Sherbyna V. S.* (2008). Sybiekty hospodarskoho prava: monohrafiya. Kyiv : Urinkom Inter, 264.
3. *Ryznykova V. V.* (2007). Pravove rehulyuvannya hospodarskoyi diyalnosti v Ukraini: Navch. posibnyk. Kyiv: Tsentruchoivoi literatury, 280.
4. *Dzhabrailov R. Ya.* (2011). Hospodarska pravosybiektnist mista: avtoref. dys. doctora uryd. nauk: NAN Ukrainy, In-t ekon. prav. doslidzh. Donetsk, 31.
5. *Tarasov O. V.* (2014). Sybiekt mizhnarodnoho prava: problemy sychasnoi teorii: monohrafiya. Kharkiv: Pravo, 512.
6. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 (2003).* Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 144. № 18, №№ 19-20, №№ 21-22.
7. *Rovynska K.* (2013). Pravosubiektnist terytorialnoi hromady: teoretyko-pravovyi aspekt. Naukovyi visnyk Akademii munitsipalnogo upravlinnya: Seria «Upravlinnya», № 3, 380-388.

8. *Matselyk T. O.* (2013). Subiekty administratyvnoho prava: ponyattya ta systema. Irpin: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy, 342.
9. *Frolov U.* (2018). Osoblyvosti administratyvno-pravovyh vidnosyn u suchasnyh umovah. Porivnalno-analitychne pravo, №1, 234-236.
10. *Zakon Ukrainy* «Pro mistseve samovyraduvannya v Ukrtraini». (1997). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, № 24, St. 170.
11. *Konstytutsiya Ukrainy* vid 28.06.1996. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 141. № 30.
12. *Arhipov S. I.* (2004). Subiekt prava: teoreticheskoe issledovanie. SPb.: Izdatelstvo R. Aslanova «Uridicheskiy tsentr Press», 469.

Січевлюк В. А. Значення моніторингу здобутків галузевих доктрин для загальної теорії права (на прикладі досліджень правосуб'єктності)

У статті аргументується необхідність моніторингу здобутків галузевих доктрин з метою їх фундаментальної систематизації наукою загальної теорії держави і права. Зокрема, автор звертає увагу на те, що галузевими доктринами накопичено істотний масив знань, що стосуються так званої «складної правової суб'єктності». Систематизація напрацювань юридичної науки галузевого рівня дала автору змогу сформулювати низку понять, які дозволяють побачити правосуб'єктність у вигляді ієрархічної системи, щаблями якої постають різні за рівнем складності форми цього правового явища. Досконалим та одночасно базовим втіленням правової суб'єктності автор вважає правову суб'єктність особи. Саме особам сучасне законодавство гарантує максимально повну та завершену по формі і змісту правосуб'єктність. Складніші формати правосуб'єктності властиві об'єднанням фізичних осіб та/чи юридичних осіб (наприклад, договірним товариствам без статусу юридичної особи), територіальним громадам, містам та іншим територіальним одиницям, народу, державі, країні та об'єднанню країн. Також у статті розкривається зміст поняття «складна правова суб'єктність».

Ключові слова: правосуб'єктність, проста правосуб'єктність, складна правосуб'єктність, правоздатність, деліктоздатність, дієздатність

Sichevliuk V. A. The importance of monitoring the achievements of sectoral doctrines for the general theory of law (on an example of research of legal subjectivity)

The article argues for the need to monitor the achievements of sectoral doctrines with a view to their fundamental systematization by the science of the general theory of state and law. In particular, the author draws attention to the fact that branch doctrines have accumulated a significant array of knowledge concerning the so-called «complex legal subjectivity». After the systematization of results obtained by legal science at sectoral spheres the author has got the opportunity to formulate a number of notions that allow us to see the legal subjectivity as a hierarchical system, the stages of which are forms of this legal phenomenon, and the ones are different according to the level of their complexity.

The author considers that the legal subjectivity of a person (natural as well as legal) to be the perfect and at the same time the basic embodiment of legal subjectivity at all. The model of subjectivity, inherent a person, is holistic, complete and personalized. It's a fact that modern legislation guarantees to the persons the most complete form and content of legal subjectivity.

More complex formats of legal subjectivity are inherent in the association of natural persons and/or legal entities (contractual partnerships without legal entity status, technological parks founded by a group of legal entities, industrial-and-financial groups, associations of enterprises, holding groups and the like), territorial communities, cities and other territorial units, nations, states, countries and unions of countries. For example, the complex «territorial legal subjectivity» of the village, township or city covers (as the elements) the legal subjectivities of appropriate territorial community, on one hand, and on the other – the individual legal subjectivities of its bodies each of which has the status of a person (or an official, such as a village, town or city mayor, or a legal entity of public law, as a local council or its executive committee). A logical consequence of this situation is that the legislator focuses his main attention on clear definitions of boundaries of legal capacity, active capacity and delictual capacity for those subjects of law which act directly in legal relations, that is for those persons who are functioning as the authorized bodies of the territorial communities. A similar situation arises with regard to the Ukrainian people, whose legal subjectivity is realized by the state bodies.

Ukraine as a country combines in its integral legal subjectivity the legal subjectivity of the Ukrainian people and the legal subjectivity of a unitary state, which is called Ukraine. In turn, the state also exists in the form of hierarchically differentiated and ordered integrity, the structural elements of which are power institutions with the status of natural persons and legal entities, endowed with administrative and other competence, that is, their own legal subjectivity. It is characteristic that the bulk of the country's legal subjectivity's potential, especially in terms of active capacity, is focused on the state.

The article provides a definition of the notion of «complex legal subjectivity». This is the kind of legal subjectivity that manifests itself as a subordinated and/or coordinated system of several legal subjectivities, the integral existence of which is a condition for the preservation and/or development of the elements forming it.

Key words: legal subjectivity, simple legal subjectivity, complex legal subjectivity, legal capacity, delictual capacity, active capacity.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-240-246

УДК 340.1

*Богдан Романович Страшинський,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВА

Постановка проблеми. На шляху вступу до Європейського Союзу Україна перебуває у постійному процесі системних перетворень у всіх сферах діяльності держави. Цей процес доволі складний та вимагає запровадження значної кількості нових законодавчих актів чи внесення змін у вже чинне законодавство з метою його вдосконалення.

Однак, за такого стрімкого зростання масиву українського законодавства виникає проблема низького рівня законопроектної та іншої правопідготовчої роботи, що негативно позначається на процесі подальшого застосування нових положень у правозастосовній діяльності.

Вказана проблема може бути вирішена шляхом правового моніторингу, адже за допомогою цього правового явища можливо зрозуміти сучасний стан законодавства, дійсну картину його функціонування, оцінити якість правового регулювання і з'ясувати причини, які стають перепонами для досягнення поставлених правових цілей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Нині правовий моніторинг як явище активно досліджується зарубіжними вченими, в Україні ж ця проблематика досі перебуває поза межами ґрунтовних наукових досліджень, є достатньо новою та малоапробованою. Серед науковців, які досліджували даний феномен, можна відзначити роботи А. Акмалової, Ю. Арзамасова, Є. Афонасіна, Т. Галієва, Д. Горохова, О. Дамаскіна, І. Жужгова, Т. Москалькової, Я. Наконечного, Є. Некрасова, А. Пашкова, Н. Пожиткова, Ю. Тихомирова, Н. Толмачову, М. Черногора, Д. Чечот, І. Шутака та ін. Вагомий внесок у вдосконалення нормотворчої діяльності зробив І. Онищук, який став першим науковцем, який дослідив проблеми організаційного, методологічного та методичного забезпечення моніторингу якості та ефективності нормативно-правових актів. Хоча сутність та співвідношення цього поняття з іншими правовими категоріями досі не мають загальноприйнятого вирішення і залишаються предметом гострих дискусій.

У свою чергу проблеми оцінки ефективності права досліджували С. Алексєєв, А. Венгеров, В. Глазиріна, Д. Керімов, В. Кудрявцев, А. Піголкін, І. Самощенко, В. Сирих, Ю. Тихомиров, Л. Явич та ін.

Метою статті є комплексне дослідження сутності правового моніторингу та ефективності права як явищ правової дійсності, слід визначити їх співвідношення, дослідити взаємозв'язок, з'ясувати їх роль у становленні правової держави.

Основні результати дослідження. За допомогою об'єктивного аналізу соціально-економічного процесу можливо не лише оцінити результативність діючого законодавства, але й прогнозувати ефективність законопроектів, які розроблюються і приймаються. Це, в свою чергу, впливає на стабільність в державі, демократизацію суспільства і гармонізацію державної правової системи.

Однак, перш ніж визначити співвідношення понять «правовий моніторинг» та «ефективність права», необхідно визначити сутність цих явищ правової дійсності, надати їх визначення, з'ясувати їх спільні та особливі риси.

Термін «моніторинг» прийшов з англійської мови, але має латинську основу. Слова «moneo», «monitor», «monitorius», «monitum», «monitus» є спільнокореневими та багатозначними. Одне із значень слова «moneo» – карати; «monitor» – наглядчик; «monitorius» – попереджувачий; «monitum» – вказівка; «monitus» – повідомлення. В сучасній науці це поняття найчастіше використовується для означення процесу проведення низки конкретних дій або деяких змішаних заходів, здійснюваних на основі як теоретичних, так і практичних розробок, які об'єднуються терміном «моніторинг» і слугують для аналізу ситуації в тій чи іншій сфері практики.

Термін «правовий» також іншомовного походження, який походить від латинського «juridicus», що означає правовий, той, що стосується правознавства [1, с. 755; 2, с. 323]. Зазначена категорія

відображає: врегулювання суспільних відносин установленнями-веліннями, що походять від держави і мають офіційний процедурно-процесуальний характер їх реалізації (застосування); зв'язок дії та вчинку, що відображається в офіційних правових актах-документах державної влади.

Серед вітчизняних спеціалізованих юридичних словників, енциклопедій та довідників, на нашу думку, найбільш розгорнуте визначення моніторингу міститься в Юридичній енциклопедії під редакцією Ю. С. Шемшученка 2001 р.: «моніторинг (англ. monitoring, від лат. Monitor – той, хто попереджає, застерігає, радник, консультант) – регулярне спостереження за станом природних, технічних і соціальних процесів з метою їх оцінки, контролю та прогнозування [3, с. 764].

Щодо наукових дефініцій, то на думку професора Ю. Г. Армазасова, «правовий моніторинг являє собою різноманітну діяльність, що включає в себе функції збору, спостереження, вивчення, аналізу та контролю по відношенню до питання, що регулюється» [4, с. 27]. Ю. В. Градова під правовим моніторингом розуміє систематичну, комплексну діяльність, спрямовану на спостереження, аналіз, оцінювання чинного законодавства та практики його застосування з метою підвищення ефективності законодавства та його подальшого прогнозування [5, с. 17]. Ю. А. Тихомиров характеризує правовий моніторинг як динамічний організаційний і правовий інститут інформаційно-оцінювального характеру, який рухається по всіх стадіях функціонування управління, господарювання і тому подібних, що виявляється на всіх етапах виникнення і дії права [6, с. 13].

Варто зазначити, що в юридичній літературі існує низка наукових поглядів вчених, які, розглядаючи поняття правового моніторингу, пропонують застосувати наступні терміни: «моніторинг закону», «моніторинг законодавства», «моніторинг законодавства і правозастосовчої практики», «моніторинг правового простору (поля)», «моніторинг нормативно-правових актів». На наш погляд, такі ідеї можуть мати місце, але такий підхід до визначення сутності цієї правової категорії є дещо фрагментарними та не окреслює цілісно поняття «правовий моніторинг», яке є ширшим, адже охоплює у сукупності такі стадії юридичної діяльності, як правотворчий процес, оцінювання якості діючих нормативних правових актів та правозастосовний процес.

Деякі дослідники поняття «правовий моніторинг» розглядають у широкому та вузькому сенсі. Зокорема, А. Акмалова та Д. Капіцина визначають правовий моніторинг в широкому сенсі як вид правового контролю, що поєднує інформаційний, аналітичний, інтерпретаційний, експертний, прогнозний, систематизаційний супровід правотворчості й правозастосування, що передбачає періодичне (постійне) відстеження динаміки й статички правових відносин і норм, взаємодію формалізованої правотворчості й правозастосування [7, с. 17]. У вузькому ж сенсі «правовий моніторинг» – це вид контролю над нормотворчістю. Попри тісний зв'язок формалізованої правотворчості й правозастосування, слід окремо виокремити моніторинг правотворчості. Це власне процес спостереження, відстеження динаміки (у межах компетенції посадової особи, органу влади) формалізованої правотворчості (нормотворення), що поєднується з аналізом прийнятих нормативно-правових актів [7, с. 18].

На наш погляд, найбільш повним є авторське визначення І. І. Онищука, згідно з яким правовий моніторинг – це інноваційний прагматичний метод отримання знання про якість та ефективність нормативно-правових актів; самостійний, спеціальний вид правового контролю, що поєднує інформаційний (демонстраційний), аналітичний, інтерпретаційний, експертний, прогнозний, систематичний супровід правотворчості й правозастосування; періодичне (постійне) стеження за динамікою й статикою правових відносин і норм, за взаємозв'язком формалізованої правотворчості та правозастосування [8, с. 65].

Тривалішу історію має аналіз категорії «ефективність» у праві. До вивчення ефективності законодавства, норм права радянські вчені звернулися ще в 60-ті роки ХХ ст., однак і досі навколо визначення його сутності в наукових колах точаться численні дискусії. В юридичній літературі радянського періоду вказане поняття нерідко повністю або частково ототожнювалося з оптимальністю, правильністю, обґрунтованістю, доцільністю власне норм права.

Ефективність права також трактувалась як результативність його дії, оптимальне досягнення цілей, покладених в основу відповідних норм. Крім того, «ефективність права» як оптимальне досягнення поставлених цілей пов'язувалося при цьому з максимальною економією матеріальних засобів, людської енергії та часу. Під ефективністю норм права як явища, пов'язаного з процесом управління, розуміли співвідношення між фактичними результатами їх дії і тими соціальними цілями, для досягнення яких ці норми були прийняті. Деякі автори вважали, що зазначеним

поняттям охоплюються всі результати дії права, на думку інших, – тільки ті з них, які корисні для суспільства. Разом з тим ефективність права розглядалась як пропорція досягнення запланованих результатів дії норми стосовно досягнення негативних і вторинних результатів [9, с. 19].

Радянські вчені І. Самощенко та В. Нікітінський поняття «ефективність права» визначили як відношення між фактично досягнутим, дійсним результатом і тією метою, для досягнення якої були прийняті відповідні норми права [10, с. 3-19]. П. Рабінович зазначав, що ефективність права – це співвідношення фактичних результатів втілення норми права з декларованою нею метою [11, с. 369].

Обґрунтовуючи тезу, що ефективність може носити не лише позитивний характер, а може й відображатись в низькою, середньою, високою мірою, Л. Іванова визначила ефективність права як співвідношення між фактично досягнутим, дійсним результатом і тією метою, для досягнення якої були прийняті відповідні норми права [12, с. 20].

М. Шаргородський розглядав ефективність як абстрактне поняття, що означає здатність застосовуваних засобів сприяти досягненню бажаної мети. Учений вважав, що при визначенні ефективності норми права слід враховувати не тільки досягнуті результати щодо поставленої законодавцем мети, а й побічні обставини, безпосередньо з ними пов'язані, які можуть бути як позитивними, так і негативними [13, с. 54].

Погоджуємося з думкою В. В. Завальнюка, який проблему ефективності права дослідив через призму антропологічного принципу права. Автор довів, що завданням і основним призначенням права має бути забезпечення реалізації принципу справедливості та гуманізму. Критеріями ефективності права, на думку дослідника, не можна вважати відповідність правових норм інтересам держави та її політики. Ефективність права тільки тоді може бути визнана достатньою, коли правові норми відповідають природі людини і забезпечують успішну взаємодію з комплексом основних якостей людини. Право повинно розвиватися на основі його взаємодії з легітимними в суспільстві духовними цінностями, ідеалами, і в умовах визнання людини головним джерелом і носієм права [14, с. 39].

Проаналізувавши вказані вище думки вчених, пропонуємо власне визначення поняття «ефективність права». Ефективність права – це співвідношення між фактичними та бажаними результатами дії правових норм, рівень досягнення мети їх прийняття, який залежить від взаємодії суб'єктів правотворчої діяльності, якості нормативно-правових актів, дієвості реалізації та застосування норм права, рівня правосвідомості та правової культури суспільства.

Визначаючи співвідношення між цими двома правовими категоріями, І. Шутак стверджує, що на сучасному етапі розвитку правової доктрини України відбулася історична деактуалізація трактувань ефективності норм права, замість яких сформувався нове. Таким чином, оцінювання ефективності норм права розглядається як істотний елемент правового моніторингу. Техніка правового моніторингу, на думку вченого, становить систему правил, методів та засобів здійснення послідовних операцій органів влади, наукової спільноти, інститутів громадянського суспільства з контролю, аналізу, узагальнення, оцінки якості нормативно-правових актів та практики їх застосування, правотворчого прогнозування напрямів розвитку правового регулювання суспільних відносин [9, с. 20].

Підсумовуючи зазначимо, що на нашу думку, поняття «правовий моніторинг» є ширшим, ніж «ефективність права», воно включає в себе діяльність з визначення ефективності права, діє на усіх етапах нормотворення, а не лише вступає в дію на стадії правозастосування та оцінки результативності дії правових норм. При цьому ефективність права є невід'ємним і, можливо, одним із найцінніших елементів правового моніторингу, адже покликана бути своєрідним індикатором рівня реалізації першочергової цілі норми права, якості урегулювання суспільних відносин.

У науковій літературі правовий моніторинг визначається як: 1) метод контролю [7, с. 15]; 2) метод пізнання [15, с. 256]; 3) система спостережень, контролю, оцінок, прогнозу стану й динаміки правових процесів; 4) збір, аналіз та узагальнення інформації про стан законодавства; 5) система спостережень з метою аналізу та оцінки якості нормативно-правових актів та їх ефективності; 6) інформаційно-оцінний інститут, який діє на всіх етапах управління та виявляється на всіх щаблях виникнення та дії права [6, с. 13]; 7) науково та методично обґрунтована система комплексної оцінки форм, змісту та реалізації нормативно-правових актів [16, с. 32]; 8) спеціальна діяльність державних органів, яка полягає в аналізі стану нормативного матеріалу, узагальненні практики застосування нормативно-правових актів та вироблення пропозицій щодо удосконалення правового регулювання [17, с. 160]; 9) систематична діяльність органів державної влади, метою якої є аналіз стану і прогноз розвитку законодавства, практики його застосування на різних рівнях правового ре-

гулювання; 10) систематичне узагальнення та систематизація правової інформації з метою оцінювання, аналізу, прогнозу стану і динаміки законодавства [18]; 12) систематична діяльність суб'єктів правового моніторингу, яка полягає у відстеженні, аналізі та оцінці стану нормативно-правових актів і їх застосування.

Висновки. Наша держава перебуває на шляху утвердження статусу правової, що потребує динамічних змін, у тому числі у правовому та законодавчому полі. У цьому складному та кропіткому процесі та забезпеченні бажаного результату значну роль відіграє правовий моніторинг, який включає в себе ефективність права. Адже саме правовий моніторинг є методом, за допомогою якого перевіряється якість та ефективність механізму правового регулювання, виявляються правотворчі помилки відповідного нормативно-правового матеріалу, здійснюється прогнозування та діагностування проблем правової системи й забезпечується своєчасна реакція на необхідність змін.

Список використаних джерел

1. *Словник іншомовних слів* / [за ред. О. С. Мельничука]. К., 1974. 776 с.
2. *Практичний словник синонімів української мови* / [за ред. С. Караванського]. К. : Укр. кн., 2000. 480 с.
3. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. Т. К. : Укр. енцикл., 2001. 789 с.
4. *Мониторинг в правотворчестве: теория и методология* / Ю. Г. Арзамасов, Я. Е. Наконечный. М. : Изд-во МГТУ, 2009. 196 с.
5. *Градова Ю. В.* Поняття, об'єкти та суб'єкти правового моніторингу. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2003. №4(47) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal-Soc_Gun/Vkhuvs/2005-47
6. *Тихомиров Ю. А.* Организация и проведение правового мониторинга. Право и экономика. 2006. №10. С. 11-15.
7. *Акмалова А. А., Капицына Д. В.* Мониторинг как вид правового контроля // *Arg administrandi* (Искусство управления). 2013. № 2. С. 13-26.
8. *Онищук І. І.* Правовий моніторинг: теоретичні та прикладні засади : дис. ... д-ра юрид. наук. : 12.00.01. Київ, 2018. 553 арк.
9. *Шутак І. Д.* Від оцінки ефективності норм права до техніки правового моніторингу. Вісн. Нац. акад. прокуратури України. 2014. № 3(36) . С. 18-23.
10. *Самощенко И. С., Никитинский В. И.* О понятии эффективности правовых норм // *Ученые записки ВНИИСЗ*. 1969. Вып. 18. С. 3-19.
11. *Рабинович П. М.* Эффективность права. Юридична енциклопедія : у 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученка та ін. Т. 2. Київ: Укр. енцикл, 1999. С. 369-370.
12. *Иванова Л. А.* Определение эффективности нормативных актов в процессе правового мониторинга: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2011. 24 с.
13. *Шаргородский М. Д.* Система наказаний и их эффективность. Советское государство и право. М. : Наука, 1968. № 11. С. 53-61.
14. *Завальнюк В. В.* Ефективність права: антропологічний та євроінтеграційний аналіз. *Lex Portus* : юрид. наук. журн. / НУ «ОЮА», ГО «МА Святий Миколай». Херсон : ФОП Грінь Д. С., 2017. № 1. С. 39-49.
15. *Фарман И. П.* Мониторинг как метод исследования и представления знания. Эпистемологический анализ коммуникации. Философские науки. М. : Ин-т философии РАН, 2012. Вып. 17. С. 256-269.
16. *Арзамасов Ю. Г.* Роль мониторинга нормативных актов для систематизации российского законодательства. *Юридическая техника*. Ежегодник. № 2. Н. Новгород, 2008. С. 32.
17. *Москалькова Т. Н.* Нормотворчество : науч.-практ. пособие. М. : Проспект, 2011. 384 с.
18. *Некрасов Е. Е.* Мониторинг как способ повышения эффективности правового регулирования [Електронний ресурс]. Сб. науч. тр. юрид. ф-та. Вып. 4. Ставрополь: СевКавГТУ, 2004. Режим доступу : http://science.ncstu.ru/articles/law/f04/03.pdf/file_download

References

1. *Slovyk inshomovnykh sliv* / [za red. O. S. Melnychuka]. K., 1974. 776 s.
2. *Praktychnyi slovnyk synonimiv ukrainskoi movy* / [za red. S. Karavanskoho]. K. : Ukr. kn., 2000. 480 s.
3. *Yurydychna entsyklopediia* : v 6 t. / redkol. : Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) [ta in.]. K. : Ukr. entsykl., 2001. 789 s.
4. *Monitoring v pravotvorchestve: teoriya i metodologiya* / Yu. G. Arzamasov, Ya. E. Nakonechnyj. M. : Izd-vo MGTU, 2009. 196 s.

5. Hradova Yu. V. Poniattia, obiekty ta subiekty pravovoho monitorynhu / Yu. V. Hradova // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnurishnikh sprav. 2003. No 4(47). [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: http://www.nbu.gov.ua/portal-Soc_Gun/Vkhuvs/2005-47
6. Tihomirov Yu. A. Organizaciya i provedenie pravogo monitoringa / Yu. A. Tihomirov // Pravo i ekonomika. 2006. № 10. S. 11-15.
7. Akmalova A. A., Kapicyna D. V. Monitoring kak vid pravovogo kontrolya. Ars administrandi (Iskusstvo upravleniya). 2013. No 2. C. 13-26.
8. Onyshchuk I. I. Pravovyi monitorynh: teoretychni ta prykladni zasady : dys. ... d-ra yuryd. nauk. : 12.00.01 : zakhshch. 27.06.18: zatv. / Onyshchuk Ihor Ihorovich. – Kyiv, 2018. – 553 ark.
9. Shutak I. D. Vid otsinky efektyvnosti norm prava do tekhniky pravovoho monitorynhu / I. D. Shutak // Visn. Nats. akad. prokuratury Ukrainy. 2014. № 3(36) . S. 18-23.
10. Samoshchenko I. S., Nikitinskij V. I. O ponyatii effektivnosti pravovyh norm. Uchenye zapiski VNIISZ. 1969. Vyp. 18. S. 3-19.
11. Rabinovych P. M. Efektyvnist prava. Yurydychna entsyklopediia: u 6 t. / za red. Yu. S. Shemshuchenka ta in. Kyiv: Ukr. entsykl, 1999. T. 2. S. 369-370.
12. Ivanova L. A. Opredelenie effektivnosti normativnyh aktov v processe pravovogo monitoringa: avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.01; NOU VPO «Mezhdunarod. yurid. in-t». Moskva, 2011. 24 s.
13. Shargorodskij M. D. Sistema nakazaniy i ih effektivnost' / M.D. Shargorodskij // Sovetskoe gosudarstvo i pravo. M. : Nauka, 1968. № 11. S. 53-61.
14. Zavalniuk V. V. Efektyvnist prava: antropologichni ta yevrointehratsiyni analiz / V. V. Zavalniuk // Lex Portus : yuryd. nauk. zhurn. / redkol. : S. V. Kivalov (holov. red. rady), B. A. Kormych (holov. red.), I. V. Safin (zast. holov. red.), T. V. Averochkina (nauk. red., vidp. sekr.) [ta in.] ; NU «OluA», HO «MA Sviaty Mykolai». Kherson : FOP Hrin D. S., 2017. № 1. C. 39-49.
15. Farman I. P. Monitoring kak metod issledovaniya i predstavleniya znaniya / I. P. Farman // Epistemologicheskij analiz kommunikacii. Filosofskie nauki. M. : In-t filosofii RAN, 2012. Vyp. 17. S. 256-269.
16. Arzamasov Yu. G. Rol' monitoringa normativnyh aktov dlya sistematizacii rossijskogo zakonodatel'stva / Yu. G. Arzamasov, Ya. E. Nakonechnyj // Yuridicheskaya tekhnika. Ezhegodnik. № 2. N. Novgorod, 2008. S. 32.
17. Moskal'kova T. N. Normotvorchestvo : nauch.-prakt. posobie / T. N. Moskal'kova, V. V. Chernikov. M. : Prospekt, 2011. 384 s.
18. Nekrasov E. E. Monitoring kak sposob povysheniya effektivnosti pravovogo regulirovaniya [Elektronnij resurs] / E. E. Nekrasov, I. V. Zhuzhgov // Sb. nauch. tr. yurid. f-ta. Vyp. 4. Stavropol' : SevKavGTU, 2004. Rezhim dostupu: http://science.ncstu.ru/articles/law/f04/03.pdf/file_download

Страшинський Б. Р. Правовий моніторинг та ефективність права

У статті досліджується сутність правового моніторингу та ефективності права, аналізується питання їх співвідношення. Автор наголошує, що під правовим моніторингом необхідно розуміти метод, за допомогою якого перевіряється якість та ефективність механізму правового регулювання, виявляються правотворчі помилки відповідного нормативно-правового матеріалу, здійснюється прогнозування та діагностування проблем правової системи й своєчасна реакція на них. Ефективність права визначається як співвідношення між фактичними та бажаними результатами дії правових норм, рівень досягнення мети їх прийняття, який залежить від взаємодії суб'єктів правотворчої діяльності, якості нормативно-правових актів, дієвості реалізації та застосування норм права, рівня правосвідомості та правової культури суспільства.

Окреслена позиція автора, що правовий моніторинг включає в себе ефективність права, при цьому та має діяти на усіх етапах нормотворення та правозастосування.

Ключові слова: моніторинг, правовий моніторинг, ефективність права, оцінка, аналіз.

Strashynskiy B. Legal monitoring and effectiveness of law

This issue is reflected in research A. Akmalova, Y. Arzamasov, A. Dudykina, I. zhuzhgov, T. moskalkova, J. Nakonechnyj, A. Pashkov, Y. Tikhomirov, I. Farman, V. chernikov, I. Shutak and others.

In scientific studies there is a lack of unified approaches to the understanding of the epistemological foundations of the legal monitoring.

Therefore, the aim of this research paper is to identify the main characteristics of the monitoring epistemological context: theoretical and cognitive and socio-legal content, scope, significance and use, as well as a new focus its methodological orientation; to determine the place and purpose of the legal monitoring in the structure of different forms of knowledge.

The term of «monitoring» is quite wide spread in academic literature. In practice this concept and its derivatives are used regardless of the sector. Therefore, it is necessary to track and analyze all the key points of the historical evolution of the concept of monitoring: from its initial interpretation to the fact that developed during the Soviet period, that is the interpretation, which at this stage is recognized as inadequate and subject to reconsideration.

The article examines the essence of legal monitoring and the effectiveness of law, the issue of their relationship. The author emphasizes that the legal monitoring it is necessary to understand the method by which the quality and efficiency of the mechanism of legal regulation is checked, the law-making errors of the corresponding normative-legal material are revealed, the prediction and diagnosis of problems of the legal system and timely reaction are realized. At the same time, the effectiveness of law is determined by the researcher as a correlation between the actual and desired results of the legal norms, the level of achievement of the purpose of their adoption, which depends on the interaction of law-making activity actors, the quality of normative and legal acts, the effectiveness of the implementation and securing of the law, the level of legal consciousness, and the legal culture of society.

The author's outline is that legal monitoring includes the effectiveness of law, while the legal, socially oriented state must act at all stages of rulemaking and enforcement.

Key words: monitoring, legal monitoring, law effectiveness, evaluation, analysis.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-247-252

УДК 340.1

*Сергій Олександрович Сунєгін,
науковий співробітник відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

ПРАВОВА СИСТЕМА: ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. Питання формування та розвитку правових систем сучасності в складних та суперечливих умовах сьогодення є одним із найбільш досліджуваних у вітчизняній та зарубіжній юридичній науці, зокрема, в межах загальнотеоретичного правознавства. Вказаний факт слід визнати цілком закономірним, оскільки такий величезний науковий інтерес до цієї проблематики обумовлюється насамперед об'єктивними чинниками, які вимагають здійснення належного доктринального осмислення (переосмислення) тих чи інших особливостей формування, функціонування і розвитку правових систем з урахуванням тих вимог, викликів та загроз, які висуваються багатоманітною соціальною дійсністю.

У зазначеному контексті мова йде, зокрема, про процеси глобалізації, технократизації та інформатизації, які призводять до неоднозначних та нерідко вкрай суперечливих соціальних наслідків; ускладнення характеру взаємодії в системі координат «особа – громадянське суспільство – держава»; посилення атомізації суспільства, у тому числі у розвинених демократичних державах; поширення соціальної аномії тощо. В таких складних нинішніх реаліях все більш очевидним стає, що правова система недостатньо ефективно виконує свої основні функції, зокрема, регулятивну та охоронну, незважаючи на всі реформаторські заходи, яких вона зазнає, та сподівання, які на неї покладаються з боку суспільства та громадян. З огляду на це, особливу актуальність та значущість набуває дослідження питань, пов'язаних з визначенням та правильним розумінням тих причин і умов, які обумовлюють низьку ефективність функціонування та розвитку правових систем сучасності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Якщо звернутися до сучасного наукового доробку вітчизняних та зарубіжних вчених, то можна пересвідчитися, що різноманітні питання формування, функціонування та розвитку як правових систем, так і їх окремих структурних елементів, вже неодноразово були предметом доктринального осмислення, зокрема, таких вчених, як Г. Дж. Берман, С. Бобровник, Р. Давид, Д. Ллойд, О. Львова, Г. Мальцев, В. Нерсисянц, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришин, А. Поляков, О. Тихомиров, С. Шевчук, Ю. Шемшученко тощо. Втім, реалії сьогодення переконливо доводять необхідність переосмислення насамперед тих причин і умов, які гальмують ефективний розвиток правової системи та її складових, унеможливлючи тим самим її якісний нормативно-організуючий вплив на суспільні відносини.

Мета статті. Метою цієї статті є загальнотеоретичне осмислення сучасних тенденцій правового розвитку, зміст яких впливає на ефективність функціонування правової системи.

Основні результати дослідження. Переходячи до безпосереднього висвітлення основного змісту даної статті, насамперед зазначимо, що не можна вести мову про універсальність та однорідність тенденцій правового розвитку сучасних демократичних держав, оскільки різними є самі суспільства, які утворюють відповідні держави, соціокультурні засади їх історичного становлення та розвитку, ментальні та світоглядні характеристики, морально-релігійні системи тощо, які у своїй сукупності та взаємозв'язку справляють певний вплив, зокрема, на специфіку національного демократичного та правового розвитку. Водночас, з огляду на глобалізаційний вимір сучасного світопорядку, можна вести мову хоча б про деякі або окремі загальні тенденції сучасного демократичного правового розвитку, які в тій чи іншій мірі є характерними для всіх суспільств, що закріплюють демократичні стандарти суспільного життя, а саме:

1. Посилення правового регулювання як приватних, так і публічних відносин, що виражається, зокрема, у зростанні нормативно-правового масиву або кількості нормативно-правових актів різної юридичної сили, які регламентують відповідні суспільні відносини. У зазначеному контексті мова йде не лише про зростання кількісних показників нормативно-правових актів, а й про їх якісне насичення, одним із проявів якого є все більша демаркація лінії розмежування між приватним та публічним правом, що, з одного боку, свідчить про значну динаміку розвитку відповідних суспільних відносин, які вимагають свого належного правового оформлення, а з іншого – призводить до посилення невизначеності конкретних результатів правового регулювання.

Так, слід підтримати думку науковців, які вважають, що межа між публічним та приватним правом є нечіткою і в сучасних умовах все більше «розмивається»; при цьому цивільному праву, яка є «класичною» галуззю приватного права, все більше протиставляється не лише підприємницьке право, а й спадкове, сімейне, земельне право та право інтелектуальної власності, в яких все більше додаються публічно-правові елементи (наприклад, значна кількість імперативних норм, встановлення спеціальної правосуб'єктності певних осіб тощо). Це, у свою чергу, починає призводити до суттєвої перебудови та переосмислення всього предмета цивільного права [1, с. 108; 2, с. 264; 3, с. 7-9; 4, с. 50-55; 5, с. 26]. Справді, після ухвалення Господарського, Сімейного, Бюджетного, Податкового та Земельного кодексів України норми Цивільного кодексу в певній мірі втратили сферу свого застосування. Зрозуміло, що в цих умовах:

а) по-перше, суттєво актуалізується необхідність забезпечення узгодженості між відповідними правовими нормами, оскільки спеціальні норми права, хоча й можуть мати характер виправданих специфікою певних правовідносин винятків із загального правила, проте не повинні ігнорувати його зміст або фактично відмінити його з огляду на те, що вони мають перевагу у застосуванні до особливих відносин, яким вони, власне, і присвячені;

б) по-друге, усунення колізійності або неузгодженості правових норм передбачає не лише здійснення відповідних юридико-технічних операцій, спрямованих на їх досконале формулювання та виклад, а, що найважливіше, на забезпечення їх належного подальшого розуміння і сприйняття всіма адресатами – суб'єктами права, які їх безпосередньо реалізують. Адже право реалізується відповідним чином лише в актах поведінки та діяльності суб'єктів правовідносин, а не як визначена поведінкова зразкова модель абстрактного характеру, закріплена в нормі. Право взагалі втрачає свій сенс та регулятивно-охоронний потенціал, якщо воно не реалізується або реалізується в діях та поведінці суб'єктів права всупереч своєму загальному соціальному призначенню – формування та утвердження стабільного порядку в суспільно-державному житті на всіх рівнях;

в) по-третє, посилення конкуренції правових норм у сфері приватного та публічного права обумовлює все більшу невизначеність правореалізаційної діяльності взагалі та правозастосовної зокрема, оскільки відповідні суб'єкти для вирішення певної практичної, юридично та соціально значущої ситуації вимушені обирати на власний розсуд один варіант з двох чи більше правових норм, які формально можуть не суперечити одна одній. Як наслідок, суттєво розширюються межі правореалізаційного розсуду, вплив на який не обмежується, власне, правовою матерією. Більше того, значні обсяги законодавства та внесення постійних змін і доповнень до нього з метою його удосконалення нерідко призводить до такого закономірного в цих умовах наслідку, як прийняття протилежних рішень у аналогічних справах або ситуаціях. Це, у свою чергу, порушує принцип єдності правореалізаційної практики та, врешті-решт, негативно позначається на захисті прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

У зазначеному контексті слід погодитися з думкою, що наслідками, зокрема, «великої кількості колізій у податковому законодавстві є значне погіршення ефективності оподаткування та податкової політики України, зведення нанівець стимулюючої ролі податків, зменшення надходжень до Державного бюджету, підвищення рівня корупції» [6, с. 116].

2. Наступною загальною тенденцією сучасного правового розвитку є універсалізація та уніфікація права, які все більше набувають багатоаспектного, внутрішньо суперечливого характеру і найбільш виражено проявляються в економічній сфері суспільного життя, що, у свою чергу, є основою здійснення відповідних процесів універсалізації та уніфікації. У науковій літературі з цього приводу, зокрема, зазначається, що «формування і розвиток права – незважаючи на всі особливості національних систем права – являють собою історію його все більшої універсалізації та уніфікації, історію руху до все більш глобального права, причому всі ці історично прогресуючі властивості і характеристики права, що розвивається, знаходять своє вираження, закріплення та здійснення як в окремих національно-державних системах права, так і в міжнародному праві» [7, с. 40].

Погоджуючись загалом з тим фактом, що основу соціального розвитку майже завжди складала ідея об'єднання, синтезу кращих культурних досягнень та надбань людства, що знаходить своє безпосереднє вираження, зокрема, у праві як особливому феномені культури, все ж це зовсім не означає, що універсалізація, уніфікація права неминуче призводять до прогресивного розвитку суспільства в цілому та правового прогресу зокрема. При цьому потрібно бути особливо обережними в оцінках розвитку сучасного етапу універсалізації та уніфікації права, який в нинішніх глобалізаційних умовах, як справедливо наголошують окремі сучасні дослідники, має «не еволюційний, а вибуховий, революційний характер» [8, с. 119].

Справа в тому, що універсалізація та уніфікація права як два взаємопов'язані та взаємно обумовлені процеси, що спрямовані на формування однорідності або гомогенності права, його норм, інститутів та цінностей в планетарному масштабі, об'єктивно вимагають своєї кореляції та узгодження з відповідними складовими різноманітного цивілізаційно-культурного простору, які деталізуються в межах національних та локальних суспільств і спільнот (народів, націй, етнічних груп тощо). При цьому уніфікація та універсалізація права, незалежно від того, в якій конкретно формі вони втілюються (наприклад, адаптація, гармонізація законодавства), передбачають визначення певного ціннісного стандарту, своєрідного правового еталона або взірця, корисність та прогресивність якого не повинна заперечуватися чи ставитися під сумнів, оскільки його ідейно-нормативний зміст слугує «відправним пунктом» у здійсненні даних процесів, підлаштовуючи під себе зміст будь-яких інших нормативних конструктів.

З цього випливає, зокрема, той факт, що закріплення на нормативно-правовому рівні відповідних цінностей, стандартів та взагалі будь-яких правил поведінки, навіть якщо вони мають статус так званого міжнародного визнання, передбачає їх співвіднесення насамперед з іншими соціальними регуляторами, які завжди в тій чи іншій мірі мають місце в будь-якому суспільстві.

У зазначеному контексті мова йде насамперед про морально-релігійну систему нормативних координат, положення якої пред'являють відповідні вимоги не лише до дій, вчинків, поведінки та діяльності особистості, а й до її смаків, внутрішніх переконань, прагнень, уподобань, емоцій, почуттів, думок тощо. На відміну від права, формування та розвиток якого історично майже завжди пов'язувалося з державою, морально-релігійна система координат виникає разом з першими людськими спільнотами та суспільствами, оскільки саме з цього моменту починають оформлятися змістовні характеристики центральних понять моралі та релігії, якими є добро і зло. При цьому слід звернути увагу на те, що морально-релігійна система координат та історично сформований на її базі відповідний світогляд не можна обмежувати лише дескриптивним контекстом, який описує морально-релігійні цінності та норми з огляду на їх суспільний та особистісний статус, відповідаючи таким чином на питання, що вважається хорошим або поганим в межах певної соціальної структури. Адже в моралі, а особливо в релігії, чимало цінностей та норм усвідомлюються суб'єктами як такі, що визначають ті чи інші аспекти добра і зла поза контекстом певних темпорально-просторових вимірів, тобто незалежно від цінностей та норм різних культур і суспільств.

Більше того, не можна не звернути увагу на характер сучасного етапу розвитку відповідних процесів глобалізації, які виражаються, зокрема, в універсалізації та уніфікації демократичного правового розвитку. На сьогодні вже стає все більш очевидним, що в ньому питому вагу складають суб'єктивні чинники, які проявляють себе, серед іншого, в тому, що найбільш економічно, промис-

лово та технологічно потужні держави прагнуть поширити на всі інші регіони світу свої «правила гри», чого можливо досягти насамперед шляхом використання відповідних правових механізмів. При цьому саме з цим, на думку автора, і пов'язується «революційний» або «вибуховий» характер сучасного етапу універсалізації права, про який зазначають сучасні дослідники.

Безумовно, уніфікація правових стандартів соціально-економічного, політичного та культурного життя в державах, які розвивалися в іншій соціокультурній системі координат, не може не позначитися на цілісності та узгодженості всієї сукупності нормативних регуляторів, які функціонують в конкретному суспільстві з урахуванням історичної традиції його розвитку. Слід погодитися з думкою, що процес адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу та норм міжнародного права уповільнюється об'єктивною різницею історичного та соціокультурного розвитку відповідних правових систем [9, с. 18].

Саме тому питання універсалізації, уніфікації, гармонізації права тощо, повинні завжди співвідноситися з особливостями функціонування та розвитку всіх нормативних складових культури певного суспільства, а також специфікою світосприйняття, ментальності, ціннісних орієнтацій, національних традицій, звичок, стереотипів поведінки тощо. Якщо ж таким співвіднесенням знехтувати, що може мати місце лише внаслідок домінування суб'єктивного чинника, наслідки такої універсалізації та уніфікації права матимуть здебільшого негативний характер.

3. Ще однією помітною тенденцією сучасного правового розвитку, яка тісно пов'язана з попередніми двома та по суті обумовлюється ними, є посилення та одночасно ускладнення взаємозв'язку і взаємодії міжнародного, регіонального та національного права, що проявляється, зокрема, у все більшій імплементації у національних законодавствах загальнообов'язаних норм та принципів міжнародного права та закріплення, як правило, на конституційному рівні його примату над внутрішньодержавним правом.

Взагалі, питання співвідношення міжнародного та національного (внутрішньодержавного) права є надзвичайно багатограним вже з огляду на той факт, що саме поняття «право», яке утворює ці два поняття, містить в собі чимало «зрізів» або «площин» його системного осмислення. Адже про право як про соціальний феномен можна говорити як з точки зору втілення в його змісті фундаментальних принципів людського буття (справедливість, рівність, гуманізм, свобода), так і з точки зору джерел або форм відображення його ціннісно-нормативного змісту, а також у контексті суспільних відносин та його внутрішньої будови тощо.

Втім, все більш складний та неоднозначний характер взаємозв'язку та взаємодії міжнародного і національного права в сучасних умовах обумовлюється не лише неоднозначністю ціннісно-сміслового контексту феномену «право». Останнє пов'язано, зокрема, з тим, що норми внутрішньодержавного та міжнародного права формуються і приймаються у різний спосіб та різними суб'єктами, у зв'язку з чим в їх зміст вкладаються неоднакові смислові параметри, які в межах окремих темпорально-просторових координат не можуть однаково тлумачитися, інтерпретуватися та реалізовуватися тими суб'єктами, на яких вони поширюють свою дію. Такі норми, незважаючи на їх категоріально-термінологічну та юридико-технічну подібність, а в окремих випадках навіть і тотожність, формувалися та розвивалися в різних соціокультурних системах для забезпечення виконання неоднорідних функцій і завдань. У зв'язку з цим, навіть надання таким нормам у встановленому порядку статусу загальнообов'язкових на території відповідних держав не може не позначитися щонайменше на національній специфіці їх сприйняття та реалізації, не кажучи вже про проблеми сучасного політичного «підтексту» міжнародних та міждержавних відносин, що обумовлюють ситуацію суб'єктивної «вибірковості» у виконанні міжнародних зобов'язань чи навіть їх повного нехтування.

Сьогодні стає все більш очевидним, що навіть якщо розглядати міжнародне та внутрішньодержавне право як такі системи, які мають єдину соціальну природу в центрі – людину, її права і свободи, честь та гідність, недоторканність і безпеку [10, с. 32] – це зовсім не гарантуватиме ефективності імплементації відповідних міжнародно-правових стандартів у національне право. Даний факт можна пояснити тим, що права людини, незалежно від їх конкретного різновиду, є багатоаспектним цілісним явищем, якому властиве різне аксіологічне «забарвлення» та соціокультурний релятивізм. Щодо універсальності прав людини, на якій найчастіше акцентується увага у сучасному дискурсі, то її потрібно розуміти як всезагальну формулу, завдяки якій досягнута згода міжнародного співтовариства щодо розуміння значущості кожної особистості, необхідності її під-

тримки та збереження за допомогою визначених національних механізмів. Універсальність прав людини базується на міжцивілізаційному поєднанні їх світоглядних, моральних, соціокультурних, національних ознак тощо, на досягненні їх єдності у багатоманітності, а не їх змістовної однаковості. Саме тому помилково розуміти універсальність прав людини як пристосування їх конкретного змісту під визначений стандарт, що претендує на статус всезагального.

У зв'язку з цим, примат міжнародного права над внутрішньодержавним, навіть у контексті так званих міжнародно-правових стандартів та принципів прав і свобод людини, вимагає свого адекватного розуміння та підходу до національного впровадження, завдяки якому можна досягти суттєвого зменшення «напруги» у взаємовідносинах між державами, а також покращити ефективність взаємозв'язку та взаємодії міжнародних та національних правових норм.

Крім цього, не можна нехтувати також і тим фактом, що безумовний або безапеляційний примат норм міжнародного права над внутрішньодержавним правом, по суті, нівелює значення державного суверенітету як однієї з обов'язкових ознак будь-якої держави. Адже подібна постановка питання без жодних застережень фактично обмежує незалежність держави у зовнішніх відносинах, а також верховенство державної влади над суспільством та громадянами. Іншими словами, в цих умовах держава фактично не може повноцінно забезпечувати свої національні інтереси, зокрема, територіальну, соціальну цілісність, життєво важливі економічні потреби, культурно-духовну безпеку тощо, які завжди були і залишатимуться справжнім основним мотивом діяльності держави на міжнародній арені [11, с. 164-169]. Саме тому закріплення цього принципу у його сучасній ліберально-демократичній формулі насправді спрямовується не на зміцнення законності та правопорядку в межах визначених національних кордонів, а на забезпечення інтересів лише найрозвиненіших держав світу у соціально-економічному, політичному, науково-технічному та військовому відношеннях, які у зв'язку із цим є головними суб'єктами міжнародного права, спрямовуючи його розвиток, як правило, на подальше зміцнення свого світового впливу.

4. Наступною і останньою тенденцією сучасного правового розвитку, на якій би хотілося б зосередити певну увагу, є тенденція політизації права як на міжнародному, так і національному рівнях. Вказана тенденція проявляється насамперед у тому, що право використовується як інструмент досягнення певних політичних цілей, зокрема, забезпечення політичного владарювання, формування необхідної для визначених політичних кіл громадської думки тощо. Як справедливо зазначає Н. Оніщенко, «законодавство оцінюється сучасним суспільством як: а) знаряддя для силового забезпечення проведення певної політики; б) засіб здійснення певних управлінських завдань; в) веління держави» [12, с. 36].

У зазначеному контексті слід відзначити, що політизація права, так само як і політизація інших важливих сфер суспільного життя, має об'єктивні передумови. Стосовно політизації правової сфери ці передумови впливають насамперед з тісного взаємозв'язку права і політики як явищ соціальної дійсності, а також з необхідності забезпечення владно-організуючого впливу на суспільне життя. Політизація ж інших важливих сфер та питань суспільного життя (наприклад, економіки, освіти, культури, моралі тощо), окрім зазначених об'єктивних передумов, пов'язується також з необхідністю забезпечення належного реагування насамперед з боку держави та її інституцій на соціальні виклики і загрози, які нерідко супроводжують розвиток відповідної сфери.

З огляду на зазначене, політизація як процес посиленого впливу політики на інші сфери суспільного життя шляхом надання політичного імпульсу, контексту або статусу тим явищам і проблемам, зміст яких є автономним та перебуває поза політикою, може виконувати позитивну роль у забезпеченні прогресивних соціальних перетворень, якщо вона засновується на об'єктивних передумовах та здійснюється виважено, професійно, добросовісно тощо. Зокрема, як свідчить історичний та сучасний досвід, кризи у відповідній сфері суспільного життя, наприклад, в економіці, об'єктивно вимагають від держави та інших складових політичної системи суспільства посилення владно-організуючого впливу на систему матеріально-виробничих відносин, оскільки відповідні економічні інструменти у такі періоди виявляються нездатними забезпечити, серед іншого, стримування інфляції, своєчасну та повну виплату заробітної плати, девальвацію національної валюти тощо.

Зовсім інша справа має місце тоді, коли відповідні питання політизуються штучно або з суто суб'єктивних причин певного кола осіб, які полягають, як правило, у їх прагненні задовольнити свої особисті бажання та інтереси, використовуючи певні адміністративно-політичні засоби впливу на ті чи інші соціально значущі проблеми. При цьому політизація, зокрема, права є найзручнішим

та найдієвішим інструментом задоволення особистих інтересів, оскільки політика пов'язана насамперед з функціонуванням держави та її інститутів, а отже, з ексклюзивною можливістю владно впливати на будь-яку сферу суспільного життя за допомогою правових та організаційних засобів. Особливої ефективності така суб'єктивна, штучна політизація набуває в умовах сучасного стрімкого інформаційно-технологічного прогресу, який надає змогу суттєво посилювати маніпулятивний вплив політичних та бізнесових груп або суб'єктів на свідомість і волю громадян, спрямовуючи їх розвиток у вигідному лише для них напрямі.

Як приклад штучної політизації не лише права, а й по суті всього традиційного соціонормативного континууму суспільного розвитку, можна навести численні спроби сучасних демократичних європейських держав повністю «підкорити» державно-правовому забезпеченню та захисту ті соціально важливі питання, які раніше регламентувалися здебільшого нормами моралі, релігії, звичаями тощо. У зазначеному контексті мова йде насамперед про штучну політизацію правового впливу на традиційні сімейні відносини та цінності, на впровадження за допомогою політико-правових механізмів фактично необмеженої толерантності навіть всупереч пануючій громадській думці, суспільним інтересам та моралі, що закономірно викликає різного роду соціальні негаразди та конфлікти як на макро-, так і на мікрорівнях.

Очевидно, що в цих умовах, завдяки використанню відповідних політичних інструментів впливу на суспільство, межі права як особливого соціального регулятора необґрунтовано розширюються, у зв'язку з чим може бути досягнутий лише зворотний, негативний ефект його впливу на суспільство, що виражається у стрімкому поширенні серед індивідів стану соціальної аномії. При цьому останнє випливає з того, що об'єктивність цілісного соціонормативного континууму суспільства, внутрішня логіка та закономірності його історичного функціонування та розвитку, його значущість для поведінки та діяльності кожної особистості, передбачає, по-перше, наявність особливого взаємозв'язку та взаємообумовленості між правом та іншими соціальними регуляторами, зокрема, з мораллю та релігією і, по-друге, неможливість досягнення корисного соціального ефекту в умовах розбалансованості та дезінтеграції соціальних регуляторів між собою, оскільки кожен з них окремо не здатен ефективно впливати всю палітру внутрішніх та зовнішніх чинників формування людської волі, свідомості, звичок, характеру, вчинків, поведінки тощо.

Так, право, на відміну від моралі та релігії, за своєю природою не може суттєво впливати на багатоманітний внутрішній світ особистості, і саме тому право регламентує лише зовнішні прояви волі та свідомості індивідів, визначаючи при цьому відповідні засоби та заходи конкретного зовнішнього реагування на ту чи іншу соціально значущу поведінку. Мораль і релігія, навпаки, «прагнуть» унормувати внутрішній стан особистості таким чином, щоб не допустити назовні її жодні деструктивні акти чи вчинки, а якщо цього досягти не вдається, то її подальший регулятивний потенціал згасає, оскільки здебільшого не пов'язується з певними конкретними обмеженнями волі індивідів. Саме тому слід погодитися з думкою О. Львової, що чітко визначені правові межі впливу на суспільство, якими є перевірені часом та історичним досвідом моральні критерії, допомагають захищати соціальний порядок в ньому [13, с. 34], сприяють нормалізації людських взаємовідносин.

Безумовно, зазначеними вище тенденціями не вичерпується вся палітра сучасних напрямів правового розвитку, які мають неоднозначний та багато в чому суперечливий характер, що, на думку автора, пов'язано не стільки з, власне, правом або правовою матерією, скільки з суб'єктивним (суб'єктивним), особистісним виміром соціальної дійсності. Адже право, так само як і будь-які інші відносини в суспільстві, є результатом або продуктом усвідомленої, вольової діяльності людини, наявності та розвитку певного кола думок, ідей, концептів, здібностей, схильностей, почуттів, переживань та інших складових свідомості індивідів, які мають суперечливу, діалектичну природу, що поляризується в межах загального морального континууму «добро – зло».

З'ясувавши основні та найбільш явно виражені тенденції сучасного правового розвитку, які з різною інтенсивністю проявляють себе фактично на всіх рівнях (глобальному, регіональному та локальному), спробуємо відповісти на питання, у чому полягають основні проблеми ефективності функціонування правових систем в контексті реалій сьогодення. Так, насамперед потрібно визначитися із загальним критерієм, який надає можливість віднести правову систему до ефективно функціонуючої. Таким критерієм виступає передусім конкретна позитивна міра впливу правової системи на зміцнення нормативних засад функціонування суспільства і держави, що виражається, зокрема, у гармонійному формуванні та розвитку суспільних відносин, у належній реалізації прав,

свобод, обов'язків та повноважень відповідних суб'єктів та суттєвому зменшенні у зв'язку із цим правових спорів між ними, у досягненні позитивних результатів поставлених суспільством перед державою завдань, у відчутті захищеності індивідів та соціальних інститутів від деструктивного втручання у їх життя певних явищ і процесів, у зростанні матеріального добробуту та духовного благополуччя громадян тощо. Якщо все це узагальнити, то можна стверджувати, що дієвість правової системи є неефективною тоді, коли її конкретні результати не сполучені з досягненням визначеного соціального блага.

Звертаючись до реалій сьогодення, не можна не помітити, що позитивна результативність правової системи є достатньо низькою. При цьому мова йде не лише про вітчизняні реалії перехідного розвитку національної правової системи України, які пов'язані з об'єктивними історичними чинниками або фактами, а й про явно виражену тенденцію зниження рівня ефективності функціонування правових систем сучасних високорозвинених західних демократичних держав, що яскраво ілюструється посиленням протестних рухів, зокрема, із застосуванням насильства, всередині відповідних країн (наприклад, протестна активність так званих «жовтих жилетів» у Франції).

Таким чином, спробуємо дослідити чинники, які впливають на ефективність правової системи, крізь призму її структури, яку, з огляду на обмеженість статейного викладу, представимо насамперед на рівні центрального елементу правової системи, який, на думку автора, має дуальний вимір – право (нормативний елемент) та суб'єкт (соціальний елемент). При цьому слід звернути увагу на те, що такий ракурс аналітики надає змогу хоча б побіжно дослідити майже всі компоненти правової системи, які умовно можна об'єднати у статичний та динамічний блоки.

Нормативний елемент правової системи, який включає в себе сукупність правових норм, принципів та інститутів, традиційно вважають центральним елементом правової системи і зазвичай позначають як «право». З огляду на деякі з означених вище тенденцій сучасного правового розвитку, відбувається посилення правового унормування суспільних відносин, що виражається у перманентному зростанні принаймні кількісних показників системи законодавства, а також у підвищенні ролі та значенні правових принципів у регламентації суспільних відносин, про що свідчить як факт їх все більшого закріплення у міжнародному та національному праві демократичних держав, так і їх безпосереднє використання у правовідносинах, зокрема, у судовій практиці.

Водночас факт формального зростання нормативно-правового масиву в державі та навіть безпосереднього застосування правових принципів у відповідних правовідносинах ще не означає автоматичного зміцнення соціального та індивідуального благополуччя. Останнє пов'язано з тим, що:

1) зміст правових норм і принципів не обмежується лише, власне, юридичним контекстом, а об'єктивно співвідноситься з іншими соціальними регуляторами, зокрема, з традиційною для певного суспільства мораллю, релігією, звичаями тощо. Адже очевидно, що, наприклад, такі соціальні інститути, як шлюб та сім'я, освіта і наука, соціальне забезпечення, матеріальне виробництво тощо, мають метанормативний, метаціннісний смисловий контекст, який не можна штучно «прив'язувати» лише до правової сфери, нехтуючи при цьому іншими ціннісно-нормативними рівнями їх соціальної природи. Взагалі, все те, що так чи інакше, реально або потенційно пов'язано з людською особистістю, неможливо обмежити точними та однозначними формулами, даними, прогнозами, категоріями тощо, оскільки це означатиме позбавлення людини здатності здійснювати осмислену творчо-перетворювальну діяльність.

З цього випливає, що відповідні правові приписи, незалежно від того, що саме вони встановлюють або закріплюють (наприклад, дефініції, права і обов'язки учасників правовідносин, спеціальний правовий режим тощо), повинні узгоджуватися не лише з певним колом, зокрема, загальноприйнятими моральними імперативами або догми, а й з особливостями їх сприйняття та усвідомлення в межах визначеного соціокультурного простору, на який не в останню чергу впливає відповідна релігійна традиція. При цьому прагнення змінити або модернізувати конкретну морально-релігійну систему координат під визначений стандарт за допомогою використання правових засобів наряд чи призведе до позитивних результатів, що пов'язано як з об'єктивною неможливістю розбудови гомогенної ціннісно-нормативної системи координат в планетарному масштабі та апріорною аморальністю подібних спроб, так і з тим фактом, що сприйняття та усвідомлення відповідних правил і норм органічно містить в собі елемент «внутрішнього», «особистісного», «абсолютного» або такого, що не залежить від будь-яких зовнішніх чинників;

2) правові норми, принципи та інститути права – це засоби об'єктивації та зовнішнього вираження основних ідей соціального розвитку, у тому числі його світоглядних засад, а не лише права,

навіть у його широкому або інтегративному розумінні. Утворюючи нормативну складову правової системи, вони виражають та формулюють соціально значущі поняття і конструкції, способи та форми їх осмислення і практичної реалізації, які формувалися і розвивалися протягом тривалого історичного періоду, закріплюючи у свідомості суб'єктів суспільних відносин як відповідні соціальні закономірності та засади їх сталого прогресивного розвитку, так і систему протидіючих йому чинників, здатних деструктивно впливати на суспільне життя.

У науковій літературі справедливо відзначається, що «нормативність не є виключно правовим явищем як за своїм походженням, так і за роллю у суспільному житті. Нормативність є первинною, вихідною властивістю соціальної матерії, зумовленою її внутрішньою потребою в упорядкованості й здатності до самоорганізації. Нормативність характеризує як окремі соціальні зв'язки, так і весь суспільний розвиток. Іманентна суспільству потреба в упорядкованості знаходить прояв в нормативності суспільного розвитку. Нормативність як невід'ємна характеристика соціальної матерії може мати різні форми об'єктивації, однією з яких є, зокрема, правова норма» [14, с. 34].

Незважаючи на те, що формування змісту вказаних соціально значущих понять і конструкцій в межах визначених темпорально-просторових соціокультурних параметрів завжди є результатом суб'єктивного сприйняття та усвідомлення відповідних чинників суспільного життя, в жодному разі не можна нівелювати значення їх об'єктивності, яка проявляється насамперед в їх надзвичайній важливості, значущості для належної організації суспільного життя, що неодноразово підтверджувалося історичним досвідом соціальної практики.

Так, права і свободи людини є цілісним системним явищем, яке, окрім, власне, правового контексту та обґрунтування, об'єктивно має ще світоглядні, морально-релігійні витoki та відповідний їм зміст. Водночас в умовах сучасного демократичного розвитку їх зміст штучно звужується лише до правового виміру, що проявляється, серед іншого, у конституційному закріпленні їх апріорної фундаментальності, пріоритетності та найвищої імперативності в системі соціальних цінностей.

Таке штучне звуження їх цілісного ціннісно-нормативного значення не має в своїй основі жодних об'єктивних підстав, які випливають з багатоманітності соціальної дійсності і свідчать не лише про наявність не однієї, а щонайменше декількох найвищих соціальних цінностей (наприклад, любов та сім'я, народження і виховання дітей, зв'язок та наступність поколінь; гармонійне поєднання традиційності з інноваційністю у суспільному житті; колективність та взаємодопомога, права і свободи, честь та гідність людини; совість, соціальна відповідальність та моральність людини тощо), а й про їх онтологічну необхідність, величезну значущість для забезпечення як загальносоціального, так і індивідуального блага, а також корисність для забезпечення нормального функціонування суспільства і держави на засадах законності та правопорядку. У зв'язку з цим суб'єктивне обмеження цілісного ціннісно-нормативного значення прав і свобод людини лише правовим контекстом шляхом його об'єктивації, зокрема, у загальнообов'язкових правових нормах, призведе, скоріше, до соціально шкідливого чи навіть небезпечного ефекту, ніж до корисного та суспільно необхідного. При цьому останнє особливо стосується тих суспільств, в менталітеті яких глибоко вкорінена відповідна морально-релігійна традиція, що на свідомому та навіть підсвідомому рівнях міцно унормовує поведінку та діяльність індивідів.

Отже, правопорядок як реальний якісний показник ефективності правового регулювання суспільних відносин означає значно більше, ніж юридичний вимір суспільних відносин, оскільки право, виражене у формі законодавства, функціонує не у вакуумі, а у безпосередньому взаємозв'язку з іншими складовими соціальної нормативності. При цьому від характеру таких взаємозв'язків всередині континууму соціальної нормативності безпосередньо залежить якість життя індивідів та суспільства, оскільки соціальна система у загальному значенні конструює неоднорідну систему цінностей, зміст та структура яких свідчать про неможливість та недоцільність як їх штучного поглинання одна одною, так і протиставлення між собою. Окремі ж суб'єктивні прагнення до руйнування єдності та цілісності континууму соціальної нормативності може призводити лише до дискредитації та деформації змісту відповідних норм, внаслідок чого деструкції зазнає сама свідомість особистості, зокрема правова.

Необхідно зазначити, що характеристика права як центрального елементу правової системи не може мати завершеного цілісного характеру, якщо за дужки виноситься його органічний взаємозв'язок з особистістю, яка конститує його смислові акценти. Саме нерозривність взаємозв'язку та взаємообумовленості права і особистості, що впливає з факту неможливості існування права

за межами людської свідомості, у тому числі у позитивній (матеріальній) формі, є свідченням того, що центральний елемент правової системи має дуальну природу.

У зв'язку з цим, слід погодитися з думкою, що нормативність права є похідною від нормативності людської свідомості, що нормативність – це не лише зовнішнє по відношенню до особистості явище, на чому зазвичай акцентують увагу науковці, а іманентна властивість її свідомості. Як справедливо зазначають деякі дослідники, «нормативність має всеохоплюючий характер і являє собою універсальний засіб упорядкування і розвитку як думок, так і поведінки індивідів; бере свій початок в природі людини і обумовлена особливостями її психіки, її соціальної орієнтації, а також фізіологічними механізмами її життєдіяльності» [15, с. 59].

Значущість дослідження суб'єкта або особистості як одного із аспектів або ракурсів визначення центрального елементу правової системи обумовлюється, зокрема, тим, що реалізація будь-яких суспільних відносин, у тому числі владного впливу публічних органів на суспільство і громадян, завжди замикається на конкретній людині, а не на визначеній організаційній структурі. У контексті визначення відповідних структурних рівнів правової системи це означає, що:

1) по-перше, будь-яке правовідношення – це значно більше, ніж та абстрактна або чітко визначена модель, що закладена у змісті правової норми. Адже в реальних правовідносинах, поряд із визначеним у законі правовим режимом їх здійснення, завжди знаходять свій прояв чимало інших об'єктивних (наприклад, фактично домінуюча в суспільстві ідеологічна система, місце звичаїв, моралі та релігії у соціальному житті тощо) та суб'єктивних чинників (наприклад, світоглядні, психологічні параметри учасників правовідносин, рівень їх моральної свідомості, особливості їх особистого характеру, звичок, уподобань, переконань тощо);

2) по-друге, справжня соціально корисна якість правовідношення, його позитивна результативність, пов'язана не стільки з формальною досконалістю правових приписів, скільки з узгодженістю їх смислового контексту з домінуючою у суспільстві ціннісно-нормативною системою координат його функціонування та розвитку, яка належним чином сприймається громадянами як така, що веде суспільство до прогресу, а не регресу. Якщо ж відповідна ціннісно-нормативна система координат в реальному суспільному житті не сприймається як прогресивна шкала, то правове регулювання суспільних відносин в жодному разі не досягне закладеної в ньому мети – упорядкування суспільних відносин, їх закріплення, охорона, захист та стимулювання прогресивного розвитку в майбутньому. Навпаки, в цих умовах закріплення ідейних засад такої ціннісно-нормативної системи координат на правовому, зокрема, конституційному рівні, та навіть їх поширення у суспільстві за допомогою інших механізмів, може призвести до посилення такого негативного внутрішнього явища у свідомості індивіда, як когнітивний дисонанс, тобто стану його психічного дискомфорту, що обумовлений неузгодженістю або зіткненням у його свідомості суперечливих, взаємовиключних уявлень (вірувань, емоцій, цінностей тощо).

Таким чином, ефективність реалізації правовідносин в суспільстві залежить насамперед від того, наскільки правильно враховані всі об'єктивні соціокультурні засади розвитку такої складноорганізованої системи, як суспільство. Зрозуміло, що соціокультурний вимір життя суспільства завжди поєднує в собі насамперед історично обумовлену специфіку взаємодії та взаємозв'язку трьох найбільших соціальних регуляторів (права, моралі та релігії), взаємообумовленість яких протягом тривалого історичного періоду не лише заклала міцний світоглядний фундамент у громадську свідомість, а й до певної міри сформувала глибинні рівні індивідуальної та колективної підсвідомості. У зв'язку з цим потрібно підтримати думку деяких сучасних науковців, згідно із якою «стає все більш очевидним, що складноорганізованим системам не можна нав'язувати шляхи їх розвитку. Значно доцільніше зрозуміти, яким чином можна сприяти розвитку їх внутрішніх тенденцій, тобто яким чином можна простимулювати їх самоорганізацію. Іншими словами, проблема керованого розвитку містить в собі і проблему самокерованого розвитку» [16, с. 215];

3) по-третє, якщо звернутися до такого різновиду юридичної діяльності, як правозастосування, то його належна реалізація також об'єктивно виходить за межі формальних правових приписів, у тому числі в тих випадках, коли відповідні правовідносини або індивідуальні справи детально регламентуються нормами права. Адже фактичні суспільні відносини, які регламентуються правом, завжди можна також охарактеризувати у контексті їх ціннісно-смислового значення, явних, а в багатьох випадках і завуальованих намірів їх учасників, їх конкретних дій або вчинків в межах цих відносин, особливостей дотримання правил етики їх здійснення тощо. При цьому ці, а та-

кож чимало інших чинників, які не мають правового виміру, справляють визначений вплив на свідомість відповідного суб'єкта правозастосування, наділеного повноваженнями щодо вирішення відповідної справи та прийняття індивідуального правового акта по ній. У зв'язку з цим виникає необхідність в упорядкуванні зазначених чинників таким чином, щоб в результаті вирішення певної індивідуальної справи зміцнювався, а не порушувався режим законності і правопорядку в суспільному житті. Досягти ж цього можна лише у тому випадку, якщо система або ієрархія соціальних цінностей правильно усвідомлюється суб'єктом правозастосування, зокрема, у контексті морального обґрунтування, не обмеженого дескриптивним контекстом;

4) по-четверте, безпосередні суб'єкти державно-владної діяльності (державні службовці з загальним та спеціальним статусом, вищі посадові особи держави тощо) приймають рішення, виконують певні дії чи, навпаки, відмовляються від їх виконання, виходячи не лише з рівня свого особистого професіоналізму, компетентності та загального інтелектуального потенціалу, а й з внутрішніх психічних процесів і станів (відчуття, сприйняття, емоції, пам'ять, наміри, схильності, переконання тощо), які формуються та розвиваються під впливом значної кількості суб'єктивних та об'єктивних чинників, що не обмежуються лише соціальним виміром. Саме тому якість державно-владної діяльності, а отже, позитивний вплив на конкретні долі необмеженого кола осіб, не вимірюється одними лише формальними параметрами на кшталт професіоналізму, освіти чи досвіду роботи, а пов'язується насамперед зі здатністю відповідних суб'єктів спрямовувати свої свідомо-вольові якості на досягнення моральних чеснот та ідеалів.

Таким чином, ефективність функціонування організаційного елементу правової системи безпосередньо залежить не лише від рівня якості відповідної нормативно-правової бази та формального факту здобуття відповідної освіти, на що зазвичай звертається увага у науковій літературі [17, с. 89-95], а й від моральної вихованості кадрового потенціалу державної служби, формування якої починається з традиційної сім'ї і продовжує розвиватися в процесі соціалізації в інших соціальних інститутах (освіта, економіка, політика, мораль, релігія, мова, ЗМІ, правова система, різні соціальні групи тощо) або у прогресивному, або у регресивному напрямі, залежно від особливостей ціннісно-нормативних домінант, пануючих в них та у суспільстві.

З огляду на зазначені вище тенденції сучасного правового розвитку, неважко переконатися у тому, що жодні формально здійснювані реформи у відповідних сферах та галузях суспільного життя ніколи не призведуть до соціально корисного ефекту навіть у короткостроковій перспективі, якщо в суспільстві нівелюється значення моралі взагалі, тобто як особливого соціального регулятора, а також моральних якостей осіб, уповноважених на виконання функцій та завдань держави. При цьому потрібно чітко усвідомлювати, що законність і правопорядок в суспільстві пояснюються та обґрунтовуються двома взаємообумовленими, взаємодіючими процесами: з одного боку, все більшим зростанням моральної свідомості населення відповідної держави, а з іншого – особистими моральними якостями державних управлінців.

Висновки. Таким чином, можемо зробити наступні висновки:

1. Сучасні тенденції правового розвитку свідчать про спроби суб'єктивного втручання у внутрішню логіку та закономірності функціонування всієї системи соціальних регуляторів. Узагальнюючи їх зміст, можна констатувати наявність своєрідного парадоксу, а саме: з одного боку, суспільні відносини все більше формально унормовуються за допомогою права на всіх його рівнях, а з іншого – право як особлива соціонормативна система все більше втрачає свій авторитет у суспільному житті, який, як свідчить практика, не покращується шляхом прийняття все «кращих» і «кращих» законів. Вказаний парадокс ускладнюється ще й тим фактом, що мова йде не про авторитарні та тоталітарні, а демократичні політичні режими, в межах дії яких все більше загострюються як зовнішні соціальні протиріччя та конфлікти, так і внутрішні стани свідомості індивідів, які все складніше піддаються належному (позитивному) соціонормативному впливу.

2. Право, як і будь-яка інша об'єктивно функціонуюча в суспільстві соціонормативна система, відтворює у своєму змісті визначену ціннісну матрицю позитивної організації суспільного життя, що має ієрархічну будову. Конкретний зміст цієї матриці на внутрішньодержавному рівні визначається насамперед на рівні конституції як найвищого за юридичною силою та найавторитетнішого акта у будь-якій державі, а деталізується у нормах галузевого законодавства, якими оформлюється визначений правовий режим здійснення прав і обов'язків учасників відповідних відносин. Поряд із внутрішньодержавним рівнем ретрансляції вказаної ціннісної матриці, її зміст представ-

лений також на рівні міжнародного права, а також, що не менш важливо, відтворюється в інших механізмах впливу на волю і свідомість, а отже, на поведінку та діяльність індивідів (наприклад, через ЗМІ, мистецтво тощо). При цьому основна проблема полягає у тому, що ціннісна шкала суспільного та індивідуального розвитку, представлена у сучасному демократичному праві та відтворена у діяльності багатьох інших соціальних інститутів, не лише не враховує об'єктивно функціонуючу складноорганізованість людського життя, а й передбачає надто спрощений, примітивний та по суті помилковий шлях досягнення так званого «суспільства добробуту».

3. Ефективність правової системи, тобто її реальна здатність забезпечувати законність і правопорядок у суспільному та державному житті, залежить не лише від ступеня формального закріплення та відображення у змісті правових норм загальних метанормативних засад організації людського співжиття (наприклад, свобода, рівність, справедливість тощо), а й безпосереднього сприйняття та усвідомлення їх змісту з боку індивідів як такого, що відповідає єдності їх цілісної соціокультурної традиції та найбільш повно і точно узгоджується зі складністю та багатоаспектністю соціального буття. Правова система, з огляду на соціальний вимір її регулятивно-охоронного впливу, об'єктивно не здатна самостійно або автономно від інших соціальних регуляторів забезпечити реальний правопорядок в суспільстві та його прогресивний розвиток. Адже в соціумі, в якому моральні принципи та поняття (наприклад, совість, сором, відповідальність, честь тощо) втратили своє об'єднуюче та чітко усвідомлене більшістю його представників значення, правопорядок існує лише як визначений симулякр, а не справжнє явище, оскільки його основою в цьому випадку може бути лише державно-владний примус. Очевидно, що такий «правапорядок» навряд чи матиме довгострокову темпорально-просторову перспективу свого функціонування.

Список використаних джерел

1. Лукач І. В. Значення поділу права на приватне та публічне в господарських відносинах // Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право». – 2016. – № 3. – С. 107-109. – URL: http://www.pap.in.ua/3_2016/30.pdf
2. Чепис О. І. Значення приватних та публічних інтересів для формування цивільного права // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право». – 2010. – Вип. 13. – С. 261-265.
3. Погребняк С. П. Поділ права на публічне і приватне (загальнотеоретичний аспект) // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2006. – Вип. 12. – С. 3-17.
4. Кашианина Т. В. Корпоративное право : учеб. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство «Юрайт»; Высшее образование, 2010. – 899 с.
5. Андреев В. К. Об управлении государственным имуществом, о недвижимости и предприятии // Предпринимательское право. – 2004. – № 1. – С. 25-28.
6. Шкабаро В. М., Рибіна С. А. Деякі аспекти проблематики колізійності законодавства України // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки». – 2013. – № 2 (5). – С. 114-119.
7. Нерсесянц В. С. Процессы универсализации права и государства в глобализирующемся мире // Государство и право. – 2005. – № 5. – С. 38-47.
8. Марченко М. Н. Тенденции развития права в современном мире: учебное пособие. – М. : Проспект, 2015. – 376 с.
9. Таранюк А. О. Проблемні аспекти уніфікації законодавства України на шляху до єдиного правового простору // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2016. – Вип. 40. – Т. 1. – С. 15-19.
10. Оніщенко Н. М. Співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права: наукові реалії сьогодення // Вісник Національної академії правових наук України. – 2015. – № 1 (80). – С. 29-36.
11. Поздняков Э. А. Философия государства и права. – [2-е изд., исправ. и доп]. – М. : Изд-во «Весь мир», 2016. – 344 с.
12. Оніщенко Н. М. Правова аналітика: доктринальний підхід та практичне осмислення // Альманах права. Правова аналітика: доктринальні підходи та галузеві виміри. – Вип. 9. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2018. – С. 35-39.
13. Львова О. Л. Межі толерантності українських законів: аналітико-правовий зріз // Держава і право: Збірник наукових праць. Серія «Юридичні науки». Вип. 82 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2018. – С. 23-36.
14. Заморська Л. І. Нормативність права як соціальна цінність // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов, Л. І. Кормич, Ю. П. Алєнін. – Одеса : Фенікс, 2012. – Вип. 45. – С. 28-37.
15. Вележев С. С. Нормативность права как проявление нормативности сознания // Вестник Владимирского юридического института. – 2011. – № 2 (19). – С. 58-60.
16. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2004. – 250 с.
17. Тимофієв В. Актуальні питання удосконалення кадрового потенціалу державної служби // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2012. – Вип. 4. – С. 89-95.

References

1. Lukach I. V. Znachennia podilu prava na pryvatne ta publichne v hospodarskykh vidnosynakh // Elektronne naukovе vydannia «Porivnialno-analitychne pravo». – 2016. – № 3. – S. 107-109. – URL: http://www.pap.in.ua/3_2016/30.pdf
2. Chepys O. I. Znachennia pryvatnykh ta publichnykh interesiv dlia formuvannia tsyvilnoho prava // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii «Pravo». – 2010. – Vyp. 13. – S. 261-265.
3. Pohrebniak S. P. Podil prava na publichne i pryvatne (zahalnoteoretychnyi aspekt) // Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia. – 2006. – Vyp. 12. – S. 3-17.
4. Kashanina T. V. Korporativnoe pravo: uchebnik. – 5-e izd., pererab. i dop. – M. : Izdatel'stvo «Yurajt»; Vyshee obrazovanie. – 2010. – 899 s.
5. Andreev V. K. Ob upravlenii gosudarstvennym imushchestvom, o nedvizhimosti i predpriyatii // Predprinimatel'skoe pravo. – 2004. – № 1. – S. 25-28.
6. Shkabarо V. M., Rybina S. A. Deiaki aspekty problematyky koliziiosti zakonodavstva Ukrainy // Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Serii «Iurydychni nauky». – 2013. – № 2 (5). – S. 114-119.
7. Nersesyanc V. S. Processy universalizatsii prava i gosudarstva v globaliziruyushchemsya mire // Gosudarstvo i pravo. – 2005. – № 5. – S. 38-47.
8. Marchenko M. N. Tendencii razvitiya prava v sovremennom mire: uchebnoe posobie. – M. : Prospekt, 2015. – 376 s.
9. Taraniuk A. O. Problemni aspekty unifikatsii zakonodavstva Ukrainy na shliakhu do yedynoho pravovoho prostoru // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii «Pravo». – 2016. – Vyp. 40. – T. 1. – S. 15-19.
10. Onishchenko N. M. Spivvidnoshennia vnutrishnoderzhavnoho i mizhnarodnoho prava: naukovі realii sohodennia // Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy. – 2015. – № 1 (80). – S. 29-36.
11. Pozdnyakov E. A. Filosofiya gosudarstva i prava. – [2-e izd., isprav. i dop]. – M. : Izd-vo «Ves' mir», 2016. – 344 s.
12. Onishchenko N. M. Pravova analityka: doktrynalnyi pidkhid ta praktychne osmyslennia // Almanakh prava. Pravova analityka: doktrynalni pidkhody ta haluzevi vymiry. – V. 9. – K. : In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2018. – S. 35-39.
13. Lvova O. L. Mezhi tolerantnosti ukrainskykh zakoniv: analityko-pravovyi zriz // Derzhava i pravo: Zbirnyk naukovykh prats. Serii «Iurydychni nauky». Vypusk 82 / In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. – K. : Vyd-vo «Iurydychna dumka», 2018. – S. 23-36.
14. Zamorska L. I. Normatyvnist prava yak sotsialna tsinnist // Aktualni problemy polityky: zb. nauk. pr. / redkol.: S. V. Kivalov, L. I. Kormych, Yu. P. Alenin. – Odesa : Feniks, 2012. – Vyp. 45. – S. 28-37.
15. Velezhev S. S. Normativnost' prava kak proyavlenie normativnosti soznaniya // Vestnik Vladimirovskogo yuridicheskogo instituta. – 2011. – № 2 (19). – S. 58-60.
16. Mal'ko A. V. Stimuly i ogranicheniya v prave. – 2-e izd., pererab. i dop. – M. : Yurist», 2004. – 250 s.
17. Tymofiev V. Aktualni pytannia udoskonalennia kadrovoho potentsialu derzhavnoi sluzhby // Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. – 2012. – Vyp. 4. – S. 89-95.

Сунегін С. О. Правова система: проблеми ефективності в контексті сучасних тенденцій правового розвитку

Стаття присвячена дослідженню проблем ефективності правової системи в контексті основних тенденцій сучасного правового розвитку. Наголошується, що сучасні тенденції правового розвитку свідчать про спроби суб'єктивного втручання у внутрішню логіку та закономірності функціонування всієї системи соціальних регуляторів. Обґрунтовується думка, що ефективність правової системи залежить насамперед від єдності та цілісності континууму соціальної нормативності, який має об'єктивно-суб'єктивний вимір.

Ключові слова: правова система, мораль, соціальна нормативність, особистість, свідомість, правопорядок, законодавство.

Sunegin S. O. The legal system: problems of efficiency in the context of modern trends of legal development

The article is devoted to the study of the problems of the efficiency of the legal system in the context of the main trends of modern legal development. In particular, as the main trends of modern legal development, it is proposed to distinguish the following: 1) strengthening of legal regulation of both private and public relations, which is expressed, in particular, in the growth of the legal and regulatory array or the number of legal acts of various legal force governing the relevant social relations; 2) universalization and unification of law, which increasingly acquire a multidimensional, internally contradictory nature, and are most pronounced in the economic sphere of public life; 3) strengthening and, at the same time, complicating the interconnection and interaction of international, regional and national law; 4) the tendency of politicization of law both at the international and national levels.

The indicated tendencies of legal development testify to attempts of subjective interference in internal logic and regularities of functioning of the whole system of social regulators. Summarizing their content, we can state the presence of a peculiar paradox, namely: on the one hand, social relations are increasingly formalized with the help of law at

all its levels, and on the other – law as a special socio-regulatory system is increasingly losing its credibility in public life, which, as practice shows, is not improved by the adoption of all the «best» and «best» laws. This paradox is complicated by the fact that it is not authoritarian and totalitarian, but democratic political regimes, within the scope of which are increasingly exacerbated by external social contradictions and conflicts, and internal states of consciousness of individuals, which are increasingly difficult to cope with the proper (positive) socio-regulatory impact in general.

Law, like any other socio-normative system objectively functioning in society, reproduces in its content a definite value matrix of a positive organization of social life that has a hierarchical structure. The specific content of this matrix at the national level is determined primarily at the level of the constitution as the highest legal force and the most authoritative act in any state, and is detailed in the norms of sectoral legislation, which formalize a certain legal regime of the exercise of rights and obligations of participants in the relevant relations. The main problem is that the value scale of social and individual development, presented in modern democratic law and reproduced in the work of many other social institutions, not only does not take into account the objectively functioning complex organization of human life, but also involves a very simplistic, primitive and essentially false way of achieving the so-called «welfare society».

The effectiveness of the legal system, that is, its real ability to ensure the law and order in society and public life, depends not only on the degree of formal consolidation and reflection in the content of the legal norms of the general metanormative principles of organization of human co-existence (for example, freedom, equality, justice, etc.), but also the direct perception and awareness of their content on the part of individuals as such, which corresponds to the unity of their integral socio-cultural tradition and most fully and precisely consistent with the complexity and multi-dimensionality of social life in general. The legal system, taking into account the social dimension of its regulatory and protective influence, is objectively unable to independently or autonomously of other social regulators to provide a real legal order in society and its progressive development. Indeed, in a society in which the moral principles and concepts (for example, conscience, shame, responsibility, honor, etc.) have lost their unity and clearly understood by the majority of its representatives meaning, the rule of law exists only as a certain simulacrum, and not a real phenomenon, because its basis in this case can be only state-power coercion.

Key words: legal system, morality, social normativism, personality, consciousness, law and order, legislation.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-252-264

УДК 340.1

*Тетяна Іванівна Тарахонич,
старший науковий співробітник відділу
теорії держави і права Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Постановка проблеми. Системні зміни, що відбуваються не лише в суспільстві, а й в державі, в різних сферах суспільного життя, в правовій системі, вимагають досконалого та якісного правового регулювання. Виникнення нових та перегляд існуючих вимог до якості та досконалості правового регулювання потребують переосмислення усталених положень вітчизняної юридичної думки щодо сукупності чинників, які впливають на цей процес.

Досконале та дієве законодавство, в якому відсутні колізії та суперечності, прогалини, застарілі норми, що не відповідають реаліям сьогодення, є важливим чинником рівня розвитку суспільства та держави. На жаль, аналіз стану правового регулювання свідчить про збільшення кількісного, а не якісного показника нормативно-правових актів, відсутність чи недієвість механізмів реалізації тих актів.

Одним із шляхів удосконалення правового регулювання є здійснення правового моніторингу на різних стадіях правового регулювання та дії його механізму. Правовий моніторинг сприяє ретельному аналізу та експертній оцінці нормативно-правових актів, надає можливість виокремити пріоритетні напрями здійснення регулятивного впливу, допомагає передбачити можливі наслідки дії тих чи інших актів, впливає на досягнення балансу між процесом прийняття відповідного акта та його реалізацією на практиці.

Зазначене свідчить про актуальність даної проблематики, необхідність пошуку нових підходів щодо визначення поняття правового моніторингу, формування його доктрини та можливості його використання в правовій сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правовий моніторинг є предметом аналізу зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема це праці таких вчених, як: А. Артамонова, О. Зайчука, В. Косовича, Н. Нижник, І. Онищука, Н. Оніщенко, І. Шутака тощо.

Метою статті є з'ясування теоретичних основ розуміння сутності правового моніторингу як одного із шляхів вдосконалення правового регулювання та забезпечення дієвості його механізму.

Основні результати дослідження. Правовий моніторинг є важливим інструментом пошуку організаційно-правових та інституційних засобів забезпечення ефективності правового регулювання, важливим напрямом досягнення дієвості законодавства та правової системи загалом. Це зумовлює необхідність ґрунтовного аналізу правового моніторингу на загальнотеоретичному рівні.

Аналіз літературних джерел дає підстави стверджувати, що правовий моніторинг можна розглядати як: правову категорію, як різновид діяльності, як структурно-інформаційний інститут.

Розглядаючи правовий моніторинг як юридичну категорію, слід підкреслити, що вона має як доктринальну, так і практичну складову. На доктринальному рівні правовий моніторинг розглядається як один із методів наукового пізнання, що характеризується необхідністю здійснення аналізу правової сфери шляхом використання відповідних засобів та прийомів, формування відповідної методики його проведення. Практична складова правового моніторингу включає в себе етапи спостереження, аналізу, узагальнення та передбачає використання різноманітних способів та прийомів збору та обробки інформації, що свідчить про його прогностичну спрямованість.

Так, Н. Р. Нижник, розглядаючи моніторинг законодавства на практичному рівні, зазначає, що це систематична, комплексна діяльність органів влади, наукових установ, інститутів громадянського суспільства з оцінки, аналізу, узагальнення результатів дії норм права та прогнозування розвитку законодавства. Поряд з цим, вчена виокремлює об'єкти моніторингу, а саме: закони

або інші нормативні акти; стан дотримання прав людини (за сферами або певних категорій суб'єктів); функціонування гілок влади в аспекті права [1, с. 51].

Слід погодитися з думкою І. І. Онищука, що правовий моніторинг є інструментом динаміки права, який повинен супроводжувати всі елементи механізму правового регулювання: від формування нормативної бази до забезпечення законності та правопорядку. Загальним об'єктом правового моніторингу на національному рівні виступає вся правова система, усі правові явища у межах кордонів держави, усі елементи механізму правового регулювання [2, с. 59].

Заслуговує на увагу позиція І. Д. Шутака, який підкреслює, що у сучасній правовій доктрині зароджується поняття правового моніторингу як систематичної, комплексної діяльності, спрямованої на спостереження, аналіз, оцінювання чинного законодавства і практики його застосування, з метою посилення ефективності законодавства та його подальшого прогнозування. Об'єктом правового моніторингу може бути будь-який нормативно-правовий акт і практика його застосування [3, с. 20].

Ю. О. Тихомиров розглядає правовий моніторинг як новий структурно-інформаційний інститут правового регулювання, що використовується переважно в механізмі правозастосування для його аналізу, оцінки та вдосконалення [4, с. 351].

Оскільки правовий моніторинг може здійснюватись в різних сферах суспільних відносин, слід говорити про галузевий правовий моніторинг. Так, наприклад, ряд вітчизняних вчених, аналізуючи правовий моніторинг навколишнього природного середовища, екологічний моніторинг, моніторинг довкілля, підкреслюють, що це система спостереження за станом навколишнього природного середовища [5, с. 484].

Поряд з цим, І. І. Онищук підкреслює, що правовий моніторинг можна розглядати на різних рівнях наукового пізнання, а саме як метод отримання певних відомостей щодо якості та ефективності правового регулювання; як вид правового контролю, як комплексний інститут саморегуляції правової системи [6, с. 92].

На нашу думку, правовий моніторинг – це один із методів наукового пізнання, що спрямований на спостереження, збір та аналіз інформації в правовій сфері з метою забезпечення дієвості та ефективності нормативного масиву та прогнозування його розвитку в майбутньому.

Розглядаючи правовий моніторинг як метод наукового пізнання, необхідно підкреслити можливість використання таких прийомів, як спостереження, аналіз зібраної інформації, узагальнення результатів з можливим прогнозом перспектив розвитку певного явища чи процесу.

Розглядаючи правовий моніторинг як форму державного контролю, О. Ф. Андрійко зазначає, що моніторинг може здійснюватися не лише уповноваженим органом, а й іншими суб'єктами, які за допомогою інформації, звітів у різних офіційних джерелах відстежують діяльність органів і роблять висновки щодо її відповідності та ефективності. При цьому така діяльність не суперечить чинному законодавству, однак отримані результати можуть використовуватися при підготовці висновків, рекомендацій з метою її оптимізації [7, с. 217].

Поділяючи дану думку та об'єднуючи різні погляди на розуміння правового моніторингу, І. І. Онищук зазначає, що це інноваційний прагматичний метод отримання знання про якість та ефективність нормативно-правових актів; самостійний, спеціальний вид правового контролю, що поєднує інформаційний (демонстраційний), аналітичний, інтерпретаційний, експертний, прогнозний, систематичний супровід правотворчості й правозастосування; періодичне (постійне) спостереження за динамікою й статикою правових відносин і норм, за взаємозв'язком формалізованої правотворчості та правозастосування [8, с.49].

Узагальнивши різні точки зору на розуміння правового моніторингу, слід виокремити його особливості, а саме: він здійснюється в різних сферах правового життя; забезпечується відповідними суб'єктами, з використанням різноманітних засобів (спостереження, збір, аналіз інформації); метою правового моніторингу є надання рекомендацій, висновків щодо оптимізації діяльності в правотворчості чи правозастосуванні, підвищення її дієвості та ефективності; об'єктом правового моніторингу можуть бути різні правові явища та процеси.

Суб'єктами правового моніторингу є органи державної влади, місцевого самоврядування, громадські організації, інститути громадянського суспільства, наукова спільнота тощо. На жаль, на законодавчому рівні не визначено суб'єктів здійснення моніторингової діяльності, що дає можливість їх довільного тлумачення як на доктринальному рівні, так і з практичної точки зору.

Так, В. М. Косович зазначає, що доцільно провести розмежування суб'єктів моніторингу залежно від їх «моніторингових повноважень» та юридичної значущості результатів моніторингу.

Крім того, треба брати до уваги те, що моніторинг може бути пов'язаний із підготовкою нового чи уточненням чинного нормативно-правового акта. Виходячи із зазначеного, вчений виокремлює три групи суб'єктів правового моніторингу. До першої групи він відносить усі органи сучасної української держави, наділені правом створювати нормативно-правові акти чи вносити до них зміни <...> Наступна категорія – суб'єкти, спеціально уповноважені для проведення моніторингу...> Третю групу становлять недержавні формування, починаючи з об'єднань громадян і завершуючи правосвідомими громадянами [9, с. 38-39].

Серед методологічного інструментарію, який використовується в процесі здійснення моніторингу, важливе місце належить діяльнісному, прагматичному, антропологічному підходам тощо, способам та прийомам формальної логіки, серед яких слід виокремити метод спостереження, аналізу та синтезу, узагальнення тощо.

Звертаючи увагу на діяльнісний підхід щодо аналізу різноманітних правових явищ, вітчизняні вчені підкреслюють, що діяльнісний підхід передбачає здійснення пояснення правового явища у нерозривній єдності з діяльністю людини. Правове явище може бути об'єктом впливу, засобом діяльності, метою або результатом, чинником зовнішнього впливу тощо, але у всіх випадках проявляється певне співвідношення людини і явища, зумовлене включенням людини у складну систему соціальних взаємодій, побудованих на правових стандартах поведінки [10, с. 125]. Погоджуючись з даною думкою, слід підкреслити, що саме діяльнісний підхід забезпечує можливість реалізації поставлених завдань на різних стадіях здійснення моніторингу як в процесі збору, аналізу та збереження інформації, так і в процесі її обробки та підготовки результатів даного виду діяльності. Поряд з цим, людська діяльність є основою проведення моніторингу в різних сферах суспільних відносин та різних етапах його здійснення.

Ряд вітчизняних вчених поєднують даний підхід з прагматичним, зазначаючи, що завдання правового моніторингу – в формуванні стратегій успішного аналізу, оцінювання й прогнозування прийняття нормативно-правових актів в умовах нестабільності суспільних відносин. Відповідно, у значенні об'єкта дослідження, прагматизм вважає не просто певний фрагмент реальності безвідносно до його ролі в житті людини, але й проблематичні для людини явища або процеси природного й соціального світу [11, с. 52]. Тим самим, прагматичний підхід надає можливість оцінити ситуацію, виявити її проблемні сторони та розробити певну стратегію дії. При цьому необхідно враховувати мінливість, постійний динамізм соціально-правового простору.

Оскільки правовий моніторинг здійснюється певними суб'єктами, варто говорити про використання антропологічного підходу для його аналізу. В юридичній літературі підкреслюється, що такий підхід ставить людину в центр правової реальності та вивчає її роль в створенні цієї реальності, життєдіяльність всередині неї, взаємовплив (включаючи деструктивний вплив) людини та правової реальності [12, с. 24].

Поряд з даними підходами важливе місце в аналізі правового моніторингу має формально-логічна методологія. На думку зарубіжних вчених, сутність формально-логічної методології полягає в наданні формам юридичного мислення і теоретичного мислення про право самостійного значення, а також в обґрунтуванні функціонування права як формальної системи (формально-узгодженої системи тверджень та оцінок) [13, с. 16].

З огляду на зазначене, на певних стадіях здійснення правового моніторингу використовуються методи спостереження та аналізу. Метод спостереження відноситься до емпіричного рівня пізнання та передбачає збір і накопичення первинної інформації, що безпосередньо стосується об'єкта дослідження. Саме накопичення певної інформації надає можливість оцінити її з різних сторін.

У філософському енциклопедичному словнику підкреслюється, що в методологічному плані аналіз є таким способом дослідження об'єкта, що полягає у виокремленні його частин, властивостей, відношень тощо з метою їх самостійного вивчення [14, с. 19]. Поділ досліджуваного об'єкта на складові частини сприяє виявленню особливостей досліджуваного об'єкта, зв'язків між його складовими.

Важливе місце в з'ясуванні сутності правового моніторингу займають принципи його здійснення. З точки зору понятійно-категоріального апарату, принципи правового моніторингу слід розуміти як основні напрями його здійснення, що спрямовані на досягнення позитивного результату в певній сфері правової дійсності.

У процесі здійснення правового моніторингу використовується певна сукупність загальнонаукових принципів, які відрізняються за своїм змістовним наповненням та значимістю, характеризуються

конкретністю, в їх основі закладено домінуючий тип праворозуміння. За своїм кількісним показником вони залежать від мети правового моніторингу та тих завдань, що перед ним ставляться (наприклад: принцип законності, об'єктивності, комплексності, науковості, професіоналізму тощо).

Принцип законності є фундаментальним принципом будь-якого виду діяльності та є засадничою основою процесу проведення правового моніторингу на різних етапах його здійснення.

Серед значущих принципів проведення правового моніторингу слід виокремити принцип об'єктивності, що ґрунтується на необхідності дослідження не лише з точки зору виявлення недоліків в правотворчій та правозастосовній практиці, а й позитивних сторін.

Принцип науковості правового моніторингу дозволяє використати досягнення науки з метою вдосконалення методики проведення даного виду діяльності, механізмів забезпечення та загальних підходів щодо його запровадження, що буде позитивно впливати на правотворчу та правозастосовну діяльність. У нашій державі створюються відповідні інститути, які проводять моніторинг ефективності законодавства та надають відповідні пропозиції щодо покращення його якості.

Серед спеціальних принципів правового моніторингу слід виокремити наступні: повноти, обґрунтованості, раціональності, детермінованості тощо.

Принцип повноти реалізації завдань правового моніторингу ґрунтується на використанні системи прийомів, послідовності дій, що надають можливість визначити якість правового регулювання в тій чи іншій сфері суспільних відносин чи охарактеризувати дієвість механізму правового регулювання.

У науковій літературі, аналізуючи принцип обґрунтованості (логічності), підкреслюється, що у відповідності до нього будь-яке знання є неочевидним, носить виключно вивідний характер; у протилежному випадку знання підміняється ідеологічними установками [15, с. 18]. У контексті зазначеного, слід підкреслити, що принцип обґрунтованості базується як на необхідності проведення правового моніторингу, так і на аналізі результатів його проведення.

Принцип раціональності правового моніторингу насамперед передбачає вибір та використання відповідних засобів, прийомів, які повинні відповідати певній меті та визначеним завданням.

Принцип детермінованості надає можливість розкрити причинно-наслідкові зв'язки між компонентами механізму правового регулювання та правової системи загалом.

Висновки. Узагальнивши, слід зазначити, що важливим напрямом удосконалення правової сфери є розробка на доктринальному рівні теоретичної моделі правового моніторингу.

Визначення сутності та змісту правового моніторингу ґрунтується на сучасному розумінні основних засад його здійснення і тих закономірностях, що йому властиві.

Вважаємо за доцільне визначити єдині підходи щодо розуміння методологічного інструментарію дослідження правового моніторингу.

З метою поліпшення нормотворчого процесу та практики правозастосування, необхідно внести зміни до діючого законодавства, закріпивши процедуру проведення правового моніторингу та визначивши коло суб'єктів моніторингу, його принципи та функції.

Список використаних джерел

1. *Нижник Н. Р.* Правовий моніторинг як необхідна складова законотворчого процесу // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2014. – № 2. – С. 51.
2. *Онищук І. І.* Сутність правового моніторингу у механізмі правового регулювання // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ. – 2015. – № 12. – С. 59 (С. 54-61).
3. *Шутак І. Д.* Від оцінки ефективності норм права до техніки правового моніторингу // Вісник національної академії прокуратури. – 2014. – № 3 (36). – С. 20 (С. 18-23).
4. *Тихомиров Ю. А.* П Правовое регулирование: теория и практика : моногр. – М. : Формула права, 2008. – С. 351. (400 с.).
5. *Великий* енциклопедичний юридичний словник / За заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка»», 2007. – С. 484. (992 с.)
6. *Онищук І. І.* Правовий моніторинг: проблеми методології, теорії та практики : моногр. – Івано-Франківськ – Дрогобич : Коло, 2017. – С. 92. (512 с.)
7. *Андрійко О. Ф.* Контроль як правова форма діяльності органів виконавчої влади // Правова держава. – Вип. 20. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. – С. 217. (600 с.)

8. *Онищук І. І.* Правовий моніторинг : проблеми методології, теорії та практики : моногр. / І. І. Онищук. – Івано-Франківськ – Дрогобич: Коло, 2017. – С. 49. (512 с.)
9. *Косович В. М.* Правовий моніторинг як засіб вдосконалення нормативно-правових актів України // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 3. – С. 38-39. (С. 31-44).
10. *Методологія в праві* : моногр. / [І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.]; за аг. ред. І. Безклубий. – К. : Грамота, 2017. – С. 125. (658 с.) – (Серія «Про українське право»).
11. *Онищук І. І.* Правовий моніторинг : проблеми методології, теорії та практики : моногр. / І. І. Онищук. – Івано-Франківськ – Дрогобич : Коло, 2017. – С. 52. (512 с.)
12. *Скакун О. Ф.* Методы общие (методологические) подходы и принципы в юридических исследованиях // Методологічні проблеми історико-правових досліджень : мат. XXIII Міжнародної історико-правової конф. 24-26 вересня 2010 р., м. Алушта / ред. колегія : І.Б. Усенко (гол.), А.Ю. Іванова (відп. ред.), Л. П. Гарчева, В. Є. Кириченко, Н. М. Крестовська, І. В. Музика, Л. М. Подкоритова, О. М. Редькіна, Є. В. Ромінський, О. Н. Ярмиш. – Київ; Сімферополь : ДОЛЯ, 2011. – С. 24(620 с.)
13. *Малахов В. П.* Методологические и мировоззренческие проблемы современной юридической теории : моногр. / В. П. Малахов, Н. Д. Эриашвили. – М. : ЮНИТИ - ДАНА: Закон и право, 2011. – С. 16. (431 с.)
14. *Філософський енциклопедичний словник* / Під ред. В. І. Шинкарука. – К. : Абрис. – С. 19. (717 с.)
15. *Малахов В. П.* Методологические и мировоззренческие проблемы современной юридической теории : моногр. / В. П. Малахов, Н. Д. Эриашвили. – М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2011 – С. 18. (431с.)

References

1. *Nizhnik N. R.* Pravovij monitoring yak neobhidna skladova zakonotvorchoho procesu // Visnik Central'noї vıborchoї komisii. – 2014. – № 2. – S. 51. (S. 50-54).
2. *Onishchuk I. I.* Sutnist' pravovogo monitoringu u mekhanizmi pravovogo reguluvannya // Naukovo-informacijnij visnik Ivano-Frankivs'kogo universitetu prava im. Korolya Danila Galic'kogo. - Ivano-Frankivs'k. – 2015. – № 12. – S. 59 (S. 54-61).
3. *Shutak I. D.* Vid ocinki effektivnosti norm prava do tekhniki pravovogo monitoringu // Visnik nacional'noї akademii prokuraturi. – 2014. – № 3 (36). – S. 20. (S. 18-23).
4. *Tihomirov Yu. A.* P Pravovoe regulirovanie: teoriya i praktika : monografiya. – M. : Formula prava, 2008. – S. 351 (400 s.)
5. *Velikij* enciklopedichnij yuridichnij slovník / Za zag. red. akad. NAN Ukraїni Yu.S. Shemshuchenka. – K. : TOV «Vıdavnistvo «Yuridichna dumka»», 2007. – S. 484 (992 s.)
6. *Onishchuk I. I.* Pravovij monitoring: problemi metodologii, teorii ta praktiki : monografiya. – Ivano-Frankivs'k – Drogobich : Kolo, 2017. – S. 92 (512 s.)
7. *Andrijko O. F.* Kontrol' yak pravova forma diyal'nosti organiv vikonavchoї vladi // Pravova derzhava. – Vip. 20. – K. : In-t derzhavi i prava im. V. M. Korec'kogo NAN Ukraїni, 2009. – S. 217 (600 s.)
8. *Onishchuk I. I.* Pravovij monitoring : problemi metodologii, teorii ta praktiki : monografiya / I. I. Onishchuk. – Ivano-Frankivs'k – Drogobich: Kolo, 2017. – S. 49. (512 s.)
9. *Kosovich V. M.* Pravovij monitoring yak zasib vdoskonalennya normativno-pravovih aktiv Ukraїni // Naukovij visnik L'vivs'kogo derzhavnogo universitetu vnutrishnih sprav. – 2012. – № 3S. 38-39 (S. 31-44).
10. *Metodologiya v pravi* : monografiya / [I. Bezklubij, I. Gricenko, M. Kozyubra ta in.]; za ag. red.. I. Bezklubij. – K. : Gramota, 2017. – S. 125 (658 s.) – (Seriya «Pro ukraїns'ke pravo»).
11. *Onishchuk I. I.* Pravovij monitoring : problemi metodologii, teorii ta praktiki : monografiya / I. I. Onishchuk. – Ivano-Frankivs'k – Drogobich: Kolo, 2017. – S. 52. (512 s.)
12. *Skakun O. F.* Metody obshchie (metodologicheskie) podhody i princypy v yuridicheskijh issledovaniyah // Metodologichni problemi istoriko-pravovih doslidzen' : materialy XXIII Mizhnarodnoї istoriko-pravovoї konferencii 24-26 veresnya 2010 r., m. Alushta / redkolegiya : I. B. Usenko (golova), A. Yu. Ivanova (vidp. red.), L. P. Garcheva, V. Є. Kirichenko, N. M. Krestovs'ka, I. V. Muzika, L. M. Podkoritova, O. M. Red'kina, Є. V. Romins'kij, O. N. Yarmish. – Kiiv; Simferopol' : «DOLYA», 2011. – S. 24(620 s.)
13. *Malahov V. P.* Metodologicheskie i mirovoznrencheskie problemy sovremennoj yuridicheskoy teorii : monografiya / V. P. Malahov N.D. Eriashvili. – M. : YUNITI – DANA: Zakon i pravo, 2011. – S. 16 (431 s.)
14. *Filosofs'kij* enciklopedichnij slovník / Pid red.. V. I. Shinkaruka. – K. : Abris. – S. 19 (717 s.)
15. *Malahov V. P.* Metodologicheskie i mirovoznrencheskie problemy sovremennoj yuridicheskoy teorii: monografiya / V. P. Malahov, N. D. Eriashvili. – M. : YUNITI-DANA: Zakon i pravo, 2011. – S. 18 (431s.)

Тарахонич Т. І. Правовий моніторинг як один із шляхів вдосконалення правового регулювання

Автором розглядаються поняття категорії «моніторинг». Звернено увагу на різні підходи до розуміння сутності правового моніторингу. Аналізуються його особливості та визначаються суб'єкти правового моніторингу. Звернено увагу на принципи здійснення правового моніторингу.

Ключові слова: регулювання, правове регулювання, механізм правового регулювання, моніторинг, правовий моніторинг, суб'єкти правового моніторингу.

Tarakhonych T. I. Legal monitoring as one of the ways to improve legal regulation

The author considers the notion of the category «monitoring». The author's attention is drawn to different approaches to understanding the essence of legal monitoring.

As a result of the analysis of legal monitoring, the author determined as essential features of legal monitoring: carrying it out in various spheres of legal life; providing legal monitoring by the relevant actors; using of various means (observation, collection, analysis of information); the purpose of legal monitoring is to provide recommendations, conclusions on optimization of activity, increase its effectiveness and effectiveness; the subject of legal monitoring may be different legal phenomena and processes.

The author defines as subjects of legal monitoring: bodies of state power, local self-government, public organizations, civil society institutions, scientific community, etc.

Attention is paid to the fact that legal monitoring will promote thorough analysis and expert assessment of regulatory acts, will provide an opportunity to distinguish the priority directions of the implementation of regulatory influence, to predict the possible consequences of certain acts, promote the balance between the process of adoption of the relevant act and its implementation in practice.

The attention is also paid to the methodological tools for ensuring legal monitoring.

The principles of the implementation of legal monitoring are analyzed. In the process of legal monitoring, both general scientific and special principles are used, which differ both in their content and in significance, namely: principles of legality, objectivity, complexity, scientific, professionalism, etc.

Among the special principles of the implementation of legal monitoring, the following principles are singled out: completeness, reasonableness, rationality, determinism, etc.

Key words: regulation, legal regulation, mechanisms of legal regulation, monitoring, legal monitoring, subjects of legal monitoring, principles of legal monitoring.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-265-270

*Ніна Володимирівна Теремцова,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії права
та держави юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПРИВАТНОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Проблема юридичної відповідальності майже в повному обсязі висвітлена на сторінках як вітчизняної, так і зарубіжної юридичної літератури, що само по собі не виключає можливість дослідження окремих її аспектів в руслі теорії як приватного права, так і загальної теорії права. На сьогодні, навряд чи можна сказати, що за останні 10 років вітчизняна правова наука просунулася в розробці теоретичних проблем юридичної відповідальності, вирішивши дану проблему. Тому проблема юридичної відповідальності, незважаючи на те, що вона обговорюється протягом декількох десятиріч, не втратила своєї актуальності. Крім питань, що стосуються видів відповідальності та поняття юридичної відповідальності, тут можна виділити більш обґрунтовані питання, що висвітлюють визначення підстав юридичної відповідальності, класифікації видів відповідальності, виділення нових видів відповідальності тощо.

Досягнення мети полягає в тому, щоб довести, що основними критеріями юридичної відповідальності суб'єктів приватного права є характерним задоволення позитивних благ у всьому суспільстві. Відповідно, до приватного права належать норми та принципи, що регулюють правовідносини між фізичними й юридичними особами, які задовольняють переважно індивідуальний інтерес.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок щодо розробки цієї проблематики зробили науковці, С. С. Алексєєв, К. В. Басін, Л. В. Борисова, С. О. Іванова, В. В. Копейчиков, В. О. Котюк, В. В. Лазарєв, М. М. Марченко, Н. М. Оніщенко, Н. В. Теремцова, Ю. С. Харитонова тощо.

На сьогодні залишається чисельна кількість питань щодо юридичної відповідальності, особливості окремих елементів щодо суб'єктів приватного права, як динамічної категорії в теорії права, а також значення юридичної відповідальності, що має важливе теоретичне та практичне значення, залишаються невирішеними й недостатньо вивченими в теорії права та юридичній науці.

Мета статті. Сучасні спроби переосмислити сутність юридичної відповідальності і сформулювати дещо нове, оригінальне визначення поняття юридичної відповідальності в даний час вказують на існування двох тенденцій. В одних випадках відповідальність повністю ототожнюється з санкцією, що застосовується до правопорушника [4], в інших під нею розуміється елемент структури правовідносини, що забезпечує неминучість виконання покладеного на особу зобов'язання, необхідність настання несприятливих наслідків за невиконання (неналежне виконання) суб'єктами права своїх обов'язків і за зловживання правом [7, с. 8] тощо. Крім того, в юридичній літературі, як і раніше, поширена точка зору, прихильники якої не намагаються дати загальне визначення терміну юридичної відповідальності, а розглядають її як складне структурне утворення, що характеризується кількома ознаками або включає декілька компонентів.

Основні результати дослідження. Постановка проблеми. Актуальним напрямком у теоретико-правовій науці є дослідження проблеми щодо особливостей юридичної відповідальності суб'єктів приватного права. Сутність даного дослідження полягає в тому, що, крім галузей в структурі права, юридичні норми можна поділити на дві великі групи: на приватне і публічне право. Розподіл системи права на публічне та приватне є найбільш дослідженим і широко визнаним в юридичній науці. Малодослідженим залишається питання щодо юридичної відповідальності суб'єктів приватного права.

Приватне право – це упорядкована сукупність юридичних норм, які охороняють і регулюють відносини приватних осіб. Публічне ж право утворюють норми, що закріплюють порядок діяльності органів державної влади та управління.

Юридична відповідальність в приватному праві має суттєві відмінності, які дозволяють її виокремити в самостійну юридичну категорію.

Щодо приватної юридичної відповідальності як приватно-правової категорії слід зазначити, що дослідники звернули увагу на дослідження порівняно недавно, розглядаючи особливості юридичної відповідальності суб'єктів публічного та приватного права. Присвячене цій проблемі дослідження занижує оцінку приватно-юридичної відповідальності в порівнянні з публічно-правовою. Так, В. Є. Чиркин зазначає, що відповідальність юридичної особи публічного права в своїй основі має не приватний, а суспільно-правовий характер. Приватноправова відповідальність, якщо вона є, завжди має менш важливе значення [13, с. 27].

Безумовно, інше значення приватноправова відповідальність набуває в галузях приватного права, де й виявляються найбільш обґрунтовані особливі риси та характер даного виду юридичної відповідальності.

1. За джерелами правового закріплення юридичної відповідальності, приватноправова відповідальність відрізняється від публічно-правової тим, що може передбачатися не лише санкціями норм приватного права, а й бути встановленою також і за волевиявленням самих учасників приватноправових відносин, наприклад, сторонами в індивідуальному договорі.

2. Більшість норм приватного права мають диспозитивний характер. Розглядаючи диспозицію норм права, слід зробити висновок, що з норм приватного права диспозитивний характер мають лише ті норми, в диспозиції яких міститься юридична можливість волевиявлення суб'єкта та вплив цього волевиявлення на правову долю правовідносин. Інакше кажучи, правові наслідки ставляться в залежність від поведінки самого учасника правовідносини. Норми-санкції в приватному праві допускають приватне волевиявлення, й застосування до правопорушника юридичної відповідальності здійснюється на розсуд уповноваженого суб'єкта, хоча й в руслі, визначеному публічною владою.

Дане положення ґрунтується на теорії розмежування приватного і публічного права, яка дотримується формального моменту, тобто того, як розподіляється ініціатива захисту права від порушень. Якщо цей захист порушується на вимогу зацікавленої особи, чие право було порушено, то ми маємо справу з приватним правом. Якщо ж порушення норми викликає ініціативу з боку самої держави (в особі її органів), нерідко, крім і навіть проти волі потерпілої особи, то перед нами галузь публічного права [14, с. 8]. У публічно-правових відносинах посадова особа, що має повноваження від імені держави залучити правопорушника до юридичної відповідальності, не може відмовитися або ухилитися від таких дій в силу своїх посадових обов'язків.

У той же час не можна не звернути увагу, що державний примус, примусовий характер притаманні будь-якій санкції, яка є заснованим на правовій нормі примусовим заходом. Однак О. С. Йоффе зазначав, що не будь-яка санкція є мірою юридичної відповідальності. Наприклад, майно вилучається з чужого незаконного володіння в примусовому порядку, в наявності санкція є як наслідок правопорушення. Але така санкція буде відповідальністю тому, що не пов'язана з будь-яким нестатком для порушника, у якого вилучається річ, що йому не належала [5]. Юридична відповідальність завжди тягне за собою певні позбавлення майнового або особистого характеру.

3. Важливою складовою приватно-юридичної відповідальності, а також її різновидів виступає державний примус. Разом з тим необхідно відзначити, що приватноправова спрямованість цієї відповідальності впливає на характер державного примусу. Тобто останнє не в усіх випадках настання юридичної відповідальності застосовується безпосередньо до суб'єкта приватного права з метою змусити його діяти санкцією певним чином. У приватноправових відносинах можливі випадки, коли правопорушник добровільно відшкодовує заподіяну їм шкоду перед потерпілим, що виключає необхідність вдатися до допомоги компетентних державних органів, що виступає від імені держави таку відповідальність на правопорушника.

Зосереджуючи увагу щодо цивільно-правової відповідальності, в якості недоліку її визначення слід зазначити, що саме державний примус залишає за межею цивільно-правової відповідальності добровільне відшкодування боржником збитків кредиторів або сплату компенсації, якщо вони зроблені не під загрозою примусу, а через внутрішню переконаність боржника в необхідності відшкодування збитків, сплати цієї компенсації [6].

Слід зазначити, що приватноправова відповідальність, на відміну від цивільно-правової, як правило, але не завжди має майновий характер, оскільки в деяких випадках полягає у скрутні особистого характеру (наприклад, відповідальність батьків за злісне ухилення від виконання батьківських обов'язків у сімейному праві).

4. Однією з істотних рис, що виділяють приватноправову юридичну відповідальність, є така її риса, за якою один із учасників приватноправових відносин несе відповідальність перед іншим, що впливає з принципу рівноправності, незалежності (автономності) суб'єктів приватного права.

5. Серед особливостей приватно-юридичної відповідальності можна назвати й таку, як відповідність розміру відповідальності наслідків правопорушення (в основному, розміром заподіяної шкоди або збитків). При визначенні меж приватної відповідальності зазвичай виходять з її компенсаційного характеру з метою захистити права потерпілого.

6. У сучасному суспільстві вченими досліджено й надалі досліджуються наступні позиції щодо природи обов'язку, що виникає в межах юридичної відповідальності: позбавлення права, з якого впливає порушений обов'язок; заміна невиконаного обов'язку новим; приєднання до порушеного обов'язку нового. В даному контексті поширеною вбачається позиція в тому аспекті, що реалізація санкцій, не маючи взаємозв'язку із додатковими обов'язками не є юридичною відповідальністю, а лише засобами захисту суб'єктивних прав і забезпечення виконання обов'язків.

Досліджуючи актуальні аспекти примусу до виконання порушених обов'язків заходом відповідальності, автор вважає, що відповідальність передбачає, як покладення додаткових обов'язків, так і державний примус до виконання невиконаних обов'язків. Тобто одне лише є примусовим виконанням невиконаного не визнається відповідальністю [10; 11; 12].

Висновки. Автор повністю розділяє думку вчених, однак якщо розглядати приватне й публічне право окремо один від одного, то перше насамперед охороняє суб'єктивні права та обов'язки, реалізуючи які суб'єкти задовольняють свої особисті інтереси, а публічне право – суб'єктивні права й обов'язки, реалізація яких стосується інтересів суспільства. Тому цілісність права не заперечує відмінність, відособленості відображених інтересів, що ним захищаються.

На нашу думку, основними критеріями в даний час спостерігається деяке зближення приватноправових і публічно-правових засад, оскільки держава (окремі її частини) активно вступають у відносини цивільно-правового характеру, узаконений і широко поширений термін «державні послуги». Проте таке зближення не сприяє їх злиттю. Приватне і публічне право існують об'єктивно, незалежно від визнання чи невизнання такого підрозділу. Разом з тим існує й інша думка, що полягає в тому, що межа між сферами приватного і публічного інтересів суб'єктивна, рухлива і визначається законодавцем. Проте, якщо законодавець буде довільно замінювати приватне право публічним, або навпаки, то це може підірвати суспільний порядок і перешкодити нормальному розвитку держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України // (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua>
2. Басін К. В. Юридична відповідальність: природа, форми реалізації та права людини : автореф дис./ ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2006. – 19 с.
3. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: общие положения. – М. : Статут, 1997. – С. 492.
4. Гражданское право : учеб. – Т. 1. – Изд. 4-е, перераб. и доп. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : Проспект, 1999. – С. 533.
5. Иоффе О. С. Ответственность по советскому гражданскому праву. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1955. – С. 7-8.
6. Кузнєцова Н. Цивільно-правова відповідальність і захист цивільних прав // Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка: за ред. проф. І. Безклубого. – 2010. – Число V.
7. Колосова Н. М. Конституционная ответственность в Российской Федерации: ответственность органов государственной власти и иных субъектов права за нарушение конституционного законодательства Российской Федерации. – М. : Городец, 2000. – С. 8.
8. Малейн Н. С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность. – М. : Юридическая литература, 1985. – С. 134.
9. Оніщенко Н. М. Монізм у праві в контексті сучасного праворозуміння / Н. М. Оніщенко // Держава і право : зб. наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 47. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – С. 3-9.
10. Teremtsova N. The main types understanding to legal liability: the theoretical aspect. // European Perspectives (Politics, Economics, Law). Науково-практичний журнал № 1, 2017. Вид. Спеціалізоване видавництво «ЮНЕСКО СО-ЦІО». – К. 2017. – 180 с. – С.12-18.

11. Теремцова Н. В. Особливості юридичної відповідальності у контексті правомірної та протиправної поведінки: соціологічний аспект. // Соціологія права. Науково-практичний журнал №№ 1-2(7-8), 2014. Вид. Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. – 2014. – 159 с. – С.111-117. Фахове видання.
12. Теремцова Н. В. Проблема існування позитивної відповідальності в умовах сучасного державотворення в Україні // Малий і середній бізнес. Економіко-правовий науково-практичний журнал «Право, Держава, Економіка». – №№ 1-2 (64-65). – 2016. – Вид. навчально-консульт. Центр в Інституті законодавчих передбачень і правової експертизи. – К. 2016. – С. 73-80. – 128с. Фахове видання.
13. Черногор Н. Н. О теоретических проблемах юридической ответственности // Журнал российского права. – 2006. – №5. – С. 36.
14. Чиркин В. Е. Юридическое лицо публичного права // Журнал российского права. – 2005. – С. 27.
15. Шершеневич Г. Ф. Понятие о гражданском праве. – Казань : Типография Казанского Императорского Университета, 1898.

Теремцова Н. В. Особливості юридичної відповідальності суб'єктів приватного права

Проблема юридичної відповідальності в контексті суб'єктів приватного права не в повному обсязі висвітлена на сторінках як вітчизняної, так і зарубіжної юридичної наукової літератури. Проблема юридичної відповідальності, незважаючи на те, що вона обговорюється протягом декількох десятиліть років, не втратила своєї актуальності і в даний час. В статті автор доводить та дає поняття щодо видів відповідальності та поняття юридичної відповідальності.

Ключові слова: держава, суспільство, юридична відповідальність, обов'язок, реалізація санкцій, суб'єктивне право, примус, приватне право, суспільний порядок.

Teremtsova N. V. the features of legal responsibility of private law subjects

In the article, the author proves and gives the concept of types of responsibility and the concept of legal responsibility. The problem of legal liability in the context of private law subjects not fully covered in the pages of both domestic and foreign legal scientific literature. The problem of legal liability, even though it is discussed for several decades, has not lost its relevance now.

Key words: state, society, legal responsibility, duty, implementation of sanctions, subjective law, coercion, private law, public order.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-271-274

УДК 340.134 : 342

*Вікторія Миколаївна Тернавська,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри охорони праці
і навколишнього середовища Київського національного
університету будівництва і архітектури*

МІСЦЕ І РОЛЬ ПРАВОВОГО МОНІТОРИНГУ ТА ПРАВОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В СИСТЕМІ ЗАСОБІВ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

Постановка проблеми. Сучасна правова політика України має низку стратегічних завдань, однак всі вони спрямовані на досягнення загальної мети – модернізації національної правової системи, де правові засоби упорядкування різних сфер життєдіяльності суспільства використовуватимуться задля належного забезпечення законності і правопорядку, умов вільного розвитку особистості та реалізації у повній мірі її конституційних прав і свобод. В той же час, аналізуючи стан правового життя українського суспільства, можна відзначити низьку ефективність юридичного інструментарію. Причина вбачається у невисокій якості правотворчого процесу, який відбувається без належного аналізу стану соціально-економічних відносин, урахування потреб нового постіндустріального суспільства, змін у суспільній свідомості. Відповідно одним із пріоритетних напрямів правової політики, зокрема конституційно-правової політики, має бути удосконален-

ня нормотворчої діяльності органів державної влади та органів місцевого самоуправління. Пошук шляхів удосконалення правотворчого процесу актуалізує питання законодавчого визначення правового моніторингу і правової експертизи як обов'язкових засобів реалізації правової політики держави на стадії проектування нормативно-правових актів та у процесі їх застосування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення проблематики правової політики останнім часом значно активізувалося в українській юридичній науці. Окремі аспекти правової політики висвітлювалися у працях Ю. Шемшученка, В. Тація, В. Селіванова, О. Петришина, О. Скрипнюка, О. Скакун та інших українських правознавців, однак питання застосування правового моніторингу та правової експертизи як засобів формування ефективної правової політики ще не стали окремим, самостійним предметом дослідження в українській юридичній науці. Натомість питання засобів правової політики досліджувалося такими російськими юристами-вченими, як О. Малько, М. Матузов, К. Шундиків, Р. Пузиків, В. Затонський, О. Саломатін та ін. В той же час, дослідження питання правового моніторингу та правової експертизи в аспекті загальної проблематики вітчизняного нормотворчого процесу та нормотворчої техніки набуло систематичного характеру. Серед наукових робіт слід зазначити розвідки з даної тематики таких українських правознавців, як О. Зайчук, О. Богачова, Н. Нижник, Ю. Градова, І. Оніщук, О. Короткова, В. Косович, Г. Рибікова та інших вчених.

Мета статті. Ставимо за мету розкрити суттєві характеристики правового моніторингу та правової експертизи як ефективних засобів правової політики, що сприяють формуванню якісної нормативно-правової бази, й обґрунтувати доцільність запровадження моніторингу та експертизи як обов'язкових стадій нормотворчого процесу.

Основні результати дослідження. Реалізація сучасної правової політики відбувається за допомогою різних засобів – юридичних і неюридичних, які визначаються як діяльність різних державних органів і інститутів громадянського суспільства, спрямована на досягнення цілей правової політики [1, с. 3]. У системі спеціальних юридичних засобів правової політики важливу роль відіграє правовий моніторинг. В юридичній літературі існують різні інтерпретації поняття правового моніторингу, однак, загалом правовий моніторинг визначається як комплекс системних і систематичних дій органів державної влади, місцевого самоуправління, громадських організацій у межах наданих їм конституційних повноважень щодо збору, аналізу й узагальнення інформації про стан законодавства і практику його застосування з метою виявлення їх відповідності запланованому результату правового регулювання та очікуванням суспільства [2, с. 30].

На думку дослідників, об'єктом правового моніторингу мають бути не лише нормативно-правові акти, але і правозастосовні та правоінтерпретаційні акти, що становлять основу правового регулювання суспільних відносин, а також всі інші політико-правові явища в їх діалектичному взаємозв'язку, взаємодії та постійному розвитку [3, с. 6], що зможе сприяти удосконаленню механізму правового регулювання.

Справедливо ставиться питання щодо необхідності вироблення єдиної термінології та критеріїв оцінювання нормативно-правових актів, як результату правотворчості, з урахуванням різноманітності видів та рівнів їх прийняття [4, с. 14]. Критеріями правового моніторингу, на думку дослідників, мають бути, по-перше, задоволення за допомогою права суспільних потреб, соціальних інтересів, прав і законних інтересів громадян та, по-друге, забезпечення власне юридичної якості дії правових принципів і норм, а саме: відповідність вимогам юридичної техніки, відповідність загальноновизнаним міжнародним документам про права людини і громадянина; відповідність конституції, законам та іншим нормативно-правовим актам і нормам суспільної моралі [5, с. 40].

Провідна роль правового моніторингу у процесі творення правової політики полягає, на нашу думку, у його функції надання суб'єкту нормотворчості об'єктивної інформації про потреби правового врегулювання певних суспільних відносин. Необхідна інформація збирається у процесі спостереження за динамікою розвитку соціальних явищ, аналізується та трансформується у конкретні науково обґрунтовані пропозиції на предмет доцільності застосування юридичного впливу на певну сферу суспільних відносин або ж щодо удосконалення змісту діючого нормативно-правового акта задля усунення наявних колізій чи дублювання правових норм, подолання прогалин та прогнозування подальшого розвитку правового життя. Таким чином, моніторингові дослідження сприяють зародженню правових ідей стратегічного характеру, що визначають напрями правового регулювання, та їх матеріалізацію у конкретних правових нормах. Крім того, правовий моніто-

ринг є тим інструментом, завдяки якому стає можливим прозорість процесу правотворення на всіх рівнях влади та реальна участь інститутів громадянського суспільства у формуванні і реалізації правової політики держави.

Найбільш важливим у процесі моніторингу вважається визначення першочерговості проблем правового регулювання, удосконалення організаційно-правових засад методології та технології нормотворчої діяльності і, в першу чергу, законотворчої діяльності [6, с. 52]. Однак, як зауважують дослідники, якщо правовий моніторинг, хоча й поверхнево, проводиться сьогодні щодо законів, то підзаконні акти – акти відомчої нормотворчості, акти органів місцевого самоврядування та акти правозастосовної практики, перебувають поза межами моніторингу [3, с. 9].

Якість нормативно-правових актів зумовлює потребу не лише у правовому моніторингу, але й у проведенні правової експертизи, яка взаємодіє з правовим моніторингом і виступає іншим важливим засобом формування і здійснення правової політики держави. Експертиза – це поглиблений аналіз певного об'єкта, результатом якого є оформлені у відповідному процедурному порядку професійні висновки для забезпечення прийняття правильного рішення з питання, що досліджується [7, с. 219].

Інститут експертизи має відігравати вирішальну роль у забезпеченні законності та техніко-юридичної досконалості проектів нормативно-правових актів [8, с. 103]. З цією метою всі проекти правових актів проходять правову експертизу, науково-правову експертизу, антикорупційну експертизу, гендерно-правову експертизу, експертизу на відповідність законодавству ЄС. Однак саме правова експертиза має дати оцінку відповідності проекту нормативно-правового акта сучасним досягненням вітчизняної та зарубіжної правової науки та юридичної практики, узгодженості положень проекту акта з іншими правовими актами, визначити його соціальну та економічну доцільність, наслідки його реалізації.

Порядок проведення правової експертизи проектів нормативно-правових актів достатньо чітко визначений Методичними рекомендаціями щодо проведення правової експертизи від 21.11.2000 р. [9], яка, між іншим, зазначає особливості та значущість наукової правової експертизи. Однак для удосконалення інституту правової експертизи як засобу правової політики вченими пропонується нормативно закріпити в загальній схемі нормотворчої процедури проведення науково обґрунтованої правової експертизи в якості обов'язкового етапу підготовки нормативно-правових актів, особливо законопроектів як найбільш значимих актів [7, с. 222].

Науково-правова експертиза має вагомe значення у системі засобів правової політики. Така експертиза проводиться різними науковими установами, зокрема, Інститутом держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Науково-дослідним інститутом приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, Науково-дослідним інститутом інтелектуальної власності НАПрН України тощо, які своїми високопрофесійними і науково обґрунтованими висновками підвищують роль науки у формуванні та реалізації правової політики. Діяльність цих інститутів спрямована на вивчення проектів нормативно-правових актів та положень діючого законодавства з метою виявлення прогалин і колізій, визначення суспільної думки щодо повноти забезпечення конституційних прав і свобод громадян нашої держави та захисту їхніх інтересів при реалізації державної політики.

Отже, і правовий моніторинг, і правова експертиза сприяють підвищенню якості нормативно-правових актів, що приймаються, та дозволяють проводити всебічний аналіз фактичного стану законодавчої бази і прогнозування подальшого розвитку національної правової системи, де належним чином мають бути забезпечені і дотримані основоположні права і свободи людини і громадянина.

На даний момент в Україні не врегульовано на законодавчому рівні порядок організації і проведення ані правового моніторингу, ані правової експертизи, тому немає системного і систематичного аналізу проектів нормативно-правових актів, а також чинного законодавства і практики його застосування; здійснюється лише моніторинг заходів щодо реалізації конкретних задач. Зокрема, згідно з наказом Міністерства юстиції України проводиться лише моніторинг стану додержання законодавства про державну реєстрацію нормативно-правових актів [10]. Існує нагальна потреба в урегулюванні моніторингу законодавства та правозастосовної практики шляхом прийняття відповідного закону, в якому пропонується визнати правовий моніторинг однією із стадій нормотворчого процесу [4, с. 42]. В юридичній літературі вже представлено концепцію проекту Закону України «Про правовий моніторинг» українською дослідницею даної проблематики Ю. Градовою [11].

Нехтування прийомами моніторингу та експертизи як засобів аналізу й оцінки результатів нормотворчої діяльності призводить до ступору як самого нормативно-правового акта, так і до гальмування розвитку тих суспільних відносин, які цей правовий акт покликаний врегулювати. Зокрема, Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23.05.2017 р. [12], незважаючи на відповідність стандартам законодавства ЄС, знаходиться саме у такому ступорі внаслідок наявних колізій і прогалин, які створюють підстави для дискреції повноважень посадових і службових осіб, а також для корупції, що грубо порушує законні права та інтереси громадськості та господарюючих суб'єктів [13]. Більше того, вже два роки законодавець не вживає належних заходів для усунення наявних недоліки чинного законодавства з оцінки впливу на довкілля, не прийнято підзаконних актів на виконання положень Закону.

Висновки. Таким чином, правовий моніторинг та правова експертиза є ефективними засобами формування і реалізації правової політики держави, дія яких спрямована на забезпечення належної якості нормативно-правових актів, що приймаються, та їх практичну реалізацію. Крім того, правовий моніторинг має велике значення для демократизації державного управління, поінформованості громадськості про нормативні засади та стан розвитку правового життя, а також для підвищення рівня правосвідомості і правової культури суспільства. Наука конституційного права має активізувати свою роботу у напрямку розробки концепції удосконалення нормотворчого процесу з метою вирішення сучасних проблем розвитку національного законодавства, на підставі якої має бути розроблено відповідний закон, яким передбачатиметься обов'язковість проведення правового моніторингу і правової експертизи як на стадії проектування законних та підзаконних нормативно-правових актів, так і на стадії правозастосування.

Список використаних джерел

1. Пузиков Р. В. Средства реализации правовой политики. Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. 2013. Выпуск 11 (127). С. 1-12. URL : <https://cyberleninka.ru/article/v/sredstva-realizatsii-pravovoy-politiki>
2. Горохов Д. Б., Спектор Е. И., Глазкова М. Е. Правовой мониторинг: концепция и организация. Журнал российского права. 2007. № 5. С. 25-38. URL : <https://cyberleninka.ru/article/v/pravovoy-monitoring-kontseptsiya-i-organizatsiya>
3. Градова Ю. В. Институт правового мониторингу як засіб оптимізації національної системи законодавства: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2012. 20 с.
4. Онищук І. Методологічні принципи моніторингу нормативно-правових актів. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2016. Випуск 63. С. 10-17.
5. Косович В. М. Правовий моніторинг як засіб вдосконалення нормативно-правових актів України. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 3. С. 31-44. URL : http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/03_2012/12kvmvpa.pdf
6. Нижник Н. Р. Правовий моніторинг як необхідна складова законотворчого процесу. Вісник Центральної виборчої комісії. 2014. № 2 (29). С. 50-54. URL : http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2014_2/visnik2_2014_st_16.pdf
7. Малько А. В., Затонский В. А. Правовая политика: основы теории и практики : учебно-методический комплекс. Москва : Проспект, 2015. 352 с.
8. Богачова О. В. Законотворення: теоретико-прикладні аспекти. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2012. 448 с.
9. Методичні рекомендації щодо проведення правової експертизи проектів нормативно-правових актів. Постанова колегії Міністерства юстиції України, Центр правової реформи і законопроектних робіт від 21.11.2000 р. № 41. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va041323-00>
10. Про затвердження Порядку проведення органами юстиції перевірок стану додержання законодавства про державну реєстрацію нормативно-правових актів. Наказ Міністерства юстиції України від 19.01.2012 р. № 93/5. Офіційний вісник України. 2012. № 5.
11. Градова Ю. В. Щодо необхідності розробки та прийняття Закону України «Про правовий моніторинг». Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». Випуск 24. 2017. С. 46-48. URL : <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/10549/10134>
12. Про оцінку впливу на довкілля. Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 29. Ст. 315.
13. Тернавська В. М., Василенко Л. О., Жукова О. Г. Екологізація будівельного законодавства: проблеми теорії і практики. Будівельне право: проблеми теорії і практики [зб. наук. пр.]. Матеріали Другої наук.-практ. конф., (Київ, 6 грудня 2018 р.) / Мін-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т будівн. і архіт-ри та ін. Київ-Тернопіль : «Економічна думка», 2018. С. 103-108.

References

1. Puzikov, R. V. (2013). Sredstva realizacii pravovoj politiki [The means of implementation of legal policy]. Vestnik Tambovskogo universiteta, 11 (127), 1-12 [in Russian]. URL : <https://cyberleninka.ru/article/v/sredstva-realizatsii-pravovoy-politiki>
2. Gorokhov, D. B., Spektor E. I., Glazkova M. Ye. (2007). Pravovoj monitoring: koncepciya i organizaciya [Legal monitoring: concept and organization]. Zhurnal rossijskogo prava, 5, 25-38 [in Russian]. URL : <https://cyberleninka.ru/article/v/pravovoy-monitoring-kontsepsiya-i-organizatsiya>
3. Gradova, Yu. V. (2012). Instytut pravovogo monitoryngu yak zasib optymizaciyi nacionalnoyi systemy zakonodavstva: konstytucijno-pravovyj aspekt [Institute of the legal monitoring as a mean of optimizing the national system of legislation: constitutional and legal aspect]. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Onyshhuk, I. (2016). Metodologichni pryncypy monitoryngu normatyvno-pravovykh aktiv [Methodological principles of monitoring the normative and legal acts.]. Visnyk Lvivskogo universytetu, 63, 10-17 [in Ukrainian].
5. Kosovych, V. M. (2012). Pravovyj monitoryng yak zasib vdoskonalennya normatyvno-pravovykh aktiv Ukrainy [Legal monitoring as a mean of improving the normative and legal acts of Ukraine]. Naukovyj visnyk Lvivskogo derzhavnogo universytetu vnutrishnix sprav, 3, 31-44 [in Ukrainian]. URL : http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/03_2012/12kvmpau.pdf
6. Nyzhnyk, N. R. (2014). Pravovyj monitoryng yak neobxidna skladova zakonotvorchogo procesu [The legal monitoring as the necessary constituent of the lawmaking process]. Visnyk Central'noyi vyborchoyi komisiyi, 2 (29), 50-54 [in Ukrainian]. URL: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2014_2/visnik2_2014_st_16.pdf
7. Mal'ko, A. V., & Zaton'skiy, V. A. (2015). Pravovaya politika: osnovy teorii i praktiki : uchebno-metodicheskiy kompleks [Legal policy: bases of theory and practice : educational and methodical complex]. Moskva : Prospekt [in Russian].
8. Bogachova, O. V. (2012). Zakonotvorennya: teoretyko-prykladni aspekty [Lawmaking: theoretical and applied aspects]. Kamyanez' - Podil's'kyj: TOV «Drukarnya Ruta» [in Ukrainian].
9. Metodychni rekomendaciyi schodo provedennya pravovoyi ekspertyzy proektiv normatyvno-pravovykh aktiv. Postanova kolegiyi Ministerstva yustyciyi Ukrainy 21 lystopada 2000 roku № 41 [Guidelines for the legal examination of draft regulations. Resolution from November 21 2000 № 41] [in Ukrainian]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va041323-00>
10. Pro zatverdzhennya Poryadku provedennya organamy yustyciyi perevirok stanu doderzhannya zakonodavstva pro derzhavnu reyestraciyu normatyvno-pravovykh aktiv. Nakaz Ministerstva yustyciyi Ukrainy 19 sichnya 2012 roku № 93/5 [On approval of the Order of realization by judicial authorities of inspections of the state of compliance of legislation on state registration of normative and legal acts. Order from January 19 2012 № 93/5]. Oficijnyj visnyk Ukrainy, 5 [in Ukrainian].
11. Gradova, Yu. V. (2017). Schodo neobxidnosti rozrobky ta pryjnyattya Zakonu Ukrainy «Pro pravovyj monitoryng» [About the necessity of development and passing the Law of Ukraine «On the legal monitoring»]. Visnyk Xarkivs'kogo nacional'nogo universytetu imeni V. N. Karazina, 24, 46-48 [in Ukrainian]. URL : <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/10549/10134>
12. Pro ocinku vplyvu na dovkillya. Zakon Ukrainy pryiniaty 23 travnya 2017 roku № 2059-VIII [On environmental impact assessment. Law of Ukraine from May 23 2017 № 2059-VIII]. (2017, July 21). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 29, 315 [in Ukrainian].
13. Ternavska, V. M., Vasylenko, L. O., Zhukova, O. G. (2018). Ekologizaciya budivel'nogo zakonodavstva: problemy teorii i praktyky [Ecologization of building legislation : problems of theory and practice]. Construction law: problems of theory and practice: Proceedings of the Second Scientific and Practical Conference (pp. 103-108). – Kyiv-Ternopil : «Ekonomichna dumka» [in Ukrainian].

Тернавська В. М. Місце і роль правового моніторингу та правової експертизи в системі засобів правової політики

Стаття присвячена дослідженню природи юридичних засобів, за допомогою яких формується якісна та ефективна правова політика держави. Аналізуються різні інтерпретації понять «правовий моніторинг» і «правова експертиза». Визначаються способи і прийоми, що застосовуються під час моніторингу й експертизи фактичного стану законодавчої бази, які в сукупності сприяють підвищенню якості нормативно-правових актів та дозволяють проводити всебічний аналіз і прогнозування подальшого розвитку національної правової системи, де належним чином мають бути забезпечені основоположні права і свободи людини і громадянина. Наголошується на шкідливості нехтування прийомами моніторингу та експертизи, оскільки це призводить до ступору дії як самого нормативно-правового акта, так і до гальмування розвитку тих суспільних відносин, які цей правовий акт покликаний врегулювати. Робиться висновок про те, що правовий моніторинг та правова експертиза є ефективними засобами формування і реалізації правової політики держави, дія яких спрямована на забезпечення належної якості нормативно-правових актів, що приймаються, та їх практичну реалізацію. Відзначається значення правового

моніторингу для демократизації державного управління, поінформованості громадськості про нормативні засади та стан розвитку правового життя, а також для підвищення рівня правосвідомості і правової культури суспільства. Пропонується активізувати роботу науки конституційного права у напрямку розробки концепції удосконалення нормотворчого процесу з метою вирішення сучасних проблем розвитку національного законодавства, на підставі якої має бути розроблено відповідний закон, яким передбачатиметься обов'язковість проведення правового моніторингу і правової експертизи як на стадії проектування законних та підзаконних нормативно-правових актів, так і на стадії правозастосування.

Ключові слова: правова політика, конституційно-правова політика, правові засоби, правовий моніторинг, правова експертиза.

Ternavska V. The place and role of legal monitoring and legal expertise in the system of means of legal policy

Modern legal policy of Ukraine has a row of strategic tasks, however all of them are sent to the achievement of general aim – modernizations of the national legal system, where legal means of arrangement of different spheres of activities of society will be used for the sake of the proper providing the legality and legal order, terms of free development of personality and realization in a complete measure his constitutional rights and freedoms.

At the same time, analyzing the state of legal life of Ukrainian society, it is possible to mark low efficiency of legal tools. The reason is seen in not high quality of rule-making process that takes place without the proper analysis of the state of socio-economic relations, consideration of the necessities of new post-industrial society, changes in public consciousness. Respectively, one of the priority directions of legal policy, in particular constitutional and legal policy, there should be an improvement of rule-making activity of public and local self-government authorities. The search of ways of improvement of rule-making process acquires the special actuality of the question of legislative determining and fixing the bendiness of the legal monitoring and legal expertise as effective means of realization of legal policy of the state on the stage of planning the normative and legal acts and also after they have inured.

The article is dedicated to the research of nature of legal means that assist to forming a quality and effective legal policy of the state. The different interpretations of concepts «legal monitoring» and «legal expertise» are analysed. There determined the methods and techniques that are used during the monitoring and expertising the actual state of legislative base, which jointly assist to increasing the quality of normative and legal acts and allow to conduct a comprehensive analysis and prognostication of the subsequent development of the national legal system, where the fundamental rights and freedoms of man and citizen should be properly provided. It is marked on harmfulness of ignoring the techniques of monitoring and expertise because it results in a stupor of action of normative and legal act and inhibits a development of those public relations, which this act is intended to regulate.

There concluded that the legal monitoring and legal expertise are effective means of forming and realizing the legal policy of the states, which aims to ensure the proper quality of normative and legal acts, that are accepted, and their practical realization. The value of the legal monitoring is marked for democratization of state administration, public awareness about normative basis and state of development of legal life, and also for the increasing the level of sense of justice and legal culture of society on the whole.

It is suggested to activate a work of constitutional law science at direction of developing a conception of improving the rule-making process with the aim of solving the modern problems of national legislation development, on the basis of which a corresponding law should be worked out that will provide for the binding nature of legal monitoring and legal expertise both on the stage of planning the legal and subordinate normative and legal acts and on the stage of enforcement.

Key words: legal policy, constitutional and legal policy, legal means, legal monitoring, legal expertise.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-274-279

*Іван Сергійович Чиж,
доцент кафедри журналістики та мовної комунікації
Національного університету біоресурсів
і природокористування України,
заслужений журналіст України*

ЕРА «ІНФОРМАЦІЙНОГО КОМУНІЗМУ»: УСВІДОМЛЕННЯ СЕБЕ ЧИ «НЕПРИТОМНІСТЬ ДУХОВНОСТІ»? КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АКЦЕНТИ ВІДПОВІДІ НА АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ ЧАСУ

Постановка проблеми. Інформаційно-комунікативні процеси визначають нині порядок денний суспільного розвитку як у глобальному, загальноцивілізаційному, так і у локальних (регіональних, національних) вимірах. Причому природа протистоянь, збурень і конфліктів, котрі охопили величезну кількість країн чи не на всіх континентах, може бути різною, однак механізми, інструментарії, що їх організують і надають динаміки, тут спільні.

У Франції, приміром, «жовті жилети» розпочали свою акцію 17 листопада 2018 року спонтанно, як протест проти досить незначного підвищення цін на пальне, проте за цим першим публічним виявом невдоволення прокотилися, хвиля за хвилею, все нові і нові акції протесту. Згодом вони переросли у безлад у самому центрі Парижа, супроводжувалися підпалами, руйнуваннями та мародерством і набрали політичного забарвлення з вимогою відставки президента Франції Е. Макрона. Рух зорганізувався у соціальних мережах і продовжує наростати завдяки блискавично поширюваній інформації. Таким чином, база основа демократії – свобода слова і думки, пряма демократія, конституційно гарантована у праві громадян на протести, на очах у всього світу перетворюється у свою протилежність – диктатуру агресивної меншості.

Аналогічні протести із тим самим «жовтожилетним» антуражем відбулися у Бельгії (Брюссель), Нідерландах (Гаага, Роттердам, Амстердам, Маастрихт та інших містах) і навіть у Польщі, де фермери, зодягнуті у такі ж жилети, блокували важливу магістраль поблизу Варшави, вимагаючи від влади вирішення їхніх нагальних проблем.

Україна має свою непросту історію, коли саме інформація об'єднувала (чи, навпаки, роз'єднувала) суспільство і призводила до серйозних катаклізмів, потрясінь та змін [1, с. 310-315]. Останні ж події, пов'язані з президентськими виборами та їх результатами, які означаємо, як українська «політична голобородьківщина», вимагають особливо пильної уваги і аналізу. У цей політико-публіцистичний термін вкладаємо не обов'язково негативний підтекст. Це – противага суцільськомпрометованій так званій «політичній еліті». Значна частина суспільства таким чином демонструє жорстке несприйняття існуючої соціально-економічної ситуації і засвідчує всезагальне прагнення позитивних змін. Люди готові підтримати екранних, віртуальних «слуг народу», аби позбутися тих, хто реальною політикою робить їхнє життя нестерпним. Таким чином, і у цій ситуації бачимо вирішальний вплив поширюваної інформації, яка, з одного боку змінює суспільну свідомість та моделює поведінку як окремих індивідумів, так і широких суспільних верств, а з іншого – веде до «непритомності духовності».

Саме нагальною потребою правового моніторингу та правової експертизи процесів, в основі яких конституційні права і свободи людини, включно, передовсім, з інформаційними правами, та напрацюванням законодавчих механізмів, найбільш сприятливих для формування і розвитку інформаційного громадянського суспільства, зумовлена актуальність цієї статті.

Аналіз деяких актуальних досліджень та публікацій. Проблеми інформаційних відносин широко і різноаспектно досліджуються науковцями усього світу. Із середини двадцятого століття зародився цілий науковий напрямок, який поступово формується у нову галузь юридичної науки – інформаційне право, а у міжнародному і національних законодавствах, починаючи з конституційних приписів, закладаються норми, у яких серед найважливіших прав і свобод людини – право на свободу слова і думки та інформаційні права.

Українські науковці також досить активно досліджують цю проблематику. Комплексно і ґрунтовно, зокрема, саме в контексті конституційних гарантій інформаційних прав людини і громадянина ця тема розглянута у шеститомному виданні «Інформаційне законодавство: збірник законодавчих актів», де викладені матеріали щодо конституційних засад та основні інформаційні закони багатьох країн світу, передусім, України, а також міжнародно-правові акти в інформаційній сфері [2]. Особливо важливо, що і це видання, і наступні за ним – колективна монографія «Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні» [3] та науково-практичний коментар «Інформаційне законодавство України»[4] – це спільна фундаментальна праця Інституту держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України (НАНУ) та Державного комітету телебачення і радіомовлення України (Держкомтелерадіо), у підготовці якої взяли участь науковці-правники, законотворці, у тому числі й автор цієї статті, кому довелося особисто брати участь у написанні і прийнятті Конституції України, а також фахівці-практики інформаційної сфери.

Колективу авторів (Ю. С. Шемшученко, І. С. Чиж, В. Ф. Погорілко, Т. А. Костецька, І. О. Кресіна, В. О. Горобцов, В. М. Петренко, В. В. Юричко, А. В. Колодюк, Б. А. Кормич, О. В. Соснін) вдалося здійснити дослідження високої якості, а головне продемонструвати такий рівень співпраці фундаментальної науки і конституційного органу державної влади, якої в Україні не було до того, а тим більше немає нині.

Ще одним надзвичайно важливим спільним напрацюванням Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України та Держкомтелерадіо була розробка законопроекту «Про Концепцію державної інформаційної політики», котра охоплювала увесь комплекс інформаційних правовідносин в державі і суспільстві на основі кращого європейського і світового досвіду формування громадянського інформаційного суспільства.

Узгоджуючи проект Концепції, розробники врахували ряд принципових позицій законопроекту «Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України», внесений народним депутатом України Чижем І. С. 12.08.1999 р.[5].

Концепція була результатом пошуку оптимальної моделі розвитку надзвичайно складних інформаційних відносин між громадянами, суспільством і державою, своєрідним начерком проекту кроків до побудови розвинутого інформаційного громадянського суспільства [6, с. 50-85].

Проект Концепції було ухвалено у першому читанні (березень, 2003 рік!). На жаль, пізніше так звані «політичні доцільності» на користь приватного медіамонополізму та на шкоду національним інтересам не дали змоги ухвалити Концепцію в цілому. Подальший розвиток подій засвідчив, що інформаційне законодавство в Україні без чіткого розуміння його засад і основ почало «розсипатися», втрачати існуючий до того динамізм та «форсажність», окремі законопроекти приймаються спорадично, а цілі пласти існуючих норм в раніше

ухвалених законах або вихолощуються часто непродуманими змінами і доповненнями, або, де-факто, не діють.

Тим часом, саме в Україні було прийнято ряд надзвичайно важливих документів, які визначили європейську інформаційну політику останнього десятиріччя. Мова йде про Сьому європейську конференцію міністрів країн-членів Ради Європи (РЄ) з питань засобів масової інформації та комунікативної політики, проведену в Києві 10-11 березня 2005 року [7].

Динамічні процеси і тенденції нинішньої доби, зумовлені інформатизацією та іншими новітніми технологіями, багато в чому визначають суспільний розвиток. Досліджуючи ці явища, доходимо висновку, що саме гуманістичне начало має бути в основі нового суспільства, яке присутньо має означатися, як громадянське інформаційне суспільство з пріоритетом прав і свобод людини над технологіями [8, с. 48-53; 1, с. 310-315].

Метою статті є напрацювання деяких пропозицій до правових механізмів реагування на проблеми і виклики інформаційної доби, котрі є типовими для багатьох країн у процесі формування громадянського інформаційного суспільства.

Основні результати дослідження. Наш час став своєрідною стовідсотковою ілюстрацією популярної ще із 60-х років минулого століття теорії масових комунікацій – філософської концепції, покликаної пояснити новітні інформаційні процеси в суспільстві. Породжена бурхливим розвитком електронних засобів масової інформації, вона базувалася переважно на працях канадського філософа і публіциста Герберта Маршалла Маклюена (1911-1980 рр.), котрий працював професором філософії в університеті м. Торонто. Його знаменита книга «До розуміння засобів масової комуніка-

ції: продовження людини» (1964 р.) [9] враз поставила автора в один ряд з іменами М. Коперника, Ч. Дарвіна, З. Фрейда, чий концепції справили справжній науковий прорив у різних галузях знань. По суті, масова комунікація – це власне процес поширення інформації за допомогою технічних засобів (преса, радіо, телебачення, кінематограф) на численно великі, розосереджені аудиторії.

Теорія масових комунікацій Г. М. Маклюєна включає аналіз типів поширення інформації як рушійних сил історії; процесів «технологічного розширення свідомості» посередництвом аудіо-візуальних мас-медіа; телебачення, як відкривача нової ери комунікації систем, та закладає такі передбачення незворотності трансформації суспільної свідомості, які з плином часу стають ще актуальнішими, ніж півстоліття тому [10, с. 83-85].

Саме Маклюєн означив як еру «інформаційного комунізму» (від лат. «communis» – «спільний») консолідацію людства в одну спільноту. Науково-технічна революція інтенсифікувала нарощування знань, інформація поширюється практично миттєво і проблемою уже є не отримання, а її аналіз, узагальнення і використання якщо не з повним позитивним результатом, то бодай з мінімальними втратами від помилкових установок, нав'язаних шкідливою чи свідомо провокуючою інформацією.

Маклюєн охарактеризував також тенденції розвитку і всякчасного удосконалення комунікаційних систем ерою «технологічного розширення свідомості». Його аргументація: технічні винаходи виникають з практичної потреби людини підсилити якийсь із своїх органів, водночас вони ж призводять до його атрофії від бездіяльності і спричиняють поступове відмирання, своєрідну «ампутацію» людського органу. Аналогічно впливають на людину й новітні засоби масової комунікації (ЗМК), з тією лише різницею, що вплив ефірних способів поширення інформації носить комплексний, синтетичний характер. І наслідки від цього колосальні, адже сучасні ЗМК посилюють не окремі органи, фактично вони розширюють людські почуття й думки, свідомість. На людину тисне такий колосальний масив зовнішньої, часто суперечливої чи й кардинально протилежної за змістом інформації, яку вона не в силі упорядкувати, а її сприйняття, психіка, розум виявляються розбалансованими. Агресивний потік зростаючої інформації призводить до втрати людиною здатності до вибірковості, до опору інформаційній навалі, людина розчиняється у світі абсурду. Вона остаточно заплутується у павутинні інформаційних каналів, а нова інформація лише ускладнює і без того складний навколишній світ.

Справедливість такого твердження Маклюєна важко спростувати, адже сучасне українське телебачення – пряма ілюстрація його теорії. Канали, можливо, за невеликим винятком, у вірнопідданому служінні олігархії добивають свідомість українців політичними ток-шоу, загальна рубрикація контенту яких укладається у брутально-цинічну тезу: СТД («Сам ти дурень!»), а інформаційні випуски у гонитві за сенсаціями цілком підпадають під означення ТСН (телебачення страшних новин), збираючи воедино усе найжахливіше, що трапляється не тільки в Україні, а й в усьому світі. Це формує стійкий логоневроз, страшенну втому від життя, демотивує суспільство, заганяє людину у стан неперехідної тривожності та депресії.

Звісно, Україна не виняток у цій загальносвітовій проблемі. Маклюєн правий, коли стверджує, що в «епоху увімкнутої свідомості» людина весь час перебуває в полі експансивного тиску на неї ЗМК. Це спрощує для зацікавлених політичних сил процес маніпуляції суспільною свідомістю. Паралізуючи свідомість, телебачення призводить до загальної «духовної неприємності». Хіба що варто додати, з огляду на сучасну технологічно ще більш досконалу систему впливу на свідомість із домінуванням Інтернету та конвергентних ЗМК, що знеособленим суспільством легко управляти за допомогою маніпулятивної пропаганди.

Наскільки справедливими і прозорливими виявилися у цій частині передбачення Маклюєна спостерігаємо сьогодні, приміром, в українських суспільно-політичних реаліях. Наділені народом, як носієм суверенітету і єдиним джерелом влади (ст. 5 Конституції України) [11, с. 9], повноваженнями на здійснення своїх функцій в інтересах і на користь громадян, «слуги народні» насправді всякчас виявляють позірну, віртуальну сутність, жодним чином не забезпечуючи елементарних потреб громадян. Фактично це фейкові «слуги» і такі ж їхні діяння, коли, звісно, не йдеться про власні статки, власне збагачення і власне благополуччя. Отож, мовимо тут про реальність, котра перетворюється «у ніщо», несе на собі печать віртуальності. Водночас телевізійні, справді віртуальні «слуги народу» перекочують з екранів у реальну політику, отримуючи шанс на парламентське представництво і навіть на найвищу державну посаду президента. Тобто віртуальність стає реальністю завдяки ЗМК. Суспільство готове підтримати екранну «політичну голобородківщи-

ну», аби позбутися тих у владі, хто не виконує свого конституційного призначення на утвердження України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави (ст. 1 Конституції) [11, с. 7], у якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави(ст. 3 Конституції) [11, с. 7-8].

Створення електронними ЗМК «архетипів свідомості» внаслідок маніпулятивної пропаганди та нав'язування людській спільноті певних ідеологічних стереотипів, кліше, штампів сприйняття дійсності й реакції на події стає глобальним явищем, оскільки, як справедливо стверджував Маклюен, людство перебуває за крок до перетворення на «всесвітнє селище». За великим рахунком, і обрання Д. Трампа президентом США, і британський Brexit (про що говорив світлої пам'яті Стівен Хокінг) [12], і результат українських президентських виборів – однопорядкові явища несприйняття панівних «еліт».

Якими будуть наслідки цього своєрідного «бунту» громадянського інформаційного суспільства у кожному конкретному випадку покаже час. Чи це буде «усвідомлення себе», як вершителя власної долі, чи демонстрацією грубої помилки через «непритомність духовності» – стане зрозумілим невдовзі. Щодо британського досить-таки невдалого «розлучення з Європою», то уже очевидно, що суспільство-родоначальник демократичних традицій помилилося і заплуталося...

А хіба не помилялося уже не раз українське суспільство, виносячи прямо з майданів на державний Олімп людей дрібних, нікчемних чи й просто мародерів, що наживаються «на темноті й нужді людській» (М. Луків)? Відомий поет не помилився: виявляється, можна уміти читати-писати, бути навіть добре освіченим та, надивившись телеекрана чи Інтернету, втратити здатність бачити у розвитку явища і процеси, стати «темним». Якби було інакше, хіба б упала Україна так низько за рівнем і якістю життя людей? І хіба б перетворилися на європейських чорноробів мільйони українців? І отих, реально існуючих у владі, та насправді фейкових своїх «слуг», що «доурядувалися» до такої ганьби, хіба не громадяни України обирали?..

Висновки. Традиція «майданної зміни влади», на щастя, нині переривається вільними демократичними виборами. За свій вибір відповідати будуть самі українці. Проте і цей, і попередні наші уроки, як і світові тенденції загалом, вимагають конституційно-правового запобігання насиллю над свідомістю людини і суспільства, коли технології і пропагандистська маніпуляція інформацією призводять до серйозних потрясінь з непередбачуваними наслідками.

За соціальною сутністю права людини – це не що інше, як певним чином унормована можливість (свобода) [13, с. 17]. Людина, звісно, має право на помилки, так само має право на вибір справедливості у ставленні до неї, має й право бути ошуканою, особливо, коли цього сама й прагне... Однак, правова держава зобов'язана забезпечити як особистість, так і суспільство загалом від свідомо спрямованої інформаційної руйнівної атаки. Адже «у загальних правовідносинах при реалізації норм Конституції особливо наочно виявляється політичний характер обов'язків держави перед особою (зокрема, політичні обов'язки – заборона цензури; жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова; захист інформаційної безпеки тощо). Подібні політичні обов'язки держави перед особою перетворюються в юридичні обов'язки органів державної влади та органів місцевого самоврядування... Закріплення в Конституції права на інформацію означає, що держава бере на себе обов'язок забезпечити це право, яке існує в загальних правовідносинах між державою і громадянином.

Особливо формою реалізації права на інформацію є застосування права. У цьому зв'язку визначальним є не декларативність, а реальний вплив громадської ініціативи на процеси у своїй країні, змістовність конституційно-правових приписів, орієнтованих на становлення інформаційного громадянського суспільства»[1, 313].

Артикулюючи переважно на зовнішній інформаційній експансії, що само по собі є серйозною загрозою українській державності, суспільство якось не помітило іншої, ще більш витонченої, а тому стократ небезпечнішої загрози – внутрішньої повзучої «перекомутації» свідомості інформаційним інструментарієм. Колосальний вплив олігархічних медіа монополій «step by step» підняв одних до вершин популярності, інших – «перемножив на нуль». Післямайданна Україна на цей час, на жаль, ще більше розділена, ніж це було раніше. Є цілком реальною загроза втрати суверенітету і державної незалежності, якщо невідкладно не вжити заходів правового реагування на очевидні і приховані загрози і виклики.

На рівні національному необхідно всебічно удосконалити і осучаснити існуюче інформаційне законодавство. Давно назріла потреба у сучасному законі, який унормовував би суверенні інформаційні права особи, суспільства і держави, збалансувавши їх на пріоритеті прав і свобод людини. Цілком адекватною базою для цього міг би стати доопрацьований відповідно до сучасних реалій проект закону, який пройшов процедуру першого читання у Верховній Раді України [5]. Є необхідність суттєво уточнити ст.17 Конституції України щодо забезпечення інформаційної безпеки, яка нарівні із захистом суверенітету і територіальної цілісності та економічною безпекою є «... найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [11, с. 17], та ухвалити Інформаційний Кодекс на основі ґрунтовної Концепції національної інформаційної політики. Напрацювання такі існують вже не один рік, і їхня актуальна потреба лише зростає.

Та головне – забезпечити конституційну функцію народу, як джерела влади і носія державного суверенітету. Шляхом Всенародного референдуму належить затвердити нову Конституцію України, створити таку систему народовладдя, яка б назавжди усунула олігархічний вплив на формування представницьких органів та розвела бізнес і владу.

Окрім того, мають бути створені бездоганні виборчі механізми, котрі апіорі не допускали б жодних переваг та преференцій будь-кому, передовсім, обмежували монопольне «промивання мізків» медіакорпораціями, що обслуговують олігархат та їхніх висуванців, і жорстко припиняли політичне хабарництво у партіях та найменші спроби підкупу виборців. Необхідно законодавчо закріпити конституційне право виборця не підтримувати жодну кандидатуру, якщо це його воля, внівши відповідні зміни у виборчий бюлетень. Відсутність такої можливості спотворює реальний рівень «довіри-недовіри» до кандидатів на виборні посади, оскільки виборці змушені доводити до стану «недійсного бюлетеня» своє волевиявлення, у разі коли жоден кандидат не отримав їхньої довіри.

Нарешті, що дуже важливо: є нагальна потреба, виходячи з існуючих українських реалій та досвіду, який Україна вже мала, запровадити тритурову систему обрання Президента. На наше переконання, у виборчому законі слід передбачити вихід до другого туру трьох кандидатів з найбільшою підтримкою виборців, якщо ніхто не набере більше половини голосів. За наслідками голосування у другому турі, коли і він не виявить переможця, до третього, підсумкового голосування, допускаються два кандидати з найбільшою підтримкою виборців. Така система, по-перше, розширить правову можливість (свободу вибору) для значного електорального масиву, котрий підтримував різних кандидатів на першому етапі; по-друге, змінює, а то й максимально унеможливить неусвідомлений, маніпулятивний вибір внаслідок застосування інформаційно-пропагандистських технологій та психоемоційного тиску на виборців; по-третє, стане додатковим запобіжником від потрапляння на найвищі державні посади випадкових (чи, щонайвірогідніше, зовсім не випадкових) абсолютно далеких від державного управління людей.

Список використаних джерел

1. Чиж І. С. Конституційне право на поширення інформації як умова формування інформаційного громадянського суспільства. АЛЬМАНАХ ПРАВА. Правова аналітика: доктринальні підходи та галузеві виміри. – Вип. 9. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2018. – 512 с.
2. Інформаційне законодавство : збірник законодавчих актів : у 6 т. / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Чижа. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005.
3. Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Чижа. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. – 384 с.
4. Інформаційне законодавство України : науково-практичний коментар / За ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Чижа. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. 232 с.
5. Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України: проект закону. Внесено народним депутатом України Чижем І. С. 12.08.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.kiev.ua>
6. Чиж І. Україна: шлях до інформаційного суспільства. – К. : Либідь, 2004. – 287 с.
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/doc/DHMM\(2006\)004_en.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/doc/DHMM(2006)004_en.pdf)
8. Чиж І. «Невипадкові випадковості», що змінюють світ: від кібернетики до синергетики (технології, право, особа, суспільство в світлі сучасних інформаційних викликів). – Jurnalul Juridic National: Teorie si Practica (Republica Moldova). – №2(30). – 2018. – 191 с.

9. Маклюен Г. М. Понимание медиа: внешние расширения человека. Пер. с англ. В. Николаева; загл. ст. М. Вавилова. – М. ; Жуковский: КАНОН-пресс-Ц, «Кучково поле», 2003. – 464 с. (Приложение к серии «Публикации Центра фундаментальной социологии»).
10. Чиж І. Теорія масових комунікацій Герберта Маклюена: проекція на сучасні тенденції суспільного розвитку. (Соціокультурні та комунікативні аспекти функціонування мовних одиниць. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції). 29-30 листопада 2018 року. – К. : Міленіум. 245 с.
11. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Офіційне видання. Видавництво Інституту законодавства Верховної Ради України. – Київ, 1996. – 249 с.
12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://lifter.com.ua/3301/Stiven-Hoking-v-ugase-Nastalo-samoe-opasnoe-vremya-dlya-nashey-planeti>
13. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П. М. Рабінович. – Х. : Право, 1997. – 64 с.

Чиж І. С. Ера «інформаційного комунізму»: усвідомлення себе чи «непритомність духовності»? Конституційно-правові акценти відповіді на актуальні виклики часу

Інформаційно-комунікативні процеси визначають нині порядок денний суспільного розвитку як у глобальному, загальноцивілізаційному, так і у локальних (регіональних, національних) вимірах. Причому, природа протистоянь, збурень і конфліктів, котрі охопили величезну кількість країн чи не на всіх континентах, може бути різною, однак механізми, інструментарії, що їх організують і надають динаміки, тут спільні.

У Франції, приміром, «жовті жилети» розпочали свою акцію 17 листопада 2018 року спонтанно, як протест проти досить незначного підвищення цін на пальне. Рух зорганізувався у соціальних мережах і продовжує наростати завдяки блискавично поширюваній інформації. За цим першим публічним виявом невдоволення прокотилися, хвиля за хвилею, все нові і нові акції протесту, які згодом повторилися у багатьох європейських країнах і подекуди набирали агресивного характеру. Таким чином, базова основа демократії – свобода слова і думки, пряма демократія, конституційно гарантована у праві громадян на протести, на очах у всього світу перетворюється у свою протилежність – диктатуру агресивної меншості.

Україна має свою непросту історію, коли саме інформація об'єднувала (чи, навпаки, роз'єднувала) суспільство і призводила до серйозних катаклізмів, потрясінь та змін. А останні події, пов'язані з президентськими виборами та їх результатами, які означаємо, як українська «політична голобородківщина», вимагає особливо пильної уваги і аналізу. Таким чином, і у цій ситуації бачимо вирішальний вплив поширюваної інформації, яка, з одного боку змінює суспільну свідомість та моделює поведінку як окремих індивідуумів, так і широких суспільних верств, а з іншого – веде до «непритомності духовності».

Аналізуючи теорію масових комунікацій Г.М. Маклюена, який означив наш час, як еру «інформаційного комунізму» (від лат. «communis» – «спільний»), що консолідує людство в одну спільноту, аналізуємо українські політико-правові реалії, зокрема щодо конституційно-правового запобігання насиллю над свідомістю людини і суспільства, коли технології і пропагандистська маніпуляція інформацією призводять до серйозних потрясінь з непередбачуваними наслідками, та пропонує шляхи удосконалення деяких норм Конституції України та інформаційного законодавства.

Ключові слова: інформаційно-комунікативні процеси, інформаційне право, конституційні права, громадянське інформаційне суспільство, «інформаційний комунізм».

Chyzh I. The era of «informational communism»: selfawareness or «fainted spirituality»? The constitutional and legal accents of answer on actual time challenges

The information and communication processes nowadays determine the agenda of social development both in the global and in the local (regional, national) dimensions. Moreover, the nature of confrontations, disturbances and conflicts, that involved a huge number of countries throughout almost all the continents, may be different, however, the mechanism and tools, being used to organize and put dynamics in them, are very much common here.

In France, for example, the so called «yellow vests» spontaneously began their action on November 17, 2018, as a protest against rather insignificant fuel prices rise, but this was the first public expression of dissatisfaction causing a cascade of new and new protest actions. Subsequently, they grew into a public mess in the heart of Paris, accompanied by arson, destruction and looting and violence with the requirement of resignation of President of France E. Makron. The movement was organized in social networks and started growing as soon as the information spreaded lightning fast. So, the basis of democracy – the freedom of speech and opinion, a direct democracy, and constitutionally guaranteed right of citizens to protest, – in the whole world's eyes have turned into its opposite, – an aggressive minority's dictatorship.

Similar protests with the same «yellow vest» entourage occurred in Belgium (Brussels), the Netherlands (The Hague, Rotterdam, Amsterdam, Maastricht and other cities) and even in Poland, where farmers dressed in the same vests, blocked an important highway near Warsaw, demanding the authorities to solve their urgent problems.

Ukraine has its own complicated history, with the periods when the information itself united (or, on the contrary, divided) society and led to some serious cataclysms, shocks and crucial changes. And the latest events associated with the presidential elections and their results, which the author names, as Ukrainian «political Holoborodkivshchyna», require a particularly close attention and a deep analysis. The author's political and journalistic terms do not necessarily have all the negative subtext. This phenomenon is rather a counterweight to the severely corrupted so-called «political elite». Thus, a part of society shows a rigid rejection of the existing socio-economic situation and proclaims the desire for positive changes. People are ready to support and select a virtual «People's servants» just to get rid of those politicians who make their lives unbearable. And in this situation we face the crucial influence of distributed information, which, on one hand, changes with public consciousness and simulates the behavior of both individuals and wider social strata, and, on the other hand, leads to «fainted spirituality».

Key words: the information and communication processes, informational law, constitutional rights, civil informational society, informational communism.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-280-286

ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ І ПРАВОВА ЕКСПЕРТИЗА: ПРАКТИЧНЕ ВТІЛЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ

УДК 340

*Костянтин Валерійович Антонов,
заступник завідувача спеціальної кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту
контррозвідувальної діяльності Національної академії
Служби безпеки України, підполковник*

*Дмитро Вікторович Титула,
викладач спеціальної кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту
контррозвідувальної діяльності
Національної академії Служби безпеки України, майор*

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ОХОРОНА» ТА «ЗАХИСТ» ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ

Постановка проблеми, її актуальність, зв'язок із важливими та практичними завданнями. Функціонування інституту державної таємниці регулюється низкою нормативно-правових актів. Для ефективного функціонування вказаного інституту необхідна взаємна узгодженість його понятійного апарату, в тому числі однозначного визначення таких юридичних понять, як «охорона» і «захист» державної таємниці. Відсутність єдиного підходу до розуміння юридичного змісту понять «захист» та «охорона» державної таємниці, негативно впливає на правозастосовну практику. Враховуючі викладене вище, вказана проблема є актуальною, а її вирішення – своєчасним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Питання однозначного тлумачення понять «охорона» та «захист» державної таємниці набули особливої значимості в останні роки в період глибоких соціально-економічних перетворень в Україні, коли, з одного боку, з'являються нові загрози безпеці держави, а з іншого – охорона та захист державної таємниці у державі не завжди здійснюються належним чином. У таких умовах все більшого значення набувають дослідження норм, які регулюють питання, пов'язані з охороною та захистом державної таємниці. Актуальність дослідження обумовлюється тим, що державна таємниця є одним із найважливіших інститутів, що регулює співвідношення інтересів особи, суспільства і держави. Тому важливими є питання охорони та захисту державної таємниці.

Окремі проблеми, пов'язані з тлумаченням термінів «охорона» та «захист» державної таємниці у законодавстві, неодноразово розглядали науковці, зокрема, П. Шумов, В. Тархов, В. Олійник, В. Шлапаченко та інші. Але до сьогодні остаточно не вирішено деякі спірні питання щодо єдиного тлумачення вказаних вище термінів.

Так, П. Шумов у своєму дослідженні вказав, що термін «захист» у законодавстві вживається набагато частіше, оскільки питання захисту найбільш гостро постає у момент порушення чи посягань на права. Він вважає, що саме термін «захист» застосовується для визначення активної протидії порушенню прав і зниження негативних наслідків від певних порушень [1, с. 13-14].

В. Тархов зазначив, що охорона кожного права існує постійно і має на меті забезпечити його здійснення й не допустити його порушення. Тому наявність самого законодавства про державну таємницю вже є свідченням охорони зазначеного інституту. Він стверджує, що потреба вдатися

до захисту порушеного права з'являється лише при його порушенні, запереченні або загрозі порушення [2, с. 259-260].

Відповідно до висновку В. Олійника, при визначенні таких понять як «охорона» та «захист» державної таємниці, має місце діалектика двох категорій: процесу та його результату. У цьому випадку процес – це функціонування системи державної таємниці, а захист – показник її результативності та ефективності. На його думку, терміни «захист» і «охорона» державної таємниці не є взаємозамінними, як це може видатися на перший погляд. Навпаки, заходи захисту є свідченням ефективності охоронної діяльності. А тому, з його точки зору, варто передусім говорити про «захист» державної таємниці як показник результативності та ефективності функціонування системи державної таємниці [3, с. 119-120].

Аналізуючи ці дослідження, слід відмітити, що вони є суперечливими та не дають відповіді на усі проблемні питання трактування понять «охорона» та «захист» державної таємниці.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Розкрити співвідношення понять «охорона» та «захист» державної таємниці, визначити шляхи удосконалення законодавства у вказаній сфері.

Виклад основного змісту статті з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Закон України «Про державну таємницю», який на сьогодні в нашій державі є основним актом, що регулює суспільні відносини, пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, засекречуванням, розсекречуванням її матеріальних носіїв, охорону державної таємниці з метою захисту національної безпеки України.

Відповідно до статті 1 вказаного Закону державна таємниця – це вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою. Охорона державної таємниці – комплекс організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних та оперативних заходів, спрямованих на запобігання розголошенню секретної інформації та втратам її матеріальних носіїв [5]. Оскільки державною таємницею є найважливіші для України відомості у різних сферах її життєдіяльності і витік такої інформації загрожує як окремим сферам державних інтересів, так і національній безпеці України, то охорона і захист її були й залишаються складовою загальною системою забезпечення національної безпеки України.

У Законі України «Про державну таємницю» є розділ IV «Охорона державної таємниці», в якому визначено, що вона в себе включає. Так, у статті 18 Закону України «Про державну таємницю» визначено, що з метою охорони державної таємниці впроваджуються:

- єдині вимоги щодо виготовлення, користування, збереження, передачі, транспортування та обліку матеріальних носіїв секретної інформації;
- дозвільний порядок провадження органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями діяльності, пов'язаної з державною таємницею;
- обмеження оприлюднення, передачі іншій державі або поширення іншим шляхом секретної інформації;
- обмеження щодо перебування та діяльності в Україні іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб, їх доступу до державної таємниці, а також розташування і переміщення об'єктів і технічних засобів, що їм належать;
- особливості здійснення органами державної влади їх функцій щодо органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, діяльність яких пов'язана з державною таємницею;
- режим секретності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, що провадять діяльність, пов'язану з державною таємницею;
- спеціальний порядок допуску та доступу громадян до державної таємниці;
- технічний та криптографічний захист секретної інформації.

У вказаному розділі названого Закону лише один раз у ст. 21 (Режимно-секретні органи) застосовується термін «захист» державної таємниці – у ч. 9: «РСО мають право: д) здійснювати перевірки стану й організації роботи з питань захисту державної таємниці і забезпечення режиму секретності у підрозділах органу державної влади, органу місцевого самоврядування, підприєм-

ства, установи та організації, а також у підвідомчих їм установах та підприємствах, давати відповідні рекомендації;...».

У чинних Кримінальному та Кримінальному процесуальному кодексах України вживається термін «охорона» державної таємниці. Так, у КК України розділ XIV присвячений «Охороні державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації» [6, с. 186]. В статті 517 КПК України вживається термін «Охорона державної таємниці під час кримінального провадження» [7, с. 417].

Як бачимо, в законодавчих актах (Законі України «Про державну таємницю», КК України, КПК України) термін «захист» державної таємниці практично не застосовується. В основному поняття «захист» у вказаній сфері застосовується відносно «захисту» інформації (відомостей), що містять державну таємницю.

Якщо аналізувати міжнародні нормативно-правові акти про співробітництво, які ратифіковані Україною, то у них зустрічаються як термін «охорона» секретної інформації, так і термін «захист» секретної інформації. Наприклад, Законом України № 625-IV (625-4) від 6.03.2003 р. ратифіковано Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Грузії «Про взаємну охорону секретної інформації» [8]. А Законом України № 635-VII (635-17) від 30.10.2008 р. ратифіковано Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Казахстан «Про взаємний захист секретної інформації» [9]. Але у вказаних міжнародних нормативно-правових актах не розшифровуються поняття «охорона» та «захист». В Угоді між Україною та Республікою Білорусь «Про взаємне забезпечення захисту державних секретів», яка ратифікована Законом України № 3000-IV від 19.10.2005 р., визначений термін «захист державних секретів» – прийняття Сторонами відповідно до національного законодавства і цієї Угоди правових, адміністративних, організаційних, інженерно-технічних та інших заходів щодо недопущення несанкціонованого поширення державних секретів та щодо збереження їх носіїв [10]. Як бачимо, виходячи з наведеного вище, в даному випадку законодавець визначив термін «захист державних секретів» ідентично терміну «охорона державної таємниці», який визначений в Законі України «Про державну таємницю».

В законодавстві більшості країн колишнього СРСР (Киргизька Республіка, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан тощо) нормативна термінологія інституту державної таємниці в питанні забезпечення безпеки спирається на захист державної таємниці. Правовий інститут державної таємниці в законодавстві України має свої особливості і в термінологічному плані спирається не на захист, а на охорону державної таємниці.

Аналізуючи спеціальну юридичну літературу, можна зробити висновок про неоднозначність та різноманітність підходів вчених до визначення та співвідношення термінів «охорона» і «захист» державної таємниці.

Так, П. В. Шумов зібрав найвідоміші з них, наголосивши при цьому, що термін «захист» у законодавстві вживається набагато частіше, оскільки питання захисту найбільш гостро постає у момент порушення чи посягань на права [1, с. 12]. Саме термін «захист» застосовується для визначення активної протидії порушенню прав і зниження негативних наслідків від певних порушень. В. А. Тархов зазначає, що охорона кожного права існує постійно і має на меті забезпечити його здійснення й не допустити його порушення [2, с. 259-260]. А отже, можна дійти висновку, що наявність самого законодавства про державну таємницю вже є свідченням охорони зазначеного інституту. Цей науковець наголошує, що потреба вдатися до захисту порушеного права з'являється лише при його порушенні, запереченні або загрозі порушення. На думку О.С. Йоффе, захист і охорона права є синонімами і передбачають застосування до порушника санкцій. Відмінності між категоріями трактуються як суто термінологічні [1, с. 13].

В. М. Шлапаченко з метою відокремлення заходів захисту від заходів охорони застосував критерій «ймовірність реалізації існуючої загрози та підготовка до її відвернення». Така ймовірність, на його думку, властива лише заходам охорони, а заходи захисту (на відміну від охорони) мають місце тоді, коли загрози зі стану ймовірного свого існування переходять до стану «реалізації в конкретних проявах» [4, с. 83]. Використовуючи такий підхід, можна казати про те, що захист є охороною в той час, коли немає атаки. У момент атаки охорона перетворюється на захист.

Вважаємо, тут має місце діалектика двох категорій: процесу та його результату. У цьому випадку процес – це функціонування системи державної таємниці, а захист – показник її результативності та ефективності.

Таким чином, в законодавчому полі України відсутнє єдине розуміння понять «захист» і «охорона» державної таємниці.

На нашу думку, якщо систематизувати праці науковців, можна виділити такі основні підходи до визначення сутності і змісту понять «охорона» і «захист» державної таємниці.

По-перше, це тотожність зазначених понять, визнання їх синонімами, взаємно замінюваними термінами.

По-друге, трактування «охорони» є більш широким поняттям, ніж «захист» державної таємниці. Тобто «захист» є однією з форм «охорони» державної таємниці, що здійснюється при порушенні (загрози порушення) законодавства про державну таємницю. «Охорона» державної таємниці починається з встановлення правового режиму її збереження.

Але пов'язувати «захист» лише із вчиненим правопорушенням недоцільно, оскільки таке тлумачення істотно збіднює зміст «захисту» державної таємниці як правової категорії: «захищати» державну таємницю потрібно не лише у випадку вже вчиненого правопорушення, а й за наявності загрози такого порушення. Поняття «охорона» і «захист» розглядаються в контексті державного примусу.

По-третє, трактування поняття «захист» є ширшим за поняття «охорона». Тобто «охорона» державної таємниці включає заходи щодо недопущення її розголошення. «Захист» державної таємниці направлений не тільки на недопущення її розголошення, а й на оборону в разі посягання на розголошення, і поновлення та відшкодування завданих збитків – у випадку розголошення.

Таким чином застосування цих двох термінів у законодавстві та їх довільне тлумачення науковцями заплутує правозастосовну практику та спричиняє плутанину в термінологічному апараті юридичної науки.

Виходячи з викладеного, вважаємо, що терміни «охорона» і «захист» є різними поняттями за своїм змістом, способами і формами впливу, часом здійснення, а також суб'єктивним складом щодо їх реалізації.

Висновок і перспективи подальших досліджень з теми. Враховуючи викладене вище, слід прийти до висновку, що терміни «захист» і «охорона» державної таємниці не є взаємозамінними. Навпаки, заходи захисту є свідченням ефективності охоронної діяльності. А тому варто передусім говорити про «захист державної таємниці» як показник результативності та ефективності функціонування системи державної таємниці. Зазначене слід відобразити у законодавстві, оскільки функціонування єдиної юридичної термінології в сфері захисту державної таємниці зокрема та в правовій сфері загалом – важливий чинник реформування і гармонізації законодавства.

Головна відмінність термінів «охорона» і «захист» державної таємниці, на нашу думку, полягає у функціональному призначенні, а саме об'єктом захисту є державна таємниця, а охорони – діяльність, яка передбачається законодавством у сфері охорони державної таємниці (порядок допуску та доступу до державної таємниці, порядок надання грифу секретності, правила поводження з секретними документами тощо).

Список використаних джерел

1. Шумов П. В. Соотношение понятий «защита» и «охрана» информационных прав / П. В. Шумов // Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление. – 2013. – № 5. – С. 12-14.
2. Тархов В. А. Гражданское право. Общая часть : курс лекций / В. А. Тархов. – Чебоксары : Чувашское книжное издательство, 1997. – 331 с.
3. Олійник В. Понятійні проблеми інституту державної таємниці / В. Олійник // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2015. – № 4. – С. 129-135.
4. Шлапаченко В. М. Контррозвідувальна діяльність органів Служби безпеки України – основна складова системи збереження державної таємниці // Збірник наукових праць Національної академії СБ України. – 2003. – № 8. – С. 82-85.
5. Закон України № 3855-ХІІ від 21 січня 1994 року «Про державну таємницю». – Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №16. – Ст. 93.
6. Кримінальний кодекс України : зі змінами та доповненнями станом на 11 вересня 2017 / уклад. та підгот. В. І. Тютюгін. – Х. : Право, 2017. – 302 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 2 / Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація та ін. – Х. : Право, 2012. – 664 с.

8. Закон України № 625-IV (625-4) від 06.03.2003 «Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Грузії «Про взаємну охорону секретної інформації». – Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 176.
9. Закон України № 635-VII (635-17) від 30.10.2008 «Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Казахстан «Про взаємний захист секретної інформації». – Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 14. – Ст. 177.
10. Закон України № 3000-IV від 19.10.2005 «Про ратифікацію Угоди між Україною та Республікою Білорусь «Про взаємне забезпечення захисту державних секретів». – Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 5. – Ст. 34.

References

1. *Shymov P. V.* The ratio of concepts of «protection» and «protection» of information rights / P V. Noises // Criminal-executive system: law, economics, management. – 2013. – No. 5. – S. 12-14.
2. *Tarkhov V. A.* Civil law General part: course of lectures / VA Tarkhov. – Cheboksary: Chuvash Book Publishing House, 1997. – 331 p.
3. *Oliyuk V.* Conceptual problems of the institution of state secrets / V. Oliyuk // Scientific journal of the National Academy of Public Prosecutor of Ukraine. – 2015. – No. 4. – P. 129-135.
4. *Shlapachenko V. M.* Counter-intelligence activities of the bodies of the Security Service of Ukraine – the main component of the system of preservation of state secrets // Collection of scientific works of the National Academy of Sciences of Ukraine. – 2003. – No. 8. – P. 82-85.
5. Law of Ukraine No. 3855-XII of January 21, 1994 «On State Secrets», Information from the Verkhovna Rada of Ukraine, 1994, No. 16, Art. 93.
6. *The Criminal Code of Ukraine: with amendments and additions as of September 11, 2017 / form. and preparations. VI Ttiugin. – X. : Right, 2017. – 302 p.*
7. *The Criminal Procedural Code of Ukraine. Scientific and Practical Comment: 2 t. T. 2 / E.M. Blazhivsky, Yu. M. Groshev, Yu.M.Domin, and others ; for community ed . V.Ya. Tatiya, VP Pshonki, AV Portnov. – X. : Right, 2012. – 664 p.*
8. Law of Ukraine No. 625-IV (625-4) dated March 6, 2003 On ratification of the Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government of Georgia «On Mutual Protection of Secret Information», Information from the Verkhovna Rada of Ukraine, 2003, No. 25, p.176.
9. Law of Ukraine No. 635-VII (635-17) dated October 30, 2008 On Ratification of the Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government of the Republic of Kazakhstan «On Mutual Protection of Classified Information», Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2009, No. 14, Art. 177.
10. Law of Ukraine No. 3000-IV of 19.10.2005 On the ratification of the Agreement between Ukraine and the Republic of Belarus «On Mutual Protection of State Secrets Protection» Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine, 1997, No. 5, Art. 34.

Антонов К. В., Титула Д. В. Співвідношення понять «охорона» та «захист» державної таємниці

У статті авторами досліджуються поняття «охорона» і «захист» державної таємниці. Актуальність обраної теми викликана відсутністю єдиного до серед науковців та практиків до розуміння юридичного змісту понять «охорони» і «захисту» державної таємниці.

Автори обґрунтовано дійшли висновку, що в законодавстві немає чіткого тлумачення термінів «охорони» і «захисту» державної таємниці. Така ситуація викликає плутанину в термінологічному апараті юридичної науки.

У зв'язку з викладеним, обґрунтовано наголошується, що терміни «охорона» і «захист» державної таємниці не взаємозамінні. Заходи захисту є свідченням ефективності охорони діяльності, тому варто говорити про «захист державної таємниці», як показник результативності та ефективності функціонування системи державної таємниці. Автори висловлюють думку, що відмінність термінів «охорона і захист» державної таємниці полягає у функціональному призначенні, а саме об'єктом захисту є державна таємниця, а охорони – діяльність, яка передбачає законодавством у сфері охорони державної таємниці.

Ключові слова: державна таємниця, охорона державної таємниці, захист державної таємниці.

Antonov K. V., Tytula D. V. The connecting connection «protection» and «protection» of the state secret

In the article, the author examines the concept of «security» and «protection» state secrets. The urgency of the chosen topic is due to the lack of a single among scientists and practitioners to understand the legal content of the concepts of «security» and «protection» of state secrets.

The authors reasonably came to the conclusion that the legislation does not have a clear interpretation of the terms «security» and «protection» of state secrets. This situation is confusing in the terminology apparatus of legal science.

In connection with the above, it is substantiated that the terms «security» and «protection» of state secrets are not interchangeable. The measures of protection are evidence of the effectiveness of the protection of activities, so we should talk about «protection of state secrets», as an indicator of the effectiveness and efficiency of functioning of the system of state secrets. The author expresses the opinion that the distinction between the terms «security and protection» of state secrets lies in the functional purpose, namely, the object of security is a state secret, and protection – activity, which provides legislation in the field of state secrets.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-287-292

УДК 343

*Олександр Володимирович Василенко,
аспірант відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ДАНИ З СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТЕЖІВ ЯК ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНУ

Як відомо, злочини є в певному сенсі динамічним явищем, яке зазнає значних змін в процесі розвитку людської цивілізації. Оскільки задля покращення якості суспільного життя та раціоналізації різноманітних процесів вчені у різних галузях знань постійно здійснюють все нові і нові наукові відкриття та удосконалення вже існуючих винаходів, видозмінюються і шляхи неправомірної людської поведінки, спрямованої на вчинення злочинів.

Важливим аспектом існування, як фізичних, так і юридичних осіб, є питання фінансової безпеки. З кінця двадцятого століття все більшими темпами зростає кількість фінансових операцій, які здійснюються за допомогою систем електронних платежів. Відповідно все частіше відбуваються злочинні посягання на незаконне заволодіння даними, що оброблюються електронними платіжними системами в процесі їхньої роботи. Разом з тим, можна констатувати, що предмет злочинного посягання у вищезазначеній категорії кримінальних правопорушень, в наукових дослідженнях розглядається в недостатньому обсязі. Зокрема, на нашу думку, в літературі спостерігаються два підходи до дослідження даних систем електронних платежів, як предмета кримінальних правопорушень: 1) «звужений» підхід асоціює предмет злочинного посягання в електронних платіжних системах з поняттям «електронні гроші», не розглядаючи інші категорії даних, таких, як: персональні дані користувачів, дані, що становлять комерційну, службову або державну таємницю тощо; 2) «розширений» підхід розглядає дані системи електронних платежів в контексті ототожнення цього предмета із предметами, які зазвичай є складовими родового об'єкта злочинів, передбачених розд. XVI Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж». На нашу думку, обидва вищезазначені підходи не в повному обсязі відображають характеристику даних систем електронних платежів як предмета злочинного посягання, а саме недостатньою мірою виокремлюють і персоніфікують предмет даних систем електронних платежів як комплексне багатоскладове поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розуміння даних систем електронних платежів як предмета злочинів лежить в площині трьох груп кримінальних правопорушень, а саме: злочинів проти власності, злочинів у сфері господарської діяльності та злочинів у сфері використання електронно-обчислювальної техніки. Найбільш вагомий внесок в її вивчення зробили такі вітчизняні науковці, як П. П. Андрушко, В. І. Борисов, В. К. Гришук, О. О. Дудоров, В. Я. Тацій, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк та ін.

Метою статті є встановлення науково обґрунтованих підходів до розуміння правової природи даних систем електронних платежів як предмета злочину.

Для того щоб дати повну характеристику даних електронних платіжних систем як предмета злочинного посягання, необхідно визначити, факультативною ознакою яких саме об'єктів кримінальних правопорушень вони виступають.

Як влучно зазначив В. О. Навроцький – правильне визначення об'єкта злочину має і своє практичне значення, оскільки помилка у ньому унеможливує здійснення правильної кримінально-правової кваліфікації вчиненого діяння [1, с. 26]. Дані електронно-обчислювальних систем є багатоскладовим предметом злочину, оскільки включають в себе та об'єднують доволі велику кількість різних типів інформації, що відтворюються та використовуються в процесі обробки та виконання операцій в системах електронних платежів.

Як вказував М. Ш. Левіашвілі, науково обґрунтована класифікація об'єктів злочину дозволяє правильно визначити місце конкретного об'єкта в загальній системі суспільних відносин, що є визначальним для точної кваліфікації злочинів [2, с. 95]. Таким чином, вбачається за необхідне провести класифікацію даних електронних платіжних систем як предметів кримінальних правопорушень з урахуванням особливостей родових об'єктів кожного конкретного складу кримінального правопорушення, в якому можуть бути задіяні такі дані.

Предметом злочину в класичній теорії кримінального права визнаються речі матеріального світу, діючи на які, особа посягає на цінності (блага), що належать суб'єктам суспільних відносин [3, с. 127]. Дані систем електронних платежів зазвичай виступають предметом корисливих злочинів, однак, на нашу думку, у зв'язку з високим рівнем кібернетизації суспільного життя, такі дані не є предметом якоїсь конкретної категорії кримінальних правопорушень, а можуть виступати як предмет злочинів, передбачених різними розділами КК України.

Так, дані системи електронних платежів можуть бути предметом таких злочинів, як: шахрайство (ст. 190 КК України), тобто заволодіння чужим майном (в даному випадку електронними грошима або грошовим сурогатом) шляхом обману чи зловживання довірою; незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК України), тобто підробка документів на переказ, платіжних карток чи інших засобів доступу до банківських рахунків, електронних грошей, а так само придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту підроблених документів на переказ, платіжних карток або їх використання чи збут, а також неправомірний випуск або використання електронних грошей. При цьому в тексті КК України роз'яснено, що під документами на переказ слід розуміти як документ в паперовому, так і в електронному вигляді, що використовується банками чи їх клієнтами для передачі доручень або інформації на переказ грошових коштів між суб'єктами переказу грошових коштів (розрахункові документи, документи на переказ готівкових коштів, а також ті, що використовуються при проведенні міжбанківського переказу та платіжного повідомлення, інші). Таким чином, в нормі вказаної статті міститься пряме посилання на електронні документи та електронні гроші, які своєю чергою виступають даними систем електронних платежів.

Іншою категорією кримінальних правопорушень, предметом якої можуть виступати дані системи електронних платежів є злочини, передбачені розділ. XVI КК України, а саме: несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, що призвело до витоку, втрати, підробки, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації або до порушення встановленого порядку її маршрутизації (ст. 361 КК України); створення з метою використання, розповсюдження або збуту, а також розповсюдження або збут шкідливих програмних чи технічних засобів, призначених для несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 361-1 КК України); несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації, створеної та захищеної відповідно до чинного законодавства (ст. 361-2 КК України); несанкціоновані зміна, знищення або блокування інформації, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або несанкціоновані перехоплення або копіювання такої інформації, якщо це призвело до її витоку, вчинені особою, яка має право доступу до такої інформації (ст. 362 КК України); порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів),

автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється, якщо це заподіяло значну шкоду, вчинені особою, яка відповідає за їх експлуатацію (ст. 363 КК України) [4].

Отож розглянемо окремо категорії злочинів, предметом в яких можуть виступати дані систем електронних платежів.

Ряд науковців визначають родовим об'єктом злочинів розд. XVI КК України суспільні відносини у сфері безпеки комп'ютерної інформації і нормального функціонування електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), їх систем та комп'ютерних мереж [5, с. 427].

Якщо проаналізувати підхід до визначення предмета злочинів, що посягають на безпеку використання комп'ютерних систем та на дані систем електронних платежів зокрема, можна констатувати, що практика визначення предметів злочинів цієї категорії в світі є неоднаковою. Відповідно до положень Кримінального кодексу штату Юта (США) під предметом таких злочинів розуміються «відчутні та невідчутні елементи, що поріднені з комп'ютерами, комп'ютерними системами та мережами» [6]. На нашу думку, слід дотримуватися позиції, що в переважній більшості випадків предметом цієї категорії кримінальних правопорушень є нематеріальні дані, які в процесі вчинення правопорушення можуть набувати матеріальної форми (наприклад, зняття готівкових коштів з банкомата тощо), однак, на першочерговому етапі вчинення такої категорії правопорушень безпосереднім предметом злочинного посягання є інформація, що перебуває у віртуальному (цифровому) стані та не має реального відображення в матеріальному світі.

Аналізуючи думки вітчизняних вчених щодо предмета злочинів, передбачених розділ. XVI КК України, можна виокремити декілька позицій з вказаного питання, зокрема А. М. Ришелюк визначає такі предмети злочинного посягання за вказаною категорією як: 1) автоматизовані електронно-обчислювальні машини (комп'ютери, АЕОМ), у тому числі персональні; 2) їх системи; 3) комп'ютерні мережі» [7, с. 583]. В. Г. Гончаренко визначає предмет вказаної категорії злочинів як кілька елементів сфери електронного інформаційного забезпечення життя суспільства: електронно-обчислювальні машини (ЕОМ); програмні матеріали, що забезпечують нормальне функціонування ЕОМ; носії інформації; системи ЕОМ та комп'ютерні мережі [8, с. 871].

Разом з тим можемо констатувати, що всі вищезазначені позиції уникають питання віднесення до безпосереднього предмета злочинів, передбачених розділ. XVI КК України даних в електронному вигляді. На нашу думку, таке упущення з боку вітчизняних науковців є значним прорахунком, адже в деяких випадках саме дані електронних систем (в тому числі і платіжних) виступають безпосереднім предметом злочинного посягання, а комп'ютерна техніка в таких випадках лишається лише побічним інструментом зберігання таких даних і сама по собі не становить цілі вчинення кримінального правопорушення. Невизнання комп'ютерної інформації (даних) окремими фахівцями предметом злочину обумовлено «матеріалістичним» підходом класичної теорії кримінального права до визначення предмета злочину як певних матеріальних цінностей. В той час, комп'ютерні бази даних, дані, що використовуються при обробці та виконанні певних видів операцій, в тому числі операцій в електронних платіжних системах, та інші види інформації в будь-яких операційних системах є предметом віртуальним, тобто умовним, фізично відсутнім, але таким, що може бути відтворений за допомогою спеціальних методів виведення та дешифрування інформації.

Аналізуючи категорії кримінальних правопорушень, предметом яких виступають дані систем електронних платежів, можемо відзначити, що переважну більшість таких протиправних діянь тим чи іншим чином мають корисливу мету. Однак, на відміну від об'єктів матеріального світу (речей), що є традиційними предметами злочинів проти власності, грошові кошти в системах електронних платежів не мають матеріальної форми. Відтак, їх викрадення або підробку (підміну), як правило, важче своєчасно ідентифікувати.

Саме законодавче формулювання системи електронних платежів є, на нашу думку, недосконалим, оскільки в першу чергу Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» (далі – Закон) вживає формулювання системи електронних платежів як державної банківської платіжної системи, що забезпечує проведення міжбанківського переказу через рахунки, відкриті в Національному банку України. Таким чином, Закон встановлює визначення системи електронних платежів як внутрішньої системи НБУ, не наводячи загального визначення системи електронних платежів. Натомість відповідно до п. 1.29 ст. 1 Закону можна відшукати визначення платіжної системи, тобто платіжної організації, учасників платіжної системи та сукупності відносин, що ви-

никають між ними при проведенні переказу коштів [9]. При цьому проведення переказу коштів є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система. Таким чином, діюче законодавство України не дає чіткого (загального) формулювання поняття системи електронних платежів, однак таке поняття може бути визначене в спрощеному вигляді як система зв'язку та взаємодії між клієнтом (фізичною або юридичною особою) та банківською установою, за допомогою якої клієнт має можливість здійснювати банківські операції, використовуючи спеціальне програмне забезпечення.

Характеризуючи корисливі злочини, предметом яких можуть виступати дані систем електронних платежів, варто виокремити особливу категорію даних, яка найчастіше виступає предметом злочинного посягання у зазначеній категорії правопорушень, а саме – електронні гроші. Однією з особливостей електронних грошей є їх поділ на види, що базується на технічному походженні електронних грошей. Залежно від електронного носія останні можуть бути двох видів: електронні гроші на основі карток та електронні гроші, генеровані на жорсткому диску комп'ютера [10, с. 47; 11, с. 400-402; 12, с. 8; 13, с. 480].

Згідно з п. 15.1 ст. 15 Закону електронні гроші визначено як одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу особами іншими, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі. Пункт 1.3 Положення про електронні гроші в Україні, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 4 листопада 2010 р. № 481, дещо звужує трактування та закріплює таке положення: електронні гроші – одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими, ніж емітент, особами і є грошовим зобов'язанням емітента [14]. Аналізуючи наведені визначення, П. С. Берзін виокремлює такі ознаки цього поняття, як: а) за своєю правовою природою електронні гроші становлять собою грошове зобов'язання певної особи, яка здійснює їх випуск, тобто є зобов'язанням боржника сплатити кредиторі певну грошову суму відповідно до цивільного правочину (договору) та на певних підставах, передбачених законодавством України; б) їх матеріальним виразом є одиниця вартості, що зберігається на електронному пристрої у формі певного технічного символу; в) приймаються як засоби платежу [15, с. 13-16]. Запропоновані ознаки дають змогу зробити висновок про те, що електронні гроші мають самостійну економічну цінність, з огляду на це під випуском електронних грошей необхідно розуміти лише зміну форми виразу коштів із готівкових чи безготівкових на відповідні одиниці вартості в електронному вигляді, що зберігаються на електронному пристрої, і навпаки, при погашенні змінюється форма вказаних одиниць вартості з електронної форми на готівкову чи безготівкову, з розрахунку один до одного. Таким чином, під час свого перебування в електронному вигляді електронні гроші можуть відображатися як дані електронної платіжної системи, а відповідно можуть бути предметом певних видів злочинів.

Дефініція поняття «електронні гроші» міститься в Директиві 2009/110/ЄС Європейського парламенту та Ради щодо започаткування та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директиви 2005/60/ЄС та 2006/48/ЄС, яка закріплює, що електронні гроші означають грошову вартість, як представлено у вимозі до емітента, які зберігаються на електронному пристрої, в тому числі магнітному, випускаються для отримання коштів з метою здійснення платіжних операцій та приймаються фізичною або юридичною особою, відмінною від установи-емітента електронних грошей. Таким чином, електронні гроші можна віднести до особливого роду безготівкових грошових коштів, а отже, вони можуть, зокрема виступати предметом злочинів проти власності [16].

Ще одним типом даних електронних платіжних систем, що може виступати як предмет злочину, є різноманітні групи даних в персоніфікованих транзакціях, що містять будь-яку конфіденційну, охоронювану законом інформацію, а саме: банківську, комерційну, державну таємницю, персональні дані клієнта тощо. Крім того, не слід випускати з поля зору типи даних, що являють елементи електронної платіжної системи на програмному рівні, тобто сам по собі програмний код, з якого складається та чи інша електронна платіжна система. Такі дані можуть становити предмет злочинів, пов'язаних із кібернетичною безпекою.

Висновки: 1) Дані систем електронних платежів є багатоскладовим та різноплановим предметом злочинів, що обумовлюється як різною направленістю злочинних посягань за метою, так і неоднорідністю даних систем електронних платежів самих по собі. 2) При характеризованні даних систем електронних платежів як предметів злочину не слід звужувати відповідну категорію до яко-

гось окремого виду або категорії кримінальних правопорушень, оскільки з розвитком технічного прогресу та еволюцією суспільних відносин різноманітні електронно-обчислювальні системи (в тому числі і системи електронних платежів) тісно увійшли до повсякденного життя людини, таким чином, з'явилася досить велика кількість складів кримінальних правопорушень, що тим чи іншим чином зачіпають дані електронно-обчислювальних систем як предмет злочинного посягання.

3) Законодавча база для регулювання систем електронних платежів в Україні має ряд неточностей та прогалин, зокрема не надано загального законодавчого визначення поняття електронної платіжної системи та до кінця не врегульоване питання із правовим статусом такого типу даних, як криптовалюта. Задля удосконалення методик розслідування економічних, господарських, майнових злочинів та злочинів у сфері кібернетичної безпеки слід продовжувати подальшу теоретичну розробку та опрацювання питань, пов'язаних із врахуванням інноваційного технічного прогресу суспільного життя, зокрема щодо правового статусу різних типів даних у електронно-обчислювальних системах (в тому числі і в системах електронних платежів).

Список використаних джерел

1. *Навроцький В. О.* Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації / В. О. Навроцький. – К. : Атіка, 1999. – 464 с. – (Державний університет імені Івана Франка).
2. *Левиашвили М. Ш.* Объект уголовно-правовой охраны и его значение для классификации преступлений / М. Ш. Левиашвили // Уголовно-правовые исследования : сборник, посвященный 80-летию со дня рождения Т. В. Церетели: [Материалы всесоюзной конференции; 2-4 ноября 1983 г., Тбилиси / [Редкол. В. Г.Макашвили (гл. ред.) и др.] / М. Ш. Левиашвили. – Тбилиси : Мецниереба, 1987. – С. 94-103.
3. *Кравцов С. Ф.* Предмет преступления : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.08./Ленинградский государственный университет им. А.А.Жданова. – Ленинград, 1976. – 19 с.
4. *Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – 2001. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv/print>*
5. *Кримінальне право України: Особлива частина: підруч. / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-ге вид., перероб. і доп. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — 544 с*
6. *Utah Criminal Code [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://codes.findlaw.com/ut/title-76-utah-criminal-code/#!tid=NCAC95AD08F7911DBAEB0F162C0EFAF87>.*
7. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 11-ге вид., переробл. та допов. – К. : ВД «Дакор», 2019. – 1384 с.*
8. *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. У 2-х т. / За заг. ред. П.П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – К. : Правова єдність, 2009. – 1588 с.*
9. *Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – 2001. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>*
10. *Махасва О. О.* Підходи до регулювання емісії електронних грошей та їх використання // Вісник Української академії банківської справи. – 2005. – № 2(19). – С. 46-51.
11. *Глуштий А. О.* Електронні гроші та фактори, що визначають їх розвиток // Наукові праці. Економіка. – 2007. – Вип. 59. – С. 115-117.
12. *Івасів Б.* Електронні гроші : можливості, тенденції розвитку та наслідки поширення // Фінансовий ринок України. – 2011. – № 5. – С. 8-9.
13. *Трубін І. О.* Платіжні системи на основі електронних грошей як складова системи електронних платежів : матер. Всеукр. наук.-практ. конфер. до Дня науки [«Проблеми та перспективи розвитку юридичної науки та освіти в Україні»], (Київ, Нац. авіац. універ., 17 травня 2012 року). – К. : Омега-Л, 2012. – С. 479-481.
14. *Положення про електронні гроші в Україні, затверджене постановою Правління Національного банку України від 4 листопада 2010 р. № 481 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – 2010. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1336-10>.*
15. *Берзін П.* Неправомірний випуск й використання електронних грошей, що вчиняються в системах інтернет-розрахунків (проблеми кримінально-правової кваліфікації) / П. Берзін, М. Куцевич // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2013. – № 4 (98). – С. 13-16.
16. *Директива 2009/110/ЕС Європейського Парламенту та Ради щодо започаткування та здійснення діяльності установами - емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директиви 2005/60/ЕС та 2006/48/ЕС [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – 2009. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a18/conv/print*
17. *Закон України «Про Національний банк України» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – 1999. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14>*

References

1. *Navrotskyi V. O.* Teoretychni problemy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii / V. O. Navrotskyi. – Kyiv : Atika, 1999. – 464 s. – (Derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka).
2. *Levyashvyly M. Sh.* Об'єкт уголовно-правової охорони у ехо значення для класифікації проступлень / M. Sh. Levyashvyly // Уголовно-правовые исследования: Сборник, посвященный 80-летию со дня рождения Т. В. Тseretely: [Материалы всесоюзной конференции; 2-4 ноября 1983 г., Тбилиси / [Redkol. V. H. Makashvyly (hl. red.) y dr.] / M. Sh. Levyashvyly. – Tbilysy : Metsnyereba, 1987. – S. 94–103.
3. *Kravtsov S. F.* Predmet prestupleniya: Avtoreferat dySSERTatsyy na soyskanye uchenoi stepeny kandydata yurydycheskykh nauk. 12.00.08./Lenynhradskiy hosudarstvennyi unyversytet ym. A. A.Zhdanova. – Lenynhrad, 1976. – 19 s.
4. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Elektronnyi resurs]* // Ofitsiyniy sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2001. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv/print>
5. *Kryminalne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna : pidruchnyk* / M. I. Bazhanov , Yu. V. Baulin, V. I. Borysov ta in.; Za red. prof. M. I. Bazhanova , V. V. Stashysa, V. Ya. Tatsiia. – 2 he vyd., pererob. i dop. – K. : Yurinkom Inter, 2005. – 544 s
6. *Utah Criminal Code [Elektronnyi resurs]* – Rezhym dostupu : <https://codes.findlaw.com/ut/title-76-utah-criminal-code/#!tid=NCAC95AD08F7911DBAEB0F162C0EFAF87>
7. *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* / za red. M. I. Melnyka, M. I. Khavroniuka. – 11-te vyd., pererobl. ta dopov. – Kyiv : VD «Dakor», 2019. – 1384 s.
8. *Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. U 2-kh t.* / Za zah. red. P. P. Andrushka, V. H. Honcharenka, Ye. V. Fesenka. – K. : Pravova yednist, 2009. – 1588 s.
9. *Zakon Ukrainy «Pro platizhni systemy ta perekaz koshtiv v Ukraini» [Elektronnyi resurs]* // Ofitsiyniy sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2001. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>
10. *Makhaieva O. O.* Pidkhody do rehuliuвання emisii elektronnykh hroshei ta yikh vykorystannia // Visnyk Ukrainskoi akademii bankivskoi spravy. – 2005. – № 2(19). – С. 46-51.
11. *Thustyi A. O.* Elektronni hroshei ta faktory, shcho vyznachaiut yikh rozvytok // Naukovi pratsi. Ekonomika. – 2007. – Vyp. 59. – S. 115-117.
12. *Ivasiv B.* Elektronni hroshei : mozhlyvosti, tendentsii rozvytku ta naslidky poshyrennia // Finansoviy rynek Ukrainy. – 2011. – № 5. – S. 8-9.
13. *Trubin I. O.* Platizhni systemy na osnovi elektronnykh hroshei yak skladova systemy elektronnykh platezhiv : mater. Vseukr. nauk.-prakt. konfer. do Dnia nauky [«Problemy ta perspektyvy rozvytku yurydychnoi nauky ta osvity v Ukraini»], (Kyiv, Nats. aviats. univer., 17 travnia 2012 roku). – K. : Omeha-L, 2012. – S.479-481.
14. *Polozhennia pro elektronni hroshei v Ukraini, zatverdzhene postanovoiu Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 4 lystopada 2010 r. № 481 [Elektronnyi resurs]* // Ofitsiyniy sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2010. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1336-10>
15. *Berzin P.* Nepravomirnyi vypusk y vykorystannia elektronnykh hroshei, shcho vchyniautsia v systemakh internet-rozrakhunkiv (problemy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii) / P. Berzin, M. Kutsevych // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky. – 2013. – № 4 (98). – S. 13–16.
16. *Dyrektyva 2009/110/ES Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady shchodo zapochatkuвання ta zdiisnennia diialnosti ustanovamy - emitentamy elektronnykh hroshei ta prudentsiyniy nahliad za nymy, shcho vnosyt zminy do Dyrektyvy 2005/60/ES ta 2006/48/ES [Elektronnyi resurs]* // Ofitsiyniy sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2009. – Rezhym dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a18/conv/print.
17. *Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnyi bank Ukrainy» [Elektronnyi resurs]* // Ofitsiyniy sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1999. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14>

Василенко О. В. Дані з системи електронних платежів як предмет злочину

У статті відображено проблемні питання оцінки даних електронних платіжних систем як предмета злочину. Проаналізовані основні ознаки предмета як необхідного елемента складу відповідного злочину. Визначено особливості комп'ютерної інформації, як предмета злочинів у сфері банківських платежів. Надано комплексний перелік даних електронних платіжних систем, які можуть виступати як предмет злочину з урахуванням родових ознак кожної конкретної категорії злочинів, де такі дані можуть бути задіяні. Визначено особливі риси таких об'єктів, як «електронні гроші» та «грошові сурогати» як предмета злочину. Одночасно визначено ряд проблемних ризиків чинного законодавства України, які є середовищем для розвитку злочинної діяльності із інформацією з електронних платіжних систем. Підготовлено ряд висновків та рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства України для запобігання даній категорії злочинів.

Ключові слова: дані, інформація, електронні платіжні системи, операційні системи, кібербезпека, злочин, кримінальне правопорушення, предмет злочину, криптовалюта, грошовий сурогат.

Vasilenko O. V. Data on the system of electronic payments as a subject of a crime

The article reflects the problematic issues of evaluating data of electronic payment systems as a crime subject. The main features of the subject as the necessary element of the corresponding crime are analyzed. The peculiarities of computer information as a subject of crimes in the field of bank payments are determined. A comprehensive list of data of electronic payment systems that can act as a crime subject to the generic features of each specific category of crime, where such data may be involved, is provided. Specific features of such objects as «electronic money» and «money surrogates» as the subject of a crime are determined. At the same time a number of problematic features of the current Ukrainian legislation are identified, which are a medium for the development of criminal activities with information from electronic payment systems. A number of conclusions and recommendations have been prepared to improve the current legislation of Ukraine to prevent this category of crimes.

It has been determined that the data of electronic payment systems is a multi-component and diverse subject of crimes, which is conditioned by the different direction of criminal encroachment on purpose, and the heterogeneity of these electronic payment systems by themselves. When describing these electronic payment systems as criminal offenses, the relevant category should not be narrowed down to a particular type or category of criminal offenses, since with the development of technical progress and the evolution of social relations, various electronic computing systems are closely integrated into the everyday life of a person, thus, appeared quite a large number of syllables of criminal offenses, which in one way or another affect the data of electronic computing systems as a subject of a criminal offense. The legislative framework for the regulation of electronic payment systems in Ukraine has some inaccuracies and gaps, in particular, there is no general legal definition of the concept of an electronic payment system, and, to the end, the legal status of such data is not regulated as a cryptographic currency. In order to improve the methods of investigating economic, economic, property crimes and crimes in the field of cybernetic security, further theoretical development and elaboration of issues related to the consideration of innovative technological progress in public life, in particular regarding the legal status of various types of data in electronic computing systems, should be continued.

Key words: data, information, electronic payment systems, operating systems, cyber security, crime, criminal offense, crime subject, crypto currency, money surrogate.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-292-298

УДК 342.5

*Пилип Станіславович Демченко,
аспірант відділу конституційного права
та місцевого самоврядування Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України*

**ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ
ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ
СТРАТЕГІЇ КІБЕРНЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Постановка проблеми. Питання забезпечення кібернетичної безпеки України обумовлено двома об'єктивними факторами. Впровадження сучасних технологічних досягнень науково-технічного прогресу в діяльності органів державної влади призвело до необхідності забезпечення захисту їх критичної інфраструктури, яке полягає у виробленні технічних, та що не менш важливо, юридичних напрямках. Другий фактор. Відповідно наша держава потребує вироблення сталої Стратегії та законодавчої основи кібербезпеки з окресленням найважливіших питань її забезпечення. Втім, враховуючи складність технічної термінології та стрімкого розвитку правовідносин в інформаційній сфері, об'єктивним є завдання необхідності проведення правової оцінки відповідного законодавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання правового моніторингу вітчизняного законодавства неодноразово підіймалося в рамках дослідження юридичної сутності поняття «кібернетична безпека» та захисту інформації у працях вітчизняних спеціалістів з зазначеної проблематики: О. А. Баранов, І. В. Діордіца, Л. В. Єршоміна, Т. А. Костецька, В. А. Ліпкан, В. П. Шеломенцев,

В. М. Фурашев та інші.

Мета статті. Визначити значення правового моніторингу як юридичного засобу вдосконалення вітчизняного законодавства щодо правового регулювання в сфері інформаційних відносин та кіберпростору.

Основні результати дослідження. Перш ніж перейти до дослідження сутності правового моніторингу вітчизняного законодавства в сфері кібернетичної безпеки в рамках національної безпеки України, слід надати оцінку поняттю правового моніторингу в юридичній науці, меті та основним способам застосування. Відповідне націлено на окреслення загальних рис явища «правового моніторингу», які за своєю суттю використовуються при дослідженні конкретного питання, на основі котрого виробляються ефективні шляхи його вирішення.

Моніторинг (від англ. monitoring) – система спостережень, оцінки, прогнозу стану та динаміки будь-якого явища, процесу чи об'єкта з метою контролю, управління його станом, охорони, виявлення його відповідності бажаному результату чи первинним стандартам [1, с. 502]. Наведене енциклопедичне визначення поняття «моніторинг» закріплює загальні ознаки даного явища в ракурсі його використання будь-яких видів діяльності. Необхідно зазначити, що на сьогодні у вітчизняній юридичній науці відсутній єдиний підхід до визначення терміна «правовий моніторинг», оскільки зазначена категорія залежить від конкретної сфери правовідносин чи об'єкта стосовно котрого застосовуються заходи правового моніторингу. Але разом з тим, деякими науковцями подається власне бачення загального визначення «правовий моніторинг». На думку І. Д. Шустака, правовий моніторинг – це основна ланка механізму реалізації правотворчої політики, яка використовує такі інструменти забезпечення високої якості нормативно-правових актів, як соціологічні дослідження, обробку та аналіз статистичних даних, прогнозування і моделювання дії майбутніх законів, комплексну оцінку законопроектів [2, с. 50]. Ю. В. Градова вважає, що правовий моніторинг є злагодженим механізмом, що дозволяє встановити стійкий зв'язок між законодавчою діяльністю та її кінцевим результатом, перш за все, з метою удосконалення і розвитку національного законодавства [3, с. 47].

З наведених вище визначень правового моніторингу можна зробити первинні висновки у тому, що засоби та способи реалізації спрямовані на забезпечення аналізу нормативно-правової бази в державі з метою виявлення правових недоліків, які суттєво можуть вплинути на застосування конкретного нормативно-правового акта. У даному разі мету правового моніторингу нормативно-правових актів необхідно розглядати, з одного боку – як засіб підвищення ефективності нормативно-правових актів (тактична складова), а з іншого – підвищення ефективності роботи механізму всього правового регулювання (стратегічна) [4, с. 47]. Забезпечення перевірки нормативно-правового акта, в першу чергу, грає велику роль для можливості його чіткого використання при регулюванні суспільно-правових відносин.

Переходячи до розгляду застосування правового моніторингу загроз кібернетичній інфраструктурі виборчого процесу, першочергово необхідно зазначити чинники, які призвели до необхідності утворення комплексного забезпечення кібернетичної безпеки виборчого процесу в Україні, як у технічному, так і нормативно-правовому напрямках. Одним із прикладів використання органами державної влади сучасних інформаційних технологій можна назвати проведення виборчого процесу із застосуванням комп'ютерних пристроїв та електронно-автоматизованих систем, які покликані забезпечити ефективне функціонування баз даних виборчого процесу, передачу даних та підрахунок голосів виборців. Разом з тим світова практика свідчить про необхідність забезпечення якісного нормативно-правового закріплення протистояння сучасним викликам та загрозам у зв'язку з активним використанням електронних технологій задля втручання у виборчий процес.

Одними з таких прикладів можна назвати хакерські атаки типу «відмова в обслуговуванні» в М'янмі напередодні парламентських виборів 2010 року, які призвели до збою у роботі мережі «Інтернет». На даний момент не встановлено звідки виконувався підрив функціонування мережі (деякими західними експертами з питання кібернетичної безпеки наводяться факти, що дана атака носила зовнішній характер в інтересах правлячої з 1988 року військової хунти з використанням сучасних військових потужностей даної держави в кібернетичній сфері. Як результат – більшістю держав світу дані вибори були визнані фіктивними, а сама хакерська атака – однією з найпотужніших за останні 10 років [5].

Також прикладом втручання у виборчий процес можна назвати хакерську атаку на штаб демократичної партії США у липні 2016 року, який протягом місяця зазнав втручання до серверів

від кіберзлочинців, результатом котрого стали три зломи бази даних партії, а також розголошення електронного листування між демократами, даних щодо виборів до Конгресу, а також отримання доступу до програм обробки даних після атаки на сервер Національного комітету демократичної партії [6]. Через місяць подібних атак зазнав штаб республіканської партії, але через захищеність як державними службами, так і приватними компаніями, основної мети дана атака не досягла, хоча певним чином вказується, що основним завданням було створити збій у електронній системі республіканців [7]. Крім того, останніми даними розслідувань, вказується про хакерські атаки на 39 штатів у день голосування. Основною метою даної атаки було зламування програмного забезпечення виборчого процесу, а також отримати доступ до бази даних списків виборців [8]. Дані події вказують на той факт, що в Сполучених Штатах одразу після завершення виборчих перегонів 2016 року почалася розробка нових методів та стратегічних підходів щодо захисту національної кібернетичної безпеки в сфері захисту критичної інфраструктури виборчого процесу. Разом з тим стає очевидним, що можливість впливу на виборчий процес шляхом інформаційних технологій у веденні нового типу кібернетичного протистояння в сучасному світі.

Зазначені приклади свідчать про необхідність розроблення Україною ефективної та гнучкої Стратегії кібернетичної безпеки, яка покликана в першу чергу давати чітку характеристику існуючим та перспективним ризикам, загрозам та викликам її кібернетичної інфраструктури. Реалізація зазначеного забезпечить можливість розробки підвідомчих актів органів, які, засновуючись на нормах положень системи національного законодавства в сфері кібернетичної безпеки, оптимізують використання сучасних комп'ютерних технологій та електронних систем і мереж.

Але разом з тим на сьогодні існує проблематика формулювання термінологічних основ, принципів, окреслення завдань та повноважень суб'єктів забезпечення безпеки України в кібернетичному просторі. Це пов'язано фактичною відсутністю чіткого юридичного визначення, якими апелює кіберпростір.

Наразі в вітчизняній науці існує низка визначень, які ґрунтуються на технічній специфіці та націлені на правове обґрунтування відповідної термінологічної бази. Розглядаючи розуміння самого терміна «кібернетична безпека», досить вдалим можна назвати визначення ряду вітчизняних дослідників. На думку О. А. Баранова, пропонує визначати термін «кібербезпека» як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави в умовах використання комп'ютерних систем та/або телекомунікаційних систем [9]. В. М. Фурашев визначає поняття «кібернетична безпека» як стан здібності людини, суспільства і держави щодо запобігання та уникнення спрямованого. В першу чергу – несвідомого, негативного впливу (управління) інформації [10, с.166]. Дані визначення характеризуються зазначенням технічної та соціально-інформаційної складових реалізації інформаційної політики та Стратегії кібербезпеки України. Разом з тим нерідко буває, коли законодавець уникає окреслення відповідних категорій у конкретній правовій нормі, утворюючи таким чином розбіжності з об'єктом правового регулювання.

На сьогодні нормативна база в сфері забезпечення кібернетичної безпеки складається з: Конституції України від 28.06.1996 р., Законів України: «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р; «Про інформацію» від 02.10.1992 р., «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 05.07.1994 р., «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 р., Указу Президента України «Про рішення РНБО від 06.05.2015 р., «Про стратегію національної безпеки України» від 26.05.2015 р. № 287/2015, Указу Президента України «Про рішення РНБО від 02.09.2015 р., «Про нову редакцію Воєнної доктрини» від 24.09.2015 р. № 555/2015 р., Указу Президента України «Про рішення РНБО від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України» від 15 березня 2016 року № 96/2016 та інших нормативно-правових актів.

Особливу увагу з відповідного нормативно-правового масиву регулювання правовідносин в сфері кіберпростору слід приділити Закону України «Про основи кібернетичної безпеки України» № 2163-VIII від 05.10.2017 року. Особливість цього Закону полягає у закріпленні ст. 1 категоріального апарату в сфері забезпечення кібернетичної безпеки в Україні, а відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 1 кібербезпека визначається як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпро-

сторі. Також необхідно вказати, що концепція забезпечення кібернетичної безпеки України в зазначеному Законі полягає у її забезпеченні побудови національної системи кібернетичної безпеки, в основу котрої покладені реалізація управлінських та технологічних підходів щодо її реалізації державою в інформаційному, економічному, політичному, військових напрямках. Важливою рисою Закону України «Про основні засади забезпечення кібернетичної безпеки України» від 05.10.2017 р. є визначення основних засад забезпечення інтересів людини та громадянина, суспільства та держави, закріплення повноважень органів державної влади, підприємств, установ та організації в сфері забезпечення кібернетичного простору України (ст. 5); принципів забезпечення кібернетичної безпеки України (ст. 7); основних об'єктів, які складають критичну інфраструктуру України (ст. 6); закріплює положення щодо національної системи кібернетичної безпеки України (ст. 8) [11].

Прийняття відповідного Закону є результатом багаторічної праці законодавця, який привів до прийняття фахового нормативно-правового акта щодо основних напрямків забезпечення кібернетичної безпеки України.

Разом з тим на сьогодні існує критика щодо нормативно-правового формулювання деяких положень відповідного Закону. До такого прикладу можна навести закріплення термінів в п. 7 та п. 11 ч. 1 ст. 11 Закону «кіберпростір» та «кіберзагроза» для котрих наразі не існує загального юридичного визначення, що на думку Л. В. Єршоміної, призводить до відсутності термінологічної єдності [12, с. 70-71]. Як зазначає І. В. Діордіца, недоліки категоріального апарату Закону не дозволяють у практичній діяльності: 1) визначити ознаки та індикатори з метою об'єктивної оцінки існуючих, реальних та потенційних загроз та небезпек у національному сегменті кіберпростору України; 2) унеможливлення визначення структурно-функціональних найбільш ефективних заходів забезпечення кібернетичної безпеки в рамках кібербезпекової політики; 3) чіткого визначення переліку компетенції суб'єктів кібернетичної безпеки [13, с. 295]. На думку В. П. Шеломенцева, нечітке формулювання понятійного апарату у сфері забезпечення кібернетичної безпеки не дозволяють визначити ознаки та об'єктивно оцінити основні загрози у національному сегменті кіберпростору та визначити найбільш ефективні підходи для забезпечення кібернетичної безпеки, що передбачає чітке окреслення завдання та функції суб'єктів кібернетичної безпеки [14, с. 313].

На основі аналізу деяких положень Закону України «Про основи кібербезпеки України» від 07.10.2017 р. необхідно вказати на відсутності чіткого законодавчого формулювання технічної термінології, яка використовується для окреслення явищ та процесів в сфері кіберпростору. На думку Т. А. Костецької, така відсутність узгодженого категоріально-понятійного апарату, неналежна увага цієї проблеми науковців та законодавця до відповідної проблематики є наслідком низької законодавчої техніки, яка веде до нечітко сформульованого законодавства направлено на врегулювання інформаційних правовідносин [15, с. 279].

Зазначивши основні проблематичні риси формулювання нормативно-правових основ щодо регулювання правовідносин в сфері реалізації політики кібернетичної безпеки, необхідно зазначити, що у даному випадку застосування правового моніторингу необхідно розглядати в ракурсі засобу вдосконалення та оцінки вітчизняного законодавства при його розробці чи внесенні поточних змін.

В аспекті розвитку сучасних інформаційних правовідносин та наявності все більш перспективних загроз та ризиків кібернетичної безпеки України, доцільним є застосування наступних підходів перевірки нормативно-правових актів:

забезпечення чіткого формулювання юридичних понять щодо термінології, пов'язаної із забезпечення кібернетичної безпеки на основі впливу сучасних інформаційних технологій.

Проведення характеристики стану розвитку соціально-інформаційних відносин в суспільстві.

Утворення оптимальної системи законодавства, яка окреслює основні напрямки забезпечення реалізації стратегії кібернетичної безпеки України на основі вищезазначених підходів.

Оцінки поточного стану реалізації положень щодо забезпечення кібернетичної безпеки з урахуванням існуючих та перспективних загроз та ризиків.

Висновки. Значення правового моніторингу у дослідженні вітчизняного законодавства в сфері реалізації політики кібернетичної безпеки полягає у прямій перевірці правових положень, завдання котрої націлені на визначення неточностей законодавчої техніки щодо визначення понять, якими апелює сфера кібернетики, окреслення об'єкта кібернетичної безпеки, кола суб'єктів забезпечення кібернетичної безпеки та їх завдань.

Список використаних джерел

1. *Тихомирова Л. В.*, Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия. Изд. 5-е, доп. и перераб. / Под ред. М. Ю. Тихомирова. – М., 2007. – 972 с.
2. *Шустак І. Д.* Правовий моніторинг: застосування прогностичного методу // І. Д. Шустак // Філософські та методологічні проблеми права. – 2014. – №2. – С. 47-57.
3. *Градова Ю. В.* Щодо необхідності розробки та прийняття Закону України «Про правовий моніторинг» / Ю. В. Градова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Серія «Право». Вип 24. – 2017. – С. 46-48.
4. *Арзамасов Ю. Г.*, Наконечный Я. Е. Концепция мониторинга нормативно-правовых актов : моногр. / Ю. Г. Арзамасов, Я. Е. Наконечный. – М. : Изд. «Юрлитинформ», 2011. – 208 с.
5. *Кибервойны XXI века: самые громкие случаи применения кибернетического оружия* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kommersant.ru/doc/2729773>
6. *Штаб Клинтона подтвердил хакерскую атаку на свою сеть* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://easaily.com:8080/ru/news/2016/07/30/shtab-klinton-podtverdil-hakerskuyu-ataku-na-svoyu-set>
7. *Хакеры взломали компьютерные сети предвыборного штаба Трампа и других республиканцев* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.newsru.com/world/19aug2016/hack.html>
8. *Атаки российских хакеров во время выборов в США затронули 39 штатов LB.Ua* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://lb.ua/world/2017/06/13/368948_ataki_rossiyskih_hakerov_vremya.html
9. *Баранов О. А.* Про тлумачення та визначення поняття «кібербезпека» / О. А. Баранов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ippi.org.ua
10. *Фурашев В. М.* Кібернетичний та інформаційний простір, кібербезпека та інформаційна безпека: сутність, визначення, відмінності / В. М. Фурашев // Інформація і право. – 2012. – № 2. – С. 162-169.
11. «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» : Закон України від 05.10.2017 року із змінами та доповненнями станом на 08.07.2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55657
12. *Єршоміна Л. В.* Напрями удосконалення законодавства України у сфері кібербезпеки: термінологічний аспект / Л. В. Єршоміна // Інформаційна безпека: виклики і загрози сучасності : зб. матеріалів науково-практ. конф. (5 квіт., 2015 р., м. Київ) Київ : НВЦ НАСБ України, 2013. – 416 с.
13. *Діордіца І. В.* Адміністративно-правове регулювання кібербезпеки України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07, Зап. нац. ун-т, 2018. – 521 с.
14. *Шеломенцев В. П.* Правове забезпечення системи кібернетичної безпеки України та основні напрями її удосконалення / В. П. Шеломенцев // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2012. – Вип. 1. – С. 312-320.
15. *Костецька Т. А.* Категоріально-понятійні аспекти чинного законодавства України у сфері інформаційних відносин / Т. А. Костецька // Альманах права. – 2011. – Вип. 2. – С. 278-281.

References

1. *Tikhomirova L.V.*, Tikhomirov M.Yu. Yuridicheskaya entsiklopediya. Izdaniye 5-e, dopolnenoye i pererabotanoeye / Pod red. M. Yu. Tikhomirova. – M., 2007. – 972 s.
2. *Shustak I. D.* Pravovyi monitorynh: zastosuvannia prohnostychnoho metodu // I. D. Shustak // Filosofski ta metodolohichni problemy prava. – 2014. – №2. – S. 47-57.
3. *Hradova Yu.V.* Shchodo neobkhdnosti rozrobky ta pryiniattia Zakonu Ukrainy «Pro pravovyi monitorynh» / Yu. V. Hradova // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina, Seryia «Pravo». – Vyp. 24. – 2017. – S. 46-48.
4. *Arzamazov Yu. G.* Nakonechnyy Ya. E. Kontsepsiya monitoringa normativno-pravovikh aktov : monogr. / Yu. G. Arzamasov, Ya. E. Nakonechnyy // M., Izd. «Yurlitinform», 2011. – 208 s.
5. *Kibervoyny XXI veka: samyye gromkiye sluchai primeneniya kiberneticheskogo oruzhiya.* Retrieved from: <https://www.kommersant.ru/doc/2729773>
6. *Shtab Klinton podtverdil khakerskuyu ataku na svoyu set'.* Retrieved from: <http://easaily.com:8080/ru/news/2016/07/30/shtab-klinton-podtverdil-hakerskuyu-ataku-na-svoyu-set>
7. *Khakery vzlomali kompyuternyye seti predvybornogo shtaba Trampa i drugikh respublikantsev.* Retrieved from: <http://www.newsru.com/world/19aug2016/hack.html>
8. *Ataki rossiyskikh khakerov vo vremya vyborov v SShA zatronuli 39 shtatov.* Retrieved from: https://lb.ua/world/2017/06/13/368948_ataki_rossiyskih_hakerov_vremya.html
9. *Baranov O. A.* Pro tлумachennia ta vyznachennia poniattia «kiberbezpeka» / O. A. Baranov. Retrieved from: <https://ippi.org.ua>.
10. *Furashev V. M.* Kibernetychnyi ta informatsiinyi prostir, kiberbezpeka ta informatsiina bezpeka: sutnist, vyznachennia, vidminnosti / V. M. Furashov // Informatsiia i pravo. – 2012. – № 2. – S. 162-169.

11. «Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy»: Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 roku iz zminamy ta dopovnenniamy stanom na 08.07.2018 roku Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55657.
12. Yeromina L.V. Napriamy udoskonalennia zakonodavstva Ukrainy u sferi kiberbezpeky: terminolohichniy aspect / L. V. Yeromina // Informatsiina bezpeka:vyklyky i zahrozy suchasnosti: zb. materialiv naukovo-prakt. konf. (5 kvit., 2015 r., m. Kyiv) Kyiv : NVT's NASB Ukrainy, 2013. – 416 s.
13. Diorditsa I. V. Administratyvno-pravove rehuliuвання kiberbezpeky Ukrainy / I. V. Diorditsa //dys. ... d.iu.n : 12.00.07, Zap. nats. univ., Zaporizhzhia, 2018. – 521 s.
14. Shelomentsev V. P. Pravove zabezpechennia systemy kibernetichnoi bezpeky Ukrainy ta osnovni napriamy yii udoskonalennia / V. P. Shelomentsev // Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka). – 2012. – Выр. 1. – S. 312-320.
15. Kostetska T. A. Katehorialno-poniatiini aspekty chynnoho zakonodavstva Ukrainy u sferi informatsiinykh vidnosyn / T. A. Kostetska // Almanakh prava. – 2011. – Выр. 2. – S. 278-281.

Демченко П. С. Правовий моніторинг вітчизняного законодавства в сфері реалізації Стратегії кібернетичної безпеки України

Стаття присвячена дослідженню ролі правового моніторингу як засобу дослідження нормативно-правових актів в сфері кібернетичної безпеки України. Розкрито загальні сутність та ознаки поняття «правовий моніторинг», роль правового моніторингу як методу дослідження та оцінки законодавства України як на стадії розробки, так й при характеристиці вже діючих правових норм. Важливість необхідності використання правового моніторингу як методологічного засобу вдосконалення існуючого законодавства представлена в ракурсі дослідження законодавства в сфері кібернетичної безпеки у зв'язку з всебічним впровадженням застосування сучасних інформаційних технологій в житті особи, суспільства, держави. В рамках дослідження підіймається проблематика наявності деяких законодавчих прогалин в Законі України «Про основні засади кібербезпеки України» від 07.10.2017 року, в основі котрих полягає відсутність єдності юридичної техніки формулювання категоріального апарату, заснованого на технічній термінології, на котрою апелює сфера кібернетики та інформатики. З окресленої проблематики наводяться підходи щодо проведення правового моніторингу, націленого на виявлення та усунення неточностей у системі нормативно-правових актів в сфері забезпечення кібернетичної безпеки в Україні.

Ключові слова: правовий моніторинг, законодавство, кібернетична безпека.

Demchenko P. S. Legal monitoring of domestic legislation in the field of palalization of the strategy of Ukraine's cibernetic security

This article is devoted to the study of the nature and objectives of the legal monitoring of Ukrainian legislation in the implementation of cyber security policy. The relevance of the topic is explained by the unprecedented in the whole history of mankind the increased role of modern achievements of science and technology – modern information technologies (computer equipment, electronic – automated systems, communication networks, etc.), which in general affect the development of the life of an individual, society, state and the whole world.

In this regard, the role of the need to create a legislative framework in the sphere of legal regulation of the use of modern information technologies, one of the components of which is the implementation of the cyber security of Ukraine, is growing. As an example of a significant threat to the critical infrastructure of Ukraine, the current practice of external interference in the electoral process using computer equipment and networks is shown.

But together with this, the practical implementation of ensuring cyber security requires an essential approach to clearly consolidate the terminological base, which is based on concepts inherent in the science of cybernetics and the information sphere, the distribution of powers of public authorities, the definition of functional areas and tasks in implementing cyber security modern information component of the national security of Ukraine.

That is why it is necessary to conduct preliminary legal monitoring of legislation in the sphere of the implementation of the cyber security policy of Ukraine in order to comply with the existing modern legal relations in the information sphere and to use the high-precision achievements of scientific and technological progress.

Today, the problem of the formulation of regulations for ensuring cyber security, which is enshrined in the Law of Ukraine «On the Basics of Cyber Security of Ukraine» dated 10.07.2017, received ambiguous criticism and requires its review and reform. In this case, it will be relevant to use methods of legal monitoring of the evaluation of draft amendments to this regulatory act, in accordance with the proposed levels of evaluation of the preparation of changes.

Thus, the opinion is given that the essence of legal monitoring of legislation in the field of ensuring the cyber security of Ukraine is to ensure the verification of its compliance with a specific area of legal relations, which, due to its specific nature, requires comprehensive preparation and verification of legal norms.

Key words: legal monitoring, legislation, cyber security.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-298-303

УДК 347.73+351.9(477)

*Наталія Карлівна Ісаєва,
старший науковий співробітник відділу проблем
державного управління та адміністративного права
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук, доцент*

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

Постановка проблеми. Належна організація і правове забезпечення здійснення фінансового контролю в державі завжди є актуальною проблемою для розробок як вчених, так і практиків, оскільки фінансовий контроль є не лише важливою частиною державного контролю, але від його ефективності значною мірою залежить дотримання законності в усіх сферах діяльності держави.

Крім того, фінансовий контроль повинен бути дієвою складовою комплексу антикорупційних заходів, які здійснює держава в сучасний період свого розвитку як одне з найгостріших завдань, без вирішення якого неможлива побудова сучасної демократичної європейської країни.

Причому зазначене стосується організації та правового забезпечення здійснення як державного, так і недержавного фінансового контролю в Україні.

Характеризуючи особливості фінансового контролю, необхідно враховувати, що, в першу чергу, йому притаманні всі головні особливості державного контролю в цілому. Фахівцями державний контроль розглядається як одна з важливих функцій державного управління.

Зокрема, як зазначає О. Ф. Андрійко, контроль є важливою частиною державного управління і традиційно розглядається як одна із основних його функцій. Він органічно пов'язаний з іншими функціями управління і як стадія, етап присутній при реалізації кожної із них, але вже як допоміжна дія, що спрямована на перевірку попередньо виконаних основних дій і відповідності їх завданням і функції.

Сутність державного контролю як функції управління полягає у аналізі об'єктивної і достовірної інформації щодо ситуації у відповідній сфері, перевірці стану виконання управлінських рішень, покладених завдань та установлених нормативних приписів, нагляді за дотриманням норм і встановлених стандартів [1, с. 5].

Державний контроль стосується всіх сфер діяльності держави. Без належної перевірки всіх владних рішень держави, органів місцевого самоврядування їх посадових осіб, уповноважених на виконання своїх керівних та управлінських обов'язків, без перевірки дотримання виконання вимог та правил, визначених нормативно-правовими актами, є неможливим належне функціонування всіх елементів складного державного механізму.

Основні результати дослідження. Як зазначають В. Б. Авер'янов та О. Ф. Андрійко контроль, як невід'ємна складова управління призначений для підвищення його ефективності і здійснення в межах, визначених правовими нормами. А отже, і сама система державного контролю, як і система його органів, будується у тісному зв'язку із потребами забезпечення державного управління [2, с. 22].

О. Ф. Андрійко справедливо вважає, що аналіз існуючої практики поділу контролю на його види показав, що якогось єдиного установленого правила не існує. В залежності від того, які властивості чи стан якого явища викликають значний інтерес, такий вид контролю чи сукупність видів застосовують для його забезпечення.

Різноманітні види контролю, що на сьогодні існують на практиці, можна класифікувати за:

- суб'єктами, що здійснюють контроль;
- за характером контролю;
- обсягом контрольних повноважень;
- сферами контролю;
- характером відносин суб'єкта контролю з підконтрольними об'єктами та ін.

Різні види контролю мають свою специфіку, характерні відмінності, що визначаються у завданнях, у способах, формах здійснення контролю. Усі види державного контролю тісно пов'язані між собою, можуть накладатися, перетинатися, доповнювати один одного, здійснюватися у різному об'ємі, з різних позицій та характеру дій [3, с. 9].

Фінансовий контроль визначається різними авторами з урахуванням його особливостей в залежності від суб'єктів, які його здійснюють, об'єктів контролю і певною мірою з урахуванням форм і методів його здійснення.

Достатньо повним є визначення фінансового контролю Л. А. Савченко, яка зазначає, що фінансовий контроль – це діяльність державних органів, недержавних організацій, самих господарюючих суб'єктів чи їх структурних підрозділів, фізичних осіб, наділених відповідними повноваженнями чи правами, що спрямована на забезпечення законності, фінансової дисципліни, раціональності в ході мобілізації, розподілу і використання фінансових ресурсів.

У свою чергу, як вважає цей автор, публічний фінансовий контроль – це регламентована правовими нормами діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, інших публічних суб'єктів і недержавних організацій, господарюючих суб'єктів чи їх структурних підрозділів, фізичних осіб наділених відповідними повноваженнями чи певними правами, що спрямована на забезпечення законності, обґрунтованості під час формування публічних фондів коштів, надходження коштів у відповідні фонди, законності й ефективності їх розподілу, перерозподілу і використання, а також законності, ефективності управління державним та комунальним майном [4, с. 43-44].

З зазначеним цілком можна погодитись з огляду на комплексний підхід до розуміння фінансового контролю водночас з диференціацією і розмежуванням конкретних видів фінансового контролю, а саме на: фінансовий контроль державний і недержавний, а також публічний фінансовий контроль, як комплексний вид фінансового контролю.

Органи, які здійснюють фінансовий контроль, складають розгалужену систему органів. По-перше, це органи загальної компетенції: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, а на місцях органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації. Конституцією України та чинним законодавством вони наділені достатньо широкими повноваженнями у сфері фінансового контролю. По-друге, це органи спеціальної компетенції, які також можна поділити на дві групи: органи, які здійснюють як керівні, так і контрольні функції у фінансовій сфері, і органи, які здійснюють лише контрольні функції. До першої групи належить Міністерство фінансів України, Державна казначейська служба, Державна фіскальна служба.

З урахуванням рекомендацій Міжнародного валютного фонду та завдань, визначених Середньостроковим планом пріоритетних дій Уряду до 2020 року, Кабінет Міністрів України схвалив з доопрацюванням постанову № 1200 від 18 грудня 2018 р. «Про утворення Державної податкової служби України та Державної митної служби України».

Відповідно до зазначеної постанови Державна податкова служба України та Державна митна служба України створюються шляхом реорганізації Державної фіскальної служби України.

Державна податкова служба є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра фінансів і який реалізує державну податкову політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску на державне соціальне страхування, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску.

Державна митна служба є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через міністра фінансів і який реалізує державну митну політику, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування митного законодавства.

Державна податкова служба та Державна митна служба є правонаступниками прав та обов'язків реорганізованої Державної фіскальної служби у відповідних сферах діяльності.

Державна фіскальна служба продовжує здійснювати свої повноваження та виконувати функції до завершення здійснення заходів з утворення Державної податкової служби та Державної митної служби [5].

Розмежування податкової і митної служби є цілком виправданим, проте, слід зауважити, що митна сфера має свою особливу специфіку, пов'язану із забезпеченням економічної безпеки держави і здійсненням, насамперед, митного контролю і, як частину цього контролю, фінансового в обсязі,

який є необхідним для забезпечення ефективності і повноти саме митного контролю. Тому, на наш погляд, більш доцільним було б відновлення в Україні Державного митного комітету України, як окремого державного органу, підпорядкованого безпосередньо Кабінету Міністрів України і координуючого свою діяльність з Державною податковою службою і Міністерством фінансів.

До другої групи органів спеціальної компетенції, що здійснюють державний фінансовий контроль, належать органи Державної аудиторської служби, уповноважені Кабінетом Міністрів України, Рахункова палата, яка здійснює від імені Верховної Ради України парламентський контроль. До цієї категорії слід також віднести здійснення внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту, який забезпечується відповідно розпорядниками бюджетних коштів та підрозділами внутрішнього аудиту установ.

У цьому контексті обґрунтованою є позиція В. М. Герашука щодо призначення фінансового контролю. Зокрема, він зазначає, що призначення фінансового контролю в тому, що він виконує статистично-аналітичну функцію як у масштабі усієї держави, так і в межах відповідного господарюючого суб'єкта, що дозволяє бачити загальну картину господарювання, прогнозувати, планувати та корегувати господарську, фінансову та іншу діяльність. З цієї позиції фінансово-господарський контроль, що проводиться в Україні, класифікується залежно від структур, які його здійснюють, та розподіляється на два види: державний (здійснюється державними органами) та недержавний (здійснюється недержавними утвореннями) [6, с. 87-93].

Органи, які здійснюють державний контроль у сфері фінансової діяльності, мають спільну мету, але кожен із них виконує свої завдання для досягнення цієї мети [7, с. 32].

Тому надзвичайно важливим є забезпечення координації діяльності органів, які здійснюють фінансовий контроль.

Координація фінансового контролю повинна забезпечувати запровадження нових підходів до здійснення фінансового контролю та його дієвості, ефективності, доцільності; створення єдиного правового поля для розвитку системи фінансового контролю, єдиних підходів до проведення спільних і скоординованих контрольних заходів і здійснення інших функцій контролюючими суб'єктами, наприклад, експертно-аналітичної; оптимізацію організаційних структур фінансового контролю; узгодження функцій усіх контролюючих суб'єктів і концентрацію їхніх зусиль на пріоритетних напрямках контролю; мінімальне втручання у фінансову, господарську та іншу діяльність підконтрольних суб'єктів і максимальну ефективність контрольних заходів; підвищення фахового рівня працівників контролюючих суб'єктів. Це потребує розробки відповідного механізму координації фінансового контролю, закріплення його у відповідних нормативно-правових актах [8, с. 98].

Водночас справедливим є висновок Л. Попової, що великий обсяг обліково-аналітичної інформації та контрольних процедур, залучення до їх обробки значної техніки обумовлює необхідність розширення сфери діяльності фінансово-господарського контролю і слід забезпечити розподіл праці органів контролю за функціональними принципами. При цьому різномірна обліково-аналітична інформація про фінансово-господарські операції підприємницьких структур контролюється односторонньо, що не може забезпечити глибоке дослідження всіх сторін їх діяльності.

Висновок. Тому для того, щоб фінансовий контроль мав ефективний вплив на роботу підконтрольних структур, доцільно розширити сферу його діяльності та проводити його об'єднаними зусиллями всіх контролюючих служб державного, відомчого та позавідомчого рівнів, більш чітко з'ясувати мету і завдання контролю, планувати і координувати його роботу, визначати терміни її виконання та складати проміжні програми для вирішення окремих завдань [9, с. 121].

При цьому, на наш погляд, загальну координацію здійснення фінансового контролю в державі доцільно покласти на Міністерство фінансів України, в структурі якого необхідно створити відповідний підрозділ та визначити його функціональні обов'язки.

Список використаних джерел

1. Андрійко О. Ф. Державний контроль: теорія і практика: наукова доповідь. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 1999.
2. Авер'янов В. Б., Андрійко О. Ф. Виконавча влада і державний контроль. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 1999.
3. Андрійко О. Ф. Державний контроль: теорія і практика: наукова доповідь. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 1999.

4. *Савченко Л. А.* Правові основи фінансового контролю: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2008.
5. *Про утворення Державної податкової служби України та Державної митної служби України: постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1200.*
6. *Геращук М.* Ознаки, функції та система фінансового контролю в Україні // Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2002. Вип. 4.
7. *Авер'янов В. Б., Андрійко О. Ф.* Виконавча влада і державний контроль. Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 1999.
8. *Савченко Л. А., Зима Д. Л.* Правові проблеми координації фінансового контролю. Київ: Вид-во Київського міжнар. ун-ту, 2008.
9. *Попова Л.* Класифікація фінансово-господарського контролю // Публічне право. 2018. № 1 (29).

References

1. *Andriyko O. F.* Derzhavnyi kontrol: teoriya i praktyka: nayk. dopovid. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V. M. Korezkoogo NAN Ukrainy, 1999.
2. *Averianov V. B., Andriyko O. F.* Vykonavcha vlada i derzhavnyi kontrol. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V. M. Korezkoogo NAN Ukrainy, 1999.
3. *Andriyko O. F.* Derzhavnyi kontrol: teoriya i praktyka: nayk. dopovid. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V. M. Korezkoogo NAN Ukrainy, 1999.
4. *Savchenko L. A.* Pravovi osnovy finansovogo kontroly: navch. posibnyk. Kyiv: Urinkom Inter. 2008.
5. *Pro ytvorennia Derzhavnoi podatkovoi slyzhby Ukrainy ta Derzhavnoi mytnoi slyzhby Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.12.2018 r. № 1200.*
6. *Gerazchuk M.* Oznaky, fyunkcii ta systema finansovogo kontroly v Ukrainy // Derzhavne bydivnyctvo ta misceve samovradyvanniy. 2002. Vyp. 4.
7. *Averianov V. B., Andriyko O. F.* Vykonavcha vlada i derzhavnyi kontrol. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V. M. Korezkoogo NAN Ukrainy, 1999.
8. *Savchenko L. A., Zyma D. L.* Pravovi problemy koordynacii finansovogo kontroly. Kyiv: Vyd-vo Kyivskogo mizhnar. un-tu, 2008.
9. *Popova L.* Klyasyfikacia finansovo-gospodarskogo kontroly // Pyblichne pravo. 2018. № 1 (29).

Ісаєва Н. К. Напрями вдосконалення фінансового контролю в Україні: організаційно-правові засади

У статті розглядаються організація та деякі правові питання фінансового контролю в Україні на сучасному етапі розвитку держави. Характеризується співвідношення та особливості державного контролю та фінансового контролю, їх мета та призначення. Окреслюються особливості реорганізації органів, які здійснюють фінансовий контроль з метою вдосконалення їх діяльності. Звертається увага на необхідність забезпечення координації фінансового контролю та закріплення у нормативно-правових актах відповідних обов'язків державних органів.

Ключові слова: фінансовий контроль, державний контроль, система органів фінансового контролю, координація фінансового контролю.

Isayeva N. K. Areas of improvement of financial control in Ukraine: organizational and legal principles

The article deals with the organization and some legal issues of financial control in Ukraine at the present stage of state development. The relations and peculiarities of state control and financial control, their goal and destination are described. The features of the reorganization state bodies that carry out financial control are specified with the aim of improving their activities. Attention is drawn to the need to ensure coordination of financial control and consolidation in the regulatory acts of the respective responsibilities of state bodies.

The author stresses that financial control should also be an effective component of the complex of anti-corruption measures implemented by the state in the modern period of its development as one of the most acute tasks, without positive resolving of which it is impossible to construct a modern European country. Moreover, this refers to the organization and legal support for the implementation of both state and non-state financial control in Ukraine.

Taking into account the considerable branching of the system of state bodies that carry out financial control, it is proposed that the general coordination of its implementation be put on the Ministry of Finance of Ukraine, within the structure of which the relevant unit will be created and its functional responsibilities defined.

Key words: financial control, state control, system of financial control bodies, coordination of financial control.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-304-307

УДК 341.96:347.65

Юрій Валентинович Корнєєв,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Навчально-наукового юридичного інституту

Іванна Олегівна Коваль,
студентка Навчально-наукового юридичного інституту
Національний авіаційний університет

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКОВИХ ВІДНОСИН В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Постановка проблеми. У міжнародному приватному праві важливе місце посідає інститут спадкування. Саме перехід прав та обов'язків спадкоємцю від спадкодавця за наявності іноземного елемента є причиною виникнення міжнародних спадкових відносин. Разом з тим виникає потреба як матеріально-правового, так і колізійного їх регулювання. Держави здійснюють правове регулювання спадкових відносин відповідно до національного законодавства, тому з'являються колізії між матеріально-правовими нормами різних держав, а це в свою чергу ускладнює правове регулювання міжнародних спадкових відносин.

Іноземний елемент в спадкових відносинах виявляється в тому, що спадкодавець, всі спадкоємці або деякі з них можуть бути громадянами різних держав, проживати в різних країнах, а також успадковане майно може перебувати в різних державах. Вивчення та аналіз колізійних норм є актуальним питанням, зокрема і для України, адже все частіше багато українців мігрують у інші країни і після смерті залишають спадщину, що вже нажита за час перебування за кордоном. Також актуальність вивчення колізійних питань підтверджується і тим, що заповітів складається дуже мало і іноді єдиним способом розподілу майна спадкодавця є спадкування за законом і тут постає питання застосування права якоїсь певної держави, адже коло спадкоємців за законом у правових системах різних держав відповідно різниться. Колізії законодавств у сфері спадкового права виникають тоді, коли окремі питання спадкування отримують неоднакове закріплення в праві різних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання міжнародного спадкового права досліджували такі вчені, як О. В. Ракул, О. О. Кармаза, О. І. Нелін, О. Є. Кухарєв, Г. К. Дмитрієва, О. В. Альошина, а також багато інших, зокрема, іноземців.

Метою статті є аналіз колізійних норм в системі джерел правового регулювання спадкування за законом в міжнародному праві та їх значення для регулювання спадкових відносин з іноземним елементом, а також дослідження спадкового права зарубіжних країн.

Основні результати дослідження. Відповідно до ст. 1216 ЦК України спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) [1].

У багатьох країнах норми, що регулюють спадкові відносини, знаходять своє відображення у цивільних кодексах. Наприклад, Німецьке Цивільне Уложення 1896 року містить книгу V «Спадкове право»; Цивільний кодекс Франції 1804 року містить відповідні положення стосовно спадкування у книзі III «Про різні способи набуття права власності», а саме Титул I «Про спадкування» та Титул II «Про дарування між живими та про заповіти».

Також, окрім титулів, кодексів та статутів, відносини спадкування можуть регулюватися спеціально прийнятими окремими законами (Іспанія). Неможливо не помітити, що в результаті рецепції римського права спадкове право, особливо в континентальній Європі, характеризується спільністю рис. Відмінним від такого порядку є система спадкування в країнах англоамериканської правової сім'ї, що насамперед пов'язано з провідною роллю судового прецеденту в цих державах [2].

О. Є. Кухарєв зазначає, що реалізація права спадкування дає змогу забезпечити перехід майна, що належало померлому, до інших осіб. Зміст права спадкування включає в себе не лише мож-

лівість набувати у власність майно спадкодавця (можливість спадкувати), а й можливість для власника майна розпорядитися ним на випадок смерті (можливість заповідати) [3, с. 256].

Іноземний елемент під час спадкування виявляється в тому, що за кордоном перебуває спадкове майно або спадкодавець чи спадкоємець (останні можуть мати громадянство іншої країни). У таких ситуаціях учасникам спадкових правовідносин, органам нотаріату та суду недостатньо знати матеріально-правові норми щодо спадкування, які діють в окремих країнах, їм необхідно також враховувати норми права, які застосовуються до спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом.

Вважаємо, що через різноманітність правових систем в деяких випадках виникають колізії. Це пов'язано з тим, що різні країни можуть мати різну систему регулювання процесу спадкування. Регулювання спадкових відносин з іноземним елементом у міжнародному приватному праві здійснюється двома шляхами: застосуванням колізійної норми й норми національного матеріального права, до якої вона відсилається, та використанням норм, що містяться в міжнародних договорах держав. Таким чином, для врегулювання зазначених відносин застосовуються два методи регулювання: колізійний та матеріально-правовий.

Колізію в міжнародному спадкуванні слід визначити як таку правову ситуацію, в якій відносини по спадкуванню пов'язані з двома чи більше національними системами права, що здатні їх регулювати шляхом взаємодії [4, с. 189].

Колізійні норми у сфері міжнародного спадкування залежно від видів спадкування можна диференціювати, зокрема, на колізійні норми у сфері: спадкування за законом та спадкування за заповітом. Тому залежно від предмета спадкових відносин колізійні норми можемо розподілити на: колізійні норми щодо спадкування рухомого майна; колізійні норми щодо спадкування нерухомого майна; колізійні норми щодо спадкування інших майнових прав та обов'язків.

О. О. Кармаза зазначає, що у праві України для врегулювання спадкових відносин з іноземним елементом перевага надається колізійному методу, який є методом непрямого регулювання зазначених відносин і полягає у виборі правопорядку, якщо врегулювати ці відносин «прагнуть» правопорядки двох або більше держав [5, с. 20].

Можна погодитися з думкою науковця, хоча Закон України «Про міжнародне приватне право» чітко не визначає, які саме колізійні норми необхідно застосовувати щодо спадкування за законом. У ст. 70 даного Закону лише зазначено, що спадкові відносини регулюються правом держави, у якій спадкодавець мав останнє місце проживання, якщо спадкодавцем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він був.

Можна вважати, що здатність особи до спадкування, черговість прийняття спадщини, розмір частки у спадщині будуть визначатися правом держави, де спадкодавець мав останнє місце проживання [6].

Для громадян України, які проживали за кордоном та померли і залишили спадщину у країні перебування, процедура спадкування такого майна спадкоємцями регулюється Положенням про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України [7], а також законодавства країни перебування за місцем відкриття спадщини, тобто останнього місця проживання померлого спадкодавця чи знаходження майна, яке входить до об'єктів спадщини.

Вибір правопорядку, тобто права держави, що буде застосовуватися до регулювання питань спадкування, є дуже важливим. Зазвичай, такий вибір права робиться, спираючись на принцип громадянства спадкодавця, або на принцип його місця постійного проживання.

В Україні спадкоємці за законом одержують право на спадкування по чергово. Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття, крім випадків, встановлених статтею Цивільного кодексу України (ст. 1258 Цивільного кодексу України).

Черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування може бути змінена нотаріально посвідченим договором зацікавлених спадкоємців, укладеним після відкриття спадщини.

У першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки (ст. 1261 Цивільного кодексу України).

У другу чергу право на спадкування за законом мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері (ст. 1262 Цивільного кодексу України).

У третю чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько та тітка спадкодавця (ст. 1263 Цивільного кодексу України).

У четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше п'яти років до часу відкриття спадщини (ст. 1264 Цивільного кодексу України).

У п'яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення (ст. 1265 Цивільного кодексу України) [1].

Закон України «Про міжнародне приватне право» чітко не визначає, які саме колізійні норми необхідно застосовувати щодо спадкування за законом. У ст. 70 даного Закону лише зазначено, що спадкові відносини регулюються правом держави, у якій спадкодавець мав останнє місце проживання, якщо спадкодавцем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він був [6].

Виходячи із змісту цієї норми, можна вважати, що здатність особи до спадкування, черговість прийняття спадщини, розмір частки у спадщині будуть визначатися правом держави, де спадкодавець мав останнє місце проживання. Проте у законодавстві України чітко не визначено, що необхідно розуміти під останнім місцем проживання

У Європейських країнах спадкові правовідносини регулюються нормами кодифікованого законодавства, цивільними кодексами, окремими законами. Розглянемо приклади правого регулювання процесу спадкування в деяких країнах.

У Швейцарському цивільному кодексі законодавець виділяє три парантели (групи родичів): низхідні родичі, тобто пряма лінія споріднення; батьки спадкодавця і за певних умов їх низхідні; дід і баба спадкодавця та їх низхідні. Родичі, які належать до наступної парантели, закликаються до спадкування лише за умови відсутності родичів попередньої парантели. Особливе місце серед спадкоємців посідає той з подружжя, який пережив спадкодавця, його не включено до жодної із парантел, але він отримує спадщину разом із родичами тієї парантели, яка закликається до спадкування. Наприклад, якщо подружжя закликається до спадкування разом із родичами першої парантели, чоловік або дружина, які пережили, мають право на четверту частину спадщини; якщо з третьою – на половину [8, с. 6].

У Великій Британії, на відміну від країн континентальної Європи, той з подружжя, що пережив іншого, перебуває в особливому становищі. Воно має переважне право перед іншими спадкоємцями на предмети домашнього вжитку та особисті речі спадкодавця, фіксовану грошову суму, а також отримує в довічне користування половину спадкового майна, вільного від боргів – за наявності дітей спадкодавця, і все майно – за їх відсутності [9, с.483].

Окрім спадкування за законом, існує і спадкування за заповітом, що в Україні регламентується нормами глави 85 Цивільного кодексу України. У Швейцарії, Великій Британії, більшості штатів США здатність до складання заповіту виникає з 18 років, у Німеччині право на складання заповіту надано і 16-річним особам (Німецьке цивільне положення). У Франції, окрім повнолітніх осіб, заповіт можуть складати і неповнолітні, які досягли 16-ти років, але лише щодо половини належного їм майна.

У країнах континентальної Європи передбачена обов'язкова умова дійсності заповіту – письмовий власноручний заповіт, тобто той, що заповідач склав власноручно з дотриманням встановлених законодавством вимог, заповіт у формі публічного акта, таємні заповіти та спеціальні заповіти. Наприклад, законодавством Великої Британії передбачено, що заповіт має бути підписаний заповідачем і його волевиявлення повинно бути посвідчено двома свідками [8, с. 7].

Висновки. Дослідивши європейські правові системи спадкування, можна дійти висновку, що у даних країнах воно розглядається як універсальне правонаступництво, згідно з яким права і обов'язки спадкодавця переходять безпосередньо до спадкоємців.

Аналізуючи розвиток українського спадкового права, можна сказати, що простежується розширення кордонів свободи заповіту, розширення кола спадкоємців за законом, а в західних країнах простежується, навпаки, тенденція до звуження, тим самим даючи змогу появи права на відумерлу спадщину. Таким чином, розвиток українського спадкового права та спадкового права західних країн рухається в протилежних напрямках.

Колізійні норми в системі джерел правового регулювання спадкування в міжнародному праві відіграють дуже важливе значення. Це зумовлено тим, що будь-яка фізична особа незалежно

від різних чинників рано чи пізно стає суб'єктом спадкових відносин. У будь-якому разі після смерті громадянина України за кордоном або якщо його майно чи майнові права знаходяться за межами України, виникає низка правових проблем, серед яких важливе місце відводиться питанням правового регулювання спадкових відносин. Хоча українське міжнародно-правове законодавство і регулює певні спадкові відносини, однак тих норм, що зараз є у наявності, не достатньо для повного і всебічного врегулювання усіх питань, що можуть виникнути у спадкових правовідносинах з іноземним елементом. Вважаємо доцільним взяти до уваги практику Європи щодо даних питань та виробити на основі цього власну систему правового регулювання спадкових відносин, яка б могла ефективно працювати в умовах сьогодення.

Список використаних джерел

1. *Цивільний кодекс України* : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.
2. *Ракул О. В.* Спадкове право України та європейських країн: деякі основні відмінності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.spilnota.org.ua/ru/article/id-1204/>
3. *Кухарев О. Є.* Спадкове право України : навч. посібник / О. Є. Кухарев. – К. : Алерта, 2013. – 328 с.
4. *Міжнародне приватне право* : навч. посібник / За ред. В. М. Гайворонського, В. П. Жушмана. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 368 с.
5. *Кармаза О. О.* Спадкування у сучасному міжнародному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. – К., 2006. – 18 с.
6. *Про міжнародне приватне право* : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.
7. *Положення про порядок вчинення нотаріальних дій в консульських установах та дипломатичних представництвах*: затв. наказом Міністерства юстиції України, Міністерства закордонних справ України від 27.12.2004 р. № 142/5/310. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1649-04>.
8. *Нелін О. І.* Історико-правовий аналіз спадкового права України та країн континентальної Європи, Великої Британії і США // *Юридична Україна: Щомісячний правовий часопис*. – 2013. – № 3. – С. 4-8.
9. *Международное частное право* : учеб. / Под ред. Г.К. Дмитриевой. – М., 2001. – 656 с.

References

1. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy*: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV // Vidomosti Verkhovnoi Rady. – 2003. – №№ 40-44. – St. 356.
2. *Rakul O. V.* Spadkove pravo Ukrainy ta yevropeiskykh krain: deiaki osnovni vidminnosti. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.spilnota.org.ua/ru/article/id-1204/>
3. *Kukhariev O. Ye.* Spadkove pravo Ukrainy: Navch. posibnyk / O. Ye. Kukhariev. – K. : Alerta, 2013. – 328 s.
4. *Mizhnarodne pryvatne pravo*: Navch. posibnyk / Za red. V.M. Haivoronskoho, V.P. Zhushmana. – K. : Yurinkom Inter, 2005. – 368 s.
5. *Karmaza O. O.* Spadkuvannya u suchasnomu mizhnarodnomu pravi: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.03 – tsyvilne pravo; tsyvilnyi protses; simeine pravo; mizhnarodne pryvatne pravo. – K., 2006. – 18 s.
6. *Pro mizhnarodne pryvatne pravo*: Zakon Ukrainy vid 23.06.2005 № 2709-IV // Vidomosti Verkhovnoi Rady. – 2005. – № 32. – St. 422.
7. *Polozhennia pro poriadok vchynennia notarialnykh dii v konsulskykh ustanovakh ta dyplomatychnykh predstavnytstvakh*: zatv. Nakazom Ministerstva yustytysii Ukrainy, Ministerstva zakordonnnykh sprav Ukrainy vid 27.12.2004 r. № 142/5/310. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1649-04>.
8. *Nelin O. I.* Istoryko-pravovyi analiz spadkovoho prava Ukrainy ta krain kontynentalnoi Yevropy, Velykoi Brytanii i SShA // *Yurydychna Ukraina: Shchomisiachnyi pravovyi chasopys*. – 2013. – № 3. – S. 4-8.
9. *Mezhdunarodnoe chastnoe pravo*: Uchebnyk / Pod red. G.K. Dmitrievoy. – PBOYuL Grizhenko E. M., 2001. – 656 s.

Корнєєв Ю. В., Коваль І. О. Особливості правового регулювання спадкових відносин в міжнародному приватному праві

Досліджується місце колізійних норм в системі джерел правового регулювання спадкування за законом в міжнародному приватному праві, їх значення для регулювання спадкових відносин з іноземним елементом. Розглянуто поняття іноземного елемента у спадкових відносинах. Розглянуто правове регулювання спадкових відносин в різних країнах. Висвітлений процес спадкування за українським законодавством та зроблений порівняльний аналіз з законодавством деяких країн. Розглянуті проблеми правового регулювання спадкових відносин з інозем-

ним елементом в Україні та наданий можливий варіант подолання даної проблеми.

Ключові слова: спадкування, спадкодавець, спадкоємець, спадкування за законом, спадкування за заповітом, колізія, іноземний елемент, міжнародне приватне право, спадкові правовідносини.

Korniew Y. V., Koval I. O. Features of legal regulation of hereditary relations in international private law

In many countries, the rules governing inheritance relations are reflected in the Civil Codes. For example, the German Civil Code of 1896 contains a book V «Ancestral Law»; The French Civil Code of 1804 contains the relevant provisions concerning inheritance in Book III «On Different Methods of Acquiring the Right to Own Property», namely Titles I «On inheritance» and Title II «On donation between living and bequeathed».

Also, in addition to titles, codes and statutes, the inheritance relationship may be governed by specially adopted separate laws (Spain). It is not impossible not to notice that, as a result of the reception of Roman law inheritance law, especially in continental Europe, is characterized by the common rice. The system of inheritance in the countries of the Anglo-American legal family is different from this order, which is primarily due to the leading role of the judicial precedent in these states.

A foreign element during inheritance is manifested in the fact that abroad there is an inherited property or a successor or heir (the latter may have the citizenship of another country). In such situations, the parties to the hereditary legal relationship, the notary and the court do not have enough knowledge of the material rules of inheritance that operate in individual countries, they must also take into account the rules of law applicable to hereditary relationships, complicated by a foreign element.

In the law of Ukraine for the regulation of hereditary relations with a foreign element, the preference is given to the collisional method, which is a method of indirect regulation of these relations and consists in choosing the rule of law, if they regulate these relations, «seek» the rule of law of two or more states

The place of conflict rules in the system of sources of legal regulation of inheritance by law in private international law is investigated, their importance for the regulation of hereditary relations with a foreign element. The legal regulation of hereditary relations in different countries is considered. The process of inheritance under Ukrainian legislation is highlighted and a comparative analysis has been made with the legislation of some countries. The problems of legal regulation of hereditary relations with a foreign element in Ukraine are considered and a possible variant of overcoming this problem is given.

Key words: inheritance, successor, heir, inheritance by law, inheritance by will, conflict, foreign element, international private law, inheritance legal relationship.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-308-312

УДК 342.7

*Тетяна Анатоліївна Костецька,
старший науковий співробітник Інституту
держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України, кандидат юридичних наук, доцент*

**ДО ПИТАННЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ
ЗА ДОТРИМАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА:
ПОНЯТТЯ, ОКРЕМІ ВИДИ І ФОРМИ**

Постановка проблеми. Незважаючи на наявність значного відповідного потенціалу, нинішній стан розвитку України характеризується, зокрема, існуванням суттєвих проблем з формування та реалізації ефективної державної політики у сфері розвитку інформаційного суспільства, в якій, як визначено разом із іншими чинниками, відсутній план дій щодо реалізації національної стратегії щодо такого розвитку; не подолано цифрову нерівність у доступі громадян України до електронних комунікацій та інформаційних ресурсів, повільно зростає рівень комп'ютерної грамотності населення; має місце низький рівень впровадження та використання можливостей інформаційно-комунікаційних технологій у багатьох сферах [1].

Зростаюча роль у комплексному вирішенні поставлених на державному рівні завдань, виходячи із національних інтересів та забезпечуючи баланс інтересів особистості, держави, суспільства зага-

лом, належить ефективній контрольній діяльності органів публічної влади, встановленню реального контролю за функціонуванням суб'єктів інформаційної діяльності, дотриманням вимог чинного законодавства як важливого чинника вдосконалення соціального управління в Україні.

Окреслене набуває якісно нового значення у світлі пошуку найбільш ефективних шляхів, суттєвих форм та методів, дієвих механізмів у вирішенні завдань і проблем, що стоять перед вітчизняними органами публічної влади в сучасних умовах, прийняття зважених владно-управлінських рішень, впровадження контролю громадянського суспільства тощо.

Загалом контроль в інформаційній сфері є явищем багатограним і багатоаспектним. Це обумовлює різні характеристики, не зовсім точні уявлення його суті, поняття тощо. Отже, юридичні аспекти в даному випадку є надзвичайно широкими і потребують поглибленого комплексного дослідження [2, с. 404-408]. Додамо, що в спеціальній літературі такий контроль, хоча й без трактування самого поняття, узагальнено іноді називають «інформаційний контроль», «інфокомунікаційний контроль».

Оскільки серед різновидів публічного контролю в інформаційній сфері вагоме місце належить державному контролю, параметри якого на сьогодні моделюють нагальні завдання інформаційної діяльності держави, її інформаційної функції, окремі його аспекти стали предметом цієї роботи. Здійснення державного і громадського контролю за додержанням законодавства про інформацію – законодавчо закріплена гарантія права на інформацію в Україні (ст. 6 Закону України «Про інформацію») – є одним із пріоритетних напрямів контролю в інформаційній сфері.

Як свідчить, аналіз останніх досліджень та публікацій, спеціальному висвітленню питань контролю, контрольної діяльності в інформаційній сфері присвячено певне коло переважно адміністративно-правових досліджень та наукових праць фахівців інформаційного права з проблем державної інформаційної політики як такої, або окремих її напрямків. Заслужують на увагу, зокрема, розробки вітчизняних вчених І. Арістової, К. Беякова, В. Брижка, О. Довганя, Б. Кормича, А. Марущака, Н. Мороз, Ю. Мосенко, М. Ніколайчука, Н. Новицької, О. Олійника, В. Пилипчука та ін.

Теоретико-методологічною основою дослідження проблем у межах окресленої тематики можна назвати також розробки присвячені правовим питанням контролю у державному управлінні, в тому числі у сфері державного управління національними інформаційними ресурсами, проблемам парламентського контролю, таких вітчизняних дослідників, як: В. Авер'янов, О. Андрійко, Ю. Барабаш, В. Дрешпак, А. Колодій, О. Майданник, Г. Поцепцов, О. Соснін, В. Шамрай та ін.

Своєю чергою, інститут досліджуваного контролю має конституційну природу, хоча безпосередньо в тексті Конституції України дотичні терміни не вживаються. В даному випадку конституційні норми найвищої юридичної сили є відправними засадами для регулювання інформаційних відносин загалом, досить вагомої матерії конституційної уваги, включно з, якщо так можна назвати, інформаційно-контрольними відносинами.

Таким чином, проблематика контролю в інформаційній сфері, в тому числі державного контролю за дотриманням інформаційного законодавства належить, поза всяким сумнівом, до предмета досліджень науки конституційного права.

Однак слід констатувати, що конституційно-правові проблеми цієї сфери відносин, які могли би стати фундаментальними для всіх галузевих розробок, у сучасній юридичній науці на сьогодні не отримали комплексного і системного висвітлення. Окремих аспектів проблематики у різні періоди становлення і розвитку інформаційних відносин, здійснення державної інформаційної політики торкалися такі, наприклад, фахівці, як: Н. В. Кушакова, О. В. Нестеренко, В. Ф. Погорілко, В. О. Сergyоїн, О. В. Скрипнюк, І. М. Сопілко та ін.

Комплексні конституційно-правові монографічні розробки відповідних питань, зокрема, присвячені проблемам здійснення державного чи парламентського контролю за додержанням законодавства щодо реалізації сукупного конституційного права на інформацію, чи законодавства у сфері доступу до інформації окремо, які б відповідали сучасним потребам, у вітчизняній юридичній науці на сьогодні відсутні.

Отже, актуальність дослідження зумовлена потребою системного наукового аналізу сутнісної характеристики, поняття, видів та форм контролю, контрольної діяльності в інформаційній сфері, що є надзвичайно динамічним явищем, а, отже, потребує відповідних динамічних реагувань з боку правників з врахуванням сучасних реалій та перспектив її розвитку, стратегічних цілей розвитку українського суспільства, держави в цілому.

Мета статті – формування наукових підходів до сутності та поняття державного контролю за дотриманням інформаційного законодавства, його видів, форм, правового забезпечення здійснення.

Основні результати дослідження. Для реалізації окресленої мети у науково-теоретичному аспекті, на наш погляд, є сенс опиратися на вагомі наукові розвідки, які мають концептуальне значення щодо предмета нашого дослідження, а саме характеристики контролю як функції соціального, державного управління, як такої, що отримала найбільшого поширення в юридичній науці.

При цьому слід зважати на відсутність єдиного наукового визначення поняття державного контролю, підходу до його класифікації тощо.

Зокрема, досить поширеною є точка зору, згідно з якою контроль визначається як конкретна форма діяльності (роботи) певного органу держави, що має контрольні права і повноваження [4, с. 283], або самостійна діяльність уповноважених на те суб'єктів, спрямована на встановлення фактичних даних щодо об'єктів цього контролю з метою визначення її відповідності/невідповідності тим правомірним оціночним критеріям, які припускають застосування адекватних одержаному результату заходів реагування в унормованому порядку [5, с. 16].

В контексті представленої проблематики слід зазначити, що в спеціальній літературі була приділена увага дослідженню поняття, змісту, форм і методів державного контролю в інформаційній сфері як складової державної інформаційної політики [6], державного контролю в галузі аудіовізуальних засобів масової інформації [7], державного контролю у сфері інформатизації [8].

Не відкидаючи значущості доробку вітчизняних правознавців у названому напрямку, припускаємо, що теоретико-методологічні підстави подібних досліджень з урахуванням національних особливостей функціонування такого соціально-правового явища, яким є інформаційна сфера, на сьогодні у правовій науці належним чином не визначені.

Як сказано раніше, державний контроль за дотриманням (додержанням) інформаційного законодавства є одним із напрямів контролю, здійснюваного в інформаційній сфері.

Як приклад. До об'єктів, зокрема, державного контролю в галузі діяльності друкованих та аудіовізуальних ЗМІ фахівці відносять не тільки інформаційну, а й загальну їх господарську діяльність як суб'єктів господарювання та дотримання під час встановленого законодавства порядку здійснення, а ще, наприклад, дотримання аудіовізуальними ЗМІ вимог та умов ліцензії чи інших відповідних обов'язків, покладених на них законодавством України.

При цьому, окрім лаконічної форми відповідного контролю, інших параметрів, які б дали розуміння сутності, особливостей відповідних видів тощо, у законодавчих встановленнях не міститься.

Виходячи із аналізу норм чинного галузевого законодавства, підконтрольними об'єктами державного контролю слід вважати саму інформаційну діяльність різноманітних суб'єктів та стан інформаційної сфери як сукупного результату такої діяльності.

Враховуючи існуючі концептуальні підходи і не розвиваючи поглибленої дискусії, вважаємо, що у «діяльнісному» вимірі, як найбільш поширеному серед науковців, відповідний контроль, на нашу думку, можна розглядати як діяльність уповноважених органів публічної влади та їх посадових осіб по встановленню фактичної відповідності результатів діяльності підконтрольних суб'єктів інформаційної діяльності очікуваним цілям, перевірці шляхів і засобів досягнення цього результату на відповідність нормам чинного законодавства та прийняттю за її результатами відповідних заходів регулятивного, охоронного характеру.

Крім того, для розуміння правової природи державного контролю в означеній сфері суспільних відносин важливе значення має його розгляд у співвідношенні таких понять, як «нагляд» і «контроль». Чинне законодавство не містить їх чіткого розмежування в жодній предметній галузі, а в науковій літературі це питання вже тривалий період є традиційно дискусійним.

Слушною є думка, згідно з якою в інформаційній сфері ці категорії мають відмінності з огляду на встановлені законодавством функції та повноваження контролюючих органів. Погоджуючись із правомірністю подібного розмежування, відмітимо, що у названих поняттях спільним є забезпечення законності у відповідній сфері відносин, виявлення порушення вимог законодавства.

Отже, є підстави розглядати їх в комплексі як контрольно-наглядову діяльність. Будучи одночасно невід'ємним правом і обов'язком відповідних уповноважених органів влади публічної влади, вона здійснюється відповідно до приписів конституційно-правових норм, забезпечує реалізацію конституційних принципів народовладдя, верховенства права і закону, розподілу державної влади тощо. Отже, мова йде про забезпечення конституційної законності у державі та суспільстві загалом.

Правовими засобами здійснення контрольно-наглядової діяльності, застосування яких забезпечує досягнення юридичної цілі і задоволення відповідної юридичної потреби [9, с. 20], як обґрунтовують, є правосвідомість, правова культура (в контексті представленої тематики – інформаційно-правова культура. – Т. К.). До спеціальних засобів відносять нормативно-правові акти, принципи права, контрольно-наглядові акти. У сукупності вони утворюють механізм правового регулювання досліджуваної діяльності. У процесі здійснення такої діяльності забезпечується, зокрема, ефективність конституційно-правового регулювання у певній сфері суспільних відносин.

З огляду на наведені, та враховуючи інші обґрунтовані фахівцями характерні риси, під контрольно-наглядовою діяльністю в даному випадку можна розуміти спрямовану на забезпечення дотримання законодавства (законності) діяльність уповноважених (зобов'язаних) органів публічної влади по виявленню та запобіганню його порушень, виявленню недоліків у здійсненні інформаційної діяльності, створенню умов для їх вирішення, що здійснюються за допомогою спеціальних правових засобів.

Відповідно до існуючих засад, видами державного контролю в інформаційній сфері окремі фахівці називають парламентський, президентський, внутрішній адміністративний (контроль у самій системі органів виконавчої влади), судовий та прокурорський нагляд.

Для дієвої системи контролю в національній інформаційній сфері (інформаційного контролю) з метою забезпечення її поступального функціонування, розвитку, усунення існуючих негативних явищ тощо, ключове значення має поєднання зусиль всіх суб'єктів державного контролю – зокрема, органів парламентського, президентського, адміністративного, судового контролю, спеціально уповноважених на здійснення контролю і нагляду в межах наданої компетенції.

Зокрема, як різновид державного контролю, парламентський контроль прямо встановлений чинним законодавством. Наприклад, Закон України «Про доступ до публічної інформації» разом з іншими окремо виділяє цей контроль як правову гарантію за дотриманням права на доступ до публічної інформації (ст. 3). Зрозуміло, що в механізмі контрольної діяльності, в тому числі за режимом доступу до публічної інформації, цей контроль займає провідну роль.

Парламентський контроль, в тому числі в інформаційній сфері, є однією з найважливіших функцій Верховної Ради України, реалізується через відповідні контрольні повноваження, включаючи й ті, що встановлені щодо здійснення інших основних парламентських функцій – законодавчої, організаційної.

Відповідно до Конституції України парламент створює насамперед законодавчу основу здійснення інформаційної політики, державного регулювання та контрольної діяльності у сфері інформаційних відносин, визнаючи при цьому напрями діяльності всіх суб'єктів інформаційної діяльності, всіх органів публічної влади (державних органів, органів місцевого самоврядування), інституцій та здійснює контроль за реалізацією прийнятих нею нормативно-правових актів, перевіряє дотримання встановлених приписів усіма учасниками інформаційних правовідносин.

Виходячи із доктринального розуміння парламентського контролю, суб'єктами здійснення контрольно-наглядової діяльності у сфері досліджуваних відносин є сам парламент, його структурні органи (комітети, тимчасові слідчі, спеціальні комісії), а також органи, що здійснюють відповідну діяльність від імені Верховної Ради – зокрема, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Нормативно-правовий аналіз дозволяє говорити про наявність законодавчо визначеного широкого інструментарію по здійсненню парламентського контролю, в тому числі за дотриманням інформаційного законодавства. Це депутатські запити; депутатські звернення; парламентські слухання, дні Уряду України; Президента України; контрольна діяльність комітетів, тимчасових спеціальних та слідчих комісій парламенту; і, певно, діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Рахункової палати тощо. Форми парламентського контролю тісно пов'язані між собою, а їх застосування є чинником забезпечення ефективності контрольної діяльності.

Зокрема, комітети парламенту, як суб'єкти контрольної діяльності, наділені різноманітними правовими формами її здійснення. Відповідно до Закону України «Про комітети Верховної Ради України» (ст. 14) такими, зокрема, є аналіз практики застосування законодавчих актів у діяльності державних органів, їх посадових осіб з питань, віднесених до предметів відання комітетів, підготовка та подання відповідних висновків та рекомендацій на розгляд Верховної Ради; участь її дорученням у проведенні «Дня Уряду України»; контроль за виконанням Державного бюджету Украї-

ни в частині, що віднесена до предметів їх відання, для забезпечення доцільності, економності та ефективності використання державних коштів у порядку, встановленому законом; організація та підготовка за дорученням Верховної Ради парламентських слухань; взаємодія комітетів, наприклад, з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини; направлення матеріалів для відповідного реагування в межах, установлених законом, органам Верховної Ради України, державним органам, їх посадовим особам тощо.

Об'єктами контролю комітетів є, зокрема, діяльність Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади по дотриманню вимог чинного законодавства. Вказаний напрям контролю поширюється фактично на всю діяльність органів державної публічної влади в інформаційній сфері. Серед таких об'єктів – діяльність друкованих, аудіовізуальних, електронних ЗМІ, інформаційних агенств та інших суб'єктів інформаційної діяльності.

Наприклад, законодавством передбачено, що у випадку встановлення комітетом порушення, зрозуміло, інформаційних також, прав, свобод і інтересів людини та громадянина, інтересів держави, територіальної громади, що охороняються законом, комітет може направити матеріали для відповідного реагування в межах, встановлених законом, органам Верховної Ради, державним органам чи органам місцевого самоврядування (ст. 33 названого закону).

Крім того, оскільки парламентський контроль здійснює управлінську, корегуючу, правоохоронну, інформаційну, превентивну функції, комітети мають право задіювати як контрольні й інші форми, що пов'язані із виконанням всіх функцій з предметів їх відання.

Як свідчить сучасна практика, суб'єктами такого непрямого парламентського контролю за дотриманням інформаційного законодавства здійснювався пошук вдосконалення форм і методів контрольної діяльності. Мова йде, зокрема, про діяльність Комітету з питань свободи слова і інформаційної політики Верховної Ради восьмого скликання, який з моменту свого створення визначив напрямки на принципове, кардинальне і системне вдосконалення чинного законодавства, яке відповідає б потребам життя, нормам і стандартам європейського законодавства [10].

Водночас ступінь результативності відповідної контрольної діяльності не у всіх випадках виявилася належною. Як відмічають самі члени названого Комітету, не дивлячись на позитивні результати, орган не повною мірою використовує контрольні повноваження щодо діяльності центральних органів виконавчої влади [11].

Втім, при наявних певних недоліках нормативно-правового забезпечення, практики проведення парламентського контролю за додержанням законодавства в інформаційній сфері є одним із його основних і всеосяжних напрямів. Це потребує постійної уваги до проблем здійснення, вдосконалення цього інституту.

Загалом, проблема налагодження ефективного контролю за дотриманням законодавства в досліджуваній сфері відносин на перспективу невіддільна від подолання існуючих на сьогодні таких, на наш погляд, недоліків, як: функціональна розпорошеність здійснення контрольної діяльності між численними суб'єктами різних гілок влади; відсутність комплексного аналізу конституційно-правового статусу контролюючих суб'єктів в інформаційній сфері; а також невизначеність меж предметного регулювання вітчизняного інформаційного законодавства, що безпосередньо негативно позначається на встановленні, конкретизації обсягу повноважень уповноважених суб'єктів та ефективності їх здійснення

Висновок. Вищесказане дозволяє зробити висновок, що заявлена проблематика є досить складною, багатогранною і, безумовно, потребує подальшого розроблення, наукового осмислення комплексу проблем, пов'язаних із розробкою та втіленням у життя державної інформаційної політики, становленням в Україні інформаційного суспільства.

Список використаних джерел

1. *Рекомендації парламентських слухань на тему: «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України»* від 31 березня 2016 р., № 1073-VIII / Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 17. – Ст. 191.
2. *Костецька Т. А.* Контроль як необхідна умова функціонування інформаційної сфери, його види // Альманах права. Правова аналітика: доктринальні підходи та галузеві виміри. – Вип. 9. – К., 2018.
3. *Костецька Т. А.* Актуальні проблеми державно-правового регулювання інформаційних відносин // Т. А. Костецька. – Часопис Київ. ун-ту права. – 2006. – Вип. 4.

4. *Сушинський О. І.* Контроль у сфері публічної влади: теоретико-методологічні та організаційно-правові аспекти : моногр. / О. І. Сушинський. – Л. : ЛРІДУ УАДУ, 2002.
5. *Шестак В. С.* Державний контроль в сучасній Україні (теоретико-правові питання) : моногр. / В.С.Шестак. – Х. : Основа, 2003.
6. *Мосенко Ю. О.* Державна інформаційна політика України: організаційно-правові аспекти здійснення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ю. О. Мосенко. – К., 2011. – 20 с.
7. *Вознесенська О. А.* Правові засади державного регулювання в галузі аудіовізуальних засобів масової інформації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. А. Вознесенська. – К. : 2014. – 20 с.
8. *Мороз Н. С.* Аміністративно-правове забезпечення державного контролю у сфері інформатизації : автореф. дис. канд. юрид. наук. – К., 2017. – 20 с.
9. *Паушук Т.* Теорія юридичних засобів: концептуально-методологічний аспект /Проблема державотворення і захисту прав людини в Україні. Матер. наук-практ. конф. (лютий, 2005). – Л., 2005.
10. *Звіт* про виконану роботу Комітетом Верховної Ради України з питань свободи слова та інформаційної політики за першу сесію восьмого скликання (грудень 2014 р. – січень 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://komsvobslava.rada.gov.ua/news/Dialnist/Vidviduvannia/zvit/73047.html>
11. *Осташа С.* Україна перейшла на цифру. Моніторинг роботи Комітету ВРУ з питань свободи слова та інформаційної політики у другому півріччі 2018 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://detector.media/infospace/article/143819/2018-12-31-ukraina-pereishla-na-tsifru-monitoring-roboti-komitetu-svobodi-slova-za-druge-pivrichchya-2018-go/>

References

1. *Rekomendatsii* parlamentskykh slukhan na temu: «Reformy haluzi informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii ta rozvytok informatsiinoho prostoru Ukrainy» vid 31 bereznia 2016 r., № 1073-VIII / Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2016. № 17. St.191. (ukr)
2. *Kostetska T. A.* Kontrol yak neobkhidna umova funktsionuvannia informatsiinoi sfery, yoho vydy. Almanakh prava. Pravova analityka: doktrynalni pidkhody ta haluzevi vymiry. Vyp.9. K., 2018. S.404-409. (ukr)
3. *Kostetska T. A.* Kontrol yak neobkhidna umova funktsionuvannia informatsiinoi sfery, yoho vydy //Almanakh prava. Pravova analityka: doktrynalni pidkhody ta haluzevi vymiry. Vyp.9. – K., 2018.
4. *Sushynskiy O. I.* Kontrol u sferi publichnoi vlady: teoretyko-metodolohichni ta orhanizatsiino-pravovi aspekty : monohrafiia / O. I. Sushynskiy – L. : LRIDU UADU, 2002.
5. *Shestak V. S.* Derzhavnyi kontrol v suchasni Ukraini (teoretyko-pravovi pytannia): monohrafiia / V. S. Shestak. – Kh.: Osнова, 2003.
6. *Mosenko Yu. O.* Derzhavna informatsiina polityka Ukrainy: orhanizatsiino-pravovi aspekty zdiisnennia : avtoref. dys. kand. yuryd.nauk / Yu.O. Mosenko. – K. : 2011. 20 s.
7. *Voznesenska O. A.* Pravovi zasady derzhavnoho rehuliuвання v haluzi audiovizualnykh zasobiv masovoi informatsii : avtoref. dys. kand. yuryd.nauk / O. A. Voznesenska. K.: 2014. 20 s.
8. *Moroz N. S.* Aministratyvno-pravove zabezpechennia derzhavnoho kontroliu u sferi informatyzatsii: avtoref. dys. kand. yuryd.nauk. K. : 2017. 20 s.
9. *Pashuk T.* Teoriia yurydychnykh zasobiv: kontseptualno-metodolohichni aspekt /Problema derzhavotvorennia i zakhystu prav liudyny v Ukraini. Mater. nauk-prakt.konf. (liutyi, 2005). L., 2005.
10. *Zvit* pro vykonanu robotu Komitetom Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan svobody slova ta informatsiinoi polityky za pershu sesiiu vosmoho sklykannia (hruden 2014 r. – sichen 2015 r.) <http://komsvobslava.rada.gov.ua/news/Dialnist/Vidviduvannia/zvit/73047.html>
11. *Ostapa S.* Ukraina pereishla na tsyfru. Monitorynh roboty Komitetu VRU z pytan svobody slova ta informatsiinoi polityky u druhomu pivrichchi 2018 r. // <https://detector.media/infospace/article/143819/2018-12-31-ukraina-pereishla-na-tsifru-monitoring-roboti-komitetu-svobodi-slova-za-druge-pivrichchya-2018-go/>.

Костецька Т. А. До питання про державний контроль за дотриманням інформаційного законодавства: поняття, окремі види і форми

Актуальність матеріалу статті зумовлена проблемою здійснення ефективної національної державної політики у сфері розвитку інформаційного суспільства, удосконалення контрольної діяльності органів публічної влади за функціонуванням суб'єктів інформаційної діяльності, дотриманням вимог чинного законодавства.

Підкреслюється багатогранність та багатаспектність контролю в інформаційній сфері та його напряму – державного контролю за дотриманням інформаційного законодавства.

Вказується на недостатню теоретико-прикладну розробку юридичних аспектів окресленого явища, на відсутність в сучасній науці комплексного аналізу конституційно-правових проблем контрольної діяльності в означеній сфері суспільних відносин.

Аналізуються існуючі концептуальні підходи до визначення поняття «державний контроль в інформаційній сфері».

Сформульовано авторське визначення відповідного поняття, а також поняття державного контролю за дотриманням інформаційного законодавства, контрольної-наглядової діяльності.

Окремо приділена увага різновиду державного контролю –парламентського контролю у відповідній сфері. Окреслюються суб'єкти, основні форми і методи здійснення контрольної-наглядової діяльності, її правові основи. Звертається увага на шляхи удосконалення контролю за дотриманням законодавства в досліджуваній сфері відносин.

Ключові слова: інформаційна сфера, державний контроль, інформаційне законодавство, парламентський контроль.

Kostetska T. A. To the issue of the state control over the observance of information legislation: the concept, certain types and forms

The relevance of the article's material caused by the problem of implementing an effective national state policy in the field of information society development, improvement of control activity of public authorities on the functioning of subjects of information activity, observance of the requirements of the current legislation.

The versatility and multidimensionality of control in the information sphere and its direction – state control over observance of information legislation are emphasizing. The constitutional and legal nature of the investigated control is emphasizing.

In the scientific literature such control is sometimes called as «information control», «infocommunication control».

There is an insufficient theoretical and applied development of the legal aspects of the described phenomenon, the absence in modern science of a comprehensive analysis of the constitutional and legal problems of control activities in the specified sphere of public relations.

It is substantiating that methodologically, the study of these institutions should be base on existing significant developments in legal science regarding the characteristics of control as a function of social and public administration.

The existing conceptual approaches to the definition of «state control in the information sphere», its types, are analyzing.

The author's definition of appropriate concept, as well as the concept of state control over the observance of information legislation, control and supervision activities were formulated.

It is specifying that the legal nature of state control in the information sphere should be consider in the correlation of such concepts as «supervision» and «control». Based on the analysis of the legal content of these categories was substantiated that in the complex, they can be considered as the appropriate control and oversight activities. A description of the legal means of its implementation is given.

Separate attention is focuses to the kind of state control – parliamentary control in the relevant sphere. Emphasizes its leading role in the system of state control over compliance with information legislation.

The subjects, the basic forms and methods of control and supervision activity, its legal bases are outlining. Emphasizes the need for constant attention from experts to the problems of implementation, improvement of this institute.

The main directions of improvement of both state control over observance of information legislation and control in general in the investigated sphere of relations in general are outlining.

Key words: informative sphere, state control, information legislation, parliamentary control.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-312-318

УДК 340

*Микола Віталійович Котенко,
асистент кафедри інтелектуальної власності
юридичного факультету Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

ЦІННІСНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК ОСНОВА МОНІТОРИНГУ ЇЇ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Постановка проблеми. Розуміння права та правових явищ – одне з найпринциповіших питань в системі наукових юридичних досліджень, оскільки його належна наукова розробка становитиме основу для подальшого пізнання як теоретико-правових, так і галузевих аспектів досліджуваного явища. В цьому плані слід погодитись з думкою Т. А. Занфірової про те, що пізнання правових явищ визначається положеннями конкретного типу правопізнання або їх поєднанням [1]. Звертаючись до аналізу будь-якого питання правової сфери, будь-якого аспекту юридичної діяльності, дослідник завжди виходить з певної сукупності поглядів на право, що і дає змогу синтезувати знання, систематизувати висновки, дотримуватися послідовності й цілісності дослідження. Фактично, аналізуючи сучасні підходи до правопізнання, можна зробити висновок про те, що з конкретним типом правопізнання, на якому базується наукове дослідження у сфері права, нерозривно пов'язані відповідні підходи у методології та повнота їх використання [2, с. 28]. Правове забезпечення інтелектуальної власності, як і будь-якої іншої сфери життєдіяльності суспільства, засновується насамперед на положеннях відповідного підходу до праворозуміння, що дозволить визначити ключові моделі поведінки у вказаній сфері, їх закріпити, регламентувати засоби їх забезпечення і гарантування. В свою чергу подальший моніторинг існуючого правового забезпечення інтелектуальної власності має засновуватись не лише на показниках якості закріплення, дієвості та ефективності функціонування правових норм, що регламентують відносини в сфері інтелектуальної власності. Насамперед, в основу такого моніторингу мають бути закладені відповідні положення розуміння інтелектуальної власності, як явища, що об'єктивно потребує правового забезпечення, а його розвиток зумовлює ефективність та дієвість правових норм, що регламентують відносини в сфері інтелектуальної власності. Отже, положення, які визначатимуть розуміння інтелектуальної власності, засновані на ідеях конкретного підходу до праворозуміння, матимуть основоположний характер у процесі здійснення як її наукового дослідження, так і практики її правового забезпечення, а також здійснення в подальшому його моніторингу. Це має посилити, з одного боку, цілісність і об'єктивність наукового пізнання інтелектуальної власності як правового явища, систематизацію та обґрунтування висновків, достовірність отриманих результатів, їх заснованість на єдиних науково обґрунтованих положеннях розуміння і пізнання права, а з іншого боку – визначити критерії правового забезпечення інтелектуальної власності, націленість такого правового забезпечення, а також слугувати критеріями виміру якісного рівня такого правового забезпечення в процесі проведення його моніторингу. Ціннісно-правові аспекти інтелектуальної власності займають важливе місце в системі підходів до її виміру, характеризуючи її як явище, що акумулює в собі певний спектр соціокультурних засад духовного життя суспільства, самостійно набуває ціннісних властивостей, стаючи елементом соціокультурних засад духовного життя суспільства. Тому наукове дослідження ціннісно-правових аспектів розуміння інтелектуальної власності, як основи моніторингу її правового забезпечення, має важливе значення як з точки зору розвитку юридичної науки, так і з точки зору удосконалення такого правового забезпечення. Це дозволить не лише здійснити наукове дослідження вказаного явища крізь призму його ціннісного виміру як єдиної методологічної стратегії наукового пізнання, а й встановити загальну законотворчу ідею, що була закладена в основу його правового забезпечення, стан досягнення законотворчої мети, що становитимуть об'єкт правового моніторингу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняній юридичній науці окремі аксіолого-правові аспекти інтелектуальної власності та їх ролі в процесі законодавчого забезпечення вказаної

сфери досліджувались у роботах В. С. Бігуна, С. В. Бобровник, С. К. Дудар, А. А. Козловського, М. І. Козюбри, Б. В. Малишева, Ю. М. Оборотова та ін.

Деякі правові аспекти інтелектуальної власності як ціннісного явища розкрито в працях таких зарубіжних вчених, як: Т. Е. Абова, С. С. Алексєєв, Г. Боденхаузен, М. Барницький, Е. Н. Беляєва, І. Богнар, Дж. Бурст, К. Дж. Веркман, С. Віда, Б. Вілмос, Н. О. Гершанова, Е. Л. Головльова, В. В. Голофаєв, В. П. Грибанов, Ю. Т. Гульбин, М. Р. Доронин, Ч. Дьєрдь, Б. Е. Кубряков, Е. Мілісітс, М. Немех, І. Я. Петров, А. П. Рабец, Н. А. Радченко, Є. В. Сальникова, А. П. Сергєєв та ін.

Окремі ціннісно-правові аспекти інтелектуальної власності були предметом наукового пошуку представників галузевих юридичних наук, а саме: конституційного права (О. В. Батанов, Н. А. Мяловицька), цивільного права (О. Ю. Кашинцева, А. О. Козлова, П. П. Крайнев, В. В. Кривенко, Р. А. Майданик, М. В. Мельников, О. М. Мельник, О. П. Орлюк, М. В. Паладій.), господарського права (І. М. Кучеренко, В. С. Щербина), адміністративного права (В. Б. Авер'янов, Д. М. Лук'янець) та ін.

Однак, й досі для окресленої проблематики притаманний плюралізм наукових підходів з більшої частини питань, тоді як окремі з них, навпаки, залишаються недостатньо дослідженими і висвітленими у наукових працях.

Емпіричну базу дослідження складають літературні джерела монографічного, періодичного, навчального характеру; міжнародні договори, ратифіковані Україною, нормативно-правові акти України, офіційно зареєстровані законопроекти, супровідна до них документація тощо.

Мета дослідження. Виходячи з теми цієї наукової роботи, її метою є: узагальнити методологічний потенціал ціннісно-правового підходу до розуміння інтелектуальної власності, визначити особливості аксіологічних аспектів розуміння інтелектуальної власності як основи моніторингу її правового забезпечення.

Методи та процедури дослідження. Методологічну стратегію наукового дослідження становить аксіологічний методологічний підхід, що дозволяє розкрити розуміння інтелектуальної власності як елементу соціальних цінностей та засобу їх акумулювання і поширення в соціальному середовищі. Методологічну основу дослідження складають методи наукового пізнання, зокрема системно-структурний, функціональний і формально-юридичний, за допомогою яких опрацьовувалась джерельна база дослідження, вивчалися наукові концепції, поняття і категорії, формулювались пропозиції, рекомендації та інші висновки.

Основні результати дослідження. Наукове розуміння правових явищ з точки зору методології його здійснення являє собою, з одного боку узагальнений процес, а з іншого боку – результат людської розумової діяльності, в яких відображено зміст та характер їх пізнання, надано йому оцінку, а також розкрито ставлення до нього як до елементу правової дійсності [3, с. 13-14]. Вказаний процес і результат розуміння правових явищ за своєю сутністю обумовлені світоглядною позицією суб'єкта, в якій відображено так званий образ права, що сформовано крізь призму найбільш суттєвих його властивостей та ознак, котрі сприйняті розумом дослідника та відкладені у його свідомості [4]. Вказана світоглядна позиція суб'єкта науково-пізнавальної діяльності становить основу його подальшого вивчення правових явищ як поєднання двох його складових:

узагальненого процесу розумової діяльності людини, спрямованого на пізнання права, його сприйняття (оцінку) і ставлення до нього як до цілісного соціального явища;

результату такого процесу, що виявляється у відповідній свідомості людини, в якій сприйнято, надано оцінку та сформовано ставлення до нього [5, с. 11-12] тощо.

Вказане розуміння правових явищ, в тому числі і інтелектуальної власності за своєю сутністю дозволяє не лише сформувати конкретний образ про нього, а й за результатами пізнавальної діяльності людини побудувати уявлення про стан його розвитку, фактори, що на нього впливають, функціональне призначення, а також уявлення про недоліки його існування і функціонування, погляди щодо можливого та доцільного існування, в тому числі і в правовому середовищі. Засобом та критерієм такого оцінювання інтелектуальної власності, з'ясування стану її правового забезпечення мають стати пануючі у суб'єкта уявлення про право, розуміння про нього, де важливу роль відіграватиме саме аксіологічне розуміння права, положення якого в подальшому можуть бути закладені в основу ціннісно-правового сприйняття правового забезпечення інтелектуальної власності, визначення відповідності або невідповідності ціннісно-правовим уявленням про інтелектуальну власність реального стану його правового забезпечення.

У галузевих юридичних дослідженнях все більше поширюється думка вчених про сприйняття права інтелектуальної власності у розумінні значно ширшому, ніж цивільно-правовий або господарсько-правовий інститут. Ще у науково-практичному коментарі до Книги четвертої ЦК України, написаному у 2004 році, автори говорили про комплексність правовідносин у сфері інтелектуальної власності та комплексність підходів до правового регулювання, в основі чого знаходиться багатоаспектність самого явища інтелектуальної власності. В цьому плані Н. М. Мироненко справедливо і цілком обґрунтовано стверджує, що право інтелектуальної власності є самостійною комплексною галуззю права, яка перебуває у стадії формування. Це сукупність норм права, які регулюють суспільні відносини, пов'язані зі створенням об'єктів права інтелектуальної власності, а також набуттям, здійсненням та захистом прав на ці об'єкти. Ця галузь права представлена відносно самостійними інститутами, кожен з яких має свої особливості [6, с. 23]. Такий підхід вченої заснований на загальнотеоретичному розумінні інтелектуальної власності як явища складного і багатоаспектного, що зумовлює розвиток широкого спектра суспільних відносин, потребуючих відповідного правового регулювання. У такому ж сенсі інтелектуальна власність розглядалася О. П. Орлюк [7, с. 145-147], де вчена наголошує на тому, що інтелектуальна власність є інтелектуальним людським надбанням, яке забезпечує можливість реалізації людського інтелектуального потенціалу, захист їх прав, свобод і законних інтересів, інноваційний розвиток держави тощо. І саме це визначає самостійність права інтелектуальної власності як сферу наукового дослідження та сферу правового регулювання.

На нашу думку, основу правового забезпечення інтелектуальної власності має становити відповідне її розуміння як соціокультурного феномену, який сформувався історично та об'єктивно потребує свого правового забезпечення. Таке забезпечення полягає не стільки у тотальному правовому регулюванні відносин, що виникають в сфері інтелектуальності власності, а у правовому закріпленні, гарантуванні і захисті тих ціннісних важелів зародження, становлення, розвитку, вдосконалення та функціонування інтелектуальної власності. Саме на виявлення, регламентацію, збереження та примноження цінності інтелектуальної власності як соціокультурного феномену в цілому, так і як правового феномену, зокрема, націлене запровадження правового регулювання відносин, які виникають, змінюються та припиняються в сфері інтелектуальної власності.

Певною мірою на користь такого підходу можуть слугувати й розробки В. А. Іващенко з історико-правової тематики становлення законодавства у сфері інтелектуальної власності [8]. Однак у будь-якому випадку ніхто з авторів, хто підтримує позиції стосовно комплексності даного правового утворення, в тому числі і його ціннісного прояву, не заперечує проти визначення ключового підходу до його розуміння як основи його наукового розвитку, правового забезпечення та практики функціонування. Відповідно, цілком виправданим є здійснення правового моніторингу положень законодавства в сфері інтелектуальної власності саме через призму аксіолого-правового її розуміння. Це ж стосується й характеристики правових джерел, що слугують основною для впорядкування суспільних відносин, які виникають, змінюються або припиняються стосовно відповідних об'єктів права інтелектуальної власності. При тому, що самі по собі норми цивільного права, виступаючи результатом узагальнення й абстракції розуміння інтелектуальної власності, самостійно можуть бути об'єктом лише узагальненого, абстрактного пізнання цінності інтелектуальної власності, тобто мислення, яке відбувається у формі понять, суджень і висновків [9, с. 97].

З огляду на зазначене виникає потреба у виробленні нових підходів до вивчення державно-правових явищ, в тому числі і інтелектуальної власності, її правового забезпечення, серед яких називається ціннісно-правовий підхід, який є одним із нових і перспективних напрямів розвитку вітчизняного правознавства як у теоретичному, так і у практично-прикладному значенні [10]. Цінність права як специфічна самодостатня наукова методологія надає можливість глибше та адекватно сучасній правовій дійсності вивчити ціннісні аспекти інтелектуальної власності та їх правового забезпечення. Знання про цінності в інтелектуальній власності й цінність безпосередньо інтелектуальної власності використовують для уточнення його сутності і специфічної природи, гуманістичної орієнтації, спроможності та ефективності її правового забезпечення. Без ціннісно-правового підходу неможливо з'ясувати роль інтелектуальної власності у культурному й суспільному розвитку, зрозуміти вияв генетичних зв'язків у праві інтелектуальної власності, розкрити результативність правового забезпечення інтелектуальної власності, провести його моніторинг. Цей підхід забезпечує осмислення поведінки людини в сфері інтелектуальної власності та в механізмі право-

вого регулювання, впливу правових цінностей на формування правової системи. Реалізація аксіологічного підходу у пізнанні, розумінні та подальшому правовому забезпеченню інтелектуальної власності сприяє усвідомленню того, що ефективність такого правового забезпечення, підвищення рівня такої ефективності за результатами проведеного моніторингу загалом значною мірою залежать від ціннісної орієнтації, на якій воно базується [10].

Оскільки ціннісно-правовий підхід свідчить про те, що наука намагається переорієнтуватися на більш універсальні цінності, ніж сама лише абстрактна істина, оскільки в будь-якому конкретному випадку пізнавальний акт характеризується певним ціннісним потенціалом [11, с. 5-6], вказаний підхід сприятиме переорієнтації наукового дослідження інтелектуальної власності та її правового забезпечення на розуміння самої інтелектуальної власності як цінності, а також розуміння правових наслідків її правового забезпечення – як тих ціннісних вимірів правової дійсності, які створює інтелектуальна власність.

Висновки. Трансформуючи вказані особливості ціннісно-правового підходу на площину дослідження інтелектуальної власності як явища правової дійсності, слід наголосити на тому, що можливість застосування вказаного підходу до вивчення інтелектуальної власності зумовлюється наступним:

по-перше, інтелектуальна власність є особливою соціокультурною цінністю, оскільки зумовлена специфікою формування, рівнем розвитку та втіленості і життєдіяльності суспільства його ціннісних орієнтирів;

по-друге, інтелектуальна власність характеризується тими властивостями (ознаками), які зумовлюють її цінність у правовому розвитку, а саме у розвитку міжнародного права, національних законодавств, правових систем;

по-третє, інтелектуальна власність визначається досягненням певного стану розвитку правової сфери життя суспільства;

по-четверте, інтелектуальна власність може бути об'єктом дослідження, відповідно може бути оцінена з точки зору її значення, ролі у розвитку правових систем, в тому числі в контексті її правової забезпеченості шляхом здійснення його моніторингу.

Використання ціннісно-правового підходу до вивчення державно-правових явищ передбачає можливість вивчення відповідних явищ шляхом використання двох підходів: інструментального, який надає змогу встановити особливості того чи іншого правового явища як певного засобу здійснення правового впливу на життєдіяльність суспільства; власне ціннісного підходу, що надає змогу вставити особливості того або іншого правового явища як такого, що вже є цінним, оскільки існує і функціонує. Відповідно до розуміння зазначених вище аспектів щодо застосування ціннісно-правового підходу до вивчення правових явищ, що передбачає можливість застосування інструментального та власне ціннісного підходу, можливо відзначити, що використання вказаного підходу в процесі наукового пізнання інтелектуальної власності може бути структуроване на відповідні два підходи:

інструментальний підхід, який виявляється у здатності розглянути інтелектуальну власність як явище, яке зумовлює необхідність, зміст та виступає критерієм ефективності правового забезпечення. В даному випадку інтелектуальна власність відіграє роль інструменту, який забезпечує детермінацію, зміст та результат функціонування її правового забезпечення;

власне ціннісний підхід, що дозволяє її вивчити феномен інтелектуальної власності як особливу, об'єктивно існуючу, невід'ємну сферу життєдіяльності суспільства та сферу правового забезпечення, що націлена на забезпечення гармонійного співжиття людей на основі упорядкованих відносин між ними, гармонізованих засобів правового регулювання тощо. В даному випадку інтелектуальна власність є сама по собі цінною, оскільки забезпечує взаємоузгодження та взаємопроникнення в системі засобів правового регулювання, спрямована на те, щоб забезпечити гармонійний розвиток правових систем.

Список використаних джерел

1. *Занфірова Т. А.* Філософська проблематика правотворення та правотворчості у трудовому праві. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : зб. наук. ст. 2010. Вип. XXIV. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010. С. 25-26. URL : <http://lib.pu.if.ua/files/zbirnyky/zb24-2010.pdf>. (дата звернення: 01.10.2017 р.).
2. *Мурашко Л. О.* Аксиологическое измерение процесса правообразования: история и современность : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. М., 2015. 378 с.

3. *Алексеев С. С.* Теория права : учебник. изд. 2-е, перераб. и доп. М. : Изд-во БЕК, 1995. 309 с.
4. *Козюбра М. І.* Праворозуміння: поняття, типи та рівні. Право України. 2010. № 4. С. 10-20. URL : <http://www.info-prensa.com/article-317.html>. (дата звернення: 12.05.2014 р.).
5. *Волинка К. Г.* Теорія держави і права : навчальний посібник. К. : МАУП, 2003. 240 с.
6. *Право інтелектуальної власності : науково-практичний коментар до книги четвертої Цивільного кодексу України / За заг. ред. М. В. Паладія, Н. М. Мироненко, В. О. Жарова. К. : Парламентське вид-во, 2006. 432 с.*
7. *Право інтелектуальної власності: академічний курс / Кол. авторів; за ред. О. П. Орлюк, О. Д. Святоцького. К.: ВД «Ін Юре», 2007. 696 с.*
8. *Іващенко В. А.* Розвиток законодавства у сфері інтелектуальної власності в Україні (XIX – поч. XXI ст.) : монографія. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2017. 508 с.
9. *Антошкіна В. К.* Гносеологічна природа тлумачення цивільно-правових норм. Альманах права. Право і прогрес: складові забезпечення в сучасних умовах. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. Вип.8. С. 94-99.
10. *Бондар Ю. М.* Аксиологічний підхід у правознавстві й цінності права. Філософські та методологічні проблеми права. 2011. № 2. С. 110-117.
11. *Марчук М. Г.* Ціннісні потенції знання : наукове видання. Чернівці : Рута, 2001. – 315 с.

References

1. *Zanfirova T. A.* Filosofska problematika pravotvorennya ta pravotvorchosti u trudovomu pravi. Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy : zb. nauk. st. 2010. Vyp. XXIV. Ivano-Frankivsk : Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka, 2010. S. 25-26. URL : <http://lib.pu.if.ua/files/zbirnyky/zb24-2010.pdf>. (data zvernennia: 01.10.2017 r.).
2. *Murashko L. O.* Akxyolohycheskoe zmyrenye protsessa pravoobrazovanya: ystoriya y sovremennost : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.01. M., 2015. 378 s.
3. *Alekseev S. S.* Teoryia prava : uchebnyk. yzd. 2-e, pererab. y dop. M. : Yzd-vo BEK, 1995. 309 s.
4. *Kozyubra M. I.* Pravorozuminnia: poniattia, typy ta rivni. Pravo Ukrainy. 2010. № 4. S. 10–20. URL : <http://www.info-prensa.com/article-317.html>. (data zvernennia: 12.05.2014 r.).
5. *Volynka K. H.* Teoriia derzhavy i prava : navchalnyi posibnyk. K. : MAUP, 2003. 240 s.
6. *Pravo intelektualnoi vlasnosti : nauково-praktychnyi komentar do knyhy chetvertoi Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy / Za zah. red. M. V. Paladiia, N. M. Myronenko, V. O. Zharova. K. : Parlamentske vyd-vo, 2006. 432 s.*
7. *Pravo intelektualnoi vlasnosti: akademichnyi kurs / Kol. avtoriv; za red. O. P. Orliuk, O. D. Sviatotskoho. K.: VD «In Yure», 2007. 696 s.*
8. *Ivashchenko V. A.* Rozvytok zakonodavstva u sferi intelektualnoi vlasnosti v Ukraini (KhIKh – poch. KhKhI st.) : monohrafiia. Cherkasy : Vydavets Chabanenko Yu. A., 2017. 508 s.
9. *Antoshkina V. K.* Hnoseolohichna pryroda tлумachennia tsyvilno-pravovykh norm. Almanakh prava. Pravo i prohres: skladovi zabezpechennia v suchasnykh umovakh. K. : In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2017. Vyp.8. S. 94-99.
10. *Bondar Yu. M.* Akxiolohichnyi pidkhd u pravoznavstvi y tsinnosti prava. Filosofski ta metodolohichni problemy prava. 2011. № 2. S. 110-117.
11. *Marchuk M. H.* Tsinnisni potentsii znannia : naukove vydannia. Chernivtsi : Ruta, 2001. – 315 s.

Котенко М. В. Ціннісно-правові аспекти розуміння інтелектуальної власності як основа моніторингу її правового забезпечення

У роботі розкрито актуальність наукового пізнання ціннісно-правових аспектів розуміння інтелектуальної власності як основи моніторингу її правового забезпечення. Встановлено філософське та наукове підґрунтя наукового дослідження ціннісно-правових аспектів розуміння інтелектуальної власності. Узагальнено наукові погляди вчених, які стосуються розуміння ціннісно-правових аспектів інтелектуальної власності. Підсумовано, що сучасний стан наукової розробки проблем аксіології розуміння інтелектуальної власності свідчить про епізодичність зазначених досліджень, оскільки наукове вивчення вказаних питань здійснювалось опосередковано через науковий аналіз інших суміжних правових явищ і процесів.

Автором узагальнено методологічний потенціал ціннісно-правового підходу до розуміння інтелектуальної власності. На підставі аналізу доктринальних підходів до розуміння ціннісно-правових аспектів інтелектуальної власності, визначено особливості аксіологічних аспектів розуміння інтелектуальної власності як основи моніторингу її правового забезпечення.

Ключові слова: інтелектуальна власність, правове забезпечення, правове регулювання, аксіологічний методологічний підхід, праворозуміння, правовий моніторинг, аксіологічні аспекти розуміння інтелектуальної власності.

Kotenko M. V. Valuable and legal aspects of understanding the intellectual property as the basis for monitoring its legal provision

The paper reveals the relevance of scientific knowledge of the valuable and legal aspects of understanding the intellectual property as the basis for monitoring its legal provision. It is proved that understanding of the law and legal phenomena play a fundamental role in the system of scientific legal research since it forms the basis for further knowledge of the theoretical, legal, and branch aspects of the investigated phenomenon. Legal provision of intellectual property, as well as any other sphere of life of a society, is based, first of all, on the provisions of the appropriate approach to legal thinking, which will allow to identify the key behavior patterns in this area, to fix them and to regulate the means of their implementation and guaranteeing. In turn, the monitoring of existing legal protection of intellectual property should be based not only on indicators of quality of consolidation of legal norms but also on the state of effectiveness and efficiency of the functioning of legal norms regulating relations in the field of intellectual property. It is generalized that the provisions that define the understanding of intellectual property will have a fundamental character in the process of carrying out both its scientific research and the practice of its legal support, as well as further monitoring of it. It should, on the one hand, strengthen the integrity and objectivity of the scientific knowledge of intellectual property as a legal phenomenon, substantiate and generalize the conclusions, the reliability of the results obtained, their foundation on the unified scientifically grounded positions of understanding and knowledge of law, and on the other hand, to determine the criteria of legal provision of intellectual property, targeting such legal support, and serve as criteria for measuring the quality level of such legal support in the process of providing its monitoring.

The philosophical and scientific basis of the scientific research of the valuable and legal aspects of the understanding of the intellectual property is established. The scientific views of scientists concerning the understanding of the valuable and legal aspects of the intellectual property are generalized. Summed up, the valuable and legal aspects of the intellectual property occupy an important place in the system of approaches to its measurement, characterizing it as a phenomenon that accumulates a wide range of socio-cultural foundations of the spiritual life of society, as well as independently acquires value properties, becoming an element of socio-cultural foundations of the spiritual life of society. The scientific study of the valuable and legal aspects of understanding the intellectual property as the basis for monitoring its legal provision is important both in terms of the development of legal science and in terms of improving its legal framework. This will allow not only to carry out scientific research of this phenomenon through the prism of its value measurement as the only methodological strategy of scientific knowledge, but also to establish a general legislative idea, which was laid in the basis of its legal support, to find out the state of achievement of the legislative goal of legal regulation of relations in the field of intellectual property that together will constitute the object of legal monitoring.

The author summarizes the methodological potential of the valuable and legal approach to the understanding of the intellectual property. Based on the analysis of doctrinal approaches to understanding the valuable and legal aspects of the intellectual property, the peculiarities of the axiological aspects of understanding intellectual property as the basis for monitoring its legal support within the framework of the instrumental and actual value components are determined.

Key words: intellectual property, legal support, legal regulation, axiological methodological approach, legal thinking, legal monitoring, axiological aspects of understanding of the intellectual property.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-319-324

*Анна Валентинівна Ландіна,
кандидат юридичних наук, старший науковий
співробітник відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою Інституту держави
і права ім. В. М. Корецького НАН України*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛЬНОГО СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ НОРМАМИ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ

Постановка проблеми. У кримінальному законодавстві України передбачено, що злочин може бути вчинений загальним чи спеціальним суб'єктом (ст. 18) [1]. Значення обов'язкових ознак суб'єкта злочину відоме: воно полягає в тому, що саме сукупність цих ознак і визначають, чи може особа взагалі бути притягнута до кримінальної відповідальності, і у залежності від цього – чи є взагалі подія злочину. Що стосується ознак спеціального суб'єкта, то у законодавстві вони чітко не визначені, так само, як і не вказані критерії, за якими можна виділити такі спеціальні ознаки. У переважній більшості випадків ці ознаки прямо чи опосередковано впливають із змісту норм Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України). Але постає питання необхідності і можливості встановити хоча б у загальних рисах ознаки спеціального суб'єкта злочину, які згідно із положеннями Загальної частини впливають на кримінальну відповідальність особи. Це дозволило б оцінити рівень забезпечення нормами Загальної частини КК України реалізації кримінальної відповідальності щодо спеціального суб'єкта злочину.

Питанням кримінальної відповідальності спеціального суб'єкта злочину присвячено досить велику кількість праць. Зокрема, окремі аспекти вказаної проблеми вивчали такі вчені, як П. П. Андрушко, В. О. Глушков, А. А. Музика, В. О. Навроцький, М. І. Хавронюк та інші дослідники. Уже після прийняття чинного КК України у 2003 р. В. І. Терент'єв досліджував проблемні аспекти кваліфікації злочинів, що вчинюються спеціальним суб'єктом [2]. Кримінально-правовий аналіз окремих аспектів кримінальної відповідальності спеціального суб'єкта злочину було здійснено Д. В. Бараненком у 2009 р. [3] У 2015 р. А. С. Осадчою було проведено дослідження генезису, функцій, норм, що встановлюють кримінальну відповідальність спеціального суб'єкта злочину, хоча у дослідженні увага була приділена лише службовій особі як суб'єкту злочину [4].

Але з точки зору зв'язку спеціальних ознак особи, яка вчинила злочин, що впливають на кваліфікацію злочину та на обрання судом виду і розміру покарання, із нормами та інститутами Загальної частини КК України, питання кримінальної відповідальності спеціального суб'єкта злочину не розглядалося.

Мета статті. Враховуючи відсутність досліджень стану забезпечення кримінальної відповідальності спеціальних суб'єктів злочинів, потрібно визначити шляхом правового моніторингу, яким чином у нормах Загальної частини визначаються особливості кримінальної відповідальності спеціального суб'єкта злочину, і встановити, як ці спеціальні ознаки враховуються при притягненні особи до кримінальної відповідальності і призначенні їй покарання.

Виклад основного матеріалу. Запорукою об'єктивності та справедливості як основних принципів кримінального права є врахування всіх суттєвих обставин конкретного злочину. Причому це стосується як обов'язкових ознак, так і факультативних, які впливають на кваліфікацію суспільно небезпечного діяння. Усі обставини справи, а також особистісні характеристики особи, що вчинила злочин, які мають значення для кваліфікації вчиненого діяння, винесення вироку чи іншого рішення судом повинні бути враховані і згідно з відповідними нормами кримінального процесуального законодавства України. Так, зокрема, у ст. 91 «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні» КПК України зазначається, що у кримінальному провадженні підлягають доказуванню наступні обставини, які стосуються суб'єкта злочину: обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну від-

повідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання. Саме по собі доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (ч. 2 ст. 91) [5]. Крім того, у ст. 178 «Обставини, що враховуються при обранні запобіжного заходу» КПК України вказано, що тут повинні враховуватися обставини, подібні до таких, які підлягають доказуванню. Враховуючи вказане, при ухваленні вироку судом враховуються наступні ознаки, що характеризують суб'єкта злочину: чи підлягає обвинувачений покаранню за вчинене ним кримінальне правопорушення; наявність обставин, що обтяжують або пом'якшують покарання обвинуваченого, і яких саме; чи вчинив обвинувачений кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності; чи є підстави для застосування до обвинуваченого, який вчинив кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності, примусового заходу медичного характеру чи примусового лікування (ст. 368 КПК України). Тому визначення усіх кількісних і якісних ознак особи, що вчинила злочин, є обов'язковим для винесення справедливого вироку і призначення обґрунтованого і достатнього виду та розміру покарання.

Ознаки спеціального суб'єкта злочину належать до факультативних ознак, які обумовлюють можливість притягнення саме такої особи до кримінальної відповідальності за вчинення конкретного злочину, передбаченого Об'єктивною стороною КК України.

Правовий моніторинг продемонстрував, що, з огляду на конструкцію та зміст норм Особливої частини КК України, переважна більшість із них визначає умови притягнення до кримінальної відповідальності саме спеціального суб'єкта злочину. Як зазначається дослідниками, «у чинному кримінальному законодавстві простежується стійка тенденція до спеціалізації підстав кримінальної відповідальності за рахунок збільшення складів злочинів із спеціальним суб'єктом. За нашими підрахунками у КК України наразі нараховується близько 75% таких складів злочинів» [4, с. 5].

Дійсно, важко не погодитися із вказаним твердженням. Так, із 387 статей (більшість із них включають основні та кваліфіковані склади) Особливої частини КК України до таких, які безумовно встановлюють кримінальну відповідальність спеціального суб'єкта злочину (в основному некваліфікованому складі), відносяться 235 статей, що становить 60,8 % від загальної кількості статей у Особливій частині КК України; до основних складів злочинів, які умовно можна вважати вчиненими виключено спеціальними суб'єктами, відносяться 32 статті; відповідно до решти 120 статей Особливої частини КК України суб'єкти основного некваліфікованого складу є загальними (31 %), з яких 53 статті містять кваліфіковані склади злочинів, які можуть бути вчинені лише спеціальним суб'єктом. Враховуючи таку значну кількість злочинів, які можуть бути вчинені лише спеціальним суб'єктом, виникає гостра необхідність визначити, яким чином регулюється кримінальна відповідальність осіб, які наділені додатковими, поряд з основними, ознаками загальними нормами кримінального законодавства.

Не розглядаючи кожен окремих склад злочину, передбачений у Особливій частині КК, зупинимось на окремих положеннях Загальної частини КК, в основі яких лежить та чи інша знака суб'єкта злочину. Зауважимо, що мова не буде йти про моніторинг тих інститутів і норм, які без інституту суб'єкта злочину просто втрачають сенс – такі, як: вина, оскільки саме суб'єкт злочину є «носієм» волі та свідомості; чинність закону про кримінальну відповідальність за ознаками територіальності; судимість тощо. Розглянемо інститути і норми, в основу яких покладені спеціальні ознаки суб'єкта злочину, що впливають на кваліфікацію злочину і на вид та розмір призначуваного покарання.

В першу чергу, до таких належить ч. 2 ст. 22 КК України, яка містить перелік злочинів, за які кримінальна відповідальність може наставати із досягненням особою 14 років. Виходячи з положень даної норми, у ній визначена така спеціальна ознака суб'єкта злочину, як 14-річний вік, тоді як загальним віком кримінальної відповідальності є 16-річний вік.

Наступні положення Загальної частини КК України певною мірою визначають не лише якісні, але і кількісні ознаки, за наявності яких суб'єкт злочину визнається спеціальним. Мова йде про повторність (ст. 32), сукупність (ст. 33) та рецидив (ст. 34) злочинів (розділ VII). Дані норми визначають, у яких випадках особа вважається такою, що має кримінальне минуле (якісна ознака), чи буде покарана за вчинення декількох злочинів (кількісна ознака). Правові наслідки наявності хоча б одного виду множинності злочинів полягають у тому, що це враховується при кваліфікації вчиненого діяння та призначенні покарання (ст. 35).

Певні спеціальні ознаки особи, що вчинює злочин, місять і норми, які визначають основні ознаки обставин, що виключають злочинність діяння (розд. VIII Загальної частини КК України). Так,

зокрема, тут вирішуються питання можливості притягнення до кримінальної відповідальності особи, що перевищила заходи, необхідні для затримання злочинця (ст. 38); особи, що виконала явно злочинний наказ або розпорядження (ст. 41); особи, що виконувала спеціальне завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, і вчинила у складі організованої групи чи злочинної організації особливо тяжкого злочину, вчиненого умисно і поєданого з насильством над потерпілим, або тяжкого злочину, вчиненого умисно і пов'язаного з спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків (ст. 43). Всі ці особи, про яких йде мова у вказаних тут нормах, мають певні професійні обов'язки, завдяки чому можуть бути визнані спеціальними суб'єктами злочину.

Розділ X Загальної частини КК України визначає поняття та види покарань, які можуть бути призначені особі за вчинення нею злочинного діяння. І хоча ці норми стосуються усіх суб'єктів злочину без виключення, є декілька видів покарання, які можуть застосовуватися лише до осіб, які мають додаткові (спеціальні) ознаки. Зокрема, до таких належать позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 54); позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55); службові обмеження для військовослужбовців (ст. 58); тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62); довічне позбавлення волі, оскільки у ч. 2 вказано, що це покарання не застосовується до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років (ст. 64). Ці норми визнають покарання з урахуванням такої соціальної ознаки суб'єкта злочину, як посада (рід занять), за виключенням ст. 64, яка враховує вікову ознаку.

Чітко регламентований вплив окремих додаткових ознак суб'єктів злочинів у нормах, що визначають загальні правила призначення покарання (розд. XI Загальної частини КК України). Тут визначаються правила призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують (ст. 66) (вчинення злочину неповнолітнім; жінкою в стані вагітності; через матеріальну, службову чи іншу залежність; під впливом сильного душевного хвилювання; виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєдане з вчиненням злочину у випадках, передбачених у КК) та обтяжують (ст. 67) (вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів; групою осіб за попередньою змовою; щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах; щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного; особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів) покарання. Ці обставини стосуються певних кількісних та якісних ознак суб'єктів злочинів, що у кінцевому рахунку впливають на вид та розмір призначеного судом покарання. Тут визначаються правила призначення покарання за незакінчений злочин та злочин, вчинений у співучасті (ст. 68); за сукупністю злочинів (ст. 70); за сукупністю вироків (ст. 71).

Не менш важливим є встановлення додаткових ознак особи, що вчинила злочин, і для можливості звільнення особи від покарання та його відбування (розд. XII). Зокрема, особистісні якості особи мають значення при вирішенні питання про можливість звільнення особи від відбування покарання з випробуванням (ст. 75); звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79); застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (ст. 81); звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83); звільнення від покарання за хворобою (ст. 84); звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування (ст. ст. 85-87). При застосуванні вказаних положень враховуються вік, стать, рід занять, стан здоров'я.

Повністю присвячений питанням особливостей кримінальної відповідальності та покарання такого спеціального суб'єкта, як неповнолітній, розд. XV КК України (ст. ст. 97-108). У цьому розділі в основі усіх вказаних норм лежить така ознака спеціального суб'єкта, як вік.

Враховуючи, що у ст. 67, яка визначає обставини, що обтяжують покарання, передбачена така ознака, як вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (п. 2 ч. 1), а також наявність такої ознаки у багатьох кваліфікованих складах злочинів, можна вважати, що положення кримінального законодавства КК України щодо співучасті (розд. VI Загальної частини КК України) також визначають спеціальні ознаки суб'єкта злочину, які є кількісними. Тобто при притягненні до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені у співучасті, у основі лежить саме кількісна ознака – участь у даному злочині декількох суб'єктів злочину.

Висновки. Проведене вище дослідження підтверджує думку про те, що переважна більшість злочинів вчинюється саме спеціальними суб'єктами, тобто особами, наділеними такими ознаками, за відсутності яких ним не може бути вчинене відповідне злочинне діяння, передбачене Особливою частиною КК України. У загальних рисах спеціальні ознаки (критерії), які визначають суб'єкт злочину як спеціальний і які впливають на вид і розмір призначуваного покарання та на можливість застосування щодо особи, яка вчинила злочин, інших загальних положень, визначені у нормах Загальної частини КК України. До таких критеріїв відносяться як кількісні характеристики (співучасть та повторність, сукупність і рецидив), так і якісні (вік, посада, рід занять, стать, стан здоров'я).

З огляду на вказане вище, переважна більшість норм Загальної частини КК України забезпечує законність, справедливість та об'єктивність притягнення до кримінальної відповідальності суб'єктів, які, поряд із обов'язковими (визначені у ч. 1 ст. 18 КК України), наділені спеціальними ознаками, що впливають на їх кримінальну відповідальність.

Враховуючи кількість і різноманітність ознак, що визначають суб'єкт злочину як спеціальний, подальші дослідження повинні бути спрямовані на удосконалення кримінального законодавства у частині визначення ознак спеціального суб'єкта злочину.

Список використаних джерел

1. *Кримінальний кодекс України* // Відомості Верховної Ради. 2001. № 25-26. ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
2. *Терентьев В. И.* Ответственность специального субъекта преступления по уголовному праву Украины : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одесса. 2003. 195 с.
3. *Бараненко Д. В.* Спеціальний суб'єкт злочину: кримінально-правовий аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2009. 19 с.
4. *Осадча А. С.* Спеціальний суб'єкт злочину: генезис, функції, проблеми кваліфікації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Х., 2015. 229 с.
5. *Кримінальний процесуальний кодекс України* // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

References

1. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* // Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2001. № 25-26. st. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
2. *Terentev V. Y.* Otvetstvennost spetsyalnogo sub'yekta prestupleniya po uholovnomu pravu Ukrainy : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Odessa. 2003. 195 s.
3. *Baranenko D. V.* Spetsialnyi sub'iekt zlochyну: kryminalno-pravovyi analiz : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. K., 2009. 19 s.
4. *Osadcha A. S.* Spetsialnyi sub'iekt zlochyну: henezys, funktsii, problemy kvalifikatsii : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kh., 2015. 229 s.
5. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 2013. № 9-10, № 11-12, № 13, st.88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

Ландіна А. В. Забезпечення кримінальної відповідальності спеціального суб'єкта злочину нормами Загальної частини КК України

Запорукою об'єктивності та справедливості як основних принципів кримінального права є врахування всіх суттєвих обставин конкретного злочину. Враховуючи відсутність досліджень стану забезпечення кримінальної відповідальності спеціальних суб'єктів злочинів, метою даного дослідження є визначення шляхом правового моніторингу, яким чином у нормах Загальної частини регламентуються особливості кримінальної відповідальності спеціального суб'єкта злочину, і як ці спеціальні ознаки враховуються при притягненні особи до кримінальної відповідальності і призначенні їй покарання.

У загальних рисах спеціальні ознаки (критерії), які визначають суб'єкт злочину як спеціальний і які впливають на вид і розмір призначуваного покарання та на можливість застосування щодо особи, яка вчинила злочин, інших загальних положень, визначені у нормах Загальної частини КК України. До таких ознак відносяться як кількісні характеристики (співучасть та повторність, сукупність і рецидив), так і якісні (вік, посада, рід занять, стать, стан здоров'я). Подальші дослідження повинні бути спрямовані на удосконалення кримінального законодавства у частині визначення ознак спеціального суб'єкта злочину.

Ключові слова: кримінальна відповідальність спеціального суб'єкта, правовий моніторинг норм кримінального законодавства, кількісні ознаки, якісні ознаки.

Landina A. V. Ensuring of criminal liability of a special subject of a crime by the norms of the General part of the Criminal Code of Ukraine

The guarantee of objectivity and justice as the basic principles of criminal law is to take into account all the essential circumstances of a specific crime. The value of identifying the features of a particular object of a crime is that it represents a combination of these attributes and determines whether a person can be prosecuted in general and, depending on this, whether there is a general crime event. From the point of view of the connection of personal or social (quantitative or qualitative) features of the person who committed a crime that affects the qualification of the crime and the choice of the type and size of the sentence by the court, the norms and institutions of the general part of the Criminal Code of Ukraine, criminal liability of the special unit Crime the object was not considered.

The purpose of this article, taking into account the lack of research on the state of ensuring criminal liability of special crime subjects, is the establishment of means of legal monitoring, how in general rules determine the specificity of criminal liability of a particular object. crime, and how these traits are taken into account in bringing a person to criminal responsibility and punishment.

The vast majority of crimes are carried out on special subjects: out of 387 articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, those who undoubtedly establish the criminal responsibility of a particular subject of a crime (mostly unskilled), include 235 articles, 60.8% of the total number of articles in a special section The Criminal Code of Ukraine.

In general, the peculiarities (criteria) that define the subject of a crime as special, affecting the type and size of the sentence that may be imposed, and the possibility of filing a lawsuit against the offender, other general provisions specified in the norms of the General Part of the Criminal Code of Ukraine. These criteria include quantitative characteristics (complicity and repetition, aggregate and relapse) and qualitative (age, occupation, occupation, gender, health status).

Given the foregoing, the overwhelming majority of the norms of the General Part of the Criminal Code of Ukraine ensures the legality, fairness and objectivity of bringing to criminal liability those who, together with the mandatory (as defined in part one of Article 18)). The Criminal Code of Ukraine), endowed with special features arising from their criminal liability.

Given the number and variety of features that determine the subject of a crime as a special, further researches should be aimed at improving criminal legislation in terms of determining the specifics of the special object of the crime.

Key words: criminal liability of a special subject, legal monitoring of the norms of criminal legislation, quantitative characteristics, qualitative characteristics.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-325-329

УДК 340

*Микола Олександрович Пухтинський,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу
конституційного права та місцевого
самоврядування Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

СУБ'ЄКТИ КОНТРОЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У МІСЦЕВІЙ ПУБЛІЧНІЙ ВЛАДІ

Постановка проблеми. Визначення змісту контрольної діяльності у місцевій публічній владі, місцевому врядуванні Україні потребує дослідження складу її суб'єктів та їх законодавчого закріплення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика контролю, контрольної діяльності у сфері місцевої публічної влади, місцевого врядування стала предметом багатьох наукових робіт: юридичних, політологічних, державно-управлінських. Контролю присвячено чимало академічних монографічних, енциклопедичних, дисертаційних досліджень. У цьому ж контексті акцентуємо також увагу на фундаментальні роботи з теорії держави і права, конституційного, адміністративного, муніципального права, зокрема, на наукові твори В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, О. В. Батанова, В. І. Борденюка, А. Р. Крусян, О. І. Сушинського, сучасні дисертаційні дослідження

С. С. Вітвіцького, Б. В. Калиновського, Т. О. Карабін, С. А. Косінова, Н. В. Никитченко, Д. А. Опаленко, К. В. Пивоварова, О. В. Савченко, О. Д. Скопича, О. А. Смоляра, В. В. Таросвої.

Мета статті. Дослідити стан конституційно-правового визначення та законодавчого забезпечення складу суб'єктів контрольної діяльності у місцевій публічній владі.

Основні результати дослідження. При визначенні кола суб'єктів контролю, контрольної діяльності у місцевій публічній владі доцільно розглянути ряд теоретичних положень щодо публічної, муніципальної влади, публічної адміністрації в контексті предмета дослідження, які знайшли відображення в юридичній літературі.

Так, О. В. Батанов дає наступне теоретичне бачення сутності публічної, муніципальної влади: «Як інститут конституційного права та категорія сучасного конституціоналізму за своєю суттю муніципальна влада – це легітимне публічно-самоврядне волевиявлення територіальної громади, що являє собою здійснення народовладдя на локально-територіальному рівні, самостійний вид суспільної політичної влади; за своїм змістом муніципальна влада являє собою здійснення функцій місцевого самоврядування, спрямованих на реалізацію прав та свобод людини і громадянина в межах власних (самоврядних) повноважень та окремих наданих державних повноважень; за формою муніципальна влада – це прийняття і реалізація правових актів у порядку, передбаченому Конституцією і законами України, а також нормативними актами місцевого самоврядування» [1, с. 221].

Варто також звернутись до теоретичних роздумів про публічну владу А. Р. Крусян, яка, зокрема, зазначає: «Влада, що поширюється на всіх членів суспільства, а не на окрему особу, і має таку властивість, як загальність, має суспільний характер, тобто є публічною. Ця влада поширюється за територіальним принципом, їй підкоряються всі, хто перебуває на певній території. Публічна влада здійснюється не тільки державою. Державна і самоврядна влада в сукупності – суть публічна влада... Слід виходити з того, що місцеве самоврядування в Україні – це самостійна, недержавна, місцева публічна (публічно-самоврядна) влада територіальних громад... Таким чином, державна і самоврядна влади є самостійними формами публічної влади – інституціональними складовими сучасного конституціоналізму. При цьому, місцеве самоврядування має спеціальний суб'єкт (територіальну громаду), спеціальний об'єкт (питання місцевого значення), воно має таку властивість, як самостійність – ключова категорія, що характеризує місцеве самоврядування як самостійну підсистему публічної влади (самоврядування)» [2, с. 335, 358, 360].

Б. В. Калиновський, який досліджує конституційно-правові засади місцевої публічної влади в Україні вважає, що «це свідомо-вольове відношення між людьми та їх організаціями, які проживають, перебувають або розташовуються на певній території, у процесі якого ті, що мають владу, здатні шляхом прийняття легітимних рішень вирішувати справи суспільного значення та визначати поведінку підвладних для забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, функціонування та розвитку території на конституційно-правових засадах, спираючись у необхідних випадках на можливість примусу. Ознаки: є свідомо-вольовим відношенням між людьми, або їх організаціями; має територіальне підґрунтя; передбачає процес, під час якого ті, що мають владу, визначають поведінку підвладних, спираючись на можливість примусу; її джерелом є український народ; містить дві складові; реалізується стосовно спеціального об'єкта; має конституційний характер» [3].

О. І. Сушинський пропонує таку дефініцію публічної влади: «це стан векторіального функціонування суспільних відносин, що здійснюється шляхом їх контролю через різні види діяльності: установлення (законодавчої); виконання (виконавчої); забезпечення (судової); відновлення, встановлення, констатування та спрямування (контрольної) тощо» [4].

О. А. Смоляр вірно зауважує: «Контроль над публічною владою поряд з механізмами її обмеження і стримування виступає важливим складником конституціоналізму... Контроль за органами публічної влади в цілому і органами місцевого самоврядування зокрема є різновидом соціального контролю, який покликаний забезпечувати збереження і розвиток соціальної системи, упорядковане функціонування її елементів. Соціальний контроль є механізмом підтримки соціальної рівноваги, який забезпечує життєдіяльність сучасного суспільства й ефективність його соціального управління» [5].

С. С. Вітвіцький під поняттям «публічна адміністрація» розуміє систему органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які виконують делеговані повноваження виконавчої влади, що, на думку автора, дозволяє об'єднати суб'єкти виконавчої діяльності, врахувати публічний характер такої діяльності, а також управлінський зміст терміна «адміністрація» [6].

Т. О. Карабін визначає зміст категорії «публічна адміністрація», що розкривається в організаційно-структурному аспекті, як сукупність органів та посадових осіб, що реалізують публічну владу

шляхом виконавчо-розпорядчої діяльності, а також доводить недоцільність включення до суб'єктного складу публічної адміністрації суб'єктів, для яких виконавчо-розпорядча діяльність не є основною та визначальною, оскільки це призведе до збігу та однакового змістового наповнення понять «суб'єкт адміністративного права» та «публічна адміністрація» [7].

На думку А. І. Буханевича: «На сучасному етапі суспільно-політичного та економічного розвитку сучасної політичної системи важлива роль належить розробці перспективних напрямів формування та функціонування публічної адміністрації як одного з інститутів оптимізації форм публічного контролю в громадянському суспільстві. У нашому розумінні публічна адміністрація являє собою таку інституційну структуру організації діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, яка забезпечує демократизацію державного управління шляхом створення широких можливостей для налагодження взаємодії влади та громадськості» [8].

С. А. Косінов дає теоретико-правову характеристику контролю над публічною владою та акцентує на тому, що: «Контроль над публічною владою виступає різновидом соціального контролю; є поєднанням суб'єктно-об'єктних властивостей на різних рівнях управління, що знаходить свій прояв, зокрема, у тому, що: 1) кожен суб'єкт, виконуючи свої функції, одночасно виступає як об'єкт для суб'єктів більш високих рівнів; 2) кожен об'єкт виконує двоїстого роду функції суб'єкта: у найбільшому обсязі у межах конкретної організації в порядку саморегулювання і в певних межах і формах участі в діяльності вищого та інших суб'єктів; 3) наявність змішаних суб'єктів та об'єктів, коли існують об'єкти, що є спільними для багатьох суб'єктів; суб'єктом контролю над публічною владою виступає народ – або безпосередньо, або в особі уповноважених органів, наділених від імені народу відповідними контрольними повноваженнями; контроль над публічною владою об'єднує в собі такі елементи, як державний контроль, громадський і міжнародний» [9].

С. С. Вітвіцький виділяє спільні та особливі риси категорій «суб'єкт контролю» та «суб'єкт контролю діяльності публічної адміністрації». Він вважає, що категорія «суб'єкт контролю» може сприйматись як правова абстракція в разі якщо формується загальне уявлення про контроль та сутність відповідних правовідносин; категорія «суб'єкт контролю діяльності публічної адміністрації» визначається з позицій матеріального суб'єкта, який потенційно або реально бере участь у контрольних правовідносинах. В той же час, слід розрізняти категорії «суб'єкт контролю» і «суб'єкт контрольної діяльності», які співвідносяться як ціле і частка. Спільними в цих категоріях, на думку автора, є те, що обидві є правовими категоріями, які не можуть існувати поза межами правовідносин контролю. Різниця полягає в тому, що категорія «суб'єкт контролю» є загальною і означає потенційну можливість певного матеріального об'єкта брати участь у правовідносинах контролю. Така потенційна можливість визначається насамперед встановленням у чинному законодавстві та закріпленням правовою нормою (як правило, нормою адміністративного права) компетенції щодо здійснення контролю. На відміну від загальної категорії «суб'єкт контролю», категорія «суб'єкт контрольної діяльності» має конкретне значення як учасник правовідносин щодо здійснення контролю діяльності публічної адміністрації [10].

Представлені міркування дають змогу зробити деякі попередні висновки щодо аксіології контролю, контрольної діяльності у місцевій публічній владі з огляду на вимір місцевого врядування. Більшість дослідників розглядають контроль та контрольну діяльність з позиції широкої концепції його соціальної природи і призначення. В той же час, категорії «публічна влада», «публічна адміністрація» обмежують склад суб'єктів контрольної діяльності та контролю державно-владними і муніципально-владними інститутами. Переважно йдеться про місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Деякі автори навіть вважають, що до суб'єктів державного, адміністративного контролю можна віднести лише тих, хто безпосередньо виконують виконавчо-розпорядчі функції і повноваження (цитоване дослідження Т. О. Карабін).

Вбачаємо, що контроль, контрольна діяльність, суб'єкти контролю у місцевій публічній владі з точки зору виміру місцевого врядування дозволяє окреслити склад цих суб'єктів.

До суб'єктів контрольної діяльності в системі місцевих органів виконавчої влади відносяться місцеві органи виконавчої влади загальної компетенції, місцеві органи виконавчої влади спеціальної компетенції, а також місцеві органи виконавчої влади, правовий статус, повноваження яких пов'язані із здійсненням суто контрольної діяльності. До зазначених органів загальної компетенції відносяться районні, обласні, Київська, Севастопольська та районні в цих містах державні адміністрації. До органів спеціальної компетенції входять територіальні органи центральних

органів виконавчої влади, які здійснюють виконавчо-розпорядчу діяльність, управління різними сферами життя населення на певній території та визначені у законодавстві контрольні функції. До органів із суто контрольними повноваженнями відносяться спеціалізовані місцеві органи виконавчої влади у певних сферах фінансового, екологічного, санітарного, архітектурно-будівельного, тощо контролю.

У системі місцевого самоврядування такими суб'єктами є: територіальна громада, представницькі і виконавчі органи місцевого самоврядування, відповідні сільські, селищні, міські голови, голови районних, обласних, районних у містах рад, голови об'єднаних громад, органи самоорганізації населення, старости, депутати місцевих рад, постійні комісії місцевих рад, секретар сільської, селищної, міської ради, відділи, управління та інші виконавчі органи сільської, селищної, міської, районної у місті ради.

Суб'єктами контролю і контрольної діяльності у місцевій публічній владі, місцевому врядуванні є також інститути громадянського суспільства, які займають самостійне місце в механізмі контрольної діяльності, зокрема щодо проведення громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади. При цьому в Постанові Кабінету Міністрів України про порядок проведення такої експертизи зазначено: «Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади (далі – громадська експертиза) є складовою механізму демократичного управління державою, який передбачає проведення інститутами громадянського суспільства, громадськими радами оцінки діяльності органів виконавчої влади, ефективності прийняття і виконання такими органами рішень, підготовку пропозицій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх врахування органами виконавчої влади у своїй роботі.

У цьому Порядку під інститутами громадянського суспільства слід розуміти громадські об'єднання, професійні спілки та їх об'єднання, творчі спілки, організації роботодавців та їх об'єднання, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші невідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства» [11].

Опосередковано суб'єктами контролю у місцевому врядуванні є вищі та центральні органи публічної влади, які видають акти, приймають рішення щодо контрольної діяльності інституцій місцевого врядування. До таких органів відносяться Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, Конституційний Суд України, Рахункова палата України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Склад суб'єктів контрольної діяльності у місцевій публічній владі, їх правовий статус, компетенція щодо здійснення контролю, реалізації контрольних повноважень обумовлені сучасною системою місцевих органів виконавчої влади, системою місцевого самоврядування, що визначені у Конституції та законодавстві України.

Конституція України окреслює контури складу суб'єктів контролю у місцевому врядуванні, місцевій публічній владі. Це, зокрема, норми, що визначають конституційні засади системи виконавчої влади та місцевого самоврядування. Серед них положення розділу VI Конституції України «Кабінет Міністрів. Інші органи виконавчої влади». Так, в статті 116 Конституції закладаються конституційні основи функцій і компетенції Кабінету Міністрів України. Стаття 118 Конституції визначає коло суб'єктів місцевих органів виконавчої влади в особі місцевих державних адміністрацій: «Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації. Особливості здійснення виконавчої влади у містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України». На систему територіальних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування безпосередньо впливають конституційні приписи IX розділу Конституції «Територіальний устрій України». В розділі X Конституції визначаються засади державних інституцій Автономної Республіки Крим. Нарешті, положення XI розділу Конституції у статтях 140, 141 закладають основи щодо діяльності суб'єктів системи місцевого самоврядування [12].

Деталізація складу суб'єктів контролю у місцевому врядуванні, місцевій публічній владі міститься у відповідних положеннях законодавства, присвяченого органам виконавчої влади та місцевому самоврядуванню.

Тут насамперед слід позначити: Закони України: Про Кабінет Міністрів України, Про центральні органи виконавчої влади, Про місцеві державні адміністрації, Про військово-цивільні адміністрації, Про місцеве самоврядування в Україні, Про органи самоорганізації населення, Про статус депутатів місцевих рад; Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів

виконавчої влади»; постанову Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» [13].

Є також окремі законодавчі акти, в яких дається власне визначення контролю та складу його суб'єктів відносно сфери законодавчого регулювання. В Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» дається визначення «державного нагляду (контролю)» та окреслюється коло суб'єктів у цій сфері. Згідно з Законом «державний нагляд (контроль) – діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування (далі – органи державного нагляду (контролю) в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, допустимого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища» [14].

К. В. Пивоваров виділяє наступні специфічні ознаки державного контролю у сфері виконавчої влади: «в переважній більшості випадків між органом, що здійснює повноваження контролю, та підконтрольними об'єктами існують характерні адміністративні відносини підлеглості чи підвідомчості; об'єктом контролю у сфері виконавчої влади, як правило, є не лише питання дотримання закону, а й ефективність діяльності контрольованих об'єктів; доволі часто суб'єктам правового контролю надається право відмінити рішення, що були прийняті підконтрольними їм органами; органи контролю у багатьох випадках наділяються правом приймати рішення щодо застосування різноманітних мір впливу щодо контрольованих ними органів за припущені ними правопорушення» [15].

Серед місцевих органів виконавчої влади, як суб'єктів контрольної діяльності, слід виділити територіальні органи центральних органів виконавчої влади та відповідні місцеві державні адміністрації. Важливу роль в забезпеченні контролю, здійсненні контрольної діяльності відіграють місцеві державні адміністрації. Відповідно до Закону «Про місцеві державні адміністрації» (ст. 1): «Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації».

Склад суб'єктів контрольної діяльності в системі виконавчої влади в законодавстві чітко не визначений. Хоча його можна з'ясувати при аналізі положень законодавчих актів, спрямованих на оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади. До них відносяться чинний Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 р. [16] та постанова Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 10 вересня 2014 р. [17].

В Указі та постанові реформовано систему центральних органів виконавчої влади, які, зокрема, здійснюють контрольні повноваження. Так, в Указі визначено: утворення відповідних міністерств, державних служб, державних агентств та інспекцій, ліквідовано та реорганізовано цілий ряд центральних органів виконавчої влади, а також затверджено Схему організації та взаємодії центральних органів виконавчої влади, в якій виділено: міністерства, центральні органи виконавчої влади, центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом, центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України.

У згаданій Постанові осучаснено систему державних служб, агентств, інспекцій і також затверджено схему спрямування і координації діяльності центральних органів виконавчої влади Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України. Приміром, в плані здійснення контрольних повноважень утворено: Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, реорганізувавши шляхом перетворення Державну ветеринарну та фітосанітарну службу і приєднавши до Служби, що утворюється, Державну інспекцію з питань захисту прав споживачів і Державну санітарно-епідеміологічну службу та поклавши на Службу, що утворюється, функції з реалізації державної політики, які виконували органи, що припиняються (крім функцій з реалізації державної політики у сфері племінної справи у тваринництві, у сфері охорони прав на сорти рослин, у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження), у сфері гігієни праці та функцій із здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників), а також функції із здійснення державного контролю (нагляду) за дотриманням вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін; здійснення державного нагляду (контролю) у сфері туризму та курортів тощо.

Законодавство визначає коло суб'єктів контрольної діяльності у місцевому самоврядуванні. Насамперед – це положення Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

У першій статті Закону «Основні терміни, використані в цьому Законі» окреслюється склад основних суб'єктів. В статті 5 Закону визначається система місцевого самоврядування, яка включає: територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; старосту; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення. У містах з районним поділом за рішенням територіальної громади міста або міської ради відповідно до цього Закону можуть утворюватися районні в місті ради. Районні в містах ради утворюють свої виконавчі органи та обирають голову ради, який одночасно є і головою її виконавчого комітету.

Складові системи місцевого самоврядування, зокрема, як суб'єкти контрольної діяльності, отримують самостійний статус в законах «Про органи самоорганізації населення», «Про статус депутатів місцевих рад», «Про добровільне об'єднання територіальних громад» тощо.

Висновки. Дослідження свідчить про розгалужену та складну конструкцію, архітектоніку суб'єктів контрольної діяльності у місцевій публічній владі, місцевому врядуванні України.

Їх склад визначається багатьма конституційно-правовими актами і галузевим законодавством, не узгодженим з огляду на спрямованість контрольної діяльності.

Це свідчить про необхідність розробки та впровадження концептуальних засад законодавчого забезпечення контролю, контрольної діяльності у місцевій публічній владі.

Список використаних джерел

1. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики : моногр. / Відп. ред. М. О. Баймуратов. – К. : Видавництво «Юридична думка», 2010. – 656 с.
2. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм : моногр. / А. Р. Крусян. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 560 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.opua.edu.ua/handle/11300/965>
3. Калиновський Б. В. Місцева публічна влада в Україні: конституційно-правові засади функціонування та розвитку : дис. ... докт. юрид. наук. – К., 2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://elar.naiu.kiev.ua/pdf>
4. Сушинський О. І. Теоретико-методологічні засади контролю у сфері публічної влади : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2003. – 36 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe
5. Смоляр О. А. Державний та громадський контроль у сфері місцевого самоврядування : дис. ... канд. юрид. наук. – Харків, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Smolyar/d_Smolyar.pdf
6. Вітвіцький С. С. Контроль як гарантія законності діяльності публічної адміністрації : дис. ... докт. юрид. наук. – Харків, 2016. – 480 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/pdf>
7. Карабін Т. О. Розподіл повноважень публічної адміністрації (доктринальний адміністративно-правовий аналіз : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://phd.znu.edu.ua/page//aref/07_2016/Karabin_pdf
8. Буханевич А. Публічна адміністрація як інститут оптимізації публічного контролю в громадянському суспільстві. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2010-2-8.pdf>
9. Косінов С. А. Контроль над публічною владою: теоретико-правова характеристика // Вісник Національної академії правових наук України. – № 4 (75). – 2013. – С. 49-57 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?
10. Вітвіцький С. С. Контроль як гарантія законності діяльності публічної адміністрації : дис. ... докт. юрид. наук. – Харків, 2016. – 480 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/pdf>
11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади від 5 листопада 2008 року № 976 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF/print>
12. Конституція України // Відомості Верховної ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
13. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року № 794-VII. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 13, ст. 222; Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 р. № 3166-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 38, ст. 385; Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р., №586-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, №№ 20-21, ст.190; Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» від 3 лютого 2015 року № 141-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2015, № 13, ст. 87; Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»

- від 21 травня 1997 р., № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст. 170; Закон України «Про органи самоорганізації населення» від 11 липня 2001 р., № 2625-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 48, ст. 254; Закон України «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 року № 93-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 40, ст. 290; Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 р. №1085/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.president.gov.ua/documents/10852010-121>; Постанова Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 10 вересня 2014 року № 442 // Офіційний вісник України від 23.09.2014 — 2014, № 74, стор. 57, стаття 2105, код акта 73930/2014.
14. Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 5 квітня 2007 року № 877-V // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, № 29, ст. 389.
 15. Пивоваров К. В. Удосконалення системи контролю в державному управлінні України : дис. ... докт. наук з держ. управління. – К., 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nuczu.edu.ua/img/articles/1599/dis...pdf>
 16. Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 р. №1085/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010/print>
 17. Постанова Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 10 вересня 2014 року № 442 // Офіційний вісник України від 23.09.2014. – 2014. – № 74, стор. 57, стаття 2105, код акта 73930/2014.

References

1. *Batanov O. V.* Municipal'na vlada v Ukraïni: problemi teorii ta praktiki: Monografiya / Vidp. red.. M. O. Bajmuratov. – K. : Vidavnicтво «Yuridichna dumka», 2010. – 656 s.
2. *Krusyan A. R.* Suchasnij ukraïns'kij konstitucionalizm: monografiya / A.R.Krusyan. – K. : Yurinkom Inter, 2010. – 560 s. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/965>
3. *Kalinovs'kij B.V.* Misceva publiczna vlada v Ukraïni: konstitucijno-pravovi zasadi funkcionuvannya ta rozvitku. – Disertaciya... dokt. jurid. nauk. – Kiïv, 2017. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://elar.naiuu.kiev.ua/pdf>
4. *Sushins'kij O. I.* Teoretiko-metodologichni zasadi kontrolyu u sferi publichnoï vladi: avtoreferat disertacii... d-ra nauk z derzh. upr.: Ukr. Akad. derzh. upr. pri Prezidentovi Ukraïni. – K., 2003. – 36 s. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe
5. *Smolyar O. A.* Derzhavnij ta gromads'kij kontrol' u sferi misceвого samovryaduvannya. Disertaciya na zdobuttya naukovoogo stupenya kandidata yuridichnih nauk. – Harkiv, 2016. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Smolyar/d_Smolyar.pdf
6. *Vitvic'kij S. S.* Kontrol' yak garantiya zakonnosti diyal'nosti publichnoï administracii. – Disertaciya... dokt. jurid. nauk. – Harkiv, 2016. – 480 s. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/pdf>
7. *Karabin T. O.* Rozpodil povnovazhen' publichnoï administracii (doktrinal'nij administrativno-pravovij analiz. – Avtoreferat disertacii ... dokt. jurid. nauk: Zaporiz'kij nacional'nij universitet. – Zaporizhzhya, 2016 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : http://phd.znu.edu.ua/page//aref/07_2016/Karabin_pdf
8. *Buhanevich A.* Publiczna administraciya yak institut optimizacii publichного kontrolyu v gromadyans'komu suspil'stvi [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2010-2-8.pdf>
9. *Kosinov S. A.* Kontrol' nad publichnoyu vladoyu: teoretiko-pravova charakteristika // Visnik Nacional'noï akademii pravovih nauk Ukraïni. – № 4 (75), 2013. – S. 49-57 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?
10. *Vitvic'kij S. S.* Kontrol' yak garantiya zakonnosti diyal'nosti publichnoï administracii. – Disertaciya... dokt. jurid. nauk. – Harkiv, 2016. – 480 s. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/pdf>
11. *Postanova* Kabinetu Ministriv Ukraïni «Pro zatverdzhennya Poryadku spriyannya provedennyu gromads'koi ekspertizi diyal'nosti organiv vikonavchoï vladi» vid 5 listopada 2008 roku № 976 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF/print>
12. *Konstituciya* Ukraïni // Vidomosti Verhovnoï radi Ukraïni (VVR), 1996, № 30, st. 141.
13. *Zakon* Ukraïni «Pro Kabinet Ministriv Ukraïni» vid 27 lyutogo 2014 roku № 794-VII // Vidomosti Verhovnoï Radi (VVR), 2014, № 13, st.222; *Zakon* Ukraïni «Pro central'ni organi vikonavchoï vladi» vid 17 bereznya 2011 r. № 3166-VI // Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraïni (VVR), 2011, № 38, st. 385; *Zakon* Ukraïni «Pro miscevi derzhavni administracii» vid 9 kvitnya 1999 r., №586-HIU // Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraïni (VVR), 1999, №№ 20-21, st.190; *Zakon* Ukraïni «Pro vijs'kovo-civil'ni administracii» vid 3 lyutogo 2015 roku № 141-VIII // Vidomosti Verhovnoï Radi (VVR), 2015, № 13, st. 87; *Zakon* Ukraïni «Pro misceve samovryaduvannya v Ukraïni» vid 21 travnya 1997 r., № 280/97-VR // Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraïni (VVR), 1997, № 24, st. 170; *Zakon* Ukraïni «Pro organi samoorganizacii naseleння» vid 11 lipnya 2001 r., № 2625-III // Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraïni (VVR), 2001, № 48, st. 254; *Zakon* Ukraïni «Pro status deputativ miscevih rad» vid 11 lipnya 2002 roku № 93-IV // Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraïni (VVR), 2002, № 40, st. 290; *Ukaz* Prezidenta Ukraïni «Pro optimizaciyu sistemi central'nih organiv vikonavchoï vladi» vid 9 grudnya 2010 r. №1085/2010 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu :

- <https://www.president.gov.ua/documents/10852010-121>; Постанова Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 10 вересня 2014 року № 442 // Офіційний вісник України від 23.09.2014. – 2014 р., № 74, стор. 57, стаття 2105, код акта 73930/2014.
14. *Zakon* України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 5 квітня 2007 року № 877-V // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, № 29, ст. 389.
 15. *Pivovarov K. V.* Udoshkonalennya sistemi kontrolyu v derzhavnomu upravlinni Ukraini. – Disertaciya... dokt. nauk z derzh. upravlinnya. – K., 2017 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://nuczu.edu.ua/img/articles/1599/dis...pdf>
 16. *Ukaz* Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 р. №1085/2010 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010/print>
 17. *Postanova* Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 10 вересня 2014 року № 442 // Офіційний вісник України від 23.09.2014 - 2014 р., № 74, стор. 57, стаття 2105, код акта 73930/2014.

Пухтинський М. О. Суб'єкти контрольної діяльності у місцевій публічній владі

У статті розглядаються конституційно-правові аспекти визначення складу суб'єктів контролю та контрольної діяльності у місцевій публічній владі, місцевому врядуванні України. Досліджуються теоретичні положення щодо публічної, муніципальної влади, публічної адміністрації, які знайшли відображення в юридичній літературі.

Представлені міркування дають змогу зробити деякі попередні висновки щодо аксіології контролю, контрольної діяльності у місцевій публічній владі з огляду на вимір місцевого врядування. Більшість дослідників розглядають контроль та контрольну діяльність з позиції широкої концепції його соціальної природи і призначення. В той же час, категорії «публічна влада», «публічна адміністрація» обмежують склад суб'єктів контрольної діяльності та контролю державно-владними і муніципально-владними інститутами. Переважно йдеться про місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Деякі автори навіть вважають, що до суб'єктів державного, адміністративного контролю можна віднести лише тих, хто безпосередньо виконують виконавчо-розпорядчі функції і повноваження.

Вбачається, що контроль, контрольна діяльність, суб'єкти контролю у місцевій публічній владі з точки зору виміру місцевого врядування дозволяє окреслити склад цих суб'єктів.

Акцентується на тому, що до цього часу не існує цілісного механізму соціального, державного, адміністративного, громадського контролю в його статутному та процедурному розумінні.

Висловлюються пропозиції щодо вдосконалення правового і концептуального визначення складу суб'єктів контролю та контрольної діяльності у місцевій публічній владі, місцевому врядуванні України.

Ключові слова: публічна, муніципальна влада, місцеве врядування, місцеве самоврядування, публічне управління, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, контроль, контрольна діяльність.

Puhtinsky M. O. Subjects of control activity in local public authorities

The article deals with the constitutional and legal aspects of determining the composition of subjects of control and control activities in local public authorities, local governance of Ukraine. The theoretical positions concerning public, municipal authorities, public administration, which are reflected in the legal literature, are researched.

The arguments presented give some preliminary conclusions about the axiology of control, control activities in local public authorities, taking into account the measurement of local governance. Most researchers consider control and control activities from the standpoint of a broad concept of its social nature and purpose. At the same time, the categories «public authority», «public administration» limit the composition of subjects of control and control of state-owned and municipal authorities. Mostly it is about local executive bodies and bodies of local self-government. Some authors even believe that the subjects of state, administrative control can be attributed only to those who directly execute executive and regulatory functions and powers.

It is seen that control, control activities, and subjects of control in local public authorities in terms of measuring local governance can determine the composition of these entities.

It is accentuated that to this time there is no integral mechanism of social, state, administrative, public control in its statutory and procedural sense.

The research shows the ramified and complex design, the architectonics of the subjects of control activity in the local public authorities, local government of Ukraine. Their composition is determined by many constitutional and legal acts and sectoral legislation, not coordinated in view of the direction of control activities.

This testifies to the need to develop and implement the conceptual framework for legislative control of control and control activities in local public authorities.

Proposals on improving the legal and conceptual definition of the subjects of control and control activities in local public authorities, local governance of Ukraine are expressed.

Key words: public, municipal authorities, local governance, local self-government, public administration, local executive bodies, local self-government bodies, control, control activities.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-329-336

*Ганна Андріївна Рубцова-Каменська
аспірантка кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії Служби безпеки України*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Зовнішньоекономічна діяльність завжди була пріоритетним напрямком господарської діяльності, адже під час здійснення ринкових відносин така діяльність не обмежується лише внутрішньодержавним ринком. З метою придбання і реалізації товарів, виконання робіт, надання послуг і здійснення інших видів господарської діяльності суб'єкти господарювання виходять на міжнародний (світовий) ринок, а відтак здійснюють зовнішньоекономічну діяльність.

Налагодження відносин з провідними та найбільш розвинутими країнами світу виведе Україну на принципово новий рівень і тим самим сприятиме удосконаленню вітчизняних процесів виробництва, покращення якості продукції, що підвищить конкурентоспроможність національного товаровиробника. Дані перетворення дадуть змогу створити сприятливі умови інтеграції України на європейський і світовий ринок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні присвячено багато наукових досліджень. Основні інструменти державного регулювання ЗЕД детально проаналізовані науковцями О. Вишняковим [1], С. Коломацькою [2], О. Костюченком [3], Н. Георгіаді [4], А. Мазаракі [5]. Питання формування структури системи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності висвітлено у працях Д. Авер'янова [6] та інших авторів.

Метою даної статті є аналіз чинних нормативно-правових актів України, що регулюють відносини у сфері здійснення зовнішньоекономічної діяльності, обґрунтування доцільності вдосконалення системи правового регулювання даного виду діяльності з метою формування та функціонування ефективного механізму державного регулювання.

Виклад основного матеріалу. Основні результати дослідження. Формування дієвого механізму нормативно-правового регулювання зв'язків між суб'єктами зовнішньоекономічних відносин, створення правових засад системи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні, визначення компетенції окремих органів виконавчої влади у реалізації державної політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності, а також створення сприятливих умов для здійснення зовнішньоекономічної діяльності є одними із актуальних напрямків нормотворчої діяльності та державної політики України. Нормативно-правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюється низкою актів господарського законодавства загальної сфери дії та спеціального законодавства, що регулює специфічні зовнішньоекономічні відносини. На сучасному етапі розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України воно має відіграти важливу роль у зміцненні конкурентоспроможності вітчизняної економіки, її інноваційному відновленні, утвердженні сприятливого інвестиційного й підприємницького клімату, модернізації виробництва, інституційною основою якої виступають система нормативно-правових джерел і сукупність органів, що виконують функції зі створення, реалізації та контролю виконання нормативно-правових актів.

Спеціальне законодавство про зовнішньоекономічну діяльність складається з законодавчих актів, що мають різну юридичну силу та були створені для регулювання даного виду діяльності (у тому числі й окремих її аспектів) та норми, що містяться в нормативно-правових актах загальної сфери дії чи присвячених регулюванню інших видів діяльності та правовідносин, що можуть перетинатися із зовнішньоекономічною діяльністю і таким чином фрагментарно регулюють зовнішньоекономічну діяльність, а саме банківську діяльність, страхування, інвестиційну діяльність (іноземне, спільне інвестування, концесії) та ін. Відтак, систему нормативно-правових актів законодавства, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність, умовно можна поділити на загальну частину, що включає нормативно-правові акти, у яких викладені загальні положення зовнішньоекономічної діяльності та спеціальну частину, до якої належать акти законодавства та норми,

що визначають специфіку здійснення зовнішньоекономічної діяльності, в окремих сферах економіки та на окремих територіях, за участю окремих суб'єктів тощо.

В юридичній літературі зовнішньоекономічна діяльність розглядається як діяльність у сфері розвитку співробітництва з іншими державами у галузі торгівлі, економіки, техніки, культури, туризму. На думку деяких авторів, це особлива форма здійснення суспільно-виробничих зв'язків між окремими державами, між державами і міжнародними організаціями, між міжнародними організаціями у сфері міжнародного економічного співробітництва, яка є предметом вивчення міжнародного економічного права як самостійної галузі міжнародного публічного права.

Господарський кодекс України (далі – ГК України) містить загальні положення правового регулювання зовнішньоекономічних відносин, які закріплені в розд. VII гл. 37 ГК України. Відповідно до ст. 377 ГК України зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання є господарська діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном, відповідно до ч. 1 ст. 139 даного Кодексу, та/або робочою силою. Відповідно до ч. 1 ст. 139 майном визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів [7].

Основним спеціальним нормативно-правовим актом, що регулює зовнішньоекономічну діяльність, є Закон України від 16 квітня 1991 р. «Про зовнішньоекономічну діяльність», який визначає принципи зовнішньоекономічної діяльності, окреслює коло її суб'єктів, називає види зовнішньоекономічної діяльності, закріплює основи її регулювання, передбачає встановлення спеціальних правових режимів зовнішньоекономічної діяльності, а також містить норми щодо відповідальності учасників зовнішньоекономічної діяльності та захисту їх прав та інтересів. Саме з прийняттям даного закону зовнішньоекономічна діяльність в Україні вперше одержала правовий статус.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (далі – ЗУ «Про ЗЕД») зовнішньоекономічна діяльність – діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами. Діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності в межах території України регулюється чинними нормативно-правовими актами України та відповідними нормами міжнародного права. Також відповідно до зазначеного у ст. 2 ЗУ «Про ЗЕД» принципу захисту інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, який полягає у тому, що Україна як держава: забезпечує рівний захист інтересів всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та іноземних суб'єктів господарської діяльності на її території згідно з законами України; здійснює рівний захист всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України за межами України згідно з нормами міжнародного права; здійснює захист державних інтересів України як на її території, так і за її межами лише відповідно до законів України, умов підписаних нею міжнародних договорів та норм міжнародного права [8].

Проте, як вже було зазначено, безпосередньо різні аспекти зовнішньоекономічних відносин регулюються численною кількістю суперечливих за своїм змістом нормативно-правових актів, у яких також існують і явні прогалини.

У Законі України «Про міжнародне приватне право» зосереджені основні нормативно-правові засади регулювання зовнішньоекономічної діяльності, саме тому Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» мав би концентрувати у собі також публічно-правові аспекти, зокрема основні механізми реалізації засобів державного регулювання відносин у цій сфері. Однак на сучасному етапі розвитку науки господарського права відсутні ґрунтовні дослідження особливостей взаємного впливу та зв'язку зазначених нормативно-правових актів, а також їх зв'язки із Господарським кодексом України [9]. Таким чином, залишається актуальною проблема впорядкування внутрішнього законодавства, що регулює відносини у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Важливою подією стало набуття Україною членства у Світовій організації торгівлі (далі – СОТ). 10 квітня 2008 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про ратифікацію Протоколу про вступ України до СОТ» (далі - Протокол), а також відповідну низку законів, що були прийняті в пакеті з ратифікацією Протоколу [10].

Необхідність проведення гармонізації законодавства виникла у результаті дослідження зовнішніх процесів у контексті міжнародної інтеграції України. Дана необхідність спричинена вимогами,

що були висунуті Європейським Союзом, а саме адаптації національного законодавства України до світових стандартів. Дана вимога може бути успішно виконаною тільки у разі, коли законодавство країн кандидатів чи країни, які вже мають членство, вже досягло певного рівня узгодженості та відповідності. «Адаптація законодавства України до законодавства ЄС є однією з основних складових процесу інтеграції України в ЄС, що є пріоритетним напрямком української зовнішньої політики [11].

Відповідно до п. 4 ст. 16 Марракеської угоди про заснування СОТ кожна країна повинна забезпечити відповідність своїх нормативно-правових актів та адміністративних процедур її зобов'язанням, передбаченим угодами СОТ. У п. 2 ст. 15 зазначено, що кожен член СОТ повинен реалізовувати такі поступки та зобов'язання по багатосторонніх торговельних угодах, які він повинен був реалізовувати з часу набуття чинності даною Угодою [12].

В даному контексті доречно підкреслити, що світові інтеграційні процеси суттєво впливають на розвиток вітчизняного та зарубіжного господарського законодавства на формування специфіки їх зовнішньоекономічних відносин.

Висновок. Проаналізувавши норми чинного законодавства України у сфері здійснення зовнішньоекономічної діяльності, чітко постає проблема необхідності впорядкування національного законодавства, що регулює зазначену сферу правовідносин. Чинне законодавство України, що регулює зовнішньоекономічну діяльність, містить ряд недоліків, серед них наступні: недостатня системність нормативно-правових актів, наявність значної кількості нормативно-правових актів, що регулюють вищезазначену сферу правовідносин, наявність численних прогалин та колізій правових норм. Зважаючи, що суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності також є іноземні суб'єкти господарської діяльності, узгодження потребує вітчизняна законодавча база із відповідними нормами та нормативно-правовими актами інших країн. Дане завдання має бути реалізоване із врахуванням того, щоб при спробі адаптації українського законодавства та запозичення із подальшим впровадженням закордонної практики не склалася ситуація, коли впроваджені зміни у результаті спричинять протилежний результат. Такі дії треба здійснювати, виходячи із специфіки внутрішнього законодавства та господарської діяльності з метою збереження норм, ефективність яких була доведена на практиці.

Список використаних джерел

1. Вишняков А. К. Регулирование внешнеэкономической деятельности в Украине. – Харьков : Одиссей, 2005. – 256 с.
2. Коломацька С. П. Зовнішньоекономічна діяльність в Україні: правове регулювання та гарантії здійснення. – К. : Професіонал, 2004. – 288 с.
3. Костюченко О. А. Валютне законодавство України. – К. : Атіка, 2006. – 304 с.
4. Георгіаді Н. Г., Князь С. В. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності. – Львів : Львівська політехніка, 2004. – 196 с.
5. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні / За ред. А. А. Мазаракі. – К. : КНТЕУ, 2003. – 272 с.
6. Державне управління: теорія і практика / За заг. ред. проф. В. Б. Авер'янова. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 432 с.
7. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2001 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, №№ 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
8. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 29. – Ст. 377.
9. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.
10. Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі: Закон України від 10.04.2008 р. № 250-VI // Офіційний вісник України. – 2008. – № 31. – Ст. 960.
11. Матеріали Урядового порталу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>
12. Маракешское Соглашение о создании Всемирной торговой организации от 15.04.1994 г. // Українська інвестиційна газета. – 2006. – № 29.
13. Концепция модернизации хозяйственного законодательства на базе Хозяйственного кодекса Украины (Проект) // Экономика и право. – 2006. – № 2. – С. 5-15.
14. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 р. № 1160-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 9. – Ст. 79.

References

1. *Vyshniakov A. K.* Rehulyrovanye vneshneekonomycheskoi deiatelnosti v Ukraine. – Kharkov : Odyssei, 2005. – 256 s.
2. *Kolomatska S. P.* Zovnishnoekonomichna diialnist v Ukraini: pravove rehuliuвання ta harantii zdiisnennia. – K. : Profesional, 2004. – 288 s.
3. *Kostiuchenko O. A.* Valiutne zakonodavstvo Ukrainy. – K. : Atika, 2006. – 304 s.
4. *Heorhiadi N. H., Kniaz S. V.* Rehuliuвання zovnishnoekonomichnoi diialnosti. – Lviv : Lvivska politehnika, 2004. – 196 s.
5. *Rehuliuвання zovnishnoekonomichnoi diialnosti v Ukraini / Za red. A. A. Mazaraki.* – K. : KNTEU, 2003. – 272 s.
6. *Derzhavne upravlinnia: teoriia i praktyka / Za zah. red. prof. V. B. Averianova.* – K. : Yurinkom Inter, 1998. – 432 s.
7. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16.01.2001 r. № 436-IV // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* – 2003. – № 18, №№ 19-20, №№ 21-22. – St. 144.
8. *Pro zovnishnoekonomichnu diialnist : Zakon Ukrainy vid 16.04.1991 r. № 959-XII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* – 1991. – № 29. – St. 377.
9. *Pro mizhnarodne pryvatne pravo : Zakon Ukrainy vid 23.06.2005 r. № 2709-IV // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* – 2005. – № 32. – St. 422.
10. *Pro ratyfikatsiiu Protokolu pro vstup Ukrainy do Svitovoi orhanizatsii torhivli : Zakon Ukrainy vid 10.04.2008 r. № 250-VI // Ofitsiyni visnyk Ukrainy.* – 2008. – № 31. – St. 960.
11. *Materialy Uriadovoho portalu [Elektronnyi resurs].* – Rezhym dostupu : <http://www.kmu.gov.ua>
12. *Marakeshskoe Sohlashenye o sozdanii Vsemirnoi torhovoii orhanyzatsiiy ot 15.04.1994 hoda // Ukrainska investytsiina hazeta.* – 2006. – № 29.
13. *Kontseptsyia modernyzatsiiy khoziaistvennoho zakonodatelstva na baze Khoziaistvennoho kodeksa Ukrainy (Proekt) // Ekonomyka y pravo.* – 2006. – № 2. – S. 5-15.
14. *Pro zasady derzhavnoi rehuliatornoii polityky u sferi hospodarskoi diialnosti : Zakon Ukrainy vid 11.09.2003 r. № 1160-IV // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* – 2004. – № 9. – St. 79.

Рубцова-Каменська Г. А. Особливості законодавчого регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Стаття присвячена розгляду чинних нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини у сфері здійснення зовнішньоекономічної діяльності, дослідженню особливостей законодавства у даній сфері. У статті здійснено аналіз основних нормативно-правових актів, що регулюють здійснення зовнішньоекономічної діяльності на території України, та запропоновані шляхи вдосконалення нормативно-правового регулювання цієї сфери.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, законодавче регулювання зовнішньоекономічної діяльності, економічна діяльність.

Rubtsova-Kamenska H. A. Features of the legal regulation of foreign economic activity

This article is devoted to the consideration of the existing legal acts which regulate legal relations in the field of foreign economic activity, the study of the peculiarities of legislation in this area.

In legal literature, external economic activity is considered as activity in the sphere of development of cooperation with other states in the field of trade, economy, technology, culture, tourism. In the opinion of some authors, this is a form of social and industrial relations between individual states, between states and international organizations, between organizations in the sphere of international economic cooperation.

Foreign economic activity is an important element in the development of economic activity in the state. Without foreign economic operations, it is impossible for the state to participate in world trade activities. Legal regulation is one of the main determining factors, which in turn affect the formation of a favorable climate for foreign business entities and the image of the country in general. However, it is important to note that the effectiveness of the activities of non-economic entities depends on the effectiveness of the activity of the system of legal regulation of foreign economic activity. In this connection, it is necessary to systematize the domestic legislation.

The information presented in this article is regarding the analysis of the basic legal acts regulating the implementation of foreign economic activity on the territory of Ukraine and suggests the ways to improve the regulatory and legal framework in this field.

Key words: foreign economic activity, legislative regulation of foreign economic activity, economic activity.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-337-340

УДК 340.1

*Олександр Володимирович Хоменко,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВИХ ДЕФІНІЦІЙ: СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ

Постановка проблеми. Наукове осмислення будь-якого феномену передбачає насамперед правильне визначення методологічних засад його здійснення, які включають в себе не лише визначені прийоми, способи та засоби дослідження, а й систему поглядів, оцінок, образних уявлень про оточуючу соціальну дійсність та місце в ній людини, що обумовлює формування основних життєвих переконань, ідеалів та ціннісних орієнтацій відповідного суб'єкта.

Таким чином, у структурі методології загальнотеоретичної юридичної науки можна виокремити відповідні рівні, вищу ланку в системі яких, на нашу думку, займають не стільки, власне, методи дослідження як конкретні засоби і прийоми досягнення дослідницької мети, скільки концептуальний підхід (підходи), який визначає загальний напрям та стратегію дослідження, втілюючись у конкретній формі при застосуванні кожного методу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Якщо звернутися до сучасного наукового доробку вітчизняних та зарубіжних вчених, то можна пересвідчитися, що проблематика методологічних підходів дослідження правових дефініцій вже була предметом доктринального осмислення, зокрема, таких вчених, як В. Бачинін, С. Бобровник, Р. Давид, В. Нерсисянц, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришин, Т. Подорожна, А. Поляков, С. Шевчук, Ю. Шемшученко, О. Ющик тощо. Втім, реалії сьогодення переконливо доводять необхідність переосмислення системи концептуальних підходів дослідження правових дефініцій, зокрема, з метою підвищення ефективності їх застосування у юридичній практиці.

Мета статті. Метою цієї статті є загальнотеоретичне осмислення основних методологічних підходів дослідження правових дефініцій та визначення перспектив їх подальшого розвитку.

Основні результати дослідження. У сучасній юридичній літературі наголошується, що підхід по відношенню до методу є більш високим рівнем у структурі методології, а тому передбачає застосування, як правило, декількох методів, що пов'язані зі стратегією наукового дослідження. При цьому в основу наукових підходів дослідження покладається концептуальна ідея, що безпосередньо визначає спрямованість та впливає на інтерпретацію його результатів. У такий спосіб науковий підхід являє собою органічне поєднання світоглядно-філософської спрямованості з методичним інструментарієм, що використовується в певній галузі дослідження [1, с. 57].

Отже, спробуємо осмислити методологію дослідження правових дефініцій в контексті загальнотеоретичної юриспруденції, виокремивши насамперед концептуальні підходи до пізнання та осмислення права як особливого нормативного феномену соціальної дійсності, які мають певну філософсько-світоглядну основу.

Якщо звернутися до аналізу сучасної наукової літератури, присвяченої різноманітним проблемам дослідження правових дефініцій, то можна пересвідчитися у наявності різних точок зору на розуміння їх природи, особливостей формування, функціональну спрямованість тощо. Водночас, переважну більшість підходів до розуміння правових дефініцій можна умовно об'єднати у три основні групи, а саме:

1. Представники першої групи, досліджуючи природу правових дефініцій, акцентують увагу на змістовній складовій відповідного поняття, яке розкривається через відповідну дефініцію шляхом здійснення інтелектуальної, логічної операції, що надає можливість встановити його суттєві характеристики або ознаки. У такий спосіб правова дефініція визначається, зокрема, як «припис, що розкриває зміст правового поняття шляхом вказівки його основних юридично значущих ознак або елементів з метою забезпечення єдності правового регулювання» [2, с. 22], або як «стисле визначення певного поняття, яке відображає суттєві (якісні) ознаки правового явища» [3, с. 182].

Основу формально-логічного підходу дослідження правових дефініцій складають відповідні логічні правила їх формулювання, серед яких, зокрема, вимога відсутності тавтології та заперечення у визначенні, вимога несуперечливості та лаконічності дефініції тощо. Як бачимо, формально-логічний підхід у дослідженні правових дефініцій спрямований на належну організацію їх змістовного насичення, хоча очевидним, на нашу думку, є також і те, що зміст правових дефініцій конституюється не лише за допомогою правил формальної логіки і включає в себе щонайменше певні ціннісно-світоглядні засади та орієнтації, втілені у відповідних філософських категоріях.

2. Представники другої групи дослідників вбачають основу будь-яких дефініцій, у тому числі правових, у їх мовному виразі, тобто вони вивчають їх зміст з точки зору лінгвістичних операцій або позицій, як певне розташування слів та розділових знаків між ними. Так, у свій час англійський філософ Дж. Локк стверджував, що «надати визначення – означає лише надати іншому зрозуміти за допомогою слів, яку ідею позначає визначений термін» [4, с. 470]. Л. Вітгенштейн також вважав, що основу визначень складають мовні правила, у тому числі правила перекладу з однієї мови на іншу [5, с. 43].

Мова права – це його своєрідна матеріальна оболонка, його іманентна форма, яка втілює його зміст. Права без мови немає і бути не може. У зв'язку з цим, під правовою дефініцією цілком обгрунтовано можна розуміти один із найважливіших засобів, що забезпечує ясність, однозначність і визначеність понять, які вживаються, зокрема, і в законодавстві [6, с. 13, 17; 7, с. 5].

Як слушно вважають окремі вітчизняні вчені у галузі кримінального права, проблематика термінології права й законодавства, безсумнівно, належить до найбільш актуальних, оскільки від їхнього правильного рішення залежить не тільки розв'язання теоретичних дилем, а й вирішення багатьох питань правозастосування, тобто фактично долі конкретних людей. Визначальною при цьому є роль дослідження термінологічних проблем теорії й практики кримінального права, оскільки саме в цій галузі ціна слова, а іноді навіть букви або розділового знака, надзвичайно висока [8, с. 3; 9, с. 57-61].

3. Представники третьої групи підходів до дослідження правових дефініцій вивчають останні, як правило, з точки зору поєднання в них одночасно логічних та лінгвістичних складових. Зокрема, К. Панько вважає, що правові дефініції потрібно досліджувати одночасно як спосіб структурування, упорядкування основних ознак відповідних понять, спосіб виявлення їх змісту, а також як знакову систему їх оформлення [10, с. 104]. Т. Губаєва при визначенні правових дефініцій також наголошує на поєднанні логічних та лінгвістичних складових відповідного поняття, розуміючи під правовою дефініцією загальну словесну формулу, в якій об'єднані всі суттєві ознаки певного поняття [11, с. 70-71].

Віддаючи належне кожному із запропонованих підходів, які превалюють у сучасній науковій літературі, вважаємо за доцільне зауважити, що розуміння природи правових дефініцій не може обмежуватися лише формально-логічним та лінгвістичним підходами, що пов'язано насамперед з соціальним виміром права як унікального нормативного феномену людської цивілізації. Саме тому дослідження правових дефініцій повинно спиратися на відповідну систему підходів та методів дослідження, які, окрім заявлених вище, включають в себе також філософський (метафізичний та діалектичний), соціологічний, аксіологічний, герменевтичний, культурологічний та інші підходи їх пізнання і вивчення.

Погоджуючись загалом з тим, що право взагалі та правові дефініції зокрема не можуть існувати поза логіко-лінгвістичним полем свого формулювання, осмислення та інтерпретації, все ж їх внутрішня (змістовна) та зовнішня (мовна) форми не можуть не нести на собі певний відбиток світоглядних, економічних, політичних, національних, духовних, історичних, психологічних та інших чинників. Доктринальні розробки проблем логіки права та юридичної лінгвістики, звичайно, заслуговують на належну увагу, але вони не здатні замінити або підмінити собою цілісний, багатоаспектний характер соціального виміру права, за допомогою якого, серед іншого, пояснюються взаємозв'язок та взаємозалежність всіх правових понять, виражених у відповідних термінах та їх дефініціях.

У зв'язку із зазначеним вважаємо, що наукове осмислення відповідних явищ або феноменів соціальної дійсності, у тому числі правових, повинно починатися насамперед з визначення світоглядних, фундаментальних ідей та положень, зміст яких представлений у вигляді філософських парадигм та принципів наукового пізнання. Зокрема, надзвичайно важливе методологічне значення у дослідженні правових дефініцій відіграють діалектичний, метафізичний та інші філософські підходи, які визначають загальний напрям та стратегію їх осмислення.

Так, метафізика як один із загальних філософсько-світоглядних підходів до осмислення феноменів соціальної дійсності передбачає дослідження відповідних об'єктів у їх незмінному, статичному стані, визначаючи їх фундаментальні трансцендентні характеристики, їх ціннісно-сміслову субстанціональність. Як вірно зауважують окремі вітчизняні науковці, метафізичний підхід надає можливість бачити в нормах та цінностях права символи «надособистісних енергій, що беруть участь у творенні соціального світу та земного правопорядку». Даний підхід припускає, що через правові норми та цінності людина у певній мірі прилучається до вищих, абсолютних гармоній буття, у світлі яких соціальний правопорядок – це лише їх «приватна, локальна форма». Норми та цінності права, у такий спосіб, об'єднують в собі «метафізичний світ абсолютної повинності і соціальний світ сущого». Адже кожна правова норма органічно поєднує в собі як абсолютне імперативне начало, так і реальну модель поведінки, в якій лише частково та обмежено реалізується вищий імператив [12, с. 193-194].

Відтак, за допомогою метафізичного підходу правові дефініції осмислюються не лише з точки зору їх раціонально-логічного пояснення та обґрунтування, прив'язки до конкретної емпіричної та відносної ситуації, а у контексті фундаментальних ціннісно-духовних засад їх формування, здатних задавати ідеальний, трансцендентний стандарт їх телеологічного виміру. Метафізика надає можливість осмислювати та пізнавати правові дефініції з точки зору духовних першооснов буття, відображених або невідображених у їх змісті; з точки зору цілісності соціонормативної регуляції тощо. Поза контекстом вказаного підходу неможливо успішно досліджувати правові дефініції, змістовна насиченість яких прив'язана до метанормативного рівня (наприклад, такі правові дефініції, як шлюб, законний інтерес, правопорушення та злочин, суспільна мораль, свобода совісті, право власності, свобода думки і слова тощо). Вивчення цих та багатьох інших правових дефініцій лише за допомогою відносних та емпіричних засобів, які акумулюються, зокрема, у соціологічному, історичному та інших методологічних підходах, не розкриватиме всієї повноти та цілісності їх змісту, за допомогою чого можна наблизитися до осягнення сутності тієї соціально-правової дійсності, в якій живе конкретна людина. Саме метафізичний підхід здатний ефективно стримувати напругу проблемного поля соціальних антиномій, тобто протиріч між двома положеннями, які внаслідок різних причин визнаються однаково вірними, а також належним чином сприяти подоланню відповідних колізій між правовими дефініціями, формуючи тим самим більш стабільні критерії їх істинності та системно пояснюючи складність всього механізму їх соціокультурної детермінації.

Поряд з метафізичним підходом, надзвичайно важливе значення у дослідженні правових дефініцій відіграє також діалектичний підхід, який виходить з постійної змінюваності та розвитку відповідних соціальних та природних феноменів, джерелом якої є визнається насамперед внутрішня суперечливість, боротьба та взаємозв'язок між ними.

У науковій літературі відзначається, що діалектичний підхід у дослідженні, зокрема, правових понять та категорій передбачає їх розгляд у якості складних та взаємопов'язаних логіко-гносеологічних конструкцій, об'єктивованих у певній внутрішній структурі, змісті, сутності, функціях, взаємозв'язках із явищами і процесами, які утворюють конкретно-історичне середовище їх формування та розвитку [13, с. 30-31]. Діалектичний підхід передбачає необхідність всебічного вивчення держави і права як явищ, що знаходяться в динаміці та постійному оновленні, як феноменів, пов'язаних з іншими соціальними чинниками – економікою, політикою, духовною сферами тощо. З цією метою загальна теорія держави і права має пов'язувати свої висновки з досягненнями всіх соціогуманітарних та юридичних наук. Дослідження державно-правової дійсності значною мірою спрямовується такими загальними категоріями діалектики, як сутність і явище, форма і зміст, можливість і дійсність. На цій основі сама юридична наука повинна постійно поглиблювати знання про державу і право, переходити від емпіричного до теоретичного рівня, що є проявом діалектичної ідеї безперервного руху в природі, суспільстві та мисленні [14, с. 28].

Отже, можемо стверджувати, що використання діалектичного підходу у дослідженні правових дефініцій надає можливість: 1) по-перше, вивчати та осмислювати правові дефініції як факт складної та суперечливої соціальної дійсності, а не з точки зору певного заздалегідь заданого ідеального стандарту; 2) по-друге, розглядати правові дефініції з точки зору взаємообумовленості та взаємозв'язку їх змісту та форми; 3) по-третє, виявляти соціальні чинники, які впливають на становлення та розвиток правових дефініцій в межах визначених темпорально-просторових вимірів; 4) по-четверте, удосконалювати процеси гармонізації та уніфікації правових дефініцій, що набуває

особливої актуальності в умовах правової акультурації та глобалізації; 5) по-п'яте, спрогнозувати характер поступових змін правових дефініцій як за змістом, так і за формою.

Окрім метафізичного та діалектичного підходів, важливу роль у методології дослідження державно-правових явищ взагалі та правових дефініцій зокрема відіграють також соціологічний, герменевтичний, культурологічний, аксіологічний та інші загальнонаукові, філософські підходи.

Зокрема, вагому роль у дослідженні правових дефініцій відіграє також соціологічний підхід, який надає можливість враховувати взаємозв'язок конкретного соціального середовища та права, яке функціонує в його межах. Соціологічний підхід у правознавстві поєднує в собі насамперед дві групи методів: методи збору правової інформації та методи обробки отриманої інформації. До першої групи методів належать опитування, анкетування, інтерв'ювання, спостереження, соціального експерименту, а до другої – методи аналізу документів, вибіркового методу, методу вивчення статистичних даних тощо. Застосування цього підходу передбачає необхідність забезпечення надійності отриманих емпіричних даних, репрезентативності і точності соціологічної інформації, що досягається передусім за рахунок вибіркового методу [15, с. 41].

У зазначеному контексті слід відзначити, що якісну основу процесу формування правових дефініцій складає належним чином здійснений збір та обробка теоретичних і емпіричних даних правового життя суспільства, узагальнення матеріалів юридичної практики, офіційних та неофіційних правових документів, експертних правових висновків тощо. Особливу значущість збір і обробка вказаної інформації набувають в процесі підготовки проектів нормативно-правових актів та формуванні джерел правозастосовної, зокрема, судової практики. Адже переважна більшість цих актів містить відповідні правові дефініції, які підлягають застосуванню при вирішенні конкретних практичних ситуацій та справ, і адекватність змісту цих дефініцій в межах конкретної соціальної реальності безпосередньо залежить від ступеня врахування соціологічних емпіричних даних.

Крім цього, не можна також не враховувати і той факт, що застосування правових дефініцій в процесі вирішення тих чи інших практичних ситуацій об'єктивно вимагає від відповідного суб'єкта здійснення належного, обґрунтованого тлумачення або інтерпретації їх змісту. Таке тлумачення або інтерпретація правових дефініцій, а по суті – особливого правового тексту – забезпечується за допомогою герменевтичного підходу у правознавстві, який зорієнтований на розробку засобів розуміння і тлумачення змісту правових норм, виражених у певній формі.

У науковій літературі справедливо відзначається, що герменевтика – особливий методологічний інструментарій, використовуючи який можна зрозуміти та розтлумачити не лише сам текст, а й до певної міри пізнати автора тексту, зокрема, законодавця, людину, суспільство тощо. Герменевтичний спосіб розуміння і тлумачення соціальної, у тому числі правової дійсності, заснований на проникненні не лише у зовнішньо виражений (об'єктивний) світ, але й у суб'єктивний також, оскільки тлумачення здійснюється як з урахуванням суб'єктивних позицій самого інтерпретатора, так і індивідуальних особливостей мови автора [16, с. 68].

Очевидно, що розуміння правових дефініцій передбачає привнесення суб'єктом до сформульованих раціональних моделей розуміння тих чи інших понять і категорій своїх особистих, суто індивідуальних акцентів. При цьому зрозуміло, що таке «привнесення індивідуальності» в процесі осмислення змісту правових дефініцій повинно відбуватися з урахуванням відповідних принципів та вимог, у разі недотримання яких воно матиме свавільний характер, який унеможливить або принаймні суттєво ускладнить законне та справедливе вирішення конкретної ситуації. Адже у світлі герменевтичного підходу правові дефініції відображають не лише певні знання про ті чи інші важливі соціальні явища і процеси, які вимагають правового оформлення, а й суб'єктивно-особистісну оцінку їх осмислення та розуміння. Саме тому особливу значущість у сфері юридичної герменевтики набуває питання меж інтерпретаційної свободи суб'єкта тлумачення.

Важливого значення у процесі дослідження правових дефініцій набувають також культурологічний та аксіологічний підходи. Основу культурологічного підходу до права складає теза, згідно із якою правові явища відбивають у своєму змісті, окрім, власне, суто юридичного компоненту, ще й смисли та цінності позаюридичного характеру, а точніше – цілісного історико-культурного досвіду відповідного суспільства або навіть певної цивілізації. Даний підхід до права надає можливість розглядати будь-який правовий феномен не автономно, а у контексті численних взаємозв'язків в межах реального простору культурних символів, цінностей та смислів. Культурологічний підхід до права передбачає необхідність врахування низки культурних детермінант пра-

вового розвитку і спрямований на подолання жорсткого позитивізму та догматизму в осмисленні правових феноменів. У контексті культурологічного підходу індивід як суб'єкт правосвідомості та правовідносин стає духовно-автономною особистістю, який має креативні здібності, здатен свідомо та відповідально приймати рішення, не перекладаючи відповідальність на зовнішні обставини чи інших суб'єктів [17, с. 466].

З огляду на зазначене, можемо констатувати, що в складних та суперечливих реаліях сьогодення необхідність застосування культурологічного підходу при дослідженні правових дефініцій суттєво зростає. На нашу думку, однією з основних причин, які обумовлюють необхідність та доцільність застосування культурологічного підходу до осмислення правових дефініцій, є посилення процесів демократизації та лібералізації суспільного і державного життя, а відтак і розширення меж індивідуальних прав і свобод, внаслідок чого виникає необхідність у встановленні чітких ціннісно-смилових орієнтирів їх реалізації в конкретному суспільстві. Такі орієнтири можуть бути встановлені та сприйняті суспільством лише тоді, коли правова реальність взагалі та правові дефініції зокрема осмислюються через культурологічний підхід, тобто через цілісну соціонормативну традицію відповідного суспільства, особливості його менталітету тощо. Адже правові поняття та їх дефініції завжди так чи інакше прив'язуються до конкретного соціокультурного виміру, до цілісної соціонормативної традиції стандартизації суспільного життя та міжособистісної комунікації, до певного досвіду соціальної практики тощо. При цьому особливу значущість культурологічний підхід має при формулюванні законодавчих дефініцій у тих випадках, коли відповідне поняття з огляду на визначену культурологічну традицію має системний соціонормативний вимір свого осмислення та розуміння в суспільстві, нехтування яким може призвести до посилення або загострення соціальних протиріч.

Поряд із культурологічним підходом, важливе значення у дослідженні правових феноменів відіграє також і аксіологічний підхід, який вивчає право крізь призму його співвіднесеності з певними цінностями, що можуть забезпечуватися правом та одночасно бути його основою [18, с. 63]. Основу аксіологічного підходу у праві, на нашу думку, складає не стільки факт визнання людини найвищою соціальною цінністю, скільки приреченість особистості на здійснення постійного вибору певного рішення серед визначеної сукупності варіантів, що опосередковується її різноманітними ціннісними орієнтаціями.

Слід відзначити, що право як особлива соціонормативна система завжди закріплює, охороняє та захищає певну систему цінностей, зміст яких, як правило, виходить за межі правової матерії. Зокрема, правові норми, у тому числі норми-дефініції, прямо або опосередковано закріплюють у своєму змісті такі цінності, як права і свободи людини, демократія, прогрес, особисте благо, справедливість, добросовісність, розумність, власність, рівність, гуманізм тощо. При цьому потрібно наголосити, що переважна більшість цінностей, закріплених у праві, не є суто правовими за своїм характером, оскільки їх зміст долучається до всього контексту ціннісно-смилової матриці відповідної культури. Саме тому про окремі або так звані «приватні» правові цінності можна вести мову лише умовно, оскільки вони по суті є лише юридичною формою більш значущих, універсальних цінностей [19, с. 14], яка є необхідною з огляду на недосконалість людської природи та необхідність у зв'язку із цим встановлення додаткових гарантій забезпечення розумності та соціальної корисності індивідуального людського вибору.

Застосування аксіологічного підходу в процесі дослідження правових дефініцій надає можливість визначати, конкретизувати їх смисловий контекст, з'ясувати зміст загальнозначущого ядра ідей та принципів, покладених в основу таких дефініцій, виявити ієрархічну структуру таких цінностей, глибинний цивілізаційно-культурний контекст їх змісту, а не лише догму права.

Висновки. З огляду на все вищенаведене, можемо зробити наступні висновки:

1. Основу методології дослідження правових дефініцій в контексті загальнотеоретичної юриспруденції складає система взаємопов'язаних підходів, які повинні включати в себе не лише формально-логічні та лінгвістичні прийоми їх наукового осмислення, а й визначений філософсько-світоглядний та соціологічний вимір, виражений, зокрема, у метафізичному, діалектичному, герменевтичному, культурологічному та аксіологічному підходах.

2. Система запропонованих методологічних підходів дослідження правових дефініцій надає можливість зосередити увагу не лише на їх зовнішніх параметрах, виражених у відповідних формальних ознаках певних понять, зміст яких розкриває дефініція, але й досягнути їх глибинний цін-

нісно-смісловий контекст, в межах якого поєднуються духовні першооснови буття та раціонально-емпірична складова їх конкретного соціокультурного прояву.

3. Одним із перспективних напрямів подальшого розвитку методології дослідження правових дефініцій слід визнати посилення принципу системності їх осмислення, що передбачає, зокрема, їх розгляд у контексті визначених взаємозв'язків з іншими соціальними, правовими явищами.

Список використаних джерел

1. *Фальковський А. О.* Підходи в сфері посткласичної методології юриспруденції // Право і суспільство. – 2015. – № 5. – С. 54-59.
2. *Дашковська О.* Правові дефініції як різновид нормативних приписів // Вісник Національної академії правових наук України. – 2012. – № 3. – С. 16-23.
3. *Кашанина Т. В.* Юридическая техника : учеб. – 2-е изд., пересмотр. – М. : Норма: ИНФРА-М, 2011. – 496 с.
4. *Локк Д.* Опыт о человеческом разумении // Сочинения в 3-х т. : Т. 1 / Ред. : И. С. Нарский, А. Л. Субботин; Ред. I т., авт. вступит. статьи и примеч. И. С. Нарский; Пер. с англ. А. Н. Савина. – М. : Мысль, 1985. – С. 78-582.
5. *Витгенштейн Л.* Логико-философский трактат / Пер. с нем.; общ. ред. и предисл. : В. Ф. Асмус. – М. : Наука, 1958. – 133 с.
6. *Подорожна Т. С.* Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції : моногр. – Львів : ПАІС, 2009. – 196 с.
7. *Семенов Э. П.* Общенаучные категории и подходы к познанию. Философский анализ. – Львов : Вища школа, 1978. – 174 с.
8. *Тростюк З.* Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : моногр. – К. : Атіка, 2003. – 144 с.
9. *Кочан І. М.* Юридична термінологія крізь призму лінгвістики // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – 2018. – № 32; Т. 3. – С. 57-61.
10. *Панько К. К.* Теория и практика законотворчества в уголовном праве : моногр. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 312 с.
11. *Губаева Т. В.* Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности. – 2-е изд., пересмотр. – М. : Норма: Инфра-М, 2010. – 176 с.
12. *Бачинін В. А., Журавський В. С., Панов М. І.* Філософія права : словник. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 408 с.
13. *Іваненко О.* Специфіка використання категорій і законів діалектики під час дослідження явищ державно-правової дійсності // Jurnalul Juridic National: Teorie si Practica. – 2015. – № 6. – С. 29-32.
14. *Загальна теорія держави і права : підруч. для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. / За ред. М. В. Цвіка та О. В. Петришина. – Харків : Право, 2010. – 584 с.*
15. *Кельман М.* Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку // Психологія і суспільство. – 2015. – № 4. – С. 33-46.
16. *Карвацька С. Б.* Формування герменевтичної інтерпретації: історико-правові та лінгвістичні питання // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 50. – С. 66-72.
17. *Бачинин В. А.* Энциклопедия философии и социологии права. – СПб : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 1093 с.
18. *Фальковський А. О.* До визначення поняття аксіологічного дослідницького підходу в методології юриспруденції // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. – 2008. – Вип. 40. – С. 59-64.
19. *Мартышин О. В.* Проблема ценностей в теории государства и права // Государство и право. – 2004. – № 10. – С. 5-14.

References

1. *Falkovskiy A. O.* Pidkhyody v sferi postklasychnoi metodolohii yurysprudentsii // Pravo i suspilstvo. – 2015. – № 5. – S. 54-59.
2. *Dashkovska O.* Pravovi defynitsii yak riznovyd normatyvnykh pryypysiv // Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy. – 2012. – № 3. – S. 16-23.
3. *Kashanina T. V.* Yuridicheskaya tekhnika: uchebnik. – 2-e izd., peresmotr. – M. : Norma: INFRA-M, 2011. – 496 s.
4. *Lokk D.* Opyt o chelovecheskom razumenii // Sochineniya v 3-h t.: T. 1 / Red. : I. S. Narskij, A. L. Subbotin; Red. I t., avt. vstupil. stat'i i primech. I. S. Narskij; Per. s angl. A. N. Savina. – M. : Mysl', 1985. – S. 78-582.
5. *Vitgenshtejn L.* Logiko-filosofskij traktat / Per. s nem.; obshch. red. i predisl.: V. F. Asmus. – M. : Nauka, 1958. – 133 s.
6. *Podorozhna T. S.* Zakonodavchi defynitsii: poniattia, struktura, funktsii : monohrafiia. – Lviv: PAIS, 2009. – 196 s.
7. *Semenyuk E. P.* Obshchenauchnye kategorii i podhody k poznaniyu. Filosofskij analiz. – L'vov : Vishcha shkola, 1978. – 174 s.

8. Trostiuk Z. Poniatyniyi aparat Osoblyvoi chastyny Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: monohrafiia. – K. : Atika, 2003. – 144 s.
9. Kochan I. M. Yurydychna terminolohiia kriz pryzmu linhvistyky // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia. – 2018. – № 32; T. 3. – S. 57-61.
10. Pan'ko K. K. Teoriya i praktika zakonotvorchestva v ugovnomu prave: monografiya. – M. : Yurlitinform, 2011. – 312 s.
11. Gubaeva T. V. Yazyk i pravo. Iskustvo vladeniya slovom v professional'noj yuridicheskoy deyatelnosti. – 2-e izd., peresmotr. – M. : Norma: Infra-M, 2010. – 176 s.
12. Bachynin V. A., Zhuravskiy V. S., Panov M. I. Filosofiia prava: slovnyk. – K. : Kontsern «Vydavnychiy Dim «In Yure», 2003. – 408 s.
13. Ivanenko O. Spetsyfika vykorystannia katehorii i zakoniv dialektyky pid chas doslidzhennia yavlyshch derzhavno-pravovoi diisnosti // Jurnalul Juridic National: Teorie si Practica. – 2015. – № 6. – S. 29-32.
14. Zahalna teoriia derzhavy i prava: Pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh vyshchych navchalnykh zakladiv / M. V. Tsvik, O. V. Petryshyn, L. V. Avramenko ta in. / Za red. M. V. Tsvika ta O. V. Petryshyna. – Kharkiv : Pravo, 2010. – 584 s.
15. Kelman M. Metodolohiia suchasnoho pravoznavstva: stanovlennia ta osnovni napriamy rozvytku // Psykholohiia i suspilstvo. – 2015. – № 4. – S. 33-46.
16. Karvatska S. B. Formuvannia hermenevtychnoi interpretatsii: istoryko-pravovi ta linhvistychni pytannia // Aktualni problemy derzhavy i prava: zb. nauk. pr. – 2009. – Vyp. 50. – S. 66-72.
17. Bachinin V. A. Enciklopediya filosofii i sociologii prava. – SPb : Izdatel'stvo R. Aslanova «Yuridicheskij centr Press», 2006. – 1093 s.
18. Falkovskiy A. O. Do vyznachennia poniattia aksiolohichnoho doslidnytskoho pidkhodu v metodolohii yurysprudentsii // Aktualni problemy derzhavy i prava : zb. nauk. pr. – 2008. – Vyp. 40. – S. 59-64.
19. Martyshin O. V. Problema cennostej v teorii gosudarstva i prava // Gosudarstvo i pravo. – 2004. – № 10. – S. 5-14.

Хоменко О. В. Методологічні підходи дослідження правових дефініцій: сучасний контекст

Стаття присвячена огляду проблематики сучасних методологічних підходів дослідження правових дефініцій. Наголошується, що науковий підхід, у порівнянні із методом, перебуває на більш високому рівні у структурі методології, оскільки пов'язаний зі стратегією наукового дослідження. Робиться висновок, що система методологічних підходів дослідження правових дефініцій повинна включати в себе, зокрема, ті з них, за допомогою яких можна досягнути їх глибинний ціннісно-смісловий контекст.

Ключові слова: методологія, методологічний підхід, метод, правові дефініції, право, цінність, поняття.

Khomenko O. V. Methodological approaches to the study of law definitions: contemporary context

The article is devoted to the review of the problems of modern methodological approaches to the study of law definitions. It is noted that understanding of the nature of law definitions cannot be limited to formal-logical and linguistic approaches, which is primarily related to the social dimension of law as the unique normative phenomenon of human civilization. That is why the study of law definitions should be based on the appropriate system of approaches and research methods, which, in addition to the above, also include philosophical (metaphysical and dialectical), sociological, axiological, hermeneutical, historical and other approaches to their knowledge and study.

In particular, with the help of a metaphysical approach law definitions are interpreted not only from the point of view of their rationally-logical explanation and justification, binding to a particular empirical and relative situation, but in the context of the fundamental value-and-spiritual principles of their formation, capable of setting the ideal, transcendental standard of their teleological measurement. Outside the context of this approach it is impossible to successfully investigate law definitions, the content saturation of which is tied to the metanormative level (for example, such law definitions as marriage, lawful interest, offense and crime, public morality, freedom of conscience, property rights, freedom of thought and speech, etc.).

The use of the dialectical approach in the study of law definitions provides an opportunity: 1) first, to study and comprehend law definitions as a fact of complex and contradictory social reality, and not from the point of view of a predetermined ideal standard; 2) secondly, to consider law definitions in terms of the interdependence and the interrelation between their content and form; 3) third, to identify social factors that influence the formation and development of law definitions within the defined temporal-spatial dimensions; 4) fourthly, to improve the processes of harmonization and unification of law definitions, which becomes especially relevant in the conditions of law acculturation and globalization; 5) fifth, to predict the nature of the gradual changes in law definitions both in terms of content and form.

In addition, we cannot ignore the fact that the use of law definitions in the process of solving certain practical situations objectively requires the relevant subject to exercise an appropriate, reasoned explanation or interpretation of their content. Such an explanation or interpretation of law definitions, and in essence – a special law text – is provided by means of a hermeneutic approach in jurisprudence, which focuses on the development of means for understanding and interpreting the content of legal norms expressed in a certain form.

Also it is noted, that cultural and axiological approaches also play an important role in the process of studying law definitions.

In conclusion it is summed up that the system of proposed methodological approaches to the study of law definitions provides an opportunity to focus an attention not only on their external parameters, expressed in the corresponding formal features of certain concepts, the content of which reveals the definition, but also to comprehend their deep value-semantic context, within which the spiritual foundations of being and the rational-empirical component of their particular socio-cultural manifestation are combined.

Key words: methodology, methodological approach, method, law definitions, law, value, concept.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-341-348

УДК 340.1

*Тетяна Олексіївна Чепульченко,
кандидат юридичних наук, завідувач кафедри
публічного права факультету соціології і права
ННТУ «КПІ» ім. Ігоря Сікорського*

ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК МЕТА І МЕЖІ ПРАВОТВОРЧОСТІ

Постановка проблеми. Безсистемність, якою іноді характеризується правотворча діяльність, пов'язується з відсутністю чіткого уявлення про правову урегульованість тих чи інших суспільних відносин. На заваді ефективного регулювання суспільних відносин стоять чимало факторів, серед яких правові колізії і прогалини, невідповідність нормативно-правових приписів реальним потребам і очікуванням громадян і т. і. Для подолання вказаного необхідним є постійне вивчення динамічного законодавства, контроль за цими змінами та відповідністю їх реальним умовам життя суспільства, особливо правам та свободам людини.

Для досягнення мети правотворчості необхідно виявити потребу в правовому регулюванні, вивчити фактори, які визначають його напрямок та які вказують на загальні очікування учасників суспільних відносин.

Зокрема, слід звернути увагу на відсутність чітких уявлень про стан усього законодавчого масиву, формально діючого в Україні. При цьому слід враховувати, що йдеться не тільки про існування чи відсутність закону з того чи іншого питання, а передусім про його відповідність сьогоднішнім умовам та поставленій меті, яка має принести соціально корисний результат, а також слугувати якісному забезпеченню та захисту основних прав людини. Адже відповідно до положень ст. 3 Конституції України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є основним обов'язком держави».

У зв'язку з цим особливо слід наголосити на необхідності врахування наукового обґрунтування термінів та категорій, які застосовуються суб'єктами правотворчості. Практика показує, що не завжди стрімкі правотворчі процеси у державі зважають на принцип науковості та інші важливі принципи, що породжує неоднозначне розуміння правових приписів і, відповідно, порушення основоположних прав і свобод.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Про потребу досліджень у цій сфері вже неодноразово наголошували такі українські фахівці в галузі теорії держави і права, як А. Заєць, О. Зайчук, М. Козюбра, А. Колодій, М. Цвік, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, М. Погребняк, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун, О. Скрипнюк, С. Шевчук та ін.

Зокрема, значна увага приділена вивченню соціальних аспектів правотворення, його принципам та видам, нормотворчій діяльності та проблемам систематизації законодавства, етичній культурі юристів тощо такими правознавцями, як М. Баймуратов, С. Бобровник, Ж. Дзейко, Н. Железняк,

А. Колодій, А. Малько, Г. Мурашин, Н. Оніщенко, П. Рабінович, О. Скакун, Ю. Тихомиров, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, С. Шевчук, В. Ющика та ін. Поза тим, з огляду на згадані вище недоліки правотворчої роботи, актуальним та недостатньо вивченим залишається питання основної мети, так би мовити, центрального об'єкта такої діяльності, та відповідних меж, які будуть непорушними і які вказуватимуть на основоположні цінності у праві і державі.

Мета статті. Виходячи із актуальності обраної теми та недостатнього її вивчення, метою статті вбачаємо загальну характеристику правотворчості та обґрунтування прав людини як основної її мети, а також як меж, які вказуватимуть на її непорушність і, відповідно, слугуватимуть гарантією захисту основних прав і свобод людини.

Основні результати дослідження. У вітчизняній юридичній літературі під метою правотворчості розуміють як діалектичну взаємодію цілі (створення якісного законодавства) та результату (ефективна реалізація права) правотворчого процесу [12, с. 8]. При цьому стосунки всередині громадянського суспільства мають формуватися на основі усвідомлення невід'ємності і неспростовності природних прав людини. На них має спиратися позитивне законодавство держави. Вони є запорукою ефективності усієї системи соціальних відносин, що існують у суспільстві та мають відповідний механізм свого забезпечення у правовій державі. З огляду на вказане академік Н. Оніщенко пише, що правова система соціальної, правової держави покликана: 1) забезпечити встановлену соціальною політикою стабільність громадянської згоди шляхом проголошення, реалізації й охорони соціально-правових умов для стимулювання активної частини населення на продуктивну працю як основу особистого добробуту; 2) підтримання оптимального співвідношення між прибутками працездатної частини суспільства та непрацездатними громадянами; 3) надання адресної соціальної підтримки; 4) скорочення та обмеження масштабів зубожіння; 5) стримування безробіття; 6) забезпечення прожиткового мінімуму громадян [8, с. 8-9].

Як справедливо підкреслюється в юридичній літературі, «права людини – це мінімум загальносоціальних, загальнолюдських та загальнодемократичних вимог до правового та соціального становища кожної особи, реалізація яких повинна й може бути забезпечена в будь-якому суспільстві, незалежно від особливостей його соціально-правової системи» [1, с. 173].

Категорія прав людини діє виключно у стосунках між людиною і владою. Права людини – це межі влади. Вони визначають ту сферу життєдіяльності людини, в яку влада (держава) не може втручатись і ті обов'язки, які має держава щодо людини. Стосунки між людиною і владою передбачають особливий характер: «... Концепція прав людини ґрунтується на трьох положеннях: по-перше, кожна влада обмежена; по-друге, кожна людина має свій автономний світ, втручатися в який не може жодна сила; по-третє, кожна людина, захищаючи свої права, може висунути претензії до держави» [10].

Українське громадянське суспільство повинно отримати можливість розвиватися незалежно від державних процесів, спираючись на власний потенціал. Людина, як його складова, має усвідомити себе як мету й найвищу соціальну цінність. У даному контексті зростає роль держави і громадянського суспільства щодо забезпечення прав людини, її честі, гідності та природного суверенітету.

Побудова правової держави в Україні перебуває на початковому етапі, її становлення потребує виконання певних завдань у сфері прав і свобод людини. Основними такими завданнями, зокрема, є: а) створення системи механізмів та процедур, що гарантують суб'єктивні права на основі об'єктивного, заснованого на праві порядку державної діяльності; б) створення такого механізму взаємодії держави і влади, за якого людина є рівноправним партнером держави; в) встановлення відповідальності посадових осіб за неефективне гарантування прав людини; г) підвищення ролі держави як засобу забезпечення загальносоціальних функцій у суспільстві; д) підвищення ролі судових органів та Конституційного Суду тощо [16, с. 112].

Як одне з найважливіших завдань, пов'язаних з формуванням правової держави, слід розглядати розвиток і вдосконалення законодавства, формування, по суті, нової правової системи. Останнім часом прийнято чимало законодавчих актів, що створюють основи для подальшого розвитку нашої держави як демократичної, правової. В Конституції України одержали закріплення найважливіші принципи конституційного ладу України. Зроблено кроки у бік панування права і поділу влади, гарантування природних прав людини [9, с. 18].

Щодо природних прав людини, то гарантією їх захисту є чітке визначення їх змісту та обсягу, що слугує відповідною правовою межею. У цьому контексті О. Львова підкреслює, що межі

захищають внутрішній, природний порядок речей та їх призначення від зовнішнього втручання речей іншого роду. Межа (або рубіж) будь-якого явища покликана захистити від неприродності його функцій та призначення, відділити добро від зла, мораль від аморальності тощо [6, с. 33]. Тобто, якщо метою правотворчості є гарантування та захист основних прав людини, то моральність і природність є якісними характеристиками таких меж у правотворчій діяльності державних органів, що, зокрема, є складовою змісту принципу верховенства права.

Правова держава характеризується якістю власне закону, який має бути справедливим, гуманним, закріплювати невід'ємні природні права кожної людини: право на життя, на свободу, на особисту недоторканість. В даному контексті наголошується, що свобода не є абсолютною. Вона допускає обмеження, тобто має певну міру. Ця міра повинна бути рівною для всіх. У правах людини виражаються можливості її дій у різних сферах: економічній, політичній, культурній, особистій. Отже, держава визнає автономію особи щодо себе, захищає, охороняє від свавілля права людини, які стають ядром усієї правової системи. Закони та інші нормативні акти, які видає держава, узгоджуються з правами людини, підпорядковані принципу їх непорушності [14].

Суттєве значення у даному випадку мають і фактори духовної культури. Р. Давид з цього приводу підкреслював: «Норми права можуть змінюватися розчерком пера законодавця. Але в них чимало таких елементів, які не можуть бути свавільно змінені, оскільки вони тісно пов'язані з нашою цивілізацією і нашим напрямом думок. Законодавець не може впливати на ці елементи, так само, як на нашу мову і манеру мркувати» [3, с. 39].

І. Лихолат пише, що законодавець виступає лише «посередником» між суспільною необхідністю та її актуалізацією в текстах нормативно-правових актів. Таким чином, законодавець під впливом дії певних соціальних факторів розробляє (обирає, визначає) модельний варіант правотворчого порядку розв'язання проблем, що мають характер суспільної необхідності [4, с. 116-117].

Як відомо, не будь-яка поставлена законодавцем мета виявлялася реалізованою у повному обсязі. Практично завжди отримані результати виявлялися менш значимими, ніж вони прогнозуються правотворчим органом. Більше того, відмінним може бути й ступінь прояву юридичної та соціальної ефективності одних і тих самих правових норм. Можливими є ситуації, коли юридична ефективність правових норм може бути на висоті, у той час, як соціальна ефективність – досить низькою [7, с. 117-118].

Правильно організована правотворча діяльність повинна забезпечити прийняття правових норм, що справляють ефективний вплив на суспільні відносини. В літературі це питання найчастіше розглядають в рамках проблеми якості законів, яку часто співвідносять з їх ефективністю.

У науковій літературі основні риси ефективності юридичних норм, як правило, зводиться до такого: по-перше, вимір ефективності пов'язаний з встановленням того, наскільки юридичні норми забезпечують здійснення цілей, поставлених владою. Ефективність є співвідношення між фактично досягнутим результатом і тією метою, для досягнення якої було прийнято відповідні правові норми; по-друге, основним мірилом ефективності правової норми є та мета, заради якої створювалася норма [11, с. 12-13].

Досягнення поставленої мети в процесі правотворчості сприятиме відповідним позитивним змінам у суспільному житті.

Відповідні зміни в правовій системі демократичного суспільства полягають у тому, що право пов'язує і обмежує державну владу (правова держава); дедалі більше набуває підстав у природному праві, в невід'ємних правах і свободах людини; набуває удосконаленого, «відпрацьованого» у законах та інших нормативно-правових актах змісту; стає неподільним, єдиним, незалежним і сильним правосуддям [13, с. 57]. У даному випадку можна говорити про створення правового закону.

Закон буде правовим, якщо законодавець – представницький орган держави – адекватно відобразить волю народу. В іншому випадку закон, у тому числі і приписи Основного Закону – Конституції, не є правовими і потребуватимуть відповідних змін. Цій вимозі відповідає ч. 3 ст. 22 Конституції України, де встановлена пряма заборона антиправового закону [5, с. 80-81].

В. Сальникова з правовим законом пов'язує питання поваги до права, у зв'язку з чим наголошує, що у сфері правотворчості поважливе ставлення до права воно знаходить вираз в узгодженні тих, що розробляються, правових норм, з реальними умовами життя суспільства [15, с. 215]. М. Гнатюк доходить висновку про те, що шанобливе ставлення до права є невід'ємним елементом правової культури посадових осіб і передбачає, зокрема, відношення до прав і свобод людини як до певних

ціннісних орієнтирів, що визначають значення і зміст їх діяльності [2, с. 174]. Отже, втілюється в життя нова концепція взаємовідносин української держави і особи з пріоритетом останньої.

Розуміння її прав виходить згідно з концепцією про те, що свої права людина отримує не від держави. Із цього випливають такі надзвичайно важливі положення Конституції України: про невідчужуваність і непорушність прав і свобод людини (ст. 21), про те, що конституційні права і свободи не можуть бути скасовані (ст. 22), про їх рівність для всіх громадян (ст. 24). Це означає, що держава не може позбавити людей їх іманентних властивостей, які б мотиви вона при цьому не висувала. Щонайбільше, державі дозволяється обмежити певні права для окремих людей чи їх об'єднань і лише з метою забезпечення національної безпеки, запобігання злочинам, охорони здоров'я, захисту прав інших людей та за наявності умов, визначених Конституцією і законами. Будь-які обмеження прав за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками не допускаються (ст. 24 Конституції України) [17, с. 308-309].

Висновки. Отже, посадові особи правотворчих органів мають на високому рівні своєї правової культури усвідомлювати, що за кожним їх актом стоять інтереси як усього суспільства, так і конкретної людини, яка є найвищою соціальною цінністю у державі. У відносинах «людина – держава», інтереси людини мають пріоритет і є межею, в яку держава не може втручатися, лише з метою захисту і гарантування прав. З огляду на це основна мета правотворчої діяльності держави має спрямовуватися на забезпечення невід'ємних, природних прав і свобод людини, які визначені Конституцією України та численними міжнародно-правовими договорами і які не можуть бути обмеженими чи скасованими іншими нормативно-правовими актами. Права людини, як мінімум її соціальних благ, можуть лише удосконалюватися відповідно до реальних потреб і очікувань громадян.

Список використаних джерел

1. *Бережнов А. Г.* Политика и права человека // Политология. Курс лекцій / под ред. М. Н. Марченка. М. : Наука, 1993. С. 156-175.
2. *Гнатюк М. Д.* Правозастосування та його місце в процесі реалізації права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2007. 211 с.
3. *Давид Рене.* Основные правовые системы современности. М. : Прогресс, 1988. 496 с.
4. *Лихолат І. П.* Рациональне та позарациональне в праві (на матеріалах законотворчості) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2001. 194 с.
5. *Львова О. Л.* Ціннісні орієнтації у праві як фактор утвердження принципу верховенства права // Правова держава. Вип. 18. 2006. С. 80-81.
6. *Львова О. Л.* Межі толерантності українських законів: аналітико-правовий зріз // Держава і право. 2018. Вип. 18. С. 23-36.
7. *Общая теория государства и права : академический курс : в 3-х т. / отв. ред. М. Н. Марченко.* [3-е изд., перераб. и доп.]. М. : Норма, 2007. Том 3 : Государство, право, общество. 2007. 712 с.
8. *Оніщенко Н. М.* Теорія прав людини в контексті соціокультурного змісту Конституції України 1996 року // Сьомі юридичні читання: Матеріали Міжнародної наукової конференції 19-20 травня 2011 р. К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. С. 6-10.
9. *Оніщенко Н. М.* Гармонізація правової системи України: основні напрями та тенденції // Юридична газета. № 18 (78). 2006. 28 вересня. С. 18.
10. *Осетинський В.* Введення у концепцію прав людини // За матеріалами Вищого міжнародного курсу захисту прав людини, Гельсінська фундація прав людини (Варшава, Польща). URL: <http://www.ccf.org.ua/for-social-workers-article>.
11. *Перфильев В. В.* Действие права (понятие, структура, свойства) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 1975. 16 с.
12. *Плавич С. В.* Теоретико-методологічні засади правотворчості: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2009. 215 с.
13. *Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні: монографія / Кресіна І. О., Матвієнко А. С., Оніщенко Н. М. та ін.; За ред. І. О. Кресіної.* К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. 304 с.
14. *Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні.* Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26-27 лютого 1998 р. К. : Гнозис, 1998. 226 с.
15. *Сальников В. П.* Правовая культура личности как целевая установка юридического всеобуча // Актуальные проблемы юридического всеобуча в условиях формирования социалистического правового государства : Межвуз. сб-к статей / под ред. И. А. Королева. М., 1990. С. 214-220.

16. *Теорія держави і права: Академічний курс / За ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука. К. : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.*
17. *Чепульченко Т. О. Категорія прав людини у площині наукового дискурсу // Альманах права. Правова аналітика: доктринальні підходи та галузеві виміри. 2018. Вип. 9. – С. 305-310.*

References

1. *Berezhnov A. H. Polytyka u prava cheloveka // Polytolohyia. Kurs lektsii / pod red. M. N. Marchenka. M. : Nauka, 1993. S. 156-175.*
2. *Hnatiuk M. D. Pravozastosuvannia ta yoho mistse v protsesi realizatsii prava : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. K., 2007. 211 s.*
3. *Davyd Rene. Osnovnye pravovye systemy sovremennosti. M. : Prohress, 1988. 496 s.*
4. *Lykholat I. P. Ratsionalne ta pozaratsionalne v pravi (na materialakh zakonotvorchosti : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. K., 2001. 194 s.*
5. *Lvova O. L. Tsinnisni oriientsii u pravi yak faktor utverdzhennia pryntsyphu verkhovenstva prava // Pravova derzhava. Vyp. 18. 2006. S. 80-81.*
6. *Lvova O. L. Mezhi tolerantnosti ukrainskykh zakoniv: analityko-pravovyi zriz // Derzhava i pravo. 2018. Vyp. 18. S. 23-36.*
7. *Obshchaia teoriia hosudarstva u prava : Akademicheskyi kurs : v 3-kh t. / otv. red. M. N. Marchenko. [3-e yzd., pererab. y dop.]. M. : Norma, 2007. Tom 3 : Hosudarstvo, pravo, obshchestvo. 2007. 712 s.*
8. *Onishchenko N. M. Teoriia prav liudyny v konteksti sotsiokulturnoho zmistu Konstytutsii Ukrainy 1996 roku // Somi yurydychni chytannia: Materialy Mizhnarodnoi naukovoii konferentsii 19-20 travnia 2011 r. K. : Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova, 2011. S. 6-10.*
9. *Onishchenko N. M. Harmonizatsiia pravovoi systemy Ukrainy: osnovni napriamy ta tendentsii // Yurydychna hazeta. № 18 (78). 2006. 28 veresnia. S. 18.*
10. *Osetynskiy V. Vvedennia u kontseptsiiu prav liudyny // Za materialamy Vyschchoho Mizhnarodnoho kursu Zakhystu Prav Liudyny, Helsinska Fundatsiia Prav Liudyny (Varshava, Polshcha). URL: <http://www.ccf.org.ua/for-social-workers-article>.*
11. *Perfylev V. V. Deistvyie prava (poniatye, struktura, svoistva) : avto-ref. dyss. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. M., 1975. 16 s.*
12. *Plavych S. V. Teoretyko-metodolohichni zasady pravotvorchosti: dys... kand yuryd. nauk: 12.00.01. K., 2009. 215 s.*
13. *Polityka, pravo i vlada v konteksti transformatsiinykh protsesiv v Ukraini: monohrafiia / Kresina I. O., Matviienko A. S., Onishchenko N. M. ta in.; Za red. I. O. Kresinoi. K. : In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2006. 304 s.*
14. *Politychna kultura demokratychnoho suspilstva: stan i perspektyvy v Ukraini. Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 26-27 liutoho 1998 r. K. : Hnozys, 1998. 226 s.*
15. *Salnykov V. P. Pravovaia kultura lychnosti kak tselevaia ustanovka yurydycheskoho vseobucha // Aktualnye problemy yurydycheskoho vseobucha v usloviakh formirovaniia sotsyalistycheskoho pravovoho hosudarstva : Mezhdvuz. sb-k statei / pod red. Y. A. Koroleva. M., 1990. S. 214-220.*
16. *Teoriia derzhavy i prava: Akademichnyi kurs / Za red. N. M. Onishchenko, O. V. Zaichuka. K. : Yurinkom Inter, 2006. 688 s.*
17. *Chepulchenko T. O. Katehoriia prav liudyny u ploshchyni naukovoho dyskursu // Almanakh prava. Pravova analityka: doktrynalni pidkhody ta haluzevi vymiry. 2018. Vyp. 9. – С. 305-310.*

Чепульченко Т. О. Права людини як мета та межі правотворчості

У статті підкреслюється, що регулюванню відносин у суспільстві перешкоджають чимало факторів, таких, як колізії і прогалини у праві, невідповідність нормативно-правових приписів реальним потребам і очікуванням громадян тощо. Для подолання вказаного необхідним є постійне вивчення динамічного законодавства, контроль за цими змінами та відповідністю їх реальним умовам життя суспільства, особливо, правам та свободам людини.

Звергається увага на відсутності чітких уявлень про стан усього законодавчого масиву, формально діючого в Україні. Мова йде не тільки про існування чи відсутність закону з певного питання, а передусім про його відповідність сьогодишнім умовам та поставленій меті, яка має принести соціально корисний результат, а також слугувати якісному забезпеченню та захисту основних прав людини. У зв'язку з цим наголошується на необхідності врахування наукового обґрунтування термінів та категорій, які застосовуються суб'єктами правотворчості.

Підкреслюється, що права людини – це мінімум загальносоціальних, загальнолюдських та загальнодемократичних вимог до правового та соціального становища кожної особи. Категорія прав людини діє виключно у стосунках між людиною і владою. Права людини – це межі влади. Вони визначають ту сферу життєдіяльності людини, в яку державна влада не може втручатись, і ті обов'язки, які має держава щодо людини. У даному контексті автор

згадує межі природності і моральності, які роблять закон правовим. А закон буде правовим, якщо законодавець адекватно відобразить волю народу.

Ключові слова: влада, держава, закон, права людини, правотворчість.

Chepulchenko T. A. Human rights as the goal and limits of law-making

The article emphasizes that the regulation of relations in the society is hampered by many factors, such as conflicts and gaps in law, inconsistency of legal regulations with real needs and expectations of citizens, etc. In order to overcome the above, it is necessary to constantly study the dynamic legislation, monitor these changes and comply with their real conditions of life of the society, especially human rights and freedoms.

The main features of the effectiveness of legal norms are determined: the measurement of effectiveness is related to the establishment of how legal rules ensure the implementation of the goals set by the authorities; the main measure of the effectiveness of the legal norm is the purpose for which the norm was created.

Attention is drawn to the lack of clear ideas about the state of the entire legislative array formally operating in Ukraine. It is not only about the existence or absence of a law on a particular issue, but above all about its compliance with today's conditions and goals that should bring a socially beneficial result, as well as serve the quality of the protection and protection of fundamental human rights.

In this regard, it is emphasized on the need to take into account the scientific substantiation of the terms and categories used by actors of law-making. Practice shows that not always rapid law-making processes in the state consider scientific principles and other important principles that give rise to ambiguous understanding of legal requirements and, accordingly, lead to a violation of basic human rights.

In this regard, it is emphasized that the rule of law is characterized by the quality of the law, which should be fair, humane, to establish the inalienable natural rights of every person: the right to life, to freedom, to personal integrity. In this context it is noted that freedom is not absolute. It allows a limitation, that is, it has a certain degree. This measure should be equal to everyone.

It is emphasized that human rights are the minimum of general social, universal and general democratic requirements to the legal and social status of each person. The category of human rights is exclusively in the relationship between man and authority. Human rights are the limits of power. They define the sphere of human life in which state power can not interfere with those duties that the state has in relation to a person. In this context, the author mentions the limits of naturalness and morality that make the law legal. And the law will be legal if the legislator adequately reflects the will of the people.

Key words: power, state, law, human rights, law-making.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-348-353

*Олексій Анатолійович Шевчук,
аспірант відділу конституційного права
та місцевого самоврядування
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН АКТАМИ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Актуальність теми. Із проголошенням України незалежною і демократичною державою постає значна кількість проблем в економічній, соціальній, культурній, науковій та інших сферах життєдіяльності українського суспільства, що потребували вирішення на шляху становлення і розвитку нашої держави. Розв'язання таких проблем неможливе поза реформуванням діяльності органів виконавчої влади України щодо видання правових актів, адже така діяльність спрямована на правове забезпечення будь-яких державних та суспільних перетворень, задоволення інтересів і потреб громадян, окремих соціальних груп, держави і суспільства. Одним із найважливіших напрямків реформування системи органів виконавчої влади є підвищення якості процедур видання правових актів, оскільки високий рівень правового забезпечення розвитку суспільних процесів є гарантією ефективного забезпечення надання державних управлінських і соціальних послуг громадянам. Відносно нещодавно до Конституції України були внесені зміни, які закріпили в Основному Законі незворотність європейського та євроатлантичного курсу нашої держави. Як вітчизняний, так і зарубіжний досвід свідчать, що реформування державного управління має бути органічно вбудованим у процеси суспільних перетворень, спрямованих на прогресивний розвиток суспільства. Успіхи країн Центрально-Східної Європи в проведенні адміністративних реформ були значною мірою обумовлені чітким розумінням реформ не як самодостатнього процесу, а як забезпечувальної діяльності зі створення адміністративної системи, що спроможна здійснити весь комплекс необхідних суспільних перетворень для досягнення стратегічної мети – вступу до ЄС [1, с. 5].

Основами позитивних структурних перетворень українського соціуму, що покликані на зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтвердження європейської ідентичності Українського народу, є принципи, закладені в Конституції України. Такі принципи, у більшості випадків, є лише декларативними (загальними) положеннями, що потребують конкретизації, уточнення та розширеного тлумачення, яке своєю чергою відбувається через механізми законодавчого регулювання, зокрема за допомогою нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади.

Причому принципово важлива роль у забезпеченні злагодженого та ефективного функціонування державного механізму належить виконавчій владі. Саме вона втілює єдність, сутність та функціональну спрямованість держави [2, с. 26]. Таким чином, можна констатувати, що дія нормативно-правових актів, що приймаються центральними органами виконавчої влади торкається всіх без винятку сторін життя громадян, навіть якщо такі акти приймаються у вузькопрофільних сферах, через нерозривність та взаємопов'язаність господарських, культурних, економічних та політичних процесів в державі, на кінцевому етапі дія цих нормативно-правових актів здійснює дворівневий вплив на суспільне життя. На макрорівні дія нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади здійснює регулювання суспільних відносин у межах всього соціуму або певних його груп, через регулювання певних аспектів конкретної сфери правовідносин. На мікрорівні такими актами здійснюється регламентація поведінки конкретної особи в тій чи іншій сфері суспільних правовідносин.

В контексті сучасних викликів, що постають перед українським суспільством та державою, в межах нових цілей, покладених на центральні органи виконавчої влади та визначених в Основному Законі, як забезпечення реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, виявляється за доцільне проаналізувати конституційно-правовий аспект регулювання суспільних відносин актами центральних органів виконавчої влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми видання та дії нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади порушувалися у працях С. С. Алексєєва, Д. М. Бахраха, Р. Ф. Васильєва, В. М. Горшенєва, Б. В. Дрейшева, Л. М. Завадської, Д. А. Ковачева, Є. В. Курінного, Б. М. Лазарева, О. С. Лисенкової, О. М. Мицкевича, С. П. Погребняка, Ю. С. Решетова, В. Д. Сококіна, В. С. Стефанюка, Ю. О. Тихомирова, Ю. М. Тодики та інших відомих науковців.

Ще в 2009 році Н. Р. Нижник та Н. Т. Гончарук констатували, що однією з причин затримки реформи публічної адміністрації є недостатня опрацьованість окремих проблем, перманентний пошук оптимальної моделі організації системи державного управління, в тому числі і щодо визначення ролі і місця конкретних нормативно-правових актів в системі законодавства України [3, с. 84]. Як можна відзначити, протягом останніх років в Україні тривають комплексні реформи покликані на підвищення загального рівня життя населення, гармонізацію нормативно-правової бази України із стандартами ЄС, тому вищезазначені питання є актуальними і сьогодні.

Як відзначає О. О. Томкіна, механізм правового регулювання суспільних відносин забезпечується нормотворчою діяльністю компетентних суб'єктів, спрямованою на моделювання поведінки учасників цих відносин, їх впорядкування відповідно до досягнутого рівня суспільного розвитку. Така регламентація здійснюється на законодавчому та підзаконному рівнях правового регулювання і складає невід'ємну частину реалізації державної політики. Забезпечення проведення цієї політики у різноманітних сферах суспільного життя (соціальної, науково-технічній, економічній, культурній та ін.) покладається на Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади. Відповідні конституційні функції Кабінету Міністрів України здійснюються ним шляхом видання правових актів. Тож останні займають важливе значення в механізмі правового регулювання, у зв'язку з чим обумовлена і потреба в їх науковому дослідженні [4, с. 7].

Нормативною основою будь-яких процесів, що відбуваються на території держави, є положення, закріплені в Основному Законі. Діяльність органів виконавчої влади регламентується розділом VI Конституції України. Як зазначено в частині 3 ст. 113 Основного Закону, Кабінет Міністрів України, як вищий орган у системі органів виконавчої влади, у своїй діяльності в першу чергу керується Конституцією. Для забезпечення виконання обов'язків покладених на Кабмін ст. 116 Конституції України, цей орган в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання [5].

Як зазначено в положеннях статті 117 Конституції України, міністри та керівники інших центральних органів виконавчої влади в межах компетенції очолюваних ними органів у відповідній сфері управління видають нормативні акти у формі наказів. Межі правотворчої компетенції центральних органів виконавчої влади конкретизуються в положеннях про окремі міністерства. До прикладу, у ст. 8 Положення про Міністерство юстиції України закріплено, що Міністерство юстиції у межах своїх повноважень видає накази, обов'язкові для виконання місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і громадянами [6].

Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом, такі, як: Антимонопольний комітет України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Пенсійний фонд України, Національний банк України тощо, можуть видавати нормативні акти і в інших формах, зокрема, у формі розпоряджень, рішень, постанов.

Нормотворчість центральних органів виконавчої влади виконує важливу роль у загальному механізмі правового регулювання та дії права. Вона слугує меті проведення у життя Конституції, законів України, актів вищих органів державної влади. Необхідність цього пов'язана з досить високим ступенем узагальненості регулятивних моделей законів, потребою регламентації тих аспектів суспільних відносин, які виявляються надто конкретними для законодавчого узагальнення, та відповідно вивільненням законів від регулювання процедурно-процесуальних і технологічних аспектів правовідносин. При цьому нормативно-правові акти вказаних органів розглядаються правовою наукою права як найважливіший елемент механізму дії законів [7, с. 150].

Нормотворчість органічно вплетена у процес державного управління, який передбачає ухвалення рішень на всіх етапах організаційної діяльності для реалізації всіх функцій, починаючи з постановки цілей і завдань і завершуючи контролем [8, с. 54]. Завдяки їй забезпечується динаміка державного управління, оперативне реагування на потреби держави та суспільства в нормуванні певних відносин, постійне коригування масштабів і характеру правового регулювання суспільних відносин. Нормотворчі повноваження є важливою складовою компетенції даних органів, обсяг яких різниться залежно від виду органу.

Конституція України заклала необхідний правовий фундамент здійснення нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади, її демократичне, соціальне, правове спрямування. Разом з тим дослідники визначають, що питання нормативного регулювання суспільних відносин актами центральних органів виконавчої влади лише частково одержали безпосереднє конституційне регулювання. Однак така позиція зумовлена тим, що Конституція не може бути переважана процедурними нормами й детально регулювати питання такої діяльності, оскільки це суперечить її юридичній природі. Суттєвим недоліком Основного Закону в контексті регулювання суспільних відносин актами центральних органів виконавчої влади є те, що форма таких актів мала б одержати своє закріплення в Конституції, однак на даний час єдина форма актів центральних органів виконавчої влади не знайшла свого відображення в нормах Основного Закону, що зумовлює певну хаотичність та вносить дестандартизацію в нормативно-правове регулювання суспільних відносин.

Негативну тенденцію розвитку державної правової системи становить і відсутність закону про нормативно-правові акти, хоча проекти таких законів неодноразово подавалися до Верховної Ради України, однак жоден з таких законопроектів не знайшов належної підтримки серед більшості представників депутатського корпусу. Разом з тим можна погодитися з думкою Л. М. Горбунової про те, що закладаючи підвалини нормотворчої діяльності, Конституція України слугує юридичною базою для поточного законодавства, оскільки саме на виконання, конкретизацію, деталізацію і розвиток її положень приймаються інші нормативні правові акти [9, с. 31]. Зокрема, дане твердження є особливо актуальним в контексті регулювання суспільних відносин нормативними актами центральних органів виконавчої влади, оскільки основний контекст деталізації конкретних процедур, що торкається абсолютно всіх сфер суспільного життя, припадає саме на регулювання цієї категорії нормативно-правових актів.

Акти центральних органів виконавчої влади виступають результатом цілеспрямованої діяльності щодо встановлення, зміни чи скасування юридичних норм, закріплення індивідуальних та розпорядчих приписів з метою вирішення завдань і виконання функцій таких органів. Вони виступають письмовими офіційними та обов'язковими до виконання на території України актами державного управління та носять мають підзаконний характер.

«Підзаконність» як загальноживаний в юридичній літературі термін, який вказує на верховенство законодавчого акта по відношенню до актів, які мають нижчу порівняно з ним юридичну силу, набуває специфічного характеру відносно актів центральних органів виконавчої влади, що означає таку їх властивість, яка характеризує видання таких актів на основі та на виконання Конституції і законів України, а також чинних декретів Кабінету Міністрів України [10, с. 236].

Акти центральних органів виконавчої влади повинні відповідати й іншим актам, що мають вищу над ними юридичну силу: постановам Верховної Ради України та актам Президента України. Юридичне значення цієї властивості полягає в тому, що вони забезпечують реалізацію законів та актів Президента України, розвивають їх положення, містять механізм практичного впровадження їх приписів у життя. Фактично вищевикладене твердження є констатацією реалізації та розширеного тлумачення принципу верховенства права, закріпленого статтею 8 Конституції України. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй, а в поширеному сенсі весь нормативно-правовий масив законодавства на всіх рівнях в державі в ідеальній сукупності має системно узгоджуватися між собою. Однак поставлене завдання є надзвичайно складним через доволі великі об'єми чинної нормативно-правової бази, можуть виникати помилки, колізії законодавства, це явище є абсолютно нормальним та природним для законодавства будь-якої держави. Але таких помилок слід уникати у питаннях відповідності законодавства, зокрема актів центральних органів виконавчої влади, положенням Основного Закону, оскільки в такому випадку ця обставина може бути підставою визнання акта нечинним.

Висновки. Значна частина регулювання суспільних відносин здійснюється за допомогою актів центральних органів виконавчої влади. При цьому спектр таких відносин є доволі обширним та покликаний на реалізацію державної політики у різноманітних сферах суспільного життя (соціальної, науково-технічної, економічної, культурної та ін.).

З прийняттям останніх змін до Конституції України покликаних утвердити реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, перед центральними органами виконавчої влади постають нові завдання на утвердження високого рівня законності під час регулювання суспільних

відносин, на гармонізацію внутрішнього регулювання суспільних відносин із високими стандартами європейського співтовариства. Задля досягнення цієї мети необхідно неухильно дотримуватись принципу дотримання верховенства права при прийнятті регуляторних актів центральних органів виконавчої влади.

Хоча чинне законодавство України і містить ряд окремих недоліків, як на конституційному, так і на законодавчому рівнях, все ж такі недоліки не носять системного характеру та не становлять значної проблеми при регулюванні суспільних відносин актами центральних органів виконавчої влади.

Список використаних джерел

1. Аналітично-інформаційне забезпечення проблем реформування органів виконавчої влади та підвищення ефективності механізмів державного управління (світовий та вітчизняний досвід): Звіт про другий етап НДР / наук. кер. В. Д. Бакуменко. – К., 2004. – С. 5-10.
2. Нижник Н. Р. Адміністративна реформа в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи : моногр. / Н. Р. Нижник, Н. Т. Гончарук. – К. : Моноліт, 2009. – 384 с.
3. Керімов А. Д. Д. Исполнительная власть в системе разделения властей / А. Д. Керімов. // Гражданин и право. – 2001. – №9. – С. 26-29.
4. Томкіна О. О. Акти Кабінету міністрів України: теоретичні засади видання та реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Томкіна О. О. – К., 2005. – 22 с.
5. Конституція України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – 1996. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/conv/print>
6. Положення про Міністерство юстиції України постановою Кабінету Міністрів України, затверджене постановою КМУ від 2 липня 2014 р. № 228 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – 2014. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-п>
7. Малиновський В. Я. Оптимізація функцій органів виконавчої влади України : теоретико-методологічні засади : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Малиновський В. Я. ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2002. – 24 с.
8. Хабриева Т. Я. Административные процедуры и контроль в свете европейского опыта / Т. Я. Хабриева, Ж. Марку. – М. : Статут, 2011. – 320 с.
9. Горбунова Л. М. Принцип законності у нормотворчій діяльності органів виконавчої влади : моногр. / Л. М. Горбунова. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 240 с.
10. Юридична енциклопедія : [в 6-ти т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2002. – Т. 4 : Н-П. – 720 с.

References

1. *Analitychno-informatsiine zabezpechennia problem reformuvannia orhaniv vykonavchoi vlady ta pidvyshchennia efektyvnosti mekhanizmv derzhavnoho upravlinnia (svitovyi ta vitchyzniani dosvid): Zvit pro druhyi etap NDR / nauk. ker. V. D. Bakumenko. – K., 2004. – S. 5-10.*
2. *Nyzhnyk N. R. Administratyvna reforma v Ukraini: suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy : monohr. / N. R. Nyzhnyk, N. T. Honcharuk. – K. : Monolit, 2009. – 384 s.*
3. *Kerimov A. D. D. Yspolnytelnaia vlast v systeme razdeleniya vlastei / A. D. Kerimov. // Hrazhdanyu y pravo. – 2001. – №9. – S. 26-29.*
4. *Tomkina O. O. Fkty kabinetu ministriv Ukrainy: teoretychni zasady vydannia ta realizatsii : avtoref. dys. ... kand. yur. nauk : 12.00.07 / Tomkina O. O. – Kyiv, 2005. – 22 s.*
5. *Konstytutsiia Ukrainy [Elektronnyi resurs] // Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр/conv/print>*
6. *Polozhennia pro Ministerstvo yustytzii Ukrainy postanovoioi Kabinetu Ministriv Ukrainy zatverdzhene postanovoioi KМУ vid 2 lypnia 2014 r. № 228 [Elektronnyi resurs] // Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2014. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-п>*
7. *Malynovskiy V. Ya. Optymizatsiia funktsii orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy: teoretykometodolohichni zasady : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.02 / Malynovskiy V. Ya. ; Cherniv. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha. – Chernivtsi, 2002. – 24 s.*
8. *Khabryeva T. Ya. Admynystratyvnye protsedury y kontrol v svete evropeiskoho opyta / T. Ya. Khabryeva, Zh. Marku. – M. : Statut, 2011. – 320 s.*
9. *Horbunova L. M. Pryntsyp zakonnosti u normotvorchii diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady : monohr. / L. M. Horbunova. – K. : Yurinkom Inter, 2008. – 240 s.*
10. *Yurydychna entsyklopediia : [v 6-ty t.] / red. kol. Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) [ta in.] – K. : Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana, 2002. – T. 4 : N-P. – 720 s.*

Шевчук О. А. Конституційно-правовий аспект регулювання суспільних відносин актами центральних органів виконавчої влади

У статті автор розглядає правову природу та механізм створення підзаконних нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади. Визначено конституційно-правові засади такої нормотворчості, її функціональне призначення та роль у регулюванні суспільних відносин. Констатовано ряд законодавчих недоліків у сфері регулювання даного процесу, проте визначено, що такі недоліки не носять системного характеру та не становлять значної проблеми при регулюванні суспільних відносин актами центральних органів виконавчої влади.

Ключові слова: законодавство, виконавча влада, регулювання, нормативно-правовий акт.

Shevchuk O. The constitutional and legal aspect of regulation of social relations by acts of central executive authorities

One of the most important areas of reforming the system of executive authorities is to improve the quality of procedures for the issuance of legal acts, since the high level of legal support for the development of social processes is a guarantee of effective provision of public management and social services to citizens. A crucial role in ensuring a coherent and effective functioning of the state machinery belongs to the executive.

Acts of central executive authorities are the result of deliberate activities aimed at establishing, changing or abolishing legal norms, consolidating individual and regulatory requirements for the purpose of solving problems and performing functions of such bodies. They act in writing and officially binding on the territory of Ukraine acts of public administration and are of a subordinate nature.

Much of the regulation of social relations is carried out through acts of central executive authorities. Moreover, the spectrum of such relations is quite comprehensive and is intended to implement state policy in politics in various spheres of social life (social, scientific, technical, economic, cultural, etc.).

With the adoption of the latest changes to the Constitution of Ukraine designed to approve the implementation of the strategic course of the state to acquire Ukraine's full membership in the European Union and in the North Atlantic Treaty Organization, new tasks are being posed to the central executive authorities not only to establish a high level of legality while regulating social relations, but also to harmonize the internal regulation of social relations with high standards of the European community. In order to achieve this goal, the principle of observance of the rule of law in the course of the adoption of regulatory acts of central executive authorities needs to be firmly established.

Although current legislation in Ukraine contains a number of specific shortcomings, both at the constitutional and legislative levels, such shortcomings are not of a systemic nature, but they do not pose a significant problem in regulating public relations by acts of central executive authorities.

Key words: legislation, executive power, regulation, normative-legal act.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-354-358

УДК 340

*Катерина Андріївна Шуневич,
юридичний факультет
Львівського національного університету
імені Івана Франка*

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННІ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Постановка проблеми. Відповідно до тлумачення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) право на справедливий суд є основою принципу верховенства права в демократичному суспільстві та спрямований на належне і справедливе здійснення правосуддя. При цьому, як зазначає Н. Бобечко, справедливість має фундаментальний характер для кримінального провадження: вона охоплює правовий ідеал належного кримінального судочинства та суспільний запит на встановлення істини. Справедливість є передумовою будь-якої процесуальної дії, рішення, вихідним моментом правильного розуміння та застосування закону [1, с. 2].

Експертне забезпечення кримінального провадження шляхом залучення фахівців зі спеціальними знаннями – судових експертів – є надзвичайно важливим для правильного вирішення кримінального провадження та – в результаті – реальної дії права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ). Як зазначає А. Омельченко, використання експертиз у судовому провадженні є надзвичайно актуальним питанням, зважаючи на те, що одним із головних завдань судочинства є забезпечення рівності всіх учасників судового процесу, у тому числі і стосовно надання суду належних доказів [2, с. 41-43]. Отож, актуальність даної тематики зумовлена потребою вироблення ґрунтовних теоретичних напрацювань у заданій проблематиці, а також важливим процесуальним значенням висновку експерта як доказу в судовому провадженні.

Дослідження окремих аспектів вищезазначеної проблематики було здійснено такими вченими зарубіжної та національної кримінально-процесуальної доктрини, як Авдєєва Г., Альохін Н., Ліанза П., Прідаль О., Вавринчук Т., Малахова О., Ткачук О., Матат Ю., Трегубов Е., Бучик А., Ратушна Б., Фулей Т., Калужна О., Клименко Н., Сімакова-Єфремян Е., Пилипенко Г., Олійник О., Романенко Л., Калинюк Н., Цоколова О. та інші.

Основною метою даної наукової роботи є аналіз ключових елементів права на справедливий суд, що мають безпосереднє значення при організації та проведенні судової експертизи, національного законодавства, а також практики ЄСПЛ, у якій Суд сформував правила здійснення судового провадження, які прямо чи побічно стосуються проведення судової експертизи в контексті забезпечення права на справедливий суд.

При написанні даної статті був використаний діалектичний концептуальний підхід пізнання процесів та явищ реальної дійсності і застосовані наступні загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання: аналіз, синтез, узагальнення, структурно-функціональний, герменевтико-правовий, порівняльно-правовий методи.

Основні результати дослідження. У Конституції України та процесуальних кодексах відсутнє законодавче буквально-текстуальне закріплення права на справедливий суд, однак шляхом застосування системного аналізу спостерігаємо складові його елементи (верховенство права, законність, рівність перед законом і судом, доступ до правосуддя та ін.). До слова, доречність такого бук-

вально-текстуального дублювання «права на справедливий суд» у внутрішньому національному законодавстві (імплементатії) навряд чи є нагальною в світлі ст. 9 Конституції України: «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України». Отже, стаття 6 ЄКПЛ, яка закріплює право на справедливий суд, повинна прямо застосовуватися, зокрема, ст. 19 ЗУ «Про міжнародні договори», відповідно до якої чинні ратифіковані міжнародні договори є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства [3].

Водночас у новій редакції від 5.08.2018р. ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» в Преамбулі зазначено, що «цей Закон визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд» [4]. Стаття 7 зазначеного закону закріплює право на справедливий суд, розкриваючи його через такі категорії, як «розумні строки», «незалежний, безсторонній і справедливий суд, утворений законом».

Варто наголосити, що забезпечення права на справедливий суд відіграє важливу роль в утвердженні прав людини і громадянина, а тому, відповідно, надзвичайно актуальним залишається питання судово-експертного забезпечення правосуддя в контексті європейської інтеграції та реформування системи судоустрою в Україні.

Забезпечення справедливого судового розгляду доволі часто неможливе без проведення судової експертизи та використання висновку експерта як доказу у конкретній справі, можливості його ефективного та належного дослідження. Так, у справі «Красуля проти Російської Федерації» [5] було встановлено, що порушено право на справедливий суд, оскільки суд першої інстанції відмовив заявнику у прийнятті висновку лінгвістичної експертизи як доказу у справі, а в подальшому касаційний суд проігнорував наявність цього доказу та не надав відповідей на доводи заявника, що містились у касаційній скарзі, щодо незаконності такої відмови суду нижчого рівня.

У справі «Мантованеллі проти Франції» [6, § 33] Суд зазначає, що одним з елементів справедливого судового розгляду є право на змагальний судовий розгляд, одним з положень якого є можливість для сторін не лише повідомити та надати будь-які докази, аби суд задовольнив вимоги зазначеної сторони, а й коментувати подані іншою стороною докази та зауваження; так, навіть у випадку, коли експерт призначається судом, сторони повинні мати змогу брати участь у допиті експерта або дослідженні документів, поданих експертом. У справі «Балсіте-Лідекієне проти Литви» зазначається, що «...висновки, надані експертами на досудовому етапі, мали ключове місце у провадженні проти заявника. Тому необхідно визначити, чи заявник висловив побажання розглянути результати експертизи на відкритому судовому засіданні, і якщо так, то чи є у нього така можливість» [7, § 63-64].

ЄСПЛ у справах «Аккоч проти Туреччини» (§55) і «Барабаншиков проти Російської Федерації» (§59) наголошує на необхідності забезпечення Державами, окрім належної спеціальної підготовки, як формальну, так і фактичну незалежність експертів.

У цьому контексті постає цікаве практичне запитання: чи експерт, що залучається стороною кримінального провадження, повинен надавати об'єктивний та неупереджений висновок в результаті проведення експертного дослідження, чи такий висновок повинен відповідати інтересам сторони, що його залучила. ЄСПЛ у своїх рішеннях зазначає, що відсутність безсторонності експерта, з одного боку, може надати перевагу одній із сторін, а з іншого – зашкодить іншій, порушуючи принцип рівності сторін («Сара Лінд Еггерстедоттір проти Ісландії»).

На нашу думку, оскільки висновок експерта є одним із доказів у справі, а у деяких категоріях справ навіть може мати переважний вплив на оцінку фактів («Івон проти Франції», «Сторк проти Німеччини»), то такий висновок, зважаючи на його природу як результату експертного дослідження шляхом застосування спеціальних знань, у кожному разі повинен бути незалежним та безстороннім незалежно від того, хто є суб'єктом звернення про проведення експертизи. Тоді, якщо сторона залучила експерта для проведення експертизи, останній повинен провести таке дослідження, яке є об'єктивним, безстороннім, а висновок має бути таким, що виключає будь-який сумнів у його достовірності. Якщо ж сторона не задоволена результатами експертного дослідження, то вона може звернутись до іншого експерта з провадженням аналогічної експертизи: такі звернення можуть повторюватись доти, доки певний експерт не надасть такий висновок, який найбільшою мірою міг би задовольняти сторону, що звернулася до експерта про проведення експертизи, при цьому не по-

рушуючи принципів безсторонності на незалежності експерта при проведенні експертизи. На підтвердження зазначеної позиції можна навести думку О. Малахової, котра вказує, що для сторони захисту, на яку не покладається обов'язок доказування, залучення експерта є її правом, а, отже, й використання отриманого висновку експерта є її правом [8].

На додаток, цікавим є питання щодо дотримання права на справедливий суд у випадку, якщо лише однією зі сторін було залучено експерта для проведення експертизи, а інша такого експерта не залучала, а під час судового розгляду намагалась спростувати достовірність висновку експерта та вимагала призначення незалежної експертизи судом, однак така експертиза не була призначена. Показовим у цьому випадку є справа «Девінар проти Словенії», в котрій заявниця стверджувала, що рішення національних судів щодо неї є несправедливими, бо вони засновані на думках експертів, що були залучені у справу протилежною стороною, а також те, що їй було відмовлено у призначенні незалежного експерта. Однак ЄСПЛ дійшов до висновку, що у даній справі відсутнє порушення ст. 6 ЄКПЛ у рішеннях національних судів, які засновані на висновках фахівців, які призначені лише однією із сторін у справі, а також у відмові призначити незалежного експерта [9, § 35-59].

Незважаючи на те, що у ст. 6 ЄКПЛ нічого не зазначено про інститут судової експертизи, з-поміж елементів права на справедливий суд, зазначеного у ст. 6 ЄКПЛ, можна виділити такі, на основі яких здійснюється організація проведення судової експертизи в рамках судового провадження. Ці елементи відіграють важливе значення в процесуальному аспекті судової експертизи: тобто безпосередньо стосуються питань залучення експерта. Серед таких визначальних елементів права на справедливий суд, котрі мають зв'язок з інститутом судової експертизи, хочемо виділити наступні: рівність сторін, змагальність сторін і свобода надання доказів, право на захист та принцип правильного вирішення спору і встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення. Нижче розглянемо деякі проблемні питання, пов'язані з цим.

Так, відповідно до змін до КПК України в редакції від 3.10.2017 р. стаття 242 КПК України з'явилась у новій редакції, відповідно до неї експертиза проводиться судовим експертом чи експертною установою лише за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження або без такого клопотання, за ініціативою цих органів; таким чином, як сторона обвинувачення, так і сторона захисту, наділені «рівним» правом звернутись до уповноваженого суб'єкта – слідчого судді, суду для вирішення питання про призначення експертизи. В результаті, якщо слідчий суддя, суд дійде до висновку, що питання, з якого необхідна експертна думка, є істотним для кримінального провадження, а також що для його вирішення необхідні спеціальні знання, він самостійно визначає експерта чи експертну установу, яким доручає проведення експертизи.

Також принцип рівності в аспекті досліджуваної проблеми стосується не лише питань рівних прав щодо призначення експертизи, а й пропонування суду питань, котрі необхідно включити в ухвалу про призначення експертизи, можливості допиту експерта у судовому засіданні, можливості заявити клопотання про призначення нової або додаткової експертизи.

Щодо характерних ознак принципу змагальності, то ними виступають наступні: переконання, що протилежність інтересів сторін найкраще забезпечить повноту матеріалів справи через активне виконання сторонами процесу тільки їм притаманних функцій. Принцип змагальності припускає поєднання активності сторін у забезпеченні виконання ними своїх процесуальних обов'язків із забезпеченням судом умов для здійснення наданих їм прав [10].

Так, кожна зі сторін вільна надавати висновки експертів, що підтверджують її позицію, а суд шляхом безпосереднього дослідження таких висновків експерта та – при потребі – шляхом допиту експерта щодо такого висновку приймає рішення у справі. При цьому суд обмежений у праві призначити судову експертизу, адже вважається, що усі докази, що доводять або спростовують винуватість обвинуваченого, були зібрані на стадії досудового розслідування. Лише у виняткових випадках суд вправі призначити експертизу у країнах Європи: у випадках, якщо необхідне обов'язкове призначення експертизи, однак таку експертизу не було проведено на стадії досудового розслідування, при необхідності проведення додаткової та повторної експертизи.

Принцип змагальності в контексті права сторін бути проінформованим про докази та аргументи іншої сторони, де-факто, означає право на ознайомлення з матеріалами справи, яке може включати право робити фотокопії для ретельного ознайомлення з матеріалами і доказами. Так, Г. Пилипенко вважає, що у КПК необхідно передбачити обов'язок сторони захисту інформувати «протилежну

сторону», тобто – сторону обвинувачення, про залучення нею експерта та щодо змісту експертного завдання, адже приховування таких висновків звужує обсяг об'єктивних підстав для прийняття судом вірного рішення [11]. Проте, на нашу думку, дане твердження є таким, що прямо суперечить принципу змагальності щодо аспекту вибору сторонами, які докази подавати/не подавати для дослідження судом під час судового розгляду. Проте, слід пам'ятати, що відповідно до вимог КПК України, кожна зі сторін повинна відкрити матеріали іншій стороні, тобто сторона захисту у випадку використання під час судового провадження висновку експерта повинна надати такий процесуальний документ стороні обвинувачення для ознайомлення, при цьому, якщо такий висновок експерта може свідчити про винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, то сторона захисту має право не використовувати такий висновок експерта як доказ у справі та, відповідно, не надавати стороні обвинувачення доступ до таких матеріалів.

Шляхом надання висновків експерта у судове провадження, особистої участі у проведенні експертного дослідження, участі у допиті експерта, надання клопотання до слідчого судді, суду про призначення експертизи сторона кримінального провадження може реалізовувати своє право на захист.

Правильне вирішення спору полягає у тому, що суд на основі безпосереднього дослідження поданих у судове провадження сторонами доказів, що відповідають критеріям допустимості, належності та достовірності, встановлює істину у справі у формі правосудного рішення. Оскільки висновок експерта, який відповідає вимогам, що ставляться до такого документа, є самостійним доказом у справі, то він може бути покладений в основу обвинувачення чи виправдання особи. Проте, як зазначає Н. Клименко, відомості, які містяться у висновку експерта, можуть бути покладені в основу рішення суду лише в сукупності з іншими доказами, які наявні у кримінальній справі [12]. Для того, аби висновок експерта міг бути визнаним доказом у справі, необхідно також зважати на допустимість і належність об'єктів, що надаються для проведення експертизи, адже невідповідність таких об'єктів зазначеним критеріям вестиме до недопустимості висновку експерта як доказу у кримінальному провадженні.

Висновки. Таким чином, елементами права на справедливий суд, передбаченого ст. 6 ЄКПЛ, які відіграють важливу роль при організації та проведенні судової експертизи, виступають такі, як рівність сторін, змагальність сторін і свобода надання доказів, право на захист та принцип правильного вирішення спору і встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення. Право на справедливий суд відіграє вагоме значення при призначенні та проведенні судової експертизи і, як наслідок, сприяє забезпеченню прав, свобод та законних інтересів учасників процесу та вирішення справи по суті з постановленням рішення, яке відповідатиме критерію правосудності, тобто буде об'єктивним, неупередженим та справедливим. Здійснення належної судової експертизи може стати на шляху покращення виконання вимог ЄКПЛ та національного законодавства щодо забезпечення права на справедливий суд і таким чином запобігти порушенню прав учасників судового процесу.

Список використаних джерел

1. *Бобечко Н. Р.* Справедливість як цінність кримінального провадження / Н. Р. Бобечко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – №1(15) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17bnrtkp.pdf>
2. *Омельченко А. В.* Судові та науково-правові експертизи як засіб встановлення доказів згідно з процесуальним законодавством України / А. В. Омельченко // Адвокат. – 2013. – № 5 (152). – С. 41-43.
3. *Про міжнародні договори України* [Електронний ресурс]. – Закон України від 29.06.2014 р. № 1906-IV. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>. – Редакція від 20.07.2014
4. *Про судоустрій і статус суддів* [Електронний ресурс]. – Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. – Редакція від 05.08.2018.
5. *ECHR, Krasulya v. Russia.* – 22 February 2017. – Application no. 12365/03 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126038>
6. *ECHR, Mantovanelli v France.* – 18 March 1997. – Application no. 21497/93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58023>
7. *ECHR, Case of Balsyte-Lideikiene v. Lithuania.* – 4 November 2008 – Application no. 72596/01. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89307>
8. *Малахова О. В.* Проблемні питання залучення експерта стороною захисту / О. В. Малахова // Право і громадянське суспільство. – 2014. – № 3 (8) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cslaw.knu.ua/>

9. *ECHR, Devinar v. Slovenia*. – 22 May 2018 – Application no. 28621/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183127>
10. *Маркуш М. А.* Принцип змагальності в кримінальному процесі України : моногр. – Харків : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. – С. 23-24.
11. *Пилипенко Г. М.* Ситуації досудового розслідування, що потребують залучення експертів (обізнаних осіб) / Г. М. Пилипенко // Європейські перспективи. – 2013. – № 10. – С. 124-129.
12. *Клименко Н. І.* Структура і доказове значення висновку експерта як документа, що відображує його дослідження / Н. І. Клименко, В. П. Колонюк // Теорія та практика судової експертизи та криміналістики. – 2009. – №9. – С. 213-221.

References

1. *Bobechko N. R.* Spravedly'vist' yak cinnist' kry'minal'nogo provadzhennya/N.R.Bobechko// Chasopy's Nacional'nogo universy'tetu «Ostroz'ka akademiya». Seriya «Pravo». – 2017. – #1(15) –Elektronny'j resurs. – Rezhy'm dostupu:<http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17bnrtkp.pdf>
2. *Omel'chenko A. V.* Sudovi ta naukovo-pravovi eksperty'zy' yak zasib vstanovlennya dokaziv zgidno z procesual'ny'm zakonodavstvom Ukrayiny' / A.V. Omel'chenko // Advokat. – 2013. – # 5 (152). – S. 41-43.
3. *Pro mizhnarodni dogovory' Ukrayiny'* [Elektronny'j resurs]: Zakon Ukrayiny' vid 29.06.2014 r.# 1906-IV. – Rezhy'm dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>. – Redakciya vid 20.07.2014.
4. *Pro sudoustriy i status suddiv* [Elektronny'j resurs]: Zakon Ukrayiny' vid 02.06.2016 r.# 1402 - VIII. – Rezhy'm dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. – Redakciya vid 05.08.2018.
5. *ECHR, Krasulya v. Russia*. – 22 February 2017. – Application no. 12365/03 [Elektronny'j resurs]. – Rezhy'm dostupu : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126038>
6. *ECHR, Mantovanelli v France*. – 18 March 1997.– Application no. 21497/93 [Elektronny'j resurs]. – Rezhy'm dostupu : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58023>
7. *ECHR, Case of Balsyte-Lideikiene v. Lithuania*. – 4 November 2008 - Application no. 72596/01 [Elektronny'j resurs]. – Rezhy'm dostupu: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89307>
8. *Malaxova O. V.* Problemi py'tannya zaluchennya eksperta stonoyu zaxy'stu / O. V. Malaxova // Pravo i gromadyans'ke suspil'stvo. – Ky'yiv, 2014. – # 3 (8) [Elektronny'j resurs]. – Rezhy'm dostupu : <http://lclaw.knu.ua/>
9. *ECHR, Devinar v. Slovenia*. – 22 May 2018 – Application no. 28621/15 [Elektronny'j resurs]. – Rezhy'm dostupu : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183127>
10. *Markush M. A.* Pry'ncy'p zmagal'nosti v kry'minal'nomu procesi Ukrayiny': monografiya. – Xarkiv : Vy'davec' SPD FO Vapnyarchuk N.M., 2007. – S. 23-24.
11. *Py'ly'penko G. M.* Sy'tuaciyi dosudovogo rozsliduvannya, shho potrebuyut' zaluchennya ekspertiv (obiznany'x osib) / G. M. Py'ly'penko // Yevropejs'ki perspekty'vy'. – 2013. – # 10. – S. 124-129.
12. *Kly'menko N. I.* Struktura i dokazove znachennya vy'snovku eksperta yak dokumenta, shho vidobrazhuye jogo doslidzhennya / N. I. Kly'menko, V. P. Kolonyuk // Teoriya ta prakty'ka sudovoyi eksperty'zy' ta kry'minalisty'ky'. – 2009. – #9. – S. 213-221.

Шуневич К. А. Право на справедливый суд при организации та проведении судебной экспертизы

У статті аналізуються елементи права на справедливий суд, закріпленого у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, які відіграють важливу роль при організації та проведенні судової експертизи: рівність сторін, змагальність сторін і свобода надання доказів, право на захист та принцип правильного вирішення спору і встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення. Реальна дія права на справедливий суд виступає ключовою гарантією забезпечення швидкого, повного та неупередженого здійснення судочинства як в кримінальному, так і в цивільному та інших процесах, слугує передумовою правильного вирішення справи та забезпечення виконання завдань, зазначених у процесуальному законодавстві.

Обґрунтовується, що ефективність дотримання права на справедливий суд серед іншого ілюструє процедура організації та проведення судової експертизи, можливість вибирати експерта для проведення експертного дослідження в конкретному кримінальному провадженні, дієвість прав учасників судового провадження щодо можливості брати участь у проведенні експертизи та допиті експерта. Оскільки ефективність організації і проведення судової експертизи є важливим фактором для вирішення справи по суті судом та ухвалення правосудного рішення, наголошується на необхідності імплементації європейських стандартів при регламентації організації та проведення судової експертизи.

Ключові слова: судова експертиза, справедливість, змагальність, рівність сторін, висновок експерта, практика ЄСПЛ.

Shuneych K. A. The right to a fair trial in organization and conduction of forensic expertise

Main elements of the right to a fair trial are established by Article 6 of the European Convention on Human Rights. Such provisions as equality of arms, competition between the parties and the freedom to provide evidence, the right to protection, the principle of a proper resolution of a dispute and the establishment of the validity of a criminal prosecution are playing an important role in the organization and conduction of forensic expertise.

The realization of the right to a fair trial is the key guarantee of prompt, full and impartial administration of justice in both criminal and civil processes. It also ensures the correct resolution of the case and the fulfillment of the tasks, specified in the procedural law.

The right to a fair trial can be considered in two ways. On the one hand, it is possible to appoint a proper forensic expertise, as well as a complete, comprehensive and objective assessment of the expert's opinion and its verification only with the effective realization of the right to a fair trial. On the other hand, the conduct of forensic expertise in a particular court proceeding in accordance with the requirements of the legislation indicates that the principle of ensuring the right to a fair trial is fully implemented in this part.

In the article, the researcher analyzed the practice of the ECHR, in which the Court formed certain rules of court proceedings, that directly or indirectly have relate to the institution of forensic expertise in the context of ensuring the right to a fair trial. ECHR practice proves that the human right to a fair trial is the cornerstone of the rule of law in a democratic society and its goal is the proper and fair administration of justice. Therefore, it is impossible to ensure effective rule of law in the state, where there is the absence of the real exercise of the right to a fair trial.

The author claims that the procedure of the forensic expertise organization, the ability of parties to choose experts in the criminal proceedings, the opportunity of parties to participate in the conduction of forensic expertise and possibility to interrogate experts show the effectiveness of the right to a fair trial.

Since the effectiveness of the organization and conduction of forensic expertise is an important factor in resolving the case by the court, the researcher emphasizes the need to implement European standards of organization of forensic expertise.

Key words: forensic expertise, fairness, adversity, equality of arms, expert opinion, ECHR practice.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-359-364

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

АЛЬМАНАХ ПРАВА

ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ І ПРАВОВА ЕКСПЕРТИЗА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Випуск 10

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації
Серія КВ № 18431-7231Р від 02.12.2011 р.

Щорічник

Редактори: *О. Л. Львова*

Художнє оформлення: *А. О. Шаригін, Р. С. Бронцевич*

Адреса редакційної колегії:

01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, кім. 202
тел./факс (044) 278-80-24

*Відповідальність за достовірність інформації,
що міститься в друкованих матеріалах, несуть автори.
Редакція не завжди поділяє авторську точку зору.*

Підписано до друку 27.06.2019.

Формат 60x84/8. Папір офсетний. Друк різнографічний.

Обл.-вид. аркуш. 51,4. Ум. друк. арк. 42,78.

Наклад 120 прим. Зам. 6406/1.

Віддруковано з оригіналів замовника.

ФОП Корзун Д. Ю.

Свідоцтво про державну реєстрацію ФОП серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.

21027, а/с 6625 м. Вінниця, вул. Келецька, 51а

Тел.: (0432) 603-000, 69-67-69, (096) 97-30-934, (098) 89-13-852

e-mail: tvory2009@gmail.com

<http://www.tvoru.com.ua>